Xh 14,4 10

Augsburg Seminary
Library

NORVEGIA SACRA

NORVEGIA SACRA

AARBOK
TIL KUNNSKAP OM DEN NORSKE KIRKE
I FORTID OG SAMTID

TREDJE AARGANG
1923

Augsburg Seminary
Library

GRADUATE THEOLOGICAL UNION
LIBRARY
1962

STEENSKE FORLAG :: KRISTIANIA

V.3-4
1923-
24

Utgit efter tiltak av
den Norske Kirkes biskoper
Redigert av Oluf Kolsrud

JOHANSEN & NIELSENS BOKTRYKKERI, KRA.

NORVEGIA SACRA

Utgivernes forord.

Norvegia Sacra, Aarbok og Skrifter til Kunnskap om den Norske Kirke i Fortid og Samtid, utgis efter tiltak av den Norske Kirkes biskoper og redigeres av professor *Oluf Kolsrud* som ansvarlig skriftstyrer. Om planen for denne publikation henvises til utgivernes forord til de bind som blev utgit i 1921 og 1922.

I 1921 utkom: første aargang av Aarboken.

I 1922 utkom:

A) andre aargang av Aarboken.

B) første bind av Skrifterne: Av det norske kristenlivs psykologi, av domprovst *Carsten Hansteen.*

I 1923 utgis:

A) tredje aargang av Aarboken.

B) andre bind av Skrifterne: Kyrkjelegt reformarbeid i Norig i nittande hundreaaret, av cand. theol. *Andreas Seierstad*, fyrste bandet.

C) tredje bind av Skrifterne: Oplysningsmenn i den Norske Kirke, et bidrag til forstaaelsen av oplysningsbevegelsens utvikling i Norge, av sogneprest *Ludvig Selmer.*

Aarboken for 1923, der likesom de to første aarbøker utgis ved hjælp av Oplysningsvæsenets Fond, er ogsaa støttet ved andre bidrag, idet biskoperne i Agder, Bjørgvin og Hamar har samlet gaver hos aarbokens venner, Komiteen til bevarelse av Hans Nielsen Hauges fængsel har bekostet trykningen av dokumentsamlingen fra Hauges fangenskapstid, og en privatmand har skjænket aarboken det vakre farvetryk av Emanuel Vigelands bekjendte billede av stiftsprovst Gustav Jensen.

Johan Lunde. *Bernt Støylen.* *Peter Hognestad.* *J. Støren.*
M. Bjønness-Jacobsen. *J. Gleditsch.*

Oluf Kolsrud.

INDHOLD.

Side

Vore fædres valg av kirkested. Av professor *Johan Meyer*, Trondhjem 1

Den islandske Kirkes Kaar under Katolicismen. En kort Oversigt af Biskop Dr. theol. *Jón Helgason*, Reykjavik. Forelæsning ved Universitetet i Kristiania 25. September 1923 6

Nogen gammelkirkelige melodier i Hans Thomissøns Psalmebog av 1569. Av lektor dr. phil. *O. M. Sandvik*, Kristiania 30

Kirkebøkerne i vort land, betragtet fra et kulturhistorisk synspunkt. Av sogneprest *O. Olafsen*, Voss 37

Omkring 1739. Et bidrag til folkeundervisningens historie paa landet i Norge. Efterlatte optegnelser av rektor *J. Jørgensen* (Hamar) 52

Bidrag til Finmarkens kirkehistorie.

II. En beretning om de religiøse og moralske forhold i Kautokeino før den læstadianske vækkelse. Av *Lars Jakobsen Hætta* (1834-97). Oversat fra lappisk av rektor *J. Qvigstad*, Tromsø 68

I. De tidligere aandelige bevægelser og roperne i Kautokeino prestegjeld. s. 68. — II. Lappernes levnet før den nuværende vækkelse. s. 71. — III. Lappernes kristelige oplysning og tro før den nuværende vækkelse. s. 83.

Hans Nielsen Hauges fangenskap. Dokumenter fra aarene 1804-1814. Samlet og utgit av professor *Oluf Kolsrud*, Kristiania 90

1. Fængslingen i 1804. s. 91. — 2. Den første ansøkning om løslatelse. 1805. s. 99. — 3. Den andre ansøkning om løslatelse. 1807. s. 108. — 4. Den tredje ansøkning om løslatelse. 1808. s. 114. — 5. Løslatt for at koke salt. 1809. s. 119. — 6. Tilbake til arresten. 1809. s. 127. — 7. Anklaget. 1809-1813. s. 130. — 8. Dømt. 1813. 1814. s. 136.

Haugianeren og demokraten Mikkel Grendahl. Av lektor *Anders Gimse*, Lillehammer. 145

Grendahls opvekst og religiøse vækkelse. s. 144. — Grendahls vandreaar og læretid. s. 151. — Grendahl som bonde. s. 153. — Grendahl og haugianerne i Trøndelag. s. 155. — Grendahl kommer ind i det politiske liv. s. 156. — Stortinget i 1830. s. 160. — Det „første bondestorting" (1833). s. 163. — Stortinget i 1836-37. s. 169. — Grendahls sidste stortingsaar (1842). s. 178. — Et tilbakeblik paa Grendahls politiske virksomhet. s. 181. — Grendahls sidste leveaar (1842-49). s. 182.

Lars Skrefsrud i Bodsfængslet. Av fængselsprest *O. C. Breda*, Kristiania . . . 190

Om biskop N. J. Laache. Av *Kris Wold Torne, f. Laache*, Kristiania 211

Side

In memoriam.

Biskop Arnoldus Hille. 1829-1919. Av provst *Thomas Barth*, Sør-Aurdal . 216
Rektor Jørgen Jørgensen. 1841-1922. Av skoleinspektør *P. Sandvik*, Hamar 224
Stiftsprovst Gustav Jensen. 1845-1922. Av pastor *Mikael Hertzberg*, Kristiania 242
1. Hans personlighet. s. 242. — 2. Hans liv og virke. s. 247. — 3. Hans skrifter. s. 255. — 4. Det blivende efter ham. s. 265.
Stiftsprovst Einar Skavlan. 1845-1923. Av sogneprest *Einar Diesen*, Kristiania 269
Statsraad Jørgen Løvland. 1848-1922. Kirke- og skolemanden. Av hovedlærer pastor *S. Bretteville-Jensen*, Kristiania 272
Sogneprest Sigvald Blaker. 1848-1922. Av klokker *H. G. Heggtveit* og pastor *Aug. B. Jahnsen*, Kristiania 280
Rektor Vilhelm Sommerfelt. 1848-1920. Av domprovst *Th. Freihow*, Kristiania 288
Statsraad Aasulv Bryggesaa. 1856-1922. Av sokneprest *K. F. Hagene*, Hægebostad 298
Ekspeditionschef Halfdan Wennevold. 1856-1923. Av domprovst *Th. Freihow*, Kristiania 305
Professor Edvard Sverdrup. 1861-1923. Av professor dr. theol. *Olaf Moe*, Kristiania 308
Sogneprest Ole Theodor Moe. 1863-1922. Av provst *J. B. Gilhuus*, Kr.a 316
Pastor Carl Konow. 1863-1923. Av pastor *Karl Marthinussen*, Bergen . . 322
Sogneprest Andreas Aamot. 1864-1922. Av sogneprest *Fred. Tybring*, Laksevaag 334
Lægemissionæren Jørgen Edvin Nilssen. 1871-1922. Av generalsekretær pastor *Einar Amdahl*, Stavanger 336

Den nye biskop i Nidaros. Ordinert 2. september 1923.

Biskop dr. theol. *Jens Gleditsch's* vita 346
Gjenreising og nyskaping i nyere norsk kirkekunst. En oversigt for aarene 1900-1923. Av antikvar *Anders Bugge*, Kristiania 349
Beretninger om den Norske Kirke i 1922. Avgivne til det kgl. Kirke- og Undervisningsdepartement av den Norske Kirkes biskoper 363
I. Oslo bispedømme. Av *Johan Lunde* 363
II. Hamar bispedømme. Av *M. Bjønness-Jacobsen* 371
III. Agder bispedøme. Av *Bernt Støylen* 374
IV. Bjørgvin bispedøme. Av *Peter Hognestad* 383
V. Nidaros bispedømme. Av *P. W. K. Bøckman* 386
VI. Haalogaland bispedømme. Av *J. Støren* 389
Kirkelig statistik. Ved departementssekretær *D. Hvoslef*, Kristiania 400
De norske missioner i 1922. Ved det Norske Missionsselskaps hjemmesekretær pastor *A. Olsen*, Stavanger 413
Egteskap og skilsmisse. Kirkelige forslag og uttalelser 1921-23 434
Kirkelig bibliografi 1922. Ved professor *Oluf Kolsrud* og bibliothekar *W. P. Sommerfeldt*, Kristiania 451
Rettelser til Norvegia Sacra 1921 og 1922 470

BILLEDER.

	Pl.	Mot side
Biskop Nils Jakob Laache	I	211
Biskop Arnoldus Hille	II	216
Rektor Jørgen Jørgensen	III	224
Stiftsprovst Einar Skavlan	III	224
Statsraad Jørgen Løvland	III	224
Sogneprest Sigvald Blaker	III	224
Stiftsprovst Gustav Jensen	IV	248
Stiftsprovst Gustav Jensen. Farvetryk efter Emanuel Vigelands billede i Vor Frelsers kirke i Kristiania	V	256
Rektor Vilhelm Sommerfelt	VI	288
Statsraad Aasulv Bryggesaa	VI	288
Ekspeditionschef Halfdan Wennevold	VI	288
Professor Edvard Sverdrup	VI	288
Sogneprest Ole Theodor Moe	VII	328
Pastor Carl Konow	VII	328
Sogneprest Andreas Aamot	VII	328
Lægemissionæren Jørgen Edvin Nilssen	VII	328
Biskop dr. theol. Jens Gleditsch	VIII	346
Christi korsfæstelse. Stenskulptur av Wilhelm Rasmussen over Trondhjems Domkirkes hovedportal	IX	349
Røldal kirke. Interiøret restaurert av Domenico Erdmann 1915—18	X	352
Dyvaag kirke. Interiøret restaurert av Lars Backer og Finn Krafft 1921	X	352
Vaalerengens kirke, bygget av H. Sinding-Larsen 1901	XI	352
Lovisenberg kirke, bygget av Harald Aars 1912	XI	352
Pipervikens smaakirke, bygget av Harald Aars 1911	XI	352
Rjukan kirke, bygget av brødrene Berner 1915	XI	352
Kraakerøy kirke, bygget av Olaf Nordhagen 1911	XII	352
Skrukkeli kapel i Hurdalen, bygget av Henrik Nissen jun. 1923	XII	352
Laksevaag kirke, ombygget av Georg Greve 1923	XII	352
Kroer kirke i Aas, ombygget av Harald Sund 1923	XII	352
Christi korsfæstelse. Freskomaleri av Emanuel Vigeland i Vaalerengens kirke i Kristiania	XIII	352
Christi gjenkomst. Musicerende engel. Glasmalerier av Emanuel Vigeland, 1 i Bryn kirke i Bærum, 2 i Borgestad kapel i Gjerpen	XIV	360

	Pl.	Mot
Christi herliggjørelse. Glasmaleri av Frøydis Haavardsholm i Nordstrand kirke.	XV	360
Christi fødsel. Glasmaleri av Enevold Thømt i Petrus kirke i Kristiania .	XV	360
En gruppe av billedserien „For tronen". Glasmalerier av Gabriel Kielland i kleristoriet i Trondhjems Domkirkes høikor.	XVI	360
Døpefat. Utkast av Herman Munthe-Kaas. Foreningen „Brukskunst". .	XVII	360
Døpevand-kande. Utkast av Herman Munthe-Kaas. Foreningen „Brukskunst"	XVII	360
Messehagel i Vor Frelsers kirke i Kristiania. Komponert og utført av Ingeborg Arbo 1913	XVII	360
Messehagel. Utkast av Aasmund Esval. Foreningen „Brukskunst" . .	XVII	360

Billederne i Norvegia Sacra 1923 er trykt med klicheer fra Kristiania Kemigrafiske Anstalt. Farvetrykket pl. V er utført under tilsyn av Emanuel Vigeland og trykt i A. W. Brøggers boktrykkeri.

VORE FÆDRES VALG AV KIRKESTED.

AV

JOHAN MEYER.

Det vil sikkert ha undret mangen iagttager, hvorledes en sterk høitidsstemning hviler over vore gamle gudshus, tiltrods for at de ofte fra først av var temmelig primitivt bygget og senere blev frarøvet meget av forholdenes harmoni. Man vil i slike tilfælder vistnok stadig opdage, at forklaringen ligger i en vekselvirkning mellem bygverket og dets omgivelser.

Ja selv der, hvor kun sparsomme rester viser, hvor kirken engang laa, hviler det helg over stedet. Det blir da klart, at de længst henfarne slegter ikke var saa uimottagelige for naturstemningen, som vi vanlig forestiller os. I hvert fald har de hat aapne øine for omgivelserne, hvor det gjaldt at vælge en værdig placering av gudshuset.

Det blev i Norge, som det tidligere hadde været hos irer og angelsakser, konger og høvdinger, som paa sin odelsjord reiste de første kirker for sine undergivne. Men vore missionskongers intense virksomhet vakte snart trangen til at følge dette eksempel i videre kredser, og saaledes blev allerede før 1030 en hovedkirke reist omtrent i hvert av landets fylker. Selv disse forslog dog litet i det vidtstrakte, spredt bygde land. Hvor evnen til at bygge foreløbig manglet, maatte man da hjælpe sig paa anden maate. Det synes som om her fremgangsmaaten atter blev det samme som i Vesterleden.

For Englands vedkommende er det av Baldwin Brown paavist, at det ogsaa dèr var langt mellem kirkerne længe efter landets kristning. Missionærerne pleiet stadig at vandre omkring. I hver grænd, hvor de bragte den nye lære frem, søkte de først et passende møtested, — en høide i flatlandet, en fremtrædende ryg mellem de lavere aaser, et aamot, et betydningsfuldt veikryds, øer eller sterkt fremspringende nes i hav eller indsjø. Her reiste de korsmerket og viet derved jorden. Dette blev efter den dag den kristne floks møtested, nær daapskilde, alter og gravplads.

Fra 8de aarhundrede utover reistes en række av disse store samlingskors — særlig vakkert formet og kunstnerisk følsomt smykket med bibelske fremstillinger, indskrifter og rike rankeornamenter, i Northumberland. De kan naa en høide av 5 m. over jorden med en stammebredde nedentil av ca. 50 cm. (Ruthwell, Bewcastle). Som regel blev den første kirke reist like ved disse missionskors.

Ogsaa i Norge har vi en række stenkors som tydeligvis er reist under samme forutsætning som de engelske. De naar hos os neppe mandshøide og er alle helt kunstløse symboler. Men ideen er aapenbart den samme som i Vesterled.

Til Molands kirke i Fyresdal er knyttet det sagn, at den skulde reises paa Røykeneset ved vatnets vestside. Materialerne var bragt frem. Men en nat var de flyttet tvert over fjorden til Moland, hvor kirke har staat fra den tidlige middelalder til nu. Paa Røykeneset staar endnu det kors, som vel blev reist ved den første forkyndelse i dalen. Og heroppe gik endnu for 60 aar siden et mundheld, som viser tilbake til den tid, da kirkerne løftet korsmerket op paa sine gavler til en høiere værdighet, mens de gamle stenkors med det nærmeste jordstykke sank ned til helligdommer av 2den rang. Naar manden hadde flidd sig efter endt dagsverk for at gaa ned i bygden eller over til grannen, og han av den forstandige husmor forlangte helgeklærne, fik han nemlig støtt som svar: „Nei, no e du so vel flidd, at du fritt kan gange anten du vil til kross eller til kyrkje."

Disse stenkors forsvandt i almindelighet hos os fra kirkegaardene. Hvor ikke kirke blev reist, hævdet de længe sin plass, og de hyppig forekommende sagn om mirakuløse flytninger av kirketømmeret synes netop at peke paa dette forhold. Som regel blev dog her som i England kirken reist paa det sted, som var helliget ved missionærens første præken. Men de gamle hedenske kultsteder har fortrinsvis syntes forkynderen skikket til samlingssted (jevnfør Olav den Helliges saga), og saa blev da ogsaa den gamle hovplass som regel indviet til den hvite Krist. Det skjønsomme valg av krossplass og kirkested viser da folkesjælens trang til „løftning" baade i den siste hedenske tid og i kristendommens grundlæggende aarhundreder, og det er først i den nyere tid at hensyn til den bekvemme tilgang spilte en avgjørende rolle.

I 12te og 13de aarh. bygget efterhaanden hvert herred, ja ofte ogsaa særlig tætbygde grænder inden dette, sin egen kirke. Saa tæt laa de, at mangesteds i stille veir klokkernes kalden kunde høres næsten paa hver gaard. Kirken bredte derved sine vinger ut over menigheten. Konge og høvding, hauld og stavkarl blev som barn ved dens kalden og søkte ind til den forbarmende mors hjerte. Veien var ofte tung i de sidste bratte kneiker. Men ovenfra lyste det og lokket mot videre syn. Hverdagen svandt allerede foran kirkedøren, og lovsangen tonte i sindet længe før døren gik op.

Endnu hilser i mange landsdeler de ærværdige gamle gudshus til hinanden fra høidedrag til høidedrag, og endnu tiere ser vi dem yndefuldt og løftende at reise sig som grændens krone i de lbratte ier.

Men i de trange daler, hvor gaardene ligger opefter fjeldsiderne og elven fosser vildt i dypet gjennem urer og furumoer, der valgte man for kirken det sted, hvor aaen stilnet av i dype kulper, og engen strakte sig fra lierne helt frem til bredden. Her tonet naturen av fred, og her saaes kirketaarnet fra de fleste gaarder.

I kyststrøkene træffer man hyppig kirkestedet ute paa smaa øer, ofte kun et stenkast fra fastlandet, eller paa langt utspringende odder, hvor adgangen kun var mulig med baat. Ogsaa her er det stilheten og det frie utsyn som fortrinsvis har været søkt. Ingen vil kunne glemme festglæden fra kirkebakken, naar under klokkeklang de fuldlastede baater kom glidende frem om alle nes og stevnet mot det ene maal. Selv for de gamle var de bratte bakker eller baatfærdens møie et kjært gjennemgangsled, et foryngende bad forut for gudstjenesten eller rettere som et vigtig led i denne.

Og det er mere end tvilsomt, om kirken — lagt saa at si dør i dør med tunene — lokker saa sterkt som de gamles kirke ute i himmelbrynet.

Søker vi illustrationer til det anførte, blir vanskeligheten kun blandt den store mængde at finde de bedste eksempler.

Stig en sommerdag fra Gran station op til Mariakirken og Nikolauskirken paa Granavollen og fortsæt videre Kjølveien nordover til Tingelstad kirke ved Halvdanshaugen.

Eller ta med toget gjennem Indtrøndelagen, hvor den ærværdige Værnes kirke, den sirlige Alstahaug kirke i Skogn og derefter Mære og Hustad kirker hilser os fra bygdernes høidepunkter med hvite mure og slanke spir.

Eller stig en søndagskveld fra Begnas dype leie op gjennem skog og ur langs den fossende bæk, tll bakkeheldet slakner av mot skarets dype bund. I overgangens frugtbare lier ligger vendt mot syd de gamle gaarder i sluttet række og ovenover dem alle lokker den gamle Reinlid stavkirke med svalgangens slanke portaler under skibets høitstræbende reisning.

Kjør en vintermorgen med bjeldeklang til gudstjeneste i Søndre Fron eller Ringebu, mens solen streifer over granskog og fjerne tinder og sneen ligger svøpt ømt over mark og tun. Mellem sneklædte hængebjørker rager kirketaarnene frem, og fra høiden naar klokkeklangen vidt over dalen, med tak og pris mot al godhets og skjønhets kilde.

Følg Lærdalselvens brusende fald fra Maristuen nedover, til den for første gang tar hvil mellem Borgundgrændens grønne enger. Her, i dalens øverste lysning, strækker den gamle stavkirke sine gavler og taarn i ukuelig længten mot himlen, som vilde den løfte vinger og flyve bort over stængende fjeld.

Kast ranselen paa ryg og stræv dig fra Mo kirke i Telemarken op til Botnedalens henrivende sætergrænd. Engang laa her gaard ved gaard i græsrike lier om det blinkende vatn. Straks vestenfor dette, i den jevne myrflate hæver sig en liten haug omtrent 5 meter i veiret. Her ser vi endnu den lille stavkirkes grundstener og en dyp grop, hvor alteret engang stod, nøie i centret for den lille bygd, omslynget av bækkefarets surlende klunk.

Eller tænk saa tilbake paa dampskibsturene ut gjennem Sognefjorden. Sikkert vil billedet av den lille gotiske stenkirke paa Kvamsøy da stige frem og minde om, hvorledes menneskeverket med nænsom haand kan føies ind som tenoren i naturens rike klang. En liten holme er skilt fra nordre strand ved det smale, speilblanke sund. Der ute sprang kildevældet mirakuløst fra stengrunden omgit av eng og løvrike trær. Her maatte kirken ligge lysende og lokkende med en gjestfri prestebolig ved siden. Og hverken nutidens praktisk tørre drag eller det nyreiste nøkterne gudshus paa fastlandet har kunnet overvinde den dragning, som den gamle helligdom har øvet i folkehjertet gjennem 600 aar.

Omtrent paa samme maate virker Kinserviks og Ullensvangs vakre stenkirker sammen med Sørfjordens rikt stemte billede, og Loms stavkirke ute paa elvemælen hvor Otta og Bøvra møtes.

At øernes avsondring øvet særlig tiltrækning paa klosterfolket, er forstaaelig nok. Vi ser det ved Nidarholm, Tautra, Utstein, Gimsø, Hovedøen, men fremforalt ved det ældste av disse, Albanusklostret paa Selje, med Gulatingslagens gamle biskopskirke, Sta Sunniva, høiere oppe under helleren, — alle var de omgit av sjøen som en beskyttende fæstningsgrav. Om øen var gold før, blev den snart under munkenes stille syslen til en blomstrende hage.

Ja Seljeklosterets ruiner ligger ganske visst i ødemarken nu, og fra Olav Tryggvasons høie volder, hvor Sunnivakirkens sunkne murer endnu trodser tiden, skuer man kun sten og lyng og havets endeløse flate med skumsprøit om Stadlandets bratte styrtning. Men ogsaa her viser det sig, at hele det lavere lænde om klostret, nord, øst og igjen sydover rundt øens mægtig krummede ryg, i munkenes tid laa som en smaragdkrave av eng og aker om de graa fjeld, frodig og velstelt som Søndmøres strander nu fremtrær under et moderne jordbruks seiervindinger.

Ja vi kan vende os hvorhen vi vil, og vi skal finde det gamle gudshus grundfæstet og utformet i al sin enkle ro til en samklang med den guddommelige skapning som kun en guddomsstraale fanget av kunstnerøiet kunde gjennemføre.

Stundom finder vi dog, at middelalderens kirkebygninger ligger bortgjemt mellem skog og knauser, eller at de reiser sig ute paa slettelandet synlig kun for de nærmeste omgivelser. Da kan vi være temmelig sikre paa, at det valgte sted paa forhaand var viet av historien eller av helgenlegender, som nu kanske i aarhundreder har været glemt.

Et karakteristisk eksempel paa, at historiske begivenheter har dikteret placeringen, ser vi ved Stiklestad kirke i Verdalen. Mot nord stiger lien sagte opover mot Leksdalen, og mot øst hæver sig Stiklestadmælen, hvor Olavstøtten i forrige aarhundrede blev reist. Hvor lien gaar over i den flate dalbund, og ikke langt vest for mælens fot, blev Olavskirken reist av sten mot slutten av 12te aarh. Bygmesteren har fundet grunden svak, har ikke turdet føre fundamentets saale dypt nok ned, men derimot git den en usedvanlig stor bredde og murene en sjelden stor tykkelse. Alt for at trygge bygningen mot truselen fra den bløte, usikre grund. Vanskelig kunde han vælge en mindre tillokkende tomt. Men Olavslegenden har sagt, at netop der, hvor det murede alter med relikviegjemmet endnu staar, det var stenen, hvortil kongen støttet sig og møtte døden.

Saa ser vi klart, at hensynet til kirkestedets helg — den være vakt ved naturens skjønhet eller sagaens tale — altid var avgjørende ved placering av kirkebygningen, mens menneskenes krav paa banet vei først meldte sig i anden række.

DEN ISLANDSKE KIRKES KAAR UNDER KATOLICISMEN.

EN KORT OVERSIGT
AF

BISKOP JÓN HELGASON.

Forelæsning ved Universitetet i Kristiania 25. September 1923.

Som bekendt blev Kristendommens Indførelse i Island lovtagen paa Altinget i Aaret 1000. Helt uforberedt kan dens Indførelse ikke siges at have været. Der var jo blevet missioneret derude, først i Ottiaarene af Saxeren Biskop *Friðrik* og hans islandske Arbeidsfælle *Þorvaldur Koðránsson* den vidførle, og senere, henimod Slutningen af det 10. Aarh., af Ólafur Tryggvasons Udsendinge, *Stefnir* og *Þangbrandur*. Uagtet disse to næppe kan siges at have været i Besiddelse af de Egenskaber, man gjerne forudsætter hos kristne Missionærer, blev i hvert Fald Þangbrandurs Virksomhed ingenlunde uden Resultat. Men det var dog kun et lille Mindretal, som havde „taget Troen", den Gang man skred til Kristendommens Lovtagelse. Det var Landets Høvdinger, som tvang Lovtagelsen frem, men bag ved dem stod den missionsinteresserede Konge, hos hvem der dog sikkert ogsaa har været lidt Politik — Indlemmelsespolitik — med i Spillet. Man kan derfor næppe tale om dybere religiøse Hensyn i Forbindelse med denne Kristendommens Lovtagelse. Den var meget mere en praktisk Foranstaltning for at redde Sammenholdet indenlands, hvilket ogsaa med al Tydelighed fremgaar af Lovsigemanden Þorgeirs Begrundelse af Trosskiftets Nødvendighed: „Er Loven søndret, da er Freden det ogsaa, og er Freden søndret, da er Folkets Tilværelse truet".

Som det nu var Landets Høvdinger, der saaledes havde faaet Trosskiftet lovfæstet, saa blev ogsaa disse det unge Kirkesamfunds trofaste Støtter i den første Grotid, ja til en vis Grad Styrere af dets Anliggender udad til. Om Indgreb fra Ærkebispers, endsige da fra Pavedømmets, Side kunde der slet ikke være Tale. Dertil var Fjærnheden fra Verdens-Begivenhedernes Skueplads altfor stor. Muligvis kan man takke de Hamburg-Bremen'ske Ærkebiskopper for enkelte Missionsbiskoppers Udreise til Island i den første Halvdel af det 11. Aarh., men derom vides intet med Bestemthed. Den eneste, man med Sikkerhed ved om, at han interesserede sig for den unge islandske Kristenhed, var Kong Ólafur Haraldsson. Helt upolitisk har hans Interesse for Island vel ikke været, men den er dog i Hovedsagen af mere ædel Art, udsprungen af Nidkærhed for Kristendommens Fremvækst blandt Frænderne derude i Nordhavet. Men som sagt, den store Afsondrethed gjorde al fremmed Indblanding i den islandske Kirkes Liv ret umulig. Og det var dens store Lykke. Ti netop derfor kunde Islands Kirke udvikle sig som den gjorde og blive saa national som den faktisk blev det i de to første Aarhundreder efter Kristendommens Lovtagelse. Dette sidste havde til Følge, at den paa en saa udvortes Maade indførte Kristendom — eller rettere vesterlandske Katolicisme, for om andet var jo her ikke Tale —, hurtigere end man ellers havde kunnet vente det, kom til at sætte mærkbare Frugter i Samfundslivet. Paa de fleste Omraader fordufter den gamle Hedendom forbausende hurtig. Den tidligere Vildskab i Sind og Handling fortoner efterhaanden eller i hvert Fald tæmmes og holdes nede. Den hjerteløse Behandling af Samfundets Stedbørn, syge, fattige og nødlidende, man under Hedenskabet havde været Vidne til, forsvinder efterhaanden ganske. De bitre Kamptider afløses af en stille og lykkelig Fredstid, hvor man endog hører op med at bære Vaaben.

Hvad der først og fremmest trængtes til efter Kristendommens Lovtagelse var, at der opførtes tilstrækkelig mange Kirker rundt om i Bygderne og at der anskaffedes Præster til dem i tilstrækkeligt Antal. Begge Dele maatte Høvdingerne sørge for nøiagtig paa samme Maade som de havde gjort det under Hedenskabet. Ligesom Høvdingerne (Goderne) i hedensk Tid havde sørget for Templer (hof) for deres Tinglag, saaledes faldt det i kristen Tid ganske naturlig, at de paa samme Maade sørgede for Opførelsen af Kirker ved baade selv at lade saadanne opføre og ved at faa andre velsituerede Mænd til at gjøre det samme. Og man var saa meget villigere dertil, som det var lovet af Præsterne, „at man i Himmerige skulde faa Plads til saa mange Mennesker som der kunde staa i den Kirke, man lod bygge“ (Eyrbyggja-saga). Ulige større Vanskeligheder frembød det andet: at faa det nødvendige Antal Præster skaffet til Veje. Til at begynde med var der selvfølgelig følelig Mangel paa Præster, Man maatte ty til Udlændinge, men de var meget for faa som man fik paa den Maade. Ofte maatte Høvdingerne selv lade sig præstevi, for at kunne udføre Præstetjeneste ved deres Ejendomskirker, og beholdt saaledes den religiøse Stilling, de havde haft under Hedendommen, saa Kontinuiteten med den ogsaa paa den Maade bevaredes. Men heller ikke det strakte til. Den eneste Maade, hvorpaa Præstemangelen i Længden kunde blive afhjulpen, var den, at der oprettedes Skoler indenlands til Uddannelse af vordende Præster. Straks efter at Island havde faaet sin første indfødte Biskop, oprettede denne en Skole paa sit Sæde, Skálholt. Inden ret længe fandtes der fire saadanne, nemlig foruden den i Skálholt, de tre i Haukadalur, Hólar og Oddi. Senere hen opstod der ogsaa Skoler i Forbindelse med Klostrene. Disse Lærdomssæders Oprettelse var af største Betydning saavel i kirkelig som i kulturel Henseende. De bidrog mægtig til, at Kristendommen og den sydlandske Kultur, som fulgte med den, hurtigere end ellers fæstede Rod i Folkejordbunden og smeltede sammen med det bedste i Islændingenes Folkekarakter og nationale Ejendommeligheder. Desværre ved vi kun lidt om disse Skolers Indretning af Undervisningen. Men ser man hen til det Ry for Lærdom, som i det 12. Aarh. gik af islandske Præster, har man vel Lov til deraf at slutte, at disse Skoler ikke har staaet videre tilbage for lignende Skoler i andre Lande.

Af størst Betydning var Høvdingernes Indflydelse paa Valget af *Tilsynsmænd* for Kirken. I Førstningen havde man maattet hjælpe sig med Udlændinge (Missionsbisper) af forskellig Nationalitet Men det gik ikke i Længden. Den ved Kristendommens Lovtagelse saa virksomme Høvding *Gissur Teitsson* den hvide havde sendt sin Søn Isleifur til en Skole i Tyskland for hans Uddannelses Skyld. Denne, *Isleifur Gissurarson*, blev i 1056 Islands første indfødte Biskop († 1080). Biskop Isleifur var sikkert en betydelig Mand, der under vanskelige Forhold fik meget udrettet til Fremme af sundt Kirkeliv hos en Samtid, som endnu ikke havde skilt sig af med forskellige Rester af gammelt Hedenskab, og som vel havde antaget de fleste af Kirkens Forskrifter vedrørende Kristenholdet, men var endnu fremmed for Kristendommens Aand. Af sin fremragende Discipel Jón Ögmundsson, Hólarbispen, fik Biskop Isleifur det bekendte skønne Skudsmaal: „Min Fosterfader Isleifur var den væneste Mand og den forstandigste Mand og den bedste af alle Mænd. — — Han kommer mig altid i Hu naar jeg hører en god Mand omtale, ti saaledes lærte jeg ham at kende i alle Ting“. Dog har Sønnen, *Gissur Isleifsson*, som blev Faderens Efterfølger som Biskop (1082—1118), været en endnu betydeligere Personlighed end Faderen. Ifølge Traditionen skal Kong Harald Haardraade have udtalt om Gissur, at han i sin Person forenede en Kirkefyrstes, en Hærførers og en Konges Egenskaber. Ret beset har Biskop Gissur da ogsaa i sin Tid været sit Folks betydeligste Skikkelse og dets egentlige Styrer. Det fortælles om ham, at „alle vilde sidde og staa saadan som Gissur bød“. Han fik Tienden lovtaget allerede 1097 uden nogen Modstand. Han virkede saa kraftig for Fredens Bevarelse, at man paa hans Tid og takket være hans store Indflydelse hørte op med at bære Vaaben. Han ikke blot efterkom Nordlændingenes Ønske om at faa deres egen Biskop der Nord paa, men udvalgte til Stillingen en af Landets bedste Mænd, Præsten *Jón Ögmundsson*, der saaledes blev den første Biskop i Hólar (1106—21). Biskop Jón var en lærd Mand (havde studeret i Paris), gudfrygtig og virksom og blev i Sandhed en Pryd for sit Lands Kirke. Da Sydlændingene ved Udgangen af det 12. Aarh. havde faaet en af deres Bisper (nemlig Þorlákur Þórhallsson) udnævnt af Altinget til Værnehelgen, skyndte Nordlændingene sig med at faa Jón Ögmundsson, 80 Aar efter hans Død, ligeledes anerkendt som hellig Mand, idet de ikke vilde staa tilbage for Sydlændingene. Men saa anset som Hellig-Jón blev i Folkets Omdømme som Helgen, opnaaede han dog aldrig et saadant Ry for Hellighed som Sydlændingenes Hellig-Þorlákur. I Biskop Gissurs Efterfølger, Biskop *Þorlákur Runólfsson* i Skálholt (1118—33), og i Jón Ögmundssons Efterfølger, Biskop *Ketill Þórsteinsson* i Hólar (1122—45), fik Islands Kirke to meget agtværdige Tilsynsmænd, der ikke blot virkede kraftig for Fredens Bevarelse hver i sin Virkekreds, men ogsaa i Fællesskab udarbeidede, paa Ærkebiskop Assers Initiativ, Islands første Kirkelov, „den gamle Kristenret“ *(„Kristinréttur hinn forni“)*, der stod ved Magt indtil Slutningen at det 13. Aarh. Men mest berømt af det 12. Aarh.'s islandske Bisper blev dog den før nævnte Skálholtbisp *Þorlákur Þórhallsson* (1178—93), der gjennem Aarhundreder skulde blive æret og anraabt af sit Folk som Islands første nationale Værnehelgen. Han havde som ung studeret i Paris og i Lincoln og efter Tilbagekomsten til Island virket en Tid som Þykkvibær-Klostrets første Abbed. I sin Virketid som Biskop mødte Hellig-Þorlákur megen Modstand, hvilket skyldtes ikke blot hans strænge Krav til Folkets Sædelighed, men ogsaa og især de nye hierarkiske Synsmaader, han blev Talsmand for paa Island. Det er Synsmaaderne fra Decretum Gratiani, som med ham begynder at gjøre sig gjældende herude. Dem havde han tilegnet sig under Samværet med Ærkebisp Eysteinn Erlendsson den Gang han opholdt sig i Nidaros for at blive indviet til Biskop. Ti siden 1152 var Islands Kirke blevet en Del af „provincia Nidrosiensis ecclesiæ“, hvilket just ikke betød nogen Lykke for Islands Kirke, som vi snart skal faa se.

I det 12. Aarh. begynder den litterære Virksomhed paa Island. Den indledes med, at Lovene, ifølge en Altingsbeslutning, bliver nedskrevne 1117—18. Her maatte Kirkens Mænd træde hjælpende til som skrivekyndige fremfor andre. Lidt senere (omkring 1123) udarbejdedes den førnævnte islandske Kristenret, og omtrent 10 Aar senere træder Præsten *Ari* fróði *Þorgilsson* († 1148) frem med sin berømte *Íslendingabók*. Hans lidt yngre samtidige var Præsten *Sæmundur* fróði *Sigfússon* († 1133), som efter et længere Ophold i Frankrig havde nedsat sig paa sin Odelsgaard *Oddi*. Ogsaa han var en flittig Pennens Mand, men hvad han skrev, det menes han at have skrevet paa Latin. I ældre Tider gav man ham Æren for at have samlet Edda-Digtene (den ældre Edda, „Sæmundar-Edda“), men nu er den Antagelse opgivet af alle Lærde. De islandske Præstehjem og Klostre blev de egentlige Arnesteder for de videnskabelige og literære Sysler i det 12. Aarh. Man kan derfor med Sandhed sige, at den islandske Oldlitteratur for største Delen er blomstret frem i Ly af Kirken. Desværre kender vi nu ikke mere Navnene paa disse litterært interesserede Præstemænd, hvis Arbejder har været Islands Stolthed gennem Tiderne. De har visselig ikke søgt egen Berømmelse ved hvad de skrev, saa strængt som de har vaaget over deres Anonymitet. Derimod kender vi Navnene paa adskillige af de skrivende Klosterfolk. Af de fire Klostre, der blev oprettet i det 12. Aarh., er *Þingeyrar*-Kloster baade det ældste og det mest berømte for det videnskabelige Liv, som udfoldedes inden dets Vægge, især det historiske Studium og Sagaskrivning. Her fuldførte Abbed *Karl Jónsson* sin Kong Sverres Saga. Her skrev ogsaa Broder *Oddur Snorrason* sin Ólafur Tryggvasons Saga (paa Latin) og Broder *Gunnlaugur Leifsson* baade en Ólafur Tryggvasons, en Jón Ögmundssons og en Ambrosius-Saga. I *Munkaþverár*-Kloster i Eyjafjörður lod en vidtberejst Abbed *Nikulás Bergsson* († 1159) et Slags Rejsehaandbog for Pilgrimme nedskrive efter mundtlig Tilsigelse, og digtede selv en Drapa om Apostelen Johannes. I *Þykkvibœr*-Kloster paa Sydlandet (hvis første Abbed var Hellig-Þorlákur) levede og digtede Kanniken *Gamli*, fra hvis Haand vi har bevaret et herligt Kristuskvad kaldet „*Harmsól*“ og Brudstykker af en „Johannes Drapa“. Fra *Helgafell*-Kloster stammer muligvis den bekendte Eyrbyggja-Saga, men Forfatterens Navn kendes ikke.

Om Befolkningens religiøse Liv i de første to Aarhundreder efter Kristendommens Lovtagelse haves kun spredte og sparsomme Efterretninger. Som før berørt var den lovtagne „Kristendom“ ret beset ikke anden end den middelalderlige Katolicisme, som den ved den Tid fandtes i Vesterland. Den bestod hovedsagelig i ydre kirkelige Bud og Befalinger om den rette Agtpaagivenhed overfor de gudstjenstlige og andre kirkelige Handlinger, Andagtsøvelser og Bodsgerninger. Dog kan Befolkningen ikke frakendes bevidst Religiøsitet og Trosinteresse. Der spores endog nogen religiøs Vækkelse i Nordlandet i Jón Ögmundssons Dage, der viser hvilket Tag Kirken har faaet i Befolkningen.

Trosindholdet indskrænker sig hovedsagelig til Trosbekendelsens anden Artikel — samler sig om Kristus som den hellige Treenigheds Repræsentant udad til, ja, som den der samler den hele Guddom i sin Person. Kristus betragtes ikke blot som Frelseren fra Syndens, Dødens og Djævelens Vold, men ogsaa som Himlens og Jordens Skaber. Frelsen er nærmest at betragte som det lykkelige Resultat af Kristi Kamp med Djævelen om Menneskets Sjæl. I Bevidstheden om Kristi Magt og Vælde fandt den almene Mand Beroligelse og Trøst overfor de mangehaande Angstfornemmelser, han stadig følte sig besværet af, en Følge af Overbevisningen om til alle Tider at være omgivet af onde Magter, Vætter og Naturaander, der efterstræber hans Liv og Lykke. Men saa høit som Kristus i Almuens Bevidsthed var hævet op over det Menneskeliges Sfære, maatte der, ikke mindre herude end andre Steder i Kristenheden, efterhaanden danne sig et saadant Svælg mellem Kristus og det enkelte Menneske, at Tilstedeværelsen af virksomme Mellemvæsener (Midlere) gjordes nødvendig. Men derved var Vejen banet for Helgenpaakaldelsen. Vel havde Helgenerne været med lige fra Kristendommens første Optræden ude paa Island. Men nogen videre Rolle for Trosbevidstheden ses Helgenerne ikke at spille som Genstand for Paakaldelse før hen i det 12. Aarh., og en virkelig Magt over Sindene faar Helgenpaakaldelsen herude først efter at vi ved Overgangen til det 13. Aarh. havde faaet vore egne indenlandlandske, nationale Helgener i Bisperne Hellig-Þorlákur og Hellig-Jón, som i de følgende Aarhundreder flittig anraabes ved Siden af mange udenlandske, saavel mandlige som kvindelige, som man havde lært at ty til under Livets forskjellige Forhold. Det er dog især Jomfru Maria, som meget hurtig faar erhvervet sig Førstepladsen i Islændingenes Hjerter i Kraft af hendes Særstilling som „Guds (ɔ: Kristi) Moder“.

Men i Ly af Kirken trivedes ogsaa en stærk Overtro, der paa forskjellig Maade kom til at præge den enkeltes Liv og Tankesæt, og sikkert ofte i den Grad blandedes sammen med den kirkelige Trosopfattelse, at Folk i Almindelighed havde vanskeligt ved at skelne fra hinanden, hvad der virkelig hørte Trosindholdet til og hvad der var Frugter faldne fra Folkeovertroens Træ. Det sidste var saa meget mere naturligt som Overtroen i mange Henseender kunde synes at have en vis Tilknytning i selve Kirkens Lære og Praksis. Saaledes spillede jo Troen paa Djævelen og al Ondskabens Hær en betydelig Rolle i den kirkelige Lære, og ikke mindst ved saadanne hellige Handlinger som Daaben med dens gjentagne Besværgelser og Djævleuddrivelser. Men netop i Forestillingen om Satans Magt og Vælde var der en stærk Tilknytning for den fra Hedendommen nedarvede Overtro, som befolkede hele Tilværelsen med alslags Vætter, Naturaander, Trolde, Huldrefolk, Genfærd o. s. v. — en Overtro, som helt ned til vore Dage har trivedes saa godt i det yderst spredt befolkede Island med den lange, knugende Mørketid, der jo til alle Tider har virket saa stærkt paa Fantasien hos de Mennesker, som her var dømt til at leve deres Liv i de afsides Bygders og de snævre Fjælddales Ensomhed. Som bekendt er de gamle Sagaer da ogsaa særdeles rige paa Oplevelser af mystisk Art, ligesom der lægges stor Vægt paa al Slags Syner, Varsler, Anelser og Drømme, der opfattes som Tilkendegivelser eller Aabenbaringer fra Tilværelseskredse, som ligger i et andet Plan end Menneskets. Et Værn mod de overnaturlige Magter, som mentes at være paa Færde alle Vegne og som oftest i mindre god Hensigt, følte man vel ved at slaa Korsets Tegn for sit Bryst, ved at fremsige en tillært Bønneramse eller et helligt Navn, men fremfor alt gjaldt det dog om at staa sig godt med en eller anden kær Helgen, som man kunde ty til og mente at kunne forudsætte ikke var særlig optaget paa en anden Kant. — —

Uagtet adskillige Brøst og Mangler, der maatte klæbe ved Kristenlivet i det islandske Samfund, er der en vis Glans over den islandske Kirke i de første to Aarhundreder. Kirken er saa skønt sammenvokset med *Folkets Liv.* Den staar saa fuldt ud paa folkelig Grund — den er en Folkets Kirke i bedste Forstand og i Virkeligheden saa lidet katolsk som noget katolsk Kirkesamfund kan være det. Den er omgærdet af en Befolknings tillidsfulde Hengivenhed, som ser hen til Kirken som den Institution, i hvis Samfund, der skænkes Mennesket Haab om evigt Liv og Salighed. Vel har det ikke kunnet skjules, at Kristendommens „Seir" over Hedendommen, saaledes som den traadte frem ved „Lovtagelsen" i Aaret 1000, ikke har været énsbetydende med en Seir over Menneskets „lavere Natur", dens Lidenskabelighed og Vildsind, saa at det gamle skulde være forbigangent og alting blevet nyt. Tværtimod har det atter og atter — ja, i stigende Grad — vist sig, at den gamle hedenske Lidenskabelighed ingenlunde var forsvundet, men var blot bleven holdt nede og kunde, hvad Øjeblik det skal være, blusse op i sin gamle Vildskab og Voldsomhed. Men alligevel — siden Kristendommens Lovtagelse har Samfundslivet undergaaet store Forandringer til det bedre, der er skabt større Tryghed i alle Forhold, og Fredens velsignede Frugter lader sig til Syne paa alle Omraader. Dette Tidsrum er da ogsaa blevet betegnet som muligvis det lykkeligste i Islands Historie. I hvert Fald vil det være vanskeligt at udpege et Folk der var mere tilfreds med dets Kaar end det islandske var i dette Tidsrum.

Imidlertid var der i Aaret 1152 sket en Ændring i den islandske Kirkes Stilling udad til, nemlig ved Oprettelsen af den nidarosiske Ærkebispestol. Som berørt stod Islands Kirke fra først af under den Hamburg-Bremen'ske Ærkebiskop, men fra 1104, efter at Nordens Lande havde faaet et eget nordisk Ærkesæde oprettet i Lund, blev Islands Kirke en Del af den nye lundensiske Kirkeprovins. Men, som sagt, Fjærnheden var for stor til at Afhængighedens Baand føltes at trykke. Islands Kirke fik skøtte sig selv, og det gjorde den ogsaa. Kun ved indtræffende Personskifte paa Bispestolene maatte det af Landets Høvdinger udpegede Bispeemne „fare udenlands" for Indvielsens Skyld. Den skulde det helst modtage af Ærkebispens egen Haand. Iøvrigt kunde Islands Kirke leve sit Liv uden nogen Indblanding fra Ærkebispernes Side. Fra samme Tid, Islands Kirke blev en Del af den nidarosiske Kirkeprovins, maatte man imidlertid være forberedt paa Ændring her i. Vejen fra Nidaros til Island var jo forholdsvis kort og Samkvemmet mellem de to Lande endnu ret levende. Den norske Metropolit havde derfor adskillig bedre Leilighed til at følge med Begivenhedernes Gang ude paa Island end de lundensiske Prælater havde været i Stand til.

Indblandingen fra Nidaros lod da heller ikke længe vente paa sig. Og det kunde man ude paa Island nok finde sig i. Men at ogsaa en anden Magt ret snart kom til Syne ved Siden af, eller bag ved den ærkebiskoppelige Magt, spaaede ikke godt for Fremtiden.

De kirkelige Forhold, saadan som de havde udviklet sig paa islandsk Grund, fremfor alt Kirkens Afhængighed af de verdslige Høvdinger derude, maatte blive en Torn i Øjet paa en Mand som Ærkebiskop *Eysteinn Erlendsson*, hvis Hjerte slog saa varmt for den Tanke, at Kirken som Guds Kirke skulde være fri for enhver som helst Indblanding fra den verdslige Magts Side. Og af samme Sind var hans Efterfølger, Ærkebiskop *Eirikur Ivarsson* den blinde. I begges Forhold til Islands Kirke lægger sig tydelig for Dagen det levende Ønske om at faa dens Afhængighed af de verdslige Høvdinger gjort til intet. Eysteinn kræver Patronatsretten over Kirkerne og deres Gods frataget de verdslige Kirkeejere. Eirikur den blinde forbyder Ordination af verdslige Høvdinger med mindre de forinden har frasagt sig al verdslig Magt og Myndighed, „fordi man ikke paa én Gang kan hengive sig til verdslige Sysler og med Rette bære Præstenavn samt opfylde de Pligter, som Gejstlige har at øve overfor Gud“. Med begge Kravene gør de to Ærkebisper et Attentat paa Islands nationale Kirke, der maatte medføre dens Undergang, hvis de blev forfulgt til det yderste, — hvilket ogsaa skete. Det kan her noteres som noget af en Historiens Ironi, at disse norske Kirkefyrster var bægge to af islandsk Æt — den ene af dem, Ærkebiskop Eirikur, endog Søn af en Islænding.

Den første Anledning til Indblanding i den islandske Kirkes Forhold tog Eysteinn af modtagne Efterretninger fra Island om Ufred derude og dog især om grove Overtrædelser af Sædelovens Fordringer fra nogle af Høvdingernes Side. I et Brev til Islændingene fra 1173 udtaler han sig derom som den, der „paa Guds Vegne er sat til Vogter over dem“. Han indrømmer vel, at der ingen Mangel er paa fortræffelige Mænd paa Island, men paa den anden Side ser han sig i Stand til at nævne mange derude, som staar i store Synder; denne Gang vil han dog ikke blotstille dem ved at nævne Navne. Men naar Eysteinn i samme Brev taler om at indstævne de halsstarrige til Møde med *Kongen* og ham selv, da faar man unægtelig en Anelse om, at det ikke er Kirkens Interesser alene, den myndige Ærkebisp vil varetage med sin, iøvrigt lovlige, Indblanding i de islandske Forhold. Ti selvfølgelig havde Islændingene intet Regnskab at aflægge til Norges *Konge* for deres Opførsel derude paa Island. Imidlertid ses Ærkebiskop Eysteinn ikke aabenlyst at have optraadt som Kongemagtens Ærindsvend overfor Islændingene. Det var Kirkens Ære og Ret, han først og fremmest arbejdede for med sine hierarkiske Krav om Patronatsrettens Afhændelse. Men saadanne Krav maatte faa skjæbnesvangre Følger.

Hidtil havde de verdslige Høvdinger været Kirkens Støtter. Skulde nu Patronatsretten afkræves dem, saa betød dette, at de i Steden for bragtes i et køligt, ja fjendtligt Forhold til Kirken. Hvad disse Krav gik ud paa, var jo en „ny Lov“ for Islands Kirke og Folk. Og man fik snart erfare Sandheden af det Ord, som hin Dag blev udtalt paa Altinget ved Kristendommens Lovtagelse, at „er Loven søndret, er Freden det ogsaa, og er Freden søndret, er Folkets Tilværelse truet“.

Patronatsrettens Afhændelse *maatte* falde de islandske Høvdinger tungt for Brystet, da det jo føltes som en ligefrem Krænkelse af Ejendomsretten. Dette blev da ogsaa kraftig hævdet af den rige Høvding *Jón Loftsson* i Oddi, overfor Biskop Þorlákur den hellige, i hvem Ærkebiskop Eysteinn havde fundet den rette Mand til at frembære hans ubillige Krav derude: „I maa, saa meget I vil, erklære mig for bansat, men aldrig frasiger jeg mig min Ejendom til Eders Raadighed, hvad enten der er Tale om større eller mindre Kirker, som jeg raader over.“ Jón Loftsson vil ikke være med til at fordømme de tidligere Bispers Fremfærd, som indførte den Landsskik, at Lægfolk beholdt Raadigheden over de Kirker, som deres Forældre skænkede til Gud og betingede sig Raadighed over for dem selv og deres Afkom. Da Biskop Þorlákur imidlertid erfarede hvilken Uvilje hans Bestræbelser vakte og samtidig modtog de for ham saa bedrøvelige Nyheder fra Norge om Kong Sverres Sejr over Kong Magnus Erlingsson og om Ærkebiskop Eysteinns Flugt ud af Riget, fandt han det raadeligst, som Sagerne stod, foreløbig at indstille sine Krav om Retten over Kirkerne. Men den Forpostfægtning, som her havde fundet Sted, blev alligevel Indledningen til de Kampe, som i det 13. Aarh. skulde udkæmpes paa Island og ende med den islandske Fristats totale Undergang.

Disse for Islands Selvstændighed saa skæbnesvangre Kampe begynder med Præsten *Guðmundur Arasons* Bestigelse af Hólar-Bispestol i Begyndelsen af det 13. Aarh. (1202—37). For ham var Kirkens Uafhængighed af al verdslig Magt den store Hovedsag. Og for at befæste denne Kirkens Uafhængighed fremholder han uden at blinke „Guds Lov“ og „Guds Ret“ imod Landslov og Landsret. Hans Nidkærhed for den hellige Kirke var ægte nok, men den var ikke med Forstand og førte til, at Lovens Hellighed krænkedes og Retsbevidstheden meget følelig svækkedes. Med Gudmundur Arason faar Islands Kirke en af dens mest ejendommelige Bispeskikkelser. Med en Foragt for denne Verdens Goder, som bl. a. ytrer sig i en ødsel Gavmildhed overfor baade værdige og uværdige Trængende, og en verdensky Askese, forbandt han en som det synes med disse Egenskaber lidet forenelig Herskesyge, der skaffede ham bitre Fjender blandt de verdslige Høvdinger, som havde hjulpet ham frem til Bispeværdigheden i det forfængelige Haab om desbedre selv at kunne skalte og valte med Kirkens Gods og Rigdomme. For imidlertid ret at forstaas maa Biskop Gudmundur ses som den fuldblods Idealist han var, — som den, for hvem Kirkens og Religionens høje Krav, var det store ét og alt, og som derfor maatte tørne sammen med Landets egenmægtige Høvdinger, der ikke respekterede disse Krav, naar de kom paa tværs af deres Ønsker og Begæringer. Biskop Gudmundur, som allerede i levende Live erhvervede sig det Ry for Hellighed, der efter hans Død skaffede ham Anerkendelse og Anseelse som Folkehelgen, blev paa en Maade Ophavsmanden til de frygteligste indenlandske Stridigheder, Islands Historie kender, den saakaldte *Sturlungatid*, hvor Respektløsheden for Guds og Menneskers Love fejrede de blodigste Triumpher og hvor hele Landet stod i Brand af utøjlede indre Fejder. Der skal nu ikke dvæles nærmere ved hele den Ødelæggelsens Vederstyggelighed, som her gik for sig og giver et saa uhyre sørgeligt Indblik i det islandske Folks Liv i dette „seculum horribile“ — det forfærdeligste Tidsrum i dets Historie. Hvad der interesserer os i Sammenhæng med disse blodige Stridigheder, er de Følger, de fik saa vel statslig som kirkelig.

Statslig maatte det gaa den islandske Fristat efter det gamle Ord om det Rige, som er „kommet i Splid med sig selv“. Følgerne maatte blive Fristatens Undergang. Den indre Orden var jo helt borte, den moralske Kraft svækket og den redelige Almenaand for en stor Del forduftet, saa at det i Grunden allerede var forbi med den sande Frihed. Fristatens Undergang havde da ogsaa været det Maal, den norske Kongemagt havde haft for Øje, da den begyndte at blande sig i de indre Stridigheder herude, paa en Maade indbudt dertil af islandsk Kortsynethed, der, uden Tanke for Følgerne, havde indanket deres indre Tvisteemner for den norske Ærkebiskops Domstol. Dette førte atter til Kongemagtens Indblanding, der trolig støttedes af den ærkebiskoppelige Magt, som aabenlyst gik den rænkefulde Kong Hákon til Haande i hans Bestræbelse for at underlægge sig Island.

Kirkelig set blev Følgerne, at Islands Kirke vel løstes ud af dens Afhængighedsforhold til de verdslige Stormænd indenlands, men blot for at føres ind til et nyt, — et Afhængighedsforhold til den ærkebiskoppelige Magt, der gjorde den for Islands Kirke erhvervede Frihed i høj Grad problematisk og tilførte den ingen af de

Velsignelser, Kirkens Styrere muligvis har drømt om, — et Afhængighedsforhold til en fremmed Magt, der tydelig viste, at fra nu af var Islands nationale Kirke, som vi lærer den at kende i det 11. og 12. Aarh., en Saga blot.

Den omtrent eneste Lysning, der kommer til Syne i det islandske Folks Liv i det 13. Aarh., er den litterære Virksomhed, som udfoldes der ude midt under Stridighederne. Det 13. Aarh. tilhører bl. a. saadanne berømte litterære Mindesmerker som *Landnámabók*, *Heimskringla* og *Sturlungasaga*, endvidere de for Islands ældste Kirkehistorie saa værdifulde Skrifter som *Kristnisaga*, *Hungurvaka* og de ældre kirkehistoriske Monografier, „*Biskupasögur*“. Af Forfatternavne kender vi nu kun de færreste, men af dem, vi kender, er der især ét, som overstraaler alle andre, nemlig *Snorri Sturluson*'s († 1241), der jo baade som Digter, Digtfortolker og dog især som Historiker har erhvervet sig en Forfatterberømmelse, som aldrig skal dø. Af religiøs Digtning fremtræder i denne Periode det saare stemningsfulde Digt til Korsets Pris „*Líknarbraut*“ (d. e. Barmhjertighedens Vej), præget af levende religiøs-kristelig Inderlighed, et Monument af Rang for den Tidsalder, som har frembragt det. Den ukendte Forfatter vil med sit Digt en „Rosenkrans om Korset vinde“, og det er i en sjælden Grad lykkedes for ham. Fra en lidt ældre Tid (vistnok fra Slutningen af det 12. Aarh.) har vi det „kristelige Hávamál“ — *Sólarljóð*, et af de stolteste Mindesmærker for islandsk Aand fra Islands katolske Tid.

Islands Underkastelse under norsk Herredømme blev som bekendt til liden Lykke for Island. Det viste sig meget snart, at Norge slet ikke magtede den Opgave, det havde paataget sig overfor Island, hvis det i det hele taget har været sig nogen Opgave bevidst overfor det, ud over den at gøre Island til et norsk *Skat*-Land, hvad det jo nærmest blev. Det kom mere og mere for Dagen, at Norge havde vanskeligt ved at hævde sin Stilling og da maatte Island endnu mindre kunne det. Knyttet til Norge og afhængigt af det maatte Island følge Norge i dets langsomme, men ustandselige Synken. Det 14. og 15. Aarh. blev da ogsaa i alle Maader de største Nedgangstider for det islandske Folk saavel i økonomisk som i kulturel og kirkelig Henseende, samtidig med at de paa den anden Side blev Hierarkiets Blomstringstid, hvor Bispernes Magt efterhaanden udviklede sig til en Klerkevælde, som stiller al anden Vælde i Skyggen. Bisperne blev Landets egentlige Styrere, ti ofte forenedes baade den gejstlige og verdslige Styrelse i Biskoppens Person. Dette kunde saa meget bedre lade sig gøre som Kongemagten fra nu af havde sin sikreste Støtte i Bisperne, og disse til Løn herfor paa alle Maader begunstigedes af de regerende Herrer. Men denne Kirkens voksende Magt var ingenlunde noget ubetinget Gode, hverken for Kirken selv eller for det kirkelige Liv. Den var tværtimod ret betænkelig, især efter at Valget af Bisper for de islandske Bispestole nu saa fuldstændig var kommet i det nidarosiske Domkapitels Hænder, at man næppe mere tænkte paa at spørge om Islændingenes Ønsker i saa Henseende eller tage Hensyn til, hvad Island og dets Kirke var bedst tjent med. Man havde fra nu af ingen som helst Garanti for, at der ikke til Bispestillingen valgtes Mænd af udenlandsk Herkomst, uden Gran af islandske Særinteresser, ja endog uden Sympati for den Befolkning, hvis aandelige Ledere de skulde være. Den ærkebiskoppelige Magt havde i *Sigurður Eindriðasons* Tid, midt under Sturlungatidens Paastyr, vist, hvad man kunde vente fra den Kant, da den under Angivelse af den Skingrund, at islandske Bispevalg var ugyldige, da der ingen Domkapitler fandtes i Forbindelse med de islandske Bispestole, pludselig vragede de i 1237 stedfundne Bispevalg herude og ansatte to Nordmænd paa de islandske Bispestole, hvilket jo var som en Knytnæve i Ansigtet paa al historisk Tradition. Hensigten var tydelig nok den at skaffe den norske Kongemagt lydige Haandlangere til Virkeliggørelsen af Hákon den gamles politiske Planer, som nu ikke længere var nogen Hemmelighed. Nordmændene *Sigvarður Þéttmarsson* og *Bótólfur* samt, og ikke mindst, den sidstes Efterfølger Tyskeren (?) *Heinrekur* arbejdede da ogsaa trolig og maalbevidst for den Sag.

En Gentagelse af denne Tilsidesættelse af Islændingenes Ønsker lod dog vente paa sig til ind i det 14. Aarh. Ti efter at Maalet var naaet med Islændingenes Underkastelse, ansattes der atter en Tid indfødte Bisper, ligesom til Gemytternes Beroligelse, og tilmed utvivlsomt dygtige Mænd, hvordan man saa ellers vil dømme om deres Virksomhed. Den fortræffelige Lærde *Brandur Jónsson* (1263—64) og *Jörundur Þorsteinsson* (1267—1313) i Hólar, samt *Árni Þorláksson* (1269—98) og *Arni Helgason* (1304—20) i Skálholt var virkelige Personligheder, Samtiden maatte se op til med Ærbødighed, skønt den ikke i alle Maader kunde billige deres Optræden, hvilket sidste dog især gælder om en Biskop som Árni Þorláksson, hvis Kamp for Patronatsrettens Afhændelse maatte vække Uvilje og ægge til Modstand ikke mindre nu end i Hellig-Þorlákurs og Jón Loftssons Dage 100 Aar i Forvejen. I dette Stykke var Biskop Árni kun Ærkebiskop Jón Raudes Ærindsvend, ligesom han ogsaa omplantede samme Ærkebiskops norske Kristenret paa islandsk Grund („*Kristinréttur inn nýi*“ eller „Kristinréttur Árna biskups“), for at den skulde afløse Þorlákurs og Ketils gamle Kristenret. Desuden lod Biskop *Árni* sig af Venskab for Kong Magnus Lagabøter lede til at arbejde for Vedtagelsen af de to Lovbøger „*Járnsiða*“ og, 10 Aar senere, „*Jónsbók*“, hvorved de sidste Levninger af gammel islandsk Lov sattes ud af Kraft stik imod, hvad man havde fra norsk Side forpligtet sig til med den Pagt („*Gamli sáttmáli*“), som var bleven sluttet ved Islændingenes Underkastelse i 1262 og 64.

Fra Midten af det 14. Aarh. bliver det imidlertid en fast Regel, at der ansættes Udlændinge paa de islandske Bispestole. Man regner i Almindelighed, at Rækken af de udenlandske Bisper i Hólar strækker sig over et Tidsrum paa omtrent 180 Aar, nemlig fra 1342 til 1520, og for Skálholts Vedkommende over et Tidsrum paa 128 Aar, eller fra 1339 til 1467, paa nær en knapt tiaarig Periode, i hvilken Stillingen her indehavdes af en, rigtignok norsk opdraget, Islænding, der imidlertid i de fleste Henseender slægtede de udenlandske Bisper paa. Disse Udlændinge var selvfølgelig ret forskellige. Der var enkelte virkelig agtværdige Bisper iblandt, men om Flertallet maa det siges, at de duede ikke til Stillingen. Fælles for dem alle var dog Udlændingens let forstaaelige Ukyndighed om Landets Skik og Mangel paa Føling med det Folk, som de skulde være aandelige Styrere for. Naar saa hertil kom, at de fleste af dem var blottede for aandelige Interesser, og for det meste kun besjælede af den ene Tanke at udnytte Stillingen til egen Berigelse — ja enkelte tilmed helt uværdige Personer, som aldrig burde være blevet forlenet med en Biskops Værdighed, maatte disse Forhold faa de mest uheldige Følger.

Man havde næppe forvundet Følgerne af den frygtelige Sturlungatid, før det begyndte at gaa ned ad Bakke for Befolkningen i aandelig Henseende. Det begyndte at gaa tilbage med Kirkens Indflydelse paa Samfundsforholdene, Præsteskabets Anseelse sank og Sædeligheden slappedes. Ogsaa nye Stridigheder brød frem, for hvilke Kirkens Styrere ofte bar Skylden, idet de trykkede Almuen med stadig nye Skattepaalæg og Udpresninger. Ikke mindst maatte dette sidste avle Misnøje hos den i Forvejen udarmede Befolkning, hvis Modstandskraft og Livsmod var saa følelig lammet, ikke blot ved slet Styre og daarlig Behandling fra de styrendes Side, men ogsaa ved Naturulykker af forskellig Slags, vulkanske Udbrud, slette Aaringer og Farsoter med al Slags Elendighed i Følge.

De Indsigelser mod den norske Kongemagts Overgreb, som i de første 50 Aar efter Landets Underkastelse atter og atter var kommet til Orde herude, tages der kun nødig og nølende Hensyn til af de styrende, og de Klager, der fremsendtes, blev overhørte. Kongemagtens Repræsentanter, der viste sig paa islandsk Grund, opførte sig alt andet end elskværdig overfor det islandske „Bønderpak“, som de saa ned paa og krævede ubetinget Lydighed af. Herremænd som *Loðinn Leppur* og *Alfr úr Króki* faldt ikke i den islandske Almues Smag. Ja, den sidstes hensynsløse Optræden vakte i den Grad Islændingenes Uvilje, at samme Herr Alf maatte prise sin Lykke, at de fortørnede Islændinge ikke gjorde ham et Hoved kortere. Dog blev det først for Alvor galt, da Norges Konge henimod Midten af det 14. Aarh. lod sig forlede til den ulyksalige Fremgangsmaade overfor Island, at bortforpagte det med dets Skatter og Skyldigheder til Højstbydende for tre Aar ad Gangen. At disse Forpagtere, der samtidig som oftest optraadte som Kongens Ombudsmænd (Hirdstyrere) herude, misbrugte deres Stilling, var ikke andet end hvad man kunde vente, men derved forøgedes Misstemningen i Island overfor det norske Styre og Agtelsen for det sank ned til Nulpunktet. Mod en af disse Hirdstyrere, Nordmanden *Smiður Andrésson*, gjorde Nordlændingene i 1361 ligefrem Oprør og dræbte ham. Det mærkedes saa godt som paa alle Omraader, at det norske Styre ikke magtede sine Opgaver overfor Islands Folk. Da Islands Styre derfor sammen med „Moderlandets“ gled over til de danske Konger, synes Islændingene at have fundet sig der i med største Sindsro i Følelsen af, at Forholdene næppe kunde blive værre end de havde været i de forløbne 100 Aar.

Til den ærkebiskoppelige Magt mærkes der i Grunden ikke meget herude i dette Tidsrum, undtagen naar Personskifte paa de islandske Bispestole forestod eller naar der sendtes Visitatorer herud eller Pengeindsamlere, der sjælden var velsete af den ubemidlede Befolkning. De hjemlige Forhold var jo det meste af Aarhundredet af den Art, at de ikke levnede Ærkebisperne videre Tid til at beskæftige sig med det fjærne Island. Antagelig blev dog de fleste af de vidtløftige Statuter, som udgik fra de norske Provincial-Koncilier i Eilífur Kortes eller Páll Bárðarsons Tid, tilsendt de islandske Lydbisper, for af de kunde blive publiceret for Menighederne herude, naar disse Statuter ikke ligefrem gjaldt særnorske Forhold. Men dels var de ofte ret umulige at gennemføre herude, og dels manglede Bisperne Vilje til at gøre det, saa optagne som de gærne var af andre Ting.

Fra hvilket Synspunkt man end betragter det udenlandske Bisperegimente paa Island, vil det altid blive Enighet om, at det har været en meget uheldsvanger Foranstaltning og til største Skade for alt aandeligt Liv der ude. Bortset fra Mangelen paa de nødvendige personlige Egenskaber, som hos enkelte af dem traadte saa grelt frem, maatte disse fremmede Bisper have saare vanskeligt ved at finde sig til Rette under de saa fremmedartede islandske Forhold. De kunde aldrig komme i den rette Kontakt med Befolkningen, der ofte, og ikke uden Grund, saa paa dem som Plageaander, hidkomne for at presse det mest mulige Mammon ud af Folket. Om nogen nævneværdig Indflydelse paa Præsteskabet fra disse Bispers Side, kunde der heller ikke være Tale. Skoleholdet paa Bispesæderne hører helt op fra samme Tid som det bliver en fast Regel med Ansættelsen af Udlændinge paa Bispestolene. Kun om den danske Hólarbisp *Pétur Nikulásson* (1391—1404) vides det med Vished, at han holdt Skole paa sit Bispesæde. De vordende Præster var da som oftest henvist til Klostrene eller til ældre Præster, i hvis Tjeneste de modtog den Smule Uddannelse, som udkrævedes. Udenlandsrejser for Uddannelsens Skyld blev meget sjældne, da de færreste havde Midler dertil. Følgen af disse Forhold maatte blive, at Interessen for aandelige og litterære Sysler hos Præstestanden mere og mere sygner hen. I Steden for teologiske Studier træder nu kirkeretslige, hvor der i det hele taget er Tale om Studier. I Steden for original Sagaskrivning nøjes man med at afskrive Haandskrifter fra Guldaldertiden eller med at sammenarbejde ældre Enkeltskrifter til større Samlerværker, hvorved mange værdifulde Skrifter er bleven reddet fra Undergang. (I den Henseende har ikke mindst den litterært interesserede Lagmand Haukur Erlendsson († 1334) indlagt sig stor Fortjeneste.) Af lærde Gejstlige kendes kun faa fra det 14. Aarh. For Lærdom roses især de to islandske Bisper Arni Helgason († 1321), som menes at være Forfatter til sin Frænde Biskop Árni Þorlákssons Saga, og Laurentius Kálfsson († 1331) og den norske Skálholtsbisp Jón Halldórsson († 1339), der havde studeret baade i Bologna og Paris og berømmes for sin store Lærdom i Kirkeretten, sin Færdighed i Latin og sine store Gaver som Prædikant. Af andre Gejstlige kan nævnes Præsten *Einar Hafliðason* († 1393), fra hvis Haand vi, foruden en fortræffelig Levnedstegning af Biskop Laurentius („Laurentiusar saga Kálfssonar"), har en af vore bedste Annaler, samt Abbeden *Arngrímur* til Þingeyrarkloster († 1361), der paa Latin har skrevet en „Guðmundar saga Arasonar", der senere er bleven oversat til Islandsk. Blandt religiøse Digtninge fra denne Tid overstraaler den herlige *„Lilja"*, *Eysteinn Ásgrimsson*'s berømte Kvad til Guds Moder, alle andre som noget af det skønneste og lødigste, der er fremstaaet i Island under Katolicismen. *„Öll skáld vildu Lilju kveðið hafa“*, hed det siden og ikke uden Grund.

Den Undervisning, Folk i Almindelighed modtog i disse Tider, var saare mangelfuld. Den indskrænkede sig til Hovedstykkerne i den kristelige Børnelærdom: Troen, Fadervor og Mariaverset, hvortil senere (i Slutn. af det 14. Aarh.) kom de ti Bud. Ifølge en Statut fra Ærkebiskop Jörundurs Tid skulde alle Præster, som har Sjælesorg at øve, være pligtig til at vaage over, at deres Sognebørn, baade unge og gamle, kunde denne deres Børnelærdom. Ved det siden 1224 indførte aarlige Skriftemaal som Kristenpligt og som Betingelse for at faa deltage i den aarlige Paaskekommunion, skulde Præsterne ligefrem eksaminere deres Skriftebørn og idømme dem Bod (3 Øre til Biskoppen), naar de enten havde glemt det de havde lært, eller helt forsømt at lære det. Og Fadderne bar Ansvaret for, at deres Gudbørn tilegnede sig Børnelærdommens Grunddele, hvorfor de ved disse Børns Daab selv maatte finde sig i at blive underkastet en Eksamination af Præsten, for at han derved kunde erholde Sikkerhed for, at de var i Besiddelse af de rette Betingelser for at kunne varetage disse med Fadderskabet forbundne Pligter. Fra Begyndelsen af det 14. Aarh. synes det atter en Tid at have været ret almindeligt at Præsterne prædikede og at de i disse Prædikener forklarede for Almuen Troens Artikler og Betydningen af de hellige Handlinger, især Sakramenterne.

Præstestillingen var i disse Tider atter bleven lidet attraaværdig. Præstekaldene vare saa mange og Indtægterne af de smaa Kald saa yderst knappe. Dertil kom, at sikkert Flertallet af Præsterne havde en Familie at forsørge, uagtet de Paabud om Ugifte for Præster, som Biskop Árnis Kristenret indeholdt og siden 1274 var bleven kirkelig vedtaget i det mindste i Skálholt-Stift. Før den Tid var Præsteægteskab i Island noget, ingen ankede over. Ja, tilmed Bisperne levede i lovformeligt Ægteskab helt ind i det 13. Aarh. Det fortælles saaledes om Biskop *Magnus Gissurarson* i Skálholt († 1237), at „han var den sidste af Landets Bisper, der levede i lovformeligt Ægteskab“. Krav om ugift Stand for Gejstlige høres først indenfor Islands Kirke efter at der kommer Klosterfolk paa Bispestolene. Men Følgerne af den nye Kristenrets Bestemmelse blev, at der nu i Steden for ret Ægteskab for Gejstlige kom *Frillehold.* Et saadant Forhold lod sig imidlertid saa meget lettere praktisere, ogsaa af Gejstlige, som det havde Medhold i Landets borgerlige Love. Fra den borgerlige Lovgivnings Side var Konkubinat kun at betragte som et Slags *borgerligt Ægteskab,* idet det mange Gange indledes ved en ligefrem Kontrakt i Vidners — nærmeste Paarørendes — Nærværelse. At Kirken og dens Lovgivning bedømte et saadant Forhold som Frillelevned, betød i Grunden ikke saa meget, da man jo altid, naar der i et saadant Samliv avledes Børn, kunde affinde sig med Kirken ved at betale en passende Bøde til Bispen. Hverken af Præsterne selv eller af den læge Almue regnedes dette Samliv for usædeligt. Kun naar Gejstlige, efter verdslige Høvdingers Forbillede, samtidig holdt flere Friller, vakte dette Forargelse og stempledes som Usædelighed. Men dette har sikkert hørt til Undtagelserne. Naar der fra det 15. Aarh. lyder Frasagn om, at Presten *Sveinbjörn Þórðarson* til Múli havde 50 Frillebørn, han vedkendte sig, da turde dette være at betragte som en ondskabsfuld Overdrivelse fra Tiden efter Reformationen, fra en Pen, der med Flid skildrede den katolske Tids sædelige Forhold med de tristest mulige Farver.

Endnu stod vel Befolkningen som Helhed ret langt tilbage i altruistisk Selvopofrelse. Der findes dog adskillige Spor af voksende Humanitet, der giver sig til Kende som bevidst Næstekærlighed og Omsorg for Trængende og Lidende. Skønt Hævnfølelsen vedblivende er ret udpræget hos Befolkningen, spores der dog oftere end før et af Kristendommens „Elsker eders Fjender . . . . gør dem godt som hader eder“ helliget Sindelag, der vidner om en stadig voksende Forstaaelse af Næstekærligheden som en Kristenpligt. Gennemgaar man de Gavebreve, som endnu haves i Behold fra disse Nedgangstider, saa aflægger de vel først og fremmest tydelige Vidnesbyrd om den læge Befolknings Hjertelag overfor *Kirken* som den store Frelsesinstitution, fra hvis Moderskød Salighedens Gave tilflyder Menneskenes Børn. Men der træffes ogsaa Dispositioner i mere veldædige Øiemed til Afhjælpning af Næstens Nød, som man ikke kender fra ældre Tider. Hoved-Øiemedet med disse Dispositioner er ganske vist for de flestes Vedkommende, i Samklang med den kirkelige Lære om gode Gerninger som nødvendige til Salighed, dermed at tilsikre sig selv Guds Barmhjertighed. Men det Offer, som her bringes, medførte dog altid en vis Begrænsning af Egeninteressen til Fordel for éns Medmennesker og derigennem ogsaa til Fordel for Samfundet, og betegner fra den Side set i Virkeligheden et socialt Fremskridt. Ellers var Fattigdommen altfor almindelig hos Befolkningen til, at Folk, selv med den bedste Vilje, kunde afsé noget videre til hinanden for at lindre den i Bygderne saa ofte herskende Nød, saa stor som den mange Gange maa have været. Ikke mindst i den sidste Halvdel av 14. Aarh. hjemsøgtes

Befolkningen stadig af Uaar, Farsoter og saa voldsomme Naturkatastrofer iblandt, at man ligefrem har vanskeligt ved at begribe, at ikke Befolkningen helt drog bort fra dette Land, der ikke havde bedre Kaar at byde sine Børn, bortset fra alt det andet, som maatte gøre Opholdet herude mindre attraaværdigt for dem, saadan som Forholdene var i det 14. Aarhundrede.

Den i det 14. Aarh. saa mærkbare Nedgang for Islands Folk, baade socialt, kulturelt og kirkeligt, fortsattes i det 15. Aarhundrede. En historisk Forfatter fra Begyndelsen af forrige Aarhundrede (Annal-Forfatteren Jón Espólin) har i korte Træk givet en saalydende Karakteristik af Forholdene: „Da forfaldt Oldtidens historiske Kundskab blandt de Lærde, Smagen blandt Digterne og Agerbruget blandt Bønderne. Lægfolket berøvedes dets gamle Friheder og Landet sin Handel og Søfart, hvorimod Biskopperne opnaaede en hartad kongelig Magt og Myndighed.“ Denne saare triste Karakteristik er uden Tvivl i Overensstemmelse med Sandheden. Alt hvad man kender til Islands Historie i dette Tidsrum (det 15. Aarh.), giver Indtrykket af et Folk, der er mærket af mange Slægtleds Kampe mod Armod og Undertrykkelse, dels selvforskyldt, dels paaført det enten af Magthavere, der ikke var sig deres Forpligtelser overfor det fjærne Øland bevidst, eller af Naturulykker, som det Slag i Slag hjemsøgtes af.

Det Forfald, som kendetegner det 15. Aarh. i Islands Historie, kunde dog i første Række skyldes den frygtelige Aareladning, der overgik den i Forveien saa udarmede Befolkning i Begyndelsen af Aarhundredet, da Landet hjemsøgtes af den grufulde sorte Pest, som 50 Aar tidligere havde hjemsøgt Norge paa en saa frygtelig Maade. Paa to Aar bortrev Pesten herude nærved en tredje Del af Landets Befolkning, saa hele Bygder for en Tid lagdes øde. Fra den Tid af gaar det med raske Skridt ned ad Bakke for Land og Folk.

Naar den før citerede Forfatter siger om det 15. Aarh.s Bisper, at de herude „opnaaede en hartad kongelig Magt og Myndighed“, da betyder dette ingenlunde nogen Blomstring for det kirkelige Liv. Noget saadant forbyder sig af sig selv. Ti bortset fra, at de allerfleste af disse i Regelen udenlandske og nu som oftest af Kurien til Stillingen *providerede* Bisper, var helt uden aandelige Interesser, da havde den sorte Pest i en saa frygtelig Grad udtyndet Præsternes Rækker (i Skálholts Stift overlevede 50 Præster den sorte Pest, men i Hólar Stift kun 3!) og foraarsaget en saa følelig Præstemangel i Landet, at der maatte gaa adskillige Aar hen, inden det lykkedes at faa nye Mænd til alle de ledigeblevne Præstestillinger. Og som Forholdene var, har dette kun ladet sig gøre ved at ansætte dem, man kunde faa overtalt til det, uden at stille nogen som helst Krav til Lærdom eller Uddannelse, ud over det mindst mulige af, hvad der udkrævedes for at kunne saa nogenlunde lydeløst varetage Præstegerningen. Ti Skoler fandtes der ikke mere paa Bispesæderne, og Klostrene var selv bleven næsten udtømt for Beboere i Pestens Tid. Nogen indflydelsesrig Præstestand kan man forstaaelig nok heller ikke vente at finde efter den Aareladning, som her havde ramt begge Landets Bispedømmer. Der findes da knapt en eneste fremragende Gejstlig i hele det 15. Aarh.'s islandske Historie, saa vidt man kender dem fra de iøvrigt sparsomt flydende Kilder, som for største Delen bestaar af bevarede Diplomer og Breve eller Annaler udarbejdede efter Reformationen. Ti i den Grad var nu Interessen for boglige Sysler sygnet hen, at ingen mere fandt det Umagen værd at optegne samtidige Begivenheder. Den gamle historiske Interesse var ved at dø bort under Kampen for Tilværelsen. Afskrivningen af gamle Sagahaandskrifter var vel ikke helt holdt op, men det var dog hovedsagelig opbyggelige Bøger, Legender og hellige Kvad, man afskrev, foruden de gældende Lovbøger baade af verdslig („Jónsbogen“) og kirkelig Art („den nye Kristenret“), som der altid var Brug for. Det ser endog ud til, at enkelte skrivekyndige Mænd ligefrem har tjent deres Brød ved at afskrive Lovbøger.

Det omtrent eneste Vidnesbyrd fra det 15. Aarh. om, at de litterære Interesser dog ikke helt er gaaet til Grunde, afgiver de fra denne Tid bevarede Digte, blandt hvilke de religiøse er stærkest repræsenterede. Det meste af denne religiøse Digtning er de sædvanlige Helgenkvad og da først og fremmest til Jomfru Marias Pris, ti som ingen anden Helgen dyrkedes Jomfru Maria paa Island ved Middelalderens Udgang. Man har saaledes regnet ud, at omtrent ¹/₈ af Landets Kirker var helliget „vor Frue“. Hendes mange Festdage holdtes højt i Ære. Et enkelt Sted, paa Hofstaðir i Skagafjörður, fandtes endog et kosteligt Maria-Billede, indlagt med Guld og Sølv, der var Genstand for Befolkningens store Yndest og varme Hengivenhed. Votivgaver strømmede ind, og enkelte Rigmænd havde for Skik hvert Aar at betænke det med store Gaver. Der fortælles saaledes om en Rigmand fra Skagafjörður, at han hvert Aar skænkede en Ko til vor Frue paa Hofstaðir, saa at han i Aaret 1528 havde i alt skænket 16 gode Køer til hende! Blandt de mange, som i denne Tid hyldede Jomfru Maria i Sang herude, bør især nævnes Præsten *Jón Pálsson* til Grenjaðarstaður, som da ogsaa er bleven hædret med Navnet *„Mariu-skáld“* for sine mange Digte til hendes Pris. Men intet af denne saa rigt flydende Helgenpoesi besidder blot tilnærmelsesvis den religiøse Dybde og digteriske Lødighed som Harmsól og Líknarbraut eller Sólarljóð og den uovertræffelige Lilja. Det er Epigonpoesi, gennemgaaende af ringe Kvalitet. Først hen i mod Slutningen af den katolske Tid faar vi atter religiøse Digtere, som taaler at nævnes ved Siden af de foregaaende Aarhundreders, og blandt dem indtager Jón Arason, Islands sidste katolske Biskop, den mest fremskudte Plads.

Fra samme Tid som de islandske Klostre hører op med at være de Arnesteder for Lærdom og boglig Syssel, som de var fra først af, begynder de at komme i Vanry som Hjemsteder for sædelig Fordærvelse og al Slags Overtro. Men saa store Rigdomme samledes i de islandske Klostre (som til Slutning blev ni i Tallet, deraf to Nonneklostre), at man ved Reformationens Indførelse anslaar omtrent $^1/_5$ af alle Landets Jordeiendomme som Klostergods. De store Rigdomme kunde imidlertid ikke bevare Klostrene fra efterhaanden at miste den Anseelse, som de tidligere havde nydt i Befolkningens Bevidsthed, og det blev mere og mere ualmindeligt, at Folk af god Æt kunde bekvemme sig til at søge Optagelse i Klostrene.

Men stod det daarlig til med Klosterfolks Sædelighed, var dette ikke mindre Tilfælde med Gejstlighedens sædelige Vandel. Man hører om Raahed og Brutalitet hos gejstlige Personer, der rejser gennem Bygderne fuldt bevæbnede og gør sig skyldig i Vold og ligefremme Forbrydelser. Naar saa dertil kommer, at den overvejende Del af Præstestanden var stærkt optaget af verdslige Øremaal, der gik ud paa at skrabe sammen Rigdomme, hvorved de ofte ragede uklar med deres Sognebørn, kan man ikke undres over, at disse gik glip af al heldbringende kristelig Paavirkning fra den Kant. I dette Stykke var imidlertid Bisperne af samme Væsen. De fleste af dem var optaget af rent verdslige Øremaal, og lod som Følge heraf de aandelige Sager upaaagtede. Skønt Islands Kirke vedblivende var en Del af den norske Kirkeprovins og dens Overstyre derfor i den nidarosiske Ærkebiskops og Domkapitels Hænder, gjorde den Overstyrelse sig med hvert Aar mindre og mindre gældende herude. Med de islandske Bispers Ansættelse havde den nu saa godt som intet at gøre udover dette, at de som oftest blev i Nidaros indviet til Stillingen. I de fleste Tilfælde var det sikkert den unionistiske Kongemagt, der raadede for, hvem der kom til at beklæde Bispestillingen, selv hvor Udnævnelsen kom direkte fra Kurien ved Provision. I hvert Fald naar man ser hen til den Kendsgerning hvorledes der baade i Dronning Margretes og Erik af Pommerns Tid især indsættes *danske* Mænd paa de islandske Bispestole, faar man unægtelig en ret stærk Følelse af, at dette mere ligner en Tanke end et Tilfælde.

Hvorom alting er — det 15. Aarhundredes islandske Bisper af udenlandsk Herkomst var, paa faa Undtagelser nær, efter hvad man kan se, ganske blottet for andre Interesser, end dem at drage den størst mulige Fordel af Stillingen, og med dette for Øie saa meget som muligt at befæste sin Magtstilling indenlands. De var som oftest optaget af at udsaa Splid og Tvist til alle Sider og af at samle Gods og Guld i Steden for al virke for deres Undergivnes Vel i aandelig eller timelig Henseende. Om nogle af disse Bisper kan det siges, at deres Virksomhed blev en lang Række af Voldshandlinger og Sagsøgninger. Deres Herskesyge og Rethaveri kendte ingen Grænser. Enhver Modstand blev med Vold og Magt knust og Seiren forfulgt til det yderste med al Slags Haardhændethed, Fængsel, Bøder og Pengeudpresninger. Bisperne var jo Landets mægtigste Mænd, der, som før berørt, ofte havde ogsaa den verdslige Magt i Forlening og kunde derfor tillade sig hvad det skulde være. Dette var i høi Grad Tilfældet med saavel den engelskfødte Bisp *Jón Vilhjálmsson Craxton* som med Nordmanden *Ólafur Ragvaldsson* († 1495) i Hólar, som begge lagde den største Hensynsløshed for Dagen i deres Optræden overfor Befolkningen. Mod den berygtede danskfødte Bisp *Jón Gereksson* i Skálholt, den tidligere Uppsala-Ærkebiskop, gjorde Islændingene ligefrem Oprør og tog ham af Dage ved at drukne ham i en Elv (1433). Denne afsatte Ærkebiskop havde Kong Erik faaet af selve Paven udnævnt til Stillingen som Skálholtsbisp, idet Kongen fremholdt, at dette Bispedømme var baade „ringe og i afsides Egne blandt halvbarbarisk Befolkning“, mens Biskoppen havde forbedret sig med Aarene og trængte til Livsophold, da han var uden Formue. Kun 15 Aar senere blev den fra Galgen undslupne, berygtede Tysker *Marcellus* provideret til Skálholtsbisp af Pave Nicolaus V, men til Held og Lykke for Islændingene naaede han aldrig at komme ud til sit Stift, saa optaget som han var af, med Christiern I's Hjælp, at komme i Besiddelse af Ærkestolen i Nidaros. I 1458 skal en forhenværende Sørøver og helt uvidende Person, Dominikaneren *Paulus*, være bleven provideret til Biskop i Hólar, men denne Gang kom der bestemte Protester fra Kong Christiern, som førte til, at en anden udnævntes til Stillingen.

Fra Aaret 1467 beklædes Skálholtsstol atter af indfødte Islændinge, medens Hólarbispestol er i Udlændinges Hænder helt ned til den norskfødte *Gottskálk Nikulássons* Død (1520), men denne efterfølges af Islændingen Jón Arason som skulde blive Nordstiftets og Islands sidste katolske Biskop. Ogsaa disse sidste islandske Bisper af katolsk Bekendelse var, ikke mindre end deres udenlandske Forgængere, besjælet af de hierarkiske Grundsætninger og slap da heller ikke for at tørne sammen med de indenlandske Stormænd Under *Stefán Jónsson* af Skálholt († 1518) og hans samtidige Embedsbroder i Hólar, Nordmanden *Gottskálk*, der begge to, det meste af deres Bispetid, laa i Kamp og Strid med Landets verdslige Stormænd, kom det saa vidt med Uviljen mod Bispernes Magt, at der af Folkets verdslige Førere sammenkaldtes Aar 1513 et Møde paa Leiðarhólmur i Dalasýsla, for ved fælles Optræden at knække den hierarkiske Domsmagt. Men Forsøget mislykkedes totalt. De to sidste katolske Bisper *Ögmundur Pálsson* og *Jón Arason* var uden Tvivl af samme Sindelag som deres Forgængere og slap da heller ikke for at rage uklar med de verdslige Stormænd. Til at begynde med var de to Bisper tilmed Uvenner, men Angsten for den nye Lære tvang dem til at skifte Sind overfor hinanden. Men som bekendt blev Sejren ikke deres. Ögmundur Pálsson bortførtes ud af Landet som Fange for at dø paa Vejen til Danmark (1541), og Jón Arason faldt 9 Aar senere for Bøddeløksen sammen med sine to Sønner (1550).

Naar man ret betænker, hvordan det stod til med de aandelige Lederes Fremfærd i det 15. Aarh., kan man ikke forundre sig over, at der ogsaa klages over Sædelighedens Forfald hos den læge Befolkning, — at al Slags Raahed og Tugtløshed gik i Svang blandt Almuen. Uagtet de strænge Tugtemidler, der stod til Kirkens Raadighed og anvendtes af den, for at „forhindre Laster og overtale til Dyder“, stod den magtesløs overfor dette Sædernes almindelige Forfald. Men dette Forfald viser tydelig, at Værdien af den Gudsfrygt, Befolkningen sad inde med, var stærkt synkende og at Religionen havde tabt sin Magt i Befolkningens Liv. Der mærkes saare lidet til al dybere Syndserkjendelse. At Syndere dømtes til offentlig at staa Skrifte, blev for en Tid sat i Ban, eller idømtes større eller mindre Bøder, virkede maaske i Øjeblikket, men til virkelig Sindsændring synes disse Straffe sjælden at have ført.

Og dog havde Befolkningen ingenlunde tilsat sin Tillid til

Kirken. Uagtet det saa almindelige Misnøje i Befolkningen over den Tvang den var udsat for fra de kirkelige Lederes Side, stod dens Tillid til Kirken som saadan urokkelig fast. Som Helhed betragtet var Folket vedblivende den hellige katolske Kirke med dens Lære og Ritus inderlig hengiven, Man holdt Gudstjenesten i Agt og Ære, deltog med Andagt i Kirkens hellige Handlinger, viste Gavmildhed mod Kirker og Præster, og bevidst Vantro eller Fornægtelse af Religionens Sandheder kendtes slet ikke. Ramtes nogen af Kirkens Tugt, gjorde Vedkommende hvad han kunde for hurtigst mulig at udsone sig med Kirken, da det troedes i Almindelighed fuldt og fast, at Udelukkelse fra den hellige Kirkes Samfund medførte evig Fortabelse. Men denne Religion var trods alt i Regelen lidet bevidst. Den Kristendom, som indprægedes den almene Mand, bestod hovedsagelig i en ydre passiv Lydighed mod Kirkens Bud, i at fuldbyrde foreskrevne Andagtsøvelser, gaa til Skrifte og nyde Nadveren til fastsatte Tider og saavidt muligt at vise den kirkelige Øvrighed skyldig Ærbødighed. Den i Befolkningen ulmende Utilfredshed stod i Forbindelse med de styrendes Magtmisbrug, med den Strænghed, som lagdes for Dagen overfor selv de ubetydeligste Forseelser, og den Haardhændethed, hvormed idømte Bøder inddreves, hvilket sidste tilmed ofte fik Udseende af, at Kirken ligefrem søge at skaffe sig Fordel af sine Børns Forsyndelser. Men med Kirken som den hellige Frelsesinstitution, dens Lære, hellige Handlinger og Gudfrygtighedsøvelser var der ingen bevidst Utilfredshed. Og at Landets Kirke var stedet i en gennem lange Tider forberedt Opløsningsproces, der maatte føre til dens Fald, anede man ikke

Derfor fandt de reformatoriske Røster saa ringe Genklang i Befolkningens Hjerte, og derfor maatte det tage saa lang Tid for det nye Liv under nye Kirkeformer at vinde frem til nævneværdig Blomstring i Islands Bygder, saa at der med Sandhed kunde tales om et Trosskifte herude som fuld Virkelighed.

NOGEN GAMMELKIRKELIGE MELODIER I HANS THOMISSØNS PSALMEBOG AV 1569.

AV

O. M. SANDVIK.

I min avhandling „Norsk folkemusik, særlig østlandsmusikken" (1921) har jeg hævdet at der er sammenhæng mellem norsk folkemusik og den gregorianske sang, og søkt at vise at byggemaaten i begge grupper er delvis den samme. Direkte minder, likefrem overtatte melodier, er vanskelige at finde; allerede teksternes krav har medført en utvikling som har gjort de eventuelt kirkelige mønster vanskelige at kjende igjen. Bare med de gregorianske vendinger i øret kan vi ha en ledetraad; men er vi fortrolige med disse, kan vi ikke undgaa at lægge merke til, at en hel række folkemelodier er blit til paa grundlag av de formler som karakteriserer den gamle kirkelige musik.

Ogsaa hele melodier har holdt sig. Jeg har i avhandlingen pekt paa en „Nathan"-sang, som har en melodi temmelig nær „Victimae paschali". Og det er av den største interesse at finde frem de vistnok sparsomme eksempler paa, at gregorianske melodier er overtat hele av den lutherske kirke i Norden. De er værdifulde til bedømmelse av, hvorvidt det er berettiget at hævde at den gammelkirkelige sang har hat saa sterkt grep i nordboernes fantasi. Ved at gjennemgaa Hans Thomissøns Psalmebog 1569, finder jeg saadant velkomment stof, og jeg skal her præsentere et par av melodierne.

„Zachariae Loffsang“: Loffuit være Herren Israels Gud, lyder hos Thomissøn slik:

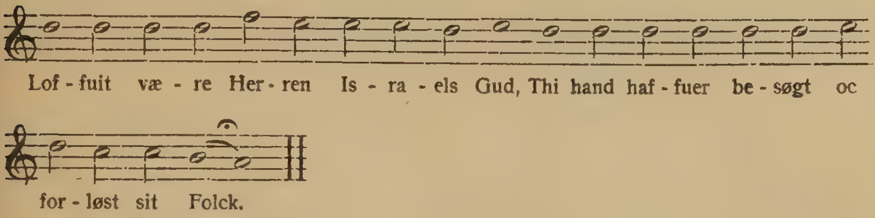
Lof - fuit væ - re Her - ren Is - ra - els Gud, Thi hand haf - fuer be - søgt oc
for - løst sit Folck.

H. Nutzhorn sier i „Den dansk-lutherske Menigheds Salmesang“, bind II, s. 262: „Melodien har jeg ikke kunnet finde anden Steds end i H. Thomissøns Salmebog, saa jeg maa antage, at det er en dansk Melodi.“ Nei, det er i høi grad en fælles-kirkelig melodi vi her har for os. Det er nemlig den saakaldte „7de salmetone“ som her er overført til protestantisk tekst.

Tonus VII lyder:

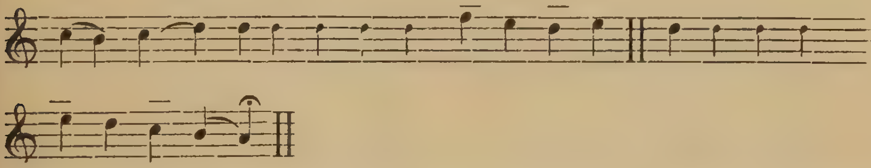

Som man ser, har Thomissøn bare utelatt de fire begyndelsestoner, det vanlige „initium“, og gaat like løs paa „dominanten“ („tonus currens“): d. Men forøvrig er det nøiagtig 7de salmetone som her optræder i hans salmeverk.

Det næste eksempel jeg vil gi paa, at man saa naturlig grep til en kjendt „katolsk“ tone, er „Magnificat“: Min Siæl ophøyer Herren —.

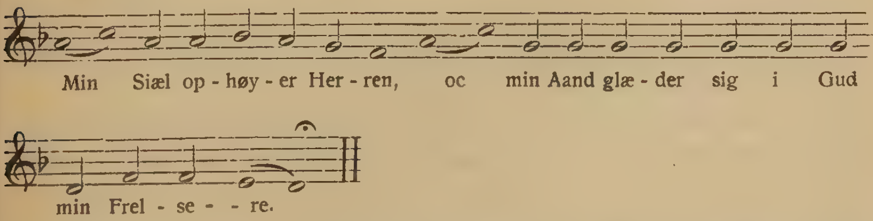
Min Siæl op - høy - er Her - ren, oc min Aand glæ - der sig i Gud
min Frel - se - - re.

Teksten er ogsaa her av en danske, og den er bygget slik at den passer godt til en av de gamle „salmetoner“. Den her benyttede tone er den saakaldte 9de, „tonus peregrinus“. Den skiller sig fra de andre derved at den har likesom to „tonearter“. Første halvdel av melodien bevæger sig paa taletonen a, anden paa g.

Til alle salmetoner var der en særform, naar de bruktes til „Magnificat“; de fik da en høitideligere indledning. Men „peregrinus“ bruktes aldrig til Magnificat; av salmetekster var denne tone bare tildelt „In exitu“ og (undertiden) „Laudate pueri“. De otte var de officielle. Hvad det kommer av, at „peregrinus“ holdtes saa nede, er ikke godt at si. Antiphonarium Ambrosianum har en vakling i „dominanten“; 1ste kirketone f. eks. (vor d-moll, men med h og c) kunde anvende baade a, g og f. Det er altsaa ikke paa grund av sin ungdom at „peregrinus“ ikke kom helt med. Snarere har vel dens uregelmæssighet været en anstøtssten. Kan hænde den i sterkere grad end de andre tilhører folketonen. Ganske interessant er det da at netop den levet slik paa folkemund at Thomissøn naturlig grep til den. Dog kan ogsaa andre praktiske grunder ha avgjort valget. Den melodiske deklamation blir nemlig lettere at gjennemføre med 9de tonus.

I vanlig versinddeling vilde „tonen“ ikke kunne brukes til første vers: „Magnificat anima mea Dominum“; men Palladius tar ogsaa originalens vers 2 med: „Et exsultat spiritus meus in Deo salutari meo“, og danner saaledes sit første vers.

Dansk.	Latin.
1. Min Siel ophøyer Herren, oc min Aand glæder sig i Gud, min Frelsere.	1. Magnificat anima mea Dominum. 2. Et exsultat spiritus meus in Deo salutari meo.
2. Thi han haffuer anseet sin ælendige Tienerinde; see her effter skulle alle Børns Børn prise mig Salig.	3. Quia respexit humilitatem ancillae suae; ecce enim ex hoc beatam me dicent omnes generationes.
3. Thi hand haffuer giort store Ting mod mig, som er megtig Oc hans Naffn er helligt. o. s. v.	4. Quia fecit mihi magna qui potens est: et sanctum nomen ejus.

Ved hjelp av 9de salmetone og med nævnte sammenstilling av de to vers blir det god deklamation av de uregelmæssige vers.

Av den anden gruppe salmetoner bygget paa reminiscenser fra den gamle kirke, vil jeg fæste mig ved en melodi som har stor interesse for os nordmænd, nemlig „Jesus Christus er opfaren“.

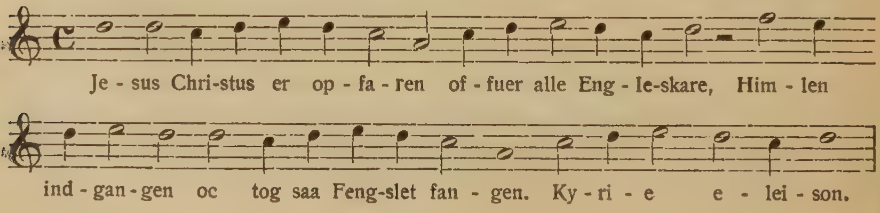
Je - sus Chri-stus er op - fa - ren of - fuer alle Eng - le-skare, Him - len
ind - gan - gen oc tog saa Feng-slet fan - gen. Ky - ri - e e - lei - son.

Man finder en nær parallell, om man ser paa 4de salmetone i den anden grundstilling den kan ha:

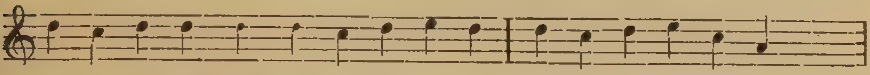

„Finalis" dekker her det væsentlige av melodien. Kyrieeleison er det gamle fra „Fons bonitatis".

Men ellers er det jo de vanlige vendinger fra den saakaldte 2den kirketone (finalis: d, dominant: f) man møter i den enkle Thomissøn-melodi. I de gamle Gloria-melodier og Kyrie fra 10.-11. århundrede er dominanten ikke særlig fremtrædende; det hænder man lange stykker ikke ser stort til den. Som vor melodi bevæger de sig ofte paa d-c-d, d-c-a. Et gammelt Gloria-Amen lyder:

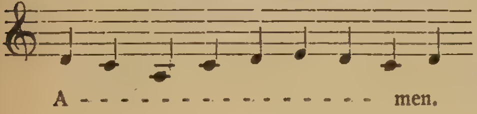

, og „cum Sancto Spiritu in gloria" (Déi Pátris) har følgende toner

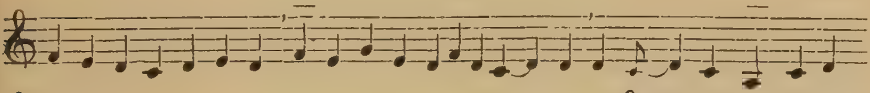

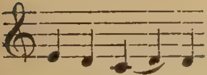

, et „Christe eleison" følgende:

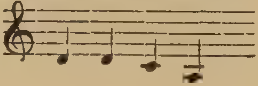

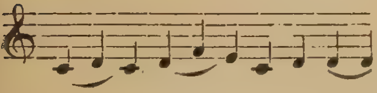

. Man kunde til overflod ogsaa peke paa advents-antifonerne, som gjerne gaar i 2den kirketone og har vendinger som

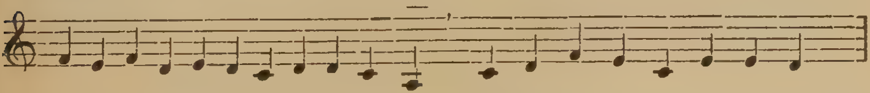

Disse den 2den kirketones vanlige melodibevegelser, mer eller mindre tilsløret av melismer, er det, Thomissøn-melodien benytter for at skape en i al sin enkelhet saa vakker form.

Folkemelodien arbeider her efter de samme principper som den gregorianske sang og staar i gjæld til den kirkelige kunst som i saa lang tid bar bønneordene; selv om man ikke finder nøiagtig parallel til en sådan melodi (hvad vel lot sig gjøre), er det tydelig at formelapparatet er nøiagtig det samme.

Istedenfor ved denne leilighed at gaa nærmere ind paa Thomissøn-materialet, vil jeg peke paa hvilken utformning den her behandlede melodi har faat senere fremover. Det er ikke saa ofte man har anledning til at iaktta en melodis liv.

Hos Kingo (1699) har melodien følgende form:

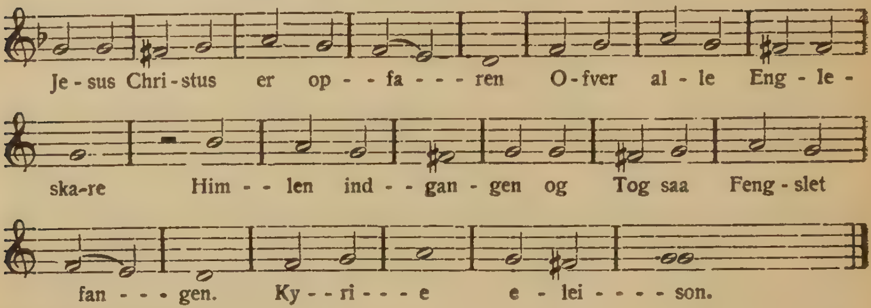
Je - sus Chri - stus er op - - fa - - - ren O - fver al - le Eng - le -
ska-re Him - - len ind - - gan - gen og Tog saa Feng - slet
fan - - - gen. Ky - - ri - - - e e - lei - - - - son.

Den gamle kirketones formel-bruk er her forlatt. Vi har faat ledetonen fiss, hvorved g-moll opstaar. Et par steder er f beholdt, ledende til d-moll akkord; men spranget f-d er mildnet ved en indskutt e, som ophæver formelen og gjør melodien halvt moderne.

Næste gang vi påtræffer melodien, er hos Breitendich (1764):

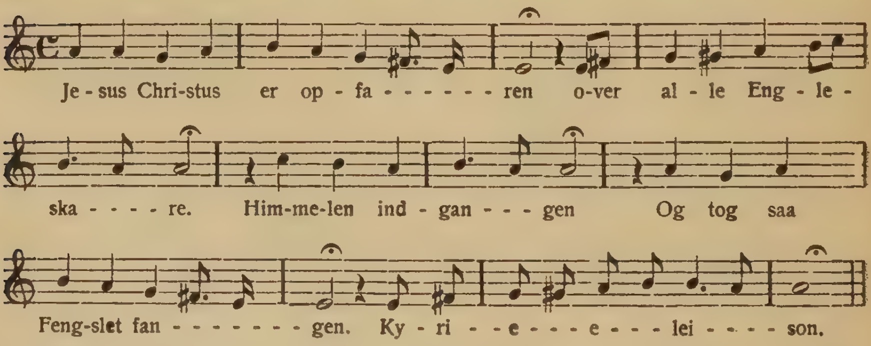
Je - sus Chri-stus er op - fa - - - - - - ren o-ver al - le Eng - le -
ska - - - - re. Him-me-len ind - gan - - - gen Og tog saa
Feng-slet fan - - - - - - - gen. Ky - ri - - e - - - e - - - lei - - - - son.

Breitendich kan ikke fornegte sin lyst til sirlig dansestil. I „opfaren" har han forbedret Kingos rettelse ved en punktering. Kingo hadde ialfald beholdt den gamle formel i „Ofver alle"; men Breitendich lager her om, og vi faar en slem kromatik, med paafølgende dansesving (i „-skare"). Omtrent den samme figur følger i slutningen av melodien. Merkelig nok sætter han allikevel ikke giss ved „Christus" og „tog", men respekterer her det gamle heltonetrin, hvad han skal æres for.

En hel omdiktning av melodien faar vi i en norsk folkemelodi. Men her har et genialt menneske forestaat arbeidet. Det er den i Valders sungne salmetone, som Lindeman optegnet efter Anders Eivindson Vang:

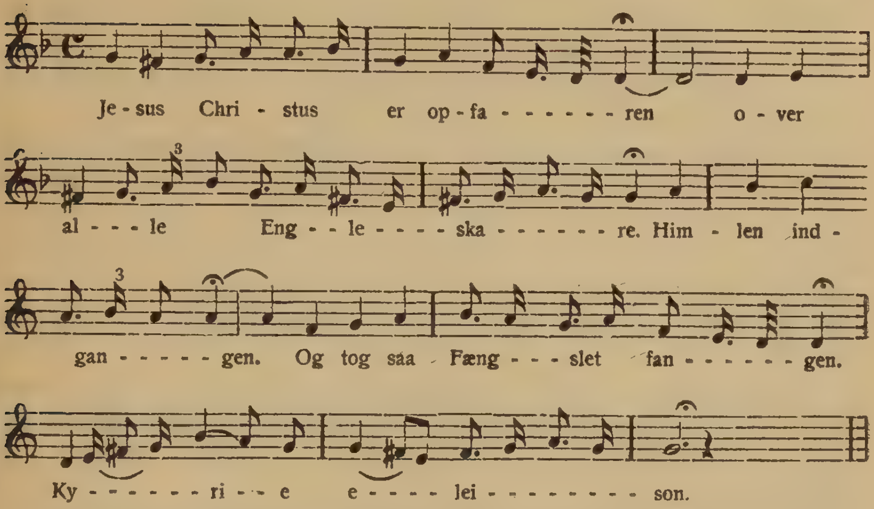
Je - sus Chri - stus er op - fa - - - - - - ren o - ver
al - - - le Eng - - le - - - - ska - - - - - - re. Him - len ind -
gan - - - - - gen. Og tog saa Fæng - - - slet fan - - - - - - gen.
Ky - - - - - - - ri - - e e - - - - lei - - - - - - - - son.

[Hos Lindeman „Ældre og nyere norske Fjeldmelodier“, nr. 327, staar den i fiss; jeg setter den i g for sammenligningens skyld.]

Der er likhetspunkter med Kingo: ledetonen fiss, og i ytre henseende endnu mer med Breitendich: punkteringer og forsiringer, vendingen „over alle Engleskare“, hvor melodien ændres paa samme maate. Kilden for Valdressangeren er derfor snarere Breitendich end Kingo, tiltrods for at Anders Eivindson kaldte sine melodier „Kingo psalmøtona“.

Men melodien er blit ny allikevel. Den har forlatt det gamle formel-skema og er beaandet av en ny tids melodiske følelse. Allerede begyndelsens „Jesus Christus“ viser at mindet om formelen er svundet. Komponisten vil med engang tegne opstandelseshelten i en prægtig svungen linje, og de punkteringer som med engang anvendes, er rytmisk lette, som roseslyng i bonderokoko.

I det følgende gir triolen o. s. v. en ren anskuelig figur, frelserens flugt mot himmelporten. Regner man Breitendich som kilden, er det kromatisk vanskelige i tilfælde forlatt og noget lett syngelig og naturlig vakkert traadt i steden. „Himlen indgangen“ har stigende melodifigur, mens Kingo, Breitendich og Thomissøn har faldende. Komponisten tegner ogsaa her anskuelig; men ogsaa parallelen kræver stigning som motfigur mot den følgende „Fængslet fangen“, hvorved ensartetheten hos de andre undgaaes. Med tre ganges stigen og fald i melodien har han nu opnaad en vakker, men ikke trættende regelmæssighet. Saa samles kræfterne til den siste mægtige flukt i „Kyrie eleison“, der virker som et vældig ekko av den foregaaende melodi; menneskesjælen stiger i ekstatisk betragtning og følger Frelserens vei, den som nys historisk er skildret.

Breitendich er som kromatisk hakkemat mot denne slutning, hvor melodiens muligheter saa fyldig samler sig. Men likevel kan han jo godt være den der har sat melodikerens fantasi i sving. Der fandtes ikke faa avskrifter av Breitendichs koralbok. Hvordan denne „kilde" blev brukt i sin almindelighet, kan vi kanske slutte av den omdiktning vi her har betragtet. Det gik med koralerne som med spelmannsbøkerne. De nødtørftige optegnelser man finder, har bare en fjern likhet med de livfulde slaatter, som lyder rundt om i landet.

Lindeman har opdelt melodien i takter, vel av hensyn til det vanlige pianospillende publikum. For at faa det fulde indtryk av den, bør man deklamere den ganske frit, så teksten kommer helt til sin ret.

KIRKEBØKERNE I VORT LAND

BETRAGTET FRA ET KULTURHISTORISK SYNSPUNKT.

AV

O. OLAFSEN.

Om kirkebøkernes oprindelse og deres første fremtræden i vort land findes oplysninger i min avhandling herom i Norsk theologisk Tidsskrift 6te bd. (1905) samt i Norske Arkivregistraturer bd. I: Fortegnelse over kirkebøker i Stiftsarkiverne i Kristiania [d. e. de 3 sydlige stifter] av S. H. Finne-Grønn (1915); navnlig bemerkes fortalen i dette verk. En lignende fortegnelse for de tre andre stifter mangler, men vilde være meget ønskelig.

Idet jeg henviser til de ovenfor anførte arbeider, vil jeg her kun bemerke, at som regel begynder kirkebøkerne hos os omkring midten av det 17de aarhundrede, men den største del sætter ind i begyndelsen av det 18de og delvis litt senere. Vi maa dog anta, hvad der ogsaa er uttalt i den anførte avhandling, at mange av de ældste kirkebøker er gaat tapt.

Her er det min opgave at betragte og behandle kirkebøkerne fra en ny side, nemlig som kulturhistoriske mindesmerker eller vidnesbyrd, — ordene dækker ikke helt, hvad jeg mener. Vi har neppe andre litterære minder, som i den grad som kirkebøkerne kaster lys over kulturens utviklingsgang i vort land. I saa henseende er de aandelige gradmaalere, der nøiagtig angir den aandelige „temperaturs" stigning eller fald, naar man blot forstaar selve instrumentet og kan avlæse graderne, hvilket forutsætter litt historisk viden og kjendskap til kulturhistorien i sin almindelighet.

For at forstaa dette, som muligens kan forekomme mange litt underlig — de har vel i hvert fald aldrig hørt om dette før, likesom de heller aldrig har hørt kirkebøkerne i almindelighet omtalt — maa vi lægge merke til, at kirkebøkerne ved siden av matriklerne og pantebøkerne samfundsmæssig set er de vigtigste av alle vore gamle kildeskrifter. I rent historisk henseende, navnlig personalhistorisk, staar skifteprotokollerne ved siden av dem. Medens pantebøkerne og panteregistrene er umistelige for os, naar det gjælder eiendomsforholde, navnlig jordeiendomme, er kirkebøkerne og skifteprotokollerne like værdifulde for os, naar det gjælder nutidens samfundsliv saasom retsforholde, statistik, politik, personalhistorie o. s. v. Vort moderne samfundsliv, som er basert paa „folket i valg", kan neppe tænkes opretholdt uten kirkebøker eller andre offentlige fortegnelser, som træder i disses sted som civilstandregistre og folkeregistre. Fordi de er av denne gjennemgripende betydning for samfundet, er det at de faar sin kulturhistoriske betydning.

Jeg vil først peke paa den historiske kjendsgjerning, at saadanne fortegnelser eller bøker opstod. Grækenland og Rom er de samfund, hvor vi først møter dem. Rimeligvis har ogsaa Ægypten havt dem; men av let forstaaelige grunde undlater jeg at nævne dette land. Grækenland er den europæiske kulturs arnested, og det er derfor særlig at lægge merke til, at de gamle hellener hadde fortegnelser og lister svarende til vor tids kirkebøker eller folkeregistre. Men Rom er dog det statssamfund, hvorfra de nyere samfund stammer, og det var den romerske kultur, som gjennem kristendommen ogsaa naadde vort land og la det i visse henseender under sig, men dog ogsaa kun i visse. Den gamle romerske stat og den romerske lovgivning gik tilgrunde, og i middelalderens raa jordbund trivedes ikke den gamle antike kultur. Derfor forsvandt ogsaa kirkebøkerne. I vort land bestod kirken i over 600 aar, førend den kom saa langt, at den fandt det fornødent at føre kirkebøker.

Da kirkebøkerne paany fremstaar, er det i renaissancetiden og i Italien. Derfra gaar de til Mellemeuropa og naar op til Norden omkring 1600 eller noget senere. Til vort land kom de endnu litt senere.

Dette er kulturens utviklingsgang i Europa. Jeg peker paa dette for at vise, at kirkebøkerne fra sin første optræden er uløselig knyttet til kulturen. Men kulturen var et barn av kirken og derfor var det ogsaa kirken, ikke statssamfundet som stat betragtet, som krævet dem. Kirke og stat var hos os knyttet paa det nøieste sammen; derfor blev kirkebøkerne ogsaa til gavn for staten og tjente dens formaal. Men forbindelsen var ikke ubetinget heldig, og nu vilde man vel foretrukket, at de to samfund hadde gaat hver sin vei og tjent utelukkende sine egne formaal. Ser vi nærmere paa de ældre og ældste kirkebøker, er det ikke vanskelig at se, at de er skapt av kirken og nærmest med dens formaal for øie. Kirken behøver i grunden kun at optegne navnene og nævne forretningerne. Den trængte væsentlig til en dagbok; men hermed kunde ikke det borgerlige samfund la sig nøie. Det er saaledes almindelig, at presterne kun nævner søndagen ved navn, naar en forretning er utført; men hermed kan man ikke være tilfreds set fra det borgerlig samfunds standpunkt; endnu værre er det, at kun daapsdagen anføres, ikke fødselsdagen, eller jordfæstelsesdagen, ikke dødsdagen. Alt dette var en følge av, at det var kirken, som tok initiativet. Paa den anden side er det av interesse at bemerke, hvorledes senere staten begyndte at gripe ind med paabud som ikke var av kirkelig art eller aand. Saaledes kom bestemmelsen om vakcinationen, som aldeles intet hadde at gjøre i kirkebøkerne, enten disse sees fra kirkelig eller borgerlig synspunkt. Til det sidste hadde vi den kirkelige utilbørlighet, at ekteskapsstiftelse avhang av, at man var vakcinert. Endnu har vi igjen, hvad der ikke er bedre, at et barn maa være vakcinert for at kunne bli konfirmert. Hvad skal man si om saadanne bestemmelser?

Skjønt kirkebøkerne i det hele kom forholdsvis meget sent til vort land, vil man ved at betragte nærmere de ældste kirkebøker dog snart se, at i grunden kom de for tidlig; hverken prest eller menighet var modne til at motta dem og benytte dem paa den rette maate. Det viste sig her, som saa ofte ellers, at det lite nytter at komme med paabud, naar jordbunden ikke er forberedt til at motta sæden. Prest og menighet stod uforstaaende overfor det bud, som myndigheterne utstedte. I grunden bør vi helst ikke nævne menigheterne; for disse var helt umyndige og behandledes ogsaa som saadanne. Vi vil derfor holde os til menighetens lærere og hyrder, av hvem man har ret til at vente forstaaelse i en sak, som synes saa klar og let forstaaelig som denne, og hvor de fordringer, som stilles, synes at være saa smaa.

I virkeligheten finder vi, at i det store og hele tat var prestestanden ikke istand til at efterkomme det givne paabud, og det var av den grund, at det gik saa tungt at faa det gjennemført. For blot at nævne en saa simpel ting som skrivefærdighet. Det var temmelig smaat bevendt med denne hos mange inden prestestanden. Naturligvis kunde de skrive; ingen vil kunne benegte det; men at skrive saaledes, at det kunde tilfredsstille fordringerne, som førelsen av en kirkebok stiller, er noget andet. Der findes prester ogsaa i nutiden, som burde ha gjennemgaat en skriveskole; for det maa erindres, at vi arbeider „for evigheten“, det er efterslegten, vi skal tjene. Mange av de ældre kirkebøker er yderst slet ført, ogsaa hvad skriften angaar, ofte vanskelige at læse, ialfald utsat for at misforstaaes. Men der er ogsaa mange, som viser en vakker og let læselig haandskrift. Det har slaat mig, jeg vet ikke, om andre arkivgranskere har været opmerksom herpaa, at de civile embedsmænd og betjente i ældre tid skriver en særdeles vakker og god haandskrift; det er ofte en ren lyst at se den. Disse mænd hadde tydeligvis gjennemgaat en god skole, som mange prester savnet. — Men der er mange andre mangler, som er langt værre: presterne forstaar ikke, hvordan saadanne bøker skulde indrettes og føres. De fører dem oftest som et dagregister, hvor alle forretninger blandes sammen, saa det blir den rene forvirring, og det er meget vanskelig og yderst strævsomt at bruke dem. Dertil kommer, at de ofte er meget skjødesløst ført. Dag er ikke angit, navn ofte utelatt, rimeligvis har presten glemt det og ikke umaket sig med at spørge efter det. Forældres navne ved fødsler er ofte helt utelatt, ellers gjerne gjengit ved faderens fornavn, ofte ved benævnelser som: Peder smeds barn. Gaardsnavnet er som regel utelatt. I en række av kirkebøker er moderens navn ikke nævnt. Hun er øiensynlig betragtet som en helt underordnet person, ja kanske knapt en personlighet. Naar de omtaler kvinden, er det ofte som „kvindemennesket“ (das Mensch), som uttrykker den dype foragt, man bærer for dette „menneskedyr“.

I almindelighet er saaledes opgaverne ytterst mangelfulde, og det er ofte aldeles umuligt for os, eftertiden, at identificere personerne. Naar saaledes et barn er døpt Lars, og faderens navn er Peder Larsen, ikke mere, — ikke vet vi, hvad moderen heter, og ikke, hvor de bor, — ja, da har man oplysninger, som man kan gaa efter!

Men var nu alle disse mangler utelukkende at tilskrive presterne som førere av kirkebøkerne? Vi maa gaa høiere op og si, at autoriteterne, d. e. i dette tilfælde kancelliet og biskoperne, bærer en stor del av skylden; de var ikke bedre end presterne. Og jeg kommer saa til, hvad jeg vilde fastslaa, at i grunden kom kirkebøkerne for tidlig, ogsaa for de kirkelige myndigheter; de var ikke modne til at ta imot dem. De kjendte litet eller helst intet til dem, og de hadde aldrig gjort sig op en selvstændig mening om, hvorledes de skulde indrettes. Naar kirkestyrelsen eller statsmagterne kom med et saa vigtig paabud, som dette var i datiden, da burde de ha gjort klart for sig i enkeltheterne, hvorledes det skulde gjennemføres, og de burde ha git veiledning om, hvorledes disse bøker skulde indrettes og føres. De gav blot i almindelighet paabud om at indrette saadanne bøker „og deri tegne ved Dag og Datum, hvor mange der fødes, hvo der Fadder staar, og hvor mange aarligen tilsammen vies og dør". Som man ser, kræves der ikke engang navne, men kun tallet. Derimot er det høilig vigtig, at fadderne opføres. Bisak skal være hovedsak — det er umodenhetens sikre kjendetegn. Christian den fjerde eller den, som forfattet den kongl. skrivelse av 17. mai 1646, hadde aabenbart ikke den ringeste forstaaelse av, hvad en kirkebok skulde indeholde, og hvorledes den burde indrettes. — I N. L. 2—8—7 heter det: „Hver Prest skal have en Bog at tegne ved Dag og Tid deres Navne udi, som han trolover og vier tilsammen, saa ogsaa de Børns, som han døber i sit Sogn, Ægte og Uægte, tillige med Faddernes Navne." Her har man da fundet, at ikke blot tallet, men navnene skal indføres. Betegnende er det ogsaa her, at fadderne nævnes, men ikke forældre. Enten faddere indføres i kirkeboken eller ikke er ganske likegyldigt; fadderne er vidner til handlingen, men ikke mere. I kirkeboken tiltrænges ingen vidner; kirkeboken selv er det bedste vidne. Derfor bør faddernes navne helst utelades, da de kun optar pladsen for det, som er hovedsaken. — Kirkeritualet av 1685 har den samme bestemmelse.

Det kan ikke sees, at biskoperne har foretat noget i den retning at veilede sine prester. Det er biskop Randulf i Bergen, som har havt øie for denne sak og indskjærpet presterne at føre kirkebøker. Om han ogsaa har git dem nogen veiledning, vet jeg ikke, men det synes mig sandsynlig. Ullensvang (tidligere Kinsarviks) prestegjeld hører til dem som har de ældste kirkebøker (fra 1669), og det er vistnok trolig, at det var biskoppens ord, som fremkaldte dem. Nu er det merkeligt, at disse kirkebøker er, naar hensyn tas til tid og forhold, aldeles udmerket ført i enhver henseende og ordnet i avdelinger. Det samme sees ogsaa i andre kirkebøker paa Vestlandet, og da synes det rimelig, at man heri kan spore en overordnets indgripen.[1]

Det er av interesse at se nærmere paa selve bøkerne, deres utstyr og form. De ældre kirkebøker er yttest tarvelige. De synes tildels at ha været løse hefter i oktav eller kvart, som senere er indbundet. Som før nævnt, er det sandsynlig, at mange er tapt. Ofte har vel presterne tegnet op navnene paa løse ark. De ældste kirkebøker gir et indtryk av stor fattigdom og mangel paa kulturformidlere, og anderledes kunde det heller ikke godt være i vort land paa denne tid. I virkeligheten var det ikke bare personerne som var umodne til at opta paabudet og sætte det ut i livet. Det var tiden og forholdene som var det.

---

[1] Paa provstemøte for Bergens bispedømme i Bergen 15. april 1668 „blev besluttet, at herefterdags skulde holdes rigtig Bog af Sognepræster paa alle Børn som komme til Daaben med hostegnet deres Forældres Navn, item om de ere egte eller uegte, i Sognet avlede eller ikke, samt og paa alle som copuleris, hvilken Bog skal blive i Præsternis Gjemme, Mand efter Mand." A. V. Heffermehl, Geistlige Møder i Norge, s. 196. [O. K.]

Presterne selv skulde koste kirkebøkerne. Dette var i og for sig en stor urimelighet, og det er vel tvilsomt, om de i det hele tat kunde tvinges dertil. Men dernæst er det en selvfølge, at kostet presterne bøkerne, saa ansaa de sig ogsaa som eiere av dem og tok dem med sig, naar de eller deres efterlatte flyttet. Derav reiste der sig ofte strid med eftermanden. Men samtiden hadde ikke øie herfor. Det ser ut, som om den betragtet kirkebøkerne som noget, der ikke vedkom sig, hvilket viser hvorledes forstaaelsen manglet.

Men bortset herfra: Kunde presterne, om de vilde, skaffe sig de fornødne bøker til dette bruk? Lad os tænke os ind i tilstande og forhold omkring midten av det 17de aarhundrede i vore landsbygder. Papir, pen, blæk, bøker var noget, som vel kjendtes av de fleste, men det fandtes ikke. Hvorledes skulde en prest kunne skaffe sig disse ting, naar han bodde mange mil borte fra en by? Der fandtes ingen handelsmand paa landet og yderst sjelden forbindelse med en by. Man kan tænke sig ind i forholdene, naar man hører, at kommandanten paa Vardøhus fik post en gang om aaret, at sognepresten i Vardø bodde i Trondhjem, og at der ikke fandtes en stump vei i landet. Tænker vi os ind i disse forhold, vil vi kanske forstaa, at budet om kirkebøker kom for tidlig for vort land, naar bortsees fra byerne og de gunstigst beliggende egne. Det viser sig derfor ogsaa, naar man betragter kirkebøkerne i sammenhæng, at jo længere man kommer bort fra landets kulturcentrer, desto yngre og slettere er de som regel. Kulturens langsomme fremtrængen spores tydelig heri.

Skriften er ogsaa at merke. Som før sagt, var den ofte daarlig, men den bedres jevnt; den er dog noget forskjellig til de forskjellige tider og avspeiler kulturens løp, tidsaanden og personerne. Den, som har øvelse i at tyde skrifttegnene, vet dette godt, og det er interessant at læse saaledes mellem linjerne, at man ser personerne for sig lys levende. Men jeg skal ikke komme ind paa graphologiens mysterier.

Skjønt kirkebøkerne i almindelighet langsomt forbedres i utstyr og tiltar i størrelse, og førelsen ogsaa blir noget bedre[1], undergaar de dog ingen væsentlige forandringer, før vi kommer ned mot overgangen til det 19de aarhundrede. Nu merker man, at en ny tid er i frembrud med strengere fordringer i alle retninger. Man finder det ikke længere tilstrækkelig at nævne blot faderens navn eller nævne blot fornavnet, eller at utelate datum o. s. v. Oplysningens tid og dens mænd har større fordringer. I mange kirkebøker har jeg set omslaget komme i tiden omkring 1775. I andre har den gamle slendrian varet til omkr. 1800. Om dette er skedd efter paatryk av de tilsynshavende eller blot ved tidens gang, kan ikke siges.

---

[1] I Akerhus stift bestræbte den dygtige biskop Peder Hersleb sig for at gjennemføre ensartethet i kirkeboksføringen. Forskrifter om bøkernes inddeling i 3 avdelinger og skematiske indretning blev git i en rundskrivelse av 24. december 1732 (Theol. Tidsskr. VIII, 1865, s. 52-3). Ved en anden skrivelse av 31. december 1731 indførte biskopen kommunikantprotokoller som skulde holdes av klokkerne (smst. s. 36). Paa visitaser eftersaa han baade ministerialbøkerne, kommunikantbøkerne og andre embedsprotokoller (smst. s. 37-8). [O. K.]

Endelig vaakner ogsaa kirkestyrelsen og finder, at der bør gjøres noget. Den 1. december 1812 utkom der et kgl. reskript, som bestemte, at kirkebøkerne skulde indrettes efter et eget skema, og at de skulde bekostes av kirkerne. Herved var et langt skridt gjort fremad. Et nyt reskript kom i 1820. Kirkebøkerne av 1812 har dog sine mangler, som viser, at de, som hadde bestemt dem, savnet den rette forstaaelse, De er ikke praktisk indrettet. Faddernes mange navne breder sig paa bekostning av hovedpersonernes. Merkelig er det at se, at man har et „jevnførelses-register“, — det var en ny og dristig tanke, som dog laa altfor høit for datidens mænd og derfor heller ikke førte til noget; der skulde ganske andre midler hertil end en liten rubrik. Men tanken er gjennemført i de store kulturlande i civilstandregistrene og folkeregistrene, og den kommer nok ogsaa til at trænge igjennem hos os. Først da er systemet fuldendt, naar vi faar folkeregistre med seddelkataloger og kirkebøker eller civilstandregistre førte av egne og dertil særskilt utdannede mænd. Kirkebøkerne, eller hvad der svarer til disse, er saa vigtige for samfundet, at det maa kræves at de kun betroes mænd, som bærer det fulde ansvar og har forstaaelse derav.

Vor nyeste kirkebok er fra 13. juli 1877 og betegner et stort skridt fremad i den rigtige retning. Men det hjælper alt saa litet, naar der ikke øves den tilbørlige kontrol. Og denne har desværre som regel manglet hidtil. I de ældre kirkebøker findes ingen oplysninger om, at de har været fremlagt ved visitaser. I de nyere derimot findes dette altid bemerket, men derimot ikke nogen kritik over dem. Derfor kan dog den visiterende provst eller biskop mundtlig ha uttalt sig. Har dette ikke været tilfældet, saa skyldes det muligens forskjellige grunde, og man behøver aldeles ikke at anta, at det har været likegyldighet tilstede. Saken er nemlig den, at det er en meget let opgave at se en kirkebok; men at bedømme den i enkeltheter er en meget vanskelig sak, og det har vel de visiterende følt og derfor undlatt at uttale sig. I virkeligheten vil provst og biskop være ute av stand til at bedømme kirkebøkerne i de forskjellige menigheter utenfor saadanne mangler, som let falder i øinene, som slet eller utydelig skrift og lign. Skulde man gaa videre, krævedes der først videnskabelig indsigt i navnenes rette skrivemaate, personnavne som stednavne; men dernæst krævedes der et nøie personligt kjendskap til menigheten og forholdene, som ikke kunde ventes av utenforstaaende, og endelig krævdes der tid; det vilde ta adskillig tid saaledes at gjennemgaa kirkebøkerne for en 3—4 aar.

Jeg kan ikke mindes at ha set en paategning i kirkebøkerne om deres beskaffenhet. Men i Ullensvangs kirkebok har dog J. N. Brun notert ved en visitas: „Vidi et miratus sum ordinem“. Det sidste burde biskopen helst ha utelatt eller ogsaa sat et „non“ til. Lignende paategninger har jeg ogsaa set av andre. Men nogen virkelig sakkyndig kritik har jeg ikke set.

Det har været og er vistnok ofte endnu tilfældet, at presterne betragter førelsen av kirkebøkerne som en unødig byrde, som er lagt paa dem, og som de derfor ønsker saavidt mulig at befri sig fra. Jeg behøver ikke at si, at en saadan betragtningsmaate er utilbørlig. Alle vil vistnok være enige deri. En anden betragtningsmaate er, at man anser det som en meget let sak at føre kirkebøker, og derfor behøver man heller ikke at ofre nogen synderlig tid derpaa. Jeg har hørt prester i vor tid uttale dette og det er neppe noget enestaaende. Ja, det beror paa, hvilke fordringer man stiller. Paa grund av kirkebøkernes bestemmelse og betydning for livet, er det av ytterste vigtighet at de er absolut nøiagtige. Vi behøver kun at tænke paa et personnavn. Kirkeboken skal være kilden for kjendskap til en persons navn; saaledes som det lyder der, skal det lyde overalt og ikke anderledes. Nu kan vi tænke os et eksempel ut av den konkrete virkelighet. Et barn er døpt Ole; i konfirmationsfortegnelsen benævnes han Olav, i daglig tale kaldes han Ola, selv skriver han sig Olaf. Hvilket er saa guttens rette navn? Utallige lignende eksempler kunde nævnes. Vedkommende prest har været likegyldig og ment, at det er like godt, hvad eller hvorledes man skriver.

Men det er ikke blot navneformen som det gjælder om. Det gjælder at levere korrekte og fuldstændige oplysninger om alle forhold, som her kommer i betragtning, og ikke utelate noget; fuldt navn paa alle hovedpersoner med slegtsnavn eller gaardsnavn, opholdssted o. s. v. Tar man det saa nøie, saa er det ikke altid en saa let sak.

Jeg mindes et tilfælde, som er ganske illustrerende; jeg har det fra vedkommende selv. Den gamle provst var en ualmindelig streng ordensmand i alle henseender og en udmerket kontormand, hvis kirkebøker var mønstergyldige. Saa var han paa visitas hos en av sine embedsbrødre og efter middagen visitasdagen sat de med sine piper og snakket sammen, og de kom da ogsaa ind paa prestens forretninger i sin almindelighet. Herunder ytret nu sognepresten, at han fandt det at føre kirkebøkerne en meget let sak og han behøvde ikke at anvende synderlig tid derpaa. Provsten trak litt paa maalet og mente, at det var nu ikke saa ganske sikkert dette. Herom blev de ikke helt enige og tilsidst sa provsten: „Du har vel ført ind forretningerne idag?“ „Ja,“ svarte den anden, „det er gjort for længe siden.“ „Du er vel sikker paa, at de er rigtig indført da?“ „Ja, naturligvis“, svarte den anden. „Jeg har mine tvil herom,“ sa provsten. Herom vilde den anden ikke høre noget, og tilsidst sa provsten: „Jeg vædder med dig, at du ikke har alt ret!“ Ja, det var den anden straks villig til. De væddet, og kirkebøkerne kom ind og provsten gransket dem og fandt flere feil. Ja, den anden maatte tilstaa, at det var nok saa; „han tok det ikke saa nøie.“

Jeg har nævnt, at de ældre kirkebøker som regel er ytterst knappe, helst ufuldstændige i sine oplysninger. Det ser ud til, at det var en likegyldig ting, baade det ene og andet, og at det derfor helst burde utelates.

Men der var det, som man mente ikke burde eller kunde utelates. Hertil hørte blandt andet fadderne; for det var av største vigtighet at kjende dem, deres rang og titler og alt, som tjente til at hæve deres værdighet.

Der var ogsaa visse forretninger som det var av stor vigtighet at faa omstændelig referert, nemlig de uegte børns forældre. Da sparet man ikke paa rummet; alt maatte frem i dagens lys, hvem der var gjerningsmanden, tid og sted nøiagtig angit, om der var andre medskyldige o. s. v., offentlig skrifte og lignende. Alt dette blir ytterst nøiagtig og omhyggelig optegnet for at opbevares for eftertiden, medens ved gifte folks børn hustruen ikke nævnes og manden kun halvt og barnet uten fødselsdag ved siden! Hvorfor? Jo naturligvis, det var skandalen som interesserte, og her kunde presten optræde i sin magts hele fylde.

Senere saa forsvinder alt dette høist opstyltrede og ofte forargelige væsen, og kirkebøkerne blir meget tørre og ensformige. Oplysningstidens mænd er gjerne kjedelige og deres arbeider ogsaa.

Jeg vil endnu nævne en side ved kirkebøkerne som vidner om, hvad der bevæget tiden. I den ældste tid hører vi intet i kirkebøkerne om undervisning; overhøringer nævnes ikke, katekismusprækener heller ikke, men de har vistnok fundet sted. Men saa kommer pietismens tid og det hele forandres som ved et trylleslag. Det blir overhøringer og katekisationer, konfirmanter og skoler, indtil denne bevægelse ogsaa lægger sig og rationalismen stikker sit grinende ansigt frem. Vi kan se dette alt saa klart for os ved at blade gjennem kirkebøkerne.

Vi har nu betragtet kirkebøkerne mere i sin almindelighet. Nu vil vi se litt paa navnene i dem.

Som ovenfor nævnt mangler ved daaben stundom hovedpersonens navn. „Navnet gjør intet til saken," tænkte vel presten. Men i almindelighet er navnet opført, det vil si, fornavnet, døpenavnet. Foruten dette anføres som regel faderens navn, stundom ogsaa gaardens navn, sjeldnere begge dele. Men ofte findes kun fornavn som Ole husmand, Peder smed, Hans i Viken o. s. v. Det har været en mangel, som har fulgt kirkebøkerne til vore dage, at man har undlatt at skrive fuldt navn, hvorved forstaas fornavn, farsnavn og gaardsnavn. Kun naar det sker, kan der være haab om at man kan identificere personen.

Hvad navnenes skrivemaate angaar, hersker der den største vilkaarlighet, idet de skrives paa forskjellig vis, ofte paa samme blad eller side. Dog sporer man især i den senere tid en sterk tilbøielighet til at fordanske navnene og svække de norske endelser. Saaledes Anne, Ane for Anna, Elen for Eli, Maren for Mari, Ole for Olav. Diftongerne sløifedes: Sten for Stein, Halsten for Hallstein, o. s. v.

I den ældste tid (d. e. det 17de aarhundrede) finder man talrike eksempler paa, hvorledes navnene latinisertes eller betragtedes som latinske. Norske navne gaves former, som var fremmede, men mere kjendt. Saaledes Andi, det forveksledes og ombyttedes med Anna; Liv gjordes til Livia, Marita gjordes til Marta og forveksledes med dette bibelske navn, Nae gjordes til Noa, Sæmund til Simon, Njaal (Njell) til Nils, Andor til Anders o. s. v. En pragtblomst er: Cygnus for Signe. (Cygnus, latinsk-græsk: en svane). En mængde bibelske navne brukes; men deres indførelse ligger meget længere tilbake i tiden, helst i tiden nærmest efter kristendommens indførelse.

Slegtsnavne forekommer meget sjelden i landsbygderne; hvor de forekommer, er de mishandlet likesom fornavnene, især i den ældre tid.

Det vil herav sees, at naar vore personnavne er blit saaledes mishandlet og forvrængt, som de nu i regelen er, saa skyldes dette først og fremst den maate, hvorpaa de i tidens løp er blit behandlet i vore kirkebøker. Mens kirkebøkerne i den senere tid, d. e. fra omkring 1800, stadig er blit bedre og bedre i mange henseender, er dette ikke tilfældet med behandlingen av navneformerne; jeg skulde være tilbøielig til at anta, at det i denne henseende gik stadig nedover til omkring 1860. Skjønt den nationale aand var vaaknet for længe siden, og politisk frihet og selvstændighet altid blev gjort sterkt gjeldende, saa hadde dette ingen indflydelse paa de norske navneformer. Grunden hertil var vel helst træghetens lov i forbindelse med nogen danomani og støttet tildels av religiøst snæversyn.

Men det gjælder ogsaa her, hvad ovenfor er bemerket, at prestestanden kun var tidens barn, hverken værre eller bedre end de mange andre, som indtok ledende stillinger. Og der hænger vistnok endnu litt igjen av denne retning; undskyldningen for dette forhold er nu som før, at det ansees for ganske uvæsentligt, hvorledes et navn skrives. Dette er imidlertid en stor misforstaaelse, og det vil vel enhver indse, som vil tænke sig litt om og har evne til at se uhildet paa forholdet.

Paa samme maate som med personnavnene gik det med stednavnene. Ofte, ja meget ofte er de utelatt. Man hadde vel ikke tid til at skrive dem; dette indtryk faar man hyppig. Hvor et barn var født, findes ikke særlig bemerket, hvorimot forældrenes bosted forlanges opgit. Ofte nøiet man sig med at anføre sognets navn og sjelden eller aldrig føiet man gaardsnavnet til farsnavnet. Det er meget oplysende, naar et barn er døpt Peder og faderen benævnes Ole Pedersen, moderen nævnes ikke, gaardsnavn ikke, — ikke sandt, da har man gode oplysninger? Værst er det med konfirmantlisterne i denne henseende; for her er det nok saa almindelig kun at opføre konfirmantens fornavn, farens og morens navne uten stednavn og som opholdssted sognet. Det maa ogsaa siges at være ypperlige oplysninger! Dette var ialfald almindelige like til de nye kirkebøker kom, som nu er i bruk. I ældre tid skrev man kun konfirmantens navn og intet videre.

Det er denne skrivemaate som mere end noget andet har bidrat til den flom av sen-navne, som har skyllet over vort land i den nyere tid og truer med i praktisk henseende at bli en landsulykke. Hvem kan skjelne mellem de mange tusen Olsener i vort land!

Gaardsnavnene er som oftest meget mishandlet og forvansket. Det kan man strengt tat ikke lægge presterne til last; det var almindelig bruk hos alle datidens mænd, som skulde formodes at ha det bedste kjendskap til den rette opfatning. Nu er vi imidlertid kommet saalangt — og det var virkelig et stort skridt styrelsen tok, da den dristet sig til at gaa løs paa uhyret med en sakkyndig komité —

at vi har faat en offentlig autorisert skrivemaate for alle vore gaardsnavne, og det er da ingen vanskelighet med dem. Jeg har imidlertid lagt merke til, at denne skrivemaate ikke altid følges; men det bør man, selv om der kan være enkelte indvendinger man vilde gjøre. Der mangler kun, at vi ogsaa faar en offentlig autorisert navnebok, som presten kunde ha at holde sig til i de tilfælde hvor der ikke fremkom krav paa en bestemt form.

Jeg bør vel heller ikke glemme de forskjellige bemerkninger og notater, som findes her og der i gamle kirkebøker. I denne henseende er der stor forskjel: i mange er de meget sjeldne utenfor det rent embedsmæssige, i andre er der derimot litt her og der. Disse bemerkninger er som regel meget værdifulde for eftertiden, og vi har grund til at beklage, at der ikke er flere av dem. Jeg vil kun nævne et eksempel fra en kirkebok i Romsdalen. Den 9de søndag efter tref. i 1733 staar der bemerket: „Der var tillyst gudstjeneste igaar og idag i Sylte og Vestnes kirker; men paa grund av kongereisen kunde ingen gudstjeneste holdes, da alle folk var tilsagt til flytning." Det er kong Christian den 6te og dronning Sophie Magdalene, som den dag reiste gjennem eller forbi Vestnes, og hver og en var møtt op for at delta i eller beskue optoget. Den siger meget, denne lille notis. En anden bemerkning av en noget anden art er gjort av Erik Røring: „1748 den 9de oktb. egteviede provsten hr. Jakob Lund i Veø kirke sogneprest til Vaage i Gudbrandsdalen hr. Johan Storm og min søster Ingeborg Birgitte Røring." Literaturhistorikere vil være presten taknemmelige for denne lille notis om Edvard Storms forældre.

En anden gang har Erik Røring, som var en ualmindelig kraftig personlighet og aldrig undlot at gjøre sin pligt, saavidt det stod i hans magt, skrevet i kirkehoken: „Min kjære hustru døde idagmorges. Der skulde ha været gudstjeneste her; men jeg var ikke istand til at forrette."

Der er meget at lære av de gamle kirkebøker, dersom man forstaar at læse dem paa den rette maate. Skyggesiderne i tiden træder gjerne sterkest frem, men der er dog ogsaa enkelte lyssider som ikke maa oversees. I det hele tat bør vi vel betænke, at alle er tidens barn og avhængige av den. Hvad der for os tegner sig som mørke pletter, var ikke pletter i datidens øine; i hvert fald var de ikke saa mørke dengang, som de er i vore øine.

Jeg har her særlig havt prestestanden, kirkebøkernes førere, for øie. Men kirkebøkernes betydning som kulturhistoriske kildeskrifter strækker sig langt videre; de avspeiler folkets levekaar og økonomi og især deres aandelige kultur og utvikling. At det første er tilfældet, vil enhver straks se, naar han begynder at blade i en gammel kirkebok. Stand og stilling er jo opgit som regel og dermed er ogsaa livskaarene git. De er overmaate ensartede, særlig da for landsbygdernes vedkommende. Det er bønder og leilændinger, saagodt som alle sammen. Iblandt optræer enkelte husmænd hvis antal stadig stiger. De ugifte har i almindelighet ingen stilling, og man vet derfor ikke, hvad man skal benævne dem. Mændene betegnes gjerne som soldater, ja endog reserve. Soldat er paa denne tid altsaa en stilling, ikke en borgerpligt, og derav sees, at de i den almindelige opfatning endnu hører til i den tid, da soldaterne var virkelige leietropper, og altsaa virkelig en egen stand i samfundet. Det var ikke meget at ta sig for i denne tid, ikke mange stillinger at opnaa; man maatte i almindelighet forbli i den stand og stilling, hvori man var født.

At kirkebøkerne fremfor andre kilder avspeiler menighetens moralske tilstand, er git i og med deres form og bestemmelse. I ældre tid indeholder kirkebøkerne ogsaa opgaver over alle, som stod aapenbart skrifte, og her skal man nu ikke beskylde presterne for, at de ikke gav alle fornødne oplysninger. Tvertimot, de er uhyggelig detaljerte. Dette var en side ved livet, som øiensynlig har tiltalt datiden. Om en bekjendt prest omkring midten av det 18de aarhundrede, som var baade en dygtig og en ualmindelig myndig mand, kan oplyses, at han hadde indført den ordning, at synderne selv personlig og ukaldet skulde indfinde sig hos ham og bekjende nøiagtig sine forseelser. Han noterer omhyggelig, naar de indfandt sig, og hvad de forklarte, og de kom som oftest par om par. Hændte det, at de ikke kom i rette tid, bemerket presten dette i boken, og da fik han fart paa dem. Der er en trang hos menigheterne til at bekjende sine synder; de kommer til ham ogsaa saadanne, hvis synder helt er skjult; det er, som om de ikke kan faa fred, før de har skriftet. Dette er et merkeligt træk og vidner om kristendommens store magt over hjerterne. Der er ogsaa eksempler paa, at særlig kvinder har tillagt sig selv en skyld, som de ikke har havt. Dette er forresten noget, som ikke er helt fremmed for øvrigheten ogsaa i vor tid, av grunde, som jeg her ikke vil komme ind paa.

Av synder og forseelser er der særlig tre, som stadig kommer igjen. Det er sædelighets-forseelser — ikke sædelighets-forbrydelser, som er meget sjeldne. Men uægte fødsler er der en mængde av, og vil man være saa streng, som enkelte prester har været, at man beregner nøiagtig dag og tid for et egtepars førstefødte, blir tallet uhyggelig stort. Dette er dog kanske ikke ganske rigtig; for det viser sig overalt paa landsbygden og tildels i byerne, at naar et par var trolovet, betragtet de sig som egtefolk. Kvinden flyttet meget ofte til sin tilkommende mand og de levde sammen som skik og bruk var; ingen fandt noget anstødelig heri.

I hvilken grad denne opfatning hadde sat sig fast i den almindelige mening, har vi et klart bevis paa deri, at selv de bedste mænd, de mest agtede og ansete i bygden, ikke fandt noget upassende eller nedsættende i, at deres døtre allerede hadde et barn, naar hun stod brud, ikke at tale om, at hun tydelig bar tilskue, at hun ikke længer var jomfru. Ja, familier utenfor bondestanden, som var høit agtet, holdt det ikke for nogen særlig skam om deres døtre var i lignende kasus. Mange eksempler kunde fremføres; men det er ufornødent. Moralen var i dette stykke slappere i datiden end nu. Derimot er som nævnt andre forseelser paa dette omraade meget sjeldne. Utroskap i egteskap er undtagelser, om de end forekommer og da helst paa mandens side. Skilsmisse er der saagodtsom aldrig tale om. Forbindelser mellem nærbeslegtcde forekommer nu og da og straffes som „kjætteri“ med barbarisk raahet og strenghet. Det samme er tilfældet med barnefødsel i dølgsmaal: Den ulykkelige mor maatte næsten altid bøte med livet.

Kirkebøkerne er ogsaa meget interessante kulturminder fra en mere uskyldig side. Jeg tænker her paa navnelisterne, som har ikke saa litet at lære os. Det første man uten tvil vil lægge merke til, er den sterke konservatisme som landsfolket viser overfor navneskikken. De holder trods al paavirkning utenfra og trods presternes formaninger stadig fast ved sine gamle navne, og de fraviker disse kun i det tilfælde, at et nyt navn ved giftermaal er kommet ind i slegten. Forholdet har muligens været noget forskjellig i de forskjellige bygder; overalt hvor jeg har havt anledning til at gjøre mig bekjendt med forholdet, er dette det samme. Dette beror paa vort folks store konservatisme i ældre tid: de holdt paa skikker og traditioner. Saaledes vedblev det ogsaa at være ialfald over hele Vestlandet og Trøndelagen like til ut i forrige aarhundrede, litt tidligere eller sildigere i de forskjellige egne. I Hardanger har den gamle skik holdt sig temmelig godt i flere menigheter til det sidste. Paa andre steder begyndte forfaldet allerede ved midten av 19de aarhundrede og paa sine steder tidligere.

Det er sørgeligt at se, hvorledes de gode, gamle navneskikke er avløst av nutidens fremmede og lavede navne. Det er et vidnesbyrd om ringe kultur og dannelse, naar man kan finde smak i saadanne navne som Fanny, Emilie, Ridse, Oleanna, Karenanna o. s. v., ikke snakke om navne som Oceanus, Karolius, Kariolus o. s. v.

Det kan dog ikke undre os, om man følte trang til nye navne. Gaar vi gjennem nogen blade av en kirkebok fra begyndelsen av forrige aarhundrede, vil vi se, at det er de samme navne, som stadig kommer igjen. Det er gjerne en 6—7 mandsnavne og likesaa mange kvindenavne, som er de almindelige, og saa nogen flere, som brukes nu og da. Navnelisterne er meget ensformige og kjedelige, likesom det i livet er mindre tiltalende, at mange bærer det samme navn. Det er den ovenfor omtalte konservatisme, som gjør sig gjeldende og det paa en mindre heldig maate. Det ser ut til at folket er rent stivnet i den gamle navneskik uten evne til at skape noget nyt. Hvilken forskjel i saa henseende mellem nutiden og sagatiden i Norge! Vort folk eide en skapende kraft, en fantasi, som er vidunderlig, det yngler av navne, ikke alle netop vakre, man alle betegnende. Det er i tusenvis, naar man regner med alle kjendingsnavnene, og nu kan man ikke danne et eneste vakkert, norsk navn. Dette viser, at folket holdt paa at stivne i gammel konservatisme. Konservatisme er nødvendig og god; men blir den eneraadende, fører den stilstand og død med sig.

Da saa vort folk blev kjed av de gamle ensformige navne, kastet de sig ut i det vilde jag etter noget pikant, noget fint, som de ikke forstod, og saa fik vi alt dette avskyelige barbari, som vore kirkebøker fra den nyere tid indeholder. At lage nye navne kræver fin kultur og dannelse samt en egte følelse for hvad der er norsk sprogtone og sprogform.

Midten av det forrige aarhundrede betegner bølgedalen i norsk nationalt tænkesæt og aand, og kirkebøkerne bærer sterkt vidnesbyrd herom — likesom de ogsaa klart viser os opgangen.

OMKRING 1739.

ET BIDRAG TIL FOLKEUNDERVISNINGENS HISTORIE PAA LANDET I NORGE.

EFTERLATTE OPTEGNELSER
AV

REKTOR J. JØRGENSEN.

Ved sin død hadde rektor Jørgensen paa det nærmeste fuldført det arbeide som her med hans samtykke offentliggjøres av Norges Lærerlags Skolehistorieutvalg, som Jørgensen skjænket sine skolehistoriske samlinger til. Det avsluttende gjennemsyn av manuskriptet og utfyldningen og utformningen av enkelte partier efter forfatterens egne anvisninger og samlinger er paa Skolehistorieutvalgets anmodning utført av utvalgets medlem professor Oluf Kolsrud; særlig er s. 63_{18}-64_{17} og 64_{28}-66 og endel av henvisningerne bearbeidet av ham.

At faa en klar, sikker og omfattende fremstilling av folkeoplysningens standpunkt i 1739, da vor første skolelov utkom, har stor interesse, ikke blot den almindelige, at vi derav lærer at kjende folkets aandelige utviklingstrin, men ogsaa en særlig: Vi vil derav kunne danne os en bedre begrundet mening om skolelovens berettigelse, om den i de virkelige forhold hadde rot og tilstrækkelige betingelser for en heldig vekst utigjennem tiderne; eller om den var et kontorarbeide, som, hvor dygtig det end var, ikke bygget paa et tilstedeværende virkelig grundlag, men var et væsentlig teoretisk produkt, som, uten tilstrækkelig underbygning i de faktisk bestaaende forhold maatte vise sig ugjennemførlig, saa ialfald en delvis tilbakekaldelse av dens bestemmelser blev følgen (plakaten av $^5/_5$ 1741). Herom raader der forskjellige opfatninger hos os.

Alle er vel enige om at almuens oplysning var gaat frem, særlig i det 17de aarh., om end manglerne endda var store.[1] Det er neppe retfærdig at bebreide ortodoksiens prester folkets uvidenhet, ialfald i ortodoksiens kraftige periode, om der end var nok av forsømmelige prester og klokkere. Der var mange dygtige og nidkjære bisper, hvem folkets kristelige oplysning laa alvorlig paa hjerte (Bredal, Randulf, Pontoppidan d. æ., o. fl.).[1] De utkomne katekismeforklaringer viser, hvorledes fordringerne steg til dem som skulde admitteres til nadveren, og om end flere av disse bøker kun var bestemt for prester og degne, er dog fremskridtene kjendelige og store. Den flittige kirkegang og husandagten maatte bidrage dertil, og degnens undervisning, som ofte blev støttet av presterne, som selv underviste ungdommen, maatte, hvor ringe den end mangesteds var, være en spore for ungdommen. Dertil kom overhøringen før den første altergang, som, hvor summarisk og litet indgaaende den var, naar den i en times tid blev foretat i prestens hus, dog var en klemme paa likegyldigheten og uvidenheten. Og en lignende overhøring foregik foran hver følgende altergang.[2] Nidkjære presters tilbakevisning av de uvidende vakte da ofte klage og medførte tildels for presterne tap av indtægter.

---

[1] O. A. Øverland, Ill. Norges Historie IV, s. 852. V, s. 543 f. A. V. Heffermehl, Folkeundervisningen i Norge indtil omkring aar 1700, Kra. 1913, s. 183 f.

Det synes imidlertid, som om tilstanden i begyndelsen av det 18. aarh. er blit forværret; der klages over vankundighet hos almuen og likegyldighet og forsømmelighet hos presterne.[3] Ikke blot Syvstjernen, men mænd som P. Hersleb[4] klager bittert. Kravene ved den første altergang synes nedsat til at kunne katekismens 5 parter eller endda mindre; ialfald var dette tilfældet paa flere steder.

Et spørsmaal som her er av den største betydning, er hvor utbredt *læsefærdigheten* var blandt almuen. At den har været almindeligere end tidligere antat, er utvilsomt, men spørsmaalet fortjener en indgaaende undersøkelse med benyttelse av alle de kilder som staar til raadighet. Vore senest utkomne fremstillinger av Norges historie tar vistnok hensyn til denne vigtige sak, men man kan i en almindelig Norges historie ikke kræve nogen uttømmende undersøkelse derav.[5] Særlig maa vistnok undersøkes biskopernes visitasberetninger, der vel indeholder de eneste sikre oplysninger man har om ungdommens kundskaper i de forskjellige prestegjeld. Med rette peker Øverland[6] paa utbredelsen av de saakaldte „folkebøker“, som der ivres imot av Syvstjernen, Pontoppidan o. fl., og paa Syvstjernens store bestillinger av bibler og religiøse skrifter, som jo forutsætter en ikke litet utbredt læsefærdighet, ogsaa i egne som Nordmøre og Romsdalen. Merk den sterkt stigende utbredelse av bibelen, da prisen for denne var nedsat (fra 1717) fra 10 rdl. til 1 rdl. Likesaa den rike og utbredte opbyggelsesliteratur. Jeg anfører her et karakteristisk træk fra disse kanter.[1] Fra Christian VI's første regjeringsaar fortælles, at en bonde fra Søndmøre reiste til Kjøbenhavn og klaget til regjeringen over, at hans prest i *3 aar* hadde negtet at ta ham til alters, blot fordi han ikke kunde læse i bok eller svare paa alle katekismespørsmaal. Biskop Worm overhørte ham da og tok ham til alters. Han fandt, at om han end var maatelig undervist, visste han dog hvad der var nødvendig til salighet, og presten fik da ordre til med sagtmodighet at undervise ham videre og ta ham til alters, med mindre han gjorde sig skyldig i forargelig synd. Man merker Syvstjernens indflydelse. —

---

[1] Heffermehl, Folkeundervisningen, utførlig fremstilling. — [2] Klagemaal fra menigheten over Jacob Hersleb, sogneprest i Brønø 1714-57, for hans „mange spørsmaal“, se talrike dokumenter i NRA, Norske indlæg 1718, 1719, 1723, 1725, og Norske missiver 1719, 1723, 1725 (Jørgensens skolehistoriske samlinger, nr. 7). — [3] P. Hersleb, Epistola pastoralis, Kbh. 1737, s. 74 f. — [4] ibid., fl. st., f. eks. s. 68-83. — [5] Øverland V, s. 543 f., jfr. IV, s. 852. V, s. 1044. — [6] Øverland V, s. 1049.

Hvem var da folkets lærere i læsning? Degnene med bistand av presterne.[2] Men 1 eller 2 dages skolehold om uken i et prestegjeld var jo aabenbart ganske utilstrækkelig; det kunde være til hjælp og til spore, men kunde umulig føre til almindelig læsefærdighet. Det berettes derfor fra mange kanter, at forældrene selv underviste sine børn, en skik som har været til uberegnelig nytte for undervisningen, eller ældre søskende lærte de yngre, eller prestens tjenere.[3] Imidlertid føltes ogsaa trangen til lærere, og skoleholdere hadde man ikke, naar undtas degnene (der dog undertiden hadde substituter, medhjælpere); „a parte skoleholdere" som det heter i tidens uttryksmaate, d. e. fast ansatte skoleholdere som ikke tillike var degner, fandtes ikke paa landet i hele Norge. Man grep da til at anta private lærere; paa *studenter*[4] var der i slutningen av Christian V.s levetid ikke mangel, da ansættelsesutsigterne var slette. Øverland omtaler[5] at allerede fra 1680 kan det paavises, at i enkelte av de rikere bygder fandtes „informatorer" paa flere gaarde. Og eftersom trangen til læsefærdighet og anden kundskap blev almindeligere, blev ogsaa dette informatorvæsen almindeligere, og da skoleloven utkom, maa det være utbredt i alle stifter. Akershus stift, Kristianssands, Bergens og Trondhjems stifter hadde alle slike lærere, som for en drøi betaling i en kort tid underviste børnene, men saa reiste sin vei; de kaldes derfor ofte vagerende lærere.[6]

---

[1] Edv. Holm, Danmark-Norges Historie under Kristian VI, s. 650. Norske Tegnelser 25/4 1732. — [2] Heffermehl, s. 70 f. 98 f. 156. 167 f. — [3] Øverland V, s. 1241 og 1306. — [4] Øverland V, s. 540. Uttrykket studenter omfatter ogsaa i tidens sprogbruk teologiske kandidater. Det heter ofte i utnævnelser at studiosus N. N. er kaldet til prest. — [5] Øverland V, s. 1044, anm., uten kildeangivelse. — [6] Øverland V, s. 543. 1044. Bergens stift (Bornemanns erklæring 9/4 1737); Kristianssands stift (Withs og Kærups erklæring 16/3 1736); Akershus stift (Vogts og Herslebs erklæring 30/11 1735); se s. 59-60.

Men man hadde ikke nogen virkelig hjælp for undervisningen i dem; deres omstreifen, ofte slette vandel, overfladiskhet o. l. mangler gjorde, at de snarest var til skade for virkelig undervisning. Det er en knusende dom Hersleb fælder over dem.[1] Der var dog ogsaa dygtige lærere, studenter, endog i avsides egne, som i Telemarken, finder man dem som huslærere (hos presten). Men læsefærdigheten var blit almindeligere, og Øverland uttaler paa det anførte sted, at der haves efterretninger[2], der tyder paa at kunsten at læse indenad i slutningen av det 17de aarh. var saa utbredt, at man trygt kan gaa ut fra, at de fleste voksne *mænd* kunde læse i bok. Ogsaa blandt *kvinderne* tør elementær boklig kundskap ha været noget større end man gjerne vil forestille sig.

Undervisningen i kristendomskundskap var hovedsaken og omtrent eneste fag. Pontoppidan omhandler dog ogsaa anden undervisning, særlig i læsning.[3]

For prester, degne og for andre lærere var det første og største krav, at de unge kunde bestaa den prøve som maatte avlægges, før de kunde „admitteres", stedes til nadveren første gang. Længe bestod undervisningen kun deri, at katekismens tekster, nogen Davids poenitentsesalmer, og bønner blev lært utenad. Senere blev der læst katekismeforklaringer. I tiden nærmest før 1739 var det *Rostochs* og *Bornemanns* forklaringer[4] samt „*Christendommens Kjerne*" som blev læst.[5] Den siste var anbefalet av biskop Hersleb og bruktes ret meget, særlig vistnok i Akershus stift, men ogsaa i Trondhjems stift, f. eks. flere steder paa Helgeland, og den blev endog i 1726, efter Thomas von Westerns initiativ, oversat paa lappisk av missionærerne Lund og Rachlew.[6] En enkelt gang nævnes[7] *Lodbergs* større forklaring[8] for dem som allerede kunde dem mindre. I Trondhjems stift skal *Jacob Herslebs* „Tydelige Spørsmaal"[9] ha været meget utbredt, i Bergens stift ogsaa *Arentz's* forklaring.[10] Enkelte andre forklaringer bruktes (saaledes en av sogneprest Geelmuyden i Os; Pontoppidan betegner den som en formørkelse).

Men denne utenadlæsning var fuldstændig mekanisk, et hukommelsesverk uten nogen forstaaelse av indholdet, og baade Hersleb og Pontoppidan uttaler en meget streng dom over den tankeløse opramsning. Imidlertid anerkjender de moderate pietister betydningen av hukommelsesstoffet; det er vistnok som saadant alene en død kundskap, som ikke forandrer livet, men kan ved Guds aands paavirkning gjøres levende og fornye et menneskes levnet.[1] Hvad pietismen lægger vegten paa, er den enkeltes personlige opfatning og tilegnelse av barnelærdommen. Pietismen viser sig herved at være i slegt med det 18de aarhundredes bestræbelse for at utvikle individualiteten og derigjennem den personlige frihet. Denne side av pietismen kommer nok tilsyne i Danmark, men overskygges av de mange misgrep som pietismen her ved sin ensidighet og utvorteshet og sit statskirkelige tilsnit gjør sig skyldig i[2], feilgrep som ogsaa fører til at den saa hurtig taper sin magt i Danmark. Ikke pietismen, men herrnhutismen blir den sterkeste aandelige magt i Danmark og Norge ved midten av det 18de aarh.

---

[1] Vogts og Herslebs erklæring $^{30}/_{11}$ 1735 (s. 59 anm. 1). —
[2] Som desværre ikke er nærmere angit. Øverland V, s. 544. —
[3] Collegium pastorale, s. 683 f. —
[4] Begge første gang utgit i 1694. —
[5] „Christendommens Kjerne" var forfattet av Berlinerprovsten *Johann Porst*, en av de ledende mænd i den tyske pietisme, oversat paa dansk 1723, senere oplagt 1730, 1731 (3. opl.), 1732 (4. opl.), 1736, 1751, 1759. —
[6] H. Hammond, Den Nordiske Missions-Historie, Kbh. 1787, s. 555. —
[7] I forslag fra Ryfylke, extrakt $^{16}/_{3}$ 1736. NRA, Norske indlæg april-juni 1735, nr. 6. —
[8] Trykt 1720. —
[9] Trykt først 1752. —
[10] Trykt fra 1736 i flere utgaver, se A. Chr. Bang, Hist. tidsskrift 4. række VI, s. 476 f. Omtalt av Pontoppidan.

Midlet til at inderliggjøre den kristelige kundskap er ***katekisationen***, hvor hver enkelt maa gjøre rede for sin forstaaelse av det lærte, og hvor læreren (presten) har saa god anledning til at lægge sandheten nær til de unges hjerte og samvittighet.[3] Efter Pontoppidans mening er katekisationer virksommere end præken,[4] og biskop Peder Krog har sagt at 1 katekisation er bedre end 10 prækener.[5]

En side av eksaminationen og katekisationen som i de almindelige fremstillinger av pædagogikens historie forekommer mig at være forlitet betonet, er *prækenen.* Like fra reformationens tid har der nok, ialfald ved visitaser, været spurt, om prækenens indhold var forstaat og tilegnet; og senere faar man gjentagne paabud om at eksaminere derom (Jens Nilssøn).[6] Presten gjentar tildels dispositionen av sin præken før katekisationen. Men den utartning av prækenen, som i tidens løp fandt sted, medførte at menigheten litet forstod og beholdt av den lærde ortodokse præken, som ofte gik ut paa at motbevise vildfarelser, som menigheten ikke hadde den ringeste kundskap om; den var derfor ganske uinteresseret (søvn i kirkerne, kjeppeslag i hodet paa de sovende, reskr. $^{19}/_{6}$ 1645).[1]

---

[1] Se Pontoppidans Opvækkelige Hyrdebreve, s. 120 o. fl. st., og Collegium pastorale, s. 412 og mange steder. — [2] L. Helveg, For Litteratur og Kritik III (1845), s. 221 f. — [3] Paa katekisationens indførelse gaar jeg her ikke ind; de mange forordninger og reskripter (særlig reskriptet av $^{23}/_{2}$ 1720) maa selvfølgelig tas i betraktning, og utviklingen føres frem til 1736 da ***konfirmationen*** blev paabudt, se Pontoppidans Collegium pastorale, s. 455 f. Dens betydning maa utvikles og paavises. Herslebs Epistola pastoralis og Pontoppidans Opvækkelige Hyrdebreve maa her undersøkes. De regler for katekisationen som Pontoppidan gir i Collegium pastorale, s. 408 f., vidner om saa megen erfaring og indsigt, at de ogsaa nu kan læses med nytte. Se ogsaa Herslebs embedsskrivelser i Theol. Tidsskrift VII, 1865, ved A. Faye. Man finder der mange værdifulde oplysninger om børnenes kundskaper ved konfirmationen, og om forskjelligt vedkommende folkets aandelige standpunkt, da konfirmationen blev indført. — [4] Opvækkelige Hyrdebreve, s. 132. — [5] Hammond, Missions-Historie, s. 645. — [6] Ogsaa *Resen* hadde lagt megen vegt herpaa. Degnene skal optegne i en bok eller paa et papir hvis han finder det nødvendig. Se Instructio executionis catecheticæ, Kbh. 1636.

Tidligere hadde man benyttet forskjellige katekismeforklaringer (se ovenfor s. 55) i de forskjellige stifter. Nu skulde der skaffes en som skulde brukes overalt i begge riker. Det er vel den stræben efter kirkelig uniformitet som vi finder helt fra reformationens tid og som ogsaa Christian VI med sin strenge statskirkelige opfatning følger, som gir anledningen hertil; men ogsaa de vildfarende retninger i kirken gjorde det ønskelig og paakrævet, og Christian VI overdrog da Pontoppidan at forfatte den nye forklaring, „Sandhed til Gudfrygtighed“.[2]

Konfirmationsforberedelsen spiller vel ogsaa en rolle ved denne foranstaltning. Om konfirmationens virkning findes de sterkeste uttalelser baade av Hersleb[3] og Pontoppidan.[4]

De forøkede krav til børnenes kundskaper som konfirmationen stillet, indførelsen av en lærebok som gjorde læsefærdigheten paakrævet, om end mange lærte den bare ved at høre den oplæse (ex viva voce), og i det hele den stigende trang til større oplysning, gjorde det nødvendig, at der blev truffet foranstaltninger til et forbedret undervisningsvæsen. Begyndelsen hertil var gjort i Danmark ved oprettelse av fattigskoler i Kjøbenhavn (1716) og i flere andre kjøpstæder,[5] og paa landet ved Frederik IV's oprettelse av skolerne paa ryttergodserne (1720), et eksempel som fandt efterligning av adskillige fyrstelige personer og rike godseiere i dette land. Det er pietismens indflydelse disse foranstaltninger skyldes. Eksemplet fra de danske kjøpstadsskoler blev efterfulgt ogsaa i adskillige *byer* i Norge.

Det er nu Christian VI's tanke, at man ogsaa overalt paa *landet* skal faa den samme velgjerning som rytterdistrikterne i Danmark. Allerede snart efter sin tronbestigelse gir han 1732 biskoperne paalæg om at sende indberetninger om skolevæsenets tilstand og om at gi sin betænkning om hvor mange skoler der trænges. Imidlertid maatte geistlighetens erklæringer indhentes over det hele land, og dermed gik det smaat, saa at et nyt paalæg derom maatte utstedes 25de juni 1735.

---

[1] Om de forskjellige prækemaater, se Pontoppidan, Collegium pastorale, s. 177 f. 400. 422. Jens Møller, Udsigt over den geistlige Veltalenhed i Danmark efter Reformationen, Nyt Theol. Bibliothek XX, s. 248 f. — [2] Herom og om ulemperne ved den tidligere ordning, se Pontoppidan, Collegium pastorale, s. 420 f. — [3] Epistola pastoralis, mange steder, f. eks. s. 60. 68 (s. 75 om den herskende vankundighet). — [4] F. eks. Collegium pastorale, s. 456. 459; Annaler IV, s. 75. — [5] Joakim Larsen, Bidrag til den danske Folkeundervisnings og Folkeskoles Historie 1536-1784, Kbh. 1916, s. 180 ff.

Betænkninger blev da avgit av bisperne om 4 punkter: 1. om skoleholderne, hvo og hvorledes de bedst kunde være; 2. om degneboliger og skolernes bygninger, hvorfra de bekostninger kunde komme og de siden vedlikeholdes? 3. om degnes og skoleholderes løn og underholdning; 4. om deres kald til embedet, embede med ungdommens undervisning, instruks, inspektion med dem, og ved befindende forsømmelse eller onde forhold, da deres straf og avsættelse fra embedet (biskop Kærup i Kristianssand 16/8 1736).[1] Noget anderledes er spørsmaalene stillet hos biskop Hersleb i Kristiania, der, ekspedit som han altid var, har avgit sin betænkning 30/11 1735.[2] Herom mere nedenfor.

I disse betænkninger som ledsages av utførlige ekstrakter av presternes og provsternes forslag, har man da meget vigtige oplysninger om undervisningsvæsenets stilling paa *landet* i Norge paa den tid loven om skoler paa landet av 23/1 1739 utkom. Det er av særlig interesse at undersøke, hvad der var utrettet før loven kom, og om der var oprettet skoler i større utstrækning ad frivillighetens vei. Det vil ved nærmere undersøkelse vise sig ikke at ha været ret meget. Flere av de fremstillinger som gives i de brukelige lærebøker i pædagogikens historie, viser sig at være feilagtige. Særlig maa gjøres opmerksom paa en feil i A. Fayes „Christianssands Stifts Bispe- og Stiftshistorie“. Det heter der (s. 330) at der i stiftet fandtes 60 bygdeskolemestre. Men i Kærups skrivelse av 23. januar 1739[3], hvorfra denne opgave uttrykkelig sies at ha været hentet, heter det: *„Bøyde Skolemestere som kunde behøves 60.“* Det virkelige forhold var, at der i stiftet var bygget en eneste degnebolig (i vestre Moland, ved presten S. Dumetius's bestræbelser), hvor ikke nogen aparte skoleholder, men degnen var lærer, og at der 3 uker før Kærup indgav sin betænkning, var oprettet en verksskole paa Nes Jernverk av Ulrik Schnell (kgl. konfirm. 2/1 1739). Forresten ingen skoler paa landet i det hele stift. Fayes fremstilling av skolevæsenet i Kærups tid bærer ikke præg av at han har hat en saadan opfatning av skolevæsenets gunstige stilling i stiftet, at der var 60 skoler, og notisen hos Faye beror derfor sikkert paa en trykfeil eller avskriverfeil. Men feilen har været vildledende, idet ogsaa andre fremstillinger av skolevæsenets stilling paa den tid er paavirket derav.

Som det av de følgende oplysninger vil fremgaa, har vistnok nidkjære prester søkt, tildels paa egen bekostning, at faa opbygget skolehuse paa deres prestegaarde (se biskop Hagerups erklæring, s. 64), men man vet ikke altid hvilke disse prester var. Og om et skolehus var bygget, var skolens bestaaen ikke dermed sikret; der skulde utredes løn til læreren og den skulde ydes av almuen; men som oftest var denne uvillig dertil —, skolemesteren maatte da av mangel paa underhold forlate sin post, og skolen gik ind. Kun paa de faa steder, hvor der til skolen var skjænket *legater*, eller hvor verkseieren lønnet læreren, eller hvor presten for en tid lønnet ham, blev skolen varig.

---

[1] Se s. 59 anm. 2. — [2] Se s. 59 anm. 1. — [3] Se s. 63 anm. 2, nr. 6.

I de indberetninger og forslag som alle de norske biskoper indsendte til regjeringen (fra 1735-39) som forberedelse til den første skolelov, sammenfatter de i summariske uttryk det resultat angaaende skolevæsenets daværende tilstand paa landet, som de er kommet til, dels gjennem geistlighetens beretninger, dels gjennem de erfaringer de selv har vundet paa sine visitaser. Disse korte angivelser er saa oplysende, at de bør anføres her.

1. *Akershus stift*, biskop Hersleb $^{30}/_{11}$ 1735[1]: „Det kand med korthed og sandhed siiges at her paa landet i Sognene ikke hidindtill hâr været en eneste ordentlig indrettet og av Almuen vedtaget eller av Øvrighed autorizeret Skole.“ — Herfra de faa undtagelser som senere blir omtalt (s. 60-3).

2. *Kristianssands stift*, stiftamtmand With og biskop Kærup $^{16}/_{8}$ 1736[2]: Av de indsendte relationer vil D. Kgl. M. erfare „endeel, at ingen visse og faste skoler hidindtil paa landet her i stiftet . . . . . . have været at indrette, endeel at ongefær 120-130 degneboliger og skoler . . . . . . efter de indkomne foreslagne betænkninger, dog paa D. Maj^{ts} egen allernaadigste behag, og tilhjelpende benaadning kunde indrettes, vedligeholdes og lærerne lønnes.“

Som foran anført, er den først byggede degnebolig (og skolehus) i stiftet Dumetius's skole i Vestre Moland, dernæst kommer skolen paa Nes Jernverk, der dog først er „konfirmeret“ $^{2}/_{1}$ 1739. Av andre skoler i stiftet har jeg hittil kun fundet Søren Tybrings notis om 4 skoler i Øiestad for de formuendes børn, men ingen skoler for de fattige samt vankundige tjenestefolk.[3] Men disse skoler har sikkert kun været private skoler, de nævnes ikke av biskopen i stiftsdirektionens betænkning, heller ikke hos Faye i hans Øiestads prestehistorie. Det har været privat antagne lærere, som maaske har været holdt av flere familier — skjønt det synes som man helst har villet se hver familie ha sin egen. Dette antydes naar det heter at det var for formuende børn. Paa den tid hadde skibsfart og trælasthandel tat et godt opsving paa disse kanter[4], saa der nok var leilighet til at holde privatlærere; den større forbindelse med omverdenen har vel ogsaa vakt en større forstaaelse av kundskapens betydning.

---

[1] NRA, Norske indlæg april-juni 1735, nr. 16. —

[2] StA Kra., Biskop Kærups kopibok 6, s. 115. Se ogsaa NRA, Norske indlæg april-juni 1735, nr. 6. —

[3] Ekstrakt av Kristianssands stifts provsters og presters betænkninger, dat. $^{16}/_{3}$ 1736 (NRA, Norske indlæg april-juni 1735, nr. 17 d). —

[4] Faye, Øiestads Prestehistorie s. 22.

3. *Bergens stift*, biskop Bornemann 9/4 1737[1]: „Paa ingen Steder udi dette Stifts Præstegield omkring paa Landet haver enten nogensinde været eller for nærværende Tiid ere nogen Skoler indrettede, hvor Ungdommen kunde forsamles[2]; men derimod har det hidindtil været og er endnu brugeligt, at een og anden beqvem Person av Bønder Karle reyser omkring Gaard fra Gaard og underviiser de unge."

4. *Trondhjems stift*, stiftamtmand Nissen og biskop Hagerup erklærer 13/10 1736[3]: „at i dette Stift over Alt paa Landet ingensteds findes nogen Skole indretted, og at der iche heller nogen steds til nytte kand nogen Skole indrettes, formedelst dend Lange distance mellem Indbyggerne." — Ved denne erklæring maa dog gjøres flere bemerkninger. Her er intet hensyn tat til de av missionen indrettede skoler i Nordland og Finmarken. Og selv i det nuværende Nidaros bispedømme fandtes der ved Svorkmo eller Løkkens verk en fast skole allerede i 1733, paa ikke faa steder var der omgaaende skoleholdere, lønnede ved frivillige bidrag av almuen, og de synes tildels at ha været flittige og dygtige arbeidere i skolen. Herom se nærmere nedenfor s. 65-6.

II.

OPLYSNINGER OM FASTE SKOLER PAA LANDET I NORGE FØR 1739.

Akershus stift.

1) Det første vidnesbyrd jeg hittil har fundet om et forsøk paa at istandbringe en landsskole i Norge, foreligger i et kgl. reskript til grev Frederich Anton Wedel-Jarlsberg 3. februar 1719, hvori han i henhold til andragende dat. Kjøbenhavn 28/12 1718 faar tilladelse til at lade omgaa en tavle i kirkerne i grevskapet, „og det som derudinden samles, skolemesternes subsistence til hjælp at distribuere."[4] Han fik ved det kgl. reskript lov til at la tavlen omgaa; men bevilgning til generaliter at træffe foranstaltninger, fik han ikke. Han skulde tydelig specificere hvori disse foranstaltninger skulde bestaa. Der indkom litet i tavlerne, men indtægterne blev særlig efter sogneprest *Henrich Gerners* opmuntring ydet til en skole i *Vaale* som ogsaa endelig kom istand, idet et skolehus blev bygget av almuen, som det synes først i 1737.[5] Da Herslebs indberetning allerede er avgit 1735, nævner han ikke denne skole. I en erklæring av 18/3 1738 om skolevæsenet nævner sogneprest Thomas Henrichsen Gerner ikke skolen.[6]

2) Sogneprest *Hans Angell*[7] paa Bragernes faar paa ansøkning

---

[1] NRA, Norske indlæg april-juni 1735, nr. 38 b. — [2] De første skoler i stiftet, i Vik (Sogn) og Borgund, er oprettet senere. — [3] NRA, Norske indlæg april-juni 1735, nr. 18. — [4] NRA, Norske indlæg, 3/2 1719, Norske missiver 3/2 1719. — [5] Sogneprest B. Thurmanns betænkning 1/7 1739, Kristiania Stiftsdirektion, pakke 42, StA Kra. — [6] T. Gerners skrivelse 18/3 1738, NRA, Norske indlæg april-juni 1735, nr. 63. — [7] Om ham se Dansk Biografisk Lexikon I, s. 265 f.

konfirmation paa en skolefundats for en skole i *Lier* $^{17}/_{11}$ 1721. Han skjænket 100 rdl. til et skolehus med lærerbolig paa Holmen i Frogner, til lærerløn o. s. v. Undervisningen indrettes efter instruktionen for skolerne paa de danske ryttergodser av $^{28}/_{8}$ 1721. Saken har været forelagt almuen som har lovet at yde bidrag.[1] 1723 skiltes Lier fra Bragernes og blev eget sognekald. Biskop Deichmans erklæring herom[2] viser at „Angell har besørget en skoles indrettelse", — det er vel Lier skole. Herslebs betænkning om skoler av 1735 nævner ikke Lier skole. Den kan ikke sees at være betrygget ved noget legat; heller ikke ved nogen fast indtægt fra presten. „Det staar ikke i min magt at abalienere noget fra mine efterkommere" i kaldet; almuen hadde vel ogsaa kun lovet et aarlig bidrag til gjerdefang og brændeved. Men bygningens fuldfærdigelse hadde den lovet at hjælpe til med. I en notis fra 1817[3] spores en svak erindring om tidligere foranstaltninger for skolen, sandsynlig den Angellske skole.

Lier skole har vel hat samme skjæbne som flere andre skoler som presterne har faat bygget; almuens uvillighet til at utrede skolelønnen har maaske bevirket at man ingen lærer har kunnet beholde, og at skolen derfor er gaaet ind.

3) Skolen paa *Langestrand* ved Larvik maa være bygget paa foranstaltning av sogneprest *Hans Mow* (1714-26) og blev holdt gaaende av hans efterfølger *Peder Humble* (1726-41).[4] I en betænkning om skolevæsenet, dateret Laurvig $^{28}/_{3}$ 1738, avgivet av presterne i Larviks provsti, P. Gruner, Peder Humble, Jonas Scheen, Peter Flor, heter det: „Langestrands Annex har en Opbygt Skoele, og kand, naar dend med en dygtig Skoele-Holdere bliver forsynet, alletiider underholdes, især der er et Jern-Verk og mange Verketz Betientere derved".[5] Presterne uttaler sig bestemt mot at klokkeren blir skoleholder; hans forretninger som klokker er saa mange at de umuliggjør et stadig skolehold. Heller ikke denne skole nævnes av Hersleb. Hvad grunden dertil er, kan ikke bestemt angis. Maaske har skolen som vistnok for en stor del holdtes oppe av sognepresten, ikke kunnet ansees for fuldt betrygget. Maaske har Hersleb med vilje undgaat at omtale skoler i grevskaperne fordi de nærmest vedkom greven der hadde patronatsretten. I sin erklæring opstiller han ogsaa som et alternativ at skolerne der overlates til grevens omsorg. I 1817 var der ingen fast skole i Brunlanes.

---

[1] NRA, Norske indlæg $^{17}/_{11}$ 1721 og Aapne breve $^{17}/_{11}$ 1721. — [2] NRA, Norske indlæg $^{17}/_{12}$ 1723. — [3] NRA, Kirkedept.s 3. avlevering, pk. 14 (Lier). — [4] Se Lorens Berg, Brunlanes s. 64 f., jfr. 133. — [5] NRA, Norske indlæg april-juni 1735, nr. 62.

4) Om det cirkulære fra amtmand Christian Bergh i *Bratsberg*, som i 1729 $^{14}/_{9}$ blev utsendt for at faa ordnet skolevæsenet i Telemarken, kan for tiden ikke gives andre oplysninger end de Øverland meddeler[1].

5) *Sandsvær* skole omtales av Hersleb. Skolehus er bygget, skolemester antat og skolen brukes vel. Almuen har til tinge vedtat at yde en avgift i korn til skolen. Skolen, som T. O. Gran i „Sandsværs saga“ gir utførlig meddelelse om, synes allerede at være bygget 1732. Gran antar at den er „den første skolegaard i Norges land“.[2]

6) *Stange*. Hersleb meddeler at presten Thomas Boesen skriftlig har lovet ham at skjænke en kapital til skolen. Denne gave blev ydet. Efter G. Faye blev skolevæsenet først ordnet 1741.[3] Gavebrevet er utfærdiget 1752-53. Nogen skole kan da ikke ha været igang her før 1739.

7) I Asker (*Bærum)* meddeler Hersleb at „en gemeen mand“, Nils Vold, har skjænket en kapital av hvis renter 10 rdl. anvendes til fattige børns undervisning. Legatet blev skjænket 1732.[4] Giveren hedte Nils Svendsen Vold, og maa ikke forveksles med presten Even Nilsen Vold (personel, senere residerende kapellan i Asker, 1736-59).[5] Efter Herslebs uttalelser „er det ikke endnu (1735) blevet til nogen ordentlig sognets skole“, da mange av bønderne ikke vilde støtte skolen, men heller ta „andre dertil ind i deres huse“. En begyndende skole synes det dog efter de brukte uttryk rimeligst at anta.

8) Fremdeles meddeler Hersleb i 1735 at en bonde i *Fron* har lovet, men kun mundtlig, at ville paa sin bekostning bygge skolehus. Ifølge indberetning fra foged Pram til stiftamtmand Rappe av $^{30}/_{7}$ 1742[6] hadde Ole Johannesen Kongsli i Fron i aaret 1737 og siden igjen paa sin sotteseng ved mundtlig erklæring skjænket 300 rdl. til en skole for fattige børn i sognet, som endnu ved indberetningens avgivelse henstod hos testators sønner, Ole Olsen Kongsli og Johannes Melbo i Fron, men hvorom senere oplysning savnes. I 1817 hadde Fron ingen fast skole.

9) Der omtales[7] ogsaa et legat for *Løiten*. Men den ubetydelige kapital, 50 rdl. (som senere er forbrukt) kom vistnok ikke til anvendelse før skolefundatsen for Løiten blev approbert $^{20}/_{11}$ 1742.

Hersleb beretter ogsaa at almuen paa andre steder virkelig har villet lægge haand paa at bygge skolehus, „saa det er ganske vist at her vel ikke over et par steder er blevet ret alvorlig indrettet, mindre autoriseret skole, men derhos er her gode mouvements og begyndelser." Han mener at naar øvrighetens anordning kommer til, skal verket finde baade behag og ønskelig fremgang.[1]

---

[1] Øverland V, s. 1063-4. — [2] T. O. Gran, Sandsværs saga, fl. st. Wolffs biografi, s. 94. 144. 184. 153. 186-92. — [3] G. Faye, Nogle Oplysninger om Stange Menighed og dens Prester, Kra. 1869, s. 94. — [4] Norske Stiftelser I, s 252-4. — [5] Dette er gjort i N. Stift. III, s. 399. — [6] N. Stift. III, s. 347. — [7] N. Stift. III, s. 325.

Om den folkeundervisning som forøvrig var i gang i Akershus stift før 1739, ved omgangsskoleholdere og private skolemestere, henvises til Ole Vigs meddelelser i „Den norske Folkeskole" III (1854-55), s. 365-371.

Kristianssands stift.[2]

Efter biskop Kærups utførlige meddelelser er skolevæsenets stilling ved lovens fremkomst ganske klar.

1) Der var bygget en degnebolig i *Vestre Moland* ved S. Dumetius's bestræbelser.[3] Den er efter Kærups skrivelse av $^{7}/_{10}$ 1740 den eneste degnebolig i stiftet som til den tid var færdig.[4]

2) Ved kgl. konfirmation av $^{2}/_{1}$ 1739 var sekretær Ulrik Schnells gavebrev, hvorved oprettes en skole ved *Nes Jernverk*, stadfæstet, og da lærerens løn skulde utredes av verkseieren, var denne skoles vedlikeholdelse sikret.[5]

3) I *Øiestad* berettet sognepresten Søren Tybring (ifølge biskop Kærups ekstrakt av $^{16}/_{3}$ 1736)[6], at „der allereede ere hos de Formuende 4 Skoler og Skolemestere i alle 3 Sognene indrættede, som holdes om Vinteren; thi om Sommeren maa Børnene vogte Qvæg og arbeyde eller seyle, men ingen Skoler for de fattige og uformuende samt vankundige Tienniste Folk". Tybring foreslog derfor indrettet 3 skoler, 1 i hvert sogn. Se ovenfor s. 59.

---

[1] Extract af de Indsendte Svar og giorde Forslag om Danske Skolers Oprettelse i Aggershuus Stift), NRA, Norske indlæg april-juni 1735, nr. 1.

[2] Her har man utførlige indberetninger fra biskop Kærup og stiftamtmand With og ekstrakter av de forskjellige provsters og presters forslag: 1) Biskop Kærups skrivelse av $^{7}/_{10}$ 1735 (StA Kra., Biskop Kærups kopibok 6, s. 22 f.) om ansættelse av kateketer i kjøpstæderne, Kristianssand, Arendal, Risør, Stavanger, hvilken foranlediget reskript av $^{11}/_{11}$ 1735 (Wessel-Berg, Rescripter I, s. 599). — 2) Betænkning av $^{16}/_{3}$ 1736 om skolers indrettelse paa landet i Norge i henhold til reskript av $^{25}/_{6}$ 1735 (Biskop Kærups kopibok 6, s. 115). — 3) „Extract over Provsters og Præsters i Christiansands Stiftes 10 Provstier og Præstegiæld, Deres allerunderdanigste Betænkninger og Forslage om Scholers Indrættelse, saavel i Kiøbstæderne, som paa Landet", dat $^{16}/_{3}$ 1736 (NRA, Norske indlæg, april-juni 1735, nr. 17 d). — 4) Kærups skrivelse til samtlige provster og prester om godvillige gaver til skoler paa landet, dat. $^{14}/_{2}$ 1738 (Biskop Kærups kopibok 7, s. 74). — 5) Kærups utførlige beretning $^{28}/_{11}$ 1738 om tilstanden i stiftet (trykt i sin helhet i Fayes Bispehistorie, s. 324-8). — 6) Kærups utførlige beretning og forslag om skoler til Skolekommissionen dat. $^{23}/_{1}$ 1739 (Biskop Kærups kopibok 7, s. 211 f.). — 7) Kærups skrivelse til provster og prester om katekisation, dat. $^{22}/_{5}$ 1739 (Biskop Kærups kopibok 8, s. 2). — 8) Kærups beretning og forslag til skoleordning efter loven av $^{23}/_{1}$ 1739, dat. $^{7}/_{10}$ 1740 (Biskop Kærups kopibok 9, s. 44 f.).

[3] Det er værd at merke, at Dumetius var svigersøn av sogneprest Hans Angell paa Bragernes, som oprettet den første skole i Lier (se s. 60-1). — [4] Om Dumetius's degnebolig findes oplysninger i StA Kra., Kristianssands bispearkiv, pk. 34. — [5] NRA, Norske indlæg $^{2}/_{1}$ 1739. — [6] Anm. 2, nr. 3.

4) I *Ekersund* foreslog sognepresten Christopher Müller (ifølge ekstrakt av $^{16}/_{3}$ 1736[1]), at landdegnen skulde være skoleholder for strandstedet og en omgangsskoleholder undervise paa bygden. Der er neppe blit beskikket nogen bygdeskoleholder ved siden av degnen, men der nedsatte sig i Ekersund en skoleholder ved navn Lindrup, som holdt regne- og skriveskole. Da biskop Kærup 23. april 1740 beskikket en ny degn, som tillike skulde være bygdeskoleholder, tillot han skoleholder Lindrup at forbli i Ekersund, om han der kan subsistere.[2] Lindrup har altsaa allerede virket paa stedet nogen tid, dog formodentlig ikke længe. Der blev nu av menigheten bygget en degnebolig; tidligere hadde degnen, forsaavidt han var student, „enten præceptoreret i sogneprestens huus" eller bot i „et betinged logiement". Om Lindrup oplyses 10. oktober 1741, at han i Ekersund hadde bygget et nyt hus til at holde skole i, „alene til dette brug", „og derved betiener saa vel stedets som næste omliggende bønderbørn, ja og desuden de fattige uden betaling".[3] Lindrups skolehus er dog vel neppe bygget før 1740.

I Bergens stift

var ved skolelovens ikrafttræden ingen skole oprettet. Skolerne i *Vik* og *Borgund*, som er de ældste, oprettes først efter at loven var git.

Trondhjems stift.

Biskop Hagerup uttaler i sin erklæring $^{13}/_{10}$ 1736[4], at der ingensteds paa landet i hans stift findes nogen skole indrettet. *„Nogle Præstemænd har forsøgt paa egen bekostning at bygge Skolehuse ved deres Præstegaarde;* men de har ingen stor nytte haft deraf, saasom Almuen har paastaaed, at det falt dem for tungt at udreede Deres ungdom med Kost og Klæde til skolegang for nogen tid at holde".

Hermed sigtes uten tvil bl. a. til *Stjørdalen*, som Hagerup ved sin visitas 1732 fandt uten skolemester, „men et skolehus ved præstegaarden, udi formandens tid [sogneprest *Johan Grøn* 1713-28] oppretted, fandtes end, hvor heller ingen rigtig skolegang holdes."[5]

Der var dog i Trondhjems stift en fast skole i virksomhet, nemlig ved *Løkkens kobberverk i Svorkmo* i Orkedalen, hvor en skole var indrettet og bekostet av verkets participanter. Biskop Hagerup, som besøkte skolen i 1733 og 1738[6], roser skolemesteren som from og flittig, om end ikke særlig begavet; ungdommen læste vel, og presten har megen omsorg for denne skolegang." *

---

[1] S. 63 anm. 2, nr. 3. — [2] StA Kra., Biskop Kærups kopibok 8, s. 180. — [3] NRA, Norske indlæg $^{5}/_{6}$ 1741. — [4] S. 60 anm. 3. — [5] Hagerups visitasbok (StA Trondhjem), s. 18. — [6] S. 44, 113, jfr. 182.

* Som før nævnt var der før skoleloven av 1739 paa forskjellige steder i det nuværende Nidaros bispedømme ad frivillighetens vei sat igang et ret betydeligt skolearbeide. Biskop Hagerup uttaler $^{13}/_{10}$ 1736[1], at presterne i almindelighet „har til deels drevet sin Almue til, at de gamle self lærer de unge at læse, til deels at dend Eene ungdom lærer dend anden, til deels at der holdes Een, ja toe Skolemestere i Sognerne, skjønt alt, hvad de kand samen bringe til løn for Dem, er saare lit, saa det kand hverchen være bestandigt, eller tilstrecheligt. Det har dog haft megen frugt, og bragt mangfoldige til vacher færdighed i Læsning og gode bøgers brug. Dersom det nu kand foranstaltes, at der bliver fleere Skolemestere, og til dem en stadig løn kand vorde beskiched, da kand een meere universell forbedring visseligen forventes".

Paa sine visitasreiser undersøkte Hagerup stadig undervisningens tilstand i sognene, og hvor det var nødvendigt og muligt, opfordret han almuen til at yde løn til en skolemester. I somme bygder fandt han alt fra før en skolemester, stundom to, i andre blev skolemester ansat efter biskopens forhandlinger med prest og almue.

Hagerups visitasbok gir værdifulde oplysninger om folkeundervisningen rundt i stiftet. Allerede i 1732 blir skolemestere omtalt paa følgende steder: *Stod.* Der holdes en skolemester med fast løn 6 rdl. aarlig av de fattiges midler og 1 skill. daglig av de rikeres børn, dertil fri kost.[2] — *Beitstaden.* Anders Olsen blev beskikket til skolemester. Biskopen vil sørge for, at han blir fritat for militærtjeneste, likesom han formoder at kunne faa ham lønnet ved en skoletold av almuen, som da paa anden maate kunde lettes.[3] — *Skogn.* „Skolemester i Sognerne havis til fornødenhed". Forældrene lærer selv sine børn at læse i bok.[4] — *Kvernes.* Her gjorde ungdommen rede for sin barnelærdom til biskopens største fornøielse. Som skolemestere gjør nogen vanføre mennesker tjeneste, de reiser omkring og underviser om vinteren.[5] I 1735 var en skikkelig person skolemester i Hustad og Vaagø sogne.[6] (I Kvernes foretokes omkr. 1730 en subskription til skolevæsenet ved presten Hans Grøn; den indbragte ca. 1000 rdl., men fundats blev ikke oprettet før $^{4}/_{9}$ 1753, konfirmeret $^{3}/_{6}$ 1754.[7]) — *Aukra* fik, efter avtale i 1732, lønnet skolemester, selvfølgelig omgaaende.[8] — *Veø.* Foruten en flink klokker „findes og skolemester af bønder"; en Lucas Metted har især bevist sig „bekvem."[9] — *Hemne* hadde tvende skolemestere som levde av almuens „godvillige contribution."[10] — I 1733 nævnes skolemestere i flere andre bygder: I *Klæbu* „bekoster bønderne skolemester hver til sine børn", hvorfra de kan".[11] — *Melhus* fik det aar en skolemester, Christen Lasson, som gjorde tjeneste til 1737, men da blev avvist som drikfældig. Ellers hadde sognepresten imidlertid brukt tre andre til hovedsognet og Flaa anneks; de hadde gjort sin flid.[12] — I *Støren* var en ung person fra Herjedalen, som hadde gaat i Trondhjems latinskole, begyndt at være skolemester.[13] — *Holtaalen.* Biskopen fandt en vakker ungdom. En bondekarl gjør skolemestertjeneste.[14] — Samme aar (1733) fik biskopen sognemændene i *Opdal* til at samtykke i at yde 4 skill. hver til en skolemester at lønne.[1] I stiftsdirektionens erklæring $^{23}/_{2}$ 1737[2] oplyses, at skolemesteren i Opdal nyder 10-12 rdl. aarlig av presten og almuen, „men det er hverchen bestandigt eller tilstrecheligt.“ Ved bispevisitasen i 1738 heter det, at presten „holder en skolemester som reiser om“, og „tegner at blive brugbar“. Men han har vanskelig for at faa den løn almuen har lovet, saa han ikke kunde leve, hvis ikke presten tok sig av ham.[3] — *Vikten* 1735. Sognet har skolemester.[4] — *Rissen* 1735. „Tre skolemestere findis i dette Præstegield, hvilche alle har megen roes for beste flid og god maneer at underviise“.[5] — Paa *Lillefosen* (i 1742 ophøiet til kjøpstad under navnet Christianssund) var der i 1735 en skolemester Peder Brynnilsen.[6] 1739 holdtes der en god skole; sogneprest Grøn hadde kjøpt og forært stedet et skolehus.[7] — *Stangvik* 1735. „Tvende skolemestre har præsten faaed at lønnes af almuen, En for Stangvig og En for Halse. Begge velskichede.“[8] — I *Aure* blev skolemester lovet 1732, og i 1735 heter det: „Skolemester har continueret og Allmuen har gived til løn“.[9] — Likesaa gjorde, efter avtale i 1732, „en bondekarl“ i 1735 skolemestertjeneste i *Grytten*.[10] — I *Mære* (Sparbu) var i 1736 en skolemester ved navn Ørenfelt antagen. Han nyder 6 rdl. av tavlepenger og resten hos almuen. „Dend same var beqvem noch og examinerede vell noch“.[11] — *Selbu* 1737. Almuen har forskaffet en skolemester iblandt sig.[12] — *Leksviken* hadde en Christoffer Gulliksen, som 1740 siges at ha været skolemester til for 3 aar siden, da han blev soldat. Han var villig til atter at overta skolemestertjenesten. „Ellers er en Person Lars Grønberg, som har ladet sig bruge til Skolemester, hvor hand er begiæret. Hand kand læse og skrive, men har været vagabunde, nu med kiøbmandskab, nu med skoletieneste“[13]. — I *Rennebu* var der i 1738 en skolemester, Rasmus Rødos, som ikke hadde faat løn, men „betales af dem som bruger ham“, og forresten ernæret sig som haandverker.[14] — I *Orkedal* fandt biskopen i 1738, foruten verksskolen paa Svorkmo (se ovenfor s. 64), at presten holdt en skolemester, Endre Svendsen, i sit hus, underholdt og lønnet ham og sendte ham i sognene, „hvor fornøden gjøres.“[15] — I *Meldal* fandt biskopen 1738 en mængde av „smukkeste ungdom“, 3 skolemestere, en for bergverket, to for bønderne, alle upaaklagelige.[16] — *Strinden*, som var biskopens præbendekald, blev forsynet med en skolemester av biskopen, som selv lønnet ham; i 1737 var lønnen 20 rdl.[17]

---

[1] S. 60 anm. 3. — [2] Hagerups visitasbok, s. 9. — [3] s. 9. — [4] s. 17. — [5] s. 21. — [6] s. 91. — [7] N. Stift. I, s. 440 f. III, s. 780. — [8] Hagerups visitasbok, s. 23. 91. — [9] s. 25. — [10] s. 33. — [11] s. 36. 106. — [12] s. 36. 106. — [13] s. 41. — [14] s. 42.

I Nordland og Finmarken var der av finnemissionen overalt ansat finneskolemestere. Ved bispevisitaserne i 1734 og 1738[18] blir saadanne omtalt i Overhallen, Bindalen, Ranen, Gilleskaal-Beiern, Skjerstad, Saltdalen, Bodø, Rørstad, Laskestad, Hammerø, Lødingen, Ofoten, Vaagan, Hadsel, Øksnes-Bø, Dverberg-Bjørnskinn, Kvæfjord, Ibbestad, Lenvik, Lyngen, Karlsø, Skjervø, Loppen, Talvik, Hammerfest, Kvalsund, Porsanger, Laksefjord, Tanen, Vadsø, Varanger. For nordmændene var der kun enkelte steder egne skolemestre (Alten, Kjelvik, Maasø).

---

[1] s. 43. — [2] NRA, Norske indlæg april-juni 1735, nr. 32. — [3] Hagerups visitasbok, s. 111. — [4] s. 87. — [5] s. 87. — [6] s. 90. — [7] s. 155. — [8] s. 96.— [9] s. 33. 96. — [10] s. 26. 93. — [11] s. 103. — [12] s. 107. — [13] s. 170. — [14] s. 112. — [15] s. 113. — [16] s. 112. — [17] Nissens og Hagerups erklæring $^{23}/_{2}$ 1737 (anm. 2). — [18] Hagerups visitasbok, s. 47-84. 117-150.

OVERSIGT.

De skoler, som ovenfor er nævnt, er *faste skoler*, hvor dog ialfald paa nogen steder skoleholderen til visse tider av aaret ogsaa har været *omgangsskoleholder* i fjernere dele av prestegjeldet. Men heller ingen *ordentlige omgangsskoler* fandtes; de maatte nødvendigvis været nævnt i bispernes indberetninger; bisperne mente at netop omgangsskoler var den eneste art skoler som kunde haapes indrettede, og de kunde ikke ha latt det uomtalt om saadanne fandtes.

Vistnok nævnes bygdeskoleholdere. Men om det er degne som tillike er lærere, eller om det er privatlærere (jfr. Øiestad), fremgaar ikke altid sikkert av skrivelserne. Det er ogsaa saa langt fremme mot skolelovens fremkomst, at den muligvis kan ha øvet sin indflydelse. Om de har været bestandige, maa man efter biskopernes erklæringer tvile paa.

Foruten de nævnte skoler som tildels hadde en meget utryg tilværelse, hadde man som lærere kun *degnene* som utførte den saakaldte *degnelæsning* ved at reise omkring i sognene, men ikke var bygdeskolemestre. De støttedes paa mange steder kraftig av presterne som i det hele har været de egentlige bærere av oplysningsarbeidet. Hertil kommer da de omvankende privatlærere som man træffer i alle stifter, og endelig — den ikke mindst vigtige faktor — hjemmets undervisning. I almindelighet gik denne ut paa ved mundtlig foresigen — per vivam vocem (Hersleb) — at lære børnene katekismen og den brukelige forklaring. Bøker manglet paa mange steder, men fik paa denne tid større utbredelse og dermed blev læsekunsten almindeligere (se ovenf.).[1] Kristendomsundervisningen var da omtrent eneste undervisningsfag. En følelig hindring for oplysningens utbredelse var mangel paa brukelige lærere og almuens uvillighet til at lønne dem man kunde faa. De hadde selv lært av sine forældre, saa skulde ogsaa deres barn lære av dem o. s. v.

Om end skolevæsenet ikke var saa vel underbygget da skoleloven utkom, og man kanske maa slaa av paa visse forestillinger i den retning (se ovenfor om misforstaaelser), er det dog ikke meningen at nedsætte presternes fortjeneste av oplysningen. De har ganske vist utført et godt arbeide til dens fremme, om der nok fandtes adskillige som ikke var ivrige i tjenesten.[2]

---

[1] Øverland, Norges Hist. IV, s. 852 f. V, s. 543 f. — [2] Se Syvstjernens klager, som, om de end er overdrevne, dog sikkert ikke savner grund.

BIDRAG TIL FINMARKENS KIRKEHISTORIE.

II.

EN BERETNING OM DE RELIGIØSE OG MORALSKE FORHOLD I KAUTOKEINO FØR DEN LÆSTADIANSKE VÆKKELSE

AV

LARS JAKOBSEN HÆTTA

OVERSAT FRA LAPPISK AV J. QVIGSTAD.

Lappen Lars Jakobsen Hætta fra Kautokeino, 1834-1897, bekjendt for sin deltagelse i mordene i Kautokeino 1852 under den religiøse vækkelse der og senere som professor J. A. Friis's medhjælper og som bibeloversætter, har forfattet den her utgivne beretning, som findes blandt professor Friis's efterlatte papirer i Universitetsbiblioteket i Kristiania. Den skildrer forholdene før ca. 1845. Litt av slutten mangler. Hættas fremstilling er pleonastisk og oversætteren har derfor utelatt endel overflødige ord og endel likegyldigt religiøst ræsonnement. Da beretningen skriver sig fra en indfødt, har den betydelig interesse. Anmerkningerne er tilføiet av oversætteren.

I. Den tidligere aandelige bevægelse og roperne i Kautokeino prestegjeld.

I slutten av det 18de aarhundrede eller omtrent 80 aar før den nuværende vækkelse var det allerede i Kautokeino prestegjeld en meget merkelig og underlig aandelig bevægelse.[1] I vor tid var endnu nogen faa meget gamle folk ilive, som var samtidige av de dengang vakte eller ogsaa deres barn og slegtninger. Disse pleiet at huske noget om deres bodstaler og spaadomme og at fortælle litt derom til de nulevende. Dog var deres fortællinger derom meget ufuldstændige, saa man ikke derav kan faa nogen fuldkommen kundskap om, hvorledes hin aandelige bevægelse er begyndt eller hvorledes hine folk er blit grepet av den eller av hvilken beskaffenhet den særlig har været. Dog saa meget hører man av disse fortællinger at det har været en meget merkelig og underlig profetisk aand, som har henrevet dem umiddelbart og hersket over dem og virket i dem. Det fortælles om dem at de ofte pleiet at besvime og henrykkes av aanden og da at se hvadsomhelst. Naar de igjen kom til sig selv, pleiet de at rope ve over den forfærdelige og fæle synd i verden, som de da hadde set og som tyktes dem at fylde og ødelægge hele verden. Derfor pleiet de da at rope til folk at de skulde omvende sig til Gud, bedre sit liv og gjøre bod. Desuten pleiet de ogsaa at spaa om de kommende tider, f. eks. om verdens ende, som tyktes dem nær forestaaende. Dog hørte man dem ikke sige, naar eller hvor snart det skulde ske; men om de tegn som skulde ske før verden forgik, fortalte de: „Før verdens ende skal svanen bli svart og korpen hvit. Renerne skal om vinteren faa nye horn og tilslut bli skurv-hodet, og de skal bli saa vilde at folk ikke kan gjæte dem, og saa dristige at de ikke er det mindste rædde for hundene, men gaar midt mellem folk og hunder. Renhjorderne skal bli umaadelig store, saa folk ikke magter at gjæte dem, og siden skal det bli stor ufred baade for rener og folk, saa menneskene er rædde for hverandre. Det skal bli stor hungersnød og dyrtid, mange dødsfald og pest. Tilslut skal det bli store og haarde krige, saa at alle mænd blir tat til soldater og omkommer i krigen og kvinderne trætter sig imellem om en mand og tilsidst endog kysser blot klæderne til en mand. Og menneskene blir tilslut saa faa, at de kysser endog blot fotsporet til en mand, naar de ser det, og græter over det.“ Dette og meget andet saadant talte de om, spaadde og ropte, hvor det saa traf sig, baade ved kirken, paa gaardspladsene, i hus og i sin egen renheim, saa ofte som rope-riden kom paa dem og de blev drevet av sin profetiske aand. For det sies at de ikke ropte eller spaadde andet end det som aanden aabenbarte dem og som de saa under sin besvimelse. Disse folk kaldte de andre lapper ropere, og de kalder dem endnu saa. De fleste av disse ropere var renlapper. Det fortælles at den prest, som da var prest over Kautokeino, ikke likte disse ropere og næsten ikke taalte at høre dem, end mindre at se dem eller tale med dem. Han kaldte dem taaper eller tullinger og var slem mot dem og slog dem. Det fortælles at han endog gik om i gaardene, paa gaardspladsene og i husene og lette efter dem, og naar han fik fat paa dem, slog han dem med træstykker og vedskier saa meget han orket. Derfor maatte de andre lapper ofte skjule dem for ham. Engang hændte det at en av disse ropere, som het Peter Olsen, en søndag kløv op paa kirketaket, mens presten holdt gudstjeneste i kirken, og steg op paa taarnspidsen som en fugl i toppen av et træ og stod der, til gudstjenesten var endt og presten og kirkefolket kom ut. Da begyndte han at rope med høi røst: „Ak, se presten; han gaar med djævle paa begge skuldre.“ Men presten brød sig ikke om ham og gjorde ham ikke noget, men gik hjem. De andre lapper blev storlig forundret, hvorledes han var kommet ditop (for det var ikke nogen stige ved kirken) og hvorledes han kunde holde sig staaende deroppe. De trodde at han ikke gjorde det av sin egen kraft, men ved Guds eller djævelens kraft. Dog var de i tvil og trodde nærmest at han vel hadde gjort det ved djævelens kraft; for han pleiet at bande. Man vet ikke visst om presten har været en norsk eller kvænsk prest. Dog sier enkelte at han var den første norske prest i Kautokeino som kunde tale godt lappisk og at han het Hjorta med tilnavnet Garra Hjorta (Strenge Hjort[1]). Dette tilnavn fik han rimeligvis fordi han var streng mot roperne. Det synes mulig at det har været Hjort eller en anden norsk prest, for det passer netop til den tid, da man i Finmarken hadde de sidste missionærer som kunde tale lappisk, før Stofelæta (Stockfleth). Før den tid var der i Kautokeino prestegjeld bare kvænsktalende prester, og jeg synes at forstaa av andre lappers gamle fortællinger at det er dem som først har lært lapperne i Kautokeino kristendomskundskap. Det fortælles tydelig og greit at det var en kvænsktalende prest fra Torneå by som først bygget gaard i Kautokeino (ɔ: paa det nuværende kirkested) og at saa først enkelte kvæner og lapper begyndte at bosætte sig der og renlapperne begyndte at holde sig deromkring i vintertiden. Lapperne lot siden selv tømmer til en kirke hugge og kjøre dit og lot en kirke bygge, og saaledes blev det et kirkesogn.[2] Fra den prests tid læste lapperne i Kautokeino bare kvænske bøker og blev undervist og konfirmeret bare efter kvænske bøker næsten like til den norske prests tid, under hvem den aandelige bevægelse kom. Siden maatte lapperne like til Nils Stockfleths tid bare læse norske bøker og i skolen og til konfirmation bare bruke norske bøker og undervises paa norsk for de norske prester. Siden kunde man se at dette var meget skadelig for dem og bragte dem igjen ned i stor uvidenhet, fordi de næsten ikke forstod et eneste ord norsk, men maatte greie sig bare med det lille som skolelæreren lærte dem utenad paa lappisk. Kvænsk forstod de nok, og det forstaar fjeldlapperne endnu meget godt, og kvænsk kunde de, likesom fjeldlapperne endnu, i almindelighet tale og læse meget godt.

---

[1] Denne bevægelse har vistnok staat i forbindelse med den vækkelse som begyndte i Øvre Torneå i Norrbotten i 1772. Domkapitlet i Hernösand skrev i 1776 at aarsaken til den „oreda“, som snart fulgte med vækkelsen, var „alltför stränga lagens predikningar, som ej blifvit nog visligen och i rättan tid med evangelii tröst tempererade, hvaraf blödiga sinnen kunnat blifva för häftigt angripna, så att de råkat i svårmodighet och yrsel samt derefter fallit på den afvägen, att genom ett strängt och sorgbundet bättringsarbete vilja upprätta sig egen rättfärdighet och göra sig sjelfva saliga; under hvilken salighets inbillning de och under sällsamma kroppsbrytningar och åtbördar, såsom vore de omedelbart verkade, trott sig böra predika om bättring för andra och utgifva sig för gudomliga sändebud“ (Matth. Akiander, Historiska upplysningar om religiösa rörelserna i Finland, V, s. 136, 189).

---

[1] Olav Josephsen Hjort, f. 1740 paa Island, sogneprest i Kautokeino 1774-1780, død 1789 som sogneprest til Rødøy. Se om ham J. N. Skaar i „Nordkap“ 1889 nr. 23 og A. Hagemann ibid. nr. 25 (Om Garra-Hjort.). Et utdrag av Lars Hættas optegnelser om Hjort og „roperne“ har Friis meddelt i „Lajla“, 2. opl., s. 122 f.

[2] Kautokeino blev eget pastorat i 1673; men kirken blev først færdigbygget i 1701 og indviet i 1703. De første prester bodde i Matse. Den første prest som bodde paa

Alle disse fortællinger er nu allerede blandt lapperne begyndt at bli som sagn, og de fortælles ufuldstændig og usammenhængende.

Denne aandelige bevægelse og roperne hadde fremkaldt en stor forandring blandt folket i Kautokeino. De hadde i almindelighet forbedret sit levnet og hadde begyndt ret flittig at læse i bøker og hver søn- og helligdag at holde læsning og hver morgen og aften „kor" (husandagt). Roperne hadde for længe siden hørt op at rope og spaa, og efterat den aandelige bevægelse blandt dem var hørt op, skal de ha levet et vakkert og kristelig liv og ofte stilfærdig med taarer ha formanet sine barn og slegtninger til gudsfrygt. Især skal nogen av dem ofte ha sagt, naar de formante, at man skal be Gud om kristelig indsigt. Nogen av dem skal ha levet til en høi alder, saa gamle folk i vor tid endda mindtes dem. Jeg har ofte tænkt at paa dem har Gud fuldbyrdet de ord av Kristus: „Salige er de sagtmodige; thi de skal arve jorden." Matt. 5,5.

II. Lappernes levnet før den nuværende vækkelse.

1.

Efter denne aandelige bevægelse levet nogen ti-aar utover, som før sagt, en del av Kautokeino prestegjelds lapper et vakkert og kristelig liv og læste flittig Guds ord. Men litt efter litt, eftersom de vakte døde, begyndte igjen det kristelige liv og læsningen at

---

Kautokeinos kirkested, var Johan Tornberg. Hans eftermand var Anders Tornensis (død 1705). I hans tid blev kirken bygget. Han anla for sin enke et „torp" ved elven likeoverfor kirken; dette torp gik over til hans barn, av hvilke endel blev lapper. Kirkesproget i Kautokeino var i den svenske tid (til 1755) kvænsk (finsk). Det heter i 1751: „I Kautokeino äro och lapparne öfver alt finskan rätt väl mäcktige". Ved visitasen i 1751 erklærte almuen „at de sielfve lärdt sin christendom på finska, och på det samma ville lära och lärdt sina barn."

avta. Syndens mørke begyndte igjen at stige op; synden fik igjen mere og mere magt over menneskenes hjerter og begyndte atter at vise sine gruelige frugter næsten over hele prestegjeldet. Drukkenskap tiltok mere og mere. Mænd, kvinder og enkeltvis endog barn drak sig ofte fuld av brændevin.[1] Dog var det en stor del av kvinderne, som ikke drak brændevin og næsten ikke taalte lugten av det, men negtet endog sine mænd at drikke det. De gjemte endog nøklerne til stabbur og kister væk for dem, forat de ikke skulde drikke op de penge og varer som fandtes der. Ofte gjemte de ogsaa sine mænds brændevinskagge i sneen eller andensteds og søkte at overtale dem til ialfald denne gang at la være at drikke. Det lyktes dem ogsaa ofte at faa mændene til ikke at drikke og at gaa bort fra brændevinspladsen. Men dette vakte ogsaa ofte stor strid og uenighet mellem egtefællerne og i hele familien. Som eksempel herpaa vil jeg fortælle litt om min egen farbror, skydsskaffer Johan Mattisen Hætta. Han var en meget stor, tyk mand, sterk og brautende. Han var gift med en liten kvænkone og bodde i Kautokeino. De hadde 5 barn og en gaard med god besætning. De var begge flittige og arbeidsomme og levet altid godt sammen, naar manden var ædru. Men han var meget drikfældig, og naar han hadde drukket, var han støiende og vilde slaas. Konen vilde næsten ikke smake eller lugte brændevin og søkte paa enhver maate at hindre sin mand fra at drikke. Hun gjemte endog stabbursnøklerne og brændevinskaggerne bort for ham. Naar han saa ikke fik mere brændevin, begyndte han at larme, bande og støie, saa baade konen, barnene og tjenerne og endog andre folk maatte rømme ut av stuen og gjemme sig væk for ham saa fort som mulig. Naar han hadde skræmt alle folk ut, gik han selv ut rundt husene og fjøset og ind i fjøset og høiladerne for at lete efter sin kone især, og hvis han fandt hende og fik hende fat, slog han hende og drog hende efter haaret og for haardt med hende, indtil hun maatte gi ham baade nøklerne og brændevinskaggen igjen. Sjelden fik nogen være i fred for ham inde i huset, naar han rigtig var i det lune.

I nogen familier drak ofte baade mand og kone sig fuld og slos saa med hverandre som hunder. Naar det skulde holdes fæsterøl, bryllup eller barnedaap eller det skulde sluttes en handel, maatte brændevin være at faa.

---

[1] Ved provstevisitasen i Kautokeino i 1838 heter det: „Drukkenskab finder sted i høi grad.“ Hvoslef skriver om tiden før vækkelsen at drukkenskapslasten hadde faat overhaand blandt lapperne i Kautokeino Den lethet hvormed de fik brændevin baade fra kysten i Norge og fra Sverige og Finland, gjorde snart baade mænd og kvinder, ja halvvoksne barn til drankere.

De almindeligste synder som den overvættes drikking fremkaldte, var bandskap, skjending, strid og slagsmaal, endog mellem egtefolk, forældre og barn, slegtninger og venner, utugtig tale og utugt baade mellem gifte og ugifte. Enkelte av de mest drikfældige lapper, som av brændevin blev ravgale og aldeles glemte sin timelige velfærd, drak op sin renhjord og sit øvrige gods og blev tilslut næsten utfattige og bragte stor elendighet over sig selv, sin kone og sine barn. Enkelte drak sig ihjel paa brændevin. Andre igjen, som taalte meget brændevin og hadde stor rikdom, drak brændevin næsten som vand. Dertil fik de god anledning, da kvænske brændevinshandlere paa den tid om vinteren næsten daglig færdedes hos dem for at kjøpe og narre rener fra dem med brændevin. Desuten drog de selv om høsten og vinteren til markederne for at kjøpe varer til husbehov eller for at tjene penge til at betale skat ved at handle, skydse og fragte varer. De pleiet da paa disse reiser at drikke op næsten hele sin fortjeneste, førend de naadde hjem igjen. Paa grund av denne drikking og dette fylderi forfrøs de sig ofte paa reiserne i kulde og snefok og mistet endog livet av den grund. Fordi mændene saaledes drak op baade rener og gods, maatte kvinderne ofte blande sig i mændenes og barnene i forældrenes rettigheter og forby dem at sælge rener og andet gods for brændevin og at reise ut og handle. Derfor hændte det ofte at kvinder og halvvoksne gutter reiste ut og handlet, mens manden selv blev hjemme og gjætet renerne i saadanne ødemarker, hvor brændevin ikke kunde friste ham. Det var det bedste raad for mændene og hele pladsen til at hindre brændevinen fra at vise sin fordærvelige magt over husbonden og hele pladsen. Paa grund av denne drikking og dette fylderi hændte det ogsaa ofte paa handelsreiser og kirkereiser at kvinderne maatte snøre sine mænd og barnene sine fædre fast ned i kjerrisen (kjøreslæden) og binde den bak sin egen kjerris og ha omsorg for dem som for barn og syke.

2.

Den anden hovedsynd blandt lapperne var rentyveri. En stor del av renlapperne var de største, flinkeste, listigste og værste rentyver. Enkelte av dem er blit rike og har faat store renhjorder næsten bare ved at stjæle, og det er visst at hvis de skulde betale tilbake alle de rener som de har stjaalet, vilde de selv ikke faa en eneste ren igjen og ikke mere gods end to tomme hænder, og dermed var kanske endda ikke hele tyverigjælden betalt. Paa hvor mange maater dette rentyveri er foregaat, vet jeg ikke; men jeg vil bare eksempelvis nævne nogen fremgangsmaater. Om sommeren, naar renerne streifer frit om, gaar tyv-lapperne ofte til renerne for at merke andre lappers smaa rener og morløse kalver om til sit eget merke.[1] Paa disse turer slagter og sælger de ogsaa andre lappers rener til handelsmændene eller andre rike nordmænd, idet de foregir at det er deres egne rener. Rentyv-lapperne bor oftest i en heim for sig selv, forat de kan faa bedre leilighet til at stjæle. Eller hvis de ikke bor alene, saa bor de i lag med andre tyver og stjæler sammen med dem. Men ærlige folk hverken tør eller vil de bo sammen med, og hvis de en enkelt gang kommer til at bo i samme heim, blir de ikke boende der; men saasnart lysten til at stjæle atter blir dem for sterk, skiller de sine rener fra de andres og flytter til en plads for sig selv eller i lag med andre tyver. Og første nat efterat de har kommet sig bort fra ærlige folk, kan en være viss paa at det hænger en kjel eller gryte med fett kjøt over ilden, og at det er det første stykke som de igjen har stjaalet.

Tidlig om høsten, naar de aarsgamle renkalver har det vakreste og glatteste skind, stjæler rentyvernes døtre og sønner i den giftefærdige alder andre lappers vakre renkalver. Naar de gjæter renerne, stikker de andres kalver og flaar bare skindet av; ørerne med merket hugger de av og lar kroppen ligge ute i marken eller kaster den i vandet; det er bare skindet de tar. Av disse vakre stjaalne skind syr de sig pelser og staser siden med disse vakre, glathaarede pelser paa kirkestedet og i kirken og gaar endog til alters og til bryllup med disse stjaalne pelser. Saaledes er de ofte utvortes penere at se til end ærlige folks barn, skjønt de indvortes er fulde av død og dødningeben. — Om høsten og i mørketiden, naar saadanne tyver gaar fra lappeheim til lappeheim med smaa renflokker for at samle sine egne rener, slakter og koker de som oftest bare andres rener. I en saadan tyveheim slagter de næsten aldrig ren i andre folks paasyn eller om dagen eller ved teltet, men bare om natten eller ute i ødemarken i smaaskog og i skjul, for ikke at bli grepet under tyveriet. Naar de har dræpt en fremmed ren, skamferer de først øremerket eller hugger ørene med merket av, allerede før de slagter den, forat ikke andre folk, om de skulde træffe til at komme over dem, paa øremerket skal kjende, hvis ren det er. Tyvene vælger oftest de feteste og bedste rener. Derfor holder man dem for endda værre røvere end ulven. Rentyveri var altsaa blandt alle lapper det værste tyveri. Ellers var lapperne ikke slemme til at stjæle. Røve har de, saavidt jeg vet, aldrig gjort. Enkelte har nok brutt op andres stabbur og stjaalet. Smaat naskeri og rapseri fandt nok ret ofte sted blandt lapperne.

---

[1] Renerne merkes som kalver i ørerne med et merke som viser hvem eiermanden er.

3.

Det gamle hedenskaps skikke har gjennem tiderne efterlatt sig spor i trolldom, overtro og avgudsdyrkelse. Ogsaa i vor tid hørtes der stundom rygte blandt folk om at den eller den noaide hadde „ætt" den eller den ihjel eller gjort ham avsindig eller tilføiet hans renhjord eller kjørerener skade ved sin trolldoms magt. Jeg har siden kommet efter at folk ogsaa i vor tid har trod paa trolldom og ment at noaiderne virkelig hadde saadan magt, at de ved sin trolldom kunde gjøre alt saadant. Derfor har lapperne, især sjølapperne, været meget rædde for noaiderne. Efter folks sigende er ikke alle noaider av samme beskaffenhet eller like sterke. En del av dem kaldtes med et fælles navn noaider, en anden del synkververe (gæiddo). De sterkeste og værste av noaiderne, som ved sin trolldoms magt let kunde gjøre saa meget ondt, at en anden maatte dø, kaldtes æter-noaider. Mindre noaider, som ved sin trolldom ikke netop kunde dræpe en anden, men bare skade ham og hans hjord og gods, kaldtes ofte bare koglere og kunstmænd (guvllar, gonstusjægje). Nogen av noaiderne kaldtes ogsaa „juovsatægje", d. v. s.: naar en noaide hadde truet med ondt eller sat ondt paa en anden person, pleiet denne ofte at ty til en anden noaide og be ham om hjælp eller leie ham til hjælp. Da skulde denne noaide, hvis han var sterkere end den første, stanse og avvende det onde og sende det tilbake til den som hadde sendt det ut, og det kaldtes „juovsatæbme" (tilbakesending). „Juovsatæbme" foregik ogsaa paa en anden maate. Hvis f. eks. en stjal noget, skulde noaiden utrette at tyven ikke var sig selv mægtig, men maatte av sig selv bringe den stjaalne ting tilbake netop til det sted hvor han hadde tat den, eller gi den like i eierens haand eller bekjende og erstatte. Dette kaldtes ogsaa „juovsatæbme".

Den noaide som skulde stanse noget ondt som en anden noaide hadde truet med, eller frelse den han hadde sat ondt paa, maatte altid være sterkere end den anden noaide. Hvis han ikke var sterkere, kunde han intet utrette, og hvis han traf til at være svakere, kom det onde han skulde avvende, paa ham selv. Derfor var det ikke mange noaider som turde gi sig av med at „sende tilbake“ (juovsatet).

Enhver noaide hadde et større eller mindre antal smaa tjenende aander, som skulde fuldføre hans trolldom; disse aander kaldes noaidegadser. Naar en noaide gjør en person tullet, er det disse aander som gjør ham tullet og urolig. Den som er tullet, ser ofte disse aander og faar meget at gjøre, at tale og stride med dem.

Det skal ofte, især før i tiden, ha hændt, at to noaider traffes og prøvet hvem av dem som var sterkest, eller at den ene vilde gjøre den anden ondt. Da truer noaiderne hinanden og prøver alle sine trolldomskræfter og kunster, indtil den ene maa gi tapt. Denne noaidernes indbyrdes kamp skal ha været fæl for andre at se paa.

Naar en noaide blir gammel og tænderne begynder at falde ut paa ham, begynder han at miste sin trolldomsmagt, og naar alle tænder er faldt ut, mister han den helt. Før han dør, lærer han sit barn eller sin slegtning, den som han under det og vil gi det i arv, sine trolldomskunster og sin lærdom, hvis barnet bryr sig om det. Naar han da selv dør, arver barnet eller slegtningen hans trolldom og blir noaide i hans sted. Denne trolldoms-arv kan ikke deles paa flere; kun én kan arve den.

Folk pleiet at si: „Naar en noaide tar til at true og ønske ondt over en, skal en slaa ham med knytnæven mot tænderne, saa han begynder at blø. Naar han faar se sit eget blod, magter han ikke at ‚æte‘ en eller gjøre en noget ondt“. Det skulde være et godt raad som en kunde værge sig med mot noaiderne. Enkelte sa derimot at en skulde bruke Guds ord til verge mot dem, irettesætte dem med Guds ord og si dem hvad noaidernes lod er. Det taalte de rimeligvis ikke at høre og flygtet. Det var ogsaa, kan en vite, det bedste og det rette verge, som en skal stride mot noaiderne med.

Nogen noaider skulde endog kunne forandre veiret og raade over ulver. Naar de blev sinte paa en, skulde de kunne reise storm, snefok og mørkeskodde mot ham, for at han skulde drukne, fryse fordærvet eller fare vild. De kunde ogsaa sætte en ulveflok paa ens hjord og trækdyr, for at de skulde ødelægge dem. De kunde, naar de vilde, laase ulvens tænder og mund fast, saa den ikke fik æte renerne, og faa ulven til at løpe bort gjennem ødemarkerne.

Synkververne var av en ganske anden art end noaiderne. De kunde næsten ikke gjøre noget ondt; men de kunde gjøre undere. De kunde f. eks. gjøre sig usynlige, gaa og vandre skjult, omskape sig til dyr, ta glør i haanden og gni dem smaa i den bare haand uten at brænde sig o. s. v. Disse og mange andre falske indbildninger trodde mange av lapperne paa ogsaa i vor tid og talte meget derom sig imellem, og de mente at noaider og synkververe kunde gjøre alt dette ved en overnaturlig magt. Det er klart at noaiderne og synkververne aldrig kunde gjøre alle disse ting, skjønt de indbildte folk det og søkte at faa dem til at tro det. Og ikke nok dermed; men de indbildte ogsaa sig selv og trodde at de hadde saadan magt. Dog later det til at være sandt at noaider og synkververe nok har kunnet gjøre enkelte saadanne ting. Det er ogsaa mulig at de har kunnet gjøre noget av dette, fordi deres trolldom og synkverving, som det tykkes mig, var en slags hemmelig kunst og lærdom som var lært og arvet ned gjennem tiderne fra slegt til slegt. Det bevises først derav at enhver som vilde bli noaide, først maatte gaa i en hemmelig skole hos noaider for at lære kunsterne, og at ingen anden fik høre hvad de talte om. Dette viser at det var en hemmelig lære. For det andet: det kan ogsaa sees av runebommen eller noaidernes spaatromme, som blev tat fra lapperne, at den har været et slags mekanisk instrument. Dette viser at de har kunnet en slags kunst. Lappernes synkverving synes ogsaa at ha været en slags magisk kunst. Dette synes at bekræftes ved følgende: i vor tid reiste engang en apoteker i Finmarken og viste ved magiske kunster folk mange undere for penge. Ham kaldte lapperne straks en stor synkverver (gæiddo) og trodde at han gjorde det ved synkverving. En kan godt skjønne at noaiderne og synkververne i gamle dage har været de viseste og kløgtigste blandt lapperne og at de har hat stor tankekraft og opfindsomhet og hat „flere paafund end sener“.[1]

I Kautokeino prestegjeld var rigtignok i vor tid trolldom og synkverving i det store og hele hørt op, og det var ikke saa mange noaider og synkververe. Men i Karesuando prestegjeld og i de sydlige lappesogn skulde trolldom fremdeles næsten være i fuld kraft og bruk.

4.

Ned igjennem tiderne like til vore dage har ogsaa undertiden enkelte lapper her og der tjent avguder eller rettere hat gjenstande som de tjente, og sieide-stener. Det vil si: de valgte sig, hvor det kunde træffe til, efter eget tykke en høvelig stor sten paa de bedste renbeiter eller nær farlige steder, f. eks. under græslier, hvor det gik stenrap, og under isbræer ved flytningsveier og overfartssteder. En saadan sten dyrket de og ofret til den horn av ren og vildren, smør og brændevin eller ogsaa andre ting og matvarer. Saaledes tjente de disse stener og tilbad dem ogsaa kanske, i den hensigt at de skulde bli rike og faa store, vakre renhjorder og leve godt og ha sit i behold. Jeg har merket at de ikke netop trodde at stenen kunde gjøre dette; men de trodde at de underjordiske (uldak), brækjerringen eller brækonen (jiekkegalggo daihe jiekkeæmed) og djævelen likte denne tjeneste og ofring og derfor gav dem store og vakre rener og renhjorder og tok vare paa renerne, saa de ikke styrtet ned eller kom til skade paa anden maate. Saadanne avgudsstener kalder renlapperne selv sieider eller sieide-stener. Disse findes endnu paa enkelte steder. Enkelte lapper har, efter hvad folk har fortalt og efter hvad jeg har hørt, likefrem og med frit forsæt lovet sig til den onde paa de vilkaar at han skulde gjøre dem rike og gi dem god lykke til alslags fangst. Blandt sjølappernes kvinder skal enkelte ha lovet en del av sit liv til den onde paa det vilkaar at de skal kunne gjøre sig en smørkat, — d. e. en usynlig kat — som kan suge melken av andre folks kreaturer og samle smør til dem til salg og saaledes øke deres gods. Paa saadan og lignende maate har nogen lapper nu og da tjent stener, underjordiske og endog selve djævelen, som har daaret dem.

---

[1] „Æmbo juonak go suonak“ (lappisk ordsprog).

Det har ofte hændt at saadanne lapper er blit rike og lykkelige, og det ser ut som om de virkelig hadde faat lykke og rikdom ved sin avgudstjeneste. En kommer da til at tænke om dem at Gud lar dem faa det saaledes som de trodde. Men saasnart avgudstjeneren selv er død, pleier hans hjord og gods at avta, og i løpet av nogen aar er alt borte som sne i hete og ild. Saaledes pleier det ogsaa ofte at gaa med tyvenes hjord og gods, naar de er døde. Derfor pleier ogsaa verdensmennesker at tro at Gud dog tilsidst straffer saadan ugudelighet allerede her paa jorden, om han end taaler den længe, idet han gjør syndetjenerens hjord og gods til intet.

Efter hvad jeg vet, var det i vor tid næsten ingen avguds- eller sieide-tjenere. Dog var det nylig under den nuværende vækkelse blandt Kautokeino renlapper en mand, Rasmus Andersen Spein, som hemmelig hadde gjort sig en avgudssten og ofret til den i nogen aar. Han hadde hørt at sieide-tjenerne ofte pleiet at bli rike og at faa store og vakre rener og renhjorder. Derfor daaredes han av kjærlighet til denne verden til at gjøre sig en sieide-sten. Han valgte sig nemlig paa sin sommerplads paa Alnasj-njargga (halvøen nordenfor

Alteidet) i en elvedal, under en græsklædt li en stor sten og gjorde den til sin avgudssten. Han lovet at bringe den hver vaar, naar han kom fra Finland[1], smør og brændevin som offer. Det gjorde han ogsaa. Hver vaar, naar han kom frem til græslien med sin renhjord, gik han hemmelig hen til stenen, gjorde ild op og kokte i en jernøse smør og brændevin sammen. Med denne smurning smurte han stenen, talte vakkert til den og bad stenens iboere eller uldaerne (de underjordiske) om at se godt efter hans rener, saa de kunde bli vakre, fete og store. Det var paa den maate han ofret til sin gud. Han gjorde saa i adskillige aar, og det tyktes ham at hans rener var vakrere og fetere end før og trivedes bedre. Han trodde da at stenen og de uldaer som han hadde drømt bodde i den, hadde utrettet dette. Men saa glemte han et aar at gjemme paa brændevin og smør, og saaledes fik sieiden den vaar intet offer. Nogen uker efter, da han gik der i lien, under hvilken sieiden stod, for at se efter sine rener, fandt han en rigtig vakker, fet okseren død nær ved sieide-stenen. Da han saa paa den, fandt han ikke nogen feil, som kunde ha voldt dens død. Derfor trodde han visst og fast at sieiden og uldaerne var blit vrede paa ham, fordi de den vaar ikke hadde faat noget offer, og at de derfor hadde dræpt hans ren og saaledes paa egen haand tat sig offer. Det var stygt gjort av avguden, tænkte han og blev saa sint paa den at han blev fra sig selv av sinne. Han stormet hen til avguden, bandte, skjeldte og kaldte den „svultentarm“ og andet saadant og slog den kanske ogsaa, indtil hans vrede gik over. Da han var kommet til sans og samling igjen, tok han den døde ren og drog den hen til sieiden, skar rygfettet av og smurte sieiden med det, graat over sin ren og sa til sieiden: „At du dog kunde idest og vaage at dræpe min ren! Nu tar jeg avsked fra dig, og dette var det sidste offer; jeg bragte det som avskedsoffer.“ Tilslut sa han til sieiden og uldaerne halvt ræd og halvt truende: „Ikke skal I mere plage eller skade mine rener, for herefter har I ikke mere noget med dem at gjøre.“ Saa gik han og ofret ikke mere til sieiden. Dette fortalte han selv siden. Han holdt det da for en stor synd og undredes over at han hadde været saa dum at tro at en sten og uldaerne, som dog ikke er til, kunde utrette noget. Men dette hjalp ikke til hans sjæls frelse. Han levet siden like ugudelig som før og tjente den fornemste avgud, djævelen, med rentyveri og bandskap, likesom før. Baade han og hans far var ellers daarlige folk og næsten som hedninger. De læste ikke i bok, efterat de var blit konfirmert, og hadde glemt endog bokstaverne, end si Fadervor.[1] Blandt renlapperne var der flere saadanne ogsaa i vor tid.

---

[1] Før grensesperringen i 1852 laa Kautokeinolapperne om vinteren almindelig i Finland med sine renhjorder.

5.

Kortsagt: drikfældighet, tyveri, utugt, utugtig tale, skjending, kiv, bandskap, kjærlighet til verden eller begjærlighet efter penge og gods, og gjerrighet, som gjorde at husbondsfolk klaget over at det gik for meget mat til, dette var de almindeligste skjøtesynder blandt lapperne. Drikking foregik aapenlyst og uten skam for alles øine, det holdtes i det hele ikke for synd. Hverken mænd eller kvinder, ja ikke engang unge gutter holdt det for skam at drikke sig fuld og velte sig paa gaardspladsen, paa veierne og ved kramboderne som gale og fotløse eller som svin i sølen.

Tyveri og utugt maatte vistnok foregaa hemmelig og i det skjulte, fordi det holdtes for en stor synd og var de fleste lappers naturlige sans og sed imot, og det blev almindelig avskyd. Enhver om hvem det kom op at han var en tyv eller løsagtig, mistet derfor sit gode navn og holdtes av andre for et daarlig menneske. For saadanne tyvagtige og løsagtige gutter og piker var det derfor meget vanskelig og næsten umulig at faa skikkelige folks barn til egte.

Utugt øvedes, som før sagt, oftest i drukkenskap; men derfor fik mænd og kvinder, ogsaa naar de var ædrue, hang til at drive utugt med fremmede kvinder og mænd. Dette fremkaldte ofte skinsyke blandt egtefolk, saa de begyndte at skjendes og kives. Dog hændte det at den ene egtefelle uten grund var skinsyk og beskyldte den anden for utugt. Dette voldte ogsaa ofte skjending og kiv. Ogsaa ugifte, f. eks. fiskere, gamle ungkarer og tjenestepiker, ja endog halvvoksne barn drev utugt, oftest under lek, paa fiskefærd og naar de gjætet renerne. Endog den styggeste utugt forekom blandt lapperne, nemlig at en mand voldtok en kvinde. Da hændte det ofte at en haandfast og modig kvinde, naar hun brukte alle sine kræfter eller endog grep til kniven, tilsidst kunde verge sig mod en saadan ugudelig mand. Til en saadan styg gjerning, som tykkes mig likesaa styg som manddrap, har lapperne ofte leilighet og fristelse paa grund av sit omvankende liv, naar de færdes paa tomandshaand med en kvinde i ødemarken, hvor de ikke behøver at være rædde for noget menneske.

---

[1] Sml. Friis' fortælling om Rastus i En Sommer i Finmarken, 2. utg., s. 66 f. Lars Hættas beretning ligger vel til grund for Friis' fortælling.

Utugtssynd syntes ikke at ha saadan magt i Kautokeino som paa andre steder. Derfor var det meget sjelden, at der i Kautokeino fødtes uegte barn.[1] Men søndenfor og blandt sjølapperne var utugt meget mere utbredt og dreves mere aapenlyst end i Kautokeino. Derfor fødtes det ofte uegte barn blandt sørlapperne og sjølapperne, og det forekom ofte barnemord. Det er blandt dem mange halte og enkelte aandssvake, stumme og vanskapte. Derfor pleier vore lapper, hos hvem det ikke findes saadanne undtagen enkelte halte og stumme, at tale sig imellem om at Gud straffer sørlappernes og sjølappernes utugt ved at han gir dem saadan livsfrugt (Joh. 9, 2). Dog tænker de lapper som taler saaledes, urigtig; for hvis Gud gjorde det netop for at straffe synden, hadde sandelig de ogsaa fortjent at faa saadan livsfrugt, fordi heller ikke de er fri for utugts synd. Men det er en stor naade av Gud mot lapperne at han gir dem friske barn. For det vilde være ganske umuligt, især for renlapperne, at passe aandssvake, stumme og vanskapte barn, fordi de ikke har faste boliger eller pleiehjem for saadanne.

I gamle dage skal lapperne ikke ha pleiet at bande og ikke ha likt folk som bandte. Ogsaa i vor tid hadde endel av lapperne avsky for megen banding; men en stor del av dem var meget henfaldne til bandskap. Brændevinsdrik hadde ogsaa medført bandskap saavelsom andre synder. Men lapperne har ogsaa lært meget at bande av kvæner og nordmænd fra den tid de begyndte at færdes mere blandt dem og handle med dem. I vor tid hadde bandskap faat saa stor magt ogsaa over lapperne at en stor del av dem ikke kunde føre en samtale uden at bande næsten ved hvert andet ord. De som var værst til at bande, hadde mange slags stygge forbandelser som meget lignet nordmændenes og kvænernes, men dog ikke var saa mangfoldige og stygge. En av de styggeste maater at bande paa var at de først nævnte Guds navn og saa bandte og tilføiet: Gud forlate mig! Det kan vel kaldes at bande ved Guds hellige navn. Skikkelige lapper pleiet ofte istedetfor bandskap at bruke finere ord eller omskrivninger, f. eks. hida, fænda, fanen, fuodne, fuottso, vanherke, læbbo, baha, bahalasj, aggjan, unohas, bannahasj, ruolla, boadnjasj, gaidne, dammalasj, damma, dam, gumpe. Dette ansaa de slet ikke for synd, skjønt det ogsaa er bandskap og syndige ord likesaavel som grov bandskap. Disse fine og smaa bandskapsord pleiet ogsaa piker og halvvoksne barn ofte og i folks paahør at bruke. For folk pleiet at anse det for meget stygt, om de brukte grov bandskap.

---

[1] F. W. Hvoslef skriver om lapperne i Kautokeino: „Med drukkenskab fulgte utugt. Man kunde maaske ville indvende, at listerne over egte og uegte fødsler modbevise dette; men hvad der end kan have været grunden til, at kun faa uegte fødsler konstateredes, saa er det vist, at disse lister afgive en upaalidelig maalestok for de her omhandlede forholde" („Noget om den religiøse bevægelse i Kautokeino" i Theologisk Tidsskrift VII, s. 5, Chra. 1857).

Det hændte ogsaa ofte at gifte folk i vrede skjeldte og kaldte og bandet hverandre og at forældre og barn gjorde likesaa. Det var meget stygt, ogsaa for andre at høre paa, end si for Gud, som hater al synd og ved Moses har uttalt dommen over dem som bander far og mor. 2. Mos. 21,17.

Karrighet paa mat var nogen husbondsfolks skjøtesynd og vakte ofte trætte og strid mellem egtefolk, forældre og barn, husbondsfolk og tjenere. Nogen husfædre eller ogsaa matmødre var saa karrige paa mat at de næsten ikke nennet selv at spise saa meget at de opholdt livet, og endda mindre gav de sine barn og tjenere nok mat. De pleiet altid at klynke og klage at det gik altfor meget til mat og klær, saa de ikke hadde raad til at kjøpe eller skaffe det. Naar maten blev tillaget og naar de spiste, pleiet de altid at knurre over at det gik saa meget til, og at skjende paa egtefælle, barn og tjenere, fordi de spiste for meget; de tællet hver ske melk og suppe, hver bite kjøt, fett og brød og hver smør- og matsmule i munden paa dem og maalte og delte ut maten til dem under knur og klynk. Dette voldte, som sagt, megen strid og kiv i hele familien. Saadanne folk kom ofte i forlegenhet og maatte selv arbeide og stræve, saa det næsten gik paa livet løs, fordi tjenere ikke vilde komme til dem eller stanse hos dem. Endog deres egne barn søkte ofte at komme hjemmefra, saasnart de trodde at de kunde tjene sit brød hos fremmede. Saadan karrighet paa mat gjorde ofte ogsaa andet ondt end det som allerede er nævnt. Den lærte ofte barn og tjenere at stjæle. Fordi de ikke fik nok mat, saa de sig leilighet til hemmelig at ta mat og lærte saaledes først at stjæle fra sine forældre og husbondsfolk. Siden begyndte de ofte at stjæle mat fra andre og fik saa den syndige vane at stjæle.

Rentyveri, ommerkning av fremmed ren og merkning av forlatte renkalver vakte ogsaa ofte strid mellem renlapperne. Men de var dog i det hele ikke slemme til at kives og stride indbyrdes.

Manddrap hørte en i vor tid næsten aldrig om blandt lapperne, naar undtas at uegte barn blev dræpt og skjult. I gamle dage skal der ogsaa blandt lapperne ha været enkelte fæle mordere. Selvmord har man næsten aldrig hørt om blandt lapperne. Jeg har kun hørt om én selvmorder i vort prestegjeld. Han hadde dræpt nogen storkarer som reiste gjennem landet, og tat deres penge. Da han merket at det kom op, at han hadde gjort det, gik han hen til en stor sten paa hvilken det vokste et krumt bjerketræ og hængte sig. Den sten kaldes derfor efter hans tilnavn Bantso-stenen.

III. Lappernes kristelige oplysning og tro før den nuværende vækkelse.

Av det som er fortalt om lappernes liv og gjerninger, kan en skjønne hvor litet av sand gudsfrygt, sand kristendom og kristelig kundskap det i det hele har været blandt dem. Efter den lille indsigt og forstaaelse jeg har, har lappernes kristendom i vor tid kun været en død tro og en død historisk kundskapssmule, som ikke har baaret nogen troens frugt, men istedet snarere dødens frugt. Efter hvad en kan se av Norges missionshistorie, har kristendommen blandt lapperne i den første tid efterat de hadde mottat den, langt mere været en hjertesak end den var i vor tid før den nuværende vækkelse. Ogsaa de redskaper som arbeidet paa at utbrede kristendommen blandt lapperne, var dengang meget ivrigere og mere hjertevarme til at saa Guds ords sæd i Guds aker end i vor tid, f. eks. den første og mest fremragende missionær blandt lapperne, Thomas von Westen, og de av ham indsatte mindre missionærer og skolelærer Isak Olsen. Disse mænd skal ha arbeidet med stor nidkjærhet og flid paa lappernes oplysning og kristendom og faat en stor del av dem til at motta kristendommen. Efter Thomas von Westens eget vidnesbyrd er da endel av lapperne blit gode, oprigtige kristne, saaledes som han sa før sin død: „Hvor en lap nu vandrer, har han bok i barmen, Gud i munden og Kristus i minde og til ledsager.“ Men efter den salige mand Thomas von Westens død i 1727 hørte de gode dage for lappernes sjælssalighet op, og deres sande kristendom gik tilbake istedetfor frem. Ogsaa de norsktalende prester, som efter hans død skulde ha omsorg for lappernes oplysning, synes det mig var meget lunkne og likegyldige i arbeidet for lappernes indre sjæleliv og sande gudsfrygt. Ogsaa hos de regjerende og kirkens styrere i Norge var iveren og omsorgen for lappernes oplysning meget kjølnet efter Thomas von Westens død. Det missionsselskap som i Thomas von Westens tid var oprettet i Trondhjem til lappernes oplysning, blev opløst.[1] Siden fik lapperne ikke mere saadanne prester som kunde præke for dem Guds ord paa lappisk, og heller ikke blev saa mange bøker oversat paa lappisk og skaffet tilveie for dem, at de selv kunde av dem samle sig kristelig kundskap. Saaledes naadde de aldrig frem til den kundskap som er nødvendig for enhver kristen, hvis han skal bli staaende i sandheten. Paa grund av disse mangler var sand kristendom blandt lapperne like til vor tid igjen ganske utdød, og nogen av dem var igjen blit ganske som hedninger. Dog har vor kirkes styrere siden Thomas von Westens tid aldrig ganske overgit lapperne til hedenskap; men de har den hele tid holdt for dem kirker, norsktalende prester, enkelte lappisktalende skolelærere, norske bøker og skoler, og derved har de holdt dem ialfald utvortes som lemmer av vor norske lutherske kirke. Saaledes kan lapperne fra Thomas von Westens tid kaldes lemmer av den kristne kirke og kan fra den tid ikke mere kaldes rene hedninger. Vor norske kirkes styrere har trodd at lapperne nok kan lære, forstaa og læse saa meget ved norsktalende presters og skolelæreres undervisning at de klarer sig uten lappisktalende prester og uten lappiske bøker. Men deri har de tat ganske feil, og deri tar de fremdeles feil, som endnu mener saa. For lapperne har aldrig forstaat og forstaar endnu ikke saa meget norsk at de klarer sig dermed, naar det gjælder deres sjæls tilstand og Guds ords lærdom. Det har været og er endnu, især for renlapperne, elvelapperne og ogsaa for endel sjølapper, ganske umuligt at lære saa meget norsk. Ti mange av dem, især barn og kvinder, som ikke driver sjøfiske og er ute paa reiser, faar næsten ikke høre norsk talt eller læst; endnu mindre faar de selv lære at læse og forstaa og tale det. Andre igjen av lapperne bryr sig slet ikke om at lære norsk og vil hverken lære at forstaa eller tale eller læse det, fordi deres hjerte er koldt mot nordmændene og deres sprog paa grund av det gamle hat som er mellem dem.[1] Hertil kom at storskolen (konfirmationsskolen) nogen aar pleiet at vare altfor kort, bare 2—3 uker, skjønt barnene før ikke hadde været mer end kanske enkelte dage i smaaskolen (den almindelige folkeskole). Nogen av barnene hadde slet ikke været i skolen og kjendte ikke bokstaverne, naar de kom i storskolen, og de kunde ikke stave, end sige læse.[2] Der fandtes ogsaa enkelte barn, som aldrig hadde set kirken og hørt paa gudstjenesten, før de kom i storskolen, og de var dog alt 19 eller 20 aar gamle. Herav kan en selv skjønne, hvor litet konfirmanterne kunde lære i den korte tid. Naar skolelæreren hadde kunnet lære dem saa meget at de stottende kunde læse litt av katekismen paa norsk, maatte han siden lære dem at fremsi det utenad baade paa norsk og lappisk og at forstaa hvad de ord betød som de læste. Herav var følgen at de daarligste med nød og neppe lærte de ti bud utenad. Det var kun de allerflinkeste og mest lærenemme, som lærte de fem parter utenad. Spørsmaalene maatte de ogsaa lære utenad bare efter det som skolelæreren lærte dem mundtlig, for de hadde ikke nogen lappisk spørsmaalsbok som de selv hadde kunnet læse og lære efter. Naar presten skulde eksaminere barnene, maatte skolelæreren altid være tolk mellem barnene og presten. Med denne lille lærdom maatte de bli konfirmert og erklæres for myndige kristne. Saaledes hadde skolebarnene aldrig lært at forstaa norsk og heller ikke at læse ret indenad, skjønt presterne nok kanske trodde at de forstod og kunde læse norsk saa pas at de klarte sig. Følgen var at de snart fik ulyst til at læse norsk, og derfor hørte nogen op at læse norske bøker, saasnart de slap ut av skolen, og glemte da snart det lille de hadde lært i skolen. Saaledes tapte mange av de norsklæsende snart al kristendomskundskap. Nogen av dem kastet endog bort den katekisme de hadde brukt i skolen. Det var derfor i vor tid saadanne egtefolk i hvis hjem der ikke fandtes bøker og av hvilke ingen kunde læse litt av Guds ord, hverken indenad eller utenad, ja de kjendte næsten ikke mere bokstaverne. Der fandtes ogsaa dem som nok kunde læse og forstaa litt norsk og kvænsk, men som slet ikke vilde høre eller læse Guds ord eller bry sig om sin sjæls salighet. Saaledes var størstedelen av disse som ikke læste i bok, oftest ogsaa i andre henseender som hedninger eller rettere sagt, de ugudeligste og mest ryggesløse blandt lapperne. De tænkte, talte og gjorde alt som faldt dem ind, godt eller ondt, naar de bare fik leilighet til det og visste at de kunde slippe for den verdslige lovs straf. Enhver kan skjønne hvorledes saadanne forældre og husbondsfolk opdrog sine barn og tjenere. Istedetfor at de skulde ha lært dem at læse Guds ord, frygte Gud og holde hans bud, sky det onde og elske

---

[1] Herved sigtes til at Seminarium Lapponicum i Trondhjem blev nedlagt i 1774.

---

[1] Hvoslef skriver s. 7: „Jeg anser det som et udtryk for flertallet af fjeldfinnernes følelser — det bedes erindret at mine bemærkninger gjælde Kautokeino — hvad en fin engang ytrede, at ‚finnernes hjerte er kjøligt mod de norske'." Jfr. det lappiske ordsprog: „Lappens hjerte er koldt mot nordmanden."

[2] Ved prostevisitasen i Kautokeino i 1838 oplystes det: „Der er kun én skolelærer, og om han end til sine tider har holdt skole, møder der kuns faa børn. Fjeldfinnerne have hidindtil kun sjelden sendt sine børn i skole, og mange børn skal ikke have besøgt

---

skolen. Til overhøring fremmødte nogle børn, som neppe kunde stave; dog befandtes deres kristendomskundskaber taalelig gode. Næsten ingen (av indbyggerne) kan læse og forstaa norsk. Oplysningen staar omtrent paa samme fod som for 10 aar siden".

Ved prostevisitasen i 1839 heter det: „De to sidste aars konfirmanter blev katekiseret. Deres christendomskundskaber befandtes at være særdeles gode i forhold til at ikke én kunde læse indenad i bog."

Gud og næsten, gjøre det gode og takke og be til Gud, lærte de dem ved sit eksempel at drikke, bande, utugtig tale, at kives og slaas. Mange av dem bød ogsaa sine barn og tjenere bent frem at stjæle andres rener. Saadanne folk pleiet ikke at sende sine barn i skolen og pleiet næsten aldrig at la sine barn og tjenere faa komme til kirke og opbyggelse; for det holdt de for unødvendig. Selv kom de ikke til kirkestedet mere end et par gange om aaret og da ikke for at høre Guds ord, men for at utrette sine timelige erinder og for av vane at gaa til alters én gang om aaret eller hvert andet eller tredje aar. Derfor levet de baade før og efter sin altergang like ugudelig i aapenbare og forsætlige synder. Det underligste er, synes det mig, at vore prester i Finmarken kunde ta saadanne folk til alters. Dog var det at folk ikke læste i bok, ikke altid et sikkert merke paa at de var ugudelige og ryggesløse. Det fandtes enkelte som ikke kunde læse og ikke forstod hvad som læstes paa norsk eller kvænsk, men som dog var ret flittige til at gaa i kirke og til opbyggelse og holde sine barn i skolen. Denslags folk kunde man undertiden høre advare sine barn og tjenere mot det onde og formane dem til det gode. De pleiet ogsaa selv at leve et bra og ærbart liv.

Det fandtes ogsaa dem som nok gjerne hadde villet lære at læse og forstaa norsk, men som ikke kunde det, fordi de hadde smaa evner. Det er desuten meget vanskeligt og tungt for lapperne at lære at tale norsk, fordi norsk er et haardt og kort sprog som uttales støtvis; men lappisk er et bløtt og glidende sprog med lange ord. Det fandtes derfor blandt fjeldlapperne meget faa som kunde læse norsk godt, endnu færre, som kunde forstaa norsk godt. Blandt sjølapperne var det nok mange som ret godt læste og forstod norsk. Derimot var der mange fjeldlapper som baade kunde læse, forstaa og tale kvænsk godt. Derfor holdtes husandagt blandt sjølapperne bare paa norsk og blandt fjeldlapperne oftest bare paa kvænsk. Saaledes sat mange lapper, naar det holdtes husandagt, uten at forstaa hvad som blev læst. Herav tror jeg enhver kan skjønne at oplysningen blandt lapperne maatte være ganske liten.

Saaledes gik tiden, til Nils Vibe Stockfleth begyndte at oversætte bøker paa lappisk. Da lappebarnene begyndte at bli undervist efter disse, begyndte vistnok oplysningen at gjøre ret gode fremskridt, og mange av den yngre slegt hadde allerede, da vækkelsen begyndte, ret god kristendomskundskap. Men virkelig gudsfrygt og hjertets kristendom syntes ikke derfor at ha fremgang. Derav ser man at mangel paa læsning og kristendomskundskap ikke var den egentlige grund til lappernes ugudelighet. Det var nok for en del grunden; men hovedgrunden var deres egen fra hedenskapets tid nedarvede fordærvede natur og uomvendte og ugjenfødte hjerte. Dog kunde man se den forskjel paa ugudelige husbondsfolk og forældre som hadde liten kundskap og ikke læste bøker, og dem som hadde mere kundskap og læste bøker, at de første lot sine barn og tjenere tale utugtig, bande og paa anden maate opføre sig usømmelig, uten at de forbød det og straffet dem, og at de ikke holdt dem til noget godt uten til legemlig arbeide. Men de sidste forbød ofte sine barn og tjenere at bande, at tale utugtig og anden slet opførsel og straffet dem ofte derfor, selv om de selv gjorde det samme. Saaledes lærte de ofte med sine gjerninger og sit eksempel ét og med sine ord et andet; men det var dog litt bedre, fordi børnene fik vite, at dette er synd og at en ikke skal gjøre det, og det virket ofte paa barnenes unge hjerte saa meget, at de alt fra barndommen av lærte at holde sig fra de udyder som deres forældre selv var mest henfaldne til.

Om der i hin tid blandt lapperne fandtes en eneste sand kristen eller et levende Guds barn, som i aand og sandhet tjente Gud, det vet jeg ikke. Det fandtes nok mange bra og skikkelige folk, om hvem ingen kunde fortælle noget ondt, men derimot bare godt og hvem lapperne selv før den nuværende vækkelse ansaa for sande kristne og sande Guds barn. En kan ikke ganske tvile om at enkelte av dem i sandhet har søkt at leve et kristeligt liv og har været Guds barn; men de fleste ogsaa av de skikkelige folk har desuagtet i sit hjerte været næsten likesaa fremmede for Gud som hine aapenbart ugudelige. Nogen av dem bekjendte siden under vækkelsen at de ikke i sit hjerte hadde kjendt noget samfund med Gud og ikke hadde takket og tilbedt ham i aand og sandhet. Andre igjen trodde blindt hen at de var Guds børn og sande kristne paa grund av sit utvortes skikkelige liv. Dog kunde man siden, da vækkelsen kom, tydelig skjønne at de ikke derfor var sande kristne eller levende Guds barn; for de hadde smaa syndige vaner som viste at de hadde en død tro og var døde kristne og syndens tjenere. Mange av dem var flittige til at bruke smaa bandskapsord og ta Guds navn forfængelig i daglig tale, var karrige paa mat og drak endog brændevin. Dette holdt de slet ikke for synd. Saadanne folk var ogsaa ofte meget ivrige og haarde til at staa omvendelse og bedring imot, da den begyndte, for de ansaa den slet ikke for nødvendig og trodde ikke det var ret at gjøre bod og bedring og motta den nye tro og lære. Men de trodde og paastod bent frem at deres gamle tro var den bedste og rigtigste tro.

Hvad lapperne særlig har trod i sin naturlige uomvendte tilstand, vet jeg ikke fuldt ut; men saameget vet jeg, at de fleste har trod alt det som et uomvendt menneske med en død tro kan tro om den treenige Gud ved sin historiske kundskap. Jeg har ikke hørt om nogen av dem som ikke har trod at der er en treenig Gud og at alt det er sandt som staar i Guds ord om Gud og menneskene.

De har trod efter sin barnelærdom at Gud er den almægtige herre og gode far, som har skapt himmelen og jorden og alt som er i dem, og at alt godt kommer fra ham, baade mat og klær, og at han opholder alle sine skapninger tillikemed alle menneskensbarn og har omsorg for dem alle.

De har ogsaa trod at Jesus Kristus er Guds og Marias søn, sand Gud og sandt menneske, født av Faderen fra evighet, at han er vores alles herre, som har gjenløst os og frelst os ved sin lidelse, sit hellige, dyrebare, uskyldige blod, sin død, begravelse og opstandelse, fra synd, evig død og fordømmelse, fra Guds vrede og straf, helvede og Satans rike og gjort os delagtige i og arvinger til det evige liv og at han ved sin himmelfart lever og hersker ved Guds høire haand over alle skapninger, og at han igjen skal komme hitned paa den yderste dag for at holde dom over alle levende og døde.

De har ogsaa trod, at den Helligaand er sand Gud, like med Faderen og Sønnen, at han helliggjør og oplyser alle mennesker og kalder og indbyder dem til Guds rike, at han samler Guds barn og opholder dem i Guds samfund, og at han paa den yderste dag skal opvække alle mennesker fra døden og gi alle troende evig liv i Kristus.

De har ogsaa trod at det som Guds ord og de ti bud forbyder, sandelig er synd, og at mennesket skal og bør gjøre alt det gode som Guds ord, de ti bud og Kristi kjærlighets bud byder og kræver. Men ved dette er deres uomvendte og ugjenfødte gamle menneske blit staaende. Sjælefienden, djævelen, har let kunnet forføre de enfoldige, uvidende lapper med den falske trøst at Gud er nok naadig og straffer og fordømmer ikke mennesket, om det ikke gjør hvad han byder, og gjør hvad han forbyder, for han vet at mennesket er skrøpelig og let falder i synd. Kristus har jo lidt og er død for menneskenes synder og har betalt deres syndegjæld og forlikt dem med Gud og fuldkommet for dem alt hvad de skulde fuldkomme. Det var meget let for sjælefienden at forføre lapperne med disse falske indbildninger, da de hadde saa altfor litet kjendskap til Guds ord. Desuten skaffer mennesket sig en falsk trøst og bestyrkelse for sin døde tro derved at det av vane enkelte gange gaar til Herrens bord.

Saaledes trodde en stor del av lapperne at de var sande kristne og Guds barn, skjønt de levet saaledes som jeg før har fortalt. De gjorde ikke noget av det som en sand kristen bør og skal gjøre, men tænkte, talte og gjorde alt som faldt dem ind. Alle deres tanker og al deres lyst var vendt mot det verdslige og timelige. Derom dreiet al deres tale sig. Saaledes pleiet lapperne ofte at sitte halve og hele dagen og langt ut paa kvelden like til midnat, naar de hadde tid dertil, og prate om jordiske ting og fortælle mangeslags historier og lo ad dem og spildte saaledes til unytte den dyrebare naadetid. Men jeg var aldrig saa lykkelig at jeg fik høre dem samtale om Gud og sjælens salighet og himmelen . . . . . .

(Fortsættelsen mangler.)

HANS NIELSEN HAUGES FANGENSKAP.

DOKUMENTER FRA AARENE 1804-1814

SAMLET OG UTGIT AV

OLUF KOLSRUD.

Beretningen om Hans Nielsen Hauges mangeaarige fangenskap utgjør et av de mørkeste blade i Norges historie. Det er et kapitel, som er vel kjendt, det er fortalt op igjen og op igjen, hvert barn har hørt om det i skolen, det er blit brukt i politiske og kirkelige kampe, og det har fæstet sig uutslettelig i vort folks erindring. Fangenskapet er ofte beskrevet. Hauge selv var den første, som skildret dette minde, i stilfærdige ord, uten bitterhet, i sine „Reiser og vigtigste Hændelser" 1816. Hans biograf A. Chr. Bang gav en fremstilling efter kilderne 1874; den blev gjenfortalt og utfyldt av H. G. Heggtveit i 1908, og samtidig søkte Jacob B. Bull at levendegjøre billedet i en roman om Hauge 1908.

Det kunde synes overflødig at ta emnet frem igjen. Men ved hundredaars-mindet om Hans Nielsen Hauges død, 29. marts 1824, fortjener nogen træk fra hans liv at gjenopfriskes, og intet viser bedre, hvilken kamp han hadde at bestaa, hvor meget han vandt, og hvilken forskjel der er mellem da og nu, end beretningen om aarene fra 1804 til 1814.

Istedenfor paany at fortælle den store retssaks gang, er her sammenstillet et utvalg av tidens dokumenter, som belyser kontrasten mellem den lovlige ordens ubønhørlige haandhævere og den mistænkte og forfulgte „sværmer" og „fanatiker". Dokumentsamlingen omfatter væsentlig saadanne aktstykker som gjælder Hauges egen person, hans fangenskap og straf. Flere av dem har ikke før været paaagtet. De viser paa den ene side, gjennem ordrer, erklæringer og resolutioner, øvrighetens syn paa og behandling av arrestanten;

og de aapner til den anden side, gjennem de stadig fornyede ansøkninger om frigivelse eller mildhet, et indblik i den anklagedes kummerfulde tilværelse i de langsomt skridende ti aar. Mellem de tørre officielle dokumenter er indflettet et litet utvalg av Hauges religiøse vennebreve fra fangenskapstiden, særlig de som er skrevet paa dage av indgripende betydning; de fortæller om den fromme lægmands taalmod og gudhengivenhet i onde og gode tider og om hans urokkede tro paa sin saks retfærdighet.

1. FÆNGSLINGEN I 1804.

Den direkte foranledning til, at den danske regjering skred ind mot Hans Nielsen Hauge og iverksatte retsforfølgning mot ham, var som bekjendt klagemaal fra oplysningsivrige geistlige i Christianssands stift, med stiftets danske biskop dr. Peder Hansen i spidsen. Idet P. Hansen stod i begrep med at forlate sin norske bispestol for at tiltræde et nyt embede i sit fødeland, sendte han de indløpne klager over Hauges oplysningsfiendtlige og samfundsskadelige virksomhet til det Kongelige Danske Cancellie med en embedsmæssig skrivelse, dat. 24. april 1804, hvori han som sit „sidste Andragende“ fra Norge „maa indstille til det høie Kollegium, paa hvilkensomhelst Maade, det maatte finde tienligt, at standse et Onde, der vil have et ellers elskværdigt Folks baade fysiske og moralske Fordærvelse til sørgelig Følge“. Med uttryk hentet fra dette biskop Hansens brev[1] paala Cancelliet i cirkulære 30. juni 1804 Norges kirkelige og verdslige overøvrigheter at gi indberetninger og forslag om saken. Dette cirkulære fik Hauge anledning til at læse, da han med reisepas fra præsidenten i Bergen av 10. juli 1804[2] kom indom Christianssand paa vei til Danmark; han blev forbauset, men fattet sig snart og fortsatte reisen til Jylland.[3]

I henhold til indkomne indberetninger og forslag fra geistlige og verdslige embedsmænd i Norge, utfærdiget Cancelliet 30. oktober 1804 et cirkulære til den verdslige overøvrighet med paalæg om at fængsle Hans Nielsen Hauge og frata ham hans bøker og papirer. Dette cirkulære blev sendt til stiftamtmændene og amtmændene baade i Danmark og Norge, for Hauges reise til Danmark var kjendt i Kjøbenhavn.

Hauge var paa den tid hjemme i Norge igjen. Efter omtrent halvtredje maaneds ophold i Danmark kom han sjøveien fra Helsingør til Fredrikshald, hvor hans reisepas blev paategnet paa fæstningen 4. oktober 1804.[1] Bylogden opsøkte ham og forbød ham at holde nogen offentlig tale der paa stedet. Han besøkte sine forældre i Tune, gik omkring til adskillige av sine venner og kom ca. 17. oktober til papirfabriken paa Eker hvori hans broder Michel eiet en fjerdepart. Da han efter opfordring holdt opbyggelse en kveld hos skydsskaffer Lars Breche, blev han anmeldt av lensmand Jens Gram for fogden Johan Collett, som straks paala Gram at fængsle Hauge. Dette skede 25. (ikke 24.) oktober 1804,[2] mens Hauge stod paa papirfabriken og besaa arbeidet. Han blev sat i Haugsunds arresthus og om aftenen efter fogdens ordre sluttet i jernlænker. Det var hans ellevte fangenskap, og det blev det længste av dem alle. Ikke før paa ellevte aaret derefter kunde Hans Nielsen Hauge kalde sig fri mand igjen.

---

[1] A. Chr. Bang, Til Minde om Hans Nielsen Hauge, Kra. 1896, s. 49-52. — [2] Anført i forhøret over Hauge paa Eker 1. november 1804 (s. 96). — [3] H. N. Hauges Reiser, 3. Udg. 1914, s. 52.

Hauge hadde ikke været arresteret paa over to aar, da han nu atter blev sat fast. Fængsling var ikke paabudt i Cancelliets cirkulære av 30. juni 1804; dette blev sendt 10. juli fra amtmanden i Buskerud amt, E. Rafn, til embedsmændene i amtet og var besvaret av fogden over Buskerud fogderi Johan Collett 7. august.[3] Fængslingen 25. oktober 1804 fandt snarere sted i henhold til en ældre ordre fra Cancelliet, nemlig til amtmanden i Buskerud amt 15. marts 1799, hvorefter det blev paalagt ham at late de omvandrende prædikanter fra Smaalenene „tiltale som Løsgjængere ved en Tugthuus-Ret“.[4] Lensmanden paa Eker Jens Gram var haugianernes bitre motstander, og Hans Nielsen Hauge hadde om vaaren 1799 været arresteret av ham, men blev da sluppet løs efter 3 dages forløp ifølge Amtets ordre.[5] Gram har ikke villet forsømme nogen leilighet til at vise sin iver, og da han uten tvil kjendte cirkulæret av 30. juni 1804, har vel dette indirekte medvirket til at Hauge nu igjen blev arresteret. Foged Johan Collett indberettet fængslingen til Amtet 29. oktober[1]. Den 2. november blev omsider den sidste erklæring om amtmandens cirkulære til embedsmændene av 10. juli avgit, nemlig fra sorenskriveren over Eker, Modum og Sigdal, Thomas Stockfleth,[2] som dagen før efter fogdens ordre hadde holdt forhør over Hauge.[3] Først 3. november kunde saaledes amtmand Rafn sende Cancelliet sin egen og embedsmændenes erklæringer om cirkulæret av 30. juni 1804, men han kunde da ogsaa indberette Hauges paagripelse, uten endnu at ha mottat Cancelliets nye cirkulære av 30. oktober 1804. Dette kom amtmanden i Buskerud i hænde nogen dage senere; den deri foreskrevne ransakning efter Hauges bøker og papirer blev efter Amtets ordre av 6. og 8. november foretat av lensmanden 7. og 8. november, og resultatet blev av amtmanden meldt til Cancelliet 10. november.[4]

---

[1] Forhørsakten 1. november 1804; jfr. Hauges Reiser, s. 54.

[2] Hvilken dag Hauge blev fængslet, er ikke kilderne enige om. I fogdens forhørsordre til sorenskriveren 26. oktober 1804, indtat i forhørsakten av 1. november 1804, heter det, at da fogden „i Gaar“ (d. e. 25. oktober) kom hjem fra tingreisen, meldte lensmanden ham, at Hauge „Aftenen forhen“ (d. e. 24. oktober) hadde holdt opbyggelse hos Lars Breche, hvorpaa fogden „strax“ gav lensmanden fængslingsordre; og i forhørsordren av 26. oktober heter det, at lensmanden „har indbragt ham som Arrestant hertil“. Ifølge forhørsakten av 1. november skal Hauge ha opgit for sorenskriveren, at det var „om Eftermiddagen eller Aftenen silde“ den 25. oktober at han blev anmodet om at holde opbyggelse hos Lars Breche; men dette er uten tvil urigtigt, da arrestationen baade ifølge forhørsordren og Hauges „Reiser“ s. 55 fandt sted paa papirmøllen i arbeidstiden, og isaafald maatte være foregaat 26. oktober. Da fængslingsordren er git 25. oktober, og der findes avskrift av et brev fra Hauge dateret Haugsunds arresthus 25. oktober, maa Hauge være arresteret denne dag. Han har da husket feil, naar han i sine „Reiser“ s. 55 i 1816 opgir fængslingsdagen til 24. oktober, et datum som efter denne kilde er anført hos Bang og Heggtveit, men som altsaa er urigtigt.

[3] NRA. Justitsdept., Hauges sak II. 11, nr. 64. — [4] Collegial-Tidende 1799 No. 12, s. 186-7. At den samme ordre ogsaa er sendt amtmanden i Akershus, som Bang siger (H. N Hauge^{3}, s. 173), er ikke tilfældet. — [5] Hauges Reiser, s. 19-20.

Saasnart Cancelliet var blit underrettet om at Hans Nielsen Hauge var fængslet paa Eker, anordnet Kongen 16. november 1804 en forhørskommission over „denne for den enfoldige Almue høist farlige Mand“, og i skrivelse av 17. november befalte Cancelliet at fangen skulde transporteres til Christiania, hvor kommissionen hadde sit sæte. Denne transport blev besørget om natten 22.-23. november av lensmand Gram selv, og 23. november 1804 blev Hauge indsat i Raadhusarresten i Christiania. Lænkerne blev da tat av ham.[5]

Det Kongelige Danske Cancellies cirkulære til biskoper, stiftamtmænd og amtmænd i Norge om indberetninger og forslag om Hans Nielsen Hauge og hans tilhængere. 30. juni 1804.

Orig. i StA Chra., Buskerud Amt, Breve pk. 301, juli 1804 nr. 40.

Circulaire. Pro Memoria.

Da Cancelliet af adskillige hertil indkomne Beretninger er bleven opmærksomt paa, at en Person, Hans Nielsen Hauge og hans omvandrende Tilhængere udbrede fanatisk Lære og Skrivter blandt Almuen i Norge, samt at han derved skal sætte sine Velyndere i Contribution, opvække Mistillid mod Statens første Authoriteter og Lærestanden, foranledige Afmagt i Nærings Virksomhed, og en fortvivlelsesfuld Modløshed hos Folket: Saa skulle dette Collegium tienstlig anmode Hr. Amtmand at ville meddeele nærmere Oplysning om denne Sag, forsaavidt det Dem

---

[1] NRA. Justitsdept., Hauges sak II. 11, nr. 67. — [2] ib. nr. 68. — [3] ib. nr. 69. — [4] StA Chra., Buskerud Amt, Breve november 1804 nr. 3. 25. 26. 96. 108, pk. 302, Kopibok 1804 november 6. 8. 10. 27. 30, prot. 106. — [5] Hauges Reiser^{3}, s. 56.

anbetroede Buskeruds Amt betreffer, samt tillige bringe i Forslag den Hensigtmæssigste Maade, ved hvilken, De formeener, dette Onde kunde hæmme.

Det Kongelige Danske Cancellie den 30te Junii 1804.
Kaas
Cold *Knudsen* *Bülow* *Monrad*
Berner *Lassen*

Schiern
Cancelliet.

Til Amtmanden over Buskerud Amt Hr. Emanuel Rafn.

Det Kongelige Danske Cancellies cirkulære til stiftamtmænd og amtmænd i Norge og Danmark om at fængsle Hans Nielsen Hauge. 30. oktober 1804, mottat av amtmanden i Buskerud 6. november.

Trykt orig. i StA Chra., Buskerud Amt, Breve pk. 302, november 1804 nr. 3. — I L. Fogtman's Rescripter VI. 12, Kbh. 1812, s. 703-4, er avtrykt den for Danmark bestemte form av cirkulæret.

Circulaire. Pro Memoria.

En Person, navnlig Hans Nielsen Houge, har i adskillige trykte Skrivter, men især i et nylig i Christiansand udgivet, under Navn: *de Eenfoldiges Lære og Afmægtiges Styrke*, tilladt sig høist fornærmelige Udtryk imod Geistligheden i Almindelighed, og desuden søgt at bibringe Almuen Grundsætninger, der ere ligesaa skadelige for ethvert Individ, som for Staten og det almindelige Vel.

Med Hensyn hertil og til flere af ham forøvede og for Cancelliet anmeldte lovstridige Handlinger, skulle Man herved tienstlig anmode Hr. Amtmand at ville foranstalte ovennævnte Hans Nielsen Houge paa det allernøieste eftersøgt i det Dem anbetroede District, og bemægtige sig de Papirer og Bøger, som han maatte antræffes med; naar han er paagreben ville De behage uopholdelig at indberette saadant til Cancelliet, hvorefter nærmere Foranstaltning vil blive føiet.

Det Kongelige Danske Cancellie, den 30te October 1804.
Kaas
Cold *Bülow* *Monrad*
Lassen

Schwartzen.

Til Amtmand Emanuel Rafn.

Hans Nielsen Hauges arrestation paa Eker
25. oktober 1804.

Forhørsordre over Hauge fra fogden over Buskerud fogderi til sorenskriveren over Eker, Modum og Sigdal. 26. oktober 1804.

Indtat i sorenskriverens forhørsakt av 1. november 1804, NRA, Justitsdept., Hauges sak II. 11, nr. 69.

Pro Memoria!

Ved min Ankomst til Hougsund i Gaar, meldte Lensmand Gram mig at den bekjendte Religions Sværmer Hans Nielsen Houge nu atter

er kommet tilbage her til Districtet, og Aftenen forhen havde holdt Læsning i Frieskydsskaffer Lars Breches Huus for en der forsamlet Mængde. Ligeledes beklagede Bondemanden Lars Myhre sig for mig, at han havde Grund til at frygte at hans Datter vilde forlade hans Huus, og følge denne Omvanker, der, under sit sidste Ophold her, skal have forført en Datter af Hans Aas uden Forældrenes Vidende og Villje, til at reyse med sig. [Dette rygte var falskt.[1] O. K.] Jeg beordrede derfor strax Lensmanden at opsøge denne for det almindelige saa farlige Person, og i Tilfælde fængslig anholde ham. Han var saa heldig at finde ham ved Papiir-Møllen, hvorfra han har indbragt ham som Arrestant hertil. Min ærbødigste Begjæring til Deres Højædle Velbaarenhed er nu at De vilde behage at optage et Forhør over bemeldte Hans Nielsen Houge til Oplysning og nærmere føjende Foranstaltning fra Amtets Side.

Hougsund den 26de Oct: 1804.

Johan Collett.

S. T. Hr. Justitsraad Stockfleth.

Indberetning fra fogden over Buskerud fogderi til Buskerud Amt 29. oktober 1804.

Orig. i NRA, Justitsdept., Hauges sak II. 11, nr. 68.

. . . . . Dette [ɔ: ovenstaaende] . . . . . anseer jeg for min Pligt herved ærbødigst at indberette, ligesom og at jeg har afslaaet en Anmodning fra adskillige af de rigeste Mænd i Præstegjeldet om at løslade ham imod Caution.

Sandager den 29de October 1804.

Johan Collett.

Høivelbaarne Herr Amtmand Rafn.

Hans Nielsen Hauges brev til sine venner fra arresten den første dag i hans lange fangenskap. 25. oktober 1804.

Avskrifter: 1. En haugiansk sang- og brevbok, skreven av Matias Nielsen paa Eker for Kisti Hansdatter, 1808, indkjøpt 1914 til Univ.-Bibl. i Chra., ms. 245. 8vo. II, s. 45-7. 2. Samling av Hauges breve, ca. 1830, manuskript tilh. H. G. Heggtveit, nr. 20, s. 37.— Retskrivning og tegnsætning er tiljevnet i nærværende utgave, da Hauges egen skrivemaate ikke er bibeholdt nøiagtig i avskrifterne.

Skal man søge til de Døde for de Levende? Es. 8 C. 19. v. Ia efter Lov og Vidnesbyrd. Da Ieg nu er legemlig fengslet, og omgivet eller bunden med Lenke, for den Troe Haab og Kierligheds Skyld til Gud og Nesten at faae til det samme Liv og løset fra Syndens Fengsel, blive brendende til at tiene Herren, som min Aand vidner med Guds Aand, det er at kiende den som leed for mig, for af sin Kierlighed at bringe mig til Livet. Saa ønsker ieg det kunde tiene igjen til andre, og beder at I vilde troe og annamme de mange Midler Herren bruger, og haver klaget over Lunkenhed, Naturens Liv skulde tiltage. Saa er nu min Bøn, at I alle maatte blive lutret, og at mine Baand maatte løse mange. Det hilser De, og beder til Gud, at han vilde forlene Eder Naadens og Bønnens Aand af Jesu Kraft. Ieg er ellers i mit Hierte stille, og troer ei andet end, det er Guds Velbehag for de Troende, men overladt til de Vantroe. Min Sorg er over Eder, og at Straffen vil komme efter over de som Guds Lys forfølger. Vandrer nu, medens vi har det, og bekiend Guds Navn; vi elsker vor Neste som os selv til Salighed.

---

[1] Se Forhørsprotokollen over Hauge 10. marts 1806, qv. 168-173. NRA, Justitsdept., Hauges sak I. 1.

Hougsunds Aresthuus d. 25de Octbr. 1804.

Hans Nielsen.

Hans Nielsen Hauges erklæring om sin opbyggelsesvirksomhet, ved forhør av sorenskriveren over Eker, Modum og Sigdal. 1. november 1804.

Utskrift av forhøret i NRA, Justitsdept., Hauges sak II. 11, nr. 69.

. . . . . . Hans Houge sagde at han troer ikke der kan paasiges ham noget Ondt som kunde paadrage ham nogen Action. Han kan ikke forbinde sig til at lade af at holde private Opbyggelses Bønner eller Taler som er overeensstemmende med hans Kattekismus Lærdom, og for det øvrige haabede han, at han mod tilstrækkelig Borgen bliver løsladt af Arresten, saa at han kunde opholde sig hos sin Broder paa Papiir Fabriqven her i Sognet for det første, eller og med det samme forløves, saa at han kunde komme hjem til Bergen eller videre hen . . . til Nordlandene efter Omstændighederne.

Han bad til sidst tilføiet, at han kan ikke troe, at saadanne Samlinger, hvor Folk kommer til sammen for at opbygges i Stilhed ved Andagt, kan ansees for skadelige eller forbydes, medens saa mange Sammenkomster skeer, hvor der øves Drukkenskab med Eeder og Bander, og det er just saadanne Selskaber, der opvakte hans Fornuft og Hjerte til Nidkierhed, i Haab om at forbedre sine Medmennesker, hvorom han haaber at hans Skrifter bær Vidne.

. . . . . .

Saaledes at være passeret, bekreftes under min Haand og Segl.

Stockfleth.

Av et brev fra Hans Nielsen Hauge til hans venner dagen efter forhøret paa Eker. 2. november 1804.

Egenhændigt utkast i NRA, Justitsdept., Hauges sak II. 11, nr. 80. — Brevet er svar paa et nu ukjendt brev fra Ole Albek til Hauge 18. oktober 1804; men Hauges brev var, ifølge hans erklæring til lensmand Gram ved ransakningen 7. november 1804 (ib. nr. 73), „skrevet til flere af deres Venner, og derhen har han sendt det". Den første del av brevet, som er rettet til Ole Albek, utelates her. Hauges skrivemaate er bibeholdt.

. . . . ieg bekiente forige dag[1] for Retten da ieg baade bliver laaket og truet til at for lade Guds ord har maat bærre savn og siden i fængsel der for, men svaret om ieg havde 1000 liv da er de saa villig udstrakt derfor som de var til at modtage lænkerne ia ieg trues med langvarigt fængsel og saa skarpreteren men svarer fængslet bliver ike evigt og døden som en skarp reter komer engang over alle der efter domen. Jeg maae da og ærindre dem om de haver det for sit og prøve vor meget de for nægter værden hvad Jesu kierlighed haver værkt

---

[1] rettet fra: igaar.

i deres hierte og omvendelses frugter de bærer af ydmyghed og kierlighed til at lade lyset skinne etc.

Hogsuns aresthus den 2 Nov 1804.

Hans Nielsen Hauge.

Det Kongelige Danske Cancellies ordre til Buskerud Amt om at late den arresterede Hans Nielsen Hauge transportere til Christiania. 17. november 1804.

Orig. i StA Chra., Buskerud Amt, Breve pk. 302, november 1804 nr. 109.

Pro Memoria!

Da Cancelliet af Hr. Amtmands Skrivelse dateret 3die dennes er bleven underrettet om at Hans Nielsen Hauge er hæftet i Eger, og der herfra ved Commissorial Befaling til Byfoged Wulfsberg og Sorenskriver Aars er føyet Foranstaltning til de fornødne Forhørers Optagelse over ham i Christiania, saa ville De behage uopholdelig at lade bemelte Hauge transportere under den sikkreste Bevogtning til sidstmelte Sted, hvor Politimesteren fra dette Collegio er beordret at modtage og fængsle ham; Skulle De iøvrigt befrygte nogen Usikkerhed ved hans Transport, saa ville De i saa Henseende requirere militair Assistence, hvilket herved tjenstlig tilmeldes Dem til behagelig Efterretning og derefter tagende Forholds Regler. —

Det Kongelige Danske Cancellie d: 17de Novbr. 1804.

Kaas

Cold *Knudsen* *Bülow* *Monrad*
Lassen

Schwartzen

Til Amtmand Hr. Emanuel Rafn.

Det Kongelige Danske Cancellies ordre om Hans Nielsen Hauges forvaring i arrest i Christiania, 17. november 1804, meddelt Forhørskommissionen gjennem Akershus Stift 21. november 1804.

Orig. i NRA, Justitsdept., Hauges sak II. 11, nr. 74.

Pro Memoria!

Det Kongelige Danske Cancellie har under 17de d. M. tilskrevet mig saaledes:

„Efterat Cancelliet af Amtmanden over Budskeruds Amt var bleven underrettet om at Hans Nielsen Hauge er paagrebet og hæftet i Eger, er der i den Anledning herfra udfærdiget det hosfølgende Commissorium til Byefoged Wulfsberg og Sorenskriver Aars, til i Christiania at optage et Forhør over bemeldte Hauge, hvilket behageligen maatte tilstilles bemeldte Embedsmænd, og hvoraf man ligeledes lader følge en Gjenpart til Hr. Kammerherres Underretning.

Da nu Amtmand Rafn i dén Henseende er tillagt Ordre om at lade fornævnte Hauge under sikkreste Bevogtning transportere til Christiania, saa skulle man, i at tilmelde Hr. Kammerherre dette, tillige tjenstligst anmode Dem om at lade bemeldte Byefoged Wulfsberg modtage og fængsle ham, samt paasee at han paa det nøyeste bliver bevogtet, og saavidt muligt hindret fra at have Samqvem med andre.“ —

I Følge heraf tilsendes herved indbemeldte allernaadigste Commissorium under Forsegling, tilligemed samtlige deri paaberaabte Documenter. I øvrigt anmodes Hr. Byefogden at modtage Fanatikkeren Hans Nielsen Hauge naar han efter Budskeruds Amts Foranstaltning overleveres Dem, og derefter indsætte ham i denne Byes Fængsel, samt paasee at han paa det nøyeste bliver bevogtet, og at Samquem med andre saavidt mueligt bliver ham betaget. —

Christiania den 21de November 1804. —

G. Moltke.

Til Hr. Byefoged Wulfsberg og Hr. Sorenskriver Aars. —

Buskerud Amts ordre til lensmanden paa Eker om Hans Nielsen Hauges transport til Christiania. 22. november 1804.

StA Chra, Buskerud Amt, Kopibok A 1803-6, prot. 105.

Til Lensmand Gram. 22. Nov. (1804).

Hans Nielsen Hauge skal efter det Kongelige d. Kancellies Skrivelse af 17. d. M. transporteres til Christiania, hvor Politimesteren er beordret at modtage og fængsle ham. Da det vil være nødvendigt at denne Transport foregaaer i den største Stilhed, saa anmodes De ikke aleene ikke til nogen at yttre mindste Udladelse herom, men og at De iværksætter denne Transport saaledes, at De Aften Kl. 12 reiser fra Hougsund. Til Transporten benytter De Dem af Pengeskyds, som De derefter kan føre til Regning for at erholde samme godkjendt. Med nærværende Expresse tilmelder De mig hvad Foranstaltning De i denne Henseende føier, saavelsom om De troer, at militær Vagt i dette Tilfælde er fornøden, hvilken De i saa Fald paa Foreviisning heraf haver hos nærmeste Officeer at reqvirere.

For at befordre den rimeligste Hurtighed i Transporten vilde De ligeledes tilmelde mig hvorledes De agter at føre ham, da jeg derefter med Forbud ved en Pengeskydshest skal besørge den fornødne Befordring tilsagt her i Bragernæs, paa Gjellebek og Ravnsborg, hvilket Forbud De altsaa og betaler og fører til Regning. Under Transporten haver De imidlertid under alle Omstændigheder at iagttage den nøieste Bevogtning, og dertil at benytte Dem af en paalidelig Vagt, og derhos selv at følge ham, og ved Deres Tilbagekomst i Morgen meddeele mig Underretning, samt forevise mig Qvittering for hans Afleverelse.

Lensmand Jens Grams kvittering for Buskerud Amts ordre om Hans Nielsen Hauges transport. 22. november 1804.

Orig. i StA Chra., Buskerud Amt, Breve pk. 302, november 1804 nr. 106.

Underdanig Pro Memoria!

Ved min Hiemkomst Kl. 6 modtog ieg Deres Høyvelbaarenheds order angaaende Hans Nilsen Houges Transport. Jeg begiver mig paa Reysen i Nadt og tager egne Heste Dericte da det paa ingen anden Maade kan holdes hemmelig.

At han rigtig skal blive afleveret derfor er jeg andsvarlig, da han ikke skal slippe af mine Hender saa lenge jeg har mindste Liv tilbage.

Hougsund d. 22. Novbr. 1804. Underdanig
Høyvelbaarne Hr. Amtmand Rafn. *Gram.*

Brev fra Hans Nielsen Hauge til hans venner ved transporten fra Eker til Christiania. 22. november 1804.

Avskrifter: 1. Univ.-Bibl. Chra. ms. 245. 8vo. II. s. 55-6. 2. Heggtveits brevbok, nr. 21, s. 38. — Trykt: Samling af Religiøse Breve, skrevne af Hans Nielsen Hauge, udgivne i Trykken af den Afdødes Venner og Bekjendte, Drammen 1829, s. 3 = Nyt Oplag, Stavanger 1849, s. 2-3. — Retskrivning og tegnsætning er noget tiljevnet i nærværende utgave.

Nu kom Gram med Ordre, at ieg skal reise til Christiania og til Politimesteren overleveres. Amtets Ordre er meget streng, dersom fornødes, da skal Gram tage Krigsvagt.[1] Ieg er rolig i mit Hierte, og som før sagt overladt til Døden; troer Gud giver Kraft, om ieg end med min Mester strider i Angest ved Bønnen, og formaner Eder til det samme; nøye tage vare, at De ingen Nidkierhed for mig og Eder selv bruger, hvad menneskeligt angaaer; men troe paa Gud, hans Ord og Gierning søger at fremme, som De med en sagtmodig Aand søger at oplyse og udføre. Taal derfor og lid, lad dem da tage Eder i Fengsel om saa Gud tillader. — Tiden haster og ieg skal omklædes paa Legemet,[2] er frimodig med mig selv, men mit Hierte maa røres, med Farvel fra Eder, som herved aflægges i faae Ord med Taksigelse. Til Menneskene er mit Ønske[3]: Farvel efter paa Saligheds Vei; det er min Bøn, min Længsel, min Sorg og min Glæde at finde Eder i et evigt Liv.

Hougsunds Aresthuus den 22 Novbr. 1804.
Hans N. S.

2. DEN FØRSTE ANSØKNING OM LØSLATELSE. 1805.

Forhørskommissionen av 16. november 1804 begyndte forhøret først efterat Hauge hadde sittet 46 dage i arresten i Christiania. Den holdt nu 2 forhør med 11 ukers mellemrum, 8. januar og 27. marts 1805. Men begge kommissærerne var saa belæsset med arbeide i sine embeder, at de ikke kunde faa tilstrækkelig tid til at utføre forhøret over Hauge saaledes som ske burde. Den 6. april 1805 søkte sorenskriveren i Aker Jacob Aars om at bli fritat fra hvervet som medlem av Forhørskommissionen; hans andragende blev 11. april anbefalt av stiftamtmanden over Akershus Stift grev G. Moltke, og efter dennes forslag blev raadmand i Christiania Christopher Ingstad beskikket av Kongen i Aars's sted 3. mai 1805.[1] — Da fremdeles over et halvt aar gik, uten at noget nyt forhør blev holdt, søkte Hauge 10. oktober 1805 Kongen om at bli løslatt. Men ansøkningen blev liggende uke efter uke hos kommissionen, og 8. november 1805 begjærte byfogden og politimesteren i Christiania Jacob Wulfsberg fritagelse fra hvervet som kommissær, av samme grund som Aars, men tilføiet, at „om jeg endskiønt vover at tiltroe mig selv nogen Duelighed som Examinator i Almindelighed, saa finder jeg mig dog mindre skikket til at examinere en religieux Svermer end enhver anden Forbryder.“ Andragendet blev anbefalt av Moltke 11. november, og Cancelliet entlediget Wulfsberg 30. november.[2] Men Moltke hadde ikke visst at nævne nogen i hans sted, og først paa Cancelliets opfordring 30. november foreslog han 9. december stiftsoverretsassessor Peter Collett, som blev beskikket av Kongen 24. december 1805.[3] Et forhør blev holdt av Ingstad alene 7. januar 1806, men først efterat Collett var kommet hjem fra retsferier 11. januar[4] og hadde sat sig ind i saken, kom arbeidet i gang. Den 12. februar uttalte kommissionen sig endelig om Hauges fire maaneder gamle ansøkning, og gjenoptok 22. februar forhøret, som nu blev flittig fortsat.

---

[1] Saaledes avskrifterne. Den trykte utgave har: Krigsmagt. — [2] Saaledes den trykte utgave. Avskrifterne er meningsløse. — [3] Her har avskrift 2 den bedste tekst.

Av en samtidig, den senere statsraad J. H. Vogt, blir Collett karakteriseret saaledes: „Han var velstuderet og især deleshed hjemme i de døde Sprog. Som Lovkyndig nød han ingen Anseelse, hvorimod han var meget bekjendt for Vrangvillighed, uretvise Retssager og Embedsforsømmelse.“ Han blev i 1814 av Interimsregjeringen utnævnt til assessor i Norges Høiesteret, hvilket „ansaaes for et stort Misgreb“, og i 1827-8 blev han i pressen beskyldt for at „mangle 3 Egenskaber, som man kræver af en Dommer: Dømmekraft, Hørelse og Retfærdighed.“ Da han ikke kunde fri sig for beskyldningerne ved retten, tok han i 1829 avsked; Stortinget strøk hans pension.[5]

---

[1] NRA, Cancelli-Indlæg 3. Dept., 3. mai 1805. Forhørsprotokollen, bilag 156, Hauges sak III. — [2] NRA, Cancelli-Breve 3. Dept., 30. november 1805. — [3] NRA, Cancelli-Indlæg 3. Dept., 24. december 1805. Forhørsprotokollen, bilag 272, Hauges sak III. — [4] Indkomne breve til kommissionen, Hauges sak I. 3. — [5] J. H. Vogt, Optegnelser 1784-1846, Chra. 1870, s. 95. Historiske Samlinger III, s. 12. A. Collett, Familien Collett, Kra. 1915, s. 263-71.

Hans Nielsen Hauges ansøkning til Kongen om løslatelse fra varetægtsarresten i Christiania. 10. oktober 1805.

Orig. i NRA, Cancelli-Breve, 3. Dept. 1806, nr. 508.

Ifølge Hauges oplysning i hans „Reiser" (1816, 3. utg. 1914, s. 58), er denne ansøkning forfattet „ved en Procurator". Efter skriften at dømme er forfatteren ikke Hauges senere forsvarer prokurator Nils Lumholtz. Ansøkningen er kun egenhændig undertegnet av Hauge.

Stemplet Papir No. 4,
Syv og Tyve Skilling.

Christianiæ Raadstue den 10de October 1805.

Hans Nielsen Hauge Borger og Kjøbmand i Bergen, ansøger allerunderdanigst at enten den paa hans Person og Gods lagte Arrest maae blive hævet eller og at han bliver absolveret ab actione.

Til Kongen!

Paa min Tilbagereise til Bergen, blev jeg, i October Maaned forrige Aar, efter Vedkommendes Ordre, arresteret paa Egers Papiir-Mølle og og derfra bragt til Christiania, hvor jeg nu sidder. Som en farlig Religions-Sværmer, som Bedrager og som den, der udspredte en Lære, der sigtede til at opvække Mistillid mod Stadens Indretninger i Almindelighed og den geistlige Stand i Særdeleshed, blev jeg kastet i Fængsel. Som Sværmer skal jeg formeentligen have søgt at bibringe Almuen saadanne fanatiske Grundsætninger, hvorved endeel af dem skal være blevne ligegyldige for deres borgerlige Pligter, og Andre endog have forladt deres Næringsveje blot for at bivaane mine Forsamlinger, samt saaledes tilbragt deres Liv i en for dem selv yderst skadelig og for den offentlige Sikkerhed høyst farlig Ørkesløshed. Medførte denne Beskyldning Sandhed, er dens Indhold vist nok af den Vigtighed at den fortjente Øvrighedens Opmærksomhed og at der blev gjort kraftige Foranstaltninger til at hemne disse, for Borger-Samfundet skadelige, Uordener, hvilke dog, naar de betragtes med Hensyn til sin Grund, vel neppe kunde ansees for at være saa farlige, at deres Stifter fortjente at lægges i Lænker og slæbes i Fængsel. Fortjener nogen Overtræder af de positive Love Skaansel, saa er det Sværmeren; intet Motiv i Værden uden uskrømtet og luttret Agtelse for sin Religion, den maae være sand eller falsk, bestemmer ham til at træde frem som Lærer og meddeele sine Medmennesker de Sætninger, som efter hans subjective Overbeviisning indeholde uimodsigelige Sandheder. Er hans Religionslære sand, maae den gavne, med mindre man vil negte Religionens betydelige Indflydelse paa det Heeles Vel; er den derimod falsk, vil den mueligen skade; men i Hensigt til sin Grund er den altid ædel og dens Talsmand bør snarere beklages end straffes. For min Underviisning i Religionen i min Ungdom, bleve de anordnede Lære-Bøger lagte til Grund; jeg var mine Læreres ivrigste Tilhører og følede snart den meest levende Enthusiasme for Religionen, hvis Sandheder jeg saa inderligen erkjendte; men fandt og, hvorhen jeg end vendte mig, at dens Bud blev saa lidt efterlevet. Mine, maaskee overspendte, religieuse Begreber bevægede mig derfor til, i min modnere Alder, efter Evne, at undervise Almuesmanden i den herskende Religion; men ikke lærte jeg Noget som streed imod den, og mindst Ørkesløshed eller Tilsidesættelse af de borgerlige Pligter, hvis nøyagtige Opfyldelse jeg aldrig noksom har kundet indskjærpe de, som hørte mig. Jeg veed, at der ere Enkelte der af min Lære ugrundet have taget Anledning til at troe sig fritaget fra at vedligeholde eller fremme sin timelige Velfærd; men disse have misforstaaet mig, og saasnart jeg er bleven vidende om deres Forhold har jeg stræbt at overbevise dem om deres Vildfarelse, hvilket er lykkedes mig. Blandt disse Forvildede, var en Bødkermæster i Bergen ved Navn, Johan Lose; men jeg overbeviiste ham om hans Feiltagelse, og han er nu langt mere virksom end tilforn; thi isteden for han før kun brugte 10 Mennesker at drive sit Haandværk med, sysselsætter han nu 50 daglig. De, der havde solgt sine Eiendomme og forladt sine Boepæle, have ikke gjort det for at opofre sig til Lediggang, men for efter min Tilskyndelse at nedsætte sig i Nordlandene, hvor Agerdyrkningen endnu er i sin Barndom, og der, ved sin udmærkede Flid og Indsigt i Landbruget at fremme Nordboerens Vel. Af de, der have nedsat sig i Nordlandene, boer en paa Løvøyen i Saltens, 2de i Senjens og en i Sørvigen i Nummedahls Fogderie, hvis Navne jeg ikke nu er istand til at erindre; ligesom og en har bosat sig paa Svanøyen i Nærheden af Bergen. At jeg ikke har raadet til Uvirksomhed, men tvertimod til Arbeidsomhed og Industrie, beviises bedst ved de af mig projecterede 2de Papiir-Møller, den ene paa Eger i Aggershuus- og den anden i Seterdahlen i Christiansands Stift — hvoraf den Første er i fuld Floer og af betydelig Vigtighed — samt ved det betylige Tegl-Brænderie strax ved Christiansand, og mange andre nyttige Møller og Indretninger, hvor allevegne Orden, Flid, Nøysomhed og Sædelighed i lige Grad finde Sted, hvilket vedkommende Embedsmænd paa Opfordring vist aldrig kan negte at attestere som sandfærdigt. Men der gives ingen Indretning — om den end var gjort af den meest oplyste og retskafne Mand — saa fuldkommen, at jo En eller Anden, af Uvidenhed eller Onskab, skulde være istand til at foretage Handlinger, som streede imod dens Øyemeed, og hvad der engang skeer, vil den ligesaa letsindige som tjenstfærdige Fama snart udbasune for at være passeret Millioner Gange Hvad den Beskyldning angaaer, at jeg under Paaskud af gudelige Hensigter skal have — for selv at berige mig — narret Almuesmanden til at nedlægge i en af mig formeentligen oprettet og saa kaldet, Hellig Casse, hvad han ikke behøvede til Livets Ophold, da er den aabenbar usanfærdig. Jeg har ikke engang selv vidst, at dette Rygte var udspredt, eller hørt tale om den hellige Kasse, førend i forrige Aar, da jeg fik Kundskab om, at der, mig uafvidende, var optaget i Nordlandene et Tingsvidne desangaaende. Det ligesaa ugrundede Rygte, at jeg skulde være Eier af de forommeldte Papiir-Møller og Tegl-Brænderier m: v:, samt at jeg skulde eie mange Skibe og som Kjøbmand et betydelig Partie Vahre, har formodentligen givet Anledning til at hiints Indhold er bleven betragtet som sandsynlig og faaet nogen Vegt hos min Høye Øvrighed. Jeg hverken ejer eller nogensinde har ejet det mindste i nysnævnte Fabriker, men jeg har, som meldt, blot projecteret og derefter tildeels indrettet dem for vedkommende Eiere. Ved mine Skrivter, der have havt en betydelig Afsætning, har jeg tjent endeel Penge; med disse og ved Hjelp af betydelige Pengelaan og Credit, som jeg skal kunde beviise ikke sjelden have beløbet sig til henved 20,000 Rd., havde jeg i Bergen, hvor jeg er Borger, nedsat mig som Kjøbmand for paa lovlig Maade at ernære mig. Som ugift og som den der fra Barndommen af er vandt til at leve med lidt, har jeg naturligviis kundet lade mig nøye med en mindre Gevinst end Kjøbmænd i Almindelighed; jeg har desaarsag solgt mine Vahre til billigere Priiser, og fornemmeligen har jeg til Nordlandene udskibet betydelige Ladninger Korn, som jeg der har solgt til de yderst trængende og næsten Hunger lidende Indvaanere for 48 s: a 1 Rd. 48 s: pr. Tønde ringere, end andre Handlende, hvilket har opvagt Vedkommendes Misundelse, og givet dem Anledning tll at udspreede allehaande tvetydige, ja endog directe fornærmende Rygter om mig. —

Betræffende Skrivtet: De Enfoldiges Lære og Afmægtiges Styrke, da, foruden at det blev forfattet og udgivet førend Trykkefrieheds Forordningen af 27de September 1799 udkom, og nu seenere tildeels er udgivet uden mit Vidende, har jeg ikke ved samme havt til Hensigt enten at opvække Mistillid til de offentlige Indretninger i Almindelighed eller til den geistlige Stand i Særdeleshed, men jeg har blot sigtet til de Geistlige, som personligen have fornærmet mig derved, at de have anfaldet mig og mine Tilhørere med Stokkeprygl, hvortil jeg formoder de ikke vare berettigede. Jeg er en læg Mand og som saadan mueligen ikke altid har valgt de meest adæquate Udtryk, hvorved jeg letteligen, imod mit Vidende og Villie, har kundet give grundet Anledning til Misforstaaelse og til at blive anseet som den, der har havt til Hensigt at fornærme. Imidlertid fortryder det mig inderligen at denne Bog nogensinde meere skulde være kommen for Lyset og at jeg ved mit Forhold har givet Anledning til utilladelige Forsamlinger, omendskjøndt jeg med hvert af mine Foretagender altid har havt de reeneste Hensigter.

Allernaadigste Konge! Med Tabet af sin Frihed taber Mennesket Alt; aldrig meere levende har jeg følt dette end nu; der er allerede forløben et Aar siden jeg blev arresteret og i denne lange Tid har jeg kun 2de Gange været examineret, efterdi mit Forhold er overdraget at undersøges af Mænd, der, uagtet de ere de utrætteligste, de indsigtsfuldeste og meest øvede Embedsmænd, umueligen kan fremme min Sag med vedbørlig Hurtighed, da de dagligen ere overvældede med saa mange Embeds-Forretninger, at deres heele Tid medgaar til at iagttage disse; og saaledes kan jeg maaskee ikke engang opleve Udfaldet af min Sag, saameget mindre som min Helbred, ved den for mig uvante Stillesidden, betydeligen tager af. For min Tilstædeblivelse til Sagens Udfald vil jeg stille hvad Sikkerhed der allernaadigst maatte forlanges; ligeledes vil jeg forbinde mig til, under hvad Straf der maatte foreskrives, aldrig at holde Samlinger, eller paa nogen Maade, directe eller indirecte, i mindste Maade at befatte mig med Lære-Embedet, samt til at opholde mig paa hvilket Sted og under hvad Opsigt, der befales, naar Arresten paa min Person og Gods allernaadigst maatte ophæves, og hvorom jeg herved allerunderdanigst ansøger. Men skulde dette Forslag ikke finde Deres Kongelige Majestets allernaadigste Bifald, da maae jeg udbede mig den Naade, at jeg bliver absolveret fra den mod mig intenderede Action, imod at jeg, under den

Straf som er anordnet for Freedløse, for bestandig rømmer Deres Majestets Riger og Lande. —

Allerunderdanigst

Hans Nielsen Hauge.

Forhørskommissionens erklæring om Hans Nielsen Hauges løslatelse. 12. februar 1806.

Orig. med Colletts haand i NRA, Cancelli-Breve 3. Dept. 1806, nr. 508. Koncept med Ingstads haand i kommissionens arkiv, Justitsdept., Hauges sak I. 2.

Ansøkningen blev oversendt kommissionen fra Akershus Stift 11. oktober 1805. (Forh.-rot. bil. 187). At det varte saa længe som 4 maaneder, før kommissionen avgav sin erklæring, beror paa, at kommissionen netop i denne tid skiftet det ene av sine to medlemmer.

Over den herved tilbagefølgende Ansøgning til Hans Majestæt Kongen fra Arrestanten Hans Nielsen Hauge, hvorudi han anholder om, enten at den paa hans Person og Gods lagde Arrest maae blive hævet, eller og, at han maae blive absolveret fra den mod ham intenderede Action, imod at han, under den for Fredløse bestemte Straf, for bestandig rømmer Kongens Riger og Lande, give undertegnede sig herved den Ære allerærbødigst at meddele følgende Erklæring:

Under det over Supplikanten til nærværende Tid afholdte Forhør har man endnu ikke erholdet nogen videre Formodning om Rigtigheden af de Forbrydelser, for hvilke han er anklaget, end hvad der maatte indeholdes udi de Kommissionen fra Det Kongelige Danske Cancellie tilstillene Dokumenter. Dette er ogsaa let at forklare. Arrestanten besidder en Sluehed, der sætter ham istand til at affatte ethvert Svar, han bliver opfordret til at afgive, saaledes, at det ikke indeholder noget, der kan fælde ham; og heraf følger, at saalænge Kommissionen endnu har maattet indskrænke sig til at afhøre ham selv, kan den ikke med nogen Vished bestemme, om han bør ansees skyldig eller ikke skyldig.

Naar Forhøret over Arrestanten er bragt saavidt, at man kan see sig beføiet til at reqvirere Forhører optagne paa de forskiellige Stæder, hvor han har opholdt sig, og drevet sin Haandtering — og dette er næsten de fleste Distrikter i hele Norge — naar disse Forhører ere afholdne og indkomne, og Arrestanten for saavidt disse dertil maatte give Anledning, atter er bleven afhørdt, da først vil man kunde være sadt i Stand til at afgive en bestemt Mening i denne Henseende.

Uden altsaa at tage noget Hensyn til, hvad der er frembragt i de indkomne Beretninger, men blot i Henhold til hvad der er foranstaltet i Henseende til Hans Nielsen Hauge, vove vi at nedskrive følgende Formening:

Enhver Undtagelse fra den bestemte Rettergangs-Orden er i Almindelighed betænkelig, men den vilde især være end mere betænkelig i et Tilfælde som nærværende. Hans Nielsen Hauge har mange Tilhængere adspredt Landet over; man kan ikke paatvile, at disse jo ere meget opmerksomme paa Sagens Behandling. Enhver Skaansel, enhver vilkaarlig Afgiørelses-Maade vilde sikkerlig i disses Øine ansees som et Bevis paa hans Uskyldighed, og give dem et ufordeelagtigt Begreb om de allerede i Henseende til Supplikanten og hans Boe iverksadte Foranstaltninger. Hvilken skadelig Indflydelse en saadan Fremgangsmaade end videre vilde have paa den øvrige raa og uoplyste Almue er ikke vanskeligt at indsee.

Efter vores Overbeviisning ansee vi det derfor rigtigere at Loven og Domstoelene afgjøre Hans Nielsen Hauges Skiebne (i hvordan end denne ved disse maatte blive) end at Regieringen skulde indlade sig i det af ham Proponerede.

Og da Indvilgelsen af det første Alternativ af det af ham allerunderdanigst Ansøgte, desuden vilde gjøre Bevisers Tilveiebringelse imod ham end mere vanskelig, saa, i hvor væsentlig end Supplikantens gjorde Tilbud, om at forpligte sig til, aldrig at holde Samlinger o. s. v. maatte ansees, driste vi os dog ikke til at anbefale denne Punkt til Bønhørelse.

Det samme gjelder og om det 2det Alternativ af Supplikantens Ansøgning, nemlig at han maatte tilstædes at rømme Kongens Riger og Lande, under den for Fredløse bestemte Straf; da vi ikke skiønne rettere, end at anbefale dette, vilde være at tilraade Regieringen at træde udi Underhandling med en formeentlig Forbryder — thi for saadan maae Supplikanten, efter den Stilling hvori han nu befinder sig, ansees indtil hans Sag er afgiort ved Dom — men dette vilde ikke allene være upasseligt af os som Embedsmænd, men endog fornærmende for en Regiering, der til alle Tider har viist at den blot handler i Overeensstemmelse med Lovene.

Hvad den Deel af Supplikantens Ansøgning, som berører Forhørets Gang angaaer, da refererer jeg Raadmand Ingstad mig til den conjunction med Byefoged Wulfsberg i Slutningen af forrige Aar, saavelsom til min under 9de Jan: d. A. til Det Kongl. Danske Cancellie herom indsendte Beretning.

Christiania d. 12. Febr. 1806.

P. Collett. *Ingstad.*

Privat brev fra Forhørskommissionens medlem Peter Collett til præsidenten for det Kongelige Danske Cancellie [tidligere stiftamtmand over Akershus Stift] Frederik Julius Kaas, om Hans Nielsen Hauges løslatelse. 16. februar 1806.

Orig. i NRA, Cancelli-Indlæg 3. Dept., 5. mai 1809.

Colletts brev, som naturligvis ikke har fulgt den embedsmæssige erklæring fra kommissionen, men er sendt direkte, bærer ikke nogen paategning om at være journaliseret i Cancelliet, og det ligger ikke ved Hans Nielsen Hauges ansøkning av $^{10}/_{10}$ 1805, men ved Michel Nielsen Hauges ansøkninger av $^{28}/_{7}$ 1807 og $^{21}/_{11}$ 1808.

Under 12te d. M. har undertegnede og Raadmand Ingstad som Comissarier i den imod Hans Nielsen Hauge nedsadte Commission afgivet vores Erklæring til det Aggershusiske Stift over en, af bemeldte Hauge til Hans Majestæt indgiven Ansøgning, i hvilken han allerunderdanigst anholder om „endten at den paa hans Person og Gods lagde Arrest maae blive hævet, eller og at han maae blive absolveret fra den mod ham intenderede Action, imod at han under den for Fredløse bestemte Straf for bestandig rømmer Kongens Riger og Lande“.

Naar denne Ansøgning nedkommer til det Kongelige Danske Cancellie vil Deres Høibaarenhed gunstigen erfare at vi ikke have dristet os til, at anbefale noget af disse 2de Alternativer til Bønhørelse; Ligesom jeg og med Hensyn til vores Stilling som befalede Commissarier udi den

imod Supplikanten nedsatte Inqvisitions-Commission ikke troede det passeligt at yttre anden Formening.

Privat vover jeg derimod underdanigst at indstille til Deres Høibaarenheds indsigtsfulde og grandskende Omdømme vedlagte Punkter, paa Grund af hvilke det, efter mine ringe Tanker, baade kunde være at yndske, at Supplikanten i all Stilhed vilde unddrage sig Publikums Opmerksomhed, og der tillige er all Anledning til at formode, at naar han underhaanden tilkjendegives, at han ikke skulde blive eftersadt, han og selv gjerne valgte denne Unddragelse, eller Undvigelse fra Kongens Riger og Lande.

Jeg tilstaaer gjerne at det af mig paapegede Expedient siælden og yderst siælden kan være at tilraade; men efter paa det nøiagtigste at have overveiet denne særegne Sags samtlige Omstændigheder, har jeg troet det min Pligt, at underkaste denne Idee Deres Høibaarenheds giennemskuende og sikkre Bedømmelse, vel vidende at man hos de mest kyndige og oplyste i Almindelighed mødes med den meste Overbærelse.

Med den sandeste Agtelse og Ærefrygt henlever jeg

Deres Høibaarenheds underdanige

Christiania d. 16. Febr. 1806. *P. Collett.*

S. T. Hr. Kammerherre Kaas, Præsident i D. K. D. Cancellie, p. p.

Bilag til P. Colletts brev til F. J. Kaas. 16. februar 1806.

Orig. med Colletts haand sammesteds som brevet. Koncept til bilaget, med Colletts haand, i kommissionens arkiv, Justitsdept., Hauges sak I. 2.

Nogle Punkter H. N. Hauges Affaire betreffende (nedskrevne d. 16. Feb. 1806).

1) Saavel efter de senere indkomne og Kommissionen fra D. K. D. Cancellie oversendte Indberetninger, som efter alt hvad man af Omegnens, og tildels andre Stifters Xnia giennemreisende Embedsmænd, har kundet erfare, er H. N. Hauges Lære og dens Tilhængere nu ikke i mindste Maade saa frygtelige, som man med all Grund maatte ansee dem et Par Aar tilbage.

2) Samtlige de mest oplyste og dueligste Mænds i de indkomne Indberetninger yttrede Formeninger synes at stemme overeens deri, at ligesom alvorlige Midler blot vilde tiene til at ophidse Gemytterne, saa har man Grund at haabe, at denne, i Førstningen overseede, Sect, nu best vil bortfalde ved at overlades til sig selv.

3) Denne Formening synes og at bestyrkes derved, at da H. N. Hauge i de senere Aar, fra spekulativt Svermerie, har slaaet sig til driftige og nyttige Anlæg, saasom Papir-Møller, Teglverk o. s. v. saa har hans Lære ved denne hans Overgang til verdslige Planer meget tabt sig i adskillige af hans Tilhængeres Øine.

4) Men skulde endog Hauges Lære have, og fremdeles erholde adskillige Tilhængere, saa da de fleste, og især de senere, Indberetninger tillægge disse Secterere en udmerket Arbeidsomhed og Sædelighed, kunde dette mueligen ansees som en lykkelig Demning for den, flere Stæder, og især paa Hedemarken, indbrydende, og ved flere af forrige Aars Justits-Sager tilfulde oplyste, Ringeagt for Religion og Moralitet.

5) Overalt synes det, at man, ved at sammenholde samtlige Indbe-

retninger (hvilke vist nok indeholde færre virkelige data end man skulde formode) med de paa Eger, i Nordlandene og her i Byen hidtil afholdte Forhører, har megen Anledning til at statuere, at det vil være vanskeligt at erholde andet juridisk Bevis for de mod H. N. Hauge selv yttrede gravamina end hvad der maatte indeholdes udi de af ham vedkiendte Skrifter.

6) Endelig synes det af merbemeldte Hauge udi Ansøgning til H. M. giorde, og med hans egen Lære stridende, Tilbud, „om at forpligte sig til aldrig at holde Samlinger o. s. v.“, noksom at vise, at han ikke vil være skrupuleux i Henseende til Valget af Maaden paa at unddrage sig fra den Action, fra hvilken han allerunderdanigst ansøger om at maatte absolveres.

Erklæring av stiftamtmanden over Akershus Stift grev G. Moltke om Hans Nielsen Hauges løslatelse. 24. februar 1806.

Orig. i NRA, Cancelli-Breve 3. Dept. 1806, nr. 508.

Ifølge paategning indkom ansøkningen og de to embedsmæssige erklæringer til Cancelliet 5. marts 1806.

Allerunderdanigst Erklæring.

Saasnart jeg modtog denne Ansøgning har jeg under 11te October forrige Aar anmodet den til Forhørs Optagelse mod Supplicanten Hans Nielsen Houge allernaadigst befalede Commission om derover at meddeele mig dens Betænkning, den jeg nu har modtaget af 12te i denne Maaned og herved underdanigst lader følge.

Commissionen har sagt alt hvad der for nærværende kan siges om denne Ansøgning, men ligesom jeg paa den ene Side ikke kan andet end være eenig med Commissionen i hvad den har yttret mod denne Ansøgnings Bevilgelse, saaledes er der paa den anden meget som synes at kunne siges om Sagen i sig selv baade med Hensyn til dens indviklede Omstændigheder og dens uvisse Udfald samt den særdeles lange Tid der vil medgaae inden den vil kunne komme til Endskab. Indstillende saaledes denne Ansøgning allerunderdanigst til Deres Majestæts allerhøjeste Godtbefindende.

Christiania den 24de Februari 1806. —

G. Moltke.

Promemoria fra det Kongelige Danske Cancellie til stiftamtmanden over Akershus Stift om Hans Nielsen Hauges arrest. 11. marts 1806.

Orig. i StA Chra., Christiania Stiftsdirektion pk. 70.
Paategnet: givet Houge mundtlig Efterretning.

Promemoria.

Hans Nielsen Hauge der er arresteret i Christiania, har, som Hr. Kammerherre bekiendt, i en hertil indkommen og med Deres Erklæring af 24de f: M: forsynet Ansøgning, anholdt om: at den paa hans Person og Gods lagte Arrest maatte hæves, eller og at han maatte absolveres ab actione imod at rømme Kongens Riger og Lande som Fredløs.

Man skulde i den Anledning tienstligst anmode Dem, at ville tilkiendegive Supplicanten, at det ansøgte efter de oplyste Omstændigheder

ikke kan bevilges, saa meget mindre som den over ham nedsatte Commission har lovet at sørge for Forhørets hurtige Tilendebringelse.

Det Kongelige Danske Cancellie den 11te Martii 1806.

Cold Knudsen Bülow Monrad Schack
Berner

Schwartzen.

Til Kammerherre og Stiftamtmand Hr. Gebhard Greve of Moltke.

3. DEN ANDRE ANSØKNING OM LØSLATELSE. 1807.

Efterat Forhørskommissionen i februar 1806 hadde tat op igjen arbeidet, blev Hauge i løpet av de følgende 5 maaneder fremstillet 22 gange for kommissionen, nemlig 22. 25. 28. februar, 3. 7. 10. 13. 17. 27. marts, 18. 21. 25. 28. april, 1. 12. 14. 19. 23. mai, 14. 16. 23. juni, og 21. juli. Kommissionen skred nu til at indhente oplysninger om Hauge fra hele Norge, efter qvæstioner som den sendte sorenskriverne. Inden disse oplysninger var mottat, kunde kommissionen intet videre gjøre. Efterat et helt aar var gaat siden Hans Nielsen Hauge sidste gang var forhørt, indgav hans bror Michel 28. juli 1807 til politimester Wulfsberg ansøkning om arrestantens løslatelse. Den blev sendt kommissionen til erklæring 17. august.

Efter vel 15 maaneders forløp blev Hauge atter fremstillet for kommissionen 3 gange til forhør, 28. 30. november og 3. december 1807. Han hadde da besvart 544 qvæstioner og været forhørt 28 ganger og kommissionen var nu færdig med ham. Den 12. december var alle forhør og tingsvidner indkommet fra sorenskriverne undtagen fra Nordland og Finmarken; men med Cancelliets tillatelse av 28. november 1807 sluttet kommissionen undersøkelsen 8. januar 1808 i sin 41de session, nøiagtig fire aar efter forhørets begyndelse. Resultatet blev meddelt det Kongelige Danske Cancellie i en redegjørelse 8. marts 1808, og alle sakens dokumenter blev sendt til Kjøbenhavn. Samtidig ekspederte kommissionen Michel Hauges ansøgning som nu var over et halvt aar gammel.

Michel Nielsen Hauges ansøkning til byfogden og politimesteren i Christiania om Hans Nielsen Hauges løslatelse. 28. juli 1807.

Egenhændig original i NRA, Cancelli-Indlæg 3. Dept., 5. mai 1809.

Stemplet Papir No. 4.
Syv og Tyve Skilling.

Pro Memoria.

Det er deres Velædelhed noksom bekient, at min Broder Hans Nielssen Hauge, for hen ved 3 Aar siden blev Aristeret og insat i Christiania Arest-Huus, vor man Siden underkastede Ham en Undersøgelses-Comition (:hvori deres Velædelhed selv sad:) Som den der skal have, ved

Siene Rejser i Landet, holt Forsamlinger og prediket, udgivet skadelige Skrifter, forført folk fra deres Sysler til Lediggang m. m: — Siden deres Velædelhed traade ud af Comitionen, har han været exsammineret en 30 gange omtrent og den Siste Gang var i Juli 1806. Comition er siden stilet i beroe, for, som jeg har hørt, at faae alle de Folk afhørtte, næsten over helle Norge, med hvilken han kan have staaet i forbindelse. Naar disse oplysninger inkomer og naar Comitionen bliver Færdig, kan jeg ikke skiønne; men at jeg, som hans Broder Vores Forældre Søsken og bekientte med hans gode Hensigter, er inderlig rørt over hans Skiebne, kan en ver Lettelig førrestile sig. —

Jeg negter ikke, og det inser vel ogsaa min Broder nu, at Han kunde have Ladet værre at hølde forsamlinger med Siene bekientte om Retskafenhed flid og virksomhed som man har udgivet for prædiken samt udgivet sine trykte Skrifter; men jeg tør dog paastaae, at mange menesker derved er kommen tilbage fra Laster og Lediggang, til ordentlige og Flitige menesker.

Jeg vovede ikke at anføre dette, dersom Jeg ikke kunde Bevise det. Lad mange af hans Bekiendtere, som man i almindelighed, Spottelig har tillagt navn af de Hellige, giørre deres Bekiendelse og Lad Prester og Embedsmænd give deres Vidnesbyrd, og ieg tør paastaae at dette mit førregivende skal medførre Sanhed. Lad Øvrighed Gieslig og Verslig Bedømme etvert Enket meneskes forhøld af de som ere bekiente som Haugianer og virkelig er det, Jeg tør Sette min Velferd og alt hvad der mig kiert er til underpant, paa de skal befindes at verre blant de mest ordentlige og moralske mensker som Findes i Landet.

Aarsagen til den Beskyldning mod ham, at han skal have revet Folk fra deres Lovlige Hanteringer og forført dem til Lediggang, er mig ufattelig, da det er almindelig bekient at formedelst hans Virksomhed er en Papirmølle istandbragt paa Eger, hvor man hølder for, at det beste Papir produceres som en nu har været Fabreqveret i Norge, og det blot af indenlanske Klude hvor nogle og 40 mest Krøblinger og Børn daglig fiende Levebrød, en Stampemølle, en Mølle til at malle Ben paa, en mel og Sigttemølle, et garveri og Feldberederi. En Papirmølle er og anlagt ved Fæne Fos i Raabygdelauget under Christiansand Stift, hvor ligesaa mange Fattige Børn og Voxne menesker har Levebrød. Et forfaldent Teglverk ved Christiansand er bragt i Stand til at levere ligesaa gode varer som de der komer her fra og flere af samme Slax i samme Stift.

Et Potaske Syderi er i Bergens Stift anlagt som bringer Productionen til Kobotverket paa Modom; alt dette er virkninger af hans virksomhed. Flere saadanne anlæg, Saasom Sæbesyderi Glasverk var hans Hensigt men de blev stansede ved hans Arest.

For at giøre ham forhat, har Onskaben ogsaa Dichtet at han skulde have oprettet og vere forstander for en saakaldet Hellig Kasse, hvori enfoldige skulde have veret naret at inskyde deres Pengeformue. Lige saa Lidet som Jeg kan troe at nogen har klaget over paa slig Maade at verre bedragne, Lige saa overbevist er Jeg at ingen har haft Aarsag der til. Den helle Sag bestaar nok der i at min Broder har til siene Anlægs Udførsel gjort Gield hos nogle af siene Bekientere, og andre haver

deltaget i adskielige deraf, Ligesom Jeg og en anden leyer Papirmøllen paa Eger og de øvrige inretninger der som efter hans Plan er sat i gang.

Deres Velædelhed som baade har haft med Sagen at bestielle og desuden maa kiende mange af hans Bekientere og ved deres Rygtte og kan ikke være uvidende om hans Bestræbelser for det almindelige Vel, ved at udfiende og paabegynde nye Nerings Veie.

De Hr. Byefoged overlader jeg at bedømme om ikke den mod min Broder paalagde Arest af ikke langt fra 3 aars tid og som man ennu ikke Øyner nogen ende paa Synes for haard og det mod et meneske, hvis flugt eller bort Rømelse ikke vil lade sig Tenke, baade i betragtning af det Begreb han giør sig om sin uskyldighed for de mod ham ombragte Beskyldninger og med Hensyn til den Stiellning han staar i til hans Anlægs udførsel. Dette lader mig formode at deres Velædelhed Løslader ham af hans Arest hvilket Jeg her ved Reqvicerer, mod al den Caution deres Velædelhed vil forlange. — Jeg kan ikke vide vorledes deres Velædelhed vil have den, entten allene for hans tilstede Blivelse, eller for at han ikke skal fremture i at hølde Taller, eller tillige forsikring om, at Bidrage alt sit for at saadant ikke skal skee af hans Bekientere, eller ogsaa hvad anden Maade, De behager at forreskrive den; men saasnart Jeg der om bliver underrettet, er Jeg i stand til at skafe den af bekient retskafne og vederhæftige Mænd.

Da Arest ikke, før Dom er gaaet i en Sag, skal være Straf, men sikerhed for Personens tilstedeblivelse saa hober Jeg deres Velædelhed ikke negter denne min Begiering, naar Jeg har stillet den Caution De maatte forlange, som Lov medholdig og de vil desuden nære den glade overbevisning at de der ved reder en mands Helbred som det nu skal være kommen saa vit med at hans Tender falder ud af Skierbutiske tilfælde som maa være en verkning af hans lange Arest i et Lidet værelse som ikke tillader ham nogen Bevegelse og som vil fremskynde hans død føren fæderne Landet kan høste nogen Frugt af hans Natur anlæg og Lyst at gavne.

Egers Papir Fabriqve d. 28. Julj 1807. Erbødigst

Mechel Nielssen.

Til Hr. Byefoged og Polethimester Wulsberg.

Erklæring av byfogden og politimesteren i Christiania, J. Wulfsberg, om Hans Nielsen Hauges løslatelse. 14. august 1807.

Orig. sammesteds. — Trykt i Verdens Gang 4. februar 1903 nr. 39.

Pro Memoria!

For nogle Dage siden modtog jeg fra Michel Nielsen, som er Medeyer af Papirmøllen paa Eger, den her indsluttede Reqvisition, om at løslade hans Broder Hans Nielsen Hauge af Arresten. — Da benævnte Hans Hauge er anholdt, og hidsendt, efter det Kongelige Danske Cancellies Foranstaltning, saa kunde jeg rimeligviis intet andet svare, end at det ikke var mig muenligt at løslade ham, uden Høybemeldte Collegii Befalning, og dette Svar har jeg følgelig givet Broderen. —

Imidlertid finder jeg Tingen at være af den Vigtighed, at jeg troer mig forbunden til, underdanig at foredrage den for Deres Høyvelbaarenhed, da jeg anseer det for enhver redelig Embedsmands Pligt, ikke at

tie i Utide, og derved give Andledning til, at en Regiering, som er retfærdig i høyeste Grad, skulle, formedelst manglende Oplysning om en Sags sande Forhold, sættes i den ubehagelige Stilling, at den foretog en Handling der kunde synes uretfærdig.

At Hans Hauge i sine yngre Aar, og førend jeg endnu kiendte ham, kan have tilveyebragt en og anden Uorden, som Følge af de Forsamlinger han den Tid holdt, det troer jeg giærne kan være muelígt, endskiøndt jeg derhos maae tilstaae, at jeg snarere anseer disse Uordener som frembragte af hans Tilhængere, paa Tider og Stæder hvor han ikke har været nærværende. —

For at standse disse Uordener, vil jeg giærne troe at Hans Hauges Hæftelse, da den foregik, kunde andsees nødvendig og virkelig have sin Nytte; hvilket især viser sig af den besynderlige og fordeelagtige Vending som derved er foregaaet i hans og hans Venners Forhold; men jeg maae ogsaa underdanig erklære: At jeg, efter min Overbeviisning, anseer Arrestens Vedvarelse ikke blot unødvendig men endog skadelig. —

Hans Hauges og hans Tilhængeres Tænkemaade, er i de 3 Aar, i hvilke han har siddet arresteret, saa ganske forandret, saa man nu ikke finder mindste Spor til noget Uvæsen, men alle disse Mennisker udmærke sig nu, ikke blot ved et stille, roeligt og ualmindelig sædeligt Forhold, men tillige ved en Industrie, der allerede har haft mange velgiørende Virkninger og som unægtelig vilde have endnu flere gode Følger om Hans Hauge kom paa frie Fod; ia, jeg har endog den mest grundede Formodning om, at de i en kort Tid vilde bringe deres Konstflid til ligesaa stoer Fuldkommenhed som Christiansfelderne, og om Regieringen nogensinde skulde beslutte, igien at anlægge en Landstad ved Miøsen |: hvilket efter min underdanige Formening var gavnligt for Landet, og vilde giøre Elverums Marked med alle dets Uordener ganske undværligt: | da ansaae jeg det meget tienligt at faae endeel af Hans Hauges Venner til at etablere sig der, og jeg troer at man i dem vilde finde rolige og sædelige Borgere, samt gode Kunstnere og Haandværkere, ja hvad der endnu er mere, jeg troer at ved deres Virksomhed, en Landstad langt hastigere ville blive til, end ved noget andet Middel. —

At Hans Hauge lider paa sin Helbred ved den langvarige Stillesidden i et lidet Værelse, det er en notorisk Sandhed som ikke behøver Beviis, saasom det ligger i Tingens Natur, at et Menniske, i sin bedste Alder, maae have Bevægelse, om han skal beholde sin Helbred. —

Efter det nu anførte, haaber jeg underdanig at Deres Høyvelbaarenhed vil finde det passende at forestille Sagen paa vedkommende Høye Sted til forventende Resolution. — Skulde det ansees nødvendigt at der blev stillet Borgen for Hans Hauges Forhold i Fremtiden, da er denne paa det tilstrækkeligste anbuden i vedlagte Reqvisition og jeg tvivler ingenlunde paa at den præsteres, ligesom jeg og er fuldkommen overtydet om, at Hans Hauge altid møder hvor han kaldes, i Fald Sag mod ham bliver anlagt. —

Sognepræsten til Eger Herr Fridrich Schmidt er vel en af de Embedsmænd der har haft mest Byrde af Hans Hauges Tilhængere, men dersom han nu skulde erklære sig over deres Forhold, da troer jeg sikkert han vilde bietræde hvad jeg her underdanig har forestillet. —

De Herrer Commissarier, som efter allernaadigst Befalning undersøge Hans Hauges Forhold, maae udentvivl have mærket, hvorlidet han, efter sin nærværende Tænkemaade kan ansees farlig for den offentlige Rolighed om han løslades. —

Baade som en samvittigheds Sag, og som en Sag der ikke er uvigtig for Landets Vel, vover jeg underdanig at anbefale Tingen til Deres Høyvelbaarenheds gunstige Granskning og Bedømmelse, samt videre Forestilling paa vedkommende Høye Stæd. —

Christiania den 14de Augusti 1807. —

J. Wulfsberg.

Høyvelbaarne Herr Kammerherre og Greve v: Moltke!
Ridder! Stiftamtmand over Aggershus Stift pp:

Erklæring av Forhørskommissionen i Hans Nielsen Hauges sak.
8. marts 1808.

Orig. sammesteds, med Colletts haand.

Det Kommissionen under 17de August f. A. tilsændte og herhos tilbagefølgende Dokument er formeentlig blot at ansee som en Reqvisition eller Beskikkelse fra Michel Hauge til Byefoged Wulfsberg om at faae hans Broder Hans Nielsen Hauge udladt af sin Arrest, mod saadan Caution som maatte forlanges.

Som saadant betragtet kunne det altsaa ikke være Gienstand for Kommissionens Bedømmelse.

Endog i ethvert andet Hensyn maatte Kommissionen ansee det overflødigt at yttre sin Mening desangaaende, efterat den herom, i en lignende Anledning allerede under 12te Febr. 1806 har afgivet sin Erklæring og det Kongl. Danske Cancellie derefter bestemt har afgiort denne Sag.

Men da Forhøret over H. N. Hauge nu er sluttet, og dette, tilligemed Sagens Dokumenter og Kommissionens Betænkning under Dags dato er tilsendt det Kongl. Danske Cancellie, saa skulde man ikke undlade i Anledning ovenmeldte Dokument at tilmelde Deres Høyvelbaarenhed dette, om De maatte finde det Passende deraf at gjøre noget videre Brug.

Christiania d. 8de Martii 1808.

P. Collett. *Ingstad.*

S. T. Herr Stiftbefalingsmand Greve af Moltke.

Erklæring af stiftamtmanden over Akershus Stift grev G. Moltke.
1. april 1808.

Orig. sammesteds.

Saasnart jeg havde modtaget indsluttede Skrivelse fra Byefoged Wulfsberg tilligemed vedlagte Reqvisition til ham fra Michel Nielsen, om at løslade dennes Broder Hans Nielsen Hauge af Arresten, sendte jeg samme til Betænkning til Justitsraad og Assessor Collett samt Raadmand og Hospitalsforstander Ingstad, som befalede Kommissarier til at undersøge Hauges Forhold, ved at bibringe Almuen fanatiske Grundsætninger, med videre, og hvorfra jeg først ved Deres Skrivelse af 8de forrige Maaned, som herved tillige ærbødigst vedlægges, erholdt tilbage ovenmeldte dem tilstillede og herved lagte Bilage.

Det er vel uimodsigelig, at de Forsamlinger Hans Hauge i Begyndelsen foretog sig, foraarsagede adskillige Uordener og opvagte Mistillid hos Almuen især mod geistlige Embedsmænd, hvilke Forsamlinger dog i den sidste Tid, inden han blev arresteret, dog formeener snarere at være frembragte af hans Tilhængere, paa Tider og Stæder hvor han ikke har været nærværende, men det medfører derhos ogsaa Sandhed, efter hvad jeg har bragt i Erfaring, at han i de sidste 1 a 2 Aar, forinden han blev sadt i Arrest, har gavnet meget det almindelige ved at oprette en Papiir-Mølle paa Eger under Budskeruds Amt, hvorved særdeles godt Papiir fabriqueres af indenlandske Klude, en Ditto i Raabøygdelaget under Christiansands Stift, istandbragt et forfaldet Teglværk ved Christiansand, samt anlagt et Potaske-Syderi i Bergens Stift, foruden fleere deslige nyttige Indretninger, hvorved en Mængde Mennesker, især Krøblinge og Børn, ere anbragte og derved daglig have deres Levebrød.

Imidlertid har hans Arrest havt det særdeles Gode, at de ommeldte Forsamlinger aldeeles ere ophørte, og at hans Tilhængere i de sidste Aar gandske har forandret sig, saaledes at der hos dem nu ikke spores mindste Uvæsen, men at de derimod udmærke sig at være de mest virksomme og moralske Mennesker.

Hans Hauges længere Hensidden i Arrest skulde jeg derfor, ligesom Byefoged Wulfsberg, formene, ikke at være nødvendig, og vil alleene formeget svække hans Helbred, hvorimod det vidst ville være meget gavnlig, om han nu blev sadt paa fri Fod for at kunde finde Lejlighed til at iværksætte de flere nyttige Indretninger, hvortil han forinden hans Hæftelse havde giort Anlæg, og ved hvis Fuldførelse fleere Mennesker vilde finde deres Næring, og desuden være til Gavn for det offentlige.

Jeg vover derfor at indstille til det Kongelige Kollegium at bemeldte Hans Hauge maa blive løsladt af sin Arrest, da det for hans Forhold i Fremtiden vist, efter hans Broder Michel Nielsens Anbud, vil forskaffes tilstrækkelig Borgen, i Fald saadan maatte ansees fornøden, og hvortil allerede Justitsraad og Præsident Bull har tilbuden sig.

Christiania den 1ste April 1808.

G. Moltke.

Til Det Kongelige Danske Cancellie.

Av kong Frederik VI.s brev til stiftamtmanden over Akershus Stift grev G. Moltke: om Hans Nielsen Hauges løslatelse. 7. mai 1808.

Danske Rigsarkiv. Kabinetsarkivet. Brevcopiebog Nr. 4 af Hans Maiestæts Breve i Aaret 1808, begyndt den 18. April, endt den 3. Junii, brev nr. 639.

. . . . . . Hvad Hans Hauge angaaer, da blev han anholdt som en skadelig Sværmer, der havde afstedkommet megen Ulykke ved at udbrede sit Sværmeri, og Hensigten var mere at forebygge dette Sværmeries videre Udbredelse end at helbrede ham selv derfor, siden det synes at henhøre til Sværmeriets Hovedvæsen, at det er ulægeligt; Vi have derfor Aarsag at troe at hans nu foregivne Forbedring enten maatte være en blot Forstillelse eller og videre, om, at han forhen har været mere Bedrager

end Svermer, Vi holde det derfor rettest, at hans Sag aldeles overlades til Domstolenes Afgiørelse.

4. DEN TREDJE ANSØKNING OM LØSLATELSE. 1808.

Det Kongelige Danske Cancellie mottok Forhørskommissionens redegjørelse av 8. marts 1808 den 10. mai og sakens dokumenter den 31. mai.[1] Inden Cancelliet fik sat sig ind i den vidtløftige sak og truffet en avgjørelse, gik der henved et helt aar, og løslatelsesansøkningen av 1807 blev ikke officielt besvaret. Da der under krigen blev oprettet en kongelig interimistisk Regjeringskommission for Norge (1807), søkte Michel Nielsen Hauge 21. november 1808 denne om at hans bror maatte bli løslatt. Da det drog ut, gjentok Michel Hauge ansøkningen efter 10 ukers forløp, 6. februar 1809. Regjeringskommissionen behandlet saken omhyggelig og sendte ansøkningen til Kjøbenhavn med sin varme anbefaling 17. marts 1809.

Michel Nielsen Hauges ansøkning om Hans Nielsen Hauges løslatelse til den Kongelige Interimistiske Regjeringskommission for Norge. 21. november 1808, gjentat 6. februar 1809.

Ansøkningen av $^{21}/_{11}$ 1808, skreven av en fremmed haand og kun egenhændig undertegnet av ansøkeren, orig. i NRA, Cancelli-Indlæg 3. Dept. 5. mai 1809. — Ansøkningen av $^{6}/_{2}$ 1809 i NRA, Regjeringskommissionens arkiv pk. 22.

Ansøkningen av $^{21}/_{11}$ 1808 blev i Regjeringskommissionens møte 1. december 1808 sat i cirkulation blandt medlemmerne (Deliberationsprotokollen nr. 4 $^{1}/_{12}$ 1808). Kommissionen indhentet betænkning fra Christianssands stiftamtmand (som da opholdt sig i Christiania) [intet herom protokolleret, men se næste nr.], og i møte 10. januar 1809 besluttedes ogsaa at indhente betænkning fra Buskeruds Amt (Delib.-prot. nr. 6, sak 66). Hos J. S. Worm-Müller, Norge gjennem nødsaarene, Kra 1918, s. 185-6, fremstilles saken unøiagtig: „I januar 1809 sendte regjeringskommissionen, efter at ha indhentet erklæringer fra amtmændene . . . . . en indtrængende ansøkning til kongen . . ." Der blev ikke indhentet flere betænkninger end de som nedenfor er avtrykt, og Regjeringskommissionens erklæring er skreven 17. marts, ikke i januar. — Michel Nielsen Hauges ansøkning av $^{6}/_{2}$ 1809 forelaa i møte 9. februar 1809 (sak 267), men blev henlagt, da kommissionen ventet Buskeruds Amts erklæring, og kun ansøkningen av $^{21}/_{11}$ 1808 blev behandlet og nedsendt til Kjøbenhavn.

Stemplet Papir No. 4.
Syv og tyve Skilling.

Eger Papiirmølle den 21de November 1808.

Michel Nielsen Hauge ansøger underdanigst for sin Broder Hans Nielsen Hauge om Dennes Løsladelse af sin iværende Arrest imod saadan Caution og Sikkerhed, som Regjeringscommissionen selv maatte behage at bestemme, med videre. —

Til den Kongelige Regjerings-Commission for Norge.

Efterat min Broder Hans Nielsen Hauge havde sat arresteret paa

---

[1] Indkomne breve til kommissionen, Hauges sak I. 2.

Christiania Raadhuus omtrent 3 Aar, fordi han skal have holdt Forsamlinger og udgivet endeel utilladelige Skrifter, som ere confiskerede; forlangte jeg afvigte Aar, at Hr. Byefoged Wulfsberg vilde løslade ham af hans Arrest til Sagens endelige Paadømmelse, da jeg vilde skaffe ham derfor al den Sikkerhed, han da selv behagede at foreskrive. Da Arresten var befalet, troede Byefogden, at han ikke uden højere Ordre kunde indlade sig derom, hvorfor han indsendte Reqvisitionen med sin Betænkning til Stiftet, som igjen skal have ladet den afgaae til det Danske Cancellie, hvorfra endnu ikke, efter mere end et Aars Forløb er modtaget noget Svar. — Imidlertid var det nu først i October sidstleden 4 Aar siden min Broder, som meldt blev arresteret, uden at der i denne lange Tiid er gjort andet ved Sagen mod ham, end optaget et Forhør, som allerede i Mai Maaned skal være indsendt til Cancelliet. —

Lovene har befalet Justits-Sagernes hurtigste Pleje, at endog de groveste Forbrydere ikke skulle vansmægte i en langvarig Arrest; men om dette end ikke var paabudet, maatte det dog kunne undskyldes, om jeg følte ved min Broders Lidelser og gjorde mig Møje for at lindre samme. —

Det er baade upasseligt og udenfor min Hensigt, at indlade mig i, hvorvidt min Broder er skyldig eller skyldfrie i hvad han beskyldes for: han maae derfor lide efter Lovene; men det er tungt og sørgeligt for mig at see ham behandles værre end nogen Misdæder; at see ham sætte Helbred, ja maaskee Livet til, uden at hans Skyldighed eller Uskyldighed blive lagt for Dagen. —

Da Posternes mislige Gang, mellem Danmark og Norge, siden Krigens Udbrud formeentlig er Aarsag i, at der intet Svar er givet paa hvad der er nedsendt til det Danske Cancellie om hans Løsladelse af Arresten, og tilfældige Omstændigheder saaledes maae være Aarsag i, at den Danske Regjerings ellers saa humane Grundsætninger ikke ere bragte i Udøvelse; saa ansøger jeg den høje Regjerings-Commission, at den vil befale hans Løsladelse af Arresten imod saadan Caution og Sikkerhed, som Commissionen selv behager at foreskrive [1]og imod at han forbinder sig til at opholde sig i en vis Cirkel, som f. Ex. paa og omkring Eger Papiir-Mølle, samt indfinder sig, saasnart han bliver paafordret.[2] —

Underdanigst

Michel Nielsen.

Erklæring av stiftamtmanden i Christianssand N. E. de Thygeson.
8. december 1808.

Orig. i NRA, Cancelli-Indlæg 3. Dept. 5. mai 1809.
Fremlagt i Regjeringskommissionens møte 10. januar 1809 (Delib.-prot. nr. 6, sak 66).

Til Opfyldelse af den Kongelige interimistiske Regjerings Commissions Skrivelse af Gaars Dato, betreffende Hans Nielsen Houges Tilhængeres Forhold og Sæder i Christiansands Stift, giver jeg mig den Ære at melde: at ligesom de i den senere Tid mere og mere have beskieftiget dem med Papirmøllers, Teglbrænderiers og andre almeengavnlige Indretningers Anlæg, saaledes har ogsaa deres Hang til at præke og til at holde deres saakaldte aandelige Forsamlinger bestemt aftaget, saa at

---

[1]-[2] Utelatt i ansøkningen $^6/_2$ 1809.

jeg ej allene troer at Hans Nielsen Houges Løsladelse af Arresten vil vorde aldeles uskadelig; men at samme endog vil tiene til at befæste det gode Borgersind og den Hengivenhed til Konge og Fædreneland, som stedse har udmærket denne Sekts Tilhængere i min Embedskreds. —

Hvorvidt Hans Nielsen Hauge, i Tilfælde af Løsladelse, iøvrigt bør, paa Grund af hans egen bekiendte Sværmerie, paalægges indtil videre at forblive inden et vist Distrikt, hvor hans Opførsel og Indflydelse paa Almuen lettere vil kunne bemærkes af Øvrigheden, end naar han uhindret kan omreise i hele Landet, det giver jeg mig den Ære at bemærke til den Kongelige Regjerings Commissions egen nærmere behagelige Bestemmelse. —

Christiania den 8de December 1808. — *Thygeson.*

Til Den Kongelige interimistiske Regierings Commission. —

Erklæring av sognepresten paa Eker provst F. Schmidt.
24. januar 1809.

Orig. sammesteds.

P. M.

I Følge Deres Velædelheds meget ærede af 21de d. M. og de i samme, paa Grund af Amtets Skrivelse under 13de s. M. forlangte Oplysninger om de sig her i Sognet opholdende Tilhængere af Hans Nielsen Hauges Sekt — har jeg den Ære at tilmelde:

Det egentlige Sæde for bemeldte Sekt — om den ellers endnu fortjener dette Navn — her i Sognet er Papir-Fabriquen som er beliggende paa No. 176 Røgeberg Gaards Grund. Hvad dens Eiere, blant hvilke er Michel Nilsen Houge, en Broder af Hans Nilsen, saavelsom de sig der opholdende Arbeidere angaaer, da er det saa langt fra, at der i de seneste Aar har været, eller for nærværende Tid er mig bekjendt nogen grundet Anke mod deres Forhold, at jeg meget mere med fuld Overbevisning regner disse Mennesker blant de ordentligste, driftigste, i deres Handel og Vandel redeligste her i Sognet. Tillige ere de flittige Kirkegiængere og opmerksomme Tilhørere og findes stedse beredvillige, saavel til at anstille nyttige, af Regieringen anviste Forsøg, som at bidrage deres til Almeenvels Fremme. Saaledes giorde de strax Forsøg med at tilvirke Salpeter, benyttede adskillige af de anpriste Surrogater for Korn og toge virksom Deel i Tilberedelsen af Moosemel til Kornets Drøielse, efter Amtets Foranstaltning.

Blant deres almennyttige Anlæg fortiener, foruden den ovennævnte Papir-Fabrique som er i god og ordentlig Drift, at nævnes en af dem oprettet Grynmølle, samt 2de Sigte- og 2de Sammals-Qværne, item 1 Valke-Mølle. Ligeledes har de lagt Vind paa Metalstøbning til Papir-Fabriquens Fornødenhed, samt gjort ikke uhældige Forsøg med at støbe Klokker og Svingbasser til smaa armerede Fartøier. — I Hougsund har de oprettet et Feldberederie og Garverie, ligesom de og beskiæftiger sig med Farverie, og for Resten sysselsætter adskillige af deres Arbeidere med nyttigt Haandarbeide.

I Betragtning heraf, og da Lysten til Proselytmagerie synes at aftage i samme Grad hos Haugianerne, som Lysten til gavnlig Virksomhed

tiltager hos dem, vil der neppe være noget at befrygte ved Hans Nilsen Houges Løsladelse, under de nødvendige Betingelser, og det saameget mindre, da udentvivl saavel Hans Nilsens som hans Tilhængeres Religions-Begreber, i den senere Tid, ere blevne meer rensede. I det mindste veed jeg med Vished, at de oprigtigen erkiende adskillige af deres forrige sværmeriske Grundsætninger, for grove Vildfarelser, ligesom de ei ere utilbøielige til at læse saadanne Bøger, som kunne tjene til at adsprede disse og fremme en bedre Oplysning.

Det er mig en sand Glæde med fuld Overbevisning at kunne give dette Vidnesbyrd om en Klasse af Mennesker, som i Førstningen afstedkom saa megen Forvirring, men som nu give Exempler paa en Orden og Sædelighed, Flid og Vindskibelighed, som man, til Held for det Almindelige, maatte ønske meer og meer forplantet.

Hougs Præstegaard d. 24de Januarii 1809.

F. Schmidt.

Velædle Hr. Foged Johan Collett.

Erklæring av fogden i Buskeruds Fogderi Johan Collett. 3. februar 1809.

Orig. sammesteds.

Pro Memoria!

Sognepræsten Herr Provst Schmidts Attest angaaende de sig i Eger Præstegjeld opholdende Tilhængere af Hans Nielsen Houges Sekt, har jeg indhentet paa Grund af Amtets Ordre under 13de i forrige Maaned, og giver mig herved den Ære at fremsende, hvorhos jeg ikke skulde undlade at oplyse: at, foruden de i bemeldte Attest anførte almeennyttige Anlæg, tillige findes ved Papiir Fabrikken en Been-Mølle og en Barke Stampe, — samt at Huus Fliden imellem Fabrikkens Arbejdere er saa god at et Personale af 50 Mennesker aarlig klædes af de Tøier som disse virke.

Sandager den 3. Februarii 1809.

Johan Collett.

Til Buskeruds Amt.

Erklæring av den konstituerte amtmand i Buskeruds Amt (foged i Numedal og Sandsver Fogderi) Jonas Collett. 9. februar 1809.

Orig. sammesteds.

Jonas Colletts erklæring med bilag blev fremlagt i Regjeringskommissionens møte 14. februar 1809 (Delib.-prot. nr. 6, sak 305).

Pro Memoria!

Af indsluttede Erklæring fra Foged Johan Collett og Sognepræsten paa Eger Herr Provst Schmidt, vil den høie Commission behageligst erfare, at de i Buskeruds Fogderie sig opholdende Tilhængere af Hans Nielsen Houges Sekt, have giort sig særdeles fortiente ved mange nyttige Anlæg, ved Virksomhed, Huusflid og Beredvillighed til at anstille ethvert gavnligt af de offentlige Authoriteter anpriste Forsøg, at de have aflagt det Sværmerie som i Begyndelsen saa ufordelagtig udmerkede dem, og synes nu ligesaa nidkiært at ville fremme Oplysningen, som det i Sektens første Dage, havde Udseende til at de vilde undertrykke den. —

Da dette, skiøndt i mindre Grad, gielder om de flere Hougianer der ere adspredte i de 2de andre Fogderier under dette Amt, saa synes Hans Houges Løsladelse af den ham paalagte Arrest til Sagens Uddrag, under fornødne nærmere bestemmende Forpligtelser, aldeles ingen skadelig Indflydelse at kunde have paa Almuesmandens Tænke og Handle-Maade.

Dette til underdanig Svar paa Regierings-Commissionens meget ærede af 13. forrige Maaned.

Kongsberg den 9. Februar 1809.

Jonas Collett,
constitueret Amtmand.

Til den Kongelige interimistiske Regjerings Commission.

Erklæring av den Kongelige Interimistiske Regjeringskommission for Norge. 17. marts 1809.

Orig. sammesteds.

Allerunderdanigste Erklæring.

Ved i dybeste Underdanighed at nedlægge for Deres Kongelige Majestæt denne til den interimistiske Regjeringskommission for Norge indkomne Ansøgning, vove vi allerunderdanigst at anbefale Supplikantens Andragende til Deres Majestæts Naade, byggende vort Haab om, at Hans Houge ikke vil findes uværdig til igjen at skjenkes den, i 4re Aar savnede, personlige Frihed, efter de Vidnesbyrd saavel Stiftamtmand Thygeson som den da for Buskerud Amt constituerede Kammerraad og Foged Collett, tilligemed de fra Sognepræsten for Egers Præstegjeld, Provst Friderich Smidt og Fogden Johan Collett af bemeldte Amt indhentede Betænkninger, indeholde om Hans Houges Tilhængeres meget forandrede og forbedrede Forhold, da Hans Houge som deres Formand selv synes nogen Tid før hans Hæftelse ved Erfaring og maaskee mere erhvervet Kundskab i sand Religion, fra en blot uvidende Sværmer at være bleven en virksom og vindskibelig Borger.

Deres Kongelige Majestæt vil ved at værdige de anførte Erklæringer, som vi allerunderdanigst lade følge med Ansøgningen, Deres allerhøieste Opmærksomhed, allernaadigst finde, at Hans Hauges Tilhængere for nærværende Tid udmærke sig ligesaa meget ved Sædelighed, Arbeidsomhed og Vindskibelighed, ja ved Alt, hvad der udgiør den gode og roelige Borger, som forhen ved taabeligt og den offentlige Roelighed forstyrrende Sværmerie.

Vi tør derfor haabe, at Deres Majestæt allernaadigst forunder Hans Hauge igjen sin Frihed, mod Caution, bestemt til en vis Capital i Penge, for hans roelige og med Borgerpligterne overeenstemmende Forhold.

Vi troe saameget mindre at vove for meget ved allerunderdanigst at ansøge denne Kongelige Naade for ham, som han ellers udømt maa efter al Sandsynlighed komme til at henbringe sin øvrige Levetid i Fængsel, da den store Afstand mellem de forskjellige Stæder, hvor Forhører til Oplysning om hans Forhold ere optagne, vil, naar de afhørte Deponentere paa ethvert Stæd skulle føres som Vidner, som bliver nødvendigt inden hans Sag endeligen kan paakjendes, maa medtage flere Aar, efterat

Sagens Fremme mod ham fra det Kongelige Danske Cancellie, til hvilket de indkomne Forhører, allerede i Maii Maaned forrige Aar, tilligemed Commissariernes Forestilling i denne Sag ere blevne indsendte, bliver beordret, som endnu ikke er skeet.

Deres Majestæts Retfærdighed er alt for bekjendt til at kunne tænke sig det mueligt, at en Dansk eller Norsk Borger skulde blive hensiddende i Fængsel i mangfoldige Aar, uden at dømmes.

Vi vove derfor allerunderdanigst at indstille til Deres Kongelige Majestæts allernaadigste Bedømmelse, om ei oftnævnte Hans Hauge kan tillades at være paa frie Fod indtil hans Sags endelige Paakjendelse, imod at stille en Borgen af 2000 Rd., for baade at han igjen skal stille sig for den over ham allernaadigst satte Commission, naar dette fordres, og at han saalænge han forundes sin personlige Frihed, hverken ved Skrifter eller Taler vil forstyrre den offentlige Roelighed, eller søge at udbringe Ringeagt hos Almuen for nogen Embeds- eller Borgerklasse. —

Christiania, i den Kongelige interimistiske Regjeringskommission for Norge,
den 17de Martii 1809.

Allerunderdanigst

Christian Prints til Slesvig Holsteen.
G. Moltke. *Rosenkrantz.* *H. Wedel-Jarlsberg.*

5. LØSLATT FOR AT KOKE SALT. 1809.

Medens Michel Hauges ansøkninger om broderens frigivelse endnu var under behandling, tilbød Hans Hauge Regjeringskommissionen sin tjeneste til at avhjælpe saltnøden, om han kunde bli midlertidig løslatt og faa et litet pengelaan. Ansøkningen, som er udatert og synes at være skreven med Michel Hauges haand, blev straks imøtekommet og Hans Hauge blev sat paa frifot 27. februar 1809. En senere ansøkning om et nyt pengelaan 19. mai 1809 voldte derimot betænkeligheter og vanskeligheter og blev ikke avgjort inden Hauges sak paany blev optat.

Hans Nielsen Hauges ansøkning til den Kongelige Interimistiske Regjeringskommission for Norge om løslatelse og pengelaan for at anlægge saltkokerier. Udatert (fremlagt i kommissionen 23. februar 1809).

Orig. i NRA, Regjeringskommissionens arkiv, pk. 21. Ansøkningen er vistnok skreven med Michel Nielsen Hauges haand og er kun egenhændig undertegnet av Hans Nielsen Hauge. — Jfr. Deliberationsprotokollen nr. 6 $^{23}/_{2}$ 1809, sak 338.

Hans Nielsen Hauge forestiller underdanigst at anlege Salt Kogerie naar Han nød et Pængelaan af 300 Rd. og Frihed af sin aræst dertil. —

Underdanigst Forestilling.

Mangel paa Salt Er den Høy Kongelige Regjerings Comistion bekient. —

Som Patriot og bekient de fleste stæder I Norge, Er det ieg tilbyder mig at anlegge Salt Kogerier ved Søe-Kysterne Som ved Lillesand i Christiansand stift og i Ryge Sogn i Smaalendenes Amt eller andre stæder Hvor de fornødne Matterier letteste kan faaes. —

Mine Indsigter, den bekientskab med nogle i Tronhiems stift som allerede Har tilvirket en stor deel Salt, og min virkelyst at gavne Er det ieg grunder mit Haab Paa at kunde tjene mine medmennesker Heri. Thi er min underdanigste Forestilling Om den Høy Kongelige Regierings Cometion vilde befale min Frihed af den Paalagde Arest og bevilge mig Et Pengelaan Paa 300 Rdl., Hvorfor ieg skal stille dem Saadan Coution og Sikerhed som Cometion selv behager at foreskrive saavel for min Pærsons Tilstædeværelse naar Paafordres som for Ovennævnte Pengelaan. — Underdanigste

Hans Nielsen Hauge.

Til Den Høy Kongelige Intrimitiske Regjerings Comition for Norge.

Byfoged og politimester i Christiania J. Wulfsberg meddeler Hans Nielsen Hauge Regjeringskommissionens ordre om hans løslatelse. 27. februar 1809.

Orig. i NRA, Justitsdept., Hauges sak I. 5, nr. 12, indleveret til Domskommissionen 11. oktober 1809. — Regjeringskommissionens skr. til Moltke, undertegnet av *Christian* Prinz til Holsteen, *Rosenkrantz, H. Wedel-Jarlsberg,* orig. i StA Chra., Christiania Stiftsdirektion pk. 70. — Moltkes skr. til Wulfsberg, orig. i StA Chra., Breve til politimesteren i Christiania 1808-11, paategnet: Indløb den 27de Febr. 1809 og blev strax communiceret Hans Hauge, samt meddeelt ham Reisepas.

Pro Memoria!

Under 25. d: M: har Stiftamtmanden Herr Kammerherre og Greve Moltke tilskrevet mig saaledes som følger:

„Den Kongelige interimistiske Regjerings Commission for Norge har under 23de denne Maaned tilskrevet mig saaledes:

„„Den for Religjons Sværmerie her i Byen arresterede Hans Nielsen Hauge, har andraget for Commissionen, at han seer sig istand til at kunne iværksætte Saltkogerier ved Søekysterne, som f: E: ved Lillesand i Christiansand og i Rygge Sogn ved Smaalehnenes Amt, men hvortil udfordres hans Løsladelse af Arresten, og 300 Rd. i Forskud. Da Salts Tilvejebringelse for Norge, eller en Deel deraf, under nærværende Conjuncturer er af den væsentligste Nødvendighed, saa tager Commissionen ikke i Betænkning at bidrage alt mueligt hertil, og derfor skulle anmode Deres Høyvelbaarenhed, behagelig at ville foranstalte bemeldte Hans Hauge løsladt af den ham paalagte Arrest, imod at han stiller en Caution af 1000 Rdr., saavel for igjen at indfinde sig i Arresten samt at møde naar og hvor det maatte forlanges, og ellers at forbinde sig til i denne ham forundte Friehed, at afholde sig fra de Samlinger, hvorfor han er sadt under Arrest.

Til Udførelsen af det tilbudne Saltkogeriets Iværksættelse, er Commissionen villig til, under forberørte Forpligtelser, at anvise Hans Hauge det forlangte Forskud af 300 Rdr.; Hvilket Deres Høyvelbaarenhed tjenstligst anmodes at tilkendegive Vedkommende til Efterretning.““

Hvilket her ved Communiceres Deres Velædelhed til Bekjendtgjørelse for Hans Nielsen Hauge, og da han har opfyldt de ham paalagte Forpligtelser ved at indsende Justitsraad og Præsident Bulls Caution, ville De behage at Løslade ham." —

Paa Grund af denne Skrivelse, hvis Indhold herved tilmeldes Dem, bliver De herved af Arresten løsladt og meddeelt det fornødne Pas til Deres Reise hvorhos De erindres om at holde Dem merberørte Skrivelses Vilkaar efterrettelig. —

Christiania den 27de Februarii 1809.

J. Wulfsberg.

Til Herr Hans Nielsen Hauge.

Hans Nielsens Hauges obligation for laan av 300 rdl. D. C. til anlæg av saltkokeri. 27. februar 1809.

Orig. i NRA, Regjeringskommissionens arkiv, pk. 22. — Obligationen blev fremlagt i Regjeringskommissionens møte 2. marts 1809 (R.C. prot. 10, sak 732) og 4. marts anvist til utbetaling av den norske Cassedirection til stiftamtmand Moltke (R.C. prot. 32), av hvem Hauge altsaa har mottat pengene. — Obligationen, som vistnok er skrevet med E. Thurmanns haand, bærer ingen paategning om indløsning.

Stemplet Papir No. 4.
Een Rigsdaler 66 Skilling.

Af den Kongelige Regierings Comission haver Jeg Modtaged 300 Rd. D. C. til et Forsøg at oprette Et Salt Kogerie, Thi er det jeg ved Dene min Obligation forbinder mig at betaele benævnte Trehundrede Rigsdaller uden Renter tilbage naar den høye Comission det bestemmer og til Deres ydermere Sikerhed haver Jeg formaaed Kiøbmand Erich Thurman at underskrive som Coutionist.

Christiania den 27. Feb. 1809.

Hans N. Hauge.

Som Coutionist underskriver
Erich Thurmann.

Hans Nielsen Hauges brev til sine venner ved løslatelsen fra arresten 27. februar 1809.

Avskrift i Heggtveits brevbok, nr. 28, s. 46-48.

Troværdige Meddeelagtige!

De som er, og de som herefter fatter Lyst til at blive Medarbeidere paa Lyksaligheds Vei, Lære og Gjærning, I som har følt med mig, i mine Lidelser og min Trøst, min Sorg og Glæde, kundgjør og andre hvad det er. O! jeg skrøbelige Menneske, mit svage Kar, som har faaet og faaer mange Stød, hvilke Guds Kraft hidtil har styrket, og troer herefter styrker til, ikke alene at taale dem; men og at det Bittre forvandles til tusinde Gange mere godt, som noget allerede i det nærværende Liv føles og mere troer, og Haabet forsikkrer og venter skal komme. — Jeg tænker nu tilbage, hvad som skede 4re Aar og 4re Maaneder siden. O! de bittre Stunde, min Friheds Betagelse, og ikke et aabenhjertigt Ord, at faae tale med nogen Slægt eller Ven, miskjendt af Mennesker endog de bedste Gjærninger, især Pine af, at Hovedaarsagen

til Dyden, skulde af min Svaghed blive tillagt Lasternes Aarsag; nemlig Christi Lære om Fornægtelse m: m: men alt dette Mørke troes mere og mere at forsvinde; min bittre Frygt og tunge Byrde har lettes Tid efter anden; mit Fængsel har været en Skole, ja en Tugtemester og Lærer, af første Slags til at bøie og sætte mig i Stilhed, at give Agt paa mig selv; at læse, at eftertænke, at prøve og søge at bedømme det Vigtige til saa manges Vel som muligt. Ak! Søskende! Takker og lover Gud med mig for al den store Naade, og lad os inderlig bede, at han vil opholde og bevare os i Troen, at følge de sande Vidnesbyrd og Veiledelser som gjør os lykkelige til evig Salighed; min Aands Lyst, og mit Hiertes Følelse, vidner om mange Tusinde Frugter, eller Lyksaligheds Glæder som jeg har grundet Haab for meer og mere kan indhøste, eller gjøre Andre med mig deelagtige i det høieste Gode, dersom jeg kan gaae frem i Guds Kjærlighed, opsøge og rettelig bruge hans Visdom; tillige mange Angester eller Frygt, og Besvær med Tvivl og stor Uroe, at faae opfyldt de høie Pligter der ligger mig paa, at undgaae de mange Snarer der er udsat for mig, eller støde paa de mange Skjær som Verdens Avind og Had med sine Forfølgelser bestormer mig, det vanskelige at tjene de mange til nøie. — O! Søskende og enhver Menneskeven! advar mig for enhver Feil og Last; tag mig i Haanden og staae mig bie i Fristelser og Fald; straf mig med Retfærdigheds Kjerlighed, der som I seer jeg bifalder Laster hos Andre, især bedriver dem selv, og vær mine Piller og Støtter i alt godt Foretagende; jeg lover at vaage og arbeide, forbedre og forfremme alt hvad min Indsigt efter Ævne, sund Moral og Forstand kan troe er godt. — I dette er mit Hjerte rørt og sadt i megen Bevægelse med Betænkninger som jeg beder, I søger ikke unyttig eller over Kræfter at bebyrde; men heller lette. Jeg er Eders hengivne og beredvillige Tjener

Christiania 27de Febr. 1809. *Hans N. Hauge.*

Hans Nielsen Hauges ansøkning til den Kongelige Interimistiske Regjerings-kommission for Norge om et nyt laan paa 1000 rdl. til saltkokerier.
19. mai 1809.

Orig. StA Chra., Christianssands Stifts arkiv, pk. 86, Breve fra Regj.-Comm. 9. juni 1809.

Ansøkningen er kun egenhændig undertegnet av Hauge.

Stemplet Papir No. 4.
Syv og Tyve Skilling.

Underdanigst Ansøgning.

Det havde været min skyldighed før, at meldt den Høy-Kongelige Regjerings Commission, hvorvidt det har lykkedes mig at anlægge det tiltænkte Salt-Kogerie. — Jeg har gjort Anlægget $^1/_4$ Miil fra Lille Sand paa en Holme ude i Søen, hvor intet Færsk Vand paa een temelig afstand har noget udløb. Med det Lille begyndte Anlæg som bestaar af 1 Pande at koge udi, og 2de Smaa Gradeer Pander, med fornødne Huuse og Pompe Redskaber, sam(t) 2de Pramme at gradere Søen med, med videre indretning, kan ieg nu tilvirke omtrent 1 Tønde Salt i Jevndøgnet, og haaber ved adskillige forsøg at kunde forbedre og udvide det meget, Jeg har og til den ende formaaet een kyndig Mand til, at eftersøge ved Rann i Nordland, om ikke der som Rygtet har sagt skulle findes Saaltstene som ved opløsning kunde betydelig formere og tillige give Saltet sin fuldkomne styrke. — Min attraa er at drive det allerede begyndte til den høyeste fuldkomenhed muelig er, men mangler Pænge dertil da de mig Naadigst forundte 300 rd. allerede er medgaaet, tilligemed eendeel flere Pænge, som nogle af mine Venner har forstragt mig med, men som formedelst Tidernes besværlighed ey formaar videre at assistere til dette anlæg i det større; thi maa ieg underdanigst Ansøge den Høy Kongelige Regierings Commission om at blive benaadet med et Pengelaan af 1000 rd. til Salt Kogeriets videre udvidelse og Drift, paa de Conditioner De Selv behager at bestemme. — Ligeledes om det maatte finde den Høye Commissions Biefald, at den Canon Baad som er Stationeret ved Brekkestøe omtrent $^3/_4$ Miil herfra, maatte tillægges ordre at have et Vaaget øye med indløbet hertil, for Fiendtlig angreb og ødelæggelse, eller om det kunde findes mere passende, at lade et lidet Batterie med et par Kanoner anlægge paa udkanten af denne Øe Kied-Holmen kaldet, hvorved Værked kunde sikres for undergang. —

Den Høye Commissions Virkelyst til indenlands Fabriqvers Anlæg, og fræmme, er mig tilfulde bekiendt og derfor forhaaber underdanigst at blive bevilget ovenmeldte Pengelaan.

Kiedholmen pr. Lille Sand den 19de Maay 1809.

Allerunderdanigst
Hans N. Hauge.

Regjeringskommissionens cirkulations-paategninger og resolution paa Hans Nielsen Hauges ansøkning om yderligere laan til saltkokerier.

NRA, Regjeringskommissionens arkiv, pk. 33, Fælleds Sager fra 2det Contoir, sak 112.

Efter min Formening burde man indhente H: N: Houges Erklæring om hvilken Sikkerhed han for det ansøgte Laan af 1000 R. kan stille. Er denne Sikkerhed antagelig bør Laanet bevilges. — I Henseende til den Deel af Ansøgningen som angaaer det militaire Forsvar, kunde samme sendes General Commandant til Afgjørelse.

H. W. Jarlsberg.

Jeg har nu aldeles ingen Tillid til denne Mands Gavnelyst eller Formaaenhed at virke til Almuens Vel, men troer alle hans Projecter at være blot Middel til at befordre sit Hoved Øjemed Religions Sværmerie, — At overlade en Mand der har anrettet saa megen Skade, ganske til Sig Selv, anseer jeg for høist betænkelig — Idet mindste burde han være sat under verslig og geistlig Øvrigheds specielle Tilsyn — Gives der ikke mange andre i Landet, som kunde fremme Salt Kogeriet end Hauge — han tilvirker 7 t. om Ugen, Møller dog 24 t. — Forinden Man indlader sig med ham burde dog Øvrigheden, verdslig og geistlig høres saavel over Hans Anlægs Beskaffenhed og Sikkerhed for Laanet, som om hans Vandel, hans Afsending til Nordlandene, hvor han ved Sit Sværmerie har stiftet meget ondt og derved tilvendt sig mange Fordeele, — forekommer mig heel mistænkelig.

Kaas.

Resolution: Oplysning om hans Vandel indhentes fra Stedets Øvrighed samt Erklæring om hans Anlægs Fremme og den Sikkerhed han kan stille.

H. W. Jarlsberg.

Regjeringskommissionen sendte Hauges ansøkning til stiftamtmanden i Christianssand 9. juni 1809 og utbad sig hans erklæring (kopiboken prot. 32, f. 199 a).

Indberetning fra fogden i Nedenes fogderi Peter Krejdal om Hans Nielsen Hauges to saltkokerier paa Kiholmen ved Lillesand. 20. juli 1809.

Orig. i NRA, Regjeringskommissionens arkiv, pk. 32.

Paa Grund af Stiftets Ordre af 19. f: M: har jeg, forsaavidt det staaer til mig, at kunne erhverve den fornødne Kundskab om det af Hans Nielsen Haugen oprettede Saltkogerie, begivet mig til Stedet selv; Det er anlagt paa en Holme, kaldet Kiholmen, omtrent ¼ Miil fra Lillesand. Her fandt jeg oprettet 2 Saltkogerier det ene noget mindre end det andet og hvoraf det største ikke er kommen i Stand førend for omtrent 14 Dage siden. Begge Saltkogerierne ere oprettede af Bræder og adskildte, dog ikke langt fra hinanden. I det først oprettede og mindste Kogeri er 3 Pander sammensatte af Jernplader og opvarmes ved en Ild. Den Pande hvori Søevandet først indkommer er den største. Naar Søevandet i den har kogt saa meget som det synes øses Saltlagen deraf og koges i en af de andre Pander og det paa Bunden i den største Pande ved Kaagningen blevne Salt optages og tørres. Naar saaledes Saltlagen fuldkommen er kogt og ikke meere Salt formodes deraf at kan erholdes optages atter det udkomne Salt og den derefter tiloversblevne Lage som man kaldte Bitterlad bortkastes eller overlades Almuen til deres Creaturer, hvilke med Begierlighed nyde den. Af dette Saltkogerie indtager den største Pande 14 Tønder Søevand og hver af de andre omtrent 1 Tønde. Dette Kogerie indbringer ugentlig omtrent 4 à 5 Tønder af bedste Sort Salt, af den mindre gode ½ Tønde og af den ringeste Sort ¼ Tønde. I det største og sidst oprettede Saltkogerie, er 4 Pander, hvoraf den største indtager omtrent 30 Tønder Søevand, den næst største 8 à 10 Tønder og de 2de mindste hver 6 Tønder. Een af disse bruges til at tørre Saltet i. Vandet til begge Kogerierne indpompes af selve Søen og ved ganske simple Render indledes i den største Pande som er den hvori Søevandet som meldt først kaages og saaledes kan man efter min Formening ikke komme i Forlegenhed for Søevand. Det største Saltkogerie afgiver efter hvad Vedkommende hidtil har bragt i Erfaring i det hele omtrent 8 Tønder ugentlig. Tønden af det bedste Salt sælges for 12 rd. og af det mindre gode for 11 rd. og af den ringeste Sort for 10 rd. Til begge Kogerierne, der maae være i fuld Gang saavel om Natten som om Dagen udfordres i det mindste 4 Mand, for hvem ikke kan beregnes mindre end 72 s. daglig. Til begge Kogerierne udfordres i Jevndøgnet omtrent 5 Danske Favne Furreveed, der naar den skal føres og opbringes til Stædet af Sælgeren, vil koste omtrent 1 rd. 48 s. Favnen. Unægtelig er det, at dette Saltkogerie i nærværende Tid er til megen Nytte og at Hans Nielsen Hauge i denne og flere Ting har gavnet det

Almindelige og saaledes søger at oprette noget af den megen Skade han ellers har tilføyet det; men hvorvidt det i Fremtiden vil være til Fordeel, tør jeg ikke bedømme. Imidlertid vil jeg her anføre en ungefærlig Beregning over Fordeelen for nærværende Tid:

Det mindste Saltkogerie indbringer ugentlig		
4 Tønder à 12 rd.	48 rd.	
½ Tønde à 11 rd.	5 rd. 48 s.	
¼ Tønde à 10 rd.	2 rd. 48 s.	
		56 rd.
Det største Saltkogerie indbringer ugentlig 8 Td som jeg vil ansette for 11½ rd. Tønden		92 rd.
		148 rd.
Hertil medgaaer 5 Favner Furreveed daglig eller 35 Favner ugentlig à 1½ rd.	52 rd. 48 s.	
4 Mænd til Arbejdet à 72 s. daglig er 3 rd. daglig og for 1 Uge	21 rd.	
		83 rd. 48 s.
altsaa skulle Fordeelen være ugentlig omtrent		54 rd. 48 s.

Foruden at denne Beregning er ungefærlig saa er og endnu ikke derunder kommet i Betragtning de betydelige Udgifter som ere medgaaede til Saltkaageriernes Opførelse og Vedligeholdelse og de Renter som deraf kan beregnes saavelsom at det er fornøden at der oprettes en Vaaning med fornøden Ildstæd for Saltkogerne om det skal kunne vedligeholdes om Vinteren, at Beregningen er forfattet efter det opgivne høyeste Produkt, undtagen forsaavidt det mindste Kaagerie angaaer da jeg i Stædet for 5 har ansat 4 Tønder af det bedste Sort, men derimod ikke heller anført under Beregningen det Salt som efterlades i de Tønder der bruges til Saltlagen og som formodes i det Heele, at kan blive omtrent 1 Tønde ugentlig, og ikke heller er taget i Betragtning at Roksalt som ellers brugelig ved Valløe Saltverk ikke bruges ved dette Saltkogerie; Regner man derimod at som saavidt mig bekiendt, det norske Salt paa Saltværket er solgt for, Saltet skulde koste Tønden nemlig 4 rd. — for det norske Salt har jeg dog hos en Kiøbmand i Arendal i f: A: maattet betale for 1 Tønde til min Huusholdning 12 rd. – saa bliver Beregningen langt anderledes, men maaske og i Saltkogeriet ret kyndige Mænd kunne bringe det til en større Fuldkommenhed. At Hans Nielsen Hauge bør opmuntres i dette Anlæg og han ikke formedelst Mangel af Penge nødsages at nedlægge det, som maaskee kunne være muligt, naar han ikke erholdt det ansøgte Pengeforskud, da de af hvem han nu har laant Pengene til det nye Kogerie, om de ikke ere hans egne, kunne søge sig samme betalt paa en Tid han ikke kunne erlægge dem. Hans Nielsen Hauge var ikke selv tilstæde da jeg var ved hans Saltkogerie men var rejst til Trondhiem.

Vrængen, den 20. Julii 1809.

Krejdal.

Høyvelbaarne Herr Stiftsbefalingsmand de Thygeson,
Commandeer af Dannebrogen.

Erklæring av stiftamtmand Thygeson i Christianssand om Hans Nielsen Hauges ansøkning om fortsat pengelaan til saltkokerier. 4. august 1809.

Orig. i NRA, Regjeringskommissionens arkiv, pk. 32, mottat 8. august 1809 (RC journal prot. 22 nr. 112). Kopi i StA Chra., Christianssands Stifts Collegial Protocoll $^{30}/_{11}$ 1807 — $^{1}/_{9}$ 1809, s. 667-8.

Regjeringscommissionen skrev til Thygeson 11. august 1809 og bad ham skaffe kaution for Hauge (StA Chra, Christianssands Stifts arkiv, pk. 87). — Thygeson svarte 21. august (NRA, RC pk. 32), at Hauges ansøkning var tilbakesendt til Regjeringskommissionen med hans skrivelse av 4. august, hvilket er feilagtig, da ansøkningen blev eftersendt fra foged Krejdal til stiftamtmanden 29. juli og fremdeles befinder sig i Stiftets arkiv (pk. 86, Breve fra RC 9. juni 1809).

Til Opfyldelse af den Kongelige interimistiske Regierings-Commissions Skrivelse under 9de Juni sidstl: giver jeg mig herved den Ære at fremsende hoslagde Skrivelse fra foged Krejdahl, hvoraf behagelig vil erfares Beskaffenheden med det af Hans Nielsen Houge i Nedenes Lehn oprettede Saltkogerie, og at der er grundet Formodning om at samme ved Indvilgelse af det ansøgte Penge Forskud vil kunne naae en for Almeenvellet saare gavnlig Udvidelse og forøget Fuldkommenhed. —

Hvad Sikkerhed Supplikanten kan stille den Kongelige Casse for Laanet kan ieg ikke nu opgive da han for nærværende Tid er fraværende paa en Rejse til Stavanger og Bergen, men i Henseende til hans Vandel siden han kom paa fri Fod, da har samme i alle Maader været upaaklagelig og saaledes at Han i enhver Henseende har gjort sig fortient til den Kongelige Regierings Commissions gunstige Understøttelse. —

Jeg giver mig iøvrigt den Frihed at vedlegge en liden Prøve af det tilvirkede Salt til den Kongl. Regierings-Commissions behagelige Bedømmelse.

Christiansand den 4de Augusti 1809.

Thygeson.

Til den Kongl. interimistiske Regierings Commission.

Hans Nielsen Hauges brev til sine venner paa Vestlandet. 3. september 1809.

Avskrift i Heggtveits brevbok, nr. 29, s. 89-90.

Elskverdige i Bergen, Strudshavn, Søndfjord m. f. Steder!

Jeg skriver „Elskverdige", thi I have Dyder som er værd at elske. Lad os skjønne paa det Gode, Gud har virket, og takke ham som alt Godt kommer fra, ikke blive stolte deraf, og synes vi ere fuldkomne men jage etter at formere det Gode baade hos os selv og andre. Min erkjendtlige Taknemmelighed for alt det Gode, som I gjorde mod mig, deels ved at ville tjene og give og deels udførte det i Gjærningen; dog Gud veed det er tungt for mig at modtage, og min Hjertens Lyst at give, meest det som Eder bedst gavnet i Tiden til Evigheden. Jeg eftertænker nu min Omgang med Eder og inderlig ønsker at have givet Eder de Exempler og Kundskaber, som Gud behaget, hvilke Eder da høist gavnet. I veed at aandelige Opbyggelses Taler var jeg af høiere Aarsager afholdt fra. Mit Ønske var ved korte Ord at kunne virke noget til vor Moral og særdeles Styrke. Om Værker, Fabrikker, Jorddyrkere og huuslig Flid, talte jeg en Deel, samt adskillige Fortællelser, som var Meningen at muntre Sindet, sætte Aand og Legeme i Arbeide ved, men lad os tage os vare for letfærdig Skjæmt etc. — Jeg tænker nu paa adskilligt hvad som meest skulde gavne vort Land, og beder Eder hjertelig: værer flittige og sparsommelige i det I kan, saa troes bliver noget tilovers, der kan understytte til Manges Lyksaligheds Vel; jeg formaner Eder, som Tiden og Omstændigheden giver eller Formue har beskikket: Huusbonder og Huusbondinder, at I foregaa Eders Huusfolk med Moral og Sæder i Dyder og Flid med Tarvelighed og Simpelhed, indskrænke Forfængeligheden, skye Overdaadighed, afkast Dovenskab, Magelighed og den skjændige Last Hoffærdighed med alt Skiin til Had og Stolthed. I Tjenere være troe og flittige af Eders Kræfter, lad Eder nøie i Eders Stand og ikke af en hæftig eller utidig Lyst søge at blive Huusbonder eller Egne, tragt ikke efter at komme i en Stand, hvortil I endnu ikke haver de fornødne Midler men kunde udsætte Eder for Mangler der vil skade Sjel og Legem, kun det uskyldige attraaer, modereres, dæmpes, med Haab det kan skee og forbedres ved Flid i den Tjeneste I har, at ikke Hjertens Lyst taber sin Kraft i Arbeidet, men opvækkes til Fyrrighed, og I selv paa lovlig Maade søge at forhverve Eder hvad muligt der udfordres, naar man vil forbinde sig og følge Skaberens Plan til at formere Verdens Beboere til Evighedens Borgere; dog beholdt Fornægtelsen, og viis Uegennyttigheden. Jeg formaner Eder alle: værer ydmyge og kjerlige, hav en udbredt Beredvillighed og Hjertegodhed, saavidt muligt til Alle, vær glad i det mindste Onde I kan afværge og Gode I kan gjøre; men jag efter det høieste muligt saa skal I erfare at Ulyksaligheden aftager og Lyksaligheden tiltager. Min Aands Arbeide, mit Hjertes Lyst og Lemmers Drift er, og troer, skal vedblive efter Forsættet paa alle de Handlinger eller Ord og Gjerninger som høist kan gavne de Fleste, og vise de Exempler Gud har nedlagt indvortes og udvortes hos os, beskrevet i sit Ord, vor Samvittighed og Uskyldigheden i Naturen.

Kjerlig er De alle hilset, tilønsket daglig fornyet Sind med Fred i det Gode I vil gjøre, om end noget hindrer saa vi ikke kan faa udøvet det i Gjerningen, da har I dog Liv og Salighed. Jeg er Eders meddeelagtige forbundne Ven, Broder og velvillige Tjener. —

H. N. Hauge.

Skrevet ved Buchen paa Reisen fra Bergen til Stavanger
den 3die September 1809.

6. TILBAKE TIL ARRESTEN. 1809.

Ved kongebrev av 5. mai 1809 blev Hans Nielsen Hauge draget til ansvar efter loven for sin færd; der blev anordnet en kommission for at undersøke og paadømme hans sak, bestaaende av de samme medlemmer som den første kommission, Collett og Ingstad. Indtil sakens endelige paakjendelse skulde Hauge forblive under arrest. Akershus Stift beskikket 15. juni 1809 til aktor justitsraad Jan Blom, til defensor Nils Lumholtz, begge stiftsoverretsprokuratorer i Christiania. Efter ansøkning av 26. juni fritok Stiftet 1. juli Blom for sakførsel ved underretterne, saalænge Hauges sak varte.[1] Paa aktors foranstaltning blev Hauge nu i henhold til kongebrevet sat ind i arresten igjen.

Av protokollen for kommissionen av 5. mai 1809 til at undersøke og paadømme Hans Nielsen Hauges sak. 1ste møte, 23. august 1809.

NRA, Justitsdept., Hauges sak I. 4.

Aar 1809 den 23de August. . . . . . Eragtet: Commissionen, der imod Formodning maatte erfare: at Tiltalte Hans Nielsen Hauge ikke for nærværende Tiid er tilstæde udi den Arrest, i hvilken det Kongel: Commissorium bestemmer, at han indtil Sagens endelige Paakjendelse skal forblive, kunde nu desformedelst ej fremme Sagen; men paalægger herved Actor, i Anledning denne Tiltaltes Udeblivelse, strax at tage de fornødne Mesüres, samt, i Tilfælde at Tiltalte inden føje Tiid skulde sisteres i hans Arrest, at han da uopholdelig underretter Commissionen derom, paa det at han med mueligste Hurtighed med Sagen kunde fremfare. Thi udstaaer Sagen saaledes paa en ubestemt og af Actor for Commissionen nærmere opgivende Tiid.

P. Collett. Ingstad.

Arrest-begjæring over Hans Nielsen Hauge fra aktor i saken mot ham, justitsraad og prokurator Jan Blom. 23. august 1809.

Orig. i StA Chra., Christiania Stiftsdirektion pk. 70.

Til underdanig Følge Stiftets Ordre under 15. Juni d. A. incamminerede jeg som Actor i Dag for Commissionen Sagen mod Fanatikkeren Hans Nielsen Hauge. —

Det Kongelige Commissorium under 5 May sidstafvigte melder iblandt det mere disse Ord:

> „Indtil Sagens endelige Paakjendelse ville Vi, at Tiltalte skal forblive under Arrest m. v.

Jeg kunde saaledes ikke tvile om, at jo Hans Hauge mødte for Commissionen, om han skjønt ved Stevningens Forkyndelse da var af Arresten fraværende; men da han dog imod denne min Formodning efter Udraab ikke sisterede sig eller fantes i Arresten, blev jeg aftvunget at begiære Commissions-Sagen udsadt, indtil han ved nye Stevning kunde vorde plejet med Varsel efter Lovens 1—4—10. Sagen er desformedelst udsadt til 11 Octobr. førstkommende, hvilket jeg finder for Pligt Deres Excellence at indberette, om den Tiltalte imidlertid kunde foranstaltes tilbageført i den ham forhen paalagde Arrest, hvorom jeg underdanig tør forvente mig at vorde underrettet. —

Christiania d. 23. Augt. 1809. Underdanigst

Til Aggershuus Stift. — *Blom.*

---

[1] StA Chra., Akershus Stifts korrespondanceprotokol 1809-10, prot. 183, nr. 246. 251. 420.

Regjeringskommissionens skrivelse til Akershus Stift om Hans Nielsen Hauges gjenindsættelse i arrest. 30. august 1809.

Orig. i StA Chra., Christiania Stiftsdirektion pk. 70.

Skrivelsen blev i avskrift oversendt Blom fra Stiftet 1. september 1809 (NRA, Justitsdept., Hauges sak I. 5, nr. 10. 11).

Ved at tilbagesende det med Stiftets Skrivelse af 25de dennes fulgte Andragende fra den i Sagen mod Hans Nielsen Hauge beskikkede Actor, Justitsraad og Procurator Blom, skulde Kommissionen ikke undlade at melde til behagelig Bekjendtgjørelse for bemeldte Actor, at der med Stevningens Forkyndelse for Angjeldende, som i Følge Regjerings-Commissionens Tilladelse er sat paa frie Fod, og efter hvad man er underrettet om skal opholde sig ved Stavanger, bør forholdes saaledes som Anordningerne tilholde, naar den som stevnes er paa frie Fod. —

Christiania, i den Kongelige interimistiske Regieringscommission for Norge, den 30te Augusti 1809.

Christian, Prinz til Holsteen.
Rosenkrantz. H. Wedel-Jarlsberg.

Til Aggershuus Stift. — *Aamodt.*

Av protokollen for Domskommissionen over Hans Nielsen Hauge. 2det møte, 11. oktober 1809.

NRA, Justitsdept., Hauges sak I. 4.

Aar 1809 den 11te October. . . . . . Tiltalte Hans Nielsen Hauge sisterede sig for Commissionen og svarede paa de af Actor fremsatte Spørgsmaale saaledes: Han blev efter Regjeringscommissionens Foranstaltning løsladt af sin Arrest den 27de Febr. d. A., hvilket og den nu af ham producerede Byefoged Wulfsbergs Skrivelse af samme Dato (acta No. 12) udviser; han ankom her til Byen den 2den October; han kom da fra Saltkogeriet ved Lillesand, hvorfra han begav sig saa hastig, som han af sin Cautionist blev underrettet om, at der mod ham var anlagt Action. Han opholder sig for nærværende Tiid hos Hjulmager Halvor Andersen, boende i Møllergaden. — Actor forbeholdt sine Remarquer naar han engang deducerer Sagen, over Hans Hauges Løsladelse, forsaavidt han deraf seer, at Hans Hauge er forpligtet igjen at indfinde sig i Arresten, naar han tilbage kommer fra sit Ærinde, og maatte Actor i den Henseende indstille til Commissionen, hvorvidt Hans Hauge fremdeles under denne Sags Førelse kan vorde frie eller ikke frie for, efter Hans Majestæts Befaling at være arresteret; . . . . . — Defensor, efter Hans Hauges Begjæring anmærkede: at han blot har indfundet sig her paa Stedet i Anledning den mod ham anlagde Action, og at han endnu ikke har tilendebragt det Ærinde, hvorfor han er løsladt; men at Saltkogerierne endnu vedblive at drives, og, at hans personlige Opsyn dermed er nødvendigt og følgelig, at han maae forblive paa frie Fod.

I Anledning det Anførte lod Commissionen, til hans Efterretning og allerunderdanigste Efter-Kommelse oplæse for Hans Nielsen Hauge det

Kongl. Commissorium af 5te Maij indeværende Aar, hvoraf han vil erfare at det er Hans Majestæts Villie og Befaling: at han indtil Sagens endelige Paakjendelse, skal forblive under Arrest, ligesom og allerhøistbemeldte Commissorium udviser, at denne Hans Majestæts Befaling er nogle Maaneder senere end den efter den Kongl. Norske Regjerings-Commissions passerede midlertidige Fritagelse af hans Arrest. — Hans Hauge lod ved Defensor erklære: at da han af Commissoriet havde erfaret Hans Majestæts allernaadigste Villie, at han skal forblive i Arrest indtil Sagens Uddrag, fandt han sig nu pligtig at sistere sig i samme, — dog forbeholdt han sig, paa de forhen opgivne Grunde, allerunderdanigst at ansøge om at sættes paa frie Fod, indtil endelig Dom er falden. — . . . . . .

Eragtet: Ifølge Defensors Forlangende udstaaer Sagen til 8de November førstkommende Kl. 9 Formiddag; hvormed Commissionen, efterat Tiltalte var overleveret Vagtmester Michelsen, og man havde tilmeldt Byefogden det Fornødne, angaaende Tiltaltes Arrest, nu blev hævet.

P. Collett. Ingstad.

Skrivelse fra Domskommissionen over Hans Nielsen Hauge til byfoged og politimester i Christiania Weidemann om Hauges gjenindsættelse i arresten. 11. oktober 1809.

Kopi i NRA, Justitsdept., Hauges sak V. 15.

Promemoria!

I Anledning af, at Tiltalte Hans Nielsen Hauge, efterat det Kongl. Commissorium af 5te Maij indeværende Aar, udi hvilket der allernaadigst befales, at han skal forblive under Arrest indtil den imod ham instituerede Sags endelige Paakjendelse, var ham forelæst, har igjen sisteret sig til at forvares udi Byens Arresthuus, og han desformedelst nu, ved Commissionens idag afholdte Sessions Slutning, er overleveret til Vagtmester Michelsen; skulde Commissionen ikke undlade, herved at kundgjøre Deres Velædelhed saadant til fornøden Efterretning.

Christ.a udi Commissionen for at undersøge og paakjende Sagen mod Hans Nielsen Hauge, den 11te October 1809.

P. Collett. Ingstad.

Velædle Hr. Byefoged Weijdemann! *Hansteen.*

7. ANKLAGET. 1809-1813.

Kommissionen av 1809 holdt ialt 22 sessioner, nemlig: 1809 23. august, 11. oktober, 8. november; 1810 30. april, 6. august, 10. oktober, 28. november, 3. december; 1811 16. januar, 26. februar, 21. oktober, 26. november; 1812 18. februar, 14. april, 11. mai, 1. juni; 1813 31. marts, 29. april, 29. juli, 19. august, 10. september, og 4. december, da dom blev avsagt. Stiftsoverretsassessor J. P. Debes var stedfortræder for et av medlemmerne i 7 sessioner, nemlig: i 1812 18. februar, 11. april og 11. mai for Collett; i 1813 29. april for Ingstad, og 29. juli, 19. august og 10. september for Collett. Naar saken, trods den grundige behandling den hadde faat av kommissionen av 1804, trak saa længe ut, skyldtes det, at der, paa aktors forlangende i møtet 8. november 1809 og flere gange senere, blev optat en række nye forhør over hele landet.

„Arrestanten“ Hans Nielsen Hauge blev fremstillet for kommissionen ved alle møter fra 11. oktober 1809 til 26. november 1811, og ved hvert møtes slutning blev han, som det heter i protokollen, „atter overleveret til Vagtmester Michelsen“. Men ved kommissionens møte 18. februar 1812 indleverte vagtmesteren stadsphysicus dr. Müllers attest, „som viser at Arrestanten er saa syg, at han ikke kan forlade sit Værelse“. Likesaa 14. april 1812. Disse lægeerklæringer foreligger ikke længere, men Hauge beskriver selv i 1816 sin tilstand i følgende ord: Arresten, „hvori Luften af et Snees, for det meste uordentlige Mennesker, der ikke komme i fri Luft, er opfyldt med en Mængde usunde, anstikkende og skadelige Dunster, har forandret og rystet min Helbred saaledes, at jeg som var af den stærkeste Legemsbygning, og bedste Helbred, jevnlig lider under Blodsot, Slim og Koldfeber, Gigt og Kolik, Skjørbug, Vattersot, idelige Forstoppelser og Nervesvækkelser, der foraarsage et opsvolmet Legeme, guul og bleg Ansigtsfarve; en besynderlig Sensibilitet imod enhver Luftens og Veirets Forandring; hvilke Sygdomme daglig vexelviis incommodere mig, og som tvende Læger tilligemed Forsigtighed i Diæt og Levemaade ei har været i Stand til at hæve.“[1] — Dr. Müller oplyser i en attest fra 4. august 1813 (trykt s. 135), at han kun nogen faa gange besøkte Hauge i arresten, men „desto oftere i hans Logie i Møllergaden hos Hjulmager [Halvor] Andersen.“ Her hadde Hauge tat ind, da han 2. oktober 1809 kom tilbake til Christiania fra saltkokningsreisen (se s. 129), og han har altsaa — hvad Hauges biografer ikke har været opmerksom paa — i disse aar havt et tilflugtssted hos Andersen naar han kunde være ute av arresten.

I den tid Hauges sak var under behandling av 1809-kommissionen, blev han, som bekjendt, mildere medfaren. Æren herav har Christiania bys øvrighet. Christopher Weidemann, som i 1809 hadde efterfulgt Wulfsberg som byfoged og politimester, trodde Hauge saa vel, at han efter forbøn av byens præsident, justitsraad J. L. Bull paa Tøien, gav ham al den frihet han kunde.[1] I et engelsk skrift fra 1814 om Haugianerne i Norge, skrevet før der var kommet efterretning om Hauges domfældelse, heter det endog: „He has frequently been told by the magistrates, that he might quit the prison, but he has refused to accept his discharge, till they would give a sufficient reason why they had imprisoned him, and taken his property, and that of his friends. He notwithstanding frequently avails himself of so much of the liberty granted him, of walking out occasionally, and visiting his friends, and meeting with them for religious purposes."[2] Det sidste stemmer med, hvad Hauge selv siger i et brev fra 1813, trykt i engelsk oversættelse i samme skrift: „We often commune together, particularly every first day night."[3] Merkelig er den efterretning, at Hauge ikke har villet ta imot tilbud fra øvrigheten [i Christiania] om at bli sat paa frifot, før hans sak var færdigbehandlet. Den stemmer ikke med hvad Hauge selv siger i et brev av 23. december 1814 (trykt s. 143-4), hvorav det fremgaar at han har betragtet den frihet han nød, som meget usikker og avhængig av øvrighetens godtykke. Noget er der vel forsaavidt i hvad den engelske forfatter har hørt fortælle. Der foreligger nemlig ikke nogen ansøkning fra Hauge om løslatelse i 1809-kommissionens tid, saaledes som under den første kommission. Han har *villet* være taalmodig og vente.

---

[1] Hauges Reiser, 3. Udg., s. 69-70.

A. Chr. Bang oplyser, at „mod Slutningen af dette Aar [1811] slap man ham imidlertid med Regjeringskommissionens Bifald ganske ud af Arresten. Skjønt Domskommissionen knurrede, fandt man sig dog deri uden at gjøre Allarm . . . ."[4] Bang anfører ingen kilde for disse oplysninger, og det har ikke været mulig at finde nogen uttrykkelig bekræftelse paa dem. Regjeringskommissionen kan ikke ha havt noget at gjøre med løslatelse av Hauge i slutningen av 1811, for den holdt sit sidste møte 30. november 1810, avgav sin rapport 7. december og blev derefter opløst.[5] Heller ikke hjælper det at anta, at Bang har opgit urigtig aarstal, 1810 istedenfor 1811, eller forvekslet Regjeringskommissionen med Statholderskapet. Saavidt sees av disse myndigheters arkiver, er spørgsmaalet om Hauges løslatelse ikke forelagt enten Regjeringskommissionen i 2det halvaar 1810 eller Statholderen i 2det halvaar 1811, og i Domskommissionens arkiv foreligger intet vidnesbyrd om noget indgrep fra høiere hold. Hverken defensor eller aktor røber i sine indlæg fra 1813 noget kjendskap til at Hauge har været løslatt med den norske Regjerings samtykke, og Hauge selv nævner intet i den retning i sine „Reiser“ 1816, men lægger ansvaret paa byens politimester og præsident. Det er nok rimelig, at disse embedsmænd underhaanden har sikret sig stiltiende bifald paa høiere hold, til at la Hauge være mest mulig fri. Men selv siger Hauge, i brevet av 23. december 1814, at det først var „forrige Aar“, altsaa i 1813, at dette blev bekjendt for „den norske Regjering“, d.v.s. statholderen.

---

[1] Hauges Reiser, 3. Udg,, s. 61. — [2] [Frederick Smith,] An Account of a Religious Society in Norway called Saints, London 1814, s. 14. — [3] ib., s. 29. — [4] Bang, H. N. Hauge^3, s. 415. — [5] J. S. Worm-Müller, Norge gjennem nødsaarene, s. 553.

Den 8. august 1810 kjøpte Michel Nielsen Hauge gaarden Bakke eller Bakkehaugen i Aker med pladsen Bakkeengen av Christen Christophersen Bakke for 10500 rdl. I denne eiendom solgte han 4. januar 1811 en fjerdepart til Ole Olsen for 3000 rdl., tok 7. januar en pantobligation paa 4000 rdl. av Christen Bakke og 15. april 1812 en pantobligation paa 4500 rdl. av Borger Hansen Lou. Alt dette indløste han dog snart igjen: Ole Olsens fjerdepart kjøpte han igjen for 3300 rdl. 12. november 1812, og de to pantobligationer blev avlæst henholdsvis 20. marts og 1. september 1813. Paa Bakke blev der nu bygget en mølle; i den anledning gjorde Michel Hauge kontrakt med nabo-grundeierne, 16. august 1811 med kammerherre Anker, 27. november 1811 med Ole og Christian Eger og Jacob Mejer, begge thinglæst 4. december 1811, om anlæg av en ny dam paa gaarden Bakke.[1] Dette anlæg skyldtes Hans Nielsen Hauge, som nu tok ophold paa Bakke. Hans vennebreve er endnu 22. december 1810 dateret Christiania,[2] men 16. september 1811 Bakke,[3] likesaa 20. november 1812,[4] 16. juli[5] og 23. november[6] 1813.

Mens Hauge bodde paa Bakke i arresttiden, fik han endog et offentlig hverv, nemlig som fattiginspektør i Sagenes distrikt. I den egenskap omtales han av sin sogneprest, Claus Pavels, 15. oktober 1812.[7] Han fik nu anledning til at utfolde en storartet godgjørenhet mot de fattige i disse nødstider. Officielt var han imidlertid fremdeles arrestant. Fra 11. mai 1812 møtte han atter i alle sessioner i Domskommissionen, og omtales paa den sedvanlige maate i protokollen. Det ser endog ut til, at han fremdeles stundom opholdt sig i arresten. I det før nævnte engelske skrift fra 1814[8] findes nemlig i oversættelse to breve fra Hauge til hans venner, begge dateret „the Prison at Christiania 1813“; det ene er skrevet kort efter hans fars død 10. januar 1813, og der siger han: „Oh! pray the Lord with me, that the wicked may be hindered of their design of my destruction, and of continuing me in prison which yet holds me." I sin replik av 19. august 1813 røbet aktor overraskelse over at Hauge hadde opholdt sig utenfor arresten; det kan derfor ikke ha været almindelig bekjendt at han i de senere aar nød megen frihet.

---

[1] Alle oplysninger i StA Chra., Panteregister for Aker nr. 6, f. 69. 242. 196. — [2] Heggtveits brevbok, nr. 34 s. 52. — [3] Religiøse Breve, s. 19. — [4] ib. s. 21. — [5] ib. s. 22. — [6] Heggtveits brevbok, nr. 37 s. 149. — [7] Pavels's Dagbøger 1812-13, s. 78. — [8] An Account, s. 27-33.

Den 10. september 1813 blev saken endelig optat til doms. Hauge fremstilledes atter for kommissionen som „Arrestant", og ved sessionens slutning blev han „overleveret til Vagtmester Michelsen til Forvaring." Men selvsamme dag kl. 11 møtte han frem hos slotsprest Pavels med hester og phaeton for at hente sin sogneprest med familie, som han hadde indbudt til at besøke ham paa Bakkehaugen. „Vi fik et meget veltillavet Middagsmaaltid", fortæller Pavels, „med god Rødviin og desuden Ribsviin til Damerne." Pavels, som hadde faat mere og mere sympati for Hauge, var overbevist om, at han hadde „stiftet langt mere Godt end Ondt i Norge," og roste hans tilhængere for „Gudsfrygt, Sædelighed og Orden, Flid og Fredsommelighed, kort, næsten Alt, hvad der udgjør Borgerværd og fastholder Samfundet." Der var derfor al grund til, at man nu spaadde et godt utfald av Hauges sak.[1]

Erklæring om Hans Nielsen Hauges helbred, efter begjæring av defensor avgit av stadsphysicus i Christiania dr. med. Johannes Müller. 20. juli 1813.

Erklæringen som ikke nu længer foreligger blandt sakens akter, anføres av defensor nedenfor s. 134 og 141 og var fuldstændig indtat s. 538-9 i domsakten, som nu ikke har været til at gjenfinde.

Av defensors forsvar 29. juli 1813.

NRA, Justitsdept., Hauges sak I. 7.

Uagtet det ikke paatvivles at Hans Houge aldeles for Justitiens Tiltale vorder i denne Sag frikjendt, har jeg ikke vildet undlade i Anledning af det høie Commissoriums ovenforanførte Udtryk,[2] og i Tilfælde at Dommerne skulde være af den Formening, at han kunde dømmes, at erhverve Doctor og Professor Müllers Attest af 20de d. M., som viser, at den langvarige Arrest har foraarsaget Houge fleere Sygdomme der ere efter Attesten Følge af Arresten, ligesom han langt fra endnu ikke har erholdt sin Helbred tilbage og maaskee aldrig fuldkommen erholder den; og mon da ikke Helbredets Tab |: det vigtigste Mennesket ejer: | allerede er mere end alt for tilstrækkelig Straf for den Uforsigtighed at holde Opbyggelses Taler, det høyeste Prædicat man kan give denne Handling.

---

[1] Pavels's Dagbøger 1812-13, s. 225. — [2] „at tage Hensyn til den lange af ham udstandne Arrest."

Erklæring om Hans Nielsen Hauges helbred, efter begjæring av aktor avgit av stadsphysicus dr. J. Müller. 4. august 1813.

Orig. i NRA, Justitsdept., Hauges sak I. 5, nr. 66.

P: M:

Jeg har ikkuns nogle faae gange besøgt H. N. Houge i hans Arrest; men siden desto oftere i hans Logie i Møllergaden hos Hjulmager Andersen, og maae jeg endnu som før bevidne at hans forskjellige Sygdomme var en Følge af hans langvarige Arrest.

Christiania d. 4. Aug. 1813. *Müller.*

Til S: T: Hr. JustitzRaad Blom.

Av aktors replik 19. august 1813.

NRA, Justitsdept., Hauges sak I. 6.

Jeg drager aldeles ikke Hr. Doctor Müllers Attest i mindste Tvivl, uden for saavidt, at den langvarige Arrest skulle være en Aarsag til de anmeldte Sygdomme; jeg har derfore da jeg merkede, at Defensor havde tilveiebragt denne Attest, for derved om muelig at indskjerpe Dommerne en større Attention for det usædvanlig synderlige Udtryk i Commissoriet af Hensyn etc. af Hr. Doctoren reqvireret en nøyere Forklaring herom og i denne, som jeg herved fremlegger under Datum 4de dennes siger han, „at han ikkuns nogle faae Gange har besøgt H. N. Houge i hans Arrest, men siden desto oftere i hans Logis i Møller-Gaden hos Hjulmager Andersen.“ Dette er en Gaade for mig; thi hvorledes Houge kan have Logis i Byen, og dog hedde at være arresteret, det overlader jeg til ham og hans Defensor at forklare; men forholder det sig dog saaledes — hvilket man nu paa Grund af Hr. Doctorens Attest ikke kan paatvivle — saa vil Hensynet til hans langvarige Arrest formeentlig ikke komme i stor Leqvidation med hans forventende Straf efter Loven.

Av defensors duplik 9. september 1813.

NRA, Justitsdept., Hauges sak I. 7.

Dog forinden jeg slutter, skal jeg ikke undlade, i Andledning af den af Actor fra Hr. Professor og Doctor Müller fremlagte Skrivelse at anmerke: at efterat Houge i flere Aar havde hensiddet arresteret og derover tabt sin Helbred, blev der foranstaltet, at han nu og da fik Tilladelse at komme ud for at tage frisk Luft og saaledes kan Hr. Doctor Müller være bleven foranlediget til at besøge ham hos Hjulmager Andersen.

Et brev fra Hans Nielsen Hauge til hans venner, skrevet kort før domfældelsen. 23. november 1813.

Avskrift i Heggtveits brevbok, nr. 37, s. 149-50.

Til de christelige Medarbeidere!

Da denne elskelige Broder O. har været her og underrettet mig om

Eder etc., saa vil jeg med ham herved af Hjertens Oprigtighed hilse alle Troende, eller tilønske Eder Guds saliggjørende Naades Vedblivelse at tugte Eder fra det Onde, og paaskynde Eder til alle Slags gode Gjærninger, at den Fryd, Fred i Medgang og salige Trøst i Trængselen maatte følge Eder som alle sande Guds Børn, at Jesu Ord maatte være Eder den bedste Mad naar I med glade Hjerter følge hans Fodspor. Ach Venner! vel os, blive vi troe indtil Enden i det Løfte vi gjorde Gud da vi blev kaldet til at tjene ham etc.; thi da skal vi arve Livsens Krone etc. O, Søskende! lad os formane hverandre til at vaage etc., lad os tilskynde hverandre til at stride lovlig, og lad os tugte hinanden for Feil og syndige Begjærligheder der svækker Guds Kjærlighed etc., da Stolthed eller Ærgjerrighed sætter Gud og Næsten tilside saa vi da søger os selv, og det sidste jeg vil erindre Eder om, er Verdens Kjerlighed; thi vel var det Sprog til vor udvortes Pligt, vi skulde være flittige og søge at fortjene saa vi kan have hellere at give end at tage etc. det er og blevet agtet at fortjene etc. De meest begavet med Viisdom har brugt sin Forstand og Kræfter at formere sit Gods, Gud bevare os nu fra at det skulde blive til egen Nytte, at vi skulde forglemme at gjøre Godt medens vi har Tid, og derimod samle os Liggendefæ paa Jorden til vort Hjertes Velbehag i kjødelige Lyster, Ære, Magt og gode Dage i Vellyst og Herlighed med den rige Mand: betænk, at om ikke vi selv gjøre det, saa kan de vi overlade Godset til i Døden, falde paa Lasternes Vei etc.; men lad os blive rige paa sande gode Gjærninger, samle et Liggendefæ i Himmelen og hisset blive med de ved Jesu høire Side, som har læsket de Tørstige, mettet de Hungrige, hjulpet de Nødlidende og de Syge, besøgt enhver i sin Trængsel. Denne Broder underretter om os her. De hilses paa det kjerligste fra Deres forbundne Ven og Broder i Herren —

Bache den 23de November 1813. *H. N. Hauge.*

8. DØMT. 1813. 1814.

Utfaldet av den ni-aarige sak mot Hauge blev et ganske andet end han og hans venner hadde haabet. Kommissionens dom, som blev avsagt 4. december 1813, lød paa to aars strafarbeide paa Akershus fæstning og sakens omkostninger (600 rbdl. s. v. til hver av de to kommissærer, 300 til aktor og 250 til defensor). Dommen er trykt i sin helhet i 3dje utgave av Hans Nielsen Hauges „Reiser", 1914, s. 166-183. I henhold til sit kommissorium hadde dommerne tat hensyn til Hauges lange arrest, og fra deres synspunkt betragtet er dommen altsaa en mild dom. Paa den anden side har dommerne aabenbart været paavirket av aktors paastand, at naar Hauge under sakens behandling hadde nytt adskillig frihet, vilde hans arrest veie mindre som fradrag ved straffeutmaalingen. Derimot tok dommerne merkværdig nok ikke i betragtning, at Hauge hadde sat helsen til under den lange arrest, hvilket defensor anførte som formildende omstændighet.

Slotsprest Pavels raadet Hauge til at søke benaadning, men Hauge var bestemt paa at appellere til Overcriminalretten, dengang vor høieste domstol i straffesaker, og først naar den ogsaa negtet ham ret, at ty til kongens naade[1]. — Domskommissionen sendte straks, 4. december 1813, konklusionen av dommen til Statholderskapet for Norge, Akershus Stift og det Kongelige Danske Cancellie[2]. I Cancelliets arkiv, hvor dommen indkom 14. januar 1814[3], samme dag som Kielerfreden blev sluttet, ligger koncept til en uavsendt skrivelse, dateret februar 1814, med anmodning om at faa domsakten tilsendt.[4] Domsakten, som utgjorde 639 sider[5], blev indsendt til Stiftet 8. januar 1814[6] og 11. januar av Stiftet tilstillet byfoged Weidemann, som 19. januar sendte den tilbake til Stiftet i lovlig forkyndt stand med begjæring fra Hauge om appell[7]. Stiftets appellationspaategning er dateret 21. januar[8]. Den 24. januar opnævnte Overcriminalretten Blom til aktor og Lumholtz til defensor[9]. Aktors indlæg forelaa 22. februar[10], 2. marts blev saken paabegyndt og fortsat 20. april og 4. mai, men hver gang efter begjæring av defensor utsat paa grund av dens vidtløftighet[11].

Hauge bestemte sig nu allikevel til at søke benaadning, uten tvil efter raad av Pavels, som 22. april skrev en varm anbefaling for ham (s. 139-40). Defensor forfattet 3. mai benaadningsandragende, som med paategning av Hauge og aktor blev indleveret til det norske Statsraads 3dje Departement 24. mai[12]. I rettens session 18. mai blev saken utsat i paavente av Kongens avgjørelse. Denne faldt 4. juni og gik ut paa at saken først skulde færdigbehandles ved retten. Defensor fremla sit forsvar 15. juni[13] og saken blev da optat til dom.

Overcriminalrettens dom faldt først 23. december 1814. Den er i sin helhet trykt i 3dje utgave av Hauges „Reiser", 1914, s. 189-191. Den var en virkelig opreisning for Hauge. Dommerne var enige om at omgjøre slaveristraffen til en pengebot; forøvrig var der nogen meningsforskjel om botens størrelse, og om hvorvidt Hauge ogsaa skulde betale omkostningerne og med hvilket beløp. Hauge hadde haabet at slippe med en mulkt av 500 rbd. s. v.[1], men bare en av dommerne stemte for en saa billig straf. Dommen kom til at lyde paa 1000 rbd. s. v. i mulkt til Christiania fattigkasse og sakens omkostninger (sakførernes salærer med 500 til Blom og 400 til Lumholtz samt kommissærernes utlæg efter approberet regning).

---

[1] Pavels's Dagbøger 10. december 1813, s. 274. — [2] Koncept i NRA, Justitsdept., Hauges sak V. 15. — [3] NRA, Canc. 3. Dept., Uavgjorte saker 1800-13, pk. 5. l. — [4] NRA, Canc. 3. Dept , Uavgjorte saker, 1813-14, pk. b. — [5] Domsakten har ikke kunnet gjenfindes. Et utdrag av justitsraad Blom foreligger i NRA, Justitsdept., Hauges sak V. 18. — [6] Kommissionens følgeskrivelse i StA Chra., Christiania Stiftsdirektion pk. 70. — [7] StA Chra., Akershus Stifts journal 1814 (prot. 27) jnr. 57. 179; Chra. Stiftsdir. pk. 70. — [8] StA Chra., Akershus Stifts korrespondanceprotokol 1814 (prot. 190), s. 16. — [9] NRA, Justitsdept., Hauges sak V. 17. — [10] anm. 9. — [11] NRA, Overcriminalrettens justitsprotokol. — [12] NRA, Justitsdept. journal 1, 3. Dept. (urigtig signert 2. Dept.), 1814, sak 452. — [13] anm. 9.

Den 19. januar 1815 mottok Akershus Stift Overcriminalrettens dom; 30. januar oversendte Stiftet dommen til byfoged Møller i Christiania med paalæg om at paase indbetaling. Allerede 10. februar kunde Hauge utrede mulkten til fattigkassen og salærerne til sakførerne, ialt 1900 rbdl., som hans svoger kjøbmand Hans Erichsen la ut for ham.[2]

Kommissærerne i Hauges sak hadde ikke ved kongebrevet av 5. mai 1809 faat ret til at tilkjende sig selv salær for sit arbeide. De androg derfor 26. august 1813 Norges Statholder om „extensionsbevilling“ til at gjøre det. Statholderen resolverte 3. september, at herom maatte de henvende sig til det Kongelige Danske Cancellie.[3] Det kan ikke sees, at saa skede,[4] men ved dommen av 4. december 1813 dristet kommissærerne sig allikevel til at tildømme sig 600 rbdl. s. v. hver „i Sallarier, med Erstatning for Udlæg.“[5] Kommissærerne anmodet 22. august 1814 gjennem Akershus Stift om at faa disse salærer utbetalt, men den norske Regjering resolverte 29. august, at utbetaling maatte bero til Overcriminalrettens dom var faldt.[6] Stemningen i denne ret var imidlertid aabenbart ikke gunstig for Collett og Ingstad (se s. 143). For at forhindre en ufordelagtig avgjørelse søkte kommissærerne i sidste øieblik, 19. december 1814, paany Regjeringen om „extensionskommissorium“ til at tilkjende sig selv salær. Men ved at indgi denne ansøkning indrømmet de faktisk, at de ved dommen av 1813 hadde overskredet sin bemyndigelse paa dette punkt. Saken blev behandlet i statsraad allerede 20. december, hvilket viser, at ansøkerne paaskyndet den for at komme Overcriminalretten i forkjøpet. Statsraadet besluttet „at man herpaa ikke kunde indlade sig“.[7] Da retten

---

[1] Pavels's Biografi og Dagbøger, Bergen 1864. s. 366, 17. december 1814. — [2] StA Chra., Akershus Stifts journal 1815 (prot. 27) nr. 161. 162. 396, og korrespondanceprotokol 1815 (prot. 191) s. 29 nr. 161. NRA, Finansdept., 5. Dept.s journalsaker A 1814 nr. 458. 894. — [3] NRA, Statholderskapet 1810-14, prot. 58, jnr. 4972, sak 6225. Bilaget findes ikke (pk. 14). — [4] Utg. har efterset i NRA, Canc. 3. Dept. Cancelli-Indlæg, Cancelli-Breve, Uavgjorte saker og Henlagte saker. — [5] Hauges Reiser^3, s. 182-3. — [6] StA Chra, Christiania Stiftsdirektion pk. 70, skr. $^{22}/_{8}$ 1814. NRA, Finansdept., 1. Dept. 1814, 1. bureau, journal B nr. 876 med bilag og referatprotokol sak 21. — [7] NRA, Justitsdept., 2. Dept. journal nr. 2 1814, sak 1004 (bilaget findes ikke). Forhandlingsprotokol i Regjeringsraadet og Statsraadet 1814, udg. af Rigsarkivet, Kra. 1899, s. 213.

3 dage senere, 23. december 1814, avsa sin dom, fandt den at der ikke tilkom kommissærerne noget salær, fordi kommissoriet ikke hjemlet dem adgang dertil, og de fik sig bare tildømt erstatning for utgifter efter approberet regning.[1] Hans Nielsen Hauge siger i et brev han skrev til sine venner samme dag (s. 144), at han mente det ikke vilde bli 100 rbdl. s. v. Collett og Ingstad har sikkert følt sig skuffet over at bli avspist paa denne maate efter otte aars arbeide med Hauges sak, og de ansaa det vel ikke for umaken værd at kræve pengene. I Departementernes og Stiftets arkiver[2] vil man forgjæves lete efter nogen anmodning fra dem om at faa sit tilgodehavende, og Hauge hørte aldrig noget fra øvrigheten, heller.

Erklæring om Hans Nielsen Hauge av sognepresten i Aker, slotsprest Claus Pavels.[3] *22. april 1814.*

Orig. i NRA, Justitsdept., 3. Dept., Journalsaker lit. A 1814, nr. 452.

Ligesom dels Rygtet, dels egen Erfaring næsten i min hele Embedstid her i Christiania, har lært mig at kjende dem, der angaves som Tilhængere af den saakaldte Hougiske Sect, som vindskibelige, sædelige og, i Ordets mest uvanhelligede Betydning, gudfrygtige Mennesker: ligesom jeg af meget oplyste Religionslærere, der forhen harmedes og græmmedes over den Indflydelse, misforstaaet Religiøsitet havde paa enkelt Mands Charakter og Handlemaade, har siden hørt yttret det Ønske, hvilket jeg selv tidt har følt mig fristet til at istemme: at deres hele Menighed bestod af Hougianere; saaledes har jeg og i den senere Tid havt Leilighed til, nøie at kjende Hans Nielsen Houge selv, og maa tilstaae, at alle hine Prædicater fortrinligen kunne tillægges ham. At han engang har ladet sig henrive og ved Ord og Exempel henrevet andre paa Afveie, at Secten, naar den havde fulgt den Tendents, et og andet af dens Medlemmer angav, kunde bleven fordærvelig for Borgersamfundet, vil jeg saa meget mindre negte, da Manden selv fuldeligen erkjender det; men derhos tillader jeg mig den Formening, at han, for det som er feilet fra hans Side, er ved sit lange Fængsel tilstrækkeligen straffet; og naar det nu er notorisk Kjendsgjerning, som Ingen, der med Iagttagerens upartiske Blik agter paa hans og hans Venners Færd: at de nu ved deres Grundsætninger og ved deres Vandel qvalificere sig til Sted blandt Statens hæderligste Borgere: at de i deres Virkekreds kraftigen arbeide paa at vedligeholde hvad de engang beskyldtes for at ville omstyrte: at Hans Nielsen, deres fordums Anfører, for hvem de endnu have megen Agtelse og Tillid, ved sit Exempel af yderste Evne bidrager til at bevare denne gode Stemning, selv udøver og søger at fremme sand Borgerdyd; saa synes han og de i nærværende Øieblik langt mere fortjente til Hæder

---

[1] Hauges Reiser[3], s. 191. — [2] NRA, Justitsdept. (2. og 3. Dept.), Finantsdept. (4. og 5. Dept.), 1815 ff.; StA Chra., Akershus Stift, 1815 ff. — [3] Hermed bør sammenholdes Pavels's ytringer om Hauge i dagboken 10. september 1813 (Claus Pavels's Dagbøger for Aarene 1812-13, udg. af L. Daae, Kr.a 1889, s. 225) og 30. juli 1814 (Claus Pavels's Biografi og Dagbøger, udg. af C. P. Riis, Bergen 1864, s. 216-7).

og Belønning end til Straf. Give Gud, den Følelse for Religion og Sædelighed, som fremlyser af disse Menneskers hele Adfærd, besjelede os alle! da vilde lav Egoisme og Partiaand og alle disse Irreligiøsitetens Affødninger, der arbeide paa at nedbryde vort Borgerværd og Borgerheld, være vore langt mindre farlige Fjender; den gode Sag vilde vinde lettere, hastigere og varigere Seier! Det er min Overbevisning, den jeg aldrig skal blues ved at vedkjende mig.

Christiania den 22 April 1814. *Pavels.*

Ansøkning til Norges Regent fra Hans Nielsen Hauges defensor prokurator Nils Lumholtz om benaadning i kommissionsdommen over Hauge. 3. mai 1814. — Paategninger av Hauge og av aktor prokurator J. Blom.

Orig. i NRA, Justitsdept., 3. Dept., Journalsaker lit. A 1814, nr. 452.

Christiania den 3die Maij 1814.

. . . .

Til Norges Regent Hans Kongelige Højhed Prinds Christian Friderich!

Som befalet Defensor for Hans Nilsen Houge, der . . . . ved . . . Dom af 4de Decbr. f: A: er tilkjendt, at hensettes til Arbejde udi Aggershuus Fæstning i Tvende Aar, og at betale de af Actionen lovlig flydende Omkostninger, hvorunder Commissariernes Salarier for hver er bevilget med 600 Rbdl: S: V:, Actors med 300 og Defensors med 250 Rbdl. S: V:, vover jeg underdanigst at ansøge Deres Kongelige Højhed, som Norges Regent, om at den Hans Nilsen Houge tilkjendte corporlige Straf af 2de Aars Fæstnings Arbejde maatte ham naadigst vorde eftergiven, imod at han udreder saavel de idømte Sagens Omkostninger, som det af Actor ved Overcriminal-Retten |:hvor Sagen nu for Tiden staaer:| i Indlæg af 22de Febr. 1814 paastaaede Salarium for Sags Førelsen ved bemeldte Ret med 100 Rbdl: S: V:, for saavidt de ham tilhørende og af Justitien i Bergen sequestrerede Ejendomme maatte tilstrække.

De Grunde, som jeg underdanigst i denne Andledning tør fremsette, ere følgende:

Vel kan det ikke nægtes, at Hans Nilsen Houge har holdt gudelige Samlinger paa flere Steder her i Riget, hvor han paa sine Rejser i egne Anliggender paa et eller andet Sted kan af sine Bekjendtere til fælles Opbyggelse derom være anmodet, hvorimod der ikke er under Sagen oplyst, at han med Forset har gjort sig skyldig i Overtrædelse i Forordningens Bydende, dateret den 13de Januar: 1741, dens 7de og 16de §§, efterdi han stedse, naar Lejligheden og det Locale tillod det, anmodede sine Bekjendtere om at lade Presten paa Stedet underrette om hans og Bekjendteres stille huuslige Andagts-Øvelser, hvilket og, hvor det kunde skee, blev iverksat.

Ligeledes kan det ikke nægtes, at Hans Nilsen Houge har deels forfattet, deels ladet udgive nogle Opbyggelses-Skrifter, hvori dog ikke findes andre Grundsetninger end saadanne, som ere byggede paa Luthers liden Kathecismus, og altsaa overeensstemmende med vor Stats herskende Religion, og, om der end i samme skulde hist og her findes nogle djerve Udfald mod den gejstlige Stand, maae Samme tilskrives Hans Houges Iver for Religieusitet, den han ikke syntes at finde hos Lærestanden i den Grad, som stemmede med hans Begreber, som og hans |:som læg Mand:| Misgreb i Valget af de til omhandlede Emne meest passende Udtryk, som hos ham saameget lettere maatte blive Tilfældet, da hans Skrifter ere sammenflettede af bibelske Sprog, der just ikke ere valgte eller sammenkjedede med den bedste Orden og Skjønsomhed, og følgeligen let kunde blive misforstaaede.

Derimod er det aldeles ikke beviist, at han enten har bestræbet sig for at stifte en egen Sect eller Fællesskab i Formue, ligesaa lidt, som at han har tilskyndet andre at rejse omkring og holde Taler. Har da end Hans Houge paa den ene Side irret i sine religieuse Begreber, har Lærestanden paa den anden Side vist ikke anvendt de rette Midler til hans Begrebers Berigtigelse, thi disse rettes ikke ved Spot, som Nogle have anvendt, men ved sagtmodige Formaninger og Forstandens Overbevisning, og altsaa er det let begribeligt, at Hans Houge efter saadan Medfart fandt sig ikke beføjet til at forlade sine engang fattede Grundsetninger.

Imidlertid blev han arresteret i Eger Prestegjeld, og bragt hid til Christiania, hvor Forhøret over ham tog sin Begyndelse den 8de Januar: 1805 i Følge Kongeligt Commissorium af 16de Novbr. 1804, og Sagen videre indtil denne Tid mod ham fra Justitiens Side dreven. Fra Forhørets Begyndelse og indtil nu er saaledes forløbet over 9 Aar, i hvilket Tidsrum Hans Houge har sukket under Byrden af en tung Arrest, som havde den uoprettelige Følge for ham, at den nedbrød hans Helbred.

Imedens Manden saaledes henslæbte sit kummerfulde Liv under Sygdommes og alle en Arrests Besværligheder, havde hans Lære og Exempel stiftet meget Godt blandt hans Bekjendtere, og baaret de herligste Frugter, hvorom jeg underdanigst tør paaberaabe mig de fra min Side som Defensor fremlagde Attester fra de fleste Statens saavel civile som gejstlige Embedsmænd, og som findes i Commissions-Acten inddragne fra Pag. 451 til 526. Saaledes sees hans Bekjendtere at have udmerket sig ved Sædelighed, Orden og Virksomhed i deres Kalds Forretninger, hvortil Houge ideligen ved sine Samtaler havde opmuntret dem, og herom vover jeg end ydermere underdanigst at henvise til Hr. Slotsprest Pavels's Attest af 22de April d. A., *hvori han giver Houge og hans Venner Plads blandt de hæderligste Borgere i Staten, og at han i nærværende Øjeblik synes snarere at fortjene Belønning end Straf.*

I Tillid til saadanne hæderlige Vidnesbyrd for Hans Houge og i Tillid til hans efter min Overbeviisning gode Sag, er det, at jeg, som Defensor, paa hans Vegne har vovet at nedlægge denne underdanigste Ansøgning for Deres Kongelige Højhed om Eftergivelse af den Hans Nilsen Houge ved Commissionen tilkjendte corporlige Straf.

Naadigste Prinds!

Ved at tage Hensyn paa det meget Gode, Hans Nilsen Houge har stiftet, og paa de mange Lidelser, han under sin Arrest har udstaaet, |:om hvilke sidste Hr. Doctor Müllers Attest, som findes i Commissions Acten Pag. 538 og 539, noksom vidner:| som og paa Hans Houges inderlige Ønske at faae Sagen tilendebragt, for igjen at sættes i Virksomhed til Gavn for sine Medborgere, tør jeg yttre det underdanigste Haab, at Deres Kongelige Højhed naadigst vil ansee den usædvanlige lange

Arrest, som tilstrækkelig Straf for Hans Houges i sin Tid maaske feilagtige Begreber i Religions Sager, ligesom jeg og underdanigst maae anmerke: at, om denne Sag ved Overcriminal-Retten |:hvor den nu staaer:| skulde paakjendes, vil der dertil i det mindste medgaa et Tidsrum af et halvt Aar og Mere formedelst dens ualmindelige Vidtløftighed, hvorved Hans Houges Lidelser vilde forøges, hvorfor jeg anraaber underdanigst for ham Deres Kongelige Højheds Naade. — Underdanigst

Nils Lumholtz.

Paa de af min Defensor anførte grunde, vover Jeg mig med ham underdanigst at Instille min Sag til Deres Kongelige Høyheds Naade.

Underdanigst

Hans Nielsen Hauge.

Underdanigst Erklæring.

Jeg kan som Actor morallement Intet have at erindre imod denne Ansøgning, da den gielder et Menneskes borgerlige Frihed og Frelse for en idømt corporlig Straf. —

Naar Hans Hauge udbetaler mig de under 4de Post i mit Indlæg til Commissionen under 21. April 1813 som Udlæg i Sagen udbetalte 25 Rbdr. S. V. og det for Overcriminalretten paastaaede Sallarium 100 Rbdr. S. V. uden at jeg for samme med hans Boe i Bergen har at bestille, er dette den Eeneste Erindring, jeg underdanigst har at nedlægge. —

Hvad jeg ellers taber, ved ikke at faae den Paastand paakjendt ved Overcriminalretten, som jeg der har nedlagt, angaaende et forøget og mere billig passende Sallarium, for et paa 5te Aar havende Arbeide med denne saa usædvanlig vidløftige Sag, hvorfore Commissionen har tilkjendt mig ikke engang Bryggebærerens Betaling 300 Rbdr. S. V. |:og derimod sig selv som Comissarier 1200 Rbdr. S. V.:| det tør jeg derimod vel ikke nu vente, vil komme under naadigst Betragtning. —

Christiania d. 12. Maij 1814. — Underdanigst

Blom.

Innstilling om Hans Nielsen Hauges benaadning fra statsraad Sommerhielm og kong Christian Frederiks resolution. 4. juni 1814.

Orig. i NRA, Justitsdept., 3. Dept., Journalsaker lit. A 1814, nr. 452. — Meddelt Lumholtz ved Akershus Stifts skr. av 9. juni 1814, Hauges sak V. 17.

Allerunderdanigst Indstilling fra Statsraadets 3die Departement, den 4de Juni 1814. — . . . . . Om hvorvidt Hans Nielsen Houge nu kan vente at blive benaadet, forinden Sagen er behandlet og paadømt ved Overcriminall-Retten, det indstilles allerunderdanigst til Deres Kongelige Majestæts allernaadigste Resolution. — Allerunderdanigst *Sommerhielm.*

For Hans Nielsen Hauge kan ingen Benaadning nu finde Sted, efter Commissions Dommen, men Sagen maa først behandles og paadømmes ved Overcriminall-Retten, hvorefter det nærmere vil tages i allernaadigst Betragtning, hvorvidt Angjeldende kan vente Eftergivelse eller ikke. —

Ladegaardsøen d. 4. Junii 1814. *Christian Frederik.*

Overcriminalrettens vota i Hans Nielsen Hauges sak. 23. december 1814.

Orig. koncept i NRA, Overcriminalrettens arkiv, pk. 17, sak nr. 34, dom nr. 118.

. . . . . Thi concl: Hans Nielsen Houge bør bøde til Christiania Byes Fattig-Kasse 1000 |: Et Tusinde :| *(rettet fra:* 1500 |: Femten Hundrede :|*)* Rigsbankdaler Sølv-Værdie, samt erstatte alle af Actionen lovlige flydende Omkostninger, hvorunder til Actor Justitsraad Blom 500 og til Defensor Stiftsoverrets-Procurator Lumholtz 400 Rbd: S: V:, til Commissairerne Justitsraad Collett og Raadmand Ingstad deres Udgivter efter lovlig, af vedkommende Øvrighed approberet Regning. Iøvrigt bør Hans Nielsen Houge for Actors videre Tiltale i denne Sag frie at være. *Arntzen.* — Enig, dog saa, at Mulcten bestemes i det heele til 1000 rbd. S: V: *(utstrøket:* Actors Salar til 450 *(rettet fra:* 400*)* rbd. og Defensors til 400 Rbd. S. V.*) Bergh.* — Enig med Hr. Arntzen, dog at Mulcten i det Hele bestemmes til Fem Hundrede Rbd. S: V: paa Grund af den lange Tid Tiltalte har været arresteret. *Omsen.* — Enig med General-Auditeur Bergh. *Diriks.* — I Henseende til Mulcten og Salarium enig med Hr. Arntzen. *Falbe.*

Hans Nielsen Hauges brev til sine venner, skrevet samme dag som Overcriminalretten avsa den endelige dom i hans sak. 23. december 1814.

Avskrift i Heggtveits brevbok, nr. 42 A, s. 64-7. — Trykt, med enkelte feil, i Religiøse Breve, 1827, s. 24-7.

Venner!

Ja Venner! som have følt og ønsket at tage Deel med mig saavel i Trengsel og Fengsel, som i Medgang og Frihed; lover og takker Herren, ophøier og kundgjører hans hellige Navn for hans usigelige Naade, som han har kaldet os med ved sit Ords og Aands Kraft, han som har oplyst os, om hvormeget det Gode er, som er gjemt til dem som frygte og elske ham; ja denne Herre som har lært os ved sin eenbaarne Søn, at naar vi elsker ham, saa kan vi med sønlig Tiltroe kalde ham vor Hjertekjære Fader, der intet andet vil, end vort Vel, han som ved sin Aand har virket den store, faste og evigvarende Kjærlighed, og denne vor Frelser der har givet de Troende det Kjendemærke, at alle skal kjendes paa det de elsker hverandre; o! hvilken Naade er det ikke os bevist fremfor mange Tusinde der ikke kjender den saliggjørende Troe paa Gud, der ikke har den Glæde at de kan holde sit Hjerte med fast Tillid til noget Menneske eller den Overbeviisning dem vil hans sande Vel, og dele med ham i Modgang som Medgang; ak! at jeg skjønte paa det overnaturlige og naturlige meget Gode jeg haver. — Jeg haaber I eftertænker hvad Gode I nyder af Herren, og lad os af Hjertet udbryde: min Sjæl, lov Herren og Alt hvad i mig er, hans hellige Navn. I veed meget af mit Vel og min Trængsel; I veed hvad jeg skrev for 5 Aar og 11 Maaneder siden; I veed: jeg ved Norges Regjerings Commission blev friet af den Arrest, den danske Regjering lod mig sætte i; men dem glemte ikke i en ny Ordre at befale: jeg skulde forblive i Arresten; dog, da jeg havde været der nogle Maaneder, oversaae Øvrigheden at

ikke strænge mig; jeg nød meer og mere Frihed, dem erfoer jeg brugte den til Landets Nytte; det blev og den Norske Regjering forrige Aar bekjendt, jeg var udenfor Arresten; men alt dette skjønte jeg ikke var nogen sikker Frihed; det kostet kun Arrestforvareren eller en anden Øvrigheds Person et Ord, saa var min Frihed borte; dette har jeg mange Gange tænkt paa i disse 5 Aar; til dette kom den vitløftige Sag, som mange med Bitterhed søgte at styrte min Ære og Frihed for dette Liv tabt. — Jeg er ikke uvidende om adskiellige Slags Domme, og kunde ikke have Sikkerhed for et slet Udfald; thi de 2de Commissairer dømte mig et Aar siden i 2 Aar Slaverie og betale i Omkostninger 1200 Rbdr. Sølv Værdi og mere til forskiellige Andre. — At denne Dom gav mig ubehagelige Følelser for Ære og Frihed, og naar den skulde opfyldes, havde det kostet mit Liv; thi min svage Helbred kunde ikke udholde denne Straf; at derfor mine Følelser om Sagens uvisse Udfald har kundet plage mig dette Aar, er menneskeligt; men den Guds Kraft som overgaaer al Forstand, mit Haab paa Herren, det har isted for Angst givet mit Liv med sød Behagelighed, overbevist om, at engang skal Sandheden komme for Dagen, at Gud belønner sine. Trøst Eder! I troe Deeltagere som har følt med mig i mine Trængsels-Aar, og min Sjæls egen Tilfredshed har kun faaet Mod at trøste mig i, ja givet alle disse Aar mit Liv en glad munter og salig Fryd i Tidens Løb; thi er det, jeg i Dag kan, vil og med Glæde haste, at gjøre Eder deelagtige i mine Glæder, over at jeg ved høieste Ret blev frikjendt for al Straf, kun at jeg for mine gudelige Taler og for jeg ikke varsom har valgt mine Udtryk i de trykte Bøger, derfor skal bøde 1000 Rbdr. S. V. Andre Omkostninger bliver vel over; dog Commissionen skal intet have foruden det Udlagde som vel ikke bliver 100 Rbdr. S. V. —

Hvad jeg siger om dette, da appelerer jeg til Guds Dom og finder mig fornøiet i, at Udfaldet af denne mageløse Sag blev saa meget forandret fra Begyndelsen til Enden; og hvad kom nu af alle de onde Beskyldninger, som Mange besværet sig ved, for i det Mindste at faae mig i Livs Fængsel. Hvad er nu de mange Papirer til, de mange har arbeidet sig trætte paa, og plaget mig med omtrent 600 Spørgsmaal, overhørt ligesaa mange Vidner, i Haab at faae bevist strafværdige Laster paa mig. Gud være evig lovet, der har bevaret mig fra Laster, og altsaa fandt de intet andet end de Guds Ords Øvelser jeg havde talt, og de Bøger jeg skrev, hvilket mit eget Vidne var nok, da jeg sagde ikke havde dette gjort. — Jeg bad og lovte Herren, fornemmelig i mine Angeststunde, da mine Modstandere bruset over mig, og jeg var i deres Magt, at Herren vilde udfri min Sag; jeg lovede at prise ham, naar jeg frelstes, og dette vil jeg gjøre; Han give mig selv Naade dertil, han give Eder Deeltagelse af sin Aands Kraft, Liv og Glæde, saa vi samtlige synger hans Navn Lov, den aller høieste. — Jeg hilser Eder i Jesu Navn og beder Eder leve vel til Evighed, og forbliver Eders hengivne Ven i Herren

Bache den 23de December 1814. *Hans Hauge.*

HAUGIANEREN OG DEMOKRATEN MIKKEL GRENDAHL.

AV

ANDERS GIMSE.

Haugianismens betydning for vort folks religiøse, politiske og sociale utvikling kan neppe vurderes høit nok. Men naar man skal faa den riktige forstaaelse av Hauge og den bevægelse han reiste i vort land, maa man altid huske paa at han hadde mange dygtige og trofaste medarbeidere og hjælpere i sin store gjerning.

Personlige i sit gudsforhold, samvittighetsfulde i sin daglige gjerning, demokratiske i sin politik, slik fremstiller de fleste haugianere sig for os, og en slik haugianer var Mikkel Grendahl. Han var en av Hauges nærmeste venner og en av hans dygtigste hjælpesmænd.

Grendahls opvekst og religiøse vækkelse.

Mikkel Grendahl var trønder. Han blev født paa gaarden øvre Grindal[1] i Rennebu 12. marts 1775. Hans forældre var odelsbonde Nils Mikkelsen Grindal, f. 1739, og Randi Mikkelsdatter (fra gaarden Stafne i Rennebu), f. 1745. De blev viet 15. juni 1766.[2] Forældrene hørte til de bedste familier i bygden, var „forholdsvis oplyste" og yderst flittige og strævsomme. To av sønnerne het Mikkel (opkaldt efter de to bedstefædre av samme navn). Den ene er bedst kjendt som Mikkel Mærk. Han blev født i 1777 og skal ha været en meget evnerik og vel utrustet mand.[3] Mikkel Grendahl har vistnok været den næstældste av 8 søskende. Det var 6 gutter og 2 piker. Begge søstrene blev „godt gifte“, et bevis paa at slegten var vel anset. Av brødrene er særlig Trond Nilsen omtalt som en meget energisk og duelig mand. Ved sin ældre brors (Mikkel Grendahls) hjælp kjøpte han i 1810 gaarden Utheim paa Haverøen. I 1822 tilbyttet han sig Torviken i Tingvoll og bodde der resten av sit liv. Trond Grendahl var kjendt over hele Nordmøre som en fremragende gaardbruker. Han hadde flere kverner og sagbruk paa sin gaard, var desuten postaapner og postfører. Hans gjestfrie hus stod altid aapent for enhver, og særlig var det et tilholdssted for omreisende haugianere. Om Trond Grendahl sier provst Wefring at „han var om end ikke i samme grad som broderen (Mikkel Grendahl) udrustet med en god forstand og en let opfatning.“[1] Trond Grendahl reiste tildels omkring som opbyggelsestaler, skjønt hans anlæg i den retning ikke skal ha været de bedste. Han døde i 1846, agtet og avholdt av venner og undergivne.[2] — Paa en undtagelse nær omtales alle Grendahls søsken som aandelig og legemlig vel utrustede mennesker.[3]

---

[1] Det er i Rennebu flere gaarder som heter Grindal (uttalt *Grinjdæl*); Grendahl var fra den største. (Mundtlig meddelelse av Grendahls dattersøn, M. C. Simonsen, Byaasen ved Trondhjem). Det er en av de ældste gaarder i Rennebu. Den omtales allerede i 1422. (O. Rygh, Norske Gaardnavne, S. T.hjems Amt, s. 176). Grendahl brugte længe formen „Grindal" i sit navn. Først fra 1836 begynder han i almindelighet at skrive „Grendahl". — [2] Meldalens ministerialbok 1751-75, s. 506. Trondhjems Statsarkiv. — [3] Folketælling for Meldalen og Rennebu 1801, s. 605, Trondhjems Statsarkiv. H. G. Heggtveit, Den norske Kirke i 19de Aarhundrede I, s. 209.

Mikkel Grendahl var uten sammenligning den evnerikeste i søskendflokken. Han var en dyp tænkernatur med et stille, noget indadvendt præg. I sin opvekst hjalp han sine forældre med gaardsarbeidet, indtil han omkring aar 1800, ca. 25 aar gammel, som ældste søn overtok gaarden efter sin far. I 1801 tituleres han i folketællingslisterne for „Landsoldat“ og har skjøte paa gaarden.[4] Grendahl var fra sin tidligste ungdom en rationel og driftig gaardbruker. Han var en utpræget religiøs natur. Naar han hvilte fra det daglige stræv, brukte han tiden til læsning i Bibelen og andagtsbøker. Anden litteratur var det heller ikke stor adgang til. Men Bibelen blev snart hans kjæreste bok. Han læste den igjennem gang paa gang og fandt stadig noget nyt at gruble over. I den tarvelig utstyrte omgangsskole lærte han foruten at læse vistnok ogsaa at skrive. Ellers er det intet som tyder paa at han har hat nogen „Baard“ til skolemester. Derimot gjorde pastor Krags konfirmationsundervisning flere ganger et sterkt indtryk paa ham. „Hans Lyst til Børneleg med alt som kildrede Ungdommen, aftog“.[5] Men for ikke at bli foragtet av kameraterne eller gjælde for hængehode deltok han dog i de almindelige ungdomsfornøielser som fandtes i bygden. Om sin religiøse og moralske tilstand i sin første ungdom har Grendahl selv fortalt i et brev til Hauge: „Omendskjønt mine Forældre saavelsom Børnelærdommen allerede i min tidligste Alder overtydede mig om at der var et andet Liv efter dette, hvor Gud vilde uddele Belønninger til hver af os Mennesker efter vort Forhold i Tiden, saa kan jeg ikke erindre nogen videre Følge heraf, end at jeg ønskede at leve saa gjennem Tiden, at det kunde gaa mig vel i hint Liv, men opførte mig ellers som Ungdommen i Almindelighed. — Dette udartede saa vidt, at jeg i mit 24de Aar var bragt til Deltagelse i alle Ungdommens Daarligheder med Undtagelse af de grove Laster.“[1]

---

[1] Heggtveit I, s. 208. — [2] Se Heggtveit I, s. 207. — [3] Personlig meddelelse av M. C. Simonsen. Oplysninger om slegten Grendahl findes ogsaa i folketællingslisterne for Meldalen og Rennebu for 1815, 1825 og 1835, Trondhjem Statsarkiv. — [4] Folketælling i Meldalen 1801, s. 605, Trondhjems Statsarkiv. Jfr. panteregister for Rennebu 1814-72, no. 2c, s. 768 og 769, Trondhjems Statsarkiv. — [5] H. N. Hauge, Om religiøse Følelser, s. 100 f.

Den moralske tilstand i vore fjeldbygder var ikke den bedste i denne tid. Det eneste ungdommen brukte at samle sig om, var dans, spil og drik med paafølgende slagsmaal. Et ganske godt billede av tiden gir presten i Opdal (nabosogn til Rennebu), naar han fortæller om en skolelærer der i bygden, at „han, ugift og saa ung, hverken tager Folks Heste fra Marken og rider dem ihjel, ei heller er bleven angiven som Fader til noget uægteskabeligt Barn.“ Dette er, fortsætter presten, „tvende Rosværdigheder, der stemmer Lovtalen høit over et opdalsk haabefuldt, ungt Menneske“.[2] Enkelte prester gjorde vistnok prisværdige forsøk paa at lægge en dæmper paa raaskapen og vildheten, og kunde da for en tid merke en bedring indenfor sit eget sogn. En forandring i disse forhold skulde dog snart komme med Hauges og hans venners virksomhet.

Mot slutten av det 18de aarhundrede naadde rygtet om Hans Nielsen Hauge fra det søndenfjeldske Norge op til de trønderske fjeldbygder. I 1799 kom den unge lægprædikant Nils Iversen Riis til Trøndelag. Han var blit „vakt“ under Hauges virksomhet paa Kongsberg og begyndte straks at reise omkring og holde opbyggelser. Omtrent samtidig med Riis kom ogsaa Hauge til Trondhjem. Redaktøren av „Trondhjems Adresseavis“ eller „Trondhjemske Tidender“ som det dengang het, omtaler de to lægmænds ankomst paa en for opfatningen blandt de „høiere klasser“ karakteristisk maate, og en del av artikkelen skal derfor anføres her:

„En af de Bondeprædikanter der have drevet deres Væsen søndenfjelds, — — navnlig Niels Iversen Riis, 19 aar gammel, har forvildet sig til disse Egne, hvor denne Ukaldede mod Syndens og Kjødets Lyster drabeligen fægtende Prædikant skal have forkyndet for forsamlede Skarer hvad han kalder Guds Ord. — Det synes at formegen Læsning i Bibelen, formegen Bøn og Andægtighed har forvildet hans Hjerne. — Med Sprog af Bibelen møder han enhver der vil modsige ham. Ellers er det næsten vanskeligt at sige noget til dette stupide, dumstolte Menneske som ideligen babler og ikke forstaar sig paa at tie saa længe andre taler. — Den berygtede Hans Nielsen Hauge, Yppersteprest og Høvedsmand for den hellige Bande, som flakker omkring og skal have fordelt sig over Landet, er ogsaa her ankommen, men er dog endnu ikke i Arrest.[1] — Saadanne Mennesker kunde blive skadelige for den offentlige Sikkerhed, dersom de ville, og hvo indestaar os for at ikke enkelte kunde faa sligt i deres Hoveder, især naar et Sprog af Bibelen skulle give dem Medhold; thi med Bibelen kan man jo bevise hvad man vil. — Imidlertid er disse paa Sjælen vanføre Mennesker Oplysningens farligste Fiender. — Det er derfor at haabe at disse Landstrippere ved alvorlige Midler skulle standses i deres Fremfærd og som virkelige Løsgjængere transporteres til Tugthuset."[2]

---

[1] Hauge, Om religiøse Følelser, s. 100 f. — [2] Heggtveit I, s. 71.

I det følgende nr. av samme avis hadde Hauge faat ind et svar paa redaktørens grove angrep. Dette „aabne Brev" som Hauge kalder det, udmerker sig ved citater av kjendte bibelsteder. Den mangelfulde ortografi og meningsløse interpunktion gjør imidlertid det hele noget uklart.

Fra Trondhjem reiste Nils Riis indover bygderne og kom ogsaa til Meldalen og Rennebu. Her blev det snart en stor „vækkelse". Øvrigheten la mange hindringer iveien for den om sig gripende bevægelse. Særlig optraadte sognepresten, Parelius, med stor myndighet mot „sværmeriet". Han var en utpræget rationalist som interesserte sig mere for potetdyrkningens fremme end for sin prestegjerning.[3] Det ser ut som om denne mand har staat i en daarlig rapport med sine sognebørn og at han i det hele var en litet „folkelig" prest. Han lot Nils Riis arrestere. De selvstændige trøndere hadde vanskelig for at finde sig i nogen vilkaarlighet av embedsmændene, og paa forhøret møtte det frem ca. 200 bønder som skulde „forsvare" fangen og fordre ham løslatt.[4] Da Riis efter utstaat tukthusstraf vendte tilbake til Rennebu, blev han igjen arrestert. Men nu var forbitrelsen mot presten og hans hjelpesmænd saa stor at den lovkyndige og mægtige Størker Rigstad med makt tok lægprædikanten fra lensmandsbetjenten og satte ham i frihet.[1] Det var visstnok den eneste gang nogen av Hauges venner optraadte paa denne maate mot øvrigheten. Hauge som i 1799 en kort tid virket sammen med Riis og en annen av sine venner, Iver Gabbestad, i Meldalen og Rennebu[2], skriver efter sitt ophold i Meldalen: „Der var megen Begjærlighed. Presten vilde vi skulde tages, men Menigheten forhindrede det."[3]

---

[1] Nils Riis hadde „faaet sit Logie i Raadhuset". — [2] Trondhjemske Tidender 1799, nr. 32. T. T. redigertes da av M. C. Peterson. Han var født i Slesvig og kom til Trondhjem som handelsbetjent, blev senere kjøbmand og kaptein i borgergarden. Han kom under tiltale for overtrædelse av trykkefriheten, men blev frifundet for alle retter. (Justitsaktionen mod M. C. Peterson, Drammen 1823). — [3] Jfr. Heggtveit I, s. 175. — [4] Heggtveit I, s. 175.

Ved Nils Riis's forkyndelse var Grendahl blit vakt til mer alvorlig, religiøs eftertanke. Han omtaler denne som „et Menneske af besynderlig gode Talegaver. Hans alvorlige Iver at fremme den Sag som han troede var Gud behageligst og Menneskene nyttigst, saavelsom den oprigtige Selvfornægtelse som han lagde for Dagen, gik ikke forbi min Opmærksomhed."[4] — En anden av Hauges venner, den før nævnte Iver Gabbestad, fik ogsaa stor indflydelse paa Grendahl. Særlig satte han pris paa dennes skrifter, „saasom de vare forfattede i Bondesproget,"[5] og av den grund lettere at forstaa. Det var dog Hauges skrifter som fik avgjørende betydning for Grendahls religiøse standpunkt.[6] Dertil kom samværet med Hauge, som Grendahl møtte for første gang under dennes korte virksomhet i Meldalen 1799. De knyttet da et venskapsbaand som blev sterkere for hvert aar som gik. Og neppe nogen av Hauges venner har hat hans fulde fortrolighet i den grad som Mikkel Grendahl. — Om sit religiøse gjennembrudd fortæller Grendahl i et brev til Hauge, at naar han er blit det han er, saa skyldes dette — næst Gud — „Hauges mundtlige og skriftlige Foredrag, saavelsom hans utrættelige Flid for den gode Sag."[7]

Da Grendahl hadde faat klarhet i sit religiøse forhold, kom trangen til at forkynde de kristelige sandheter. „Jeg overveiede nu," skriver Grendahl, „mine af Gud nedlagde Gaver, og ihvorvel jeg mærkede, at disse ikke var store, saa voksede de ved Øvelse . . . Jeg kunde ikke føre det over mit Hjerte at tie stille, men maatte ved Raad og Undervisning bede mine Medmennesker at antage

---

[1] Heggtveit I, s. 175. — [2] A. Chr. Bang, Hans Nielsen Hauge og hans samtid, (1ste utg.), Chra 1874, s. 223 f. Heggtveit I, s. 210. Riis drog senere til Melhus i Gauldalen. Her blev han utsat for en styg mishandling av sognepresten, den for sin lærdom bekjendte Hans Steenbuch. Denne nidkjære sjælesørger lot den unge prædikant binde som en hund til sin kariol og kjørte i rasende fart omtrent 1 mil, medens den unge Riis maatte løpe av alle kræfter. Bygdetraditionen i Melhus fortæller endnu om dette; men det heter der at det var Hauge som blev mishandlet slik av Steenbuch. — [3] Heggtveit I, s. 175. — [4] Hauge, Om religiøse Følelser, s. 102. — [5] Ogsaa om Hauges skrifter siger Grendahl det samme. „Det vil vel i vore dage hverken maalmænd eller antimaalmænd gi Grendahl ret i," skriver V. Ullmann (Nordmænd i det 19de Aarh. I, s. 23). — [6] Hauge, Om religiøse Følelser, s. 100-5. — [7] Hauge, Om religiøse Følelser, s. 105.

Guds Kald til Oplysning og Helliggjørelse ifølge Saliggjørelsens Orden."[1] Han begyndte da allerede aar 1800 at holde „opbyggelser" („konventikler", „samlinger") i hjembygden. Alt dengang var det mange haugianere i Rennebu, men i hovedsognet — Meldalen — endnu flere. „Vækkelsen paa dette Sted var en af de mest omfattende og dybe nordenfjelds," siger Heggtveit.[2] De som nu ledet denne vækkelse i Meldalen og Rennebu, var Mikkel Grendahl og storbonden Størker Rigstad.[3] Senere foretok Grendahl kortere reiser til nabobygderne, helst om vinteren naar hans gaardsbruk ikke la saa sterkt beslag paa ham. Som regel optraadte han ikke alene, men sammen med andre haugianere.

Som religiøs taler var Grendahl ingen „vækkelsespædikant". „De Egenskaber, hvormed han som saadan kunde faa Betydning, fattedes. Hans Begavelse laa i en større, dybere Indsigt i de Ting hvormed han beskjæftigede sig, hvad enten Gjenstandene tilhørte det religiøse eller det sociale Livs Omraade. Han havde ogsaa en egen Trang til at granske over Spørgsmaal og Anliggender, der ikke havde synderlig Interesse for hans Troesfæller, fordi de ikke altid ligefrem greb ind i det religiøse," skriver provst Wefring mange aar senere.[4] Skjønt Grendahl var en skarpere tænker og forøvrig hadde større aandsevner end Hauge, biev han dog slaat grundig av marken av denne som lægprædikant. Disse to reiste i 1802 en tid sammen i Surendalen, og om en opbyggelse paa gaarden Aune fortæller en av tilhørerne: „Da Opbyggelsen begyndte, talte Grendahl først. Jeg var meget træt og blev søvnig mens hans talede. Men da Hauge begyndte, for det som en Strøm gjennem Marv og Ben, saa jeg maatte forundres over den Kraft som var i Ordet. Saadan Tunge maa jeg sige jeg ei har hørt og faar ei høre i dette Liv."[5] — Denne evne til at elektrisere sine tilhørere hadde Grendahl ikke. Hans styrke laa i at belære og veilede[6], og han appellerte mere til forstanden end til følelsen. Hans foredrag var holdt i et behersket sprog og røbet stor intelligens. Og gjennem hans stilfærdige og nøgterne fremstilling merket man bak ordene en sterk, personlig overbevisning.

I Grendahls hjembygd var der paa et par aar foregaat en stor forandring. Haugianismen hadde sat sit præg paa folkelivet, og meget av vildskapen var forsvundet. Sognepresten, Parelius, var dog av en anden mening. I sin embedserklæring til regjeringen i 1804 angaaende Hauges og hans venners forhold siger han saaledes blandt andet: „Hauges fanatiske Lære har fremkaldt Usædelighed, Ryggesløshed og andre Laster.“ — Under Haugeprocessens videre forløp kom det dog for dagen, at sognepresten ved denne anledning notorisk hadde indberettet løgn, hvortil han selv var ophavsmand.[1] Heller ikke biskop P. O. Bugge synes at se nogen bedring i forholdene. Da han saa sent som 1819 holdt visitas i Meldalen, finder han befolkningen „stiv og trodsig,“ og i 1824 synes almuen ham at være „uden religiøs Sands“ og dertil „gjerrig og raae.“[2] I den nedre del av Orklas dalføre var det efter hans mening „totalt Hedenskab“. „Ungdommen var ligesaa uvidende som det umælende Fæ.“[3] Men den karakteristik som biskop Bugge her gir av den kristelige tilstand i disse bygder omkring 1820, er dog neppe helt korrekt. Visstnok gjorde geistligheten meget til at utrydde netop „den religiøse Sands“ i folket ved den meningløse, mekaniske indterping av kristendomskundskapen. Men allikevel finder vi paa denne tid ikke bare Orkladalføret, men over hele biskop Bugges stift, stor religiøs interesse blandt bønderne. Det var frugten av haugianernes forkyndelse.

---

[1] Heggtveit I, s. 210. — [2] Heggtveit I, s. 280. — [3] Heggtveit I, s. 280. — [4] M. J. Wefring, Minder fra mit Reiseliv, s. 33. — [5] Heggtveit I, s. 145. Jfr. Bang, Hauge, s. 306. — [6] Heggtveit I, s. 212.

Grendahls vandreaar og læretid.

Omkring 1804 besluttet Grendahl efter lang overveielse at følge Hauges raad[4] og vælge en ny næringsvei, og han overlot fædrenegaarden til sin yngre bror Ole. Naar han bestemte sig til at ta dette skridt, saa var religiøse hensyn de avgjørende. Uten tvil var det et stort offer at forlate sine forældre og søskende, odelsgaarden og hjembygden. Men som gaardbruker følte han sig for stedbundet. I den ensomme og stille fjeldbygd fik han saa liten anledning „til at omgaaes og tale med mange Mennesker“.[5] Naar han blev forretningsmand, kunde han tillike „udøve den Nytte en Kjøbmand skylder Staten, at omsætte de Produkter som Naturen har skjænkeen Del Egne i Overflod og igjen nægted andre.“[6]

Grendahl reiste først til Drammen, hvor han en tid var butikbetjent hos en kjøpmand Olsen. Herfra reiste han til Bergen. Der var det langt større forhold og bedre anledning til at sætte sig ind i handelens forskjellige grener. Det var dog især rederi og skibsbygning Grendahl studerte i Bergen[1]. Ved siden av dette lærte han sig engelsk.

---

[1] Heggtveit I, s. 507. — [2] Av biskop Bugges visitasprotokol, efter T. Høverstad Norsk skulesoga I, s. 245. — [3] T. Høverstad, Norsk skulesoga I, s. 243. — [4] Grendahls skrift om Hauge, s. 5: „Hauge var stedse den raadgivende, hvor enhver af hans Venner burde bosætte sig, og hvad Næringsgren han burde drive.“ — [5] Grendahls ord i et brev til Hauge. — [6] Selvbiografiske optegnelser av Grendahl, optat i Hauges skrift, Om religiøse Følelser, s. 103.

I 1806 kom Grendahl til Christianssund. Her slog han sig ned, løste handelsborgerbrev og begyndte egen forretning, trælasthandel og skibsbygning. Han var desuten skibsreder og hadde flere skuter gaaende mellem Norge og England. Denne tid i Christianssund blev en rik utviklingsperiode for Grendahl. Han ledet personlig hele sin store bedrift og førte selv korrespondansen med sine engelske forbindelser. I krigstiden 1807-10 led Grendahl store tap under de utrygge forhold. Men forretningen var godt oparbeidet og gik jevnt fremover, saa den snart blev en av byens største.

I 1810, den 9. november, indgik Grendahl egteskap med Beret Mikkelsdatter Husdal.[2] Hun var fra et haugianerhjem i Trøndelagen og hadde i sin ungdom opholdt sig hos flere kjendte haugianere paa forskjellige steder i landet. En tid var hun i Christianssand hos bogtrykker Ole Pedersen Moe. — Beret Husdal var en alsidig utrustet kvinde og omtales som „en meget tiltalende Personlighed, livlig og interesseret for alt godt, et fint kvindeligt Væsen og saare afholdt af alle som kom i Berøring med hende.“[3] Hendes gjestfrie hus stod aapent for enhver, og ofte fik familien besøk av Hauges venner.

Hauges fængsling hadde været et haardt slag for Grendahl som for alle haugianere. Han var ogsaa dypt skuffet over at de styrende i landet hadde paaskjønt Hauges virksomhet paa en slik maate. Regjeringens hjerteløse fremgangsmaate i 1809, da Hauge efter at ha hjulpet landet fra saltmangel, paany blev sat i arrest, vakte avsky og forbitrelse hos alle rettænkende mennesker. I hele denne tid da Hauge sat arresteret, eller saa længe processen mot ham varte, var den omreisende emissærvirksomhet liten blandt haugianerne. Uten sin dygtige førers ledelse holdt de sig helst i ro og avventet resultatet av den lange proces. Grendahl reiste nu aldrig ut som prædikant; men i sit hjem holdt han regelmæssige husandagter, hvortil alle hadde adgang. Saavidt det lot sig gjøre i denne for haugianerne saa vanskelige tid, holdt han forbindelsen med sin store lærer og ven stadig vedlike. Paa Hauge selv hadde det lange og haarde fængselsophold i nogen grad virket sløvende. „Det gaar et rationalistisk Drag gjennem alt hvad man har bevaret fra ham i disse Aar“ (1807-8-9), sier Heggtveit.[4]

---

[1] Heggtveit I, s. 210. — [2] Husdal er en gaard paa Geitastranda, anneks til Børsa i Sørtrøndelag. — [3] Heggtveit I, s. 214. — [4] Heggtveit I, s. 338.

I Christianssund omgikkes Grendahl byens bedste familier. I den første tid blev han av enkelte utledd som „hellig“[1]; men det varte ikke længe, før denne spot blev avløst av beundring og agtelse for den driftige og hjælpsomme mand.

Grendahl hadde ikke været længe i Christianssund før han begyndte at se sig om efter et gaardsbruk. Han følte sig ikke helt tilfreds som forretningsmand, men længtet tilbage til jorden og bondeyrket. Allerede i 1807[2] kjøpte han 4 gaarder ved navn Utheim, ikke langt fra byen. Da imidlertid hans store bedrift snart la beslag paa hele hans arbeidskraft, solgte han Utheim til sin bror Trond[3] (jfr. s. 146).

De nærmeste aar før og efter 1814 var en daarlig tid for den norske forretningsstand. Pengeforholdene var slette. Sedlerne som var daarlig fundert, sank stadig i værdi. Mange selv av de gamle handelshus gik fallit. Smugleriet florerte og gjorde det vanskelig for hæderlige handelsmænd at klare sig i konkurransen. — Ogsaa i Christianssund var det meget smugleri og bestikkelse av toldvæsenets funktionærer.[4] Grendahl befandt sig selvfølgelig ikke vel under disse forhold, og atter begyndte han at se sig om efter en bondegaard. Helst vilde han tilbake til Trøndelag, og i 1823 kjøpte han, med en ven, Arnt Solem, som mellemmand, den store gaard Havstein paa Byaasen ved Trondhjem. Han solgte sin forretning i Christianssund, og i 1824 flyttet saa familien til Havstein. Fra Byaasen til Rennebu er veien ikke lang, og det har sikkert været en stor glæde for Grendahl at komme saa nær sin hjembygd igjen. Det var da 20 aar siden han reiste hjemmefra. Men nu hadde han fundet det sted hvor han skulde bo resten av sit liv. Hans „vandreaar“ var forbi. Han kunde for alvor ta fat paa sin livsgjerning.

Grendahl som bonde.

Havstein er en av de største og vakreste gaarder i Trøndelag. Den har en dominerende beliggenhet like ved Trondhjem med en storartet utsigt over byen og fjorden. Grendahl kjøpte Havstein paa auktion for 9000 spd. (men solgte straks fra en parcel for 3000 spd.). Gaarden hadde da skiftet eier 3 ganger[5] og var meget forfalden og vanskjøttet.

---

[1] Heggtveit I, s. 211. — [2] Heggtveit I, s. 210. — [3] Heggtveit I, s. 210. — [4] Heggtveit I, s. 211. — [5] I 1769 blev stedet ved makeskifte hofagent Lysholms eiendom. Efter hofagentens død lot den formuende og forfængelige enke gaarden bebygge paa en „næsten fyrstelig maate“. I 1815 døde hofagentinden, og stedet blev solgt ved offentlig auktion. General Bang, fru Lysholms svigersøn, fik tilslaget for 30 000 spd. Generalen blev senere nødt til at sælge stedet til kjøpmand Bleckinberg som hadde gaarden til 1823. Broder Krogh, Optegnelser over større gaarde i Trondhjems omegn, meddelt av S. Ræder i Trondhjems Adresseavis 1895, nr. 41. Se ogsaa pantebok for Strinda og Selbu sorenskriveri nr. 6, 1822-27, s. 97, Trondhjems Statsarkiv.

Allerede dengang Grendahl drev gaarden Utheim ved Christianssund, hadde hans rationelle drift vakt opmerksomhet. Han var den første paa de kanter som brukte en skikkelig plog, og hans gaard blev snart et mønsterbruk. Men først nu skulde dog hans fremragende egenskaper som jordbruker komme for dagen.

Grendahl utvidet paa Havstein det dyrkede areal ved nydyrking og kultiverte 300 maal myr. Han var den første paa Byaasen som begyndte med kunstig eng. Han la sig specielt efter græsfrøavl og solgte hvert aar en mængde kløver- og timoteifrø. Grendahl forbedret sit gaardsbruk paa alle maater, og ved intens drift flerdoblet han gaardens besætning. Saaledes hadde han tilslut 80 kyr, mens gaarden knapt fødde 20 da han kjøpte den. Han la en stor, kostbar vandledning frem til gaarden, bygget nye, tidsmæssige uthus og plantet en stor lærketrælund til stedets forskjønnelse. Grendahl var en duelig haandverker som selv forarbeidet sine redskaper. Særlig var han kjendt som en dygtig smed. Ved personlig at være med over alt kunde han drive sin gaard med stort økonomisk utbytte og klare sig med forholdsvis liten arbeidshjælp.

Grendahl anla et brænderi paa Havstein, og her brændte han særlig poteter. Brændevinet brydde han sig imidlertid vistnok neppe med at destillere.[1] Men avfaldet, „dranken", var anset for et utmerket kraftfôr, og derfor dyrkedes poteter dengang væsentlig for „dranken"s skyld. En moderne agronom vil vel smile av denne maate at anvende poteten paa; men i dette stykke delte Grendahl sin samtids opfatning. — Netop denne bruk av poteten er det sorenskriver Carl Falsen omtaler naar han i debatten om forandring i brændevinslovgivningen paa stortinget i 1836 sier: „Det har hidtil været os foresnakket og i Almindelighed anseet for en Troesartikkel, at Potetes-Avling — jo mere udbredt des bedre — skulde være det virksomste Middel til Jordbrugets Opkomst."[2] Den første som Carl Falsen hadde hørt ytre sig mot denne „Troesartikkel" var Jacob Aall, da han paa stortinget i 1830 kaldte den en fordom, „idet han gav Enhver at betænke om et Produkt, naar Kraften var udtrukket af samme, eller et Caput mortuum kunde være noget virkeligt og tjenligt Fødemiddel for Kreaturer."[3]

I Grendahls hjem var altid det bedste forhold mellem husbond og tjenere. Om søndagen gik han ofte omkring til sine husmænd,[4] læste dagens tekst for dem og sang sammen med dem.[1] Desuten samlet han hver søndag de tjenere som bodde paa gaarden, til husandagt sammen med familien.

---

[1] Grendahls dattersøn M. C. Simonsen paa Byaasen, hvem disse meddelelser stammer fra, gjorde uttrykkelig opmerksom paa at nogen brændevinsdestillatør var Grendahl ikke. — [2] Stortings-Efterretninger 1836-37, s. 345. — [3] ibid. s. 345. — [4] Det var 4 husmandsplasser under gaarden. Se Jens Kraft, Norge V, s. 623.

Det varte ikke længe før Grendahls navn var kjendt over hele Trøndelag, og ofte kom folk til Havstein for at spørre ham om raad og veiledning i praktiske ting, eller for at be ham om pengehjælp til et eller andet foretagende. Og alle fik paa en eller anden maate hjælp av Grendahl. Hans godgjørenhed og hjælpsomhet var overmaate stor.[2]

Grendahl og haugianerne i Trøndelag.

Ved overkriminalrettens dom i Hauges sak i 1814 blev han, bortset fra overtrædelse av konventikelplakatens bestemmelser, frifundet i alle de anklager øvrigheten hadde reist mot ham. Landets høieste domstol hadde nu endelig fastslaat, at Hauge ikke var „en for Landet farlig Person", og at han ikke hadde brukt religionen som maske for at „forøve de skjændigste Bedragerier mod Almuesmænd og fralokket dem deres Eiendomme."[3] Overkriminalrettens endelige avgjørelse skaffet da Hauge i hvert fald nogen opreisning for al den uret han saa taalmodig hadde fundet sig i. Dette satte ogsaa nyt mod i Hauges venner, og skjønt konventikelplakaten fremdeles stod ved magt, varte det ikke længe, før de igjen begyndte at reise omkring og holde konventikler.

Paa den tid Grendahl kom til Havstein, bodde det flere kjendte haugianerfamilier i og omkring Trondhjem. Disse stod stadig i forbindelse med hverandre og kom sammen i „opbyggelser" og vennelag.[4] Og det sier sig selv, at Havstein snart blev „et Centrum for haugiansk kristeligt Liv og Kultur i Trøndelagen", som Heggtveit sier. Stedet blev et utpræget „vennehjem", hvor omreisende lægprædikanter tok ind. I 1835 fik Grendahl saaledes besøk av den 16 aar gamle M. I. Wefring[5] som da var begyndt at reise omkring som prædikant. Han blev vel mottat av haugianerne i Trøndelag. De syntes dog han var lovlig ung til aa skulle optræde som lærer og veileder for andre. De ældste av dem holdt da en længere raadslagning om hvorledes man skulde forholde sig til denne unge mands religiøse forkyndelse. Det blev overdrat Grendahl at forhandle med Wefring paa de øvriges vegne, og denne raadet den unge lægprædikant til at reise hjem igjen „for en tid". Grendahl uttalte blandt andet frygt for at den unge Wefring ikke skulde taale „ufornuftige og uerfarne Tilhøreres Ros og Beundring". „Den venlige men tillike alvorlige Maate paa hvilken Grendahl henvendte disse Ord til mig, undlod ikke at gjøre et sterkt Indtryk paa mig," skriver provst Wefring lang tid efter.[1]

---

[1] Heggtveit I, s. 212. — [2] Mens Grendahl var skibsreder i Christianssund, hadde en av hans skippere paa en Englands-tur somlet bort 6 000 spd. for ham. Styrmanden kom tilslut tilbake med skuten. Da skipperen senere i en forkommen tilstand henvendte sig til Grendahl, fik han hjælp til at komme paa fote igjen. Se Heggtveit I, s 210. — [3] Aktors paastand i 1813. Se Heggtveit I, s. 329. — [4] Personlig meddelelse av personalhistorikeren Henrik Mathiesen. — [5] M. I. Wefring var bondesøn fra Førde i Søndfjord (f. 1819). Han reiste tidlig ut som prædikant. Paa sin første reise besøkte han Trøndelag, Han døde som sogneprest til Vor Frue Kirke i Trondhjem aar 1894.

Grendahl benyttet adskillig av sin tid til prædikantvirksomhet efter at han var kommet til Havstein. Foruten i sit hjem holdt han opbyggelser rundt omkring paa Strinda og i Trondhjem.

Grendahl kommer ind i det politiske liv.

I 1814 fik nordmændene igjen sin nationale og til en viss grad sin politiske frihet. Norge blev et frit rike, og enevældet skulde avløses av folkestyre. Men skjønt Norge saaledes i 1814 blev et av Europas frieste land, saa er det dog langt fra at man kan kalde de daværende norske politiske forhold for egentlig demokratiske. Stemmeretten var meget indskrænket, og i de kommunale anliggender i by og bygd var det fremdeles embedsmændene som hadde magten som i det gamle enevældets tid. Folkestyre var endnu „mer en fremtidsdrøm end en livssandhet."[2] — Den høitbesungne norske frihet var haltende. Staten hadde faat sin selvstændighet igjen; men folket trælet fremdeles under byraakratiets aak.

Allerede da Norge blev løst fra Danmark, hadde den norske bonde i aarhundreder ligget i strid med embedsmanden. Embedsstanden som rekrutertes fra gamle embedsfamilier og kjøpmandsslegter, hadde en sikker støtte i byernes borgerstand, som i det 18. aarhundrede hadde erobret sig en betydelig magtstilling i samfundet.

Riksforsamlingen paa Eidsvold var grepet av fysiokratenes lære og den Rousseauske naturbegeistring og hadde sat sit politiske haab til den norske bonde. Men allerede før riksforsamlingen var opløst, begyndte embedsmændene at frygte for et kommende bondevælde, og det blev fra byraakratisk hold gjort flere forsøk paa at indskrænke bondens politiske magt. Ja selve „grundlovens far", Chr. M. Falsen, foreslog i 1821, at det til stortinget bare maatte vælges én bonde fra hvert amt, og at ingen bonde skulde sitte i lagtinget.[3] Embedsmændene betragtet det som en selvfølge at de — intelligensen — hadde den politiske magt. Embedsstanden hadde utdannelse og tid til at befatte sig med politiske spørsmaal og statssaker. Det var den som skulde bli den nye frihets vogter mot en virksom kongemagts forsøk paa at „forbedre" grundloven. Den i datidens digtning høit lovpriste norske odelsbonde hadde nok med at svare sine skatter, og hans politiske virksomhet indskrænket sig i regelen til at stemme paa en embedsmand, hvis han da i det hele gad gjøre bruk av sin stemmeret. Mange av dem var visst ikke langt fra at dele embedsmandens anskuelse, at uvidenhet og raahet vilde ta overhaand, dersom bonden for alvor kom til at blande sig op i statssaker. Bøndernes begreper om grundloven og den politiske frihet var tildels saa forvirrede og uklare, at de betragtet stortinget som en embedsmandsinstitution hvis opgave det var at svække kongemagten, saa de selv skulde staa hjælpeløse likeoverfor embedsstanden.[1]

---

[1] M. I. Wefring, Minder fra mit Reiseliv, s. 39 f. — [2] H. Koht, Eidsvold 1814, s. 238. — [3] J. E. Sars, Norges historie VI 1, s. 197.

Det blev først John Neergaard som lærte bønderne at forstaa at de med grundloven i haand kunde føre kampen mot embedsvældet uten kongens beskyttelse. Og da det norske folk blev sig den magt bevisst som grundloven havde git det, begyndte det for alvor at avkaste aaket. Den kamp som derved opstod, gaar som en rød traad gjennem vor historie i det 19de aarhundrede og ender med embedsmagtens totale nederlag.

Enevældets embedsmænd var vant til lydighet og underkastelse, og opposition eller kritik blev sjelden taalt. Alle bevægelser som hadde sit utspring i „folkedypet", maatte stanses. Saaledes diktertes embedsstandens holdning til den store haugianske bevægelse neppe bare av nidkjærhet for en forældet lovbestemmelse[2] eller av omsorg for „oplysningen". Grunden var først og fremst at søke i det sterkt demokratiske drag som særpræget Hauges og hans venners gjerning. De mer skarpsindige blandt embedsmændene forstod at dette kunde bli en fare for byraakratiets magtstilling og rokke ved dets gamle overformynderi over den norske bonde.

Hauge fandt sig som bekjendt taalmodig i al den uret og vilkaarlighet som blev øvet mot ham i retfærdighetens navn. Det samme gjaldt ogsaa de av hans tilhængere som var utsat for personlig forfølgelse; men blandt den store masse av Hauges venner og hos alle rettænkende mennesker forøvrig fremkaldte embedsmændenes uretfærdige optræden ikke bare sorg, men ogsaa forbitrelse. De bent frem løgnagtige meddelelser om haugianerne som flere embedsmænd indsendte til regjeringen, blev under Haugeprocessen grundig gjendrevet. Om dette skriver Grendahl i sin bok om Hauge (s. 35): „Det var altsaa Ophavsmændene til de usandfærdige Beskyldninger der indsendtes til Regjeringen, som var Skyld i Hauges 10-aarige Arrest, Tab paa Helbred og Formue og Sammensankingen af 600 Vidner for at faa en Ende paa Sagen, og da Hauge i ovenmeldte Dom blev frikjendt for de Beskyldninger der var gjorte om hans egne og hans Venners skrækkelige Udsvævelse, fik altsaa Ophavsmændene intet for deres Travlhed uden en saared Samvittighed, hvis den ikke alt var falden for dybt i Søvn.“ — Det er let forstaaelig naar vi fra 1830-aarene og utover netop finder haugianerne som embedsmandsstyrets ivrigste motstandere. Embedsmændene blev av de religiøst vakte bønder betragtet som Belsebubs haandlangere, og kamp mot byraakratiet var av den grund for mange en religiøs samvittighetssak.

---

[1] Det er ut fra denne forkjerte opfatning at det „Hoel'ske oprør" i 1818 kan forklares. Denne bevægelse gik jo ut paa at avskaffe stortinget og „gjengi kongen sin magt". — [2] Konventikelplakaten av 13. januar 1741.

Hauges fremtræden betegner et vendepunkt i det norske demokratis historie. Hans vækkende og opdragende betydning for det norske folk, og da særlig for den norske bonde, er ofte blit paapekt. Grundtvig har uttrykt det slik: „Med Hans Nielsen Hauge vaagnede Folkeaanden i Norge.“ — Og embedsmændenes forsøk paa at undertrykke den bevægelse Hauge hadde reist, hadde netop den motsatte virkning. „Hauges lidelseshistorie blev ikke glemt, og hans martyrdom har mere end noget andet skadet embedsklassen,“ siger professor O. A. Johnsen.[1] Enkelte av de mest intelligente statstjenere forstod ogsaa snart at „Fremtiden hørte Hauge til“.[2] Og heller ikke var rædselen for haugianismen saa stor blandt embedsstanden som det enkelte ganger er blit fremhævet. Det er saaledes en overdrivelse naar biskop Bang skriver: „Man faar uvilkaarlig det Indtryk at hele Landets Embedsstok skalv og stod aldeles raadløs ligeoverfor Bevægelsen.“[3]

I Sørtrøndelag var forholdene i den første tid efter 1814 omtrent de samme som i landet forøvrig. Før 1827 hadde amtet hvert aar været repræsentert av 1 bonde og 2 eller 3 embedsmænd. I 1824 blev dog ingen bonde valgt.[4] Mangel paa duelige og politisk interesserte stortingsmandsemner av bondestanden gjorde sig ogsaa der gjældende. Der som saa mange andre steder i landet viste det sig at de bønder det kunde bli tale om at betro politiske tillitshverv, ofte var haugianere. De var i regelen de mest aandelig vaakne ogsaa i politiske spørsmaal, og det er i det hele en stor feiltagelse, naar Hauge og hans venner av rationalistiske skribenter beskyldes for at være „Oplysningens farligste Fiender".[1] Der fandtes naturligvis ogsaa blandt haugianerne indskrænkede individer som f. eks. mente at de „høie Skoler var brede Porte til Helvede"[2]; men dette var undtagelser. Haugianerne var nok i mange retninger motstandere av „oplysningstiden", men ikke av oplysningen. Mange av dem var, sammenlignet med samtiden, endog meget oplyste folk.[3]

---

[1] O. A. Johnsen, Norges bønder, s. 312. — [2] Biskop P. O. Bugges ord til Hauge i 1799. Bang, Hauge, s. 169. — [3] Bang, Hauge, s. 417. — [4] T. Lindstøl, Stortinget og Statsraadet 1814-1914 II.

Grendahl hadde ikke været længe paa Havstein, før hans store duelighet som bonde og hans fremragende aandsevner gjorde ham almindelig kjendt rundt omkring i Uttrøndelag. Det er da let at forstaa, at han snart maatte trækkes ind i det politiske liv. Allerede i 1826, bare 3 aar efter hans ankomst til Havstein, blev Grendahl opstillet som kandidat ved stortingsvalget for Søndre Trondhjems amt. Han blev da tredje suppleant. Men i 1829 fik han 14 stemmer (der var 42 valgmænd) og blev anden repræsentant for amtet. De to andre repræsentanter var sorenskriver Rambech (22 stemmer) og løitnant Mosling (12 stemmer).[4]

Hvilke forutsætninger hadde nu Grendahl som stortingsmand? For at kunne gi svar paa dette spørsmaal er det nødvendig at se lidt paa hans aandelige utvikling hittil. Grendahl var som nævnt utrustet med meget gode aandsevner, „han var maaske den mest begavede blandt Haugianerne," siger provst Wefring.[5] Sit pund gravet han ikke i jorden, men arbeidet stadig paa at øke det ved læsning og studier av emner fra livets forskjellige omraader. „Hans Blik for det alment menneskelige, for Kulturarbeidet, og hvad der bidrog til at hæve og forædle Mennesket i det hele, var ganske anderledes fremtrædende hos ham end hos Hauges Venner forøvrig, naar undtages Hauge selv."[6] Forbindelsen med Hauge fik en avgjørende betydning for Grendahls utvikling. Ved Hauges tilskyndelse reiste han ut av den indestængte fjeldbygd, og han brukte øinene godt overalt hvor han kom, saa han stadig lærte noget nyt. Sine sparsomme skolekundskaper utviklet han ogsaa ved en flittig brevveksling med sine haugianske venner. Ved at optræde som taler i religiøse forsamlinger opøvet han en viss evne til at gi sine tanker mundtlig form i andres paahør. Han kunde med andre ord optræde offentlig. Grendahl kunde saaledes i 1824, da hans store ven og lærer Hauge døde, allerede se tilbake paa en lang aandelig utvikling.

---

[1] M. C. Peterson i Trondhjemske Tidender 1799, nr. 32. — [2] Bang, Hauge, s. 202. — [3] „Hauge," siger Heggtveit, „søgte at tilegne sig mest mulig af boglige Kundskaber, og mange af hans Venner gjorde ligesaa; de lod ofte sine Børn studere, og vor Kirke og Videnskab har gjennem dem modtaget dygtige Arbeidere, hvoraf flere endog af fremragende Betydning." I, s. 258. — [4] Lindstøl, Stortinget og Statsraadet 1814-1914. — [5] Wefring, Minder, s. 33. — [6] Wefring, s. 33.

Av de 3 repræsentanter fra S. Trondhjems amt paa stortinget i 1830 var Grendahl uten tvil den betydeligste. Han blev derfor valgt til at optræde som ordfører paa amtets vegne under de forberedende møter.[1]

Stortinget i 1830.

Stortinget i 1830 var som stortingene hittil hadde været, et embedsmandsting. Av de 81 medlemmer tilhørte 43 embedsklassen, mens bare 21 kunde regnes som bønder. Disse 21 stod som regel sammen i de fleste saker. Deres egentlige fører var Jonas Anton Hjelm. Til denne „opposisjonsgruppe" sluttet sig ogsaa den dyktige Christiania-representant Ludvig Mariboe.

Som paa de forutgaaende storting saa spilte ogsaa bønderne paa tinget i 1830 en liten rolle. Det var forholdsvis sjelden at de deltok i debatterne. Oftest førte Hjelm eller Mariboe ordet paa bondegruppens vegne. De saker som sikrest kunde gjøre regning paa bonderepræsentanternes støtte, var slike som angik indskrænkninger i statens utgifter.

Som ny mand holdt Grendahl sig i begyndelsen tilbake fra aktiv deltagelse i tingets forhandlinger. Hans forsigtige natur tilsa ham først at undersøke forholdene nøie og studere sine omgivelser før han kunde ta del i debatterne. Han blev medlem av komiteen „for Gage- og Pensionslisternes Revision samt Budgettet og Skattevæsenet". Budgetkomiteen blev paa dette ting sammensat av 8 embedsmænd (deriblandt Mariboe) og 3 bønder.[2] Det var saaledes liten utsikt til at komiteens indstillinger skulde gaa i den retning bønderne ønsket. Som komitemedlem arbeidet Grendahl med en dygtighet som snart vakte opmerksomhet. Med sin skarpsindighet og klare forstand saa han straks hvad som var det væsentligste ved den sak som var under forberedelse i komiteen. Han var en ivrig motstander av al flothet i anvendelsen av statens midler, og særlig arbeidet han for nedsættelse av statstjenernes gager og pensioner.[3]

For udtrykkelig at fremhæve at han ikke var enig i de forskjellige indstillinger vedla Grendahl flere gange skriftlige vota. I et fra budgetkomiteens indstilling dissenterende votum i anledning gageforhøielse til kompanicheferne siger han bl. a. „Det er en uundgaaelig Nødvendighed at forskaane disse Statens Borgere d. v. s. bønderne) som allerede er gjorte til større Debitorer for Statens offentlige Krav end de kan bestride.“[1] Denne paastand bygger Grendahl paa flere fakta. Saaledes hadde skatterestanserne efter departementets fortegnelse av 10. mai 1830 naadd et beløp av 581 031 spd., og i enkelte fogderier var det i den senere tid aarlig foretat eksekutioner i en slik utstrækning at eksekutionsgebyret var kommet op i 1200 spd.[2] Gageforhøielsen til kompanichefene blev besluttet mot 22 stemmer.[3]

---

[1] Se Patrouillen for 1830, nr. 8. — [2] Stort.-Efterr. 1830, s. 80-2 og 94. — [3] O. Hanssen, Norges Storthing i 1833, s. 123.

Ogsaa i den fra „Ola-boka“ velkjendte sak om statholderens og statsministerens gager var Grendahl en av de mange som avgav dissenterende votum.[4] Den taapelige flothet som flertallet av nasjonalrepræsentationen ved denne anledning la for dagen, vakte berettiget opsigt langt utenfor tingsalens vægger. Det var ogsaa flere embedsmænd som stemte mot komiteindstillingen[5], idet de var enig med Hjelm i at „en saadan Opofrelse“ neppe var nødvendig for opretholdelsen av freden mellem de konstitutionelle magter.[6] Og dog er det sandsynligt, at det netop var hensynet til denne „fred“ som denne gang og ofte ellers i Carl Johans regjeringstid var et avgjørende moment for de embedsmænd som stemte for disse høie gager. Embedsmændene paa tinget visste nemlig av gammel erfaring, hvor litet det skulde til før det norske storting kom i den dypeste kongelige unaade, og de hadde maattet ta mangen tørn mot kongemagtens hidsige angrep paa forfatningen og stortinget. Det er saaledes lett forstaaelig at repræsentanterne av embedsklassen gjerne i det længste vilde opretholde freden mellem konge og storting.[7] For oppositionen var resultatet av denne votering „gefundenes Fressen“. Bønderne saa heri bare et nyt utslag av embedsstandens pengegriskhet og tilbøielighet til at mele sin egen kake saalænge den hadde magten i tinget. Voteringen blev derfor grundig utnyttet i den politiske agitation. (Jfr. „Ola-boka“ av John Neergaard.)

Ved voteringen over den kongelige proposition om forandring av grundlovens § 14 (vicekonge-paragrafen) var Grendahl blandt de 28 som stemte nei.[8] Vicekongedømmet var dengang en ganske populær institution. Nordmændene haabet derved aa bli kvit den svenske statholder. Naar allikevel oppositionen i tinget med Hjelm i spidsen var imot at faa den svenske kronprins som vicekonge i Norge, var det av frygt for at dette vilde bidra til at trække hele den norske regjering over til Stockholm. Dessuten vilde det være en indirekte godkjendelse av den forhadte statholderstilling, da man maatte gaa ut fra at dette embede med mellemrum allikevel maatte besættes.[1]

---

[1] Stort.-Forh. 1830, August I, s. 65. — [2] Stort.-Forh. 1830, August I, s. 65. — [3] Stort.-Efterr. 1830, s. 175 f. Jfr. Morgenbladet 1830, nr. 223. — [4] Stort.-Forh, 1830, August I, s. 225. — [5] Denne gik som bekjendt ut paa at gagerne for statholder og statsminister skulde være henholdsvis 14 000 og 10 000 spd. — [6] Stort.-Efterr. 1830, s. 171. — [7] Forslaget om de høie gager til statholderen og statsministeren var kongelig proposition, og Carl Johan arbeidet meget for at den skulde bli vedtat. — [8] Da 28 av 81 var imot, fik forslaget altsaa ikke grundlovsmæssig flertal.

Allerede paa tinget i 1830 kom Grendahl med forslag til nye eller forandringer i gjældende lover. Saaledes fremsatte han et lovforslag om „reisende Handelsbetjente". Ved en ny lovbestemmelse vilde han forhindre at folk som ikke hadde tat handelsborgerskap eller ikke hadde fast bopæl i landet skulde drive handel til fortrængsel for de handelsberettigede kjøpmænd. Forslaget kom dog ikke til behandling i tinget. Samme skjæbne led et andet om „Forandring af Loven om Brændevinsbrænding."[2] Det sidste forslag gik i korthet ut paa at indskrænke eller helt avskaffe brændevinstilvirkningen i byerne til fordel for brænderierne paa landsbygden. Komiteen for næringsveiene fandt forslaget uretfærdig og stridende mot næringsfriheten og avgav ingen indstilling i saken.

I slutten av 1820-aarene hadde rikets finanser bedret sig betydelig, skjønt det som tidligere nævnt var forbundet med store vanskeligheter at faa skatterne indbetalt. Bratsberg amt indgik endog med en ansøkning til tinget om henstand med indbetaling av skatterne.[3] Skattetrykket føltes haardt over det hele land. „Borger og Bonde er i den Stilling at se sig berøvede de uundværligste Husgeraad for at utrede Skatter og Afgifter," sa Ludvig Mariboe paa tinget i 1830.[4] Det blev fra flere hold foreslaat nedsættelse i skattebyrderne. Budgetkomiteen indstillet paa at de direkte skatter skulde nedsættes med 500,000 spd. Som medlem av komiteen hadde Grendahl ordet under sakens behandling og anbefalte nedsættelsen. Komiteens indstilling vedtokes enstemmig.

Stortinget i 1830 var en ganske ordinær tingsamling og forløp uten store begivenheter. Det var ingen store saker som blev avgjort eller var oppe til avgjørelse. (Proformabehandlingen av de kongegrundlovsforslag kan man jo ikke regne med.) Bønderne i tinget hadde endnu ingen merkesak at samle sig om, bortset fra de gamle sparehensyn. Hjelms og Mariboes mere radikale politik kunde dog som regel gjøre regning paa bøndernes støtte. Det var ogsaa disse to repræsentanter som var „oppositionens“ førere paa dette storting.

---

[1] Patrouillen 1830, nr. 102 og 111. Stort.-Efterr. 1830, s. 103. — [2] Stort.-Forh. 1830, Marts, s. 417, og Mai, s. 210. — [3] Stort.-Efterr. 1830, s. 201. — [4] Stort.-Efterr. 1830, s. 182. — [5] Selv grev Wedel stemte for nedsættelsen, skjønt han under debatten erklærte at han fandt den „høist urigtig". Se Patrouillen 1830, nr. 118 og 119.

Allerede paa tinget i 1830 gav Grendahl gode løfter om at han vilde bli meget brukbar som stortingsmand. I „Statsborgeren“ for 1832, 5te hefte s. 4, findes nogen „Bemærkninger over det sjette ordentlige Storthing og dets Personale“. Her heter det om Grendahl: „Gaardbruger Grendahl kan næsten sættes ved Siden af Fauchald[1]; han talte grundigere og smagfuldere end man skulde vente af en der stod paa et saadant Kulturtrin. Man nærer ingen Tvivl om at han ved oftere at vælges til Repræsentant, bedre vil kunne sætte sig ind i Forretningerne og saaledes blive istand til at gjøre et fuldkomnere Brug av sine gode Evner.“

Det „første bondestorting“ (1833).

Fra 1814 til 1830 hadde „den norske frihetspalme“ følt sig temmelig ensom i den europæiske reaktions ørken. Mange nordmænd saa med bekymring fremtiden imøte. Det var ikke bare „Broderfolket“ som var misfornøiet med den norske statsforfatning, ogsaa de europæiske stormakter hadde litet tilovers for den norske frihet. Men saa blusset frihetsflammen fra 1789 atter op i Paris, og nordmændene fik Europas bekræftelse for, at de var paa ret vei. En ny politisk og national vækkelse spredte sig nu fra hovedstadens akademiske kredser utover landet. I 1831 begyndte to nye oppositionsorganer, „Folkebladet“ og „Statsborgeren“, sin virksomhet og bidrog meget til at bearbeide stemningen blandt vælgerne rundt omkring i landet. „Statsborgeren“s argumentation var vel ikke altid av nobleste slag[2]; men den politiske mark i Norge var endnu i nyrydningens tegn og maatte bearbeides med kraftige midler.

Fra begyndelsen av 1830-aarene vaakner først virkelig interesse for politiske spørsmaal blandt de norske bønder i almindelighet. De begynder at holde aviser og følge med i den politiske diskussion. Det gaar op for dem at det i virkeligheten staar til dem selv at bestemme hvem som skal ha makten i landet, enten bonden eller embedsmanden. Denne forandring i bondens politiske liv og opfatning skyldes først og fremst John Neergaards agitationsvirksomhet.

---

[1] Om Fauchald — „Totens Stolthed, den mest dannede af vore Bønder“, som Wergeland sier — heter det sammesteds: „Gaardbruker Fauchald anser Indsenderen for en af de fortrinligste Odelsmænd der har været paa Storthinget. Hans Tale var grundet paa virkelige Kundskaber og røbede Talent.“ Statsborgeren 1832, 4de hefte, s. 221. — [2] „En Kloak for Løgn og Uhumskhed“, hvor „uvidende, egennyttige og Nationens Udskud tilhørende Personer optraadte som Redacteurer“, sier borgermester Fougstad. Det norske Storthing i 1833, s. 15.

John Neergaard kom paa tinget første gang i 1827, 31 aar gammel. Til stortinget i 1830 blev han bare 1ste suppleant. Han skulde vistnok efter almindelig regel ogsaa ha møtt paa dette ting, da en av repræsentanterne paa grund av sygdom maatte hjempermitteres; men efter nogen debat blev det besluttet at suppleanten ikke skulde indkaldes. Neergaard kunde nu med støtte i grundloven uten videre ha tat sæte i tinget; men efter nærmere overveielse og i betragtning av tingets sammensætning kom han til det resultat at han kunde benytte tiden bedre paa anden maate.[1] Saalænge embedsmændene var i saa avgjort flertal i stortinget, kunde Neergaard og hans meningsfæller umulig føre nogen av sine demokratiske ideer igjennem. Derfor bestemte Neergaard sig nu til at begynde som politisk agitator for at faa flest mulig bønder paa tinget.

Ved hjælp av sine venner Grendahl, Ertsgaard og flere blev Neergaard sat istand til at trykke og utgi sit bekjendte skrift: „En Odelsmands Tanker om Norges nuværende Forfatning tilligemed en Samtale, indeholdende Veiledning for Bønder til en rigtigere Fremgangsmaade ved Udkaarelsen af Valgmænd og Repræsentanter" („Ola-boka"). Grendahl hjalp til med korrekturlæsningen. Han paatok sig desuten det meste av omkostningerne ved skriftets utgivelse.

Sommeren 1830 begyndte saa Neergaard at reise omkring i landet og utdele sin „Ola-bok". Paa enkelte større steder holdt han ogsaa politiske foredrag.[2] Under sit ophold i Trøndelag hadde han i længere tid sit standkvarter hos Grendahl paa Havstein. Herfra foretok han lange utflukter til de omkringliggende bygder. Paa Havstein nød Neergaard, efter hvad han selv sier, „den fuldstændigste Gjæstfrihed", og „den huslige Hygge var mig en sand Rekreation, naar jeg jamt og samt kom tilbage til Stationen for mine politiske Ekskursioner."[3] Hovedindholdet av „Ola-boka" og det Neergaard stadig søkte at indprente bønderne, var at ved stortingsvalg skulde de samle sig om dygtige mænd av sin egen stand. Naar embedsmændene hadde magten paa tinget, brukte de den ogsaa til sin egen fordel ved at bevilge sig selv store gager og pensioner. Og det var bønderne som fik betale. Bonden maatte nu slutte med at laste konstitutionen og istedet lære sig at bruke den som grundlov. „Thi ved Misbrug kan de bedste Ting gjøres skadelige."[4]

---

[1] Se I. Brovold, Stortingsmand John Neergaards Liv og Virke. — [2] Efter Brovolds bok om Neergaard. Nogen helt offentlig karakter kunde disse foredrag ikke ha hat. Det var jo paa denne tid forbudt at drive politisk agitation. Neergaard reiste derfor hele tiden som „hestehandler". — [3] Brovold, Neergaard, s. 76 f. — [4] Se „Ola-boka". Jfr. O. A. Johnsen, Norges bønder.

Resultatet av Neergaards agitationsvirksomhet skulde snart vise sig. I 1833 træder det første bondestorting sammen. Av de 96 repræsentanter paa dette ting tilhørte 45 bondestanden og 35 embedsklassen. Av embedsmændene var det igjen nogen faa som i de fleste saker stod paa bøndernes side, saa „bondepartiet“ paa denne maate fik flertal.

Det store indryk av bønder i tingsalen vakte stor forskrækkelse blandt byraakratiet. Man talte om „Pøbelstorting“ og „Invasion af Barbarer“. Man mente tinget vilde komme til at savne den nødvendige arbeidskraft, at „Bønderne ved Ukyndighed vilde forsinke Forhandlingernes Fremme og ved uforsvarlig Karrighed forholde Administrationen de fornødne Pengesummer til Statsmaskinens jevne Gang“, kort, „at Staten vilde rystes og Konstitutionen staa paa Spil.“[1]

Dersom „staten“ og „konstitutionen“ var det samme som embedsmandsvælde, kunde denne mørke anelse være rigtig. Stortinget i 1833 indvarsler den store, avgjørende kamp mellem bonde og embedsmand i Norge. Bønderne opgir nu „fortidens planløse guerilla og gaar over til en samlet og planmæssig klassekamp mot embedsaristokratiet.“[2]

Ogsaa i Sørtrøndelag kom det fart i det politiske liv i tiden mellem det sjette og syvende ordinære storting. „Ola-boka“ hadde her fundet mange læsere[3], og amtet blev snart anset for „et af Oppositionens fasteste Støttepunkter“.[4] Paa tinget i 1833 mødte fra S. Trondhjems amt 3 bønder og 1 embedsmand. Valgresultatet saa slik ut: 1ste repræsentant løitnant Mosling, 40 stemmer. 2den repræsentant, gaardbruker Grendahl, 32 stemmer. 3dje repræsentant, gaardbruker Soelberg, 18 stemmer. 4de repræsentant, gaardbruker I. Sæther, 17 stemmer. Det var 46 valgmænd.[5]

I 1833 var Hjelm fremdeles bøndernes fører i tinget. Ueland, Neergaard, Fauchald og Grendahl var hans tilhængere eller bundsforvandte, og bondepartiet gik endnu under navn av den „Hjelmske opposition“.[6] Denne „opposition“ sluttet sig paa tinget i 1833 nøiere sammen til et „parti“ og utformet et slags program, og den første og største programpost var ***kommunalt selvstyre.***

„Det kan vanskeligt tænkes noget mere anomalisk end vort Lands Communal-Bestyrelse, hvad Landdistrikterne angaar, i Forhold til Grundloven", sier borgermester C. Fougstad i sin bok om stortinget i 1833.[1] I den forældede kommunallovgivning ser han „saavel positive som negative Grunde til den hos Landalmuen udtalte Tendents til at vælge mange Bønder og faa Embedsmænd til Repræsentanter."[2] Sikkert er det at efter hvert som bønderne lærte at sætte pris paa de goder som grundloven hadde git dem, saa vokste ogsaa deres misnøie med embedsmændenes enevælde i de kommunale saker, og savnet av „Konstitutionens Aand i de engere Forhold" blev stadig mere følelig.[3] De fleste embedsmænd har sikkert ogsaa været opmærksomme paa den store indskrænkning i „friheten", naar det gjaldt de kommunale spørsmaal. Men her stod man ved selve hovedstøttepunktet for den byraakratiske magt, og da bønderne vilde bringe dette punkt i overensstemmelse med grundlovens aand, kom det til en lang og haard kamp.

---

[1] O. Hanssen, Norges Storthing i 1833, s. 4. — [2] O. A. Johnsen, Norges bønder, s 366. — [3] Bønderne i Trøndelag hadde sat stor pris paa Neergaards besøk. Det blev ogsaa en trønder som fik den ære at repræsentere den norske bonde i „Ola-boka“. — [4] Nils Dahl og O. N Løberg, Ellevte ordentlige Storthing, s. 100. — [5] T. Lindstøl, Stortinget og Statsraadet 1814-1914. — [6] Se Sars, Norges historie VI 1, s. 311.

Formandskapsloven hadde været under forberedelse helt fra 1814. Den av riksforsamlingen paa Eidsvold nedsatte lovkomite hadde flere ganger for stortinget fremsat forslag til formandskapslov; men forslaget var hver gang blit henlagt. Efter lovkomiteens opløsning paalaa det nærmest regjeringen at føre saken videre; men fra dennes side blev intet gjort.

I 1833 blev det til stortinget indlevert flere private forslag til formandskapslov. Et forslag fra Neergaard hadde 25 underskrifter. De principer som laa til grund for dette forslag var uttrykt i sætningen: „Formandskaberne bør ha frie Hænder til paa enhver lovlig Maade at fremme Kommunens Gavn."[4] Regjeringen skjønte nu at saken ikke kunde uthales længer og fremsatte kongelig proposition.[5] Stortinget vedtok imidlertid loven i en form som paa mange vigtige punkter avvek fra den kongelige proposition og laa nærmere Neergaards forslag. Følgen var at loven blev negtet sanktion.[6] Det blev saa nedsat en kommunalkommission som skulde forberede loven videre. I denne kommission nedla assessor Rye et godt arbeide. Men at det er „fornemmelig ham disse vigtige Loves Forberedelse skyldes,"[7] er neppe rigtig. Hvis nogen har reist sig en „Æresstøtte"[8] under arbejdet med formandskapsloven, saa er det John Neergaard og hans meningsfæller i tinget.[9] Neergaard hadde arbeidet med denne sak fra han første gang kom paa tinget i 1827, ja endnu tidligere. Rigtignok blev det ikke ham som kom til at redigere den endelige formandskapslov. Men loven blev dog vedtat væsentlig efter Neergaards opfatntng av det kommunale selvstyre.[1]

---

[1] S. 12. — [2] S. 14. – [3] O. Munch-Ræder, Om Storthingsvalg, Chra. 1841, s. 20. — [4] Morgenbladet 1833, nr. 108, tillæg. – [5] Stort.-Efterr. 1833, s. 561-81. — [6] C. Fougstad, Det norske Storthing i 1833, s. 32. – [7] Fougstad, s. 147. — [8] C. Fougstad, Det norske Storthing 1836, s. 147. – [9] Statsborgeren 1835, s. 142.

Grendahls navn findes ikke blandt de 25 underskrifter paa Neergaards utkast til formandskapslov i 1833.[2] Men det vil ikke si at han har hat liten eller ingen interesse for denne vigtige sak. Det ser ut som de dygtigste og mest prøvede bondetingmænd med vilje har undlatt at sætte sit navn under forslaget. De allerfleste av de som skrev under, er mænd som da var paa tinget for første gang (saaledes: Ueland, Sørbrøden, Sæther og flere). Begavelser som Fauchald og Grendahl eller veteraner som Lundegaard og Haagenstad har ventet med at gi forslaget sin tilslutning til det blev behandlet i stortinget. Desuten hadde de bedste hoder blandt bonderepræsentanterne sammen med Neergaard og Hjelm[3] arbeidet med utkast til formandskapslov længe før lovforslaget blev fremsat for stortinget. Det var paa det saakaldte „private storting" som under Neergaards ledelse blev holdt „i mangfoldige Aftener" i 1833.

Ophavsmanden til dette private storting, eller den „hemmelige Direktion" som det ogsaa blev kaldt, var Grendahl.[4] Dette selskap „til Nytte og Fornøielse", bestod av 11 bønder og 1 embedsmand (Hjelm). Møterne blev som regel holdt hver lørdagskveld snart hos den ene og snart hos den anden av medlemmerne[5]; men oftest samledes man hos Neergaard. Efter Grendahls oprindelige mening skulde sammenkomsterne være bare for stortingsmænd og tiden nyttes godt. Her blev da debattert til langt paa natten om de forskjellige saker som stod paa stortingets dagsorden. Grendahl ønsket at møterne skulde være mest mulig hemmelige med adgang kun for dem som hadde tegnet sig i klubbens medlemsprotokol. Men de øvrige stortingsmænd synes at ha hat kjendskap til dem. Mange av disse skal, efter hvad borgermester Fougstad fortæller, ha betragtet denne „Klub, hvor man kandestøbede en Gros", med den „høieste Indignation". Nogen vilde endog ha møterne forbudt og deltagerne straffet.[6]

Det som „direktionen" først og fremst arbeidet med, var Neergaards utkast til formandskapslov. Hvor stor andel Grendahl har i dette lovforslag, oplyser ikke kilderne noget bestemt om, men man kan tydelig se at han har været et meget virksomt medlem av „det private Storting“. Ved siden av Grendahl har Fauchald sikkert ydet værdifulde bidrag til lovforslagets formulering. Ueland derimot blev ikke medlem av „den hemmelige Direktion“, da han fandt selskapet for radikalt. I det hele var Ueland endnu i 1833 en „lunken Politiker“ efter Neergaards mening, og han stod tilbake for mænd som Grendahl og Fauchald.

---

[1] H. Koht, John Neergaard, i „Vore høvdinger". — [2] Stort.-Efterr. 1833, s. 561. — [3] J. E. Sars, Norges historie VI, s. 311. Brovold, Neergaard, s. 69. — [4] Om oprindelsen til disse sammenkomster fortæller Neergaard: „Ved nærmere Eftertanke angaaende Begyndelsen til den saakaldte „hemmelige Direktion" var det saavidt erindres Stortingsmand Grendahl som allerførst fremsatte Ønsket om at han og I. Sæther kunde komme til mit Logi —, hvilket modtoges med Fornøielse af mig med det Tillæg at jeg vilde invitere Fauchald og Ueland." Brovold, Neergaard, s. 69. — [5] Brovold, s. 69. — [6] C. Fougstad, Storthinget 1833, s. 24.

Paa disse „Aftenunderholdninger“ hos Neergaard kom Grendahl ogsaa i nærmere berøring med Henrik Wergeland. Grendahl satte stor pris paa Wergeland, endda dennes frie optræden undertiden maatte virke noget støtende paa den alvorlige haugianer. Naar Grendahl ikke var paa tinget, vekslet han ofte brev med Wergeland[1], særlig i tiden forut for stortinget i 1842, da jødesaken blev behandlet for første gang.

Om Wergelands optræden i den hemmelige direktion fortæller Neergaard: „Saavidt erindres kom han (W.) og Theis Lundegaard ledsaget af Sæther første Gang i 1833 til min Hybel, foruden der den Lørdagsaften var kommet andre end Grendahl. Jeg synes se Henrik med sin kjæmpemæssige Gestalt og sit fyrige og rødmossede Ansigt og funklende Øine, da han paa sin Fransk hilsede os med Ordet: ‚Msjos‘ [d. e. messieurs] spørgende om han maatte have den Ære at tegne Henrik som Medlem. Hertil blev der hverken av Grendahl eller mig, i den Hast som Henrik talede, givet noget Svar.“[2] Wergeland blev dog ikke indtegnet som medlem da de andre fraraadet ham det. „En Kandidat,“ sa Theis Lundegaard, „haver en anden Fremtid at tænke paa end vi private Folk.“ Paa dette sit første møte blev Wergeland valgt til formand, „hvilket jeg saa at Grendahl ikke syntes om,“ fortæller Neergaard videre. Imidlertid blev forhandlingerne under Wergelands præsidium snart for vidtløftige og stormende for den praktiske og nøkterne Grendahl, „saa at Tiden gik bort uden tilsvarende Nytte, da Henrik som andre store Aander var altfor meget i Firmamentet — udenfor Sagen —“[3]. Grendahl fik derfor snart forfald og gik uten at delta i forhandlingerne den aften. Han hadde ikke faat store tanker om Wergelands parlamentariske anlæg.

En av Wergelands venner, den unge poet Sylvester Sivertson sluttet sig ogsaa snart til sammenkomsterne i den hemmelige direktion. Dennes far var en streng haugianer, og sønnens første litterære arbeide var en fremstilling av „Haugianismen, dens Historie og Væsen“ (Chra. 1833). Sylvester Sivertson hadde en tid været handelsbetjent i Trondhjem. Her kom han snart i forbindelse med Grendahl og vanket ofte i dennes familie. Grendahl la merke til den unge mands gode evner og understøttet ham økonomisk saa han kunde faa ta eksamen artium.[1] Hans interesse gik imidlertid mest i litterær retning. Under pseudonymet „Urdsongis“ skrev han en mængde digte og prosastykker hvorav litet eller intet kom til at vise nogen større levedygtighet. Sylvester Sivertson skal ha lidt av ulykkelig kjærlighet til en av Grendahls døtre, og dette skulde være hovedaarsaken til at han senere begyndte et skeie ut.[2] Datidens vilde studenterliv kan vel ogsaa ha gjort sit til at knække denne letbevægelige mands karakter. Han døde et par aar før sin velynder Grendahl.[3]

---

[1] Grendahls svigersøn, cand. philos. Simonsen, har fortalt til klokker Heggtveit, at omkring 1850 blev det paa Havstein brændt op et „helt hestelass“ med brev og papirer efter Grendahl. Mange av brevene var fra Wergeland og dreiet sig om jødesaken. Personlig meddelelse av kirkehistorikeren H. G. Heggtveit. — [2-3] Brovold, Neergaard, s. 71.

Paa tinget i 1833 viste Grendahl en betydelig større aktivitet end i 1830. Han hadde faat mere parlamentarisk erfaring og kunde optræde med større sikkerhet. Han deltok ofte i debatterne og uttalte sig saaledes for frit valg av forlikskommissærer, for skyldsætningsloven, mot ophævelse av norsk medicinsk eksamen, mot at bevilge noget til seminariet i Jarlsberg, for avbetaling paa statsgjælden.[4] Sammenkomsterne i den hemmelige direktion hadde meget at si for Grendahls politiske utvikling. Han var allerede blit en politisk autoritet for sine standsfæller, og de henvendte sig ofte til ham for at høre hans mening naar vigtigere saker skulde behandles[5]. Grendahl holdt sig heller ikke tilbake naar det gjaldt økonomisk støtte til politiske formaal. Foruten, som før nævnt, utgifterne ved „Olaboka“s utgivelse, var det saaledes Grendahl som ordnet med „den hemmelige Direktion“s smaa utgiftsposter.[6]

Stortinget i 1836-37.

Tingsamlingen i 1836 var imøteset med stor spænding rundt omkring i landet. Bøndernes store sak, formandskapsloven, var foreløbig strandet paa sanktionsnegtelsen i 1833. Men nu skulde den op igjen, og den var „oppositionspartiets“ egentlige valgprogram. Før valget i 1835 blev det drevet adskillig agitation ikke bare i aviserne, men ogsaa rundt omkring i bygderne. Tinget i 1836 blev derfor ogsaa et „bondestorting" av omtrent samme lødighet som tinget i 1833. (Av de 96 repræsentanter var 44 bønder og 38 embedsmænd.

---

[1] Se Halvorsens forfatterleksikon. — [2] Personlig meddelelse av H. G. Heggtveit. — [3] M. I. Wefring, Minder, s. 22. — [4] Se O. Hanssen, Norges Storthing i 1833, s. 123. Stort.-Efterr. 1833. — [5] M. I. Wefring, Minder, s. 34. — [6] Brovold, Neergaard s. 72.

Fra S. Trondhjems amt blev i 1835 valgt følgende repræsentanter: 1. Mikkel Grendahl (28 stemmer). 2. Foged Wiig (26 st.). 3. Gaardbruker Soelberg (18 st.). 4. Gaardbruker Sæther (17 st.) — Det var 46 valgmænd.[1] Stemmegivningen var meget spredt. idet hele 28 personer fik stemmer som repræsentanter.[2]

Grendahl var altsaa nu første repræsentant for Sørtrøndelag, og viste paa dette storting en endnu større politisk dygtighet og indsigt end nogengang før. Han staar i 1836-37 paa sin høide som stortingsmand. Ved at gjennemgaa „Storthings-Efterretninger" fra denne tid vil man finde hans navn i forbindelse med næsten hver eneste sak av nogen betydning som blev behandlet i lagtinget eller i plenum. I likhet med Ueland ventet han gjerne til slutten av debatten, før han kom med sit indlæg. Vel var han ikke en saa frygtet motstander som den berømte repræsentant fra Stavanger amt. Spidsfindighet og ordkløveri benyttet han sig aldrig av. Men hans tankegang var klar og konsekvent, og han søgte altid at underbygge sine paastande med bevislige fakta. I de fleste spørsmaal stod han sammen med sine standsfæller; men det hændte ogsaa flere ganger, at han i sin stemmegivning gik med „aristokraterne". — Under behandlingen av mindre vigtige saker uttalte han sig bl. a. mot utvidelse av Tvedestrands handelsrettigheter, mot at farmaceuteksamen skulde avholdes ved universitetet, for utvidelse av retten til at føre dæksfartøier, for nye lovbestemmelser om „liggedagene", mot autorisation av en ny utgave av Luthers katekismus o. s. v.[3]

Som ved tidligere tingsamlinger var ogsaa i 1836 en av hovedposterne paa bonderepræsentanternes „program" streng økonomi med de offentlige midler. Denne spareaand kunde tildels optræde som kniperi og gi sig mindre heldige utslag; men den dannet dog en gavnlig motvægt mot embedsmændenes tilbøielighet til rundhaandet anvendelse av statens penger. Særlig gjaldt dette bevilgninger av gager og pensioner til embedsklassen. Her kom det til stadige sammenstøt mellem bønderne og embedsmændene. De sidste hadde, i hvert fald indirekte, part i saken og var derfor ikke helt juridisk habile naar det gjaldt slike bevilgninger. Bare yderst faa, som Hjelm og Mariboe, kunde se bort fra standsinteresser i disse spørsmaal. — Hvad de kongelige propositioner om gager og pensioner angik, saa stod bønderne mere frit end embedsmændene. Bonden var i sit virke ikke saa direkte avhængig av den departementale og kongelige naade som embedsmanden.[1]

---

[1] Lindstøl, Stortinget og Statsraadet 1814-1914 II. — [2] Lindstøl II, s. 177. — [3] Stort.-Efterr. 1836, s. 57, 72, 77, 82, 146.

Efter valgnederlaget i 1832 maatte embedsstanden være forberedt paa daarligere tider. En sammenligning av statens pensionsutgifter før og efter 1833 illustrerer forholdet. Mens pensionsfondets størrelse i 1830 utgjorde noget over 90 000 spd., blev det i 1833 bragt ned til 82 000 spd. og i 1836 endog helt ned til 69 427 spd.[2] Noget fast pensionsreglement hadde man endnu ikke. Hver enkelt pension maatte særlig bevilges. Derfor faar man paa hvert storting disse lange, tidsspildende pensionsdebatter, hvor de summer det gjaldt, ofte var langt mindre end det kostet staten at faa dem bevilget.

Grendahl var i hele sin stortingstid medlem av budgetkomiteen.[3] Han arbeidet her for streng økonomi i statshusholdningen[4] og særlig da for indskrænkning av pensioner til embedsklassen. Der var sikkert ikke Grendahls mening, at man paa denne maate skulde tvinge „udlevede Mænd til at vedblive i Bestyrelsen af deres Embeder“.[5] Han vilde nok mer end gjerne faa de „udlevede“ statstjenere ombyttet med friske kræfter. Men da embedsklassen paa denne tid var den stand i landet som gjennemgaaende blev bedst betalt for sit arbeide, saa mente Grendahl at embedsmændene som andre borgere maatte ha anledning til at lægge sig noget „til bedste“ til bruk i sin alderdom. De pensioner Grendahl ivret mest imot, var enkepensionerne. Han stemte av princip mot alle slike bevilgninger, selv om det bare gjaldt 80 spd. til en officersenke.[6]

Sit syn paa pensionsvæsenet har Grendahl sammenfattet i et skriftlig votum om denne sak. Her bestrider han at pension skal være grundet paa retskrav, naar embedsmændene ikke fulgte reskriptet av 14. januar 1791 og indskjøt en bestemt del av sin gage til pension. Heller ikke kan han gaa med paa, at embedsstanden skal betragtes som en stat i staten og ha krav paa nogen særskilt forsørgelse, „da dette kun vilde være at ombytte Navnet Adel med Embedsstand.“ Han slutter sit votum med paa det varmeste at anbefale et fast regulativ for pensionsvæsenet. „Det maa være ønskeligere baade for Regjeringen, Stortinget og Supplicanten end denne Regelløshed som fører til idelige Inkonsekvenser.“[1]

---

[1] Den omstændighet at embedsmændene som stortingsmænd stod i et intimere forhold til regjeringen og kongemagten end de andre repræsentanter, var den vigtigste aarsak til „oppositionen“s skræk for statsraadernes adgang til stortingets forhandlinger. Bønderne frygtet for at statens tjenere ikke altid skulde formaa at hævde sig som folkets talsmænd naar de fik sine høieste overordnede saa nær ind paa livet. Jfr. Paul Hjelm Hansen, Storthinget i 1845, s. 69. Se ogsaa regjeringsadvokat Petersens forsvarstale for statsminister Løvenskjold under riksretten i 1836. — [2] Carl Fougstad, Storthinget 1836, s. 134. — [3] I 1830 blev han valgt som den 5te av 11 medlemmer. I 1833 var han den 6te av 13 medlemmer. I 1836 den 6te av 15 medlemmer. I 1842 den 5te av 9 medlemmer. Lindstøl, Stortinget og Statsraadet 1814-1914 II. — [4] O. Hanssen, Norges Storthing i 1833, s. 123. — [5] C. Fougstad, Det norske Storthing 1836, s. 134. — [6] Stort.-Efterr. 1836, s. 122.

Al spidsfindig fortolkning av grundloven var Grendahl imot, selv om man derved kunde spare staten for nye uttællinger. Han vilde saaledes ikke være med paa at stortinget skulde kræve tilbakebetaling av avdøde pensionisters efterlatte. Dette gjaldt saadanne pensioner som regjeringen midlertidig hadde bevilget og som senere skulde forelægges stortinget til revision. (Jfr. grundlovens § 75). Grendahl stod her sammen med Roll, Sørenssen, Falsen og flere mot Hjelm, Foss og Lundegaard.[2]

Til 1837 hørte gage- og pensionsvæsenet som tidligere nævnt ind under budgetkomiteen; men paa det overordentlige storting i dette aar blev det opnævnt en særskilt gagekomite. Dennes virksomhet var mere reviderende enn bevilgende og kunde derfor uten skade skilles fra den egentlige budgetkomite. Og naar stortinget fra 1837 derfor hadde delt budgetkomiteen i to komiteer, saa var det for at man snarere kunde bli færdig med det egentlige budget. Man ønsket ikke situationen fra 1836 op igjen. Stortingsopløsningen i 1836 kom jo som bekjendt før budgettet var færdigbehandlet. — Fra 1837 hadde saaledes Grendahl ikke lenger direkte med gage- og pensionsvæsenet at gjøre som komitemedlem.

7. april 1836 blev lov om forøket utmyntning av skillemynt endelig avgjort i samlet storting efter to ganger at være behandlet i odelsting og lagting. Under debatten i lagtinget hadde Grendahl ordet flere ganger. I likhet med Hjelm, Fauchald, Neergaard og flere fandt han, at det nu var paa tide at præget paa de norske mynter bragtes mere i overensstemmelse med den historiske virkelighet. „Carl XIV Johan“ kunde vel (muligens) passe i Sverige, men ikke i Norge. Denne historiske og politiske løgn maatte nu ut av verden.[3] — Ved den endelige votering i plenum blev det dog bare 15 stemmer for at myntpræget skulde forandres. Majoriteten mente at man nu som tidligere kom længst ved at gaa petitionsveien.[4]

---

[1] Stort.-Forh. 1836, Juni I, s. 195. — [2] Se Stort.-Efterr. 1836, s. 126 f. Jfr. Fougstad, Det norske Storthing 1836, s. 134 f. — [3] Grendahls stilling i denne sak er saa meget mere bemerkelsesværdig som bønderne i unionsspørsmaalet helst forholdt sig passive eller optraadte meget forsigtige. Jfr. s. 176. — [4] Stort.-Efterr. 1836, s. 51-55. — I 1818 opnaadde stortinget ved en underdanig adresse at Norge skulde nævnes foran Sverige i den kgl. titel paa norske mynter; desuten i lover og anordninger som bare eller nærmest angik norske forhold.

Paa tinget i 1836 foreslog Grendahl at regjeringen skulde fremsætte kongelig proposition om oprettelse av en landbruksskole for hvert amt. Som foregangsmand paa jordbrukets omraade indsaa han at en av hovedbetingelserne for rationelt jordbruk var at bonden tilegnet sig gode teoretiske og praktiske fagkundskaper. Forslaget blev enstemmig tilstillet næringskomiteen til indstilling.[1]

Da kong Carl Johans propositioner om forandring i grundlovens §§ 17, 18, 79[2], 80, 81, 82 og 92 i 1836 skulde behandles i stortinget, foreslog Hjelm at disse forslag til „Forbedringer i Grundloven" straks skulde avgjøres og ikke bifaldes uten at sendes til nogen komite. Grendahl optraadte her som den forsigtige politiker som ikke vilde avvike fra reglementet, selv om saken syntes at være temmelig oplagt. Han foreslog at propositionerne skulde tilstilles konstitutionskomiteen til indstilling. Under den følgende debat erklærte Hjelm at han fandt det at være sløseri med tingets kostbare tid at behandle disse nu flere ganger enstemmig forkastede forslag[3] paa almindelig maate. Neergaard fandt det overflødig, at det blev avgit nogen betænkning om hvad man „noksom havde betænkt." Efter disse uttalelser frafaldt Grendahl sit forslag paa betingelse av at det ikke blev optat av nogen anden. Repræsentanten Broch gjenoptok imidlertid Grendahls forslag som dog ved voteringen forkastedes, og saken blev besluttet utsat uten komitebehandling. — Den 26. februar blev saa forslagene atter enstemmig forkastet.[4]

Denne „respektløse" behandling av de kongelige propositioner, den tydelig udtalte tendens hos tinget til at ville „trodse" sine beslutninger igjennem ved hjælp av grundlovens § 79 maatte i høi grad opirre Carl Johan, og den var en av aarsakerne til at stortinget saa pludselig blev avbrutt i sit arbeide.[5]

Ogsaa regjeringen og det norske embedsaristokrati fulgte stortingets virksomhet med alt andet end velvillig opmerksomhet. De var ikke bare forarget over, at stortinget var blit „et Hjem for Lidenskabernes og Uvidenhedens lige fordærvelige Planer"[6]; men byraakratiet frygtet for at de sidste stortingsbeslutninger om nedsættelser av gager og pensioner skulde betegne indledningen til en økonomisk trængselstid for embedsstanden.[1]

---

[1] Stort.-Forh. 1836, Marts, s. 80. — [2] „Grundlovens § 79 er vor konstitutions hjerteblad," sa Johan Sverdrup i 1846 (se H. Koht, Johan Sverdrup I, s. 116). Denne § gik som bekjendt ut paa at en beslutning som er vedtat uforandret av 3 paa hinanden følgende ordinære storting, skal være lov med eller uten kongens sanktion. — [3] Propositionerne var første gang behandlet og forkastet i 1824. Samme skjæbne fik de i 1830 og 1833, hver gang efter indstilling fra konstitutionskomiteen. — [4] Stort.-Efterr. 1836, s. 38. — [5] Jfr. C. Fougstad, Storthinget 1836, s. 76-81. — [6] Se advokat Petersens forsvarstale for Løvenskjold i riksretten 1836.

Det var det store antal bondetingmænd som var den kulturelle og sociale fare. Men hvis bønderne hadde staat helt alene uten nogen støtte fra embedsstandens side, vilde de rimeligvis endnu ha været temmelig ufarlige. Bonderepræsentanterne dannet endnu ikke noget selvstændig parti med en fører av sin egen midte. Neergaard eller Grendahl naadde aldrig op til nogen førerstilling, og Ueland formaadde endnu ikke paa langt nær at samle alle bønder omkring sig.[2] I alle store saker hvor bønderne hidtil hadde optraadt samlet, hadde de altid hat en eller flere embedsmænd at støtte sig til[3] (først og fremst Hjelm). Og det var et stort held for den demokratiske utvikling at det paa tinget i disse aar fandtes embedsmænd som i det væsentlige delte bøndernes politiske meninger og som kunde optræde som deres førere. Det faldt ogsaa bondetingmændene noksaa let at slutte sig sammen under en embedsmands førerskap. Trods al uvilje var det nemlig blandt bønderne en viss indgrodd respekt for „øvrigheten“. En statstjener var for bønderne først og fremst embedsmanden, og det hadde i denne forbindelse mindre at si, hvor han hadde sit embedsdistrikt. Naar derimot en repræsentant av bondestanden skulde forsøke at samle sine standsfæller om en sak, kunde det gamle motsætningsforhold mellem de forskjellige landsdeler ofte stikke hestehoven frem.

Den kongelige beslutning om stortingets pludselige opløsning vakte „en levende Bekymring hos den store og retsindige Flerhed i Folket.“[4] Stortinget hadde vistnok været samlet 2 maaneder over den i grundlovens § 80 fastsatte tid, og kongen hadde saaledes grundlovsmæssig ret til at opløse det. Men det var endnu aldrig hændt at tinget var blit avbrutt i sit arbeide før statsbudgettet[5] var færdigbehandlet og det almindelige skattepaabud vedtat. Desuten stod det endnu en række vigtige saker igjen som var behandlet i komiteerne, men ikke avgjort i tinget. (Saaledes formandskapsloven). Skjønt de nødvendige dokumenter (statsraadets protokol) først kom til stortinget et par timer før det skulde opløses, besluttet odelstinget at statsminister Løvenskjold skulde sættes under tiltale for riksretten, fordi han ikke hadde protestert mot den kongelige beslutning om tingets opløsning.

---

[1] I tiden fra 1814 til 1833 hadde embedsstanden sin sidste store glansperiode i Norge. Det var „Lykkens Tid for Landets Embedsmænd“, sier Jacob Aall i sine Erindringer, 2. Udg., s. 331. — [2] Det var først senere at klokkeren fra Heskestad blev „den mægtigste Mand i Norges Land“. (Jfr. P. H. Hansen, Norges Storthing 1845, s. 102). — [3] „Ikke en eneste Beslutning er fattet paa Storthinget som kun Repræsentanter af Bondestanden har interessered sig for at sætte igjennem. . . . En Motion i Storthinget for hvilken kun Bønder fremstaar som Talsmænd . . . . erholder ikke engang alle deres egen Stands Repræsentanter for sig“, sier Carl Fougstad, Storthinget 1836, s. 9 f. — [4] Morgenbladet 1836, nr. 224. — [5] En av grundene til tingets opløsning, mener en svensk historiker, var den at „det sölade med budgetbehandlingen“. Sveriges historia, 9. avd., s. 307.

Man kan ikke undgaa at lægge mærke til den enighet og samstemmighet som raadet de 2 sidste dager av denne tingsamling. Bønderne trak sig helt tilbake fra ordskiftet og overlot det hele til embedsmændene.[1] Mange av bønderne og deriblandt Grendahl hadde ogsaa en altfor stor ærbødighet for de kongelige rettigheter til at de skulde vove at optræ med nogen kraft i slike saker.[2]

Den 11. juli blev riksret sat mot statsminister Løvenskjold. 10 lagtingsmænd blev av anklagede utskutt av retten, deriblandt Grendahl. De andre 9 var Hjelm, Fauchald, Rye, Wille, Christensen, Neergaard, Harbitz, Selbo og Sæter. — Lagtinget bestod i 1836 av 13 embedsmænd og 11 bønder. Av disse blev det utskutt 5 bønder og 5 embedsmænd. De 5 bønder som Løvenskjold ikke ønsket at ha som dommere, hørte alle til de betydeligste av bonderepræsentanterne.

Allerede 30. juli[3] besluttet Carl Johan, at et overordentlig storting skulde træde sammen 15. oktober. Repræsentanterne var forberedt paa dette, og mange av dem som hadde langt at reise til sit hjemsted, var blit boende i byen sommeren over. Grendahl har vistnok benyttet tiden mellem de to tingsamlinger til at avlægge besøk hos sine haugianske venner i Drammen og paa andre steder i nærheten av Christiania.

Det vigtigste resultat av det ekstraordinære stortingsarbeide var formandskapslovens endelige avgjørelse. Uten større debat blev denne lovs endelige redaktion vedtat paa det nærmeste overensstemmende med kommunalkommissionens utkast, som paa et par punkter nær væsentlig faldt sammen med stortingsbeslutningen av 1833.[4] Loven blev sanktionert 14. januar 1837. Det var demokratiets første avgjørende seir over byraakratiet efter 1814. Ved indførelsen av kommunalt selvstyre var avgjørelsen av de kommunale saker bragt i harmoni med statsstyrelsen.

En sak som tiltrak sig stor opmerksomhet paa tinget i 1836-37, var den store bevilgning til marinen. Grendahl talte imot regjeringens og militærkomiteens forslag[1] som han fandt vilde overstige landets økonomiske kræfter og støttet et av Fauchald fremsat forslag om at bevilge et mindre beløp. Ved avstemningen blev dog militærkomiteens indstilling i det væsentligste bifaldt. Ogsaa 6-7 av de mindre betydelige bonderepræsentanter sluttet sig til denne.[2] — Det almindelige sparehensyn hadde ikke været det ene avgjørende for Grendahl og hans meningsfæller i denne sak. Den dansk-norske flaates skjæbne i 1807 var endnu i friskt minde, og statskassens stilling var ikke saa glimrende, at man uten videre kunde tillate sig saa svære aarelatninger. Paa den anden side var det heller ikke bondeoppositionens mening at la „Skjæbnen og Russerne vaage over Konstitutionen“.[3]

---

[1] „Den Mening synes enstemmig at have befæstet sig hos dem at Forhold vare indtraadte som de ikke vare voksne, og at kun i en ubetinget Tillid til Embedsstandens Medlemmer var nu Frelse at finde.“ C. Fougstad, Det norske Storthing 1836, s. 142. — [2] Jfr. M. I. Wefring, Minder, s. 34. — [3] Det 8de ordinære storting blev opløst 8. juli 1836. — [4] Se Stort.-Efterr. 1836-37, s. 382-98. Jfr. Fougstad, Stortinget 1836, s. 147.

Paa det ekstaordinære storting i 1836 indstilte budgetkomiteen paa at land- og byskatten for budgetterminen 1836-39 ikke skulde paabydes, da statsindtægten forøvrig var opført med et saa stort beløp, at budgettet allikevel vilde balancere. Foruten sit sædvanlige intense arbeide i budgetkomiteen tok Grendahl ogsaa ordet under sakens behandling i tinget. I likhet med de andre bønder talte han for komiteens indstilling og støttedes heri av flere fremstaaende embedsmænd, saaledes assessor Rye, budgetkomiteens formand. — Komiteens indstilling blev vedtat med 60 mot 32 stemmer.[4] Derved hadde bønderne foreløbig faat en betydelig lettelse i skattetrykket.

— Naar man gjennemgaar stortingsreferaterne fra denne tid, er det ganske paafaldende at se, at saa snart man kommer til en sak som angaar unionelle forhold, forsvinder de kjendte bonderepræsentanters navn. Bønderne holdt sig enten helt tilbake eller optraadte med stor forsigtighet i alle spørsmaal som angik Norges fulde likestilling med Sverige. De var endnu ikke vaakne i disse spørsmaal, og betragtet dem som „høiere politik“ som bønderne ikke burde befatte sig med. Hjelm vilde hævde Norges fulde selvstændighet saa langt grundloven tillot det. Men han, som ellers pleiet at samle bøndernes stemmer for sine forslag, blev i sin djerve unionspolitik oftest svigtet av bøndernes flertal.

En sak som illustrerer bøndernes stilling i unionspolitiken skal her nævnes. Da man paa det 4de overordentlige storting under statsbudgettets behandling var kommet til post 48, om bidrag til ministerkassen, foreslog Foss at det for de bevilgede 40 000 spd.

---

[1] Efter dette forslag skulde det bevilges et beløp av 338 213 spd. aarlig for den følgende budgettermin. — [2] Stort.-Efterr. 1836-37, s. 264-72. — [3] O. Munch-Ræder, Om Storthingsvalg, s. 36. — [4] Stort.-Efterr. 1836-37, s. 323 f. Jfr. P. Soelvold, Om Storthingsvalg, s. 31 f.

skulde avlægges regnskap gjennem det norske finansdepartement. Komiteen hadde indstillet paa, at man skulde „anmode om Regnskabs Aflæggelse“. Hjelm derimot mente det ikke kunde være noget iveien for at *fordre* regnskap, da man saa længe forgjæves hadde ventet paa dette. Vilde ikke Sverige utføre de norske utenrikske saker for den sum stortinget bestemte, saa fik Norge selv overta sin utenrikspolitik (!), og dermed var ingen skade skedd. Rye, Riddervold, Falsen og Grendahl talte mot Foss' forslag. De fandt det utilraadelig at indlate sig paa en forandring som bare kunde gi anledning til spænding mellem statsmakterne, „hvilket man saa meget som muligt burde undgaa.“[1] Derimot foreslog Grendahl summen nedsat til 34 000 spd.[2] For ham og de øvrige bønder var den økonomiske side ved denne sak den avgjørende. — Ogsaa under behandlingen av det meget omstridte flagspørsmaal som paa dette storting blev bragt til en foreløbig avgjørelse, fik Hjelm liten eller ingen støtte av bønderne. Ueland var vistnok medlem av flagkomiteen i 1837[3]; men det var nærmest som æresmedlem. For ham (og senere for Jaabæk) hadde unionsspørsmaalet for det meste bare teoretisk interesse og ingen praktisk betydning.

Heller ikke embedsmændene kunde følge Hjelm i hans konsekvente hævdelse av grundlovens bestemmelser naar det gjaldt forholdet til Sverige.[4]

Hjelm blev saaledes helt forlatt i sin radikale unionspolitik, og først 1880- og 90-aarenes venstreparti skulde komme til at fortsætte denne.

Efter de to bondestorting i 1833 og 1836 kom en reaktion i byraakratisk retning. Frihetsbegeistringen fra 1830 hadde lagt sig. Spændingen mellem stortinget og kongemagten hadde forvandlet sig til den rene idyl, og „forsonlighet“ var blit det almindelige løsen „Statsborgeren“ hadde avsluttet sin løpebane i 1837, og efter „flaggets befrielse“ var selv Henrik Wergeland paa nippet til at bli „unionsven“.

Da den store samlingssak, formandskapsloven, var bragt lykkelig i havn, indtraadte en slappelse i bøndernes politiske interesser, og ved stortingsvalget i 1838 blev derfor mange prøvede bonderepræsentanter sittende hjemme.[5] — Stortinget i 1839 blev et embedsmandsting. Av 99 repræsentanter tilhørte 35 bondestanden og 52 embedsklassen. Tinget karakteriseres som et „forretningsstorting". Den eneste sak som fremkaldte litt spænding, var en uforandret vedtagelse av beslutningen paa tinget i 1836 om konventikelplakatens ophævelse.

---

[1] Stort.-Efterr. 1836-37, s. 314. Se J. Løvlands artikler i „Vore høvdinger“. C. Fougstad, Storthinget 1836, s. 153. Morgenbladet 1837, nr. 2. — [2] Se J. E Sars, Norges historie VI 1, s. 335. — [3] Se Stort.-Efterr. 1837, s. 428. — [4] „Det Hjelmske standpunkt stod endnu temmelig isolert“, sier en svensk historiker. Sveriges historia, 9. avd., s. 305. — [5] Eksredaktør Soelvold gaar strengt i rette med „den døsige Ligegyldighed“ som præget dette stortingsvalg. P. Soelvold, Om Storthingsvalg, s. 72. -- Fra

Ved valget til tinget i 1839 hadde Grendahl paa grund av sykeighet frabedt sig gjenvalg. Paa „distriktforsamlingen" fik han da ogsaa bare en eneste stemme. S. Trondhjems amt sendte denne gang 2 embedsmænd og 2 bønder til tinget.[1]

Grendahls sidste stortingsaar (1842).

Valget til stortinget i 1842 gik heller ikke ganske efter oppositionens ønske, om end resultatet blev bedre end i 1839. Av 100 repræsentanter tilhørte 39 bondestanden.[2] — Skjønt Grendahl nu var en mand paa 67 aar og fremdeles sykelig, gav han allikevel denne gang efter for sine venners inntrængende opfordringer og lot sig opstille som stortingskandidat ved valget i 1841. Han møtte i 1842 som 4de repræsentant for S. Trondhjems amt.[3] Ogsaa denne gang blev Grendahl valgt ind i lagtinget med stort stemmetal (84 stemmer; Hjelm hadde 83).

Under behandlingen av den i vor politiske historie saa velkjendte „statsraadsak" paa dette storting stod Grendahl næsten alene blandt bønderne med den opfatning, at statsraaderne i visse tilfælde burde ha adgang til tingets forhandlinger. Han stemte for et av Hjelm fremsat forslag om at denne adgang skulde gis ved en forandring eller et tillæg i stortingets reglement. Nogen forandring av grundloven vilde han ikke gaa med paa.[4] Det var forøvrig endnu en almindelig utbredt mening, som deltes endog av fremragende jurister, at man kunde faa regjeringen ind i stortinget bare ved en reglementsforandring.[5] —

Skjønt Grendahl hadde stor respekt for grundloven og nødig vilde være med paa nogen forandringer av denne, var han dog

---

konservativt hold blev det fremholdt at valgresultatet for en del skyldtes selve formandskapsloven, da denne var blit „et Speil, hvori de politiske Kandestøbere kunde se sine egne Skavanker". Se Munch-Ræder, Om Storthingsvalg, s. 21. — [1] Soelvold betegner „Pluraliteten" av amtets repræsentanter i 1839 som „god". P. Soelvold, Om Storthingsvalg, s. 71. — [2] Se Stort.-Efterr. 1842, s. 1 f. — [3] Se Lindstøl, Stortinget og Statsraadet 1814-1914 II. — [4] Stort.-Efterr. 1842, s. 96-107. — [5] Fra 1818 hadde flere av tingets bedste mænd forsøkt sig paa statsraadsaken, men uten nytte. „Flertallet i Stortinget", sier en samtidig forfatter av stortingsberetninger, „betragtede ligesom instinktmæssig dette Forslag med en Slags Rædsel" (P. H. Hansen, Storthinget i 1845, s. 66). Grunden til denne „Rædsel" var ængstelsen for at embedsmændene i stortinget ved statsraadernes adgang til tingets forhandlinger skulde miste vælgernes tililt. Hvilken statstjener vilde vel ha mod til at si sin overordnede like op i ansigtet, at hans forslag var skadelig for land og folk?

ikke blind for, at dette „frihetens grundlag“ som alle menneskeverk kunde ha sine feil, og at paragraferne med tiden kunde bli forældet. At grundloven skulde være „urørlig,“ har aldrig været Grendahls mening. Dette la han ogsaa tydelig for dagen da jødesaken blev behandlet i 1842. De aller fleste av bønderne var med Ueland i spidsen mot Wergelands forslag om ophævelse av grundlovens § 2. Men her som i statsraadsaken maatte Grendahl ifølge sin overbevisning slutte sig til embedsmændene. Han var en av de 8 bønder, „som deltog i Æren at findes paa den Side, hvor Christendom, Humanitet, Intelligens og Talent fandtes.“[1] Man skulde ha ventet at Ueland og de andre haugianske tingmænd som ellers kjæmpet for tolerance og frihet for den personlige overbevisning, hadde stillet sig avgjort paa „jødepartiets“ side. Wergeland hadde ogsaa ventet at finde haugianerne „selvskrevne paa Sagens Side“. Men denne Slutning holdt kun Stik med gamle Grendahl, ... som ganske lod sig bestemme af Religionens Bud og Aand.“[2] Forslaget om jødernes adgang til riket fik ikke grundlovsmæssig flertal i 1842.[3] —

Paa dette storting blev loven om folkevalgte forlikskommissærer endelig vedtat (sanktionert 8. sept. 1842). — Allerede paa tinget i 1833 hadde Grendahl optraadt som talsmand for frit valg av forlikskommissærer (se s. 169), og for ophævelse av amtmandens forslagsret ved kommissærvalg. Det har derfor sikkert været en glæde for ham nu, da han stod ved enden av sin politiske løpebane, at se denne sak avgjort efter sit ønske. Det var en ny seir for folkestyret.

Naar Grendahl trods sin svigtende helbred i 1841 hadde bestemt sig for at motta valg, saa hadde det mer end noget andet været avgjørende for ham at det i 1842 var al utsigt til at stortinget vilde drive beslutningen om konventikelplakatens ophævelse igjennem ved hjælp av grundlovens § 79. Den gamle lovbestemmelse var vistnok i praksis sat ut av kraft for længe siden. Haugianske lægprædikanter kunde nu uhindret reise omkring; men allikevel var det for alle haugianere en sak av meget stor vigtighet at faa statsmagternes avgjørelse for, at forordningen av 13. januar 1741 var utslettet av de norske loves tal. Det var jo for sin overtrædelse av konventikelplakatens bestemmelser Hauge maatte sone med tap av helbred og formue. Behandlingen av dette spørsmaal blev ogsaa den sak som vakte størst opmærksomhet paa stortinget i 1842.

---

[1] Henrik Wergeland, Jødesagen i det norske Storthing 1842, s. 441, Lassens utg. — [2] Henrik Wergeland, Jødesagen, s. 481. — [3] Stort.-Efterr. 1442, s. 109-27.

Den for kirkelige saker saa sterkt interesserte kong Christian VI hadde med forordningen av 13. januar 1741 om „gudelige Forsamlinger“ (konventikler) ikke villet forby lægfolk at samles til religiøse møter, naar disse blev holdt indenfor den statskirkelige ramme og under geistlighetens kontrol. Dog maatte forsamlingerne bestaa av „ikkuns ganske faae Personer“, og bli avholdt ved „lys Dag“ og paa „kort Tid“[1]. Det som i „plakaten“ direkte var forbudt var den omflakkende prædikantvirksomhet.[2]

Paa stortinget i 1836 behandledes for første gang 2 lovforslag (det ene fra Ueland) som gik ut paa ophævelse av konventikelplakaten. Kirkekomiteen indstillet paa at „Forordningen af 13. Januar 1741, angaaende hvorvidt gudelige Forsamlinger udenfor den offentlige Gudstjeneste maa tillades, sættes herved ud af Kraft“. Ved sakens behandling i odelstinget vedtokes indstillingen med et tillæg om at prædikanten, naar han kom til en fremmed menighet, skulde melde tid og sted for sine opbyggelser til sognepresten. I lagtinget foreslog Christensen at tillægget om anmeldelse for presten skulde bortfalde. Dette støttedes av Grendahl, Fauchald m. fl. Justitarius Roll erklærte at nu burde det være slut med dette „skammelige Aandstyranni, som bare gik ud over den sædeligste og vindskibeligste Del af Folket“. Christensens forslag blev enstemmig vedtat, og ved sakens fornyede behandling i odelstinget blev tillægget om presternes kontrol med lægprædikanterne strøket. Saken blev saa ekspedert til regjeringen; men denne fraraadet sanktion. Kirkedepartementet fandt det nødvendig at indhente oplysninger og betænkninger før beslutningen kunde ophøies til lov. Saadanne betænkninger blev da ogsaa avgit av det teologiske fakultet og av de høieste geistlige og civile embedsmænd. Av disse var det bare bispen i Trondhjems stift P. O. Bugge og 7 amtmænd som fandt at stortingets beslutning burde bli lov. Kirkedepartementet indstillet derfor i 1836 paa „at intet videre i denne Anledning for Tiden bliver at foretage“.[3]

Beslutningen om konventikelplakatens ophævelse blev uforandret gjentat av stortinget i 1839.

I 1842 hadde en minoritet i kirkekomiteen foreslaat et tillæg til beslutningerne fra 1836 og 1839. Stedets prest skulde være adgangsberettiget til forsamlingerne. Dette tillæg blev bekjæmpet av Grendahl som fremhævet at man ved en slik bestemmelse let kunde gi det utseende av at man vilde autorisere de gudelige forsamlinger. Det blev av andre talere fremholdt at hensigten med et tillæg til beslutningerne av 1836 og 1839 var at undgaa anvendelsen av grundlovens § 79. Schweigaard fandt at denne sak var av saa liten betydning at anvendelsen av grundlovens § 79 her vilde være en rent unødig kraftutfoldelse. Det vilde være som at skyte spurver med kanoner. Imidlertid var flertallet i tinget av en anden mening, og ved den endelige avstemning blev beslutningen av 1836 og 1839 uforandret vedtat. En formel sanktion fulgte kort efter.[1]

---

[1] Se konventikelplakaten, art. 8. — [2] Art. 16. — [3] Stort.-Efterr. 1836, s. 89-95.

Konventikelplakatens ophævelse blev mottat med almindelig tilfredshet utover hele landet. Særlig var dette en glædelig begivenhet for haugianerne. Nu hadde endelig Hans Nielsen Hauge faat fuld offentlig opreisning.

Et tilbakeblik paa Grendahls politiske virksomhet vil vise at han overalt har latt sig lede av rene patriotiske hensyn. Visstnok kjæmpet han for sine standsinteresser; men det var ut fra den tankegang at en fri og velstaaende bondestand var en garanti for statens sikkerhet, et solid grundlag for hele nationens lykke. Grendahl var ingen „partimand" i ordets moderne betydning, ikke i hver eneste sak selvskreven paa bøndernes side. Han var ingen beundrer av byraakratiet; men naar hans personlige overbevisning ikke faldt sammen med den almindelige opfatning inden „bondepartiet", betænkte han sig ikke paa at slutte sig til embedsmændene, saaledes i jødesaken og statsraadsaken.

Grendahl krævet i likhet med de øvrige bonderepresentanter streng økonomi i statshusholdningen. Men naar man har villet beskylde datidens stortingsbønder for kniperi særlig naar det gjaldt bevilgninger til aandelige og kulturelle formaal, saa er dette i hvert fald ikke rigtig for Grendahls vedkommende. Og beskyldningerne lar sig vanskelig bevise, selv om det gjelder hele bondegruppen. „Bondestortinget" i 1836-37 bevilget i overensstemmelse med regjeringens forslag 3000 spd. aarlig til kunstskolen i Christiania. Likesaa bevilgedes det av regjeringen foreslaatte beløp til nybygninger for Universitetet. Til midlertidig lønsforbedring til lærerne ved de lærde skoler bevilgedes efter regjeringens proposition 1400 spd. aarlig.[2] Og saa videre. — Borgermester Carl Fougstad, som ikke kunde beskyldes for utprægede bondesympatier, sier i sit skrift om stortinget i 1833: „Vi ville ei heller lade ubemerket at Gaardbrugernes Færd under sidste Storthing ei heller var aldeles uden Vidnesbyrd om deres Agtelse for Oplysning og Beredvillighed til med Pengebevilgninger at befordre den."[1] Bønderne stilte sig i det hele saa velvillig til den slags bevilgninger som man med rimelighet kunde vente av en bondestand med saa liten boklig dannelse som den norske. — Grendahl hadde et aapent blik for alt kulturarbeide. og han lærte tidlig at forstaa at kundskap er magt. Derfor vilde han ogsaa at bønderne skulde tilegne sig mest mulig av boklig dannelse. Og det var statsmagternes pligt at sørge for oplysningens fremme likesaavel paa landet som i byerne. I en debat i tinget om hvorvidt staten burde forære Universitetet en del paa Eker fundne oldsaker, uttalte Grendahl at han rimeligvis vilde stemme for at staten indløste oldsakerne og skjænket dem til Universitetet; men han vilde samtidig uttale ønsket om at de som med saa megen varme talte Universitetets sak, like saa varmt vilde ta sig av oplysningens fremme blandt almuen. Denne maatte jo saa ofte høre at den befandt sig paa et meget lavt dannelsestrin.[2]

---

[1] Stort.-Efterr. 1842, s. 276 f. — [2] Ved sidstnævnte bevilgning gik stortinget endog til et *høiere* beløp end det regjeringen hadde foreslaat. Stort.-Efterr. 1836, s. 309 f. Jfr. P. H. Hansen, Norges Storthing 1845, s. 52.

Som politiker var Grendahls navn kjendt over hele landet, og han blir av samtiden stillet paa linje med Fauchald, Neergaard og Ueland. Statsraad Løvland fortæller, at han har truffet gamle bønder paa Sørlandet som satte Grendahl ved siden av Ueland og de andre bondeførere fra 1830- og 40-aarene.[3] Hvad politisk ærlighet angaar, stod Grendahl foran de aller fleste i samtiden. Juristeri og „jesuitisk Argumentation"[4] var ham like fjernt. Han kjæmpet altid med blanke vaaben. Hans retlinjede karakter gjorde ham agtet og avholdt overalt, baade blandt meningsfæller og politiske motstandere.

Grendahls sidste leveaar (1842-49).

Fra 1842 frabad Grendahl sig for alvor gjenvalg. Han nød fremdeles sine vælgeres tillit; men hans tiltagende sykelighet tillot ham ikke længer at foreta de lange og besværlige reiser til hovedstaden. Herved traadte Grendahl helt tilbake fra politiken. Han hadde aldrig tat nogen aktiv del i sin hjembygds kommunalpolitik, hverken været ordfører eller medlem av formandskapet paa Strinda. Det er dermed utelukket at han hadde sittet i herresstyret i det hele.[5] Fra 1842 var Grendahl ofte meget syk og kunde heller ikke av den grund paata sig noget offentlig hverv.[6]

---

[1] C. Fougstad, Det norske Storthing i 1833, s. 29. — [2] Stort.-Efterr. 1836, s. 51. — [3] Se J. Løvland, Mikkel Grendahl, i Nidaros 15. jan. 1921. Se ogsaa Statsborgeren 1832, 5. hefte, s. 4, og 1835, 17. hefte, s. 154. — [4] Jfr. Neergaard og Ueland. — [5] En slægtning, Clemet Grendahl, var medlem av formandskapet i mange aar. Se Henrik Mathiesen, Strindens sparebank i fem og sytti Aar, s. 138 f. — [6] Jfr. Trondhjems Adresseavis 1849, nr. 9.

I de mange aar Grendahl var stortingsmand, hadde han altid en følelse av at han blev trukket for meget bort fra de religiøse interesser. For at holde sit religiøse liv friskt anvendte han derfor hver dag en morgentime til bøn og læsning i bibelen. Hans samvittighetsfulde arbeide som tingmand la forøvrig helt beslag paa ham. Men saa snart tingsamlingen var endt, la han straks politiken paa hylden.[1] Sammen med Ueland og Sørbrøden holdt Grendahl „opbyggelsesmøter" i Drammen hos den kjente Ole Mjelva, haugianernes „ældste" der i byen. De tre stortingsmænd „havde Ordet i sin Magt, og det var godt at høre dem".[2]

Mikkel Grendahl var den første av de haugianske „ældste" i Trøndelag[3], og hans ord blev tillagt stor vegt ved avgjørelsen av stridsspørsmaal som nu og da kunde opstaa blandt haugianerne rundt omkring i landet. Efter Hauges død var det visstnok Grendahs som nød den største tillit og anseelse indenfor den haugianske kreds. — Den bekjendte haugianer kjøbmand T. O. Bache i Drammen vilde dog ikke bøie sig hverken for Hauges, Grendahls eller nogen av de andre „ældste"s autoritet. Bache vilde skille sig fra sin umulige kone og indgaa nyt egteskap, og alle vennernes anstrengelser for at forhindre denne skandale blev helt uten resultat. Bache var ikke til at rokke. Det kom paa tale at sammenkalde de „ældste" til et møte i Drammen, hvor disse ved personlig paavirkning skulde faa Bache til at opgi sit forehavende. Denne plan blev dog efter Grendahls raad opgit, da han fik de andre overbevist om at den ikke vilde føre til noget.[4]

Religiøs tolerance og respekt for andres meninger var et utpræget karaktertræk hos Mikkel Grendahl. Dette kommer tydelig frem under haugianernes strid med Wilhelm Andreas Wexels.

Wexels stod i lange tider i livlig forbindelse med haugianismens ledende mænd, og haugianerne i Christiania var hans flittigste tilhørere. Grunden til at han senere blev forlatt av de fleste haugianere og stemplet som vranglærer, var hans meninger om muligheten av omvendelse efter døden. I 1843 fremla Wexels og de teologiske professorer Keyser og Kaurin en ny, omarbeidet utgave av Pontoppidans „Forklaring". Med denne bok blev det snart stor misnøie blandt haugianerne, og Wexels blev „den falske Prophet som bedrog Sjælene med Salighedshaab indtil de vaagner i Helvede".[5] De fleste haugianere i Trøndelag med Grendahl i spidsen kunde dog ikke være med paa at underskrive fordømmelsesdommen over Wexels. Om dette skriver Wexels selv: „Saavidt jeg har erfaret, er det i det Trondhjemske blandt Hauges Venner ikke alene i det hele taget en venlig Stemning mod mig og fordomsfri Benyttelse af mine Skrifter, men ogsaa en christelig Frygt for ubesindig Dømmen og Fordømmen og Redebonhed til samvittighedsfuld Prøven af hvad man finder nyt og usedvanligt i mit og andres Vidnesbyrd.“[1] — Grendahl hadde stor agtelse for Wexels, og han læste hans skrifter med utbytte, selv om han ikke var enig med ham i alt. Efter at ha læst Wexels's skrift om „Christi Nedfart til Helvede“, utarbeidet Grendahl en længere imøtegaaelse av Wexels's meninger. Denne skrivelse var avfattet med en for en lægmand usedvanlig klarhet i forbindelse med en skarp kritik av Wexels's opfatning, paa samme tid som den røbet velvilje og agtelse for Wexels selv. Grendahl sendte sin skrivelse til Wexels i brevform, og Wexels erklærer om dette „brev“ at det var skrevet med „christelig Humanitet og megen Dygtighed“.[2]

---

[1] Se M. I. Wefring, Minder, s. 34. — [2] H. J. Myhrebøe, Oplevelser og Erindringer, s. 6. — [3] Bang, Hauge, s. 453. — [4] Se brev fra Grendahl til Ole Mjelva i Drammen og brev fra Grendahl angaaende Baches giftermaal. Universitetetsbibliotekets manuskriptsamling nr. 769 i kvart. Jfr. Bang, Hauge, s. 456 f. — [5] O. Røst, Nogle Bemerkninger

Naar Hauges „lære“ blev angrepet, søkte Grendahl aa forsvare den paa sin saklige, logiske maate, hvad enten angrepet kom fra læg eller lærd.

Av religiøst vakte lægfolk blev det allerede i Hauges levetid rettet heftige angrep mot dennes „lære“, slik som de mente den fremgik av hans skrifter. I 1813 fremtraadte Hans Rasmussen Førisdal og vakte nyt liv i herrnhuternes kreds. Førisdal trodde at finne „falsk Lære“ i Hauges skrifter, idet han mente at Hauge la for liten vegt paa retfærdiggjørelsen ved troen og laa under for lovtrældom. — Et andet angrep paa Hauge fra herrnhuternes leir kom fra bondepiken Berthe Marie Rasmusdatter. I et langt brev til Hauge søker hun at paavise at denne hævder dyd og gode gjerninger paa troens bekostning.[3] — I 1840 sendte den haugianske lægprædikant A. Haave et brev til „Vennerne“ hvori han understreker troens overveiende betydning for retfærdiggjørelsen. Hans synsmaater møtte endel motstand; men han fik dog de fleste haugianere med sig.[4] Det er mulig at Grendahl har været en av de faa som stilte sig i opposisjon til Haave, og i 1842 søker han i et brev[5] til utgiveren av Nordisk Kirketidende,

---

om H. N. Hauge, s. 59. I den „omarbeidede Forklaring“ stod det at Kristus under sin nedfart til dødsriket „prædikede Evangelium for Aanderne som vare i Forvaring“. Dette forklarte lægfolket slik at Wexels lærte omvendelse efter døden.

[1] O. Røst, Nogle Bemerkninger om H. N. Hauge, s. 60.

[2] Se M. I. Wefring, Minder, s. 34 f. — Til dette avsnit se forøvrig biskop Bangs artikel om Wexels i Dagsavisen 1897, nr. 5; Heggtveit I, s. 213.

[3] Dette brev — hvis egthet man forresten har betvilet — blev trykt i Nordisk Kirketidende 1835, nr. 21.

[4] Bang, Hauge, s. 487.

[5] Originalen findes blandt Lindbergs papirer i Univ.bibl. i Kjøbenhavn, ms. Additamenta 922 4to. Prof. Oluf Kolsrud har meddelt mig en avskrift av brevet.

magister Lindberg i Kjøbenhavn, at gjendrive Berthe Marie Rasmusdatters paastand om at Hauge skulde være en egenretfærdig farisæer. Det findes intet av det i Hauges skrifter, sier Grendahl, som Berthe Rasmusdatter synes at finde der, om end Hauge „med stærke Ord mod Tidsaandens kraftesløse Mundtro indskjærper, at Troen er død, naar den er uvirksom til Selvfornægtelse og varm Opofrelse i gode Gjerninger til Guds Ære og Næstens bedste". Grendahl gjennemgaar i sit brev alle de punkter i Berthe Maries brev hvor hun angriper Hauge, og med sin sedvanlige skarpe logik paaviser han, at hun har „resenseret Hauges Skrifter paa Sandhedens Bekostning".

Et aars tid før sin død begyndte Grendahl at skrive en liten bok om Hauge („Hans Nielsen Hauges Liv, Virksomhed og dennes Følger"). Denne bok blev færdig nogen faa dager før han døde og blev senere utgit av overlærer C. L. Simonsen, Grendahls svigersøn. Som Hauge-biograf hadde Grendahl store betingelser. Med sit kjendskap til samtiden og sit personlige venskapsforhold til Hauge kunde han ha levert værdifulde bidrag til forstaaelsen av Hauge og hans virksomhet. Av frygt for at hans fremstilling ikke skulde bli helt objektiv har Grendahl imidlertid „avholdt sig fra at sige *sin* Mening i noget Punkt" (se s. 61) og væsentlig indskrænket sig til at citere andres opfatning av Hauge, „da det er vanskeligere at se Skyggesiden hos sine Venner end hos andre Mennesker" (se forordet). Grendahls bok om Hauge er saaledes ikke noget betydelig arbeide for saa vidt som man der skulde vente at finde mange nye oplysninger om Hauge; men til forstaaelse av forfatteren selv er skriftet av stor betydning. Vi lærer her Grendahl at kjende som en mand med store kirkehistoriske og dogmatiske kundskaper. Og naar man tar hensyn til at Grendahl var i sit 74. aar da han skrev sin bok om Hauge, og at han desuten var plaget av sygdom, maa man medgi at det var en ganske betragtelig præstation. Boken viser os, at Grendahl trods sin høie alder endnu var i fuld aandelig vigør. Hans dype, klare tænkning, hans evne til at se det væsentlige ved tingen kommer ogsaa her tydelig frem. Selv sin glimrende hukommelse[1] har han bevart temmelig usvækket helt til det sidste.

Det var paa denne tid allerede fremkommet flere større skrifter om Hauge og haugianismen. Saaledes hadde professor Stenersen behandlet Hauges liv og lære temmelig indgaaende i sin kirkehistorie saavelsom i en egen bok. Man skulde tro at en norsk teologisk professor ikke hadde noget at utsætte paa Hauges lære, da denne jo ikke paa noget punkt avvek fra den almindelige, statskirkelige bekjendelse.[1] Naar Stenersen allikevel kan paapeke flere steder i Hauges skrifter som ikke skulde være overensstemmende med kirkelæren, saa maa dette bero paa en overdreven puristisk nidkjærhet hos den lærde professor. Det er rimeligvis ogsaa med særlig henblik paa Stenersen, at Grendahl i forordet til sin bok omtaler de tidligere bøker om Hauge som „tildels noget skjævt tilsnittede“. Grendahl vilde med sin bok gi en sammentrængt fremstilling av det som tidligere var skrevet om Hauge og haugianismen, et „folkeskrift“ som alle kunde ha raad til at anskaffe sig.[2] Men boken var sikkert ogsaa tænkt som et forsvar mot de angrep som fra lærd hold var blit rettet mot Hauge. Efter at ha git en oversigt over Hauges liv og virksomhet, gaar Grendahl nemlig i den sidste og bedste del av boken over til at behandle Stenersens angrep paa Hauges lære og paa hans opfatning av lægmandsvirksomheten. Det er særlig spørsmaalet om lægmænds „kaldelse“ og ret til at optræde som ordets forkyndere det gjælder. Med al sin anerkjendelse av Hauge og dennes virksomhet forøvrig gaar professor Stenersen ut fra, at Hauge saa vel som hans venner maa betragtes som sværmere, da de mente at de „vare umiddelbart kaldede til Bodsprædikanter“.[3] Som bevis paa at ordets forkyndelse ikke bare er „knyttet til de lange kjortler“, anfører Grendahl flere uttalelser av Luther. Det er i det hele forbausende at se hvor vel bevandret den ulærde lægmand er i Bibelen, kirkefædrene og Luthers skrifter, og hvor godt han forstaar at avparere den teologiske professors angrep paa den frie lægmandsvirksomhet. Man kan let forstaa at Grendahl gjerne vilde faa dette spørsmaal grundig belyst fra alle kanter. Han optraadte jo selv ved flere anledninger som lægprædikant helt til omkring 1835.[4] Samtidig maatte det nu, da han skrev sin bok om Hauge, være en stor tilfredsstillelse for ham at vite at det norske folk gjennem sine repræsentanter tydelig hadde vist at det hadde en anden mening om frihet paa det religiøse omraade end professor Stenersen.[5]

---

[1] Jfr. M. I. Wefring. Minder, s. 34.

---

[1] Betegnelsen „haugianere“ om Hauges venner er derfor, som Grendahl har paapekt i sin bok, en mindre heldig benævnelse. Hauges virksomhet gik ikke ut paa at danne nogen „sekt“, men paa at bringe nyt liv i den lutherske kirke i Norge. — [2] „Hensigten med dette lille Skrift,“ sier Grendahl, „er at optage saa meget som muligt af hvad som findes i andre Skrifter om Hans Hauges og hans Venners Virksomhed, forat det kan blive tilgjængeligt for den mindre formuende, der ei haver Raad til at forskaffe sig store Værker“. (Se Grendahls bok, s. 45 og 61. Jfr. forordet). — [3] Se Grendahls bok om Hauge, s. 62. — [4] Se Heggtveit I, s. 212. — [5] Jfr. konventikelplakatens ophævelse i 1842. — „Det gjaldt her,“ sa Johan Sverdrup, „Ret for Mennesker i dette Land til at dyrke sin Gud efter bedste Overbevisning.“

Sin lykkeligste tid hadde Grendahl i sit hjem sammen med sin familie. Om fru Grendahl er det sagt at hun som kvinde var jevngod med ham som mand.[1] Hun var en sjelden intelligent, karakterfast og handledygtig kvinde, dertil elskværdig og hjælpsom som faa. Hun var en mester i alt kvindelig arbeide og styrte sit store hus med en fast og sikker haand. Naar hendes mand var paa tinget, maatte fru Grendahl ha tilsyn med hele gaardsdriften, og denne vanskelige opgave løste hun til alles tilfredshet. Skjønt hendes mange pligter som husmor la sterkt beslag paa hende, fik fru Grendahl ogsaa tid til at dyrke sine aandelige interesser. Hun hadde i likhet med sin mand sans for alt som kan utvikle og berike menneskeaanden. Hun læste aviser og fulgte godt med i begivenheternes gang baade i indland og utland.

I de huslige gjøremaal hadde fru Grendahl god støtte i sine to døtre, særlig den ældste Randi Marie (født 22/10 1812 i Christianssund). Randi Marie Grendahl blev i 1845 gift med cand. philos. Carl Ludvig Simonsen[2], senere overlærer ved Realskolen i Trondhjem. — Den yngste datter Nicoline Grendahl blev gift med Just Wright Grøndahl, søn av boktrykker Christopher Grøndahl.[3] Hun flyttet senere med sin mand til Gjerpen ved Skien.[4]

I sit gjæstfrie hjem fik Grendahl ofte besøk av venner og bekjendte fra alle kanter av landet. Ikke sjelden kom det folk som han ikke kjendte, for at høre hans mening om religiøse spørsmaal eller for at nyde godt av hans erfaring og store indsigt i praktiske ting (jfr. s. 155-6). Slike fremmede syntes gjerne til en begyndelse at Grendahl var tør og kjedelig, eller de fandt ham indesluttet og utilgjængelig; men det varte ikke længe før de opdaget at denne stille og alvorlige mand hadde et rikt hjertelag og et følsomt sind for sine medmennesker. — Med sin sterke vilje forstod Grendahl i en usedvanlig grad at beherske sig selv og tvinge sine dype og sterke følelser. Han undersøkte alt med kritik og var forsigtig i sine domme. Det mest utprægede karaktertræk hos ham var kanske hans djerve retlinjethet og hans avsky for alle krokveier.[5]

Efter tingsamlingen i 1842 gik det stadig nedover med Grendahls kræfter. Han led i sine sidste aar av en smertefuld sygdom som gjorde det vanskelig for ham at kunne skjøtte sit store gaardsbruk. Efter samraad med familien solgte han derfor i 1848 den vakre og velstelte gaard med redskaper og besætning for 15000 spd.[1] Grendahl og hans hustru blev fremdeles boende paa Havstein, og her døde Grendahl 18. januar 1849, tryg i sin tro til det sidste. Han blev fulgt til sit sidste hvilested paa Lademoens kirkegaard av flere tusen deltagende fra Strinda, Trondhjem og de tilstøtende bygder.[2]

---

[1] Heggtveit I, s. 214. — [2] Simonsen var født i Kjøbenhavn i 1817. Efter at ha tat artium var han en tid sekretær hos Søren Kierkegaard. Nekrolog over overlærer Simonsen i Trondhjems Adresseavis 11. jan. 1907. — [3] Grundlæggeren av det bekjendte boktrykkerfirma. Se bibliotekar Sommerfeldts jubilæumsskrift. — Boktrykker Grøndahl var Grendahls gamle ven. I sin stortingstid var Grendahl en hyppig gjest hos familien Grøndahl. — [4] Se Heggtveit I, s. 215. Mikkel Grendahl hadde ingen sønner, bare to døtre. Flere av hans barnebarn lever endnu. — [5] Oplysninger om Grendahls karakter fra M. C. Simonsen og Henrik Mathiesen. Jfr. Heggtveit I, s. 214.

I „Den Frimodige" for 22. januar 1849 staar en lang nekrolog om Mikkel Grendahl. Da den er en førstehaands kilde for vor viden om samtidens opfatning av Grendahl, skal en del av den anføres her:

„Torsdag Aften den 18. Januar indgik Hædersmanden Mikkel Grendahl til den Herres Fred i hvis Vingaard han arbeidede tro indtil Enden. Med dyb Deltagelse skal dette Budskab modtages fjern og nær inden Norges Grændser; thi mange vare de hvis Venskab og Agtelse den Afdøde nød .... Fædrelandet staar i en dobbelt Taknemmelighedsgjæld til den Afdøde. For det første var Mikkel Grendahl en af de Mænd, der vakt ved det Lys som Hans Nielsen Hauge tændte i saa mangen Sjæl, i Forening med denne arbeidede paa Bevarelsen av den sande evangelisk-lutherske Tro .... Denne religiøse Bevægelse banede sandsynligen Veien for den senere politiske, hvorunder Nationen erholdt en Statsforfatning der med Tiden visseligen skal gjøre den baade agtet og lykkelig. — Men vor Statsforfatning har havt sine Kriser at gjennemgaa, og det var paa høi Tid at det demokratiske Element ved Mikkel Grendahl og flere bragtes ind i Nationalforsamlingen i 1830. Indtil 1842 med Undtagelse av Stortinget i 1839, vedblev Grendahl at virke for vort konstitutionelle Livs Udvikling i en folkelig Retning, og hans Arbeidsomhed, hans Skarpsindighed og hans Retskaffenhed vandt ham fuld Anerkjendelse selv blandt hans politiske Modstandere.

Saaledes kunne vi med Sandhed sige at Grendahl har været en tro Arbeider i Herrens Vingaard, en nyttig Statsborger og en god Medborger. Selv virksom, opmuntrede og veiledede han andre til Virksomhed. Han vil til alle Tider blive et følgeværdigt Exempel, og glimrede han end ikke som Krogh, Schultz og Knudsen, saa har han visseligen gavnet nok til at fortjene en Plads ved deres Side i taknemmelige Medborgeres Hjærter."[1]

---

[1] Kjøperen var en Anthon Jensen fra Mosviken. Se Heggtveit I, s. 213. — [2] Da man passeret Trondhjem, rak toget fra Skandsen til torvet, sier Heggtveit.

Det er sagt om Hauge at han vakte folkets religiøse og praktiske sans i „levendegjort Forening“.[2] Men haugianerne har ogsaa git et meget stort tilskud til den politiske folkereisning mot byraakratiet i vort land, denne reisning som begyndte for alvor i 1830-aarene og fik sin avslutning i 1884, da „al magt“ blev samlet i stortingssalen. Mikkel Grendahl er visstnok det mest typiske eksempel vort land har hat paa en haugianer som ved siden av sin sjeldne praktiske dygtighet var en foregangsmand i kampen for religiøs og politisk frihet. I det norske demokratis historie har han vundet sig en sikker plads.

---

[1] Nekrologen er skrevet av Anthon Bang. Bang var først officer, men tok paa grund av sygdom avsked i 1844. Han virket senere meget som journalist og populærvidenskabelig forfatter. I 1848 grundla han i Trondhjem avisen „Den Frimodige“, som han redigerte til 1852. (Se Halvorsens forfatterleksikon). — [2] Se Henrik Mathiesen, Strindens Sparebank i 75 Aar.

Om kilderne.

Av trykte kilder har jeg mest mulig holdt mig til forfattere fra Grendahls samtid.

Værdifulde mundtlige meddelelser har jeg faat av kirkehistorikeren H. G. Heggtveit, av personalhistorikeren Henrik Mathiesen og av Grendahls dattersøn, landbrukskandidat M. C. Simonsen.

Av kilder som er litet eller intet omtalt, men som har været mig til stor nytte, vil jeg særlig fremhæve: Jacob Aall, Erindringer. — F. J. Bech, Raad og Advarsel mod Sværmere (Trondhjem 1802). — Gustav Indrebø, Det norske generalprokurørembete. — Oscar Albert Johnsen, Norges bønder. — Halvdan Koht, Bondestrid. — Samme, Johan Sverdrup, I. — Samme, 1814. Norsk dagbok hundred aar efterpaa. — Samme, Fridomsgjerningi paa Eidsvoll. — Claus Pavels, Dagbøker.

LARS SKREFSRUD I BODSFÆNGSLET.

AV

O. C. BREDA.

Til „Norvegia Sacra" blev der i 1922 fra enken efter en av Lars Skrefsruds barndomskamerater indsendt originalmanuskriptet til tre hittil ukjendte digt av Skrefsrud, skrevet under hans ophold i varetægtsarresten paa Lillehammer i 1858, og da „Norvegia Sacra"s redaktør fandt det ønskeligt at se den begyndende religiøse bevægelse som digtene viser tegn til, videre forfulgt, har han opfordret mig til at gjøre rede for hvad Bodsfængslets arkiv maatte ha at si os om S. og hans utvikling under straffetiden. For at gi billedet av „Skrefsrud i Bodsfængslet" den rette bakgrund har det været nødvendig at gripe tilbake til varetægtstiden og den nærmeste tid før arrestationen. I den anledning har prof. Kolsrud været saa venlig at stille en avskrift av de nævnte digt til min raadighet og at gjøre mig opmerksom paa den retsprotokol i Hamar Statsarkiv som jeg utnytter i fremstillingen.

I Bodsfængslet findes ikke længer de originale domsakter vedkommende Lars Skrefsrud. De blev ifølge paategning paa hans rulleblad i fængslets „karakterprotokol" 23de januar 1866 „sendt Overretssagfører Hansen paa Lillehammer, til Afbenyttelse i en Sag mod angjældendes Fader Ole Nilsen Skrefsrud". Deres senere skjæbne er ukjendt. Men som „Uddrag af Domsakterne" er i den nævnte protokol anført — foruten fødested (Faaberg) og fødsels- og daapsdag efter presteattest (henholdsvis 4de og 16de februar 1840) —:

„Angjældende, der stod i militær Tjeneste som Tambur ved 2den Oplandske Division af Hedemarkske Korps, er ved egen Tilstaaelse overført at have gjort sig skyldig i 3 grove og 6 simple Tyverier.

a. Grove Tyverier. 1. Paa Kjøbmand Fagstads Jernbod 3 à 4 forskjellige Gange om Aftenen har han ved Stigning over Plankeverk og Benyttelse af Dirik stjaalet endel Jernsager til Værdi 17 Spd. $45^{1}/_{2}$ Skill. 2. Efter et tidligere mislykket Forsøg gjorde han ved Hjælp af Dirik Indbrud og stjal i Mai Maaned 1858 paa Lillehammer Spinderis Magasinbod 8 Pakker Bomuldgarn à 2 Spd. pr. Pakke. 3. Nogen Tid efter gjorde han Indbrud i Kornboden til Kjøbmand Morteruds Møllehus og stjal omtrent 2 Tdr. eller 42 Setting Byg, som han borttransporterede i 5 Sække tilhørende Morterud. Af Bygget, der er takseret til $3^{1}/_{2}$ Spd. pr. Td., er 26 Setting funden i Behold paa Skrævsrud. — b. Simple Tyverier. De ved de 6 simple Tyverier stjaalne Koster ere heller ikke af ganske ringe Værdi. Hans Fader og Broder ere medtiltalte for Delagtighed.

Ved combineret Rets Dom i Lillehammer af 12te Novbr. 1858 blev angld. for grovt og simpelt Tyveri tilfunden Strafarbeide i 4 Aar. Denne Dom stadfæstedes i Høiesteret den 15de Januar 1859."

I Bodsfængslet indkom Skrefsrud den 12te februar 1859 — altsaa en ukes tid efterat han hadde fyldt 19 aar — som løpenr. 658 av tusenet „b" (vi er nu, i august 1923, i det 9de hundre av tusenet „r").

Av det saakaldte „fangeregister" — som indeholder en side skematiske oplysninger om hver fange — ser vi at han hadde sittet i „Lillehammer Arrest" i 8 maaneder og 11 dager, og (som tambur?) blev overført til Bodsfængslet av militære, nemlig „Furer Larsen af Løitenske Kompani og 2 menige Soldater". — Om hans nærmeste heter det: „Moderen død. Faderen Ole Nilsen Husmand paa Lysgaard i Faaberg. Har 7 Søskende: Nils, gift, Sagmester for Kjøbmand Morterud, Johannes, Husmand under Lysgaard, Iver, Arne — Marthe, Christine og Ingeborg." — I rubriken „Beskjæftigelse eller Haandverk" kaldes han „Gjørtler" — med følgende tilføielse: „Efter om Høsten 1857 at være kommen tilbage til Lillehammer fra Kobbersmed Anders Amundsen Nybakke paa Furnæs, hvor han havde været i 2 Aar, begyndte han at drikke Brændevin og at stjæle." Han er tidligere ustraffet. — Straffetiden efter dommen — de 4 aar — blir, „reduceret til Bodsfængsel", 2 aar og 8 maaneder.[1] — Skrefsruds far er „dømt i Sagen mod angj. til 15 eller 25 Dages Fængsel paa Vand og Brød for at have spist af den af angj. stjaalne Fisk". (Den medtiltalte bror synes altsaa at ha gaat fri.) — S.'s medbragte effekter bestod ifølge samme protokol i almindelige klædesplagg (deriblant rigtignok galoger og et silketørklæde), men ellers intet uten — „1 tydsk Leksikon".

S. blev løslatt den 12te oktober 1861.

Før vi tar for os de øvrige materialer i Bodsfængslets arkiv, vil vi forsøke at danne os et klarere billede av S.'s aandelige menneske dels under varetægten dels i tiden nærmest forut, saavidt det er mulig ved hjælp av de dikt og den retsprotokol jeg i begyndelsen hentydet til.

„Ekstraretsprotokol for S. Gudbrandsdalen nr. 11" indeholder et noksaa utførlig referat av forhandlingene i saken mot S. Hvad den for vort formaal gir, utover det som fremgaar av det allerede meddelte utdrag av akterne, er nærmest endel mere specielle bidrag til karakteristiken av S. og hans miljø i den tid han begik sine lovbrud (fra januar til mai 1858):

Han bor hjemme hos faderen paa pladsen Skrefsrud, under gaarden Lysgaard i Faaberg nær Lillehammer. Faderen blir, som vi har set, dømt for „delagtighet" — hæleri. Broderen Iver, som ogsaa bor hjemme paa Skrefsrud og er den av brødrene som Lars synes at holde sig mest til, blir ogsaa dømt for delagtighet ved underretten, men synes at være gaat fri ved høiesteret. Han har imidlertid før været dømt til bøter for ulovlig haandverksdrift og forelagt bot for gateuorden. En søster av Lars erkjender at hun har hat sin mistanke i anledning av alt det han har bragt hjem, men hun har ikke vaaget at la sig merke med det av frygt for at han skulde bli sint. Allikevel kan hun dels ta imot et og andet av det hjembragte som gave, dels hjælpe til med at faa det solgt. I Fagstads forretning har S. en litt ældre kamerat, som ser gjennem fingre med hans naskeri og tildels likefrem opmuntrer det — det dreier sig mest om sukker, som blir fortært paa stedet, men ialfald en enkelt gang faar S. tappe sin pæleflaske fuld av cognac, og nogen ganger blir han traktert med vin.

---

[1] Det dengang 8 aar gamle Bodsfængsel, som hadde indført enrumssystemet hos os, blev betraktet som en saa meget strengere strafanstalt end baade „Slaveriet" (paa Akershus) og „Tugthuset" (i Storgaten), som begge var fællesskapsanstalter, at den som sonet en dom i Bodsfængslet, fik den idømte straffetid reducert med en trediedel. *Nu* gjælder enrum (Bodsfængsel) og fællesskap (Akershus) *likt* i straffeberegningen, men fra begge landsfængsler kan en fange under visse betingelser løslates „paa prøve" efter at ha avsonet to trediedele av den idømte straf.

Om de simple tyverier som S. hadde gjort sig skyldig i, gir ekstraretsprotokollen detaljert besked. Nogen har karakteren av leilighetstyveri, som naar han i en „Skjænkestue, hvor offentlig Dands samme Tid foregik", tar et par galoger, som „vare hensatte under Disken", eller i en butik en dag i forretningstiden stikker til sig nogen silketørklær, en anden dag et stykke salt kjøt. Ellers synes tyverierne planlagt. Og til et enkelt er det gjort bestemte forberedelser —: gjennem en glugge i en laast varebod henter han ut til sig nogen skind, nogen laaser og adskillige pund kaffe — ved hjælp av to redskaper han selv har lavet. Det er rimeligvis „gjørtleren" som her er ute med sin kunst.

S.'s færdighet i metalarbeide og den hændighet den forutsætter, blir man idethele ofte mindet om under den detaljerte gjennemgaaelse av hans lovbrud. Han lager sig dirik av en spiker, han kan bruke en kniv til at aapne en laas, men ogsaa til at lukke den igjen, saa alt ser ut til at være iorden. Av de jern- og staalstænger han tilvender sig, forfærdiger han sig hamrer, laaser, brandjern, vindusbeslag — en gammel kobberøse pudser han op og gir ny fortinning. Han hadde av kobber lavet sig en ring som han utgav for at være av guld. Den tør ha været saa godt „eftergjort" at paastanden kunde vinde tiltro, siden han kunde forsøke at dække over tyveriet av de sækker korn han en søndag morgen fik far og bror til at hjælpe sig med at bære hjem den halve fjerdingsvei fra laden der han foreløbig hadde gjemt dem — ved at angi at han hadde tiltusket sig kornet for ringen.

Baade av det bearbeidede og av de andre tyvekoster blir endel leilighetsvis git bort. Meget av matvarerne blir fortæret i husmandspladsen ved familiens fælles bord. Endel av den stjaalne tørfisk blir brukt til at betale skomakerarbeide med. Av bomuldsgarnet blir adskillig sendt bort for at væves. Ellers blir det selvsagt ogsaa gjort forsøk paa at sælge det stjaalne — og til dette hadde S., som før antydet, tildels hjælp av søsken, uten at det har kunnet lægges dem til last som bevisst „delagtighet".

En speciel uttalelse i domspræmisserne til karakteristik av anklagede bør tages med, naar vi søker at danne os et objektivt billede av S. i tiden nærmest før hans fængsling. Retten finder at „de begaaede Indbrud vidne om saavel Hang som Behændighed til slige Gjerningers Udførelse, der er saa meget merkeligere, som tiltalte endnu er i den unge Alder af omtrent 18½ Aar" (nedskrevet i november — ved forøvelsen var han bare 18 eller høist 3 maaneder over).

Paa den anden side noterer retten — som formildende omstændighet — anklagedes „aabne Tilstaaelse".

Naar man har læst S.'s uttalelser i retten — de korte, bestemte svar paa alle spørsmaal — har man en velgjørende følelse av, at den aapne tilstaaelse ikke er fremtvunget av beviserne, eller utslag av klok beregning, men uttryk for en klart bevisst vilje til at gi sandheten hvad den tilkommer, uten forsøk paa at dække over eller at undskylde.[1]

Dette er det eneste bidrag de foreliggende retsdokumenter gir til kundskapen om S.'s sjælstilstand under opholdet i varetægtsarresten.

Men — for nu at gaa over til fængselstiden — her har vi S.'s egne vidnesbyrd at bygge paa.

Jeg minder først om hans uttalelser om varetægtstiden i den tale han holdt for fangerne i Akershus strafanstalt i 1874 under sit første besøk herhjemme som missionær.[2]

Efter at ha talt om sit barndomsliv under den fromme mors indflydelse og om aarene efter konfirmationen, med paavirkning fra letsindige kamerater, vækkelse ved Guds aand og tilsist det store frafald i last og forbrydelse, skildrer han sin fængsling og de følelser og tanker som væltet ind over ham da celledøren lukket sig bak ham: „Jeg hørte Guds Tordenstemme, der anklagede mig for min Synd og Ondskab, mit Frafald, min Uretfærdighed." „Men," fortsætter han „endskjønt det syntes som Gud havde forladt mig, saa var det dog ikke saa; han vilde kun ydmyge det Hjerte, som saa letsindig havde forladt ham. Det smeltede paany. Jeg fældte Angerens Taarer, jeg faldt paa Knæ, laa flere Timer og raabte til Gud om Forbarmelse, om Kraft og Vilje til atter at vende om fra min Veis Vildfarelser, og, kjære Medfanger, han sagde tilslut: Kom, kom! jeg vil atter være din Gud, og du skal blive mit Barn. — Det var dog tunge Dage, som jeg oplevede i denne Arrest."

---

[1] At S., som det ofte antas, ved forhørene dækket medskyldige eller endog tok andres brøde paa sig, og altsaa avpasset sine forklaringer derefter, har jeg ikke kunnet faa indtryk av ved at læse referatet av retsforhandlingerne — det synes heller ikke at stemme godt med hans sindstilstand i forhørstiden, saaledes som den gir sig uttryk i de digt vi nu snart skal stifte bekjendskap med.

[2] En av hans ulykkelige tilhørere blev saa dypt grepet, at han kunde nedskrive hele talen efter hukommelsen — den blev trykt og utleveres nu til alle som indsættes i landsfængslerne, som tillæg til de ordinære cellebøker.

Saaledes taler den modne mand, idet han i mindet gjenoplever hvad den unge gut gjennemgik i hin ulykkelige tid. I de tre digt fra denne allerførste del av varetægtstiden taler attenaaringen til os om de samme ting i sit eget sprog.

Digtene er skrevet med Skrefsruds egen haand paa et folioblad, som er brettet sammen til brevformat og paaført følgende adresse: „S. T. Til Børe Arnesen Smee i Faaberg. ved Godhed."

„Børe" var en barndomskamerat av S. (— S. var født paa pladsen Engesveen under gaarden Smee og levde der størstedelen av sin barndom —[1]). Om digtene oplyser avsenderen i en anden paategning: „Disse er forfattet af Gjørtler Lars Olsen Skrefsrud i Lillehammers Raadhus og skrevet den 23. Julie i Aaret efter Christi Fødsel 1858." — „Skrevet" skal rimeligvis her bety: nedskrevet til avsendelse, idet digtene efter al sandsynlighet er „forfattet" til forskjellige tider indenfor de 7-8 uker forfatteren ved avsendelsen hadde sittet arrestert.

Digtene meddeles her i sin helhet med Skrefsruds egen bokstavering. Papiret er slitt og skriften bleket, men tydningen av teksten er overalt sikker.

En Nye Viese

Mellodi, En lønlig Saarg jeg hos mig bær

Kom Venner hid at høre til
Min Hjærtens Saarg saa stoer
Om nogen jer forføre vil
Da tro ei paa hans ord
Men bed til den trofaste Gud
At han fra ham vil fri dig ud
Og føre dig paa Dydens vei
Han dig da sviger ei

---

[1] Børre Arnesen Smee er født 10. marts 1830 av forældrene Arne Johansen Smee og Guri Torsdatter fra gaarden Bergseng paa Brøttum. Arne Johansen er født paa gaarden Nord-Hove i Faaberg; han kjøpte gaarden Smee i Faaberg til odel og eiendom. Børre og hans søskende hjalp til med arbeidet paa gaarden; han lærte snart baade snedker- og dreier-arbeide og var ellers flink i mange ting. Børre og Lars Skrefsrud var som smaagutter lekekammerater. Børre Smee døde 12. juli 1910. Han blev 22. december 1892 egteviet med Agnethe Baardseng, født 22. oktober 1853, nu bosat paa Lillehammer.

2 Min Hjærtens Saarg den er saa stor
Saa ingen det kan troe
I Fengslets skumle vraa jeg bor
I kval og sinds uroe
Mit Hjærte svækkes Dag for Dag
Der jeg i Laster fant behag
O. Gode Gud staa du mig bie
Og mig fra synd udfrie

3 O. dette arme Menneske
I Synden vandrer hen
I Glæde og fornøielse
og Tenker ei paa den
Som sig har frælst fra synd og død
Og hjælper udi trang og Nød
Men vandrer udi Lasters Vei
Og Gud huekommer ei

4 O. jeg min glæde har omvent
til Saarg og bitter nag
Jeg herrens vrede har optent
fordi jeg fant behag
I Lasters svigefulde vei
Men jeg vil haabe at han ei
Saa snart jeg Synden angrer Ret
Forskyder mig for det

5 Min skjæbne er saa svar og tung
At den nedtrykker mig
O ak imedens jeg var ung
Gik frem i last og svig
Nu for jeg min fortjente Pris
Gid andre her kund vorde viis
Og vogte sig for last og svig
Og speile sig i mig

6 O. kjære Venner see jer for
Med al forsigtighed
Paa høie klippers spids i gaar
Og maaske falder ned
Jeg gik og tryg paa klippens Top
Og stedse skined høiere op
Men ak jeg falt i Dybet ned
Og blev forskut derved

7 Det slag jeg fik ved dette Fald
var svart dog troer jeg end
Hved god forstand og Guds Paakald
At komme op igjen

Men ingenlunde vove tør
At klattre op saa høit som før
Men holde paa det flade Land
det skader ingen Mand

8 Mit fald var stort og saart for mig
Dog tjener det til gavn
Det lægemiddel tjener mig
Men gier et skendigt Navn
Lad Navnet Lande af og til
Og høre det vem høre vil
Til Gud mit faste Haab staar hen
Han er min bæste Ven

9 Mundkaade folk i Værden gaar
Beskemmer en og hvær
Sin løn dog engang de og for
Om det ei bliver hær
Naar nestens Navn af dem er brakt
Til spot og skam og ødelagt
O. hved hans fald da smiler dem
Men for en Løn saa slem

10 For samme feil jeg ikke vil
Mig Rigtig tage frie
Min Neste jeg dog af og til
Med spot har gaaet forbie
Jeg dette angrer hjærtelig
Og beder Gud ydmyggelig
At han mig det tilgive Maa
til ham min tillid staar

11 Om jeg et skjendigt Navn har faat
Jeg vel fortjente Det
For denne feil jeg har begaaet
Men naar jeg angrer Ret
Min Synd og vender om til Gud
Fra spot og skam han frier mig ud
Og holder mig udi sin favn
Det er mit Sande Gavn

12 O denne Syndeværden er
Saa fuld af last og svig
Den lokker til sig Mennesker
Og blier behagelig
For dem som udi Synden Gaaer
Og Lievet ikke smage for
Men Vederstyggelighed gjør
O. den advares bøer

13 O lad det ei fortørne jer
For min paamindelse
O. lad jers Synder angre hær
Og faa forligelse
Med Gud for eders Sjæl og Aand
Som staaer i hans den høie haand
O gid vi kunde komme hen
Til Gud vor Sjæleven

14 O jeg er ingen hellig Mand
Desværre alt for svag
Hved denne straf jeg (for) forstand
Og svækkes dag for dag
for Synden som jeg har begaat
Mod Gud thi af ham har jeg faat
Mit Liv og aand og dets ophold
Og end mod ham er kold

15 Men Guds barmhjærtighed er stoer
Mod mig og andre fleer
Den Eed han til os arme svoer
Den ogsaa troefast er
Thi han vil ingen Synders Død
At frælses er vi alle fød
Men over alt at elske Gud
Det er hans sande Bud

16 Min Vise er nu ganske ent
O hvem som denne for
kan tro at jeg har gjort bekjent
Med hvad mit sind atraaer
Og hved Guds hjælp jeg haabe vil
at naa det maael jeg Lenges[1] til
At jeg i Gudsfrygt vandre maa
Og deri Glæde faa.

En Nye Viese

Mellodi, O. Hører i Sømend som Pleier!

Min skjæbne den vil jeg beskrive
Thi den er mig bleven saa tung
Gaat haab end mit hjærte oplive
thi jeg er nu ennu saa ung
Saa snart jeg til Herren mig Vender
Og beder ham tilgive mig
Og til ham mine Synder bekjender
Da vil han tilgive mig

---

[1] Istedenfor „Lenges“ er oprindelig skrevet „troer mig“.

2 Mit saarede Hjærte er bange
Jeg kan neppe det udsige med min Mund
I Fengslet er timerne lange
Jeg sørger hvær eneste stund
Jeg i mine ungdommens Dage
Og i mine blomstrende Aaer
Paa Fengselets Lenker skal smage
Jeg feldet har mangen en taar

3 Min skjæbne mig smærter saa saare
Men jeg den forandre ei kan
Jeg lod mig til onskab bedaare
Mit hjærte det svække dog kan
thi jeg som i Værden har Levet
I dyd og i troeskab og Roe
Skulde blive i Synden henretet
Og Fengselets Lenker beboe

4 O. Ungdom som frieheden haver
Ja Gamle o speil jer i mig
See til at i bruger Jers Gaver
Hved fromhed og ikke til Svig
Nu kan jeg vel andre advare
Mig selv jeg advarede ei
Min fromhed jeg ikke bevared
Men fremgik den svigfulde (vei)

5 For denne min feil maa jeg bøde
O ak jeg fortjente det vel
Om Saarrig og trengsler mig møde
Dem vil jeg beseire med held
Jeg vemmes af Saarrig og kvale
Hved tanken om den Synd jeg begik
Jeg kan jer det ikke afmale
Den skrekkelige Lønning jeg fik

6 Min modgang og saarg vil jeg bære
Med taalmod og frimodighed
Gid andre hved mig maatte Lære
Og vandre paa sikkrere fjed
thi jeg mine feil har tilstaaet
Nu er jeg bleven forskut
Jeg angrer at jeg har begaaet
Den feil o den var ikke smuk

7 O. Venner som seer denne Vise
Betenk at min skjæbne er haard
Min Ære den maa jeg forliese
At skille mig hved den er vel haart

Men hved Guds Bistand og Naade
Saa for jeg min Ære igjen
Jeg troer paa ham og vil haabe
At han er min troefaste Ven

8 Der handles saa Tit om min skjæbne
O Døm mig men Døm ei forhaart
Se til at i ere bevæbne
thi skjæbnen forvandles saa fort
Om Glæden nu staaer jer forborgen
Og Saargen er festet Paa mig
Hved Glæden saa Tit følger Saargen
Og Glæden kan nærme sig mig

9 Nu vil jeg her ende min Viese
Og ikke mer klage min Nød
Langt heller jeg Herren vil prise
Og laave min frælser saa Sød
Om nogen sig tenker hved falskhed
At gaa hjennem Værden med List
Og troer at bevare sin friehed
Han falder i snaren tilsidst

En Nye Viese

Mellodi, Ømme Ven og ømme Venskabs Glædje!

En liden Viese vil jeg her fremføre
thi tiden er mig her saa mørk og lang
Jeg sidder inden fengselets Lugte Døre
:: Og sukker hen min tid i ensom tvang ::

2 O. havde jeg min broders ord adlydet
Da han tilskrev mig og advarede mig[1]
Da kunde jeg min friehed have Nydet
:: Og Livets vei da traat ustraffelig ::

3 Men ak min skjæbne angred jeg forsilde
Forsilde vente jeg mig om igjen
Jeg ei betengte at jeg hanled ilde
:: thi jeg var udi Synden saaven hen ::

4 Men jeg min friehed engang for tilbage
Og tillige bliver løst af straffens baand
Nu vil jeg bede Gud han mig forlader
:: Og Faderligen rekker mig sin Haand ::

---

[1] Disse skriftlige advarsler, som kunde bevart ham for strafbare handlinger, maa vel helst være git ham under opholdet i Furnes. Hvilken bror det siktes til, kan ikke avgjøres. Mon Johannes, husmanden?

5 Alle Mennesker jeg her vil bede
Som jeg har gjort imod de vredes ei
Ja og til Gud at han vil mig Veilede
:: Og føre mig paa Dydens Rene Vei ::

6 Ja og i disse Linnier vil jeg bede
Hvær som er frie gaa frem paa ærlig Viis
At de ei lade sig til daarskab Lede
:: Men vække frygt for Laavens tunge Riis ::

7 O. jeg i Ungdommen lod mig forlede
Til Daarskabs træl og til Letsindighed
Og derfor vil jeg kjærlig alle bede
:: At Vogte sig for uretfærdighed ::

8 Mit ungdoms Liv gaar hen i Saarg og klage
Min skjæbne angrer jeg dog bitterlig
Men hved Guds hjælp al Last jeg skal forsage
:: Jeg haaber at han vil forbarme sig ::

9 Jeg vogste frem i spæde ungdoms Dage
I kunskab Dyd og Ærens roes jeg nød
Ak, ingen ingen da i tanker havde
:: Hvad skjæbnen siden mig at prøve bød ::

10 Min simple Viese vil jeg herved ende
Mit Navn behøver ei at komme i
Min bøn til Gud ydmyggelig jeg sender
:: Og beder at han troelig staar mig bie ::

De fleste som for første gang læser disse æstetisk værdiløse vers med de mange ortografiske feil og andre svakheter, vil vel kjende sig litt skuffet —: Er dette Skrefsrud? En erfaren Bodsfængselsmand vil synes han har støtt paa et nyt, trods den bestemte religiøse tone ikke synderlig særpræget, tilfælde av det troskyldige forfatterskap han kjender saa godt fra mange ganske almindelige unge fangers celletavler eller søndagsskrivebøker.

Og allikevel er dette Skrefsrud. Ja, det er netop den store interesse ved disse digt — de avdække for os et visst stadium i den virkelige S.'s intellektuelle og religiøse utvikling.

Rent skolemæssig bedømt — set i forhold til hvad en landsens skole i 1850-aarene gjennemsnitlig førte frem til — tør nok digtene tjene sin forfatter til ære, som vidnesbyrd om en lærenem og bevægelig aand. Men tænker vi paa den store sprogmand og aandelige pioner som den 18-aarige husmandssøn efterhaanden utviklet sig til, saa viser de klarere end noget andet at endnu laa de sterke evner og slumret i en uopdyrket jordbund.

Dette gjælder igrunden ogsaa det religiøse anlæg. Det religiøse liv som aapenbarer sig i digtene, er netop saa „almindeligt“ og saa spædt som det helst maatte ventes efter utviklingstrinnet. Her er ikke tegn til den personlighetens dype besættelse som blir til hellig lidenskap, til livstvang. Det moralske og religiøse alvor som har diktert disse sanger, betyr først og fremst at forfatteren er grepet av den ulykke han selv har nedkaldt over sig. I og for sig yder digtene liten garanti for blivende religiøst liv. Men de vidner tydelig om at sjælebunden er utsat for et press, skikket til under de rette utviklingsdrivende omstændigheter at fremkalde gjennembruddet fra det dype naar tidens fylde er inde.

Hvorledes varetægtstiden religiøst set artet sig efterat digtene var nedskrevet, gir vort materiale ingen oplysning om. Vi maa til Bodsfængslet efter nye vidnesbyrd om den aandelige bevægelse disse vers bærer det første bud om.

Men før vi tar for os materialet fra Bodsfængselstiden, tør det være grund til at berøre et forhold fra varetægtstiden som kunde tænkes at ha spillet en betydningsfuld rolle i S.s omvendelseshistorie (og som i Birger Halls bok om Skrefsrud (1922) virkelig tillægges en slik betydning). En sikkert paalidelig tradition vet at fortælle, at S.'s bekjendtskap med hans senere hustru, gaardbrukerdatteren Anne Onsum, skriver sig fra arresten paa Lillehammer, hvor hun i sin trang til at virke for Guds rike besøkte den unge lovovertræder for at vække ham til omsorg for sin sjæls frelse. Som vi har set falder S.'s vækkelse sammen med selve indsættelsen i arresten. For det aandelige liv som saaledes allerede var begyndt i ham, er paavirkningen fra den alvorlige unge kvinde nok blit en god støtte — det tør vi trygt anta. Men noget mere tror jeg neppe det er grund til at si om betydningen av hendes paavirkning. Saa færdig som S. altid var til at anerkjende andres verk og velgjerninger, og særskilt saa dypt taknemlig han kjendte sig overfor sin Anne for det hun hadde git ham (som det bl. a. fremgaar av et endnu utrykt brev til hende fra 1862[1]) venter man at han ved given leilighet, ialfald under omtale av sin store religiøse krise, hadde hentydet til hvad han i religiøs henseende skyldte hende, saafremt hendes indsats hadde været av nogen væsentlig betydning for hans religiøse utvikling. Men nogen slik hentydning forekommer ikke, saavidt mig bekjendt.

---

[1] L. Skrefsruds brevveksling med Anne Onsum tilhører nu kirkehistorikeren klokker H. G. Heggtveit.

I S.'s omvendelseshistorie — som forresten ogsaa i hans almene utvikling — synes overhodet andre mennesker bare at ha spillet en understøttende rolle. Hovedrollen spilles av et utpræget anlæg i hans natur, som sættes i virksomhet ved de ydre forholds tryk. Og dette anlæg gir sig ikke nu først tilkjende, i den store krise vi her behandler. Det rigtigste vilde kanske være at betragte S.'s vækkelse til varig gudsliv som en gjenopvækkelse efter en sløvhets- og forvildelsesperiode. At han ogsaa forut for den avgjørende religiøse krise som nærmest interesserer os i denne artikel, har hat tider da han var alvorlig religiøst berørt, er ialfald sikkert nok. Han har, som vi har hørt, selv hentydet til det i sin Akershustale. En anden interessant hentydning av Skrefsrud i samme retning er jeg blit kjendt med gjennem en skriftlig meddelelse fra pastor Reinert Svendsen i Ringsaker. Pastor Svendsen oplyser om at det verksted hvor S. sidst gik i lære, var „nuværende smed Larsens Smedværksted ved den gamle Kongevei gjennem Furnes til Hamar" — og fortsætter saa:

„En Dag L. Skrefsrud var hos mig i August 1882, kjørte vi denne Vei indover til Furnes. Da vi kom til den nævnte Smie, vendte Skrefsrud sig om og sagde:

'I denne Smie blev jeg vakt. Jeg stod ind ved Væggen der, det var en Kveldstund'.

'Hvorledes skeede det?' spurgte jeg.

'Jeg merkede, at Gud var mig nær!'

Siden blev der ikke talt mere om den Sag."

Til denne beretning knytter pastor Svendsen en anden fra Skrefsruds læreguttid som ogsaa vidner om et religiøst rettet sind (og dertil har en speciel interesse derved at det er missionssaken det dreier sig om):

„En Dag vi" — det vil si Skrefsrud og Svendsen — „stod ved Havetrappens Vindu paa Fagertun og saa over Brumunndalen, fortalte han:

'Mens jeg gik i Smedlære i Brumunndalen, fik jeg høre, at der skulde være Missionsmøde med Indsamling til Missionen.[1] Det var Søndag — og jeg havde 3 Speciedaler i Lommen, da jeg drog i Vei. Jeg tænkte: Nu skal jeg give 1 Daler til Missionen — og de to Daler kan jeg beholde selv. Da jeg havde hørt Talen om Missionen, besluttede jeg at give Vor Herre de to Daler, saa kunde jeg have den ene Speciedaler for mig selv, men da jeg kom til Missionsbøssen og jeg skulde gribe Pengesedlerne, hang de sammen, saa tænkte jeg: lad gaa! og alle 3 Sedler vandrede ned i Missionsbøssen.'" —

---

[1] Det har ikke været muligt at finde ut, naar og hvor dette møte blev holdt.

Pastor Svendsen meddeler endnu et Skrefsrudminde, som gjengives her da ogsaa det rummer et religiøst point og sandsynligvis refererer sig til samme religiøse periode, dog rimeligvis til dens sidste stadium, nærmere „forvildelsestiden."

Skrefsrud fortalte pastor Svendsen at han „var med i en Efterdønning af Thraniter-Bevægelsen". „En Del Kammerater besluttede sig til en Søndag at marchere til Ringsaker Kirke — for at skrike Hurra. De skulde vise sine Oppositionslyster paa den Maade, — og saa vende tilbage igjen.

Skrefsrud hævdede, at det var bedre at sørge for sin Sjæl. Men en af dem svarede: 'For Sjælen sørger Presterne'." —

Vi mindes tilslut i denne sammenhæng hvad S. i Akershustalen fortæller om sit frafald fra Gud, som førte ham saa langt paa avveie —: det begyndte med at han, en kveld da hans letsindige kamerater gik til dans og turing og gav ham en mængde spottegloser fordi han ikke vilde være med, krænket sin samvittighet ved allikevel at gaa, for at vise at han nok „turde". — —

Idet vi nu gaar over til *straffangens* historie, merker vi os endnu en enkelt kjendsgjerning som angaar *varetægtsfangens* aandelige liv i *videre* forstand —: Det tyske leksikon S. bragte med sig til Bodsfængslet maa vi anta at han har hat og brukt ialfald i den sidste del av varetægtstiden. Med andre ord: S.'s sproglige anlæg har, likesaavel som det religiøse, begyndt at gjøre sig gjældende før hans indsættelse i Bodsfængslet.

Om S.'s forhold i straffetiden indeholder „karakterprotokollen" oplysninger, dels i form av egentlige karakterer for opførsel og flid, dels i form av leilighetsbemerkninger. Karakterer er for S.'s vedkommende ikke git for det siste runde aar av straffetiden, men tidligere regelmæssig en eller to ganger om maaneden, for flid mestendels „g(odt)" — aldrig daarligere, nogen ganger „m(eget) „g(odt)" — og for opførsel: i den første tid „g", siden (længste tiden) uten undtagelse „mg". Hvad disse karakterer, som i og for sig ikke sier meget, i virkeligheten er værd, faar man først rigtig rede paa naar man læser „bemerkningerne".

Av den folioside disse bemerkninger fylder, er det bare den første tredjedel som er optat av anførsler om forholdet under selve straffetiden — resten indeholder notater om S.'s senere skjæbne.

Bemerkningerne er aapenbart skrevet av Bodsfængslets daværende direktør, R. Petersen.

Den første bemerkning lyder saaledes:

„Sterkt religiøst paavirket her i Fængslet. Har Hang til Sværmeri. Der er god Bund i ham, hvorfor der bør gjøres alt for at han kan forblive her. Han viser sig altid paalidelig og i ualmindelig Grad lærvillig. Han bør tages meget ud til Arbeide i fri Luft, og det maa sørges for at han hverken læser eller grubler for meget."

Notatet er ikke datert. Men det refererer sig aapenbart til den svære religiøse krise S. gjennemgik i Bodsfængslet i løpet av det første aar — den vi bedst kjender fra Akershustalen. I denne tale sier S. efter at ha skildret sine følelser den første nat han tilbragte i Bodsfængslet:

„Endskjønt et helt Aar gik hen, i hvilket jeg kjæmpede mellem Liv og Død, mellem Frafald og Opreisning, saa slap jeg dog alligevel seirende igjennem, fik Naade til i sand Tro at give mit Hjerte til den Herre Jesum Kristum, fik Naade til at tro paa Syndernes Forladelse, og at jeg var et Guds Barn. Takket være ham for denne Naade, takket være ham som førte mig ind i dette Fængsel og gjennem denne Prøve aabnede mig Veien til Livet, uden hvilket jeg maaske aldrig grundig havde opladt mit Øre for Aandens vækkende Røst."

Den krise som var indledet i arresten paa Lillehammer, naar altsaa under Bodsfængselsopholdet sin lykkelige avslutning — og det først et helt aar efter indkomsten.

Hos fængslets ledelse synes frygten for at han skulde „gruble for meget" at ha gjort sig gjældende endnu saa sent som midt i eller over midten av straffetiden. Skrefsrud blir nemlig ved den tid (nøiagtigere: mellem 10. juni og 23. september 1860, som altergangsboken viser ved sine anførsler om nadvergjesternes placering i fængslet) overflyttet fra en av de almindelige celler til „sykekjøkkenet", som „apoteker" som det dengang het (det vil si assistent for opsynsbetjenten ved sykeavdelingen) — en tillidspost som medførte større bevægelsesfrihet og mere avveksling i det hele end livet i de almindelige celler — og om denne forholdsregel heter det i en senere bemerkning i karakterprotokollen, at hvis ikke den var tat „itide", saa vilde fangen neppe ha „holdt ud" — i enrumsfængslet nemlig — og maatte da efter lovens bestemmelse være overført til Tugthuset, hvad man i det længste vilde spare ham for av hensyn til den moralske fare ved fællesskapet.[1]

---

[1] Ellers sat S. først, for en ganske kort tid, i en celle i fængslets søndre fløi, derefter i forskjellige celler i østre fløi, dels i 2den dels i 1ste etage. Hvad slags arbeide disse celler i den tid var beregnet paa, er ikke nu kjendt.

Av et brev fra direktør Petersen til dansken Ludvig Hertel, delvis gjengit side 66 i Hertels bok „Den nordiske Santhalmission" (1884), ser vi at S. en tid var beskjæftiget

Hvilken rolle fængslets sjælesørgere har spillet i S.'s religiøse utvikling, gir fængslets arkiv ingen direkte oplysning om. Det faldt sig saa at det var presteskifte i Bodsfængslet mens S. sat der. H. Seeberg, som ved tiden for S.'s indsættelse forrettet i egenskap av stiftskapellan (under ledigheten efter H. T. Steensrud) og siden blev fast ansat, døde allerede 11. januar 1860 efter nogen ukers sygdom. Efterat den tidligere førstelærer ved Bodsfængslet, da prest ved Akershus Strafanstalt, A. Tannæs, hadde gjort tjeneste etpar uker, blev atter embedets bestyrelse overtat av en stiftskapellan som siden blev utnævnt til prest ved fængslet — den senere saa bekjendte *Johan Storm Munch.* De tre aarsberetninger om den geistlige virksomhet i Bodsfængslet som omfatter de aar S. sat der, er alle forfattet av Munch. Da Munch bare rent undtagelsesvis omtaler nogen enkelt fange i sine beretninger, kan man av hans fuldstændige taushet om S. ikke slutte noget bestemt om forholdet mellem de to — det eneste maatte være at Munch likesaalitt som nogen anden i den tid har set ind i *dypet* av det hos S. som gjorde ham til en saa merkelig Guds mand, eller ialfald ikke har vovet at si noget om det førend det hadde staat sin prøve i det frie liv.[1] En ting kan man imidlertid være sikker paa —: hvis S.'s „hang til sværmeri" aapenbarte sig i Munchs virketid, saa har presten ikke staat likegyldig overfor fænomenet. Som fængselsprest var Munch paa vakt mot alt overspændt væsen — som det i Bodsfængslets første tid synes at ha været forholdsvis meget av hos mere paavirkelige naturer, likesom av sykelig forstemthet. Erfaring om sørgelige tilbakefald efter religiøs eksaltation hadde gjort Munch baade forbeholden i sin vurdering av de religiøse rørelser han blev vidne til i fængslet og nøktern baade som prædikant og som veileder for den enkelte. Saa ængstelig har han været for at øke det press som enrumsstraffen i sig selv øvet paa stemningslivet og fantasien, at han knapt vovet at ta direkte sikte paa religiøs vækkelse. Sundt, nøkternt alvor har været hans løsen under virksomheten i fængslet. I beretningen for 1861 sier han: „Intet var lettere end ved forceret Bodsprædiken, understøttet af de herværende særegne Livsforholde, at faa fremlokket saa mange Bodsphænomener, at Fængslet ret egentlig kunde fortjene Navn af 'Bodsfængsel'; men ligesaa lidt som en saadan Gjerning vilde være til Herrens Ære og i hans Navn, ligesaa lidt

---

som „filer". Naar Petersen bemerker at „som Arbeider duede han ikke stort", betyr det vel nærmest at under indespærringen hadde han ikke helse til kropslig arbeide.

[1] I brevet til Hertel sier direktøren: „Ingen af os i Fængslet anede, at Skrefsrud var den, som han siden viste sig at være. Det var ogsaa for meget forlangt. Men nu med min større Erfaring finder jeg det underligt, at vi ikke saae mere i ham end vi saae."

vilde den gavne hverken Fængslet, der snart vilde blive overfyldt av Sværmeri og Sjælssygdomme, ei heller den enkelte Fange, der neppe deraf vilde hente Kraft til et nyt Levnet. Det er derfor min Bestræbelse, som det ogsaa var de foregaaende Præsters, saavidt muligt at bringe „sund Luft“ ind i Fængslet.“ „Den private Sjælesorg har da ogsaa væsentlig været rettet paa at veilede, trøste og styrke, samt tugte, mindre paa at opvække og stimulere.“ Og i hans siste beretning som fængselsprest (for 1866) heter det, under en redegjørelse for de principer han i sin virketid har fulgt: „Jeg anbefaler stedse aandelig Nykternhed og Beskedenhed.“

Efter dette ligger det nær at tænke, at Munch ikke alene har motarbeidet S.'s „hang til sværmeri“ i sin almindelighet, men ogsaa kan ha slaat ham koldt vand i blodet da missionsdrømmene vaaknet i ham — som man av Akershustalen vet de gjorde i fængslet[1] — men likesaa sikkert maa Munch indirekte ha bidrat til at ruste S. for hans livsvirke ved at indstille hans glødende aand paa sunde praktiske livsmaal og fremfor alt paa indarbeidelsen av en egte og fast kristelig karakter.

For fuldstændighetens skyld noterer jeg paa dette punkt at S. ifølge kommunionprotokollen deltok i 3 av de 5 alterganger som blev holdt i fængslet i 1859 (saaledes allerede i den første efter hans indsættelse, nemlig søndagen den 21. april) og i 4 av de 5 som blev holdt i 1860, — derimot var han ikke med ved nogen av de 3 alterganger som blev holdt i 1861 før hans løslatelse. Dette er paafaldende. At han ikke deltok i aarets første altergang, forbauser ikke — han hadde været med ved begge de sidste alterganger i 1860, senest søndag før jul. Men hvorfor ikke i juni og september? Det eneste svar jeg kan finde, er at det muligens berodde paa blygsel (kanske i forbindelse med misstemning hos sjælesørgeren) som følge av den ydmygelse han i første del av mai hadde voldt sig selv ved en forgaaelse som vi snart skal høre nærmere om.

Den av fængslets funktionærer som S. synes at ha følt sig sterkest bundet til, er førstelæreren, den teologiske kandidat C. B. Christophersen (død som sogneprest i Rakkestad). Det er Christophersen, Skrefsrud skriver til efter løslatelsen. Ifølge sin utdannelse var førstelæreren den av fængslets tre lærere som bedst kunde tilfredsstille den „i ualmindelig grad lærvillige“ fanges vitebegjærlighet — bl. a. imøtekomme den interesse for sprogstudium som det medbragte tyske leksikon er et første betegnende uttryk for (likefrem paafaldende i en tid da mange av hans like forresten knapt kunde læse norsk). Det sies da ogsaa uttrykkelig i en artikel i „Skilling-Magazin“ for 10. oktober 1874 — hvis anførsler aapenbart bygger paa oplysninger fra fængslets vedkommende og sandsynligvis ogsaa fra S. selv — at Christophersen har forsynt ham med læsestof i tysk, og vi tør sikkert tilføie „engelsk“, som S. ifølge samme kilde ogsaa la sig efter i Bodsfængslet, hvis bibliotek dengang ikke indeholdt materiale til studium av noget av disse sprog.[1] Det er ikke urimelig at Christophersen er blit S.s nærmeste fortrolige ogsaa paa det religiøse livs vegne — den prestelærte førstelærer, som ikke sjelden ogsaa optraadte paa prækestolen (og i forbigaaende bemerket senere tilmed holdt sin „dimisspræken“ i fængslet, hvor riktignok i den tid ogsaa frie folk fra byen hadde adgang til gudstjeneste) repræsenterte ikke alene de to sider ved den aandelige veiledning fængslet hadde at by, men ogsaa (under presteskiftet) den ubrutte sammenhæng i veiledningen.

---

[1] Ifølge Petersens brev til Hertel ansaa baade direktøren og de andre fængselsfunktionærer S.'s beslutning om at bli missionær for ganske ugjennemførlig, — den indbragte ham bare navnet „missionæren“.

Sikkert er at i S.'s voksne liv betyr paavirkningen i Bodsfængslet — som forøvrig falder ind i den alder da personlighetsanlæggene normalt bryter igjennem, omkring de tyve aar — den første planmæssige dyrkelse av de to anlæg i hans natur som tilsammen avgjorde hans livsretning og præget hans manddoms virke: det religiøse og det kundskapssøkende, som begge var saa aapenbare at man maatte vogte ham baade for at „læse og at gruble for meget“ under ensomheten. At ialfald det første ikke altid lykkedes, ser vi av den *anden* „bemerkning“ om hans forhold i fængslet. Vi læser:

> „Kl. 12 om Natten til 11. Mai Aar 1861 opdagede Natvagten at der brændte Gas paa hans Celle (Sygekjøkkenet). Da Vagten gik op til ham, foregav han, at han havde tændt Gasen for at se hvad Klokken var. Dette var aabenbart en Udflugt, og da jeg næste Dag talte med ham, erkjendte han ogsaa, at det var en Usandhed, og at (han) havde læst om Natten.[2] Var senere meget ulykkelig herover“.

Som man ser er S. saa sent som i mai maaned det aar da han blev løslatt i oktober, faldt i den fristelse at bryte reglementet for at kunne læse, og derefter dække sig med en usandhet — sandsynligvis av frygt for, hvis han sa sandheten, at bli negtet boklaan for en tid, og mulige ekstraordinære indrømmelser til hans læretrang. Den tid som en fange ordinært kunde anvende til læsning, var, foruten søndagene, væsentlig middagshvilen og etpar timer om kvelden mellem arbeidets avslutning og slukningen av lyset. Muligens kan det være tilstaat S. ekstratimer til studium eller undervisning paa cellen av hensyn til hans usedvanlige evner og utprægede interesser.

---

[1] Naar det i Akershustalen heter at han i fængslet „lærte Tysk og Fransk“, saa beror det sandsynligvis paa en erindringsfeil av nedskriveren. — [2] Teksten er her rettet. Det stod oprindelig: „at det var en Løgn, og at han var sovet fra sit Blus“ — hvilket enten maa være en skrivfeil eller S.'s første forklaring for direktøren.

Saa lærenem som S. var — han behøvde, sier forfatteren i Skilling-Magazinet, f. eks. ved sine sprogstudier ikke mere veiledning end et fingerpek iblandt — saa er det begripelig, at han (ifølge samme forfatter) i løpet av sine 2 aar og 8 maaneder fik studert adskillig kirkehistorie og verdenshistorie, foruten de to nævnte sprog. Men naar det i samme artikel fortælles at han „havde gjennemgaaet hvad Bibliotheket eiede af religiøse Skrifter“, saa kan det neppe være bokstavelig at forstaa, om *alle* religiøse skrifter. Bodsfængslets fangebibliotek bestod dengang for den allervæsentligste del av religiøs litteratur. Rigtignok omfattet det alt i alt ikke mere end ca. 1000 bind (mot nu ca. 7000 av alsidig indhold) — men allikevel! Han læste jo ogsaa ifølge Hertel „mange andre Bøger end Fængselsbibliothekets, deriblandt flere af Wexels og Birkedals Skrifter og en Del af Grundtvigs“. („Disse sidste Skrifter“, sier H., „fik han af Lærer Monsen og Student Andersen“, anden- og tredielærer).

Det som synes at ha gjort allermest indtryk paa den aandelig nyvakte fanges sind av alt han læste i fængslet, er fortællingen om den svenske missionær Peter Fjellstedt, som han stødte paa i en aargang av tidsskriftet „Christelig Samler“ — det var ifølge Akershustalen efter læsningen av denne mands merkelige livshistorie at han bestemte sig for at bli missionær, om Gud vilde værdiges at bruke ham til det.

Om S. har været tat med paa fængslets skole — som i den tid praktisk talt utelukkende beskjæftiget sig med religion, i bibellæsningens og katekismeforedragets form — kan man ikke se. Derimot var han ifølge Petersens brev til Hertel med i kirkekoret, hvor han under gudstjenesterne altid vakte opmerksomhet baade hos funktionærer og besøkende ved „sin mærkelige Pande og det sværmeriske Blik“.

Den siste bemerkning i karakterprotokollen som vedrører S.'s forhold i fængslet — aapenbart nedskrevet like efter hans løslatelse — lyder saa:

„Paa ovenstaaende nær“ — [hans anmerkede forgaaelse] — „hvorpaa ikke kan lægges saamegen Bret, har hans Forhold her altid været paalideligt og godt. Han vilde maaske ikke have holdt ud her, hvis han ikke itide var bleven Apotheker paa Sygekjøkkenet. Hans religiøse

Sværmeri antog lidt efter lidt en mere sund Retning, saa at man kan sige at han stod paa god Bund. Hans Evner ere meget gode, og hans Natur maa siges at være ren, uagtet han ikke er fri for Letsindighed. Det maa antages at han kan bevare sig i Fremtiden, da hans religiøse Retning er mere betegnende og lovende end den sædvanlige her i Fængslet. Han vilde forblive her i Byen, hvilket forhaabentlig ikke skal være ham til Skade."

Skjønt vor hovedstad dengang bare knapt hadde 50 000 indbyggere, var den, da som nu, et langt farligere opholdssted for ubefæstede end smaabyerne og landet — hvad tilbakefaldsstatistiken fra hin tid noksom viser. Men S. hørte aapenbart ikke længer til de ubefæstede — det halve aar han ifølge Skilling-Magazinet tilbragte i Kristiania under arbeide paa Nylands verksted, har ikke skadet ham. Han hadde i fængslet lært baade sig selv og Gud at kjende og faat et maal for sit liv som han ikke mere slap av sikte.

Om Skrefsruds skjæbne efter løslatelsen indeholder karakterprotokollen, som før anført, en række spredte notiser, som jeg tar med for fuldstændighetens skyld, skjønt indholdet mestendels er vel kjendt andensteds fra —:

„Reiste senere til Lillehammer, hvorfra han fik gode Vidnesbyrd fra Pastor Hesselberg.[1] Den 17de Juni 1862 reiste han til Stavanger, hvor han skulde blive Bud hos Missionsforeningen. Cand. Blessing interesserer sig for ham. Hans Hu har altid staaet til at blive Missionær."

„I et brev af $^{15}/_{3}$ 63 til Lærer Christophersen fortæller han at han er kommet til Berlin, hvor han er bleven Missions-Zögling[2] og kommen i Huset hos Missionsskolens Inspecteur Procknow, som i 18 Aar har været Missionær i Ostindien. Han kan nu tydsk som sit Modersmaal, siger han, lærer meget let Latin, men med Græsken gaar det ikke saa let."

„Sommeren 1864 meldte Presten Hesselberg i et Brev at han havde havt Brev fra Lars, som nu var Missionær i Ostindien."

„I en Skrivelse til Pastor Christophersen af $^{14}/_{5}$ 67 fortæller han, at han er Missionær hos en Stamme af den store Coelefamilie, kaldet Santaler. Han har meget at gjøre med at lære deres Sprog, 'som er ganske forskjelligt fra Hindu og Bengali, de to Døtre af Sanscrit, som jeg havde lært temmelig godt'. 'Jeg kan nu snart prædike til dem paa deres eget Sprog', siger han. Hans Adresse er Sewry, Birbhoom, Calcutta." —

„Efter et Brev til Broderen af $^{16}/_{7}$ 71 er hans Adresse Ebenezer Station, Santal Mission, Rampore Haut, Calcutta. Han har det godt. 'Vor Menighed', siger han, 'bestaar af 22 Medlemmer og paa den 30. af denne Maaned skal jeg døbe flere og atter igjen i September andre, som gaae i Undervisning. Det er et velsignet Arbeide vi her have og vi have Haab om, at det ganske Bjergfolk vil blive christnet'. Hans Kone, Anna Onsum, er død og ligger begravet paa 'vor Station'. Hun døde $^{16}/_{5}$ 70."

---

[1] W. K. Hesselberg, som dengang var personelkapellan hos sognepresten i Faaberg og endte som sogneprest i Johannes menighet i Kristiania. — [2] Ved det Gossnerske Missionsselskap.

„Besøgte mig[1] $^{11}/_{10}$ 73, idet han er kommen hid til Landet paa Besøg. Skal imorgen reise til Berlin for ved Universitetet at læse Sanscrit med Studenterne. August næste Aar reiser han tilbage til Indien for at overtage sin Post som Superintendent og Secretair ved Missionen. Adressen som den første. Udtaler sin dybe Erkjendtlighed for Fængslet, 'den Institution som kan bringe faldne tilbage.' Cellefængslet er efter hans Opfatning den rette Straffemethode, fordi den vildfarne bringes til Selvbetragtning og fordi han behandles med Strenghed og Kjærlighed ikke alene fra Direkteurens og de underordnedes Side, men ogsaa fra Lærernes Side. Al hans Tale var rolig og simpel. Han var hverken hoverende eller vigtig. Gjorde i det hele et meget elskværdigt Indtryk. Havde faaet en indisk Teint."

„Var her igjen Sept. 1874. Hørte et Foredrag af ham, som var merkværdigt veltalende og glødende. Hans Billede og en Skildring af hans Liv i Skilling-Magazinet for $^{10}/_{10}$ 74."

„Juli 1882 ordineret som Missionsprest i Vor Frelsers Kirke."

*

Lars Skrefsrud tilhører historien. Dette er grund nok til at bringe disse enkeltheter fra hans livs store krisetid frem for offentligheten i en kirkelig aarbok. Som vi av hans tale paa Akershus har set, undertrykte S. ikke mindet om sin ungdoms forvildelse. Jeg har selv engang i mine guttedager hørt ham røre ved dette minde, i en præken i Svelvik kirke anden gang han var hjemme fra Indien — det var i sommerferien mens jeg var i besøk paa en gaard i nærheten av Svelvik. Hvad han ellers sa, glemte jeg igjen. Men nogen ord han brukte om sig selv, har jeg aldrig kunnet glemme. „Jeg," sa han, „som kunde været i galgen, og fra galgen i den evige ild!" Hans virkelige skjæbne, slik den tegner sig for os gjennem fængselsprotokollernes nøkterne anførsler, kan bare tjene til pris og ære for Gud som kalder sjælene fra mørket til sit underfulde lys.

---

[1] Den „mig" her er tale om, maa som tidligere antydet, være direktøren, R. Petersen.

I *Norvegia sacra 1923 side 211*

BISKOP NILS JAKOB LAACHE
1831 – 1892.

OM BISKOP N. J. LAACHE.

AV

KRIS WOLD TORNE, f. LAACHE.

Paa opfordring vil jeg fortælle litt av, hvad jeg husker om min kjære far, og hvad jeg har hørt om hans ungdom.

Sin første undervisning efter skolen fik han av daværende sogneprest til Ullensaker Simon Hartmann, som velvillig tok sig av ham for at tilfredsstille hans store kundskapstørst. Saa gik han da i al slags veir den lange trættende vei fra Laake gaard til prestegaarden i hovedsognet. Dette var typisk for den energi og arbeidslyst, som præget hele hans liv. Men de kundskaper han paa denne maate møisommelig erhvervet sig, tilfredsstillet ham saa langt fra. Han higet efter at studere og bli prest. Dette satte hans far sig imidlertid bestemt imot. „Ingen har det saa godt som en bra bonde," sa han. Den eneste betingelse, hvorpaa han fik komme til Kristiania, var, at han blev sendt til en bondehandel i Storgaten, hvor han i to lange aar stod i butik; men paa sukker- og grynskuffen laa hans bøker opslaat, og naar der ingen kunder var, slukte han bøkerne. Disse aar var lidelsesfulde, men naar han fortalte om dem, var det allikevel med en viss humor. Hans mor, en klok og myndig kone, fik nu endelig utvirket farens tilladelse for ham til at studere, og nu gik det med en viss fart gjennem Heltbergs studenterfabrik til teologisk embedseksamen. Saa arbeidet han i Kristiania indremission (deri indbefattet Drammen) og var redaktør av „For Fattig og Riig", som under hans redaktion skjøt kraftig vekst; ved artikler og salmer i dette blad og siden ved sin husandaktsbok har han sikkert sat dype merker i det aandelige liv i landet. Jeg har langt oppe i dalene ofte truffet folk, som, naar de hørte mit navn, utbrøt: „Nei, er du datter til Laache!" og fortalte, hvad han hadde været for dem og hvor de elsket hans salme „O, at jeg vel var kommen hjem". Da jeg engang talte med ham om denne salme, rystet han paa hodet og sa, det var ingenting, eller noe lignende. Engang i Vaage, 2 aar efter hans død, var jeg med nogen venner hos Trond Ursande, antikvitetssamleren, og der saa vi en nydelig spænde, som alle gjerne vilde kjøpe. Da sa Trond: „Det er jo en ta døkk, som er datter til biskop Laache?“ Ja det var da mig. „Du skal ha den,“ sa han, og da jeg spurte om prisen, sa den fattige gamle mand: „Du skal ikke betale noget, men vil du skrive av den salmen av far din, 'O at jeg vel var kommen hjem', til mig. Men det skal være med din egen haandskrift.“

Min far bodde paa sin fædrenegaard Laake en tid, da han var ganske overanstrengt av arbeide. Men saa begyndte han at søke, smaa kald, f. eks. Jostedalen, det ene efter det andet, men intet fik han. Endelig blev han utnævnt til stiftskapellan i Trondhjems stift, og glad reiste han med sin familie, som dengang bestod av min mor og ældste søster, 4 aar gammel. Hvor praktisk han var, viste sig ved denne leilighet. Han lot forarbeide en kalesche som blev sat paa en bredslæde, saa de sat lunt i snestormen over Dovre. I Trondhjem la han grundlaget til den kjærlighet, som møtte ham, da han kom tilbake som biskop. Han var nok temmelig pietistisk i denne tid, og som et litet karakteristisk bevis paa tonen i hjemmet fortaltes siden under stor munterhet følgende historie: En dame kom paa visit, og hun hadde et nydelig smykke. Min lille søster, som sprang omkring paa gulvet, gik pludselig hen til hende, strakte sig op, pekte med sin lille finger paa smykket og sa: „Bare forfængelighet!“

Fra Trondhjem blev han forflyttet til det ny-oprettede Stenkjær sognekald. Der fik han bruk for sine evner, ikke alene som prest, men ogsaa som kommune-mand; han var ordfører og forlikelseskommissær og var nok flink til at faa folk til at bli gode venner igjen. En senere sogneprest i Stenkjær uttalte, at han ikke nok kunde beundre den klokskap og forutseenhet, som min far hadde lagt for dagen i det nye kald. Her blev de fleste av barna født og hadde en lykkelig barndom i stor nøisomhet, men i et sjelden harmonisk hjem. Paa byens private skole underviste han i religion og norsk. Hans elever husker endnu den begeistring, hvormed han aapnet deres øine for vore store digtere; Wergeland elsket han vel mest. Ofte læste han høit for os hjemme, eller vi for ham, alt hvad vor literatur frembragte av betydning. Praktisk og godgjørende var han i høi grad. Betegnende er det, hvordan han for at hjælpe en blind syk pike fik arrangeret det med byens kjøbmænd og andre, at de hver lørdag gav 10 øre, som min søster og jeg, der da var ganske smaa, gik rundt og samlet ind i en væske. Hvor det var morsomt, naar vi tilslut gik op til „Syke-Pauline“ og tømte væskens indhold ut paa bordet og mottok hendes rørende tak.

Ved siden av arbeidet i sit kald fik han tid til at beskjæftige sig meget med sine barn. Han lekte med de smaa og fulgte de større i hele deres utvikling. Jeg husker, hvordan han i klare aftener tok os med ut og lærte os stjernebilledeme ved hjælp av stjernekart og lykt. Og hvilken moro var det ikke, naar vi fik være med paa aketur! Hvor strykende det gik nedover Tranabakkerne!

Vinteren var lang og streng paa Stenkjær, og en langvarig bronchit tvang ham til at søke sig sydover. Eidanger blev vort næste hjem. Det var en vældig overgang til mildt klima og frodig vegetation. Prestegaarden, en gammel en-etages bygning, var koselig, men temmelig forfalden, haven aldeles overgrodd. Men det varte ikke længe, før alt var i den skjønneste orden. Trappen, som man gik tvers igjennem, blev bygget ny med koselige bænker, og til haven, hvor der før ingen utgang var fra huset, men hvor der midt foran stod et vældig epletræ, lot han bygge den morsomste veranda og indesluttet i trappen træet, saa vi barn sat like meget paa de svære grener som paa bænkene. Naar der i august-aftener var tændt lampe derute, saa det eventyrlig ut med barn og masser av epler bortigjennem løvet. Der var en herlig frugthave, alleslags epler fra de mest fuldendte gravenstener til smaa rare løk-epler, og plommer i bugnende masser. Det var noget for 7 barn, og alle med sine venner og veninder. Og for en glæde det var, naar tønder og kasser med epler blev sendt til vennerne der nord, til dem, som ingen eplehave hadde.

Min far tok sig ivrig av hele stellet og foretok en hel del nyttige og nødvendige forandringer. Prestegaarden ligger ikke langt fra fjorden, og der bygget han i en yndig liten bugt et prægtig badehus, som laa og vugget paa tomme parafin-tønder; der badet vi dagen lang og rodde i den lille pram, som var malet hvit og lyserød. Han hadde i det hele morsomme idéer, f. eks. vort kjøretøi til skolen i Porsgrund, en kjærre med to sæter (disse blev om vinteren sat over paa en grøn sluffe); kjærren lot han male lyseblaa med sterkt røde hjul og grønne sæter. Dertil hadde vi en hvit hest „Freja“, og det maatte være et muntert syn aa se denne kjærre fuld av skolebarn dra frem; den vakte da ogsaa berettiget opsigt i begyndelsen. Disse hans originale idéer gav sig utslag hos ham allerede som gut i utskaarne arbeider, som absolut vidner om kunstnerisk smak.

Hver søndag var Eidanger kirke fyldt til trængsel av Porsgrunds- og bygdens folk. Hans prækener var hjertevarme og blev foredrat med et vakkert og klart organ, hans messe var ogsaa meget behagelig og musikalsk.

Det var et gjestfrit hus, mine forældre førte paa Eidanger prestegaard. Eidanger ligger mellem Porsgrund og Brevik, og Larvik ikke langt borte. Fra disse byer kom da stadig gjester, og trakteres skulde de selvfølgelig. Engang kom der en stor familie kjørende, pikerne var optat, og der kunde i farten intet laves. Da kom min mor og leverte hver av gjesterne med skøieragtig mine en spiseske og bad dem følge hende. Veien gik til melkeboden, hvor de blev opfordret til at spise fløte av melkefatene, til almindelig begeistring. Jeg husker ogsaa en juleaften, mens vi hadde det festlig om juletræet, at vi hørte dombjelder utenfor. Ut av slæden kommer der et ganske fremmed menneske, en lærerinde fra Telemarken, som „hadde lyst til at besøke presten Laache i julen“. Mine forældre tok gjestfrit imot hende og lot saavisst ikke sin forundring komme tilsyne.

Da opfordringen til at bli biskop i Trondhjem kom, var det vanskelig for ham at ta imot den, fordi han ikke følte sig dygtig nok. Et halvt aar før var han blit sogneprest i Arendal, hvor han i den korte tid vandt menigheten saa for sig, at de tænkte paa at indsende ansøkning om at faa beholde ham. Det var derfra, vi drog til Trondhjem nu. Reisen dennegang blev adskillig lettere end første gang, for nu var Rørosbanen der, men saa var familien ogsaa vokset, nu var vi 9 ialt. Hele denne flok blev med aapne arme mottat som gjester hos vore trofaste venner, kjøbmand Hans Jenssen og hans søster Elisabeth. Disse elskelige mennesker og deres hjem bevarer vi i kjærlig og taknemmelig erindring.

Gjestfriheten fra Eidanger blev fortsat i Trondhjem, og jeg tror at stiftets prester maatte føle, at de altid var velkomne. Det samme gjælder lægfolk, blandt hvem far hadde mange og oprigtige venner. Ivrig og interessert samlet han alle byens teologer, gamle og unge, til faste sammenkomster, hvor vanskelige teologiske spørsmaal blev drøftet. Blandt de unge interesserte det ham specielt, hvad cand. theol., nuværende biskop, Gleditsch hadde at fremføre. Missionen, baade den ytre og den indre, laa mine forældre varmt paa hjerte. De regelmæssige kvindemissionsmøter i bispegaarden for hedningemissionen, hvor far altid var tilstede og læste høit, var sterkt søkt.

Naar min far fik kraft til at utrette saa meget for Guds rike, skyldes det ikke mindst min mor, som i opofrende kjærlighet trofast stod ved hans side og delte hans interesser, fyldt av en levende kristentro.

Med hensyn til hans visitasreiser er det blit fortalt mig fra mange hold, hvilken glæde det var paa prestegaardene, naar han kom, ogsaa hos barna, med hvem han hadde et forunderlig lag. Dette gjaldt ikke prestefamiliernes barn alene, men ogsaa skolebarna; hans katekisationer var sjeldne stunder for prester, lærere og barn, og han var for presterne en fader- og broder-lig raadgiver.

Men det var anstrengende 8 aar! Foruten arbeidet som biskop med visitasreiserne og stiftets administration samt ogsaa endel litterær virksomhet blev han i høi grad søkt som sjælesørger, og ofte gik han til sykesengen, selv om det var aften og han var meget træt. Men paa denne maate blev det for meget for ham, og da han i 1892 fik influensa og døde, erklærte lægerne, at han var komplet utslitt, hans nerver kunde ikke fungert længer.

Efter hans død blev der i Domkirken holdt en mægtig og høitidelig sørgegudstjeneste, og da kisten derefter blev ført til jernbanestationen under fakkelskin og klokkeklang i den knitrende kolde februaraften, var det en gripende avsked.

IN MEMORIAM.

ARNOLDUS HILLE, JØRGEN JØRGENSEN, GUSTAV JENSEN, EINAR SKAVLAN, JØRGEN LØVLAND, SIGVALD BLAKER, VILHELM SOMMERFELT, AASULV BRYGGESAA, HALFDAN WENNEVOLD, EDVARD SVERDRUP, OLE THEODOR MOE, CARL KONOW, ANDREAS AAMOT, JØRGEN EDVIN NILSSEN.

BISKOP ARNOLDUS HILLE. 1829-1919.

AV

THOMAS BARTH.

I sidste halvdel av forrige aarhundrede var den norske kirke utstyret med en række udmerkede biskoper. Deres indflydelse paa kirkelivet i en gjærende utviklingsperiode er neppe vurderet for høit. Omend ingen uten J. von der Lippe som tilsynsmand i Kristiansand naadde, ja endog overskred „annos Petri“ (1841-73), fik man beholde de fleste i deres overordnede stillinger gjennem en lang række av aar. Det sier sig selv, at ogsaa dette var av stor betydning ved det intimere kjendskap til menighetsforholdene og den økede autoritet, som det medførte.

Det foran sagte gjælder ikke mindst det i 1863 gjenoprettede Hamar bispedømme, som til sin første evangeliske biskop var saa heldig at faa Halvor O. Folkestad. I det lange tidsrum, 23 aar (1864-87) utførte denne høitfortjente mand sin tilsynsgjerning. Hans eftermand blev A. M. Hille, som ogsaa længe, hele 19 aar (1887-1906), paa værdigste maate utfyldte pladsen efter sin store forgjænger.

Arnoldus Marius Hille blev født 14. marts 1829. Hans far, Wollert Krohn Hille, av den gamle Vestlands-slegt H., var godseier og handelsmand i Fresvik anneks i Leikanger i Sogn. Moren Elsebe (Elisabeth) Marie Hess Lem, av den kjendte Bergensfamilie

---

Til hjælp ved utarbeidelsen av denne levnetsskildring har biskopens søn, sogneprest Henrik Greve Hille i Varteig, stillet mange værdifulde oplysninger til min raadighet. Andre bidrag er meddelt av professor Oluf Kolsrud. For dette bringer jeg begge en varm tak.

BISKOP ARNOLDUS HILLE
1829 – 1919.

L., var en betydelig personlighet og fik tidlig prøve livets alvor. Da manden gik bort i 1860, sat hun igjen med 9 sønner og 3 døtre og døde i 1888, 90 aar gammel.

Av alle børnene stod sønnen Arnoldus hendes hjerte nærmest. Han slegtet ogsaa mest paa moren, som satte store forventninger til ham og inderlig ønsket opleve at se ham som prest. Hun satte igjennem, at han i 11-aarsalderen blev sendt ind til Kathedralskolen i Bergen. Han fik bo hos slegtninger der — farens søster, som var gift med kjøbmand Nicolaus Kahrs.

Skoleaarene blev i flere henseender av grundlæggende betydning for den unge Hille. Ikke blot tilegnet han sig grundige kundskaper, men hadde ogsaa den lykke at erholde fremragende lærere i den bekjendte Lyder Sagen og adjunkt C. H. Jordan. Den første utviklet hans medfødte anlæg for veltalenhet og formens korrekthet. Jordan, som Hille altid senere omtalte med kjærlighet, paavirket ham dypt ved sin religionsundervisning. Da den ildfulde bodsprædikant provst Lyder Brun i Avaldsnes i aarene 1845-47 gjentagende besøkte sin fødeby Bergen, hvor han vakte en sterk aandelig bevægelse, blev ogsaa skolens lærere med rektoren, Hans Holmboe, og eleverne berørt. Blandt disse var Hille og hans nærmeste kameratkreds, Henrik Greve, Ole Elias Holck, Peder Blessing og Ole Irgens. Av disse var de to første hans allerfortroligste venner.

En lungebetændelse, som nær hadde kostet ham livet, satte ham tilbake i det sidste skoleaar, saa han maatte la sig dimittere privat og tok artium i 1848 med karakteren haud. Til anden-eksamen i 1849 fik han laud. og hengav sig nu med liv og sjæl til det teologiske studium sammen med de før nævnte venner. Det nære samliv mellem disse alvorlig sindede og høit begavede unge mænd strakte sig endog til fællesskap i logis. Alle fem bodde den meste tid i samme hus, Thomles gaard i Øvre Voldgate, paa hver sin „hybel“.

Ved det Teologiske Fakultet hadde lektorerne C. P. Caspari og Gisle Johnson nu begyndt sin betydningsfulde virksomhet. Det konservative teologiske syn, Hille indførtes i av disse store lærere, beholdt han, stort set, hele sit liv. Dypest paavirkning mottok han dog for sit kristelige liv av Johnsons alvorsfulde og vækkende forkyndelse.

Allerede i 1852 blev han teologisk kandidat med et meget godt laud., uagtet hans tid ved siden av studierne hadde været optat med at gi undervisning; men saa satte han sig ogsaa til arbeidet kl. 5 hver morgen.

Han valgte foreløbig at vedbli som lærer og var helt fra 1852 til 1865 beskjæftiget ved privatskoler og fornemmelig som religionslærer ved Akershus Fæstnings Strafarbeidsanstalt („Slaveriet“), hvor han virket i 12 aar og fik en kjærlighet til arbeidet blandt samfundets ulykkeligste, som aldrig forlot ham. Ved siden av hadde han fra 1858 i en aarrække stillingen som notarius ved det Teologiske Fakultet og var fra 1/4 1861 til 1/8 1865 sekretær i det Norske Bibelselskap.

Naar det varte en tid, før Hille kunde bestemme sig for at indtræde i prestegjerning, hans ungdoms drøm, laa grunden dertil hos Søren Kierkegaard. Dennes merkelige forfatterskap blev ogsaa i vort land studeret med dyp opmerksomhet av aandelig interesserte. Hille var tidlig blit fængslet derav, men la ikke blot, som mange gjorde, veien *om* Kierkegaard, men *gjennem* ham. Han *levet* saaatsi med forfatteren i hans lidenskabelige henvendelse til „den enkelte“ for at „vække uro i retning av inderliggjørelse, og i hans fremstilling av den kristnes opgave: at bli Kristi efterfølger i fornedrelsens stand, det vil væsentlig si i stedsevarende lidelse“. Men da Kierkegaard avsluttet sin produktion med i „Øieblikket“ (1855) at fælde den voldsomme dom over den bestaaende kristenhet — „den officielle kristendom“ —: at den var et frafald fra kristendommen, virket dette saa forstemmende paa Hille, at han fandt det umuligt for sig at bli prest i vor kirke.

I denne sjælelige krise var det især to mænd, hvis raad og veiledning han søkte, — den ærværdige pastor W. A. Wexels og raadmand Ole Falk Ebbell, en betydelig kristelig personlighet. Begge tok sig med varm sympati av den kjæmpende unge kandidat. Ved deres personlige paavirkning og Wexels's alvorsfulde, men samtidig lyse forkyndelse førtes Hille til et frimodigere syn paa kristendommen i det hele og prestetjenesten i særdeleshet.

Hertil bidrog ogsaa den sterke kirkelige reformbevægelse, som dengang hadde grepet mange, og hvortil han med sine aandelige forutsætninger maatte føle sig sterkt draget. Reformvennernes program sigtet jo paa at reformere baade ét og andet av, hvad der i statskirken virket saa trykkende paa enkelte.

Alt dette ledet hans tanker mere og mere til prestetjenesten. Det manglet heller ikke paa opfordring utenfra, saaledes fra det Norske Missionsselskaps hovedstyrelse, der ønsket at sende ham til Zulu som missionsprest nogen aar under Schreuders ledelse. Han var ikke uvillig; men det blev ikke noget derav, da senere indtrufne omstændigheter paa missionsmarken (ordination av Schreuders 3 læge medhjælpere), gjorde denne utsendelse unødvendig. Ogsaa mænd som statsraad Riddervold, professorerne Caspari og Johnson, presten Jørgen Moe og, ikke at glemme, raadmand Ebbell, tilskyndet ham kraftig til at gaa ind i prestegjerning.

Der er fra disse aar bevaret en samling breve fra Ebbell til Moe, som dengang var prest i Krødsherred, hvori Hille flere gange blir omtalt. Der er git os anledning til nedenfor som et tillæg at meddele nogen utdrag, som er i høi grad karakteriserende saavel for Hilles og hans ven Hertzbergs indbyrdes forhold og deres ideale sind som for den varme interesse de to ældre, fremstaaende mænd omfattet dem med.

Imidlertid tok Hille i 1861 practicum med et udmerket godt laud, og giftet sig i løpet av aaret med Charlotte Sofie Sandberg, datter av den tidlig bortgangne bekjendte sogneprest Christian Juell Sandberg i Fredriksstad, en ven og aandsfrænde av gamle Wexels. Hun var en dyp, kristelig personlighet med utpræget lys tone over sit aandelige liv, hvilket naturligvis ogsaa blev et virksomt moment til yderligere at frigjøre hendes mands aandssyn.

Han hadde tænkt at søke prestestillingen ved Akershus Fæstnings Strafarbeidsanstalt, som det saa ut til skulde bli ledig; men dette haap var glippet. Hans ønske stod nu til at bli ansat som prest ved Gaustad Sindssykeasyl, hvortil han med sine psykologiske forutsætninger vilde ha været rette mand; men embedet blev efter direktørens indstilling i 1861 bortgit til en anden. Dermed syntes utsigten til en snarlig indtræden i prestetjeneste indtil videre lukket for ham. Men saa kom Herrens time. Embedet som fængsels- og strafanstalt-prest i Bergen blev ledigt. Han søkte det og fik utnævnelse den 29. juli 1865.

Denne gjerning, hvortil han i særlig grad var rustet, skulde danne overgang for ham til den normale prestetjeneste i en menighet.

Gjennem 7 aar virket Hille nidkjært i denne forholdsvis ubemerkede stilling, men fandt ogsaa videre felter for sit arbeide, som tiltrak sig opmerksomhet i stigende grad. Man opfordret ham indtrængende til at søke nyt prestekald i Bergen, bl. a. Mariakirkens; men da hans nerver var overanstrengt, og lægen tilraadet at flytte til et landskald paa Østlandet, søkte han og fik 29. juli 1872 det beskedne Stange residerende kapellani paa Hedemarken. Her var meget, som tiltrak ham. I det nære naboskap bodde ogsaa de gamle venner fra studie- og barndomstiden, svogeren Ole Sandberg i Furnes, skoledirektør Holck og seminarbestyrer N. Hertzberg i Hamar.

Ved de stadige reiser i frisk luft gjenoprettedes efterhaanden hans helbred ganske, og under menighetsarbeidet lærte han mere og mere at elske vor kirke, som den er, om han end hadde aapent syn for dens brøst. Han vandt stor anseelse som prædikant og sjælesørger og begyndte fra 1876 mere og mere at samle stemmer om sig ved bispevalg. Men en stor sorg rammet ham under prestetiden her, da han i 1878 mistet sin hustru, som hadde været saa meget for ham og nu efterlot 3 børn til hans omsorg alene.

I 1875 blev Hamar stiftsprovsti ledig. Paa biskop Folkestads indstændige opfordring søkte han dette embede og blev, 47 aar gammel, utnævnt til sogneprest i Vang og stiftsprovst i Hamar d. 26. august 1876. Aaret efter giftet han sig 2. gang med sin første hustrus søster Georgine (Gina) Børrea Sandberg. Hun var høit skattet i musikalske kredse for sin fremragende dygtighet som sanglærerinde og blev fra nu og til Hilles død hans trofaste og virksomme medhjælp. Med hende fik han to børn.

I sin nye stilling, som krævet meget, fik han rik anvendelse for sin store erfaring og dygtighet som skolemand og sjælesørger, og førtes tillike ind i bispedømmets administration ved som stiftsprovst jevnlig at maatte vikariere for den aldrende biskop.

Hamar var dengang et av brændpunkterne for den grundtvigske folkehøiskolebevægelse. Der hadde Herman Anker og Ole Arvesen sin bekjendte skole paa Sagatun. Chr. Bruun og Bjørnson, som ikke bodde saa langt borte, kom ofte dit. Ved lærerseminaret virket de fremragende mænd N. Hertzberg og Oluf Saxe, som repræsenterte et andet syn. Da ogsaa politiske motsætninger — det var jo i aarene omkring Riksretten — forente sig med de forskjellige aandsstrømninger, utløste spændingen sig ofte i skarp strid om de brændende spørsmaal. Bølgerne kunde gaa høit; der var fremragende mænd i begge leire. Det laa ikke for Hille at blande sig ind i dette opgjør som aktiv deltager; men faa hadde, efter hans nære forhold til Wexels, bedre forutsætning end han for en retfærdig bedømmelse av folkehøiskoleretningen, skjønt han personlig ikke delte det sagatunske syn.

I det hele tat hadde han nu sine lykkeligste presteaar i et rikt samliv med sin menighet og med den gamle vennekreds i Hamar og omegn. Nye venner kom ogsaa til. Av disse maa særlig nævnes den rikt utrustede provst i Stange, Johan Jensen, til hvem han med inderlighet sluttet sig.

Han vokste med sine opgaver, var i besiddelse av sin menighets fulde hengivenhet og vandt agtelse og tillid langt utenfor bispedømmets grænser. Dette kom klart for dagen, da biskop Folkestad tok avsked i 1887. Han hadde meget tydelig utpekt Hille som sin eftermand og da valget var foregaat samme aar, viste det sig, at Hille hadde faat det overveiende antal stemmer (114 st. av 144 stemmende; nr. 2 var fhv. statsraad N. Hertzberg med 52 st.).

En sterk følelse av ansvar gjorde ham betænkelig ved at overta bispestillingen. Indstændig bad han Nils Hertzberg om at ta imot den i hans sted, men forgjæves. Tilslut mottok han dog kaldelsen, fik utnævnelse 1. juli 1887 og blev ordineret av biskop Essendrop 18. september samme aar.

Stillingen føltes i den første tid ofte tung for den samvittighetsfulde mand, som aldrig selv syntes, han fyldte de høie maal, han maatte sætte. Det viste sig dog meget snart, at han var kommen paa sin rette plads. I den baade politisk og kirkelig-religiøst oprevne tid trængtes netop en tilsynsmand i bispedømmet med Hilles besindige klarhet og overlegne ro, hans forstaaelsesfulde, milde og paa samme tid myndige optræden. Bedst kom disse sjeldne egenskaper maaske til sin ret under visitaserne. Her fik hans hjertelige omsorg for de ham betrodde menigheter, deres prester og lærere, ret træde frem og gjorde i forbindelse med hans dype, klare og varme forkyndelse det sterkeste indtryk. Samværet med ham og vennen, skoledirektør Holck, som jevnlig fulgte med, blev feststunder, som menigheterne paa forhaand glædet sig til, og som de længe mindtes.

Ogsaa i sin bispegjerning var han først og fremst sjælesørgeren. Som et vidnesbyrd om hans sjælesørgerhjerte anføres følgende oplevelse: Der hadde været kirkeindvielse i H . . . . kirke. Biskopen fik sit eget sovekammer for natten, mens alle de assisterende prester blev anvist senge paa en stor sal ved siden av. En av presterne, hvis seng stod ind til bispens væg, laa vaaken en stund og hørte da i stilheten Hille med hviskende stemme bede til Gud. Han bad ogsaa for de tilstedeværende prester, idet han nævnte hver enkelt ved navn. Man vil forstaa, med hvilke følelser vi andre om morgenen hørte om dette, og hvor dobbelt kjær vor biskop blev for os.

Det er selvsagt, at Hilles eiendommelighet ikke fornegtet sig selv i forholdet til skolen og dens lærere. Hans indgaaende kjendskap til denne gjerning satte ham istand til ret at vurdere baade lærernes og børnenes arbeide. Disse omfattet ham igjen med tillid og hengivenhet. Fremfor alt var dette tilfælde i Vangs vidtløflige skolekommune, hvor forholdet mellem ham og det store lærerpersonale hadde et ideelt præg.

At missionsvirksomhet og veldædige formaal hadde hans sympati og støtte, siger sig selv, og bispinden stod ham trofast ved side. Hun grundla hjemmet for ældre ugifte damer i Hamar og dette har i første række været hegnet om av hende og biskopen.

I Hamar kreds av det Norske Missionsselskap var han formand, likesaa i Hamar Indremissionskreds, i hvis aarsmøter han ofte deltok med vegtige indlæg. Han hadde fuld forstaaelse av den lutherske lægmandsvirksomhets betydning. Dennes ledende mænd i bispedømmet var taknemmelige for hans støtte og vise raad og sluttet sig inderlig om ham.

Som administrator var han særdeles grei, retlinjet og velvillig. I vanskelige menighetsspørsmaal søkte man aldrig forgjæves raad hos hans klare omdømme og store indsigter. Det er ogsaa bekjendt, at hans grundige embedsmæssige erklæringer til kirkestyrelsen blev tillagt stor vegt av departementet. Allerede i 1888 var han blit paaskjønnet med St. Olavsordenens ridderkors av 1ste kl. for embedsfortjenester, og han blev i 1895 yderligere dekorert som kommandør av 1ste kl. av samme orden.

Biskopens aands- og legemskræfter syntes ganske usvækket langt ut over støvets aar. Dette i forbindelse med stadige opfordringer til fremdeles at bli staaende, førte til, at han blev 77 aar, inden han i 1906 nedla sit embede. Et helt slegtled hadde han da i sine overordnede stillinger paa Hamar git et varmt hjerte for kirken og Guds rikes sak paa jorden. Hans tilbaketræden vakte naturlig almindelig sorg i bispedømmet. Paa forskjellig maate, privat og offentlig, blev der git uttryk derfor.

Efter avskeden hadde Hille sit alderdomshjem i Rosenborggaten i Kristiania, hvor han tilbragte 13 aar, høit hædret og i elskeligt samliv med sin anden hustru og deres to børn. Trods sin høie alder kunde han ikke lægge arbeidet ned. Foruten megen læsning, især teologi, gjenoptok han sin ungdoms virke, fængselsgjerningen, som han tildels ogsaa paa Hamar hadde vedlikeholdt forbindelsen med. I 8 aar, til 85 aars alder, gik den prægtige mand i Kristiania Kredsfængsel med hverdags sjælesorg og søndags præken. Han blev spøkefuldt kaldt fængselsprest Eckhoff's „kapellan". Da den lange vei til fængslet blev den gamle for anstrengende, maatte han ophøre med gjerningen der, men vedblev med sykebesøk og sjælesorg inden kredsen av kjendte og venner og blev desuten en høit elsket sjælesørger for de gamle ved det nærliggende Rosenborg

Gamlehjem. Her holdt han ut til et par maaneder før sin død, som indtraadte 7. januar 1919. Han var da nær 90 aar gammel.

Med Arnoldus Hille gik en helgenskikkelse i den norske kirke bort, en sand biskop efter det mønsterbillede, Paulus har tegnet, og som forfatteren av Hebræerbrevet omtaler saaledes: „Kom ihu eders veiledere, som har talt Guds ord til eder. Giv agt paa utgangen av deres færd og efterfølg saa deres tro!" Hebr. 13, 7.

Tillæg.[1]

O. F. Ebbell til Jørgen Moe, Chr.a 10. Februar 1860.

. . . . Hille er det muligt, ja sandsynligt, snart forlader os. Af Hovedbestyrelsen er han bleven opfordret til at reise over som Prest til vore Missionairer i Zulu for nogle Aar, og han har svaret at han, uagtet han er vis paa intet Missionskald at have og uagtet han anseer en saadan Præsts Sendelse nu, da man har Haab om, at Schreuder vil ordinere sine 3 Medhjælpere, for uhensigtsmæssig, er villig til at gaae, dersom Hovedbestyrelsen, efter paany at have taget Sagen, med dette for Øie, under samvittighedsfuld Overveielse, fremdeles anser det ønskeligt og af Vigtighed for Missionen, at det skeer. Det er Lydighed mod Kirkens Herre! Jeg vilde føle et stort Savn i Tilfælde af Hilles Bortreise, men dog glæde mig derover . . . .

O. F. Ebbell til Jørgen Moe, Chr.a 30. Marts 1860.

. . . . Jeg maa noget modificere min Meddelelse om Hille. Han er ikke bestemt paa at reise. Det er ikke saa, at nogen bitter Rod er opskudt i hans Hjerte, at nogen Ulydighedsaand har faaet Indpas hos ham; nei langtfra, han vil i dette Stykke kun gjøre, hvad Gud vil have, men efter det sidst modtagne Brev fra Hovedbestyrelsen, hvori Øiemedet med hans Udsendelse nærmere er betegnet, staaer det meget tvivlsomt for ham, om det er Guds Villie, at han skal følge Opfordringen. Han maa faae større Forvisning herom, end han nu har, før han tager nogen Bestemmelse. Et Tegn, som han i saadan Uvishedstilstand ikke kan undlade at agte paa, vil det være, at det eneste Præste-Embede her i Landet, som han har kunnet tænke sig i, muligens nu bliver ledigt, idet Tannæs[2] søger Posten ved Bodsfængslet. I ethvert Tilfælde har han bestemt sig til i største Fart at faae practicum fra sig, for at kunne være klar til hvad det maatte vise sig, at Gud vil have ham, og tænk dig, han har faaet Hertzberg med sig. De to brave, redelige Disciple, de skulle nu fra April af læse sammen, tage Practicum sammen, og saa rimeligvis begge om kort Tid blive Kirkens Tjenere; thi ogsaa Hertzberg tænker nu mere end nogensinde herpaa, hvortil nok ogsaa Forholdene ved Krigsskolen bidrage Noget. Da jeg, medens Hille var i Lærdal til Faderens Begravelse, en Aften talte med Hertzberg om Hilles Afrikareise, yttrede Hertzberg, at det gjorde ham saa ondt, at han ikke kunde overtage den Sag for Hille og reise i hans Sted; han havde virkelig Lyst dertil, men det var kun det gamle Menneske, meente han, som ikke længer ved noget inderligt Baand var knyttet til Landet her, han følte sig saa uværdig til en saadan Herrens Tjeneste, at han ikke turde tilbyde sig. Nu, vi faaer glæde os til, at begge snart faa Practicum, den er en Muur, som maa springes over før de rigtig komme ind i Viingaarden. — Forresten kan jeg meddele dig, ifølge Brev fra Blessing, at Schreuder i et Brev af December Maaned har meldt, at han i Januar vilde ordinere de af de 3 ældre Medhjælpere, som forønskede Ordination af ham. — . . . .

---

[1] Raadmand Ebbells breve til Jørgen Moe tilhører enkefru Vedastine Aubert f. Moe og hendes søstre, som velvillig har samtykket i at disse utdrag offentliggjøres.

[2] Bestyrer ved Akershus Fæstnings Strafarbeidsanstalt 1856-76. (Th. B.)

REKTOR JØRGEN JØRGENSEN. 1841-1922.

AV

P. SANDVIK.

Det var en lang og indtil det sidste rik livsgjerning som avsluttedes da rektor Jørgensen i 1922 avgik ved døden. Hele 48 aar stod han i skolens tjeneste, og efterat han hadde tat avsked, ofret han den fremdeles sine kræfter, idet han anvendte sin hviletid til studium av vor ældre skolehistorie. Av mange grunde kom Jørgensen til at indta en fremskutt stilling og sætte dype spor, og nu da han er gaat bort, er der mange som føler trang til at orientere sig i minderne som knytter sig til den særprægede personlighet. Der er rettet en anmodning til mig om at drage disse minder frem, og det er mig kjært at gjøre det; men meget nyt vil jeg ikke kunne bringe, min fremstilling blir væsentlig en oversikt over hvad der til forskjellig tid og spredt paa forskjellige steder er skrevet om ham.

Jørgen Jørgensen er født 17. januar 1841 i Holt ved Tvedestrand og var søn av daværende seminarlærer i Holt Knud Jørgensen, født i Holt 1810, en mand som skildres paa samme maate som sønnen: en grundig, livlig og aandfuld pædagog med sterk indflydelse paa eleverne og evne til at vinde deres hengivenhet. Efter at ha været knyttet til seminariet fra 1839 til 1845 blev han sogneprest til Haa og provst i Jæderens provsti. Sin interesse for skolen tok han med og utfoldet en omfattende virksomhet for skolevæsenet i det store distrikt, ofte med stor personlig opofrelse. Han holdt møter og instruktionskurser for lærerne og var med som stifter av den første større lærerforening i amtet for Jæderens provsti og Stavanger by, og han

REKTOR JØRGEN JØRGENSEN
1841—1922.

STIFTSPROVST EINAR SKAVLAN
1845—1923.

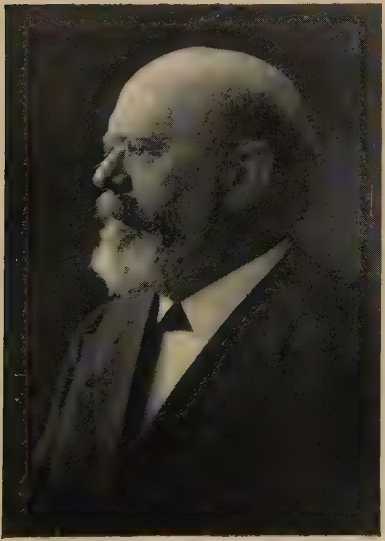

STATSRAAD JØRGEN LØVLAND
1848—1922.

SOGNEPREST SIGVALD BLAKER
1848—1922.

Augsburg Seminary
Library

betegnes som den belivende sjæl i foreningens møter. Han døde desværre allerede i 1853, noget over 42 aar gammel. Hans begavede hustru Anne Elene Dedekam, født i Arendal 1816, hadde paa en lykkelig maate støttet sin mand i hans virksomhet. Hun overlevet ham i næsten 50 aar og avgik ved døden i Tvedestrand i 1902.

Av deres 8 barn var Jørgen Jørgensen den ældste. Han kom paa skole i Kristianssand, tok i 1860 artium med laud., 1861 andeneksamen med præceteris, og i 1866 teologisk embedseksamen med laud. Efter sin eksamen blev han straks lærer ved Nissens skole i Kristiania og virket der til han i 1869 blev ansat som bestyrer av Hamar borgerskole. Jørgensen blev fra denne tid knyttet til Hamar, hvor han kom til at arbeide i 45 aar, først i borgerskolen og fra 1874 i seminariet.

Hamar var en ung by, anlagt 1849. Den var centrum i de store oplandsbygder, saa der ganske naturlig snart maatte bli spørsmaal om et ordnet og utviklet skolevæsen. Man hadde allerede i 1864 faat folkehøiskolen (senere flyttet til Sagatun like ved bygrænsen), og i 1867 seminariet, men byens skole for videregaaende undervisning indskrænket sig til en privat pikeskole og en borgerskole, oprettet 1861 og anlagt paa at være almendannende uten at ha nogen mere bestemt opgave. Den kunde jo i længden ikke tilfredsstille den voksende trang til en videregaaende skole. Med Jørgensen kom omdannelsen av skolen, og den fulgtes av en overraskende fremgang, takket være hans utprægede lærerpersonlighet og udmerkede administrative evne. Elevantallet øket, hvert aar blev der bruk for en ny lærer, og i 1873 gik skolen over til at bli kommunal middelskole.

Det intense arbeide Jørgensen utførte i disse 4-5 aar, vandt ogsaa den største anerkjendelse. Kommunen skaffet ham bolig og bevilget ham enstemmig og efter eget initiativ et større lønstillæg. Om denne hans grundlæggende virksomhet uttalte ogsaa rektor Horn senere, da han ved indvielsen av den høiere skoles bygninger gav en oversikt over skolens historie, at den som kjender noget nærmere til en skoles organisation, vil forstaa det store arbeide der var nedlagt her, og han vil ogsaa kunne vurdere den store dygtighet, hvormed grundlæggelsen av middelskolen var iverksat. Paa denne grundvold var det nu en forholdsvis let sak af bygge videre, og utviklingen kunde siden gaa slag i slag, idet middelskolen blev gjort til statsskole med gymnasium. — Saavidt rektor Horn, der selv fra 1874 var blit Jørgensens eftermand, og som paa saa fremragende maate fortsatte arbeidet ved den høiere skole.

Men om livet i selve skolestuen maa vi spørre eleverne. En av dem fortæller: „Jeg husker det som det var igaar, da Jørgensen første gang kom ind i klassen; han tok med en gang den plads i mit sind som han siden har beholdt, og jeg sier fremdeles at det er en lykke for elever som for samfundet at faa lærere som ham. Det er ingen let sak at læse et fag som religion med 15-16 aars gutter. Men der fandtes ingen gut som ikke glædet sig til disse hans timer. Og han utredet i litteraturhistorie avsnit som Wergeland—Welhaven-tiden, saa det fængslet os. En vanskelig kamerat, en slem elev blev snil under Jørgensens ledelse.“ En anden uttalelse lød saa: „En saadan mand hører til de største sjeldenheter. Og naar han findes, lønner de ham med en 2-3 tusen kroner! Han skulde ha 20 tusen. Men — han *kan* jo ikke betales!“ Og de andre gjenlevende av hans elever fra denne tid, fremstaaende mænd, gir ham med rørende kjærlighet det samme vidnesbyrd.

20 aar efter fremmøtte en kreds av elever fra dette kuld hos Jørgensen og bad om at faa overrække ham et billede av ham selv, det vakre litografi de hadde erhvervet hos Alfred Fosterud. Disse modne mænd vilde sikre sig det bedst mulige billede av den lærer de ikke kunde glemme.

Ved Hamar skoles 25-aars jubilæum blev der rettet en tak til Jørgensen fra en av eleverne fra første kuld: „Den mest elskede av vore lærere var De. Det indtryk De gjorde paa os, det grep De hadde i vore barnesjæle, kan jeg ikke gjøre nærmere rede for, men det staar idag uutslettelig for mig som dengang. Og vi omfatter Dem med en taknemmelighet saa sterk som bare barneindtrykkene kan skape.“

Ved nytaar 1874 fratraadte Jørgensen denne skole for at overta sin stilling som andenlærer ved Hamar seminarium. Avskedshøitideligheten for Jørgensen gav det smukkeste uttryk for den kjærlighet hvormed han omfattedes av lærere og elever og den høiagtelse han nød blandt forældre og autoriteter. Som erindring fra eleverne og medlærere fik han en guldkjede, som en av eleverne hængte om hans hals, og som han siden altid bar.

Ogsaa efter at han var blit seminarlærer, fik Jørgensen det hverv at overta bestyrelsen av en ny skole i Hamar. En pikeskole hadde som før bemerket i længere tid været igang efter privat initiativ, men da den sidst fungerende bestyrer fratraadte for at overta en stilling andensteds i 1874, dannedes et forstanderskap, som oprettet en ny pikeskole, og Jørgensen overtok bestyrelsen med den opgave ogsaa ved pikeskolen at gjennemføre en organisation, svarende til den som hadde vist sig saa frugtbringende for borgerskolen. Og fremskridtet uteblev ikke, skolen vokste sig stor og sterk, fik sit eget hus, blev i 1882 kommunal og fik 1885 ret til at avholde middelskoleeksamen. Jørgensen fratraadte som bestyrer 1889, da han blev bestyrer av seminariet, men vedblev som medlem av forstanderskapet at føre tilsyn med skolen, indtil den paa grund av de nye love kort efter maatte forandres og senere nedlægges. Om hans virksomhet her gjælder det samme som er sagt om hans arbeide i middelskolen.

Naar her er medtat saa meget om Jørgensens virksomhet ved disse skoler, væsentlig efter Ramseths „Hamar bys historie“, er det begrundet i det billede som dette gir av ham som skolemand og fremragende organisator. Det er selvsagt at den styrende evne var forenet med personlige egenskaper som gav ham den lykkelige haand, og veksten i skolen og i arbeidet kom stille og sterk, men som av sig selv, — og dette er saa betegnende for Jørgensen personlig. Stilfærdig og beskeden krævet han ikke stor plads for sig selv; men skolens ret og værdighet visste han at hævde, saa den vokste i alles sind, den blev vurderet og avholdt, og dermed fik ogsaa den elskværdige, men sterke styrer en saa fremtrædende position.

Da Jørgensen ved nytaar 1874 kom som andenlærer til seminariet, overtok han den gjerning som blev hans livs hovedopgave, og som han fortsatte i henved 41 aar. Den tidligere andenlærer Oluf Saxe var netop blit bestyrer efter Nils Hertzberg, som hadde overtat stillingen som ekspeditionschef i Kirkedepartementet. De tidligere lærere Saxe og Jens Jenssen var Jørgensens gamle venner, og da disse tre mænd paa en saa merkelig maate supplerte hverandre, opstod der et samarbeide av sjelden harmoni. Han var desuten konstituert bestyrer av seminariet under Saxes fravær paa stortinget 1879-1888, og blev virkelig bestyrer ved Saxes utnævnelse til stiftsprovst i 1888, fra 1902 efter den nye lov med titel av rektor ved Hamar lærerskole.

Jørgensens opfatning av hvad gjerningen ved seminariet krævet, tør tydeligst fremgaa av hvad han selv skrev ved indvielsen av seminariets nye bygninger i 1877, og hvorav følgende hitsættes:

> Der rører sig i folkets barm saa mange dunkle savn.
> Der trænges mangen talsmand varm, som giver længslen navn,
> som lydhør fatter, hvad der tyst bevæger sig i folkets bryst,
> og bringer lys og klarhet ind i mangt et hungrigt sind.
>
> Der trænges mænd med ildfuld tro, med kjærlighet og haab,
> der trænges mænd med sjælens ro blandt døgnets høie raab,

der trænges mænd med aandens salt, der trænges mænd som prøver alt,
som prøver hver en nyfødt form paa sandhets gamle norm.

Der trænges ord fra Herrens mund, som signer dette verk,
som i en hellig vigselsstund vor gjerning her gjør sterk,
som bliver til et kildevæld med livsens drik for mangen sjæl,
der herfra gaar blandt folket ud som viet sendebud.

Da aandens plantning her skal staa som træ ved kildens bred,
og lys det av den sol skal faa, der ei av nedgang ved.
Da fra dets krone falde skal et dagskjær til den stille dal,
hvor barnehjerters tak skal gaa til Gud fra hyttens vraa.

Dette gir i store træk hans skoleprogram: Et arbeide i folkets tjeneste til utløsning av hvad det aner og trænger, til oplysning og klargjørelse av de aandelige opgaver. Og en gjerning i Guds tjeneste, til fremme — som han sier det paa et andet sted — av Guds rikes sak. Denne hans grundbetragtning kom oftere til orde, saaledes i hans dimissionstaler, særlig fyldig ved aarsavslutningen dengang seminariet hadde sit 25-aars jubilæum 1892. Han dvæler der ved den tanke, at Guds rike helliger verden gjennem ordets kraft, og peker paa den opgave skolen har, idet den skal nedlægge Guds ord i barnehjerterne. (Talen er i sin helhet indtat i Norsk skoletidende for 9. juli 1892).

Disse tanker fik ogsaa liv og form i hans egen undervisning, som en elev har karakteriseret saaledes:

Jørgensens undervisning hadde det merkelige ved sig, at den samtidig var koncis og stemningsfuld. Gjennem en omhyggelig forberedelse formaadde han at beherske stoffet, saa det trods alsidig fylde allikevel blev klart og greit ordnet. Hans gjennemgaaelse av f. eks. nyt stof i bibelkundskap var logisk og mættet med oplysninger, men samtidig kunde han gi en parafrase av det stundom tunge stof, som gav en grei og enkel sammenhæng og skapte det helhetsbillede som kommentarerne saa sjelden evner at gi. Han sa selv at han søkte at bringe det han som teolog i sin studietid sterkt hadde savnet: en sammenfatning av de opklippede vers; „vi teologer saa ikke skogen for bare trær“. Han var streng i sine fordringer, forlangte god forberedelse og nøide sig ikke med halvkvædet vise. Det kunde hænde han ofret lange stunder av timen paa at faa eleven til at uttrykke tanken i den ene rigtige form. Men hans fine taktfølelse gjorde at han aldrig generte eleverne. Han var skarp, men ikke ironisk og saarende med smaakritik eller slengbemerkninger. Og saa kom — hver anden eller hver tredje time? — den stund da han selv gjorde rede for en central tanke i stoffet, og skolestuen blev foredragssal. Da hændte det ofte at alle som én sat henrevet av hans makeløse fremstilling. I det skjønneste sprog, med en stemme som modulertes efter tankernes art, kunde han gi utsyn, en dikter og tænker værdige, og det blev feststunder da baade den talende og tilhørerne glemte klokken.

Jørgensen var ikke agitator. Han hadde den blygsel som hindret ham fra at aapne sig helt; men i billedets form merket den lydhøre intime meddelelser fra et sterkt følende hjerte, og hørte troens sang i hans skjønne tale.

Av eleverne har enkelte uttalt sig om den personlige indflydelse Jørgensen øvet paa dem. Her kan anføres hvad en av dem, P. M., har uttalt i Norsk skoletidende: „Jeg hadde netop gjennemgaat en sterk religiøs vækkelse da jeg kom ind paa lærerskolen, og var i høi grad uklar og indsnevret. Men han bragte mig lys og klarhet, dels gjennem den religionsundervisning han gav os, dels ved samtaler, og ikke mindst ved den venlighet og forstaaelse han altid viste mig, saa jeg fik mod til at betro mig til ham. — Jeg glemmer det aldrig."

Naar han merket at det trængtes, eller nogen henvendte sig til ham, var han rede til at bistaa med raad og daad, ellers lot han, som det vil forstaaes av det foregaaende, undervisningen virke ved sin egen magt, i fuld frihet for den enkelte. Paa foranledning holdt han bibeltimer utenfor skoletiden for dem som ønsket det.

Han fulgte interesseret med i de teologiske spørsmaal og deltok stadig i prestemøterne i Hamar og omegn. Allerede som student hadde han pleiet filosofiske interesser. Kierkegaard gjorde saaledes i sin tid et sterkt indtryk paa ham. De teologiske stridsspørsmaal veiet han samvittighetsfuldt med tanke paa hvad han skyldte at ta med for sine elever. Hans standpunkt som konservativ teolog var klart nok; men en forstaaelsesfuld prøvelse av motstanderes meninger var ham en samvittighetssak, og det blev for ham en prøvelse av „hver nyfødt form paa sandhets gamle norm".

Foruten i religion underviste han fra først av særlig i norsk, senere i pædagogik. Hans utprægede litterære interesse og kunstneriske evne gjorde ham til en sjelden norsklærer. Enkelte gange fik man ham bevæget til at holde litteraturhistoriske foredrag utenfor skolen, saaledes ved lærerkurserne i Hamar 1877 og 78, og disse foredrag vakte stor opmerksomhet ogsaa utenfor lærernes kreds. De, som stod ham nær, vet ogsaa ellers hvilke æstetiske impulser de skylder ham. Et træk kan hitsættes. Sammen med en ven læste han Ibsens „Brand" da den utkom. De læste den grundig, og det er vennens overbevisning at ingen av de senere kritikker kommer op mot Jørgensens fortolkning. Men at skrive ned sine tanker om litteraturen, saa de kunde komme en større kreds tilgode, var det umulig at faa ham til. Han kjendte ikke kald til det, og hans beskedenhet holdt ham nok ogsaa tilbake. Men for den engere kreds kunde han gi; en æstetisk høit utviklet elev fra de første seminaraar taler endnu om det indtryk gjennemgaaelsen av Welhavens „Digtets aand" gjorde paa ham. Hertil bidrog nu for en stor del ogsaa Jørgensens ypperlige læsning. Da han hadde git fra sig norskundervisningen, fortsatte han i længere tid med at foredrage digterverker i en eftermiddagstime for dem som vilde høre, og disse oplæsninger, med de bemerkninger han knyttet til, blev feststunder som eleverne glædet sig til. Han interesserte sig ogsaa meget for kunsthistorie og gav lærerike træk av den eller av ting som hang sammen med den, ogsaa tildels utenfor seminariet, saaledes ved et av de nævnte kurser.

Hvad her er sagt om hans undervisning, gjælder ogsaa pædagogiken, som han senere overtok, og eleverne omtaler med taknemmelighet hvad han her har git dem for deres fremtidige lærergjerning. Hans interesse for og dype indsigt i barnets psykologi og hans mesterlige evne til at behandle barn gav ham her rike forutsætninger, og i sin undervisning visste han at forene den erfarne lærers praktiske grep med det ideale syn paa skole og lærergjerning, som ikke taper de høiere maal av sikte.

Hvis der angaaende hans forhold til eleverne skulde nævnes noget særskilt ved siden av hvad der gir sig selv hos en personlighet saa varmhjertet og sympatisk som hans, maatte det være det faderlige forhold han stod i til dem, faderlig i bedste forstand; der var fars autoritet og fars omhu og omsorg, men parret med det aapne syn for ungdommens liv og ret. Derfor hadde han ogsaa en egen evne til at samle dem om en fælles opgave, til fest eller til arbeide, naar der var spørsmaal derom. Da kunde han som kamerat dele deres arbeide og deres glæde over resultaterne. Da gav han ogsaa gjerne sit vegtige bidrag i en sang eller paa anden maate. Som eksempel hitsættes en sang til en seminariefest 1883.

I festens glade stund der klinger dybt i sjælens grund
et fagert drømmedigt, paa fremtidshaab saa rigt.
Om eventyrets slot, som drømmen bygger lunt og godt,
der stiger minder frem ifra vort barndomshjem.

Og i den stille dal, hvor aftnens fred sig sænker sval,
vi staar paa hjemmets tun ved stuen tryg og lun,
En kvinde tankefuld ser op mod aftenhimlens guld;
hun mindes med en bøn just nu en elsket søn.

En gubbe herdebred, av dagens arbeid træt og sved,
i alvorstanker gaar; — sin hustru han forstaar.
De to har ogsaa drømt: han som de begge elsker ømt,
skal naa lidt længer frem end det er lyktes dem.

De gamles haab ikveld med sønnens eget stemmer vel,
og samlet dit det naar, hvór han i skolen staar.
Der han sit høie kald i livets alvor røgte skal
og trykkes — svag og ung — af ansvarsvegten tung.

Og længer gaar vort syn frem mod et hus i skogens bryn;
mens legen lystig gaar, en mand paa hellen staar;
lidt graasprængt er hans haar; men i hans blik er barnets vaar,
og blødt er mandens sind, skjønt furet er hans kind.

Nu fatter han først ret, „hvad far har kjæmpet, mor har grædt",
og deres kjærlighed i skolen følger med.
Han skulde længer frem end det var lykkedes for dem;
nu vil han, at de smaa skal endda længer naa.

Da ungdoms drømmeslot i livets kamp har grundvold faat,
og mindets stille magt er i hans gjerning lagt.
I hjertets kjærlighed er gjemt hver ven han mødtes med;
da sammen staa de kan og sprede lys om land.

Paa kaffelagene, de selskapelige sammenkomster med lek og sang, glædet han sig med de glade og deltok gjerne med en oplæsning, eller med en liten tale, som utløste en stemning av blivende værdi. Som en elev uttrykte det med tanke paa hans taler i almindelighet: der var en egen susning over dem, han flyttet os op paa et høiere nivaa, — og saa den vidunderlige form, han raadet over!

Hans interesse for eleverne viste sig ogsaa deri, at han bevaret de enkelte i sin erindring i en utrolig utstrækning, husket dem, deres plads i klassen, tiden for deres skolegang og gjerne deres eksamensresultater. Han søkte ogsaa at holde rede paa hvordan det siden gik dem. En saadan hukommelse er jo i høi grad en naturgave, men den naar ikke saa langt uten at pleies og bæres av kjærlig interesse. Og som han gjemte paa minderne om dem, har de mange av dem gjort gjengjæld og tillike senere fundet veien til ham.

I 1909 anskaffet ældre og yngre elever av rektor Jørgensen et av Gudmund Stenersen utført maleri av ham for lærerskolen. Det overlevertes paa givernes vegne av lærer Andreas Raknerud, som bl. a. uttalte at Jørgensen „aapnet for os en skjønhetens verden, som fik sit rette værd derved at vi samtidig førtes ind under indflydelse av den renhetens og sandhetens magt som utgik fra hans fint dannede personlighet. Sterkere endda virket den kjærlighet, hvormed hans paa engang saa milde og dog saa underlig sterke lærepersonlighet omfattet sine elever. — — Borte fra hjemmet gjenfandt vi hos ham fadersindet, faderomsorgen. Saadan var skolens styrer og leder, og saadan var hele skolen, den blev for os et nyt, et andet hjem."

Allerede tidlig kom Jørgensens betydelige evner som skolemand til at gjøre sig gjældende ogsaa utenfor hans egen skole. I 1880 blev han medlem av den kommission som skulde utarbeide forslag til ny seminarordning, i 1888 medlem av en komité med samme formaal, og i 1897 medlem av seminarkomitéen til utarbeidelse av forslaget om treaarige kurser ved seminarierne, og denne komités anskuelser blev i det væsentlige godkjendt i loven av 1902. Nødvendigheten av denne reform hadde han forlængst indset og hadde planmæssig arbeidet for den.

Ved Hamar seminariums 25 aars jubilæum 1. juli 1892, der feiredes samtidig med dimissionsfesten for det aars avgangsklasse, meddelte Jørgensen en utsigt over 25-aarets historie. Under festen bakefter kom seminariets virksomhet og dets styrere selvfølgelig paa tale, navnlig fra ekspeditionschef Knudsens side, som bl. a. fremhævet, at „de tre bestyrere Hertzberg, Saxe og Jørgensen var vidt forskjellige, men i sit væsen nær forbundne personligheter, som betinget fremblomstringen av et rikt og eiendommeligt liv ved skolen; og at dets sterke fremgang vilde fortsætte, hadde man borgen for i den nuværende bestyrer, manden med kraft og ydmyghet i forunderlig skjøn forening og med det varme hjertelag, agtede og avholdte formænds like agtede, like avholdte, i et og alt værdige efterfølger."

I 1913 kunde Jørgensen feire sit 40-aars jubilæum som lærer ved lærerskolen og som embedsmand, og man ventet at han endnu længe skulde fortsætte sin gjerning. Han søkte imidlertid sin avsked fra skoleaarets slutning 1914, visselig et utslag av hans strenge ansvarsfølelse og samvittighetsfuldhet, — han vilde sikre sig mot den tanke at staa for længe. Av samme grund hadde han allerede tidligere tænkt at fratræde, men efter manges raad og ønske opsat det til nu. Efterretningen om hans avsked fremkaldte hilsener til ham og uttalelser om ham, og av disse er endel blit offentlighetens eiendom, saaledes en fra Torstein Høverstad. Han omtaler bl. a. det billede han paa forhaand hadde dannet sig av Jørgensen efter meddelelser av sin bror og efter det portræt denne hadde med fra seminariet; det stemte, da han selv blev mottat. „— — Han tottest kjenne fjellguten fyreaat. — — — So bar han fram alt det beste han aatte: Sin rike kunnskap! si faste tru! si ljose livssyn! sin rettvise, hugfine karakter! — — — Mykje gav han i timarne. Mest naar han saag over brillorne, gløymde bøker og papir og auste upp av sitt eige rike hjartelag, si livsrøynsla og si sterke tru paa det reine og gode i alt og alle. Og dette same gav han i all si ferd. So reiste eg fraa lærarskulen og bar med meg bilætet. Det var det same som fyrr. Men no var det fyllt med rikare innhald og bygt paa eigi livsrøynsla. — Sidan den tid har gjenge 13 aar. Eg har raaka han sume gonger, høyrt fraa han sume tider, og um honom ofte. Alltid det same! Alltid like ferdig til aa gagna med raad og daad! Han rekna seg sovisst ikkje ferdig med deg naar eksamen var slutt. Alltid so full av gleda naar det gjekk „borni“ hans vel! — Personleg staar eg i stor skuld til honom. Kann eg bryta upp og odla ein liten holme i Norigs djuplende men uferduge storaaker, so har han sin store part i det arbeidet. — Som det er for meg, er det ganske visst med alle som har sete under talarstolen hans. Eg har ingen raaka som ser han onnorleis. — — Slik ljos, ungdomsfrisk lukkebragd skin alltid i andlitet hjaa den som heile sin trugne arbeidsdag dømer mildt, ser ljost og trur sterkt!“

I anledning av Jørgensens fratræden feiret tidligere elever en sjelden vakker fest for Jørgensen anden pinsedag 1914, hvor overlærer Hans Christiansen gav uttryk for de følelser Jørgensens elever næret overfor sin lærer. Ved den leilighet samledes tankerne ogsaa om Jørgensens hjem og om hans hustru, Christiane Albertine Roll, f. Dessen. De var indtraadt i egteskap 1872; hun var dengang enke efter premierløitnant Nils Hals. Enhver som kjender fru Jørgensen, vil istemme frk. Holtmons ord ved den anledning, at fru Jørgensens virksomhet hadde været av stor betydning, fordi hun i hjemmet levet slik, at han som saadde og plantet i de unges sind, blev styrket i sin tro paa det bedste i menneskene og kunde gaa til sin gjerning med freidig, lyst, harmonisk sind. Ved lærerskolen var hun av eleverne, og særlig av de kvindelige, omfattet med taknemmelig hengivenhet for den omhu hun altid hadde vist dem. — Den endelige avsked med skolen tok Jørgensen ved skoleaarets avslutning 30. juni 1914. Den gav en stemning som nok ikke vil bli glemt av dem som var tilstede. Og saa forlot Jørgensen og frue Hamar og flyttet til Kristiania, hvor de paa begge sider hadde sin slegt.

I 1917 hadde lærerskolen sin 50-aarsfest, hvor Jørgensen var en av de hædrede gjester. Ved den anledning hadde Norsk skoletidende et festnummer, som indeholdt flere indsendte stykker fra tidligere elever med minder fra skoletiden. O. M. Sandvik skriver om kaffelagene og heri noget om Jørgensen, hvorav hitsættes: „Særlig er der dog ett som vil staa som uforglemmelig for mig, fordi det igrunden binder kveldene sammen til en skjøn enhet. Man avsluttet jo altid med „broderkjeden“, og hvor ofte blev ikke denne ceremoni, særlig ved skoleaarets avslutning, indledet med Jørgensens taler! Disse rektors ord tror jeg ingen kan slette av sit minde. For min del grepes jeg alt som barn av stemmens merkelige magt. Det var no i dens klang som tidlig gik mig til hjertet, den aandet slik en varme, den bares av en egen rytme. Aldrig inspirertes denne i visse maater uovertræffelige taler mer end naar han i avskedens stund tok op emnet: ungdommen med dens længsler og haab, ungdomsvennerne, de sterke baand som i den alder knyttes for stedse. Han tvang os ind i en ubeskrivelig stemning, som vel for de fleste av os endnu er fæstet til det dobbelte: lærerens personlighet og stedet han talte paa. Den lune kveld under det nys utfoldede løv, paa den grønne vold, fyldtes av denne bølge av hjertevarme, dette pust av hellig alvor som de ideale tanker tvang ind paa os, vi løftet vort blik mot den sommerblaa himmel som hvælvet sig over os, den vesle sølvertungede rosensky som seilet der netop lik vore drømme og haab, og stemmens magt samlet alt vi i stunden saa fremtryllet for os som hele aarets utbytte i en deilig liten mikrokosmos, — og vore hjerter løp imot ham, den elskede lærer, der han for sidste gang, hvithaaret og dog med saa ungt et hjerte stod der som selve ungdommens herold, tolkende vore dypeste, kanske uklare, men i øieblikket spirende længsler, vore drømme om det bedste vor vilje skulde gaa imot“ . . .

Ved avskedsfesterne klang saa gjennem mange aar følgende sang av Jørgensen:

I vennernes sidste møde toner vemodig sangens røst;
det er som en aftenrøde, der skinner paa dagens sorg og lyst
og speiler det alt i mindets væld,
der strømmer saa stilt i den dunkle kveld.

Fra samlivets lyse dage med alvor i arbeid, men fryd i sind,
der billeder bæres tilbage, som præger sig dybt i sjælen ind, —
og minderne vugges saa sært i kveld,
de strømmer saa mildt og hvisker: farvel!

Ved afskeden saart vi kjender, vi aldrig skal samles mer som idag;
slig følte vi aldrig, at venner danner et trofast fostbrødrelag.
Og derfor skal samværets sidste kveld
sig speile og vugge i mindets væld.

Vi ud til vor gjerning sendes, og lys over land vi bære skal.
Tidt tyngselen da vil kjendes av ansvaret ved et alvorskald;
da skygges mindernes klare væld,
vi ensomme staar i den mørke kveld.

Da kanske i sjælen bølger en tone som af en kjendt melodi,
og billeder tonen følger, og kjære træk vi kjender deri;
da lysner det over mindernes væld
og gamle venner hilser godkveld.

Der er en underlig glæde i mindet om ungdomsvenner lagt;
det styrker den broderkjede, som sluttedes engang i trofast pakt, —
det er i hjertet et kvægende væld
og rinder ei ud før i livets kveld.

Paa sin 80-aarsdag 17. januar 1921 mottok Jørgensen vidnesbyrd om at han hadde en stor skare venner, som bevaret ham i trofast erindring, blandt disse elever helt fra 53 aar tilbake fra Kristiania-dagene ved Nissens skole; og senere elever og venner og repræsentanter for institutioner fremmøtte den dag i hans og hans frues vakre hjem eller sendte sin hilsen.

Den 29. juli 1922 feiret han og frue sit guldbryllup ved en vakker fest i sit hjem. Han følte sig ikke helt vel, men deltok i den stemningsfulde fest. Dagen efter meldte sykdommen sig, det blev lungebetændelse, som allerede 2. august medførte døden. Mandag 7. august blev han begravet fra kapellet paa Vestre gravlund i Kristiania, hvor Jørgensens svoger sogneprest P. V. Gjesdahl talte ved baaren i tilslutning til 1. Kor. 15, 10: „Av Guds naade er jeg det jeg er, og hans naade mot mig har ikke været forgjæves.“ Kranse blev lagt paa baaren fra Hamar lærerskole og fra elever. Saa endte hans livsdag i gylden aftenglans, i straaleskjæret fra den skjønne guldbryllupsfest han netop hadde feiret! „Han sov hen som sol i høst gaar ned“.

Vi staar sørgende ved hans bortgang alle som har kjendt ham, elever, medarbeidere og venner, ikke mindst de av os som hadde den lykke at staa ham nær det meste av hans livstid. Det var en berikelse at ha ham til ven. Han var at lite paa fra første stund og til enden, harmonisk og trofast. Hvad samværet med en saa rikt utrustet, hjertegod og fintfølende personlighet gir, kan bedre tænkes end beskrives. Det kan bare samles i en tak.

Sorgen ved budskapet om hans død gav sig mange vakre uttryk ogsaa fra elevernes side. „Bjørn fraa landet“ (kirkesanger Oskar Bjørnstad) skriver i „Østlændingen“ (ogsaa optat i N. skolet. for 26. august): „Rundt omkring i „Østlændingens“ læsekreds sitter der mange av rektor Jørgensens elever. Noen har været hans elever ved middelskolen — andre ved lærerskolen. Allesammen holdt vi av ham. Ja vi holdt av ham saa mye at denne kjærlighet er som et bindeled mellem os alle — om vi saa er vildt fremmede for hinanden. Alle har vi gode minder fra samværet med vor kjære lærer. Og nu naar han er borte, ser og forstaar vi klarere at dette samvær med ham var noget vi vokste paa i det som godt og bra er — ja det blev os som en reisekost — en niste ut i livet.— vi lever i grunden mye paa det den dag idag. Og tar det med os saa længe vi er over mulde. — Det blev saa godt og gildt aa prøve aa bli en bra kar naar en kom under rektor Jørgensens øine.“ Saa gir han en række smukt fortalte minder fra skolen, derunder om Jørgensen selv, hans evne til at forstaa og lede elevernes ret, om hans lærerbegavelse og hans kjærlighet til dem, hans alvor og hans humor og glæde i samværet med dem og slutter saa: „Ja nu sover rektor Jørgensen i mor Norges jord. I ham hadde hun en god søn. Lykkelig er du — mit Norge, saa længe slike sønner blir git dig! — Deres livsgjerning skal være folket til velsignelse slekt efter slekt. — Det sies at ingen skal være umistelig. Verden gaar sin gang, om den gode og store mand dør bort. — Det er vel saa. Men jeg synes verden kjendes fattigere efter at rektor Jørgensen er borte. — Og mørkere. Det er som et blidt varmt lys er sluknet — og det blir skomt i stuen. — Alle de som vanket i rektor Jørgensens hjem, vil ogsaa mindes hans hustru. Her hadde han godt følge paa livsveien. Det var harmoni om det hjem. Der var godt at være. — Til hende vil mange varme, venlige tanker gaa i disse dage.“

Og saa kan nævnes Høverstads og Knut Vadders vakre artikler med minder karakteristiske for Jørgensen som personlighet og pædagog, — den første om hvordan Jørgensen støttet ham og gav ham mod til at fortsætte sine studier, — den anden om den fattige elev, som Vadder hadde sendt ham fra en avsides bygd, og som ruslet alene det første aar, men i stilhet fulgt og iagttat av Jørgensen, som fra andet aar av tok ham til sin faste middagsgjest og behandlet ham som søn i huset, dels for at støtte ham økonomisk, og dels for at gi ham anledning til utvikling i ydre henseende, alt uten at denne hensigt blev merket eller anet.

En av Hamaraviserne skrev ved Jørgensens død: „Faa om i det hele tat nogen av landets nulevende lærere har været avholdt og agtet som rektor Jørgensen.“ Det er jo sterke ord, men tanken deles vist av saa mange, at uttrykket kan være betegnende. Tar man saa frem vore skoleblade, „Norsk skoletidende“, „Skolebladet“,

„Vor skole“, vil man faa et levende indtryk av, at det vår en likesaa ædel og høireist som central skikkelse i vor skole, der gik bort med den stilfarende rektor Jørgensen, og den hengivenhet hvormed han blev omfattet, kom likeledes til orde paa den varmeste og smukkeste maate.

Jørgensen tok liten del i det offentlige liv. Han la alt sit arbeide i sin gjerning paa skolen. Han traadte ikke frem uten naar han var kaldet. Men hans samfundsinteresser var vaakne, og hvor det trængtes, undslog han sig ikke for at være med. Tilsammenlagt fik han noksaa mange hverv at røgte, av hvilke kan nævnes, at han vår medlem av eksamenskommissionen, av styret for lærerskolernes landsforening, av Hamar offentlige høiere skoles forstanderskap, av Hamar skolestyre, av styret for Hamar folkebibliotek, i sin tid av styret for Kunstforeningen for Oplandene, m. m.

Han blev i 1895 utnævnt til ridder av St. Olavs-ordenen for fortjenstfuld embedsvirksomhet.

Jørgensen skrev oftere sange, kantater til skoleindvielser o. s. v., men helst anonymt. Paa anmodning skrev han den store og betydelige kantate til Hamar bys 50-aars jubileum, likesaa kantaten til aapningen av det 8. nordiske skolemøte i Kristiania i 1900, ogsaa benyttet ved skolemøtet i 1920. Han kunde nok ogsaa ellers skrive om forskjellige emner, men det stof som stadig tok hans interesse, var skolen og barnene, og som karakteristisk hitsættes følgende vers av skolemøtekantaten:

I barnesjælen sig speiler vaarhimmelens klarhet ind,
hvor lette lysskyer seiler i solguld og stjerneskin.

Mot kjærlighets sol den hæver øiet som blomst i vaar,
men lukker sin kalk og bæver, naar solstraalen fra den gaar.

Den er som en bøn, der vender sig mot os ydmyg og from,
vil vernes mot alt, der skjænder dens viede helligdom.

Han vilde ikke gjælde for noget paa verskunstens felt, men har dog git os meget, — utløst saa mangen stemning paa en maate som nok sent vil glemmes. Jeg tror at kunne ta med som eksempel følgende private hilsen til et par sørgende forældre:

Løft øiet op fra gravens gru! Derhen vel støvet bæres nu,
men barnets sjæl — ved daaben ren — er som Guds øiesten.

Hvo maaler Herrens trofasthed, der ser til dødens slegter ned!
I favn han barnet tidlig tog og hjertet naadig drog.

Den haand, hvori hun tegnet var, igjennem døden hende bar.
Gud har den syge pande kyst og lægt den ved sit bryst.

Udfoldet ved Guds helligdom er blomsten, der blev plantet om,
og har Guds billeds fulde pragt til evig tak ham bragt.

For Herrens venner taarens dal til kildevang forvandles skal!
Til sorgens stilhed bæres klang af Himlens nye sang.

Og dette kan nok staa som et uttryk for hans egen bekjendelse.

Alsidig interesseret læste han jevnlig ogsaa ting som laa utenfor hans fagkreds og kunde fordype sig i enkelte opgaver, saaledes f. eks. i geologien. I det hele var det store omraader den livlige aand omfattet. Særlig optat var han dog av vor ældre skolehistorie, men omstændigheterne tillot ham ikke at ofre mer planmæssig arbeide paa disse undersøkelser. Efter at han hadde tat avsked, tok han fat paa denne opgave, og med hvilket resultat vil man se av professor Oluf Kolsruds fremstilling i en artikel i „Norsk lærerkalender“ for 1923, som jeg med forfatterens tilladelse hidsætter:

„Daa rektor J. Jørgensen i 1914 nedla sitt embete som styrar av Hamar lærarskule, kunde han sjaa tilbake paa ei tenestetid i den norske skulen paa 48 aar. Men den gamle veltente læraren skildest ikkje fraa si livsgjerning for aa gaa over i eit uverksamt alderdoms-otium. I dei aatte aar som enno var honom tildelt aa leva, vendte hans vakne interesse seg til flituge historiske studier. Um alderen stundom tyngde og krefterne vart mindre med aari, — hans klaare tanke var alltid like frisk, hans glede ved lesning og gransking like levande og ny.

Daa Jørgensen som pensionist var flutt til Kristiania, vara det ikkje lenge, fyrr han søkte tilbake til dei vegar han hadde vandra i sin ungdoms skuletid. Dagleg var den gamle kvithærde embetsmannen aa sjaa millom dei unge studentarne paa lesesalen i Universitetsbiblioteket, med bok og penn i hende. Jørgensen var glad i og saag upp til vaart lands største og beste bibliotek, og forærte til det den gode teologiske boksamlingi han hadde arva etter far sin, prost Knud Jørgensen i Haa.

Det var tydeleg aa merka, at rektoren trivdest so vel med aa ha faatt tid til studeringar, og snart kom desse til aa koncentrera seg ikring eit emne som i mange aar hadde interessert skulemannen sterkt, nemleg vaar norske skulesoga. Jørgensen hadde i si lange seminarielærartid faatt syn for, at vaar kunnskap um soga aat undervisningi i Noreg, serleg folkeundervisningi, var so ring og utilrekkleg. Hans ynskje var, at det maatte bli gjort noko for aa bøta paa denne mangelen, og han forsømte ikkje aa nytta dei høve som baud seg, til aa halda denne viktuge sak fram.

I eit brev til nedskrivaren av desse linor, 7. januar 1912, um eit heilt anna spursmaal, nemleg vedrørande ei pergamentshandskrift i Universitetsbiblioteket, som hadde tilhøyrt far hans, kunde rektoren ikkje lata vera aa koma inn ogso paa skulesoga. „Som De vet," skriv han, „er vor skolehistorie for *folkeoplysningens* vedkommende meget ufuldstændig behandlet. De seneste behandlinger av vor historie, Yngv. Nielsens og Johnsens i den nye Norges-historie, tar vistnok mere med end tidligere verker, men det er dog mer som del av den almindelige fremstilling, ikke som selvstændig emne som behandles fuldstændig og uttømmende. Denne mangel er et stort hul i vor historiske litteratur, og med den voksende forstaaelse av folkeoplysningens betydning blir savnet av en fuldstændigere behandling av dette emne mer og mer følelig." Han gjorde uppmerksam paa prost A. V. Heffermehls etterlatte arbeid um folkeundervisningi i Noreg, som han delvis kjente, og uttalte ynskje um, at dette kunde verte utgjeve. Det lukkast aa finna utveg hertil, og aaret etter vart Heffermehls skrift trykt av Historisk Forening som eigi bok og vekte Jørgensens store glede. — I eit anna brev fraa 8. april 1912 peika Jørgensen paa den viktuge uppgaava aa føra Heffermehls framstelling vidare. „Navnlig har jeg mange gange ønsket, at der forelaa fuldstændigere oplysninger om tiden før den første norske skolelov, særlig om i hvilken utstrækning skoler var indført ad frivillighetens vei, før lovbudet kom." — Alt daa uttalte rektoren, i ein samtale med ein framstaaande skulemann og politikar, at Staten burde stydja arbeidet med aa skriva soga um vaar folkeskule, eit ynskje som faa aar etter ogso vart uppfyllt.

Jørgensens bibliotekstudier var utslag av hans personlege trong til aa utvida sine kunnskapar i norsk skulesoga i dei periodar som var minst kjent, og under sin allsiduge og umfatande lesning i sine fyrste pensjonist-aar hadde han gjerne pennen i hand for aa gjera utdrag og uppteikningar til eige bruk. Men dei trykte kjeldorne inneheld korkje det meste eller det beste, og under dei samtalar eg i denne tid ofte hadde med rektoren, vart hans interesse vekt ogso for arkivstudier. Snart var han ein likeso flitug gjest i Riksarkivet og i Statsarkivi for Kristiania og Kristianssands bispedøme, som han fyrr hadde vore i Universitetsbiblioteket; han fekk laana arkivsaker fraa Statsarkivet i Trondheim, og naar han stundom gjesta Bergen, forsømte han ikkje aa vitja Statsarkivet der.

Arkivgranskingarne fanga Jørgensens hug meir og meir. Her var mengder av heilt nytt og ukjent tilfang, her var fyrste hands upplysningar aa finna um tilhøve og personar, um tiltak og brytningar i skulelivet i eldre tid. Meir og meir vart det plan og samanheng i hans arbeid. Og han ikkje berre samla, men han studerte sitt materiale og lærte det aa kjenna, slik at han talte um dei gamle kyrkje- og skulemennerne ikkje som dei tilhøyrde historia, men som dei hadde staatt honom personleg levande nær.

I 1917 kom Jørgensen i samband med Noregs Lærarlags Skulehistorienemnd. Det arbeidet som her var teke upp, hadde hans sympati i fullaste maal. Han kom fyrst som gjest i møti vaare, tok etter uppmoding paa seg aa arbeida for nemndi, og vart i 1919 vald inn som medlem, og eit levande interessert medlem var han like til han døydde.

Skulehistorienemndi hadde i 1913 gaatt igang med aa registrera arkivkjeldorne til vaar skulesoga. Paa dette umraade vart no Jørgensen ein kunnig og dugande medarbeidar. Som gamall embetsmann hadde han eit godt grep paa aa samanfata innhaldet av eit dokument i ei kort og tydeleg form. Han registrerte fleire rekkjor arkivsaker, serleg i det dansk-norske kancellis arkiv, i Kristianssands bispearkiv, og i Akershus (Oslo og Hamar) bispearkiv. Resultatet av Jørgensens arbeid gaar inn i den store skulehistoriske registraturen, som nemndi har skipa.

Ved sida av dette meir skematiske arbeid heldt Jørgensen fram med aa auka sine eigne skulehistoriske samlingar ved avskrifter av vigtuge aktstykke. Alt dette testamenterte han til Skulehistorienemndi, som gøymer det i sine samlingar. Tilfanget er ordna av Jørgensen sjølv i 19 avdelingar; titlarne paa desse viser kva hans interesse serleg var retta paa:

1. Reformationstiden. Ordinantsen. Palladius. 2. Troseksamen, konfirmation. Resen, Palladius. 3. Kristian den 6tes tid. Skoleloven 1739. 4. Akershus stift. 5. Omkring Syvstjernen. 6. Kristianssands stift. 7. Trondhjems stift. Jacob Hersleb. 8. Bergens stift. 9. Herslebs epistola pastoralis. Arentz's forklaring (Bang og Thrap). Pontoppidan: Opvækkelige Hyrdebreve; Collegium pastorale. Om Pontoppidan og Hersleb. Pontoppidan: Veiledning for Skoleholdere. 10. Katekismusforklaringen. Mumme, Pontoppidan d. ældre, Rostock, Henr. Bornemann (avskrift av hans bok), Balle og Cramer. Christendommens Kjerne. 11. Hans Strøm, Wilse. 12. Seminarier. Forberedende forhandlinger, Moltke, biskop Schmidt, Schønheyder, Trondhjems seminar. 13. Neumann, Peder Hansen, Bech, Hount. 14. J. N. Brun, N. Hertzberg m. v. 15. Tønsberg seminar, a. Aktstykker, b. Oplysninger om de dimitterede elever. 16. Danske seminarer. Blaagaard og elever derfra i Norge. 17. Toten seminar. 18. Ussings kirkeforfatning. 19. Byskoler (mange oplysninger).

Gjenom desse aarlange granskingarne vann rektor Jørgensen eit inngaaande kjennskap til vaar skulesoga serleg paa 1700-talet og fyrsten av 1800-talet. Men den beskjedne mannen arbeidde ikkje for seg sjølv; han hadde ikkje høgare ynskje enn aa vera til hjelp og tenesta for andre, og formaalet med hans granskingar var aa finna og samle materiale som kunde koma til nytte i framtidi. Han vart ofte og inntrengjande uppmoda um aa nyttiggjera sine kunnskapar i ei framstelling av eit eller anna emne. Men han svara daa gjerne paa sin logne maate: „Nei, det faar bedre og dygtigere folk gjøre. Jeg er bare kopist, jeg. De maa vite, at mit forfatterskap har innskrenket sig til aa skrive avertissementer.“ Aa sjaa eit trykt arbeid under eige namn var for honom ein utenkjeleg ting.

Det lukkast likevel aa overtala Jørgensen til aa skriva eit par skulehistoriske kapitel, eit um skulelærarseminariet paa Toten 1804—8, og eit um det emne som han alt ti aar tidlegare serleg hadde peikt paa, nemleg „omkring 1739“. Desse arbeid torde vera sovidt fullført, at dei kann utgjevast etter gjenomsyn.[1] Dei vitnar, som ein kann venta, um ein djup fyrstehands kjennskap til emnet, er skrivne med den røynde skulemanns skynsame forstaaing, og har ei lettflytande og vakker form.

Gamle rektoren var eit sjeldsynt menneske, intelligent og gløgg, fintenkt og klok, venleg og mild, stillfarande og smaalaaten, — ein mann av den gode gamle skulen, ein fornem karakter i beste meining. Hans vinnande lag og ljose lynde skaffa honom berre vener, ikkje minst vart han ein kjær ven og hjelpar for dei yngre som delte hans interesser og fremja den sak han var glad i.

Har han i si pædagogiske gjerning innlagt seg store fortenestor av vaar folkeskule gjenom den flokk av lærarar som har hausta godt av hans ypparlege og vekkjande undervisning, so har han hertil lagt eit verdfullt plus ved det ueigennyttige arbeid han i sin alderdoms kviletid ofra for studiet av soga um vaar folkeupplysning.“

Ogsaa paa dette felt, vor skolehistories omraade, fik han altsaa lykke til at utføre en fruktbar gjerning for vor skole.

Vi mindes med tak hans utrættelige arbeidsomhet, hans troskap i gjerningen Gud hadde git ham, men mest levende og blivende staar det billede han efterlater sig av en harmonisk, kristelig avklaret personlighet, som bragte lys, varme og fred med sig hvor han færdedes. Det som gjorde ogsaa hans verk stort, var „personen klar og sterk som i verkets aand sig dølger“.

---

[1] Omkring 1739, et bidrag til folkeundervisningens historie paa landet i Norge, efterlatte optegnelser av rektor J. Jørgensen, er trykt i Norvegia Sacra III, 1923, s. 52-67.

STIFTSPROVST GUSTAV JENSEN. 1845-1922.

AV
MIKAEL HERTZBERG.

1. *Hans personlighet.*

Det er paa engang meget let og meget vanskelig at gi en livsskildring, en karakteristik av *Gustav Jensen. Han var noget for sig selv.* Ingen var som han. Og dog var han ikke original. Ialfald ikke efter det man i almindelighet forstaar ved originalitet. Han var heller det motsatte. Ti han var i enestaaende grad uttryk for det *almengyldige.* Han var en *fuldkommen* mand, forsaavidt vi kan bruke dette uttryk om et menneske. Vi mener ikke hermed en feilfri mand som ikke hadde sin svakhet og sin indskrænkning. Men vi mener at der blandt os vanskelig skal kunne findes en mand der som han hadde aapnet sig for alle berettigede sider av det menneskelige og det kristelige liv. Derfor var han med andre ord i sjelden grad en *harmonisk personlighet.* Deri laa hans eiendommelighet. Ikke i nogen originalitet. Den sjeldne menneskelige harmoni hos ham var det originale, om man endelig vil ha det saa. Det var denne hans „fuldkommenhet" som kom til at bli hans svakhet, og som utsatte ham for kritik, — ofte ugrundet og dog stundom med en viss rett.

Dette vil vi nedenfor nærmere forklare og begrunde. Vi vil just derved faa anledning til paa den ene side at gi uttryk for vor dype taknemmelighet og høiagtelse for denne enestaaende personlighet — av den art og støpning som ikke kommer mange ganger igjen i slegtens løp —, paa den anden side at vise hvad der var ogsaa denne alsidige mands ensidighet, hvad der var bristen i hans fuldkommenhet. Ti om nogen, saa var *han* klar over at ingen er fuldkommen i denne verden. Og vi handler bedst i hans aand naar vi taler uforbeholdent ogsaa herom! Det tør jeg uttale som den der har staat ham nær fra min tidligste ungdom. Et av hans kjæreste ord, det vet jeg, og somnetop og saa gav uttryk for det *dypeste* i hans væsen, det var det paulinske ord i Fil. 3, 12 fl.: Ikke at jeg allerede har grepet det eller allerede er fuldkommen; men jeg jager derefter, om jeg og kan gripe det, eftersom jeg og er grepen av Kristus Jesus — og ordet helt ut til vers 15: la os da saamange som er fuldkomne, ha dette sind!

Skal vi forstaa og vurdere ret Gustav Jensen, saa maa vi først av alt ha syn for denne hans *personlighet.* Det eiendommelige ved ham laa i hans personlighet. Denne var det dype og det fine og det dragende og det blivende ved manden. Andre kan man bedst skildre ved at fortælle om deres gjerninger, ved at regne op deres skrifter osv. Mange gode gjerninger gjorde Gustav Jensen, og ypperlige skrifter skrev han. Men det store, det største ved ham laa, trods alt, allikevel ikke i hvad han gjorde, ei heller i hvad han *skrev*, ja end ikke i hvad han *talte*. Men i hvad han *var*. Omend selvfølgelig det han var, gav sig uttryk i det han talte og skrev og gjorde. Men det er, ialfald hos de dypeste og fineste karakterer, en *rest* som ikke gaar op i ens gjøren og laden, i ens talen og skriven. Og det var netop tilfældet med Gustav Jensen. Hvor *vel* han gjorde, hvor *smukt* han skrev, hvor *godt* han talte — *bedre* endda var manden selv. Det var dette vi følte, vi som stod ham nær og var glad i ham. Han fik netop *ikke* gjort det saa vel og skrevet eller sagt det saa godt som han var *god for* — og som han selv saa gjerne vilde! Der var om man vil, noget tragisk ved dette. Det viste sig ved salmeboksaken; det viste sig ogsaa ellers. Vi, hans venner, saa det bedst. Andre kunde kritisere ham haardt, som med salmeboken. Vi som saa dypere, ømmet os for det, uagtet vi maatte gi kritiken megen ret. Men vi saa hen til personligheten, manden bakenfor, som var bedre end hans verk.

Vil vi saa gaa efter de enkelte *træk* i hans karakter, de som tilsammen dannet hans personlighet, begynder vi med det mere ytre og derfra indefter.

Det som først slog en i hans ytre optræden, det var hans *beherskede*, avbalancerte, rolige væsen, der tilsynelatende aldrig lot sig afficere av nogetsomhelst, selv ikke av noksaa nærgaaende angrep — hvilket sidste forresten gik sjelden paa, simpelthen fordi manden ikke indbød til noget angrep. Man har vel neppe oplevet at han lot sig forlede til nogen ubesindighet. Eller at han brukte uoverveiede eller overdrevne uttryk i en offentlig diskussion o. lign. Hans indlæg i debatten udmerket sig altid ved en velgjørende ro og sindighet som var skikket til at avdæmpe, om ikke avvæbne motstanderen. Han var altid og allevegne den *forsigtige*, hvad enten han talte eller han skrev — eller han handlet — forsigtig i al sin færd.

Altfor forsigtig, kunde man nok si, og sa mange. Og det var dette som saa ofte gav indtryk av *svakhet* for hvilken man ikke sjelden bebreidet ham. Dette med hans „svakhet“ — for at ta det op med det samme — hang forøvrig sammen med hans persons alsidighet som vi har nævnt, hans forstaaelsesfuldhet til alle sider, hensynsfuld som han var mot enhver, villig til at finde det gode hos alle, aapen for alle henvendelser, lydhør for enhver appel, sympatiserende — efter apostlens ord — med „alt som er sandt, alt som er ære værd, alt som er retfærdig, alt som er rent, alt som er elskelig, alt som tales vel om, enhver dyd og alt hvad priselig er". Netop dette ord er jo saare betegnende for Gustav Jensen. En mand av denne art faar let utadtil et skin av „svakhet". Især i alle ivrige partigjængeres øine. Men med urette. Ti med al sin forsigtighet og hensyntagen var Gustav Jensen *avgjort og bestemt* i sit standpunkt. Han *viste* det bare saa lempelig som mulig. Dertil skal vi ta i betragtning at han i grunden var et *heftig* sind — som han selv ved leilighet uttalte — og hans beherskede og forsigtige færd betegner en kristens kamp og seier over en syndig side i hans væsen, en seier saa fuldkommen at faa eller ingen kunde ane at denne sagtmodige mand fra først av var heftig av naturen.

Endelig vil vi si: vel var han forsigtig, men aldrig var han forsigtig av „klok politik" i slet betydning, det er: av hensyn til partier og personer, for at opnaa noget, allermindst for at *søke fordeler for sig selv* eller bane sig selv en vei. Det er jo desværre den sidste slags „hensyn" som gjør saa mange brave mænd „forsigtige". Den slags forsigtighet var Gustav Jensen, tør vi si, høit hævet over. *Han søkte aldrig noget for sig selv*, saavidt mennesker kan dømme. Kanske dette er hans største ros, naar alt kommer til alt. Gang paa gang vilde man jo ha ham til biskop — for bare at ta dette eksempel — og han behøvet bare utrække sin haand derefter, — men han vilde ikke. Nei hans forsigtighet som stundom tok sig ut som svakhet, hadde utelukkende sine grunde i hensyn til *saken* selv, fordi enhver sak altid har flere sider, og forsaavidt ogsaa til *personen* selv som ogsaa kan bedømmes fra flere sider. Altsaa saa Gustav Jensen altid hen til sakens og vedk. persons bedste; derav hans forsigtighet i at fælde nogen avgjørende, endsi avvisende domme — han kunde jo stænge for noget godt derved!

Vi staar her, som det sees, ved et meget betegnende træk ved Gustav Jensen. Og jeg har derfor søkt at stille denne side av hans karakter i det rigtige lys og avverge den misopfatning som det gav anledning til.

Allikevel kunde det vel være at vi her i virkeligheten staar overfor en svak side hos Gustav Jensen; men svakhet da tat i en ganske anden betydning end ovenfor. En svak side, det er: en feil, noget som ikke skulde været der! Og her hvor vi ønsket at skildre manden som han er, bør ogsaa dette sies for at gi et sandt og helt billede. En mand er kun hvad han er *i og med* sine feil.

Dette hans forsigtige, avbalancerte væsen gav ham ogsaa en viss tilbakeholdenhet der kunde bli snart til stivhet, snart til avvisning. Vi maa dog her være opmerksom paa at han blev søkt av overmaate mange mennesker i alle slags ærender og i især i sjælesorg; dette sidste ikke mindst av *damer*. Mere end én gang maatte jeg her ta ham i forsvar overfor saadanne som klaget over at de ingen „forstaaelse“ fandt hos ham; han var „saa kort for hodet“. Dette berodde heller paa misforstaaelse fra *deres* side.

Men der blir dog det tilbake at der var noget vist stivt og bundet ved ham i hans krafts dage, som hindret ham i at *være sig selv* i al naturlighet og menneskelighet. Han blev formeget sat „*paa en piedestal*“, som man netop ogsaa sa om ham. Dette følte han sikkerligen selv — og følte det pinlig. Og desto mere maatte det gjøre ham bundet og generet og ofte formel.

Og vi hans venner savnet hos ham just derfor formeget uttryk for *umiddelbarheten*, hvori hans væsen kunde gi sig *naturlig* tilkjende. Han var likesom altid saa bange for at gi sit *naturlige* selv uttryk. Han gjorde det nok blandt sine allernærmeste. Men ikke utenfor! Han *reflekterte* formeget, saa friheten gik tapt. Den strenge haugianske arv var i den henseende sterkere end den lysere og friere Grundtvig'ske paavirkning han ogsaa mottok, hvorom senere. Først paa sine gamle dage syntes han at ha naadd til fuld frigjørelse i sit væsen og omgang; *da* paatraf vi det umiddelbare og barnlige vi før savnet.

Hvad vi her tilsidst har berørt, vil vi se kommer til anvendelse i salmeboksaken.

Som et avsluttende og tillike meget avgjørende træk i Gustav Jensens karakter, nævner vi det *indadvendte* drag der var ham eiendommelig. Hans anlæg og drift for meditation, stille betragtning og overveielse — og dermed hans sans for *mystiken* i ordets bedste betydning. Her naar vi kanske til det fineste og dypeste i hans væsen. Og det er *denne* side av personligheten der fremfor alt har sat sit uforgjængelige merke i hans „*Indledning i Prestetjenesten*“ og i hans *Prædikener*, specielt den første samling, og som har gjort hans forkyndelse til noget absolut *for sig selv*, til forskjel fra alle andre prækensamlinger fra den tid; det gav *hans* prædiken dette „*tidløse præg*“ som ofte har været tillagt ham. Hans forkyndelse kom fra *de indre kilder*, som hadde tilløp fra „de evige bjerge“, hævet over tiden og denne verden. Præget som den derfor var av meditation og mystik samlet den sig aldeles overveiende om „det ene fornødne“ og lot „de mange ting“ med deres stræv og uro fare. Dette gjælder som sagt særlig hans 1ste prækensamling, den fra 1898. Den er derfor typisk Gustav Jensen'sk.

Men Gustav Jensen hadde ogsaa andre strenger at slaa paa, stundom til helt andre toner. Han hadde nemlig altid, men især i de senere aar, et oplatt syn for de *praktiske* behov. Derfor deltok han jo paa saa fremtrædende vis i det kristelige arbeide som vi straks skal gjøre nærmere rede for. Ja han blev likefrem en foregangsmand i flere retninger. Der var altsaa ogsaa *utadvendte* sider i hans væsen. Disse sider traadte mere frem efterhvert og i hans stiftsprovst-tid gjorde de sig allermest gjældende. Derom bærer hans senere prædikener vidnesbyrd, som hans 2den samling: „Fra Menighedsforsamlingen" (av 1905) — allerede titelen er karakteristisk — og kanske endnu mere hans sidste aars prædikener som stiftsprovst, hvilke ikke foreligger trykt (ialfald kun litet). De er mere „praktiske" end den første samling, derfor ogsaa mere almindelige, mindre Gustav-Jensen'ske. Dette som helhet betragtet og ikke uten sine undtagelser. Her *kunde* han stundom prøve at slaa an litt av den *folkelige* tone; men det gik aldrig rigtig for ham. Han var og blev dertil formeget av Gustav Jensen.

Til avsluttende karakteristik av manden Gustav Jensen trænges ogsaa nogen ord om hans stilling i „kirkestriden", særlig saadan som denne artet sig i den sidste tid. Vi vil bedst kaste lys herover ved at hitsætte en uttalelse som vi kan betegne som hans sidste ord i den kirkelige strid under de seneste aar, — nemlig fra 1920 (i Menighetsbladet). Ordene er i enhver henseende træffende for Gustav Jensen. De lyder saa:

> I den kirkestrid som nu ængster mange, er det et godt valgsprog at leve og handle efter:
>
> Et fast stade og et rummelig hjerte.
>
> Det faste stade tilbydes os i den kristne tro fra begyndelsen, den som ogsaa lyder ved ethvert kristenmenneskes daab, og som kaldes den apostoliske trosbekjendelse. Om nogen i sit hjertes overbevisning vedkjender sig denne tro, har han fundet et fast stade og kan være tryg endog under svær bølgegang.
>
> Men ta den helt og uavkortet i indhold og aand; staa med begge ben midt i denne kristne tro efter skrifterne; fortynd den ikke og skjær ikke i det levende. Hvis man gjør det, fra først av gjerne paa enkelte punkter, vil det let ske at man mister mere og mere indtil man tilsidst staar der ribbet.
>
> Dog er det ikke nok med det faste stade, der spørres ogsaa om et *rummelig hjerte.* Alle tiders erfaring vidner om at disse to kun med megen vanskelighet forenes. Man har fundet det faste stade, man er rettroende; men man opblæses derav og fordømmer andre som ikke er

naadd saalangt, og falder selv under kjærlighetsløshetens dom. Eller man lægger vegten paa forstaaelsen, paa det rummelige hjerte, paa kjærligheten og staar i fare for at se det faste stade glide bort under ens føtter.

Dog kan de forenes disse to; ti de er begge av Gud og stiger op fra det dype i Kristi evangelium. Derfor strid for at forene dem i en kristens kraft og i et menneskes skrøpelighet. Du skal opnaa noget, og du skal undgaa at gi menneskene et slet eksempel.

Hermed har vi git de væsentlige sider av hans personlighet og forsøkt at skildre ham saadan som han var, saavel i sit harmoniske væsen som i sin begrænsning. Vi gaar dermed over til:

2. *Hans liv og virke.*

Naar vi vil gaa ind paa enkeltheterne i Gustav Jensens liv og virke, er det nyttig først at belyse den aandelige jordbund hvorav han er oprunden, og de indflydelser han stod under i sin opvekst og ungdom — alt dette som virker saa bestemmende paa personlighetens støpning.

Denne har for Gustav Jensens vedkommende to kilder eller røtter, begge like nødvendige til forstaaelse av hele hans livsretning.

Den ene knytter ham paa det inderligste til den norske kirkes og den norske kristendoms hjerte, idet han hørte til de gode gamle kjernesunde haugianerslegter. Den ***haugianske*** paavirkning møtte ham bl. a. særlig gjennem hans bedstefar paa mors side, Peder Schieveland. Herfra skriver sig den kristelige inderlighet og det etiske alvor som altid har været ham egen, og som altid har hørt til haugianismens styrke; det er jo denne haugianisme der igjen er far til den saakaldte norske pietisme i ordets bedste betydning, som trods de feil for hvilken den er utskreken, har været i sandhet et salt og et lys i den norske kristendom gjennem det svundne aarhundrede. Om Gustav Jensens haugianske slegt faar vi indgaaende besked hos *H. G. Heggtveit*: Den norske kirke i det nitttende aarhundrede II, side 106-114, hvortil vi ønsker uttrykkelig at henvise. Særlig hans bedstefar samt hans mor faar her utførlig omtale.

Dette er fra den ene side. Men til den anden side har Gustav Jensen for sin kristelige modning øst av endnu en kilde, nemlig den ***grundtvigske*** retning, der traadte ham nær gjennem presten W. A. Wexels og gjennem hans egen mor. Altsaa gjorde her tilsynelatende en motsat indflydelse sig gjældende paa ham. I sin tid kunde der jo neppe tænkes større motsætninger end haugianismen — med dens arvtager „den Johnson'ske pietisme" — og grundtvigianismen. Men vi skal lægge merke til at grundvigianismen møtte ham i dens ædleste, formildede og avdæmpede, tillige ogsaa fra en anden side mere fornorskede form, som vi finder den hos Wexels, denne milde, stille og dype skikkelse, der øvet en saa overordentlig indflydelse i vort kirkeliv omkring midten av det forrige aarhundrede. Vi feiler neppe naar vi karakteriserer den form av grundtvigianismen der hadde vundet fæste i hans mors hjerte som værende av samme art. Det er at merke at hun stod i nær aandelig forbindelse med presten *Wexels* (som ogsaa Heggtveit paapeker s. 111 i nævnte verk). Den viste sig her fra den bedste side: mild og god og aapen for alt skjønt — som et lys av kjærlighet kom den alle imøte i fru Johanne Jensens gjestfri hjem (hendes mand var død tidlig). I det hele kan Gustav Jensens liv ikke skildres uten at *hans mor* faar en fremtrædende plads der som den fra hvem hans bedste personlige tilskyndelser sikkerlig er kommet. Hun var virkelig en ikke ganske almindelig kvinde. Oprunden av haugianerslegt hadde hun utviklet sig paa helt selvstændig maate og aapnet sig for indflydelser fra Grundtvig. Og hendes hus blev da ogsaa et samlingssted for yngre og ældre kredser der repræsenterte kunst og litteratur, teologi og naturvidenskap, idet man vekslet med musikalske fremførelser, snart av de store mestere, snart av vore egne folkeviser. Man ser snart at det kan ikke ha været et almindelig norsk haugianerhjem. Det laa nok adskillige trin høiere. Det hadde formælet sig med det bedste av dansk kristendom i grundtvigianismen — det var denne som gav den aandelige løftning til den tunge alvorlige haugianerkristendom som vi kjender den hos os.

Som en frugt av disse to forskjellige indflydelser, finder vi da den kristendomsskikkelse der blev Gustav Jensens, slik som vi alle der har staat ham nær, kjender den. Fordi det er to forskjellige paa en vis motsatte strømninger som hos ham er gaat sammen til ett, derav kommer det harmoniske, vel avveiede, alsidige og forstaaelsesfulde vi ovenfor har paapekt i hans kristelige livssyn. Fordi han saaledes fra ungdommen har hat sind og hjerte aapent til to kanter, fundet frem det gode paa begge sider, baade i haugianismen og grundtvigianismen, derfor har han altid gjennem hele livet hat den evne at finde det gode ogsaa „paa den anden side“, hos motparten, har altid hat vanskelig for at stille sig helt avvisende, end si avfeiende overfor nogen retning eller noget menneske — noget godt vilde han gjerne se overalt, noget at lære syntes han der altid var. Konservativ som han i bund og grund var (det haugianske moment) eiet han som faa *det sande frisind* som er istand til

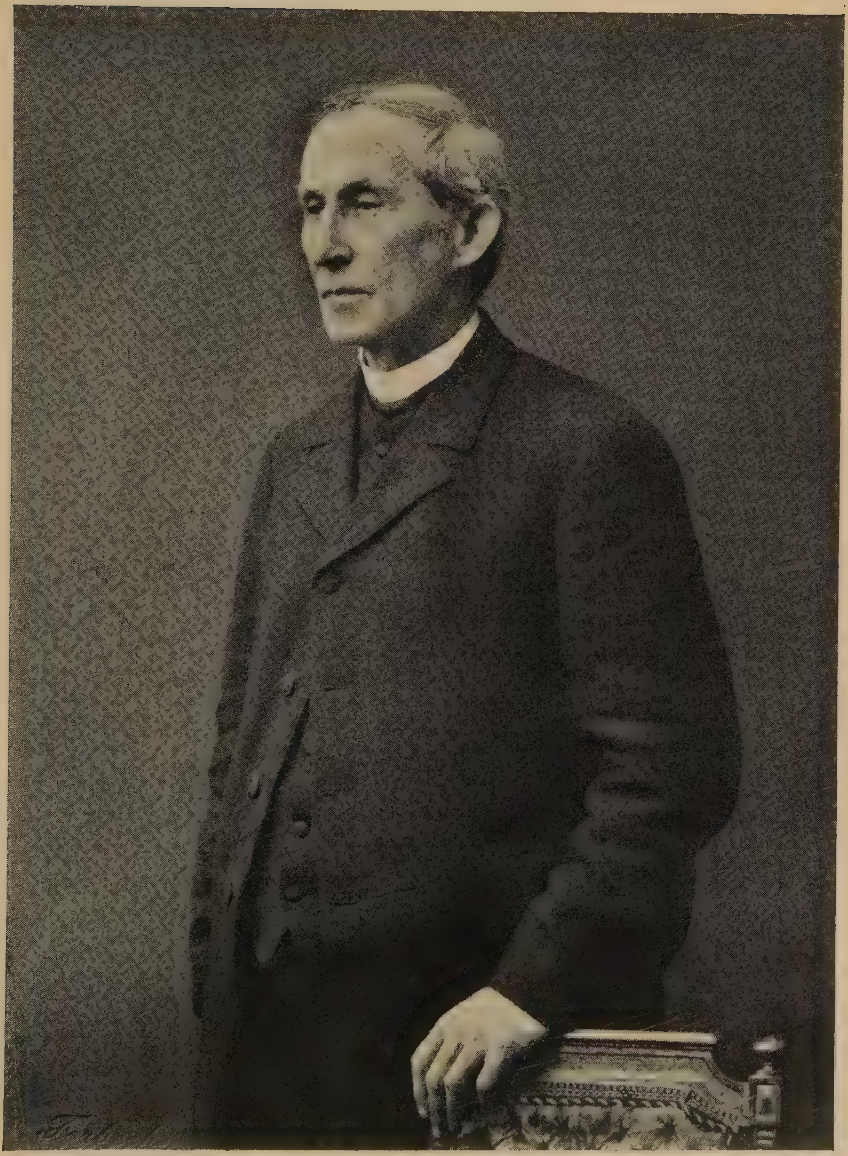

STIFTSPROVST GUSTAV JENSEN
1845—1922.

at erkjende det gode i de nyere retninger (det grundtvigianske moment). Paa den maate opstod og utvikledes den personlighet vi ovenfor har lært at kjende.

Fra sin *mors* hjem gled han ved hendes død over til sin *brors* hjem, hvor den samme aand og tone blev fortsat. Han var nemlig og forblev altid *ugift* — ikke fordi han paa nogen maate hadde bestemt sig dertil, men „*det er blit saa*“, som han selv uttrykte sig. Det gjaldt altsaa her for ham intet princip (som nogen har villet ha det til).

Hermed gaar vi over til hans livs ytre data og hans mangegrenete livsvirke. Født i Drammen 13de juli 1845 av forældre kjøbmand Isak Jensen og Johanne Schieveland, kom han siden til Arendal, hvor han gik i skole. Derpaa overflyttedes han til Kristiania kathedralskole, tok artium 1863 og teologisk embedseksamen 1868 og den praktisk-teologiske eksamen 1871 — alle eksamener med bedste karakter. Efter en tids lærergjerning ved privatskole i Kragerø[1] blev han medbestyrer av en folkehøiskole i Skoger ved Drammen 1871-1874. Han kom altsaa til at begynde sit livsvirke paa et saa specifik grundtvigsk omraade som folkehøiskolen, uten at det behøvet at tyde paa at det var dette syn som alene behersket og ledet hans virke. Tvertimot stod han her — som før antydet — frit overfor enhver ensidig betragtning. Hans ældre ven Christopher Bruun var da ganske anderledes avgjort grundtvigianer end han.

Fra 1874 kom han ind i prestelig gjerning som fra nu av optok hans sjæl og sind. Først som personel kapellan hos en saa sjelden mand som *Jørgen Moe* i Vestre Aker. Ganske vist fik dette ikke liten betydning for Gustav Jensens utvikling, saameget mere som han i likhet med Moe stedse har hat utprægede interesser for poesi og kunst og nationale traditioner. Da kunde jo en ung kapellan ikke gaa i nogen bedre skole end hos Jørgen Moe. Sommeren 1880 fik han anledning til at gjøre en reise til det Hellige Land. Hjemkommen derfra blev han kaldskapellan i Gamle Aker, dog kun ganske kort, idet han i 1881 tiltraadte den vigtige stilling som hovedlærer ved det praktisk-teologiske seminarium, hvor han hadde at foredra fagene: liturgik, homiletik og pastorallære — altsaa tre fag som mere end noget andet maatte ligge godt for Gustav Jensen: gudstjenesten, prædikenen og sjælesorg. Efter syv aars virke der blev han tredjeprest og saa residerende kapellan ved Trefoldighetskirken fra 1888.

---

[1] At han allerede her satte spor efter sig i de unges sind, derom har vi tilfældigvis et smukt vidnesbyrd fra en av dem, se Norsk Kirkeblad 1923, s. 14 ff.

Ogsaa i denne stilling var han i syv aar og blev efterpaa for anden gang 1895 hovedlærer ved seminariet, indtil han i 1902 (igjen efter syv aar) — efter mange og enstemmige henstillinger — tok imot Kristiania stiftsprovsti (med sogneprestembedet ved Vor Frelsers kirke), hvor han blev til han tok avsked i 1911, kun 66 aar gammel. Naar han fratraadte saa snart, endnu i besiddelse av sin fulde aandelige og legemlige kraft — og derfor efter alles mening saa altfor tidlig — saa var det vel kanske nærmest grundet i et principspørsmaal fra hans side: han vilde en prest skulde gaa av i tide og ikke sitte som en overaaring til fortrængsel av yngre kræfter. Han var vel her som saa ofte noget for ængstelig i sin betragtning. Og sikkert er det at savnet var stort efter ham da han saa tidlig forlot sit embede som stiftsprovst og sin prædikantgjerning i Vor Frelsers kirke. Men der var ogsaa et andet hensyn, mere praktisk og reelt, som ledet ham til at ta avsked, og det var at han ønsket at kunne ofre sig mere for de to ting der fanget hans sind og interesser: salmeboksaken og smaakirkesaken. Som stiftsprovst klaget han jevnlig over at han ofte ingen tid fik tilovers fra sine embedspligter. Nu kunde han bedre følge sin personlige trang. Efter sin avsked har han derfor hat sine hænder fulde av arbeide, snart av indre, stille art, der for ham maa ha været en hjertens vederkvægelse, nemlig at stelle med sine kjære salmer (forøvrig har det ogsaa været andet literært arbeide), snart av ytre, praktisk art, nemlig i smaakirkesakens tjeneste eller en av de andre gjerninger i hvis ledelse han har deltat. Dertil kom at han under alt dette — ogsaa efter sin avsked — stadig blev brukt som prest til at forrette ved gudstjenester og ved kirkelige handlinger baade her og der, hvor det var kjært for hans mange venner at benytte ham. Med alt det blev hans tid beslaglagt like til de seneste aar.

Hans sidste to-tre aar blev tunge. Det var særlig salmeboksaken som formørket dem, hvorom mere siden. Hans *legemlige* kræfter tog stadig mere av og gjorde ham træt og svak. Han orket tilsidst meget litet. Men naar han var i vigør, var hans aandsevner vaakne og livlige som før. Han frasa sig i de senere aar efterhaanden alle hverv som formand eller bestyrelsesmedlem i de forskjellige institutioner. Kun én stilling beholdt han til det allersidste — og det er karakteristisk — det var som formand i Kristiania Smaakirkeforening. Der ledet han møterne til sit sidste aar.

Hans liv hadde — som antydet i de biografiske data — for en stor del henløpet i *syv-aars-perioder*, hvad han selv var opmerksom paa og talte om. Paa sine gamle dage pleiet han da ogsaa at si at „naar jeg er 77 aar, vil min tid være ute; for de to økser (ɔ: de to *syvtal*) falder jeg," sa han. Det traf akkurat til. Efter at ha fyldt 77 aar den 13. juli 1922, fik han vandringsbudet bededagsaften 2. novbr. samme aar, just i allehelgenstiden. Denne hans sidste fødselsdag hernede var nogen faa av hans venner — hvoriblandt den som skriver dette — samlet til middag i hans landsted ute paa Nesodden, der var ham saa kjært, her hvor han kunde vanke om iblandt sine blomster og stelle med dem — og vi følte alle at det blev hans sidste fødselsdag, svak som han var. Og dog lys og glad og barnlig som han mere og mere blev paa det sidste. Det blev en mindedag for alle som der var tilstede.

Som en passende avslutning paa denne hans livs-saga hitsætter vi her hans gripende avskedsbøn fra dødssengen (hentet fra Menighetsbladet, skrevet en tid før hans død):

Nu er det mit livs sidste dage, kjære Herre Gud, og jeg ligger her saa syk og venter paa at du skal løse op for mig og ta mig hjem til dig. Jeg tænker tilbake paa mit liv og ser bedre end før de utallige velgjerninger du har vist mig, og den naade over naade hvormed du har drat mig til din søn, min frelser Jesus. Tak ske dig, store Gud og Fader, evig tak og pris for din godhet mot mig. Men jeg ser ogsaa bedre end før hvor ulydig og gjenstridig jeg har været, og hvor fattig en frugt jeg har har baaret for dig — hvad skal jeg vel svare naar jeg snart stedes for dit ansigt for at avlægge regnskap for mit liv? Dog har jeg ett som trøster mig, at du har git din søn i døden for mig, og han har baaret alle mine synder paa det hellige kors — for hans skyld tilgi mig alt hvad jeg har syndet, feilet og forsømt, og la mig være dit barn paa det sidste, som du dog før har latt mig se din frelse og begyndt noget nyt i min sjæl. O Herre Gud, gi mig en fast forvisning om din naades rikdom, mægtig til at opsluke synd og død og alt ondt og gi liv og fred og salighet. Jeg tror paa dig, la mig ikke bli tilskamme. Jeg overgir min arme sjæl og mit døende legeme til dig, Herre, bevar hvad dit er og gi mig en fredelig og glædelig avskedstime. Følg selv med mig naar jeg skal vandre gjennem dødsskyggens dal, og la intet ondt røre mig. Og vær med dem som du har git mig, bevar dem i dit navn, og la os samles i fred paa den anden side av floden. Saa vil jeg vende min sjæl fra alt i denne verden og ikke la noget hefte mig mere paa reisen. Jeg længes efter at komme til dig, Herre, du min salighets Gud, jeg længes efter at være hos dig i glæden med alle dine.

Du som har skapt mig, almægtige Fader, ta imot din ringe skapning som vender tilbake til dig; du som har forløst mig, Herre Jesus, Guds søn, jeg gir min sjæl i dine hænder; du som helliggjør mig, og du livets og salighetens hellige aand, før mig til mit evige hjem! Amen.

Han blev 8. novbr. høitidelig begravet fra sin egen deilige kirke, Vor Frelsers kirke, hvor res. kap. *Maroni* holdt talen ved hans baare. Hans begravelse og jordefærd — til Vor Frelsers gravlund — skedde under overordentlig stor deltagelse fra det hele land, baade fra høi og lav, særlig fra Norges prester.

Dette er de ytre omrids av hans liv. Hans dager har flytt stille hen, uten store rystelser eller omskiftelser. Baade de stillinger han har indehat, og hans egen fredsæle personlighet har lagt det saaledes tilrette at strid ikke kunde utgjøre nogen væsentlig del av Gustav Jensens liv. *Heller ikke han* har kunnet undgaa striden, og et par karakteristiske episoder kunde nævnes som illustration, f. eks. ved professorutnævnelsen til lærerposten i systematisk teologi efter Fredrik Petersen. Men striden gik gjerne snart over igjen. Fredsæl som han var, blev han ogsaa i almindelighet betragtet som fredlyst.

Det er som *prest* slet og ret og tillike som presteløerer Gustav Jensen vil mindes i samtid og efterslegt. Som en typisk og eiendommelig presteskikkelse i den norske kirke, ja i Norden. Man kan ikke andet end forbinde de to navn — begge prester ved samme kirke — *W. A. Wexels* og *Gustav Jensen*, saa aandsbeslegtede som de tillike var, begge under indflydelse av det bedste i grundtvigianismen, begge av en stille, indadvendt sindsretning med helding ogsaa mot det mystiske, men begge dog tillike staaende midt oppe i det praktiske kirkeliv. Skjønt ingen av dem var biskop, besat de dog en autoritet og indflydelse større end de fleste biskoper vanligvis eier.

I Gustav Jensens prestelige gjerning var det *prædikanten* som først og nærmest traadte en imøte. I en lang aarrække indtok han som prædikant ubestridt en plads blandt de første i vort land. Ingenlunde alle vil gi Gustav Jensen prisen, snarere vil maaske de fleste av almenheten foretrække en av de andre i samtiden som Heuch, Jansen eller Klaveness. Ti for helt at forstaa eller sætte pris paa Gustav Jensen maa man ha en speciel mottagelighet, en viss modenhet om man vil. Betegnende er jo det fornøielige træk man har opbevaret om den mand fra landet som hørte Gustav Jensen prædike og derefter utbrøt: „Hvilke smaa gaver!“ Men for dem som hadde sans for Gustav Jensens eiendommelige forkyndelse, stod den over alt andet de ellers kunde høre. Den hadde i hans krafts dage en enestaaende beaandelse som gjorde at den, saa stilfærdig den end var, kunde gripe en paa det dypeste, ja gaa gjennem marv og ben. Det var ikke menneskelig veltalenhet — der var hos ham saare litet av ytre virkemidler, for litet syntes mange — men der var „en guddommelig veltalenhet“ — som det blev sagt — av egen art, helt forskjellig fra det almindelige, og dog ikke unaturlig eller anstrengt. Dyp og inderlig, samtidig enkel og klar var dens karaktermerker. Mere tidløs end tidsmæssig. Var baade Heuch, Jansen og Klaveness hver paa sin vis i høieste grad tidsmæssige og realistiske, kunde dette igrunden ikke sies om Jensen; han var tvertimot saa forskjellig fra det i tiden raadende, ved det mystiske drag der bodde i ham; hans prædikener var, kunde vi si, liturgiske handlinger. Slog derfor hine tre bedst an i samtiden, saa vil kanske Gustav Jensens forkyndelse leve længst gjennem eftertiden. Det er hvad vi mener med at kalde den tidløs. Men ogsaa i en anden betydning var den „tidløs", nemlig fordi evighetsdraget kommer saa sterkt frem i den, — i slegt med det mystiske drag vi nævnte. Hans prædiken maa ha lignet Wexels's i denne henseende, efter hvad der berettes om ham. Var det at sitte under Wexels's prædikestol som at sitte ved de stille rindende vande, kunde ogsaa det samme sies om Gustav Jensen. I hans senere dage, i hans stiftsprovst-tid, merkedes det, som allerede ovenfor antydet, at der kom et mere realistisk og praktisk drag i hans prædiken, hvilket hang sammen med at han især som stiftsprovst kom mere op i det praktiske liv og i de kristelige og kirkelige virksomheter. Dette sidste træk gir sig som nævnt tilkjende i hans anden prædikensamling, mens den første har det præg som er *ham* mer eiendommelig.

Men ikke bare det at høre Gustav Jensen prædike hadde noget av høitiden ved sig. Ogsaa som liturg, som gudstjenestens utøver i det hele, hadde han sin egen maate at forrette paa; der var noget festlig ved det, samtidig stille og diskret, kortsagt noget *egte kirkelig*. Det hang sammen hermed at han glædet sig over at kunne smykke sin kirke med alt hvad kunsten kunde yde. Selv kunstnerisk og æstetisk anlagt hadde han den bedste betingelse for at kunne foreta en saadan utsmykning efter de rette kirkelige principer. Han var saa heldig her at finde en kirkelig kunstner med hvem det altid har været ham en glæde at samarbeide, og hvis navn derfor i dette stykke hører nøie sammen med hans, og det er *Emanuel Vigeland*. Under Gustav Jensens tilsyn og tilskyndelse er Vigelands storslagne og egte kirkelige kunstverker frembragt som vi ser dem i freskerne i Vaalerengens kirke og i glasmaleriene i Vor Frelsers kirke.

For Gustav Jensen skulde den kirkelige kunst tjene til at forhøie gudshusets og gudstjenestens opbyggelige formaal, altsaa tjene det liturgiske.

Vi kan ikke avslutte skildringen av Gustav Jensens prestelige virke uten at ta med et par ord om ham som sjælesørger. Her har han hat en betydning for mange som unddrar sig enhver ytre paavisning, men som er kjendt nok. Den som skriver dette kan herom tale av egen erfaring. Der har stedse været adskillige fra alle kredser i samfundet, vistnok særlig de høiere kredser, som har søkt ham i sin sjæls anliggender, med sine aandelige og intellektuelle vanskeligheter. I sjælesorgens tjeneste maa vi ogsaa se hans optræden ved forskjellige anledninger, baade i aviserne og ved foredrag og skrifter. Særlig i en tid av sit liv fulgte han nøie med i vor moderne skjønliteratur og skrev redegjørelser og kritikker derover i „Morgenbladet“, hvilke blev læst med stor interesse og sikkerlig var til retledning for mange. Det kom ham her til hjælp at han selv hadde en sterk æstetisk sans og anlæg for poesi. Likesaa maa vi i samme forbindelse nævne hans vigtige skrift: „Tanker og Opgaver“, der er kommet ut i 4 oplag, og hvis stykker alle hører ind under sjælesorg for moderne mennesker.

I forbindelse med omtalen av hans prestelige virksomhet er her stedet til at berøre de forskjellige kirkelige og kristelige virksomheter av frivillig art som han har enten ledet eller med særlig interesse deltat i. I den senere del av sit liv blev hans tid og kræfter overmaade beslaglagt i denne retning. Dette gjælder i første række smaakirkesaken i Kristiania. Ingen gjerning syntes at ligge hans hjerte nærmere end den. Han var med i den fra begyndelsen som en av dens stiftere, og særlig kom han til som stiftsprovst at lægge stor kraft i sakens fremme, idet han foranlediget dens utskillelse fra Kristiania Indremission under navn av *Kristiania Smaakirkeforening.* Der kunde vel neppe tænkes en virksomhet der passet mere for Gustav Jensens hele kirkelige syn end denne der jo gaar ut paa at reise menighetsbevisstheten og den kirkelige forstaaelse i storbyforhold hvor systemet med massemenigheter synes at skulle kvæle alt som findes av kirkelig liv. Den eneste vei ut av uføret maatte da efter hans mening just være at lægge de mange smaa kirker med tilhørende menighetslokaler og prestebolig midt i overkommelige menigheter. Smaakirkesakens vekst i Kristiania hænger ogsaa paa det nøieste sammen med Gustav Jensens navn. Han har baaret den frem gjennem de første vanskelige tider og lagt den grundvold hvorpaa den for lang tid fremover kan utvikle sig.

I nær tilslutning til denne sak nævner vi en anden frivillig institution av egte kirkelig karakter som det maatte falde naturlig for Gustav Jensen at bringe paa fote, og det er sammenslutningen av alle de frivillige *menighetspleier* i hovedstaden under betegnelsen: Fællesutvalget for Kristiania Menighetspleier. Det behøver ikke at sies hvilken betydning dette tiltak har hat med hensyn til at fremme menighetsarbeidet. Gustav Jensen har mere end andre fortjenesten av fællesutvalgets oprettelse forat menigheterne kunde ha et fælles organ overfor offentligheten hvad det sociale arbeide i hovedstaden angik, og derved være istand til at optræ med større vegt ved siden av konkurrerende institutioner.

En tredje gjerning der laa Gustav Jensen varmt paa hjerte, var *Diakonisseanstalten* hvis formand i styret han har været gjennem en længere aarrække. Gjennem den kunde han være med til at yde sit bidrag for menighetsarbeidets fremme ikke alene i by, men rundt om i landet, ved diakonissernes gjerning i syke- og menighetspleie. Som en i bedste forstand kirkelig virksomhet forstaar vi at den særlig maatte fange *hans* sind.

Vender vi os til Guds rikes gjerning ute paa missionsmarken, er det atter karakteristisk hvorledes det netop blev *de to grener* av den som Gustav Jensen mest kom til at ofre sig for, — nemlig *Israelsmissionen* og *Santalmissionen*. Israelsmissionen har jo aldrig været de manges sak, heller ikke blandt kristne; den har stedse kun rukket at interessere de dypere anlagte, just dem som har et videre syn for kirkens historie og Gudsrikets utvikling i verden, hvor Israel jo spiller en saa væsentlig rolle. Ogsaa her har Gustav Jensen gjennem mange aar været formand i styret (efter professor Caspari). Hvad Santalmissionen angaar, er det bekjendt at den under Børresens og Skrefsruds første ledelse har arbeidet paa sin egen folkelige maner, idet missionen er lagt nær ind til det nationale saa at kirke og folk kunde knyttes desto nøiere sammen. Dette maatte netop tiltale Gustav Jensens syn paa disse ting, og det er vel det som har gjort at Santalmissionen har kunnet tælle ham blandt sine varmeste venner (ogsaa som medlem av styret og delvis som formand).

Hermed tror vi at ha nævnt de virksomheter som Gustav Jensen selv kan ha regnet for saadanne der laa ham særlig paa hjerte. Det vilde føre for vidt at ta med *alle* de gjerninger som han har deltat i med sin interesse og sit arbeide, delvis ogsaa ledet; vi kunde da nævne f. eks. særlig det Norske Bibelselskap. Men det kan ikke være nødvendig at forsætte denne opregning. Det som er *karakteristisk* for ham, har vi nævnt, og dermed faar det bli.

3. *Hans skrifter.*

Det er betegnende at hans første ungdomsarbeide (d. v. s. som egen bok) og hans sidste alderdomsarbeide angaar begge menighetens og kirkens inderste liv, nemlig dens gudstjeneste, nærmere bestemt dens *liturgi* og *salmesang*. Ved det sidste sigter vi til den nye salmebok som siden kommer paa tale. Med det første sigter vi til: *Udkast til en forandret Høimesse-Liturgi* av 1883, som han utgav sammen med sin ungdomsven og aandsbeslegtede sogneprest W. K. Hesselberg, — et utkast der saa nogenlunde uforandret blev optat i alterboken av 1889 (med endel avkortninger). Allerede i sin ungdom blev han sammen med flere av landets ypperste mænd sat i en kirkelig komite til utarbeidelse av ny alterbok for den norske kirke. Skjønt selv av de yngste og av stilling den ringeste, gjorde han sig dog her merkbart gjældende; og som frugt herav blev da dette utkast fremlagt. Dette var alene den første begyndelse til et mangeaarig, ja gjennem hele livet gaaende, betydningsfuldt arbeide paa liturgiens og gudstjenestens omraade. Paa sine ældre dage — efter at ha tat avsked som stiftsprovst — fik han saaledes igjen det ærefulde hverv at arbeide med ritualerne, nemlig en ny ordning av daap og nadverd. Denne gang fik han det overdrat ganske alene. Karakteristisk nok for den anseelse han nød paa alle hold. Det høver her bedst at nævne med det samme at hans forslag ogsaa blev vedtat — dog særlig med en avgjørende forandring som han maatte føle som en tort, idet spørsmaalene ved daaben — hvilke han urokkelig fastholdt — blev sløifet og avløst av en fremsigelse fra prestens side. Han har selv offentlig fralagt sig ethvert ansvar for den forandring som her blev gjort av Kirkedepartementet. (Spørsmaalene kom dog, alternativt, ind i den endelige alterbok.)

Hans første, helt *selvstændige* ungdomsarbeider — som *egne* skrifter er de to eiendommelige, for manden helt *typiske*: *„Afhandlinger om Gudstjeneste og Menighedsliv“*, Kr.a 1887, og *„Indledning i Prestetjenesten“*, Kr.a 1888, sidste i flere oplag og oversat baade paa finsk og tysk. Disse to hører nøie sammen og karakteriserer Gustav Jensen umiskjendelig. Som de selv er født ut av og er baaret av en understrøm av glød og varme, fulde av tanker og tilskyndelser, saaledes er de i høi grad skikket til at gripe unge presters sind og opildne dem for deres høie og herlige kald. Der er noget ungdomsfriskt over dem og paa den anden side — for nutidens læsere — en vis patina, en klassisk tone, som nu kun forsterker det egenartede indtryk. Den sidste av disse to tegner *idealet av en prest* paa en maate som dypt vil præge sig i unges sind og ikke vil glemmes av nogen. Gustav Jensen har samtidig i denne uforlignelige bok ubevisst tegnet sit eget billede: saadan var han netop, sier vi os selv, naar vi læser den. Den staar for sig selv i Nordens kirkelige litteratur, paa éngang en andagtsbok og en liten haandbok for tilgaaende prester, — ja en slags „Vademecum“ for enhver kristen der vil ta op „den ridderlige kamp“ for Kristi idealer.

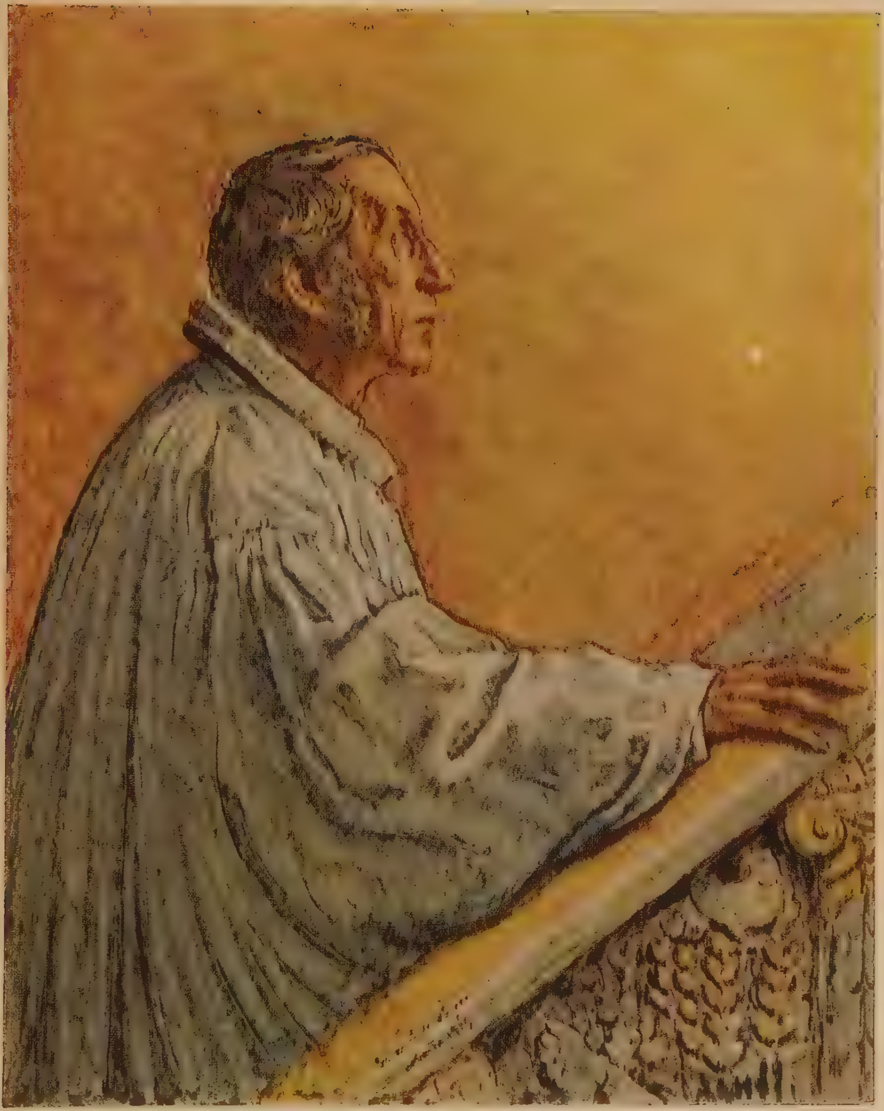

STIFTSPROVST GUSTAV JENSEN

Emanuel Vigelands billede i Vor Frelsers kirke i Kristiania.

Den første av de to nævnte er den eneste bok fra hans haand der helt ut er viet hans egentlige fag, *den praktiske teologi*, likesom de fleste avhandlinger likefrem er utgaaede av hans forelæsninger ved „det praktisk-teologiske seminarium“. De kan og bør suppleres av flere spredte, tildels overmaate værdifulde avhandlinger i Luthersk Ugeskrift og Luthersk Kirketidende gjennem aarene; vi træffer her rene perler. Saaledes henhørende under sjælesorgen: „Noget om Joh. 7, 17“ i Luth. Ugeskrift 1879 (den som gjør min Faders vilje, skal kjende om læren er av Gud osv.), — en rikdom av tanker under en altfor beskeden titel. Fremdeles: „Om de vantro retninger“, Luth. Ugeskrift 1879. „Troens pietetsfølelse og det videnskabelige fremskridt“ i Luth. Kirketid. 1896, I. Og henhørende under gudstjenesten: „Om maalestokken for prædikenens værd“, samme 1899 (nr. 24); „Vor altertjeneste“, samme 1900 (nr. 7). Dertil: Vor gudstjenestes historie, en utrykt forelæsning, i Norsk Kirkeblad 1918 (nr. 41).

Naar vi ser paa denne række av ypperlige avhandlinger fra den praktiske teologis omraade, kan vi ikke tilbakeholde et suk over at han *aldrig kom sig til* at utgi en *samlet praktisk-teologisk haandbok* paa norsk sprog — indeholdende baade liturgik, homiletik og pastorallære — hvortil han mere end nogen anden baade før og siden var *manden*. Men han gav os det ikke. Trods stadige opfordringer. Vi sier med vilje: han kom sig aldrig til det. Ti vi tror at det her manglet ham paa *tiltak*, grundet i hans sterke selvkritik. Selvkritik er en saare god ting — men ikke naar den gaar for vidt! Vi vises her hen til en mangel ved Gustav Jensens karakter overhodet, som vi i første avsnit har berørt. Han la i overdreven ængstelighet og forsigtighet unødig *baand* paa sig selv, han gav ikke sine iboende evner og anlæg *frit løp* som han kunde og burde. Man kommer ikke fra dette faktum: *han tok sig ikke sammen* paa dette omraade! Som han overhodet ikke har git os noget *samlet større verk* over et bestemt emne, saa heller ikke *her*, hvor han i alle tilfælde burde og kunde gjort det, og hvor alle *ventet* det av ham! Og saaledes gaar det til at den norske kirke fremdeles i vor tid savner et *helstøpt* verk om den praktiske teologi, oprunden av norsk jordbund, naar selv han, den mest kompetente, ikke gjorde det. Her forelaa en forsømmelse av Gustav Jensen som kan forklares, men ikke bør undskyldes.

Saa kommer vi til det andet skriftpar som det passer at nævne sammen, nemlig de to prækensamlinger: „*Prædikener* paa Kirkeaarets Søndage og Helligdage“, Kr.a 1898; og: „*Fra Menighedsfor-*

samlingen, nye Prædikener", Kr.a 1905. Vi kunde her gjerne notere en tredje prækensamling, samlet av de i „*Kristelige Blade*" utgivne prædikener, hvorav dog nogle er optat i den 2den samling (én i 1ste) men de fleste er nye. Men selv har han altsaa kun utgit de to første som *samlinger*, og vi holder os derfor til dem. Vi kan imidlertid fatte os i korthet om dem, da vi ovenfor har hat anledning til nærmere omtale — i deres fælles-præg og i deres forskjel. I disse to prækenbøker har vi bedst og fuldstændigst bevaret mindet om ham som prædikant, uagtet selvfølgelig det trykte ord aldrig vil naa det personlige indtryk som hans forkyndelse i særlig grad gjorde paa *tilhørerne* (se ovenfor). Men saa vil det jo altid være. Vi vil dog bemerke at *hans* prædikener mere end de flestes taaler at læses og bevares uten at tape noget væsentlig. Stort set stammer prædikenerne i den første fra „Trefoldighets-tiden", hans krafts dage, og i den anden fra „stiftsprovst-tiden" i Vor Frelsers kirke, hans ældre dage. Dermed hænger ogsaa forskjellen sammen, som før er paapekt.

Forøvrig utgav Gustav Jensen et par *mindre* samlinger: „*Fra Paasketiden*" 1895 og „*Taler og Sange ved Juletid*" 1896 — foruten leilighetsvis enkelte prædikener og taler hvorav flere hadde fortjent særskilt at nævnes.

Endelig har vi det tredje skriftpar der hører sammen i Gustav Jensens litterære produktion — idet vi avviker noget fra den kronologiske orden — nemlig de to samlinger „essays" av mere *kristelig-human* art og forsaavidt netop et genuint uttryk for hans alsidige dannelse og humane interesser paa mange omraader. Det er: „*Tanker og Opgaver*", Kr.a 1902, og „*Træk av et livssyn*", Kr.a 1917 — hans sidste bok — ingen av disse tvende titler var noget videre heldige, og de sa heller ikke stort). Begge bøker kom i flere oplag og begge er overmaate fængslende og karakteristiske for forfatteren. Den første behandler i sine forskjellige kapitler dels sider av moderne sjælesorg, dels av den kristelige etik, men paa et bredere humant grundlag. Boken kom paa et beleilig tidspunkt da tiden var særlig aapen for drøftelsen av kristelige spørsmaal; det var i de dage da biskop Heuchs berømte skrift „Mod Strømmen" satte sindene i bevægelse over det hele land. Da grep mange til Gustav Jensens bok for at faa retledning i religiøse ting overhodet. Den har her hat en god gjerning at utføre.

Lignende blev tilfældet med hans sidste skrift, hans svanesang: „Træk av et livssyn". Den behandler dels forskjellige spørsmaal av menneskelivet — som den foreg. — dels og især gir den stemningsbilleder i poesi og prosa og *selvbiografiske* momenter og stykker, i indirekte og tilsløret form. Dette gjælder saaledes stykket „Den umistelige“ hvor han gir indblik i sine personligste og dypeste erfaringer, men diskret og forsigtig som altid.

Hvad angaar en selvbiografi eller „erindringer“ var han ikke at bevæge til at gi noget saadant; han dudde ikke til det, sa han, naar han blev opfordret dertil; „jeg har dertil for daarlig hukommelse,“ la han til. Vi kan ogsaa si os selv at *efter hele hans karakter* laa ikke dette for ham, selvkritisk og tilbakeholdende som han var.

Var de to første typiske for hans ungdoms idealer, saa er disse to sidste typiske for hans manddoms og alderdoms „livssyn“ eller grundtone. Tilsammen gir disse tre skriftpar i den række og sammenhæng vi her har nævnt dem, *manden som han var.* Dette er hans hovedskrifter, i alle tilfælder hans *bedste* skrifter.

Allikevel er det betydningsfuldt nok det vi endnu har at nævne av hans litterære virksomhet: hans brochurer eller smaahefter og hans redaktørvirksomhet; endelig „Kristenlæren“ og „Salmeboken“. Vi tar dem i nævnte orden.

De ikke faa brochurer han gjennem aarene har utgit, betegner hans indlæg i dagens aktuelle spørsmaal hvor man ventet hans uttalelse, eller hvor han ønsket at gi sin mening tilkjende. Endel av dem er rent religiøse foredrag; de tænker vi ikke paa her; vi har tat dem med i betragtning under hans prædikener. Paa den anden side hører under denne kategori hans leilighetsvise *artikler i dagspressen*, særlig i „Morgenbladet“ som var hans specielle organ. Vi nævner her først *„De nuværende vilkaar for den norske kirkes prestetjeneste“*, der blev holdt som forelæsninger ved prestekurset i Kristiania 1898 og straks derefter utgit. De gir et godt indblik i forskjellige praktiske sider av de norske presters gjerning. Han viser sig her at ha syn for de sociale spørsmaal og for de vanskeligheter der reiser sig under *moderne* forhold. De utfylder derfor hans førnævnte „Afhandlinger“ og hans „Indledning“ der er fremkommet under andre tiders tegn.

Fra samme aar stammer det foredrag som er utgit under titelen *„En folkekirkes betydning og opgaver“*, hvilket efter sit indhold slutter sig nær til det foregaaende, og hvor Gustav Jensen gir litt av et program, idet det viser hans syn paa kirken som en *folkets* kirke. Denne brochure bør sammenholdes med en bemerkelsesværdig artikel i *„Morgenbladet“* av $^{11}/_{1}$ 1913 nr. 21 om *En fri folkekirke*, en av hans sidste artikler, som ogsaa av den grund gir uttryk for hans kirkeprogram og praktiske kirkesyn: *en fri norsk folkekirke.*

„Kirken og dens bekjendelse“ 1906 og *„Hvorledes bør vor konfirmationsordning forandres“* 1907 gir hans indlæg i aktuelle foreliggende spørsmaal; i den sidste tar han ordet for det *frivillighetsprincip* som han i det hele hævder for det kirkelige liv, men uttaler sig ellers mot videregaaende forandringer i selve handlingen som gjør konfirmationen til noget andet end det den er. *„En feil ved den nyere teologi“* 1909 er et indlæg i den teologiske strid, hvor han bl. a. bebreider den nyere teologi for dens enkeltmandskarakter samt for utryghet i resultatet. Denne viser altsaa *hvor* han — til det sidste — staar i den teologisk-kirkelige strid (sml. hans ovenanførte ord). Hans sidste brochure handler *„Om menighetsgudstjenesten“*, 1913. Man ser at alle mere eller mindre berører hans specielle interesser og er utslag av hans kirkelige virksomhet.

Under hans litterære virksomhet har vi derefter at nævne at han har været stifter eller medarbeider av trende kirkelige organer hvori han har git sine bidrag til den offentlige diskussion av kirkelige og andre spørsmaal. Nemlig først *Luthersk Kirketidende*, som han i længere tid redigerte sammen med sine venner og kolleger J. G. Blom og Andreas Hansen. Vi tør vistnok si at dette var Kirketidendens glanstid. Gustav Jensen maa utvilsomt — uten forkleinelse for de to andre utmerkede mænd — sies at være hovedmanden inden redaktionen. Hans haand var meget kjendelig inden den. Og hans betydning som Kirketidendens redaktør kan vanskelig vurderes høit nok — paa engang grundfæstet paa den gode gamle grund og samtidig med en *eleveret* tone, nobel og forstaaelsesfuld til alle sider. Saamangen en gang sa Kirketidenden i den tid det avgjørende og det forløsende ord.

Det andet blad var *„Kristelige Blade“*, som han stiftet og redigerte sammen med professor Fredrik Petersen gjennem tre aar. De indeholdt avvekslende prædikener av ham og forelæsninger (praktisk-opbyggelige) over Romerbrevet samt prædikener av Fr. Petersen. Dette rent kristelige opbyggelsesblad vandt stor anklang de faa aar det utkom. Vi skal her merke os hans samarbeide med professor Fr. Petersen, hans nære ven og aandsfælle gjennem en række av aar indtil dennes død 1903. De passet godt sammen, i deres likhet og i deres forskjel. At der var et dypt aandsslegtskap mellem de to er sikkert nok. Det som forbandt dem, var berøringen med og paavirkningen fra den nyere tids videnskap og et mere aapent syn for det humane, men altid paa et avgjort kristelig grundlag. Forskjellen mellem dem laa i deres syn paa det *samfundsmæssige*. Her hadde Fredrik Petersen *ikke* sin styrke. Han var langt mere en kristelig *individualist.* Alle hans skrifter bærer præg av det. Den Kierkegaard'ske paavirkning hadde sat merke paa ham for hele livet. Gustav Jensen, som ogsaa hadde faat impulser derfra, vandt over den efterat ha mottat det gode av den som den hadde at gi i personlig vækkende retning. Det var netop den Grundtvig'ske indflydelse som hjalp ham igjennem og for en væsentlig del præget ham — som ovenfor vist — medens Fr. Petersen syntes ganske uten paavirkning fra den kant. Men forbundne som de var med sit *ideelle* kristelige livssyn, var det let for dem at samarbeide, især i et blad av opbyggelig art som „Kristelige Blade".

Men Gustav Jensen vilde ikke være sig selv lik om han ikke hadde med et blad at gjøre for praktisk menighetsliv og arbeide. Han redigerte et blad for det *kristelige* liv (Kr. Blade) og et blad for det *kirkelige* liv inden den norske kirke (Kirketidenden). Det hørte da til at han ogsaa redigerte et blad for *menighetslivet.* Det gjorde han gjennem *„Menighetsblad for Kristiania"*, hvilket han stiftet sammen med sogneprest Blom og siden redigerte med bistand av forskjellige. Dette blad hører særlig hans *stiftsprovsttid* til og var da likefrem hans egentlige organ.

At han til tider har været med i andre blades redaktion, er det ikke nødvendig her at notere.

Som avslutning paa denne gjennemgaaelse av hans litterære virksomhet har vi endelig at omtale at de to skriftlige arbeider — begge ifølge givne opdrag — som vi her av praktiske grunde har gjemt tilsidst, uagtet det ene hører til i noget tidligere tid, alene det andet i de sidste aar. Vi tænker paa *„Kristenlæren"* og paa *„Salmeboken"*. Om begge disse to arbeider maa vi under en uhildet betragtning uttale at det svigtet for Gustav Jensen. Den betydning ufortalt som de begge, ialfald den sidste, sikkerligen allikevel vil beholde for kommende tider.

„Kristenlæren i kort fremstilling", Kr.a 1899 (nye oplag 1900, 1913, 1914), gir den kristelige troslære med særlig tanke paa de høiere skoler, gymnasier og lærerskoler, og er derfor utarbeidet efter opdrag. Det er en fin og smuk, dyp og indholdsrik bok — som alt fra Gustav Jensens haand — men *ikke* skikket for sit øiemed. Derom er vidnesbyrdene noksaa samstemmige fra alle kanter. Det var en feil at overdra Gustav Jensen at utarbeide en saadan lærebok og skolebok. Det laa ikke for ham, var for fjernt for hele hans livsgjerning og for hans naturel. Det blev derfor heller ingen lærebok, endsi skolebok. Snarest blev det en vakker liten haandbok for voksne, modne og ældre kristne som ønsket en orientering

i den kristelige lære. Hele bokens anlæg passer mere for disse end for skole-ungdom. Den er for tung, likesom den er for dyp og koncentreret. Den fængsler ikke unge sind. Og den mangler den greie, oversigtlige anordning av stoffet som skoleungdom venter og forlanger av *sin* haandbok. Det er saa vanskelig at *finde frem* til behandlingen av det og det enkelte lærepunkt, det og det spørsmaal, det og det problem i kristendommen som unge vil ha rede paa. Her er alt behandlet saa at si i en eneste sammenhæng og i et eneste aandedræt; man faar ikke puste ut før ved sidste blad, og da har man løpet igjennem alle mulige punkter og spørsmaal uten rigtig at sanse det; ti det blev altsammen næsten kun *streifet* i forbifarten. Man vil gjerne læse litt i ro om de enkelte ting, helst under hver sin overskrift eller kapitel. Men her har man kun de fortløpende paragrafer samlet under visse faa synspunkter hvorved man altfor meget mindes om at det *skal* være en skolebok. Overhodet er den for *paragrafmæssig*, baade i form og indhold.

Alt dette utelukker ikke at den for *andre* og under *andre* forutsætninger er en god og værdifuld bok.

Men det er en anden refleksion man ledes til at gjøre ved denne bok, og det er: Dette er i virkeligheten, ved siden av hans „Indledning i Prestetjenesten“, det eneste *sammenhængende* skriftverk under én virkelig samlende titel som vi har fra hans haand. Alle hans øvrige skriftlige arbeider er, som det vil sees av hvad ovenfor er fremført, kun *samle*-verker, men ikke noget *samlet* hele. Med andre ord, det er prædikener, avhandlinger, betragtninger, artikler, smaastykker, som fra de *forskjelligste* omraader er samlet i én bok, ofte under en litet sigende og litet heldig titel. Derfor heter hans bøker: „Prædikener“ — eller „Avhandlinger“ — eller „Tanker“ — eller „Træk“ o. lign. Heri er noget betegnende for Gustav Jensen. Her finder vi igjen noget av det som er hans svakhet: at han aldrig kunde *samle* sig til at gi noget helt, noget stort, noget avsluttet, noget helstøpt verk. Kun stykker og artikler, avhandlinger og prædikener. At der selvfølgelig er og maa være en vis sammenhæng mellem dem, skal ikke negtes. Men de danner ikke én bok, ett verk, helstøpt og avsluttet, utenfor det at de er samlet inden to permer. I hans bøker kunde det efter behag lægges til og tages bort flere eller færre stykker eller avhandlinger. Kun to virkelig sammenhængende bøker har han leveret, begge betegnende nok, *meget smaa*. Det er hans „Indledning“ og hans „Kristenlære“. Men den første er en andagtsbok, den anden er en skolebok. Et systematisk helstøpt, sammenhængende, stort anlagt verk *kunde* vi hat og *burde* vi hat fra hans haand: en praktisk teologi. Men fik det aldrig.

Saa har vi tilsidst *Salmeboken*, — avslutningen paa hans virke hernede — og hans livs store *tragedie*.

Dette ord maa vi bruke først og nærmest set hen til den uheldige skjæbne salmebokssaken fik, de evindelige utsættelser, som gjorde at han ikke fik opleve det som var hans livs høieste ønske: at se salmeboken i hans utarbeidelse utkommet og i bruk! For at forstaa det tragiske ved dette maa man erindre hvorledes Gustav Jensen altid før var vant til at faa det som han vilde. Alle hørte paa ham, alle bøiet sig for ham; vore høieste kirkelige myndigheter raadspurte ham; Kirkedepartementet hadde i ham — privat — sin faste stadige konsulent. Intet blev gjort uten at han *først* var spurt. Og nu — som han selv sa i sine allersidste aar: „Ingen hører paa mig mer“. Det er jo de gamles lod, omigjen og omigjen. Men en tung lod for alle. Ikke mindst for *ham* som var vant til — gjennem hele livet — at bli hørt fremfor alle andre. Men han skulde vel gjennem dette. Det var *hans skjærsild* paa denne jord. Og han gik den taalmodig igjennem, som alting ellers. Men det kastet skygge over hans sidste aar hernede, dypere skygger kanske end de fleste vet.

Men det *tragiske* ved salmebokssaken var ogsaa noget andet. Den *oversteg hans evner*. Jeg tror dette bør erkjendes, — og sies uten omsvøp. Men han forstod det ikke rigtig selv. Han som i hele sit liv var hemmet og bundet av en for stor selvkritik, han led her under en vis overvurderen av sine egne kræfter! — om vi kan bruke dette uttryk om denne beskedne mand.

Vi vil her med engang ha sagt som vor personlige opfatning at hadde han faat salmeboksarbeidet tyve aar før, vilde han i alle tilfælder ha gjort det *meget bedre*. Om det da ogsaa vilde blit helt tilfredsstillende, tør vi ikke ha nogen mening om; det er meget vanskelig at si.

At gi en indgaaende prøvelse og kritik av det hele salmeboksarbeide som det foreligger fra Gustav Jensens haand, vilde bli altfor vidtløftig og ligger utenfor min plan og utenfor min kompetanse. Jeg kan her kun gi uttryk for og gjengi den almindelige, tillike sakkyndige dom som i dette tilfælde svarer til min personlige opfatning, den jeg har opgjort mig i egenskap av et almindelig kirkelem der elsker kirkens baade gamle og nye salmer.

Hvorfor mislykkedes arbeidet med salmeboken for ham? Vistnok fordi han, relativt set, *manglet digteraanden*. *Han var ikke* *salmedigter.* Han var vor første *kjender* av salmer. Han kunde *prøve* og bedømme salmer. Men han kunde ikke *skape* salmer. Han mente at ville stelle med salmer. Men han fik ikke digterisk formet dem. Forholdsvis heldigst kunde han være i oversættelser. Det utkast han først og oprindelig fremla, vidner tydelig nok om det vi her har sagt. Der var vel neppe nogen som mottok det med tilfredshet, endsi begeistring. Det beredte alle, specielt hans venner, en stor skuffelse. Man tør vel si at efter de allerflestes mening var dette utkast *uantagelig.* At den litet velvillige mottagelse dette fik inden almenheten, gik haardt ind paa Gustav Jensen, var utvilsomt. Og dermed begyndte en flere aars aandelig lidelsesgang for ham, desto mere fordi det gjaldt hans kjæreste barn, hans alderdoms glæde, hans livs store drøm.

Vi har sagt han manglet digteraanden. Det sier vi uagtet vi vet at han gjennem aarene tidt og ofte har forsøkt sig paa salmeveien, og ogsaa har leveret mange salmer hvorom vi vel maa si at de er baade smukke og brukbare. Og endel finder vi derfor i vore religiøse sangbøker. Men neppe nogen allikevel med *aanden,* med *gnisten* som tænder, med vingefang som løfter! Sæt dem kun, selv de bedste av dem, ved siden av de typiske av Landstad, Grundtvig, Brorson, — saa gir svaret sig selv. Man kommer ikke fra det.

Naar vi nu gaar saken nærmere efter, finder vi at det hele fænomen hænger dypt sammen med Gustav Jensens karakter og anlæg som vi ovenfor — i første avsnit — har beskrevet det. Kalder vi det vi dèr sa tilbake i erindringen, forstaar vi at det ikke rigtig laa for Gustav Jensen at *la aanden* — her digteraanden — *strømme frit* og flyte uforhindret fra sine kilder i det høie eller i det dype. Han la paa alle maater baand paa sig selv, forsigtig og tilbakeholden som han var. Alt skulde prøves og sigtes nøie og formes korrekt! Selvkritiken hemmet digteraanden. Der skulde altid og overalt sættes regler, former, grænser og dæmninger for digtningens frie løp. Og eftersom han blev gammel, saa artet dette sig efter alderens lov, mere og mere i retning av smaapirkerier og puslerier, pedantiske bud og bokstavregler som druknet digteraanden og stækket salmens høie flugt. Og resultatet maatte bli som det blev. Dette kunde vi gjennemgaa og vise i det enkelte. Men foruten at det vilde bli altfor vidtløftig inden den os opstukne ramme, saa er det unødvendig her at ta opigjen hvad der er skrevet utallige gange av alleslags forfattere, mere eller mindre kyndige, rundt om i vor dagspresse og i vore tidsskrifter. Hertil og først og fremst til salmekomiteens uttalelser — som var nedsat officielt til bedømmelse av

Gustav Jensens utkast[1] — maa vi henvise dem der vil sætte sig nærmere ind i disse ting. Den levende diskussion og den hidsige strid som reiste sig saa at si overalt i landet i anledning av utkastet, viste forresten paa en glædelig maate hvordan salmeboken, specielt Landstads salmebok, laa *folkets hjerte nær*, ja i like grad høi og lav. Det var forbausende at lægge merke til hvorledes folk som man mindst skulde tro det om, la for dagen en saadan varme og kjærlighet til de gamle kirke-*salmer* som maatte gjøre en godt i hjertet!

Vi maa avslutte vore betragtninger om Salmeboken. Alt det vi har sagt, utelukker ingenlunde at det arbeide Gustav Jensen har leveret for en fornyelse av vor salmebok, vil allikevel og i alle tilfælde beholde *sit umistelige værd* for fremtiden. Han har leveret et *materiale* av den største betydning, som kun *han* var istand dertil, med en kjærlighet til saken, med en salmehistorisk kyndighet, med en fin smak og en kritisk prøvelse som vi just maatte vente av en mand som Gustav Jensen.

Dette arbeide optok da ogsaa mere eller mindre det sidste 10-aar eller vel saa det av hans liv. Han tok avsked som stiftsprovst 1911 for at ofre sig helt for sine kjære salmer. Han reiste straks til Rom for der i det første aar uforstyrret at gjøre sine forstudier og andre forberedelser til det store arbeide.

Det er da ogsaa paa dette arbeide den komite der blev nedsat til at revidere Gustav Jensens utkast har kunnet bygge. Og naar dette *komiteens* utkast utvilsomt er blit saameget bedre end Jensens oprindelige, saa kan den selvfølgelig alene takke *hans* forutgaaende trofaste og omhyggelige arbeide for dette, hvilket komiteen selv helt ut anerkjender. Og kommer nu forhaabentlig salmeboken snart ut i sin *endelig* reviderte skikkelse, da skyldes i alle tilfælde *Gustav Jensen* æren og takken fremfor nogen anden — enten den kommer under hans navn eller ikke.

4. *Det blivende efter ham.*

Naar vi nu til slutning kort vil samle resultatet av Gustav Jensens livsverk og bestemme det *blivende* efter ham, det hvormed han vil sætte merke for samtid og eftertid, saa vil vi forsøke at gjøre det mere ved at *vurdere* det som foreligger, end ved at *profetere* om det som kommer. Omend enhver vurdering av det foreliggende

---

[1] Se „Indstilling fra den til revision av stiftsprovst G. Jensens Salmebokutkast nedsatte komite“. Hamar 1918.

— idet man paapeker det *blivende* deri — eo ipso maa bli en profetering om det fremtidige, som jo er det blivende.

Sin blivende indsats har han først og fremst gjort som *prest i den norske kirke*. Ti han var *prest* av Guds naade og efter Guds hjerte — Norges første prest, dens ypperste tjener. Som det tilnavn antyder der blev hængende ved ham: Norges usalvede erkebiskop. Hans anseelse og indflydelse var i virkeligheten større end nogen biskops — han som selv aldrig begjærte en biskops stilling uagtet man atter og atter næsten med magt vilde anbringe ham der. Her forstod han vistnok selv sin rette plads og sin begrænsning. Han passet bedre til prest end til bisp. Sit livsverk gjorde han bedst som prest (og stiftsprovst). Som bisp vilde han være drat altfor meget ind i administrativt kontorarbeide som mindre laa for ham.

Nærmere set bestemmer vi denne hans blivende indsats som prest i dette tredobbelte:

1. *Hans prædikener*, som kanske fremfor alt andet vil *bli* efter ham og leve gjennem tiderne som et talende vidnesbyrd om denne enestaaende personlighet. Gjennem dem taler han, endskjønt han er død. Vi kan tænke os, ja vi tør paastaa at *hans* prædikener — ifølge sin karakter — vil overleve alle samtidens prædikantskikkelser og prækenutgaver. Samtiden hadde, som alt før nævnt, flere fremtrædende, ja ypperlige prædikanter. For at holde os til de tre ypperste eller mest typiske: Heuch, J. J. Jansen, Klaveness. Om dem er at si: Heuchs trykte prædikener gir et *altfor* avbleket billede av hans levende vidnesbyrd. Jansens var en betydningsfuld og nødvendig indsats *i sin tid*, men *har* gjort sin gjerning tilende. Klaveness talte glimrende, men og saa utelukkende til sin egen tid at hans prædikener just derfor blev prædikener for *nutiden*, ikke for fremtiden. Men Gustav Jensen har talt *for alle tider*, saa at si; ti hans prædikener var, som vi før har sagt, *tidløse*, — ikke særlig beregnet paa tiden, derfor mindre aktuelle, mere principielle, sigtende *utover* tiden. Derfor vil de *altid* kunne læses, ogsaa i kommende tider. Det væld av *tanker* som er i dem, den aand som bærer dem, vil holde dem levende gjennem tiderne naar andre prædikener falmer og visner.

2. *Hans indsats i liturgi og salmebok*. Det ligger i sakens natur at det betydningsfulde og egenartede han her efter offentlig opdrag har ydet, vil *leve efter ham*, som en varig arv i norsk kirkeliv. Herpaa er ikke fornødent at gaa nærmere ind; vi henviser til hvad før er sagt herom.

3. *Hans indsats i det praktiske menighets- og kirkeliv*. Like-

ledes under henvisning til det ovenfor fremstillede, minder vi her kun om det *slagord* han har skapt, og som just gir det bedste uttryk for hans prestelige og kirkelige idealer: *levende og arbeidende menigheter.* Slagordet er betegnende for Gustav Jensen i dobbelt henseende. Først: *levende og arbeidende.* Ti liv og arbeide var altid hans eget øiemaal og hans krav til andre, allermest paa det kristelige omraade. Dernæst: *menigheter.* Man skal vel lægge merke til at — alt tat i betragtning — dette ord karakteriserer Gustav Jensen bedre end et andet ord: kirken. Ialfald praktisk talt, i sit liv og virke, skrift og tale hadde han snarere *menigheten* for øie end kirken. Som det typisk kommer frem i en av hans mest karakteristiske salmer som vi her tar med for tillike at gi en god *prøve* paa hans salmer:

Kirken — vor mor.

Tak ske dig, Guds menighet!
Som en mor i kjærlighet
viste du mig livets vei
og for Gud opfostret mig;
bar mig først til daaben hen,
til den store sjæleven
som av kjød gjør aand igjen.

Gav saa kristen lærdom sund
som sank ned i hjertets grund,
mig ved haand til kirke tok,
aapnet helligdommens bok,
saadde i mig bønnens ord.
Gav mig rum ved Herrens bord —
saadan barnetroen gror.

La, Guds menighet, mig ei
glemme hvad jeg skylder dig!
Skam om vrak jeg daarlig slaar
paa min arv fra tusen aar!
Men var end min morsarv stor,
nu jeg ikke mere tror
for din skyld og paa dit ord.

Selv jeg kjender nu for visst
verdens frelser, Jesus Krist,
selv den store synd jeg saa,
byrde min som paa ham laa,
selv jeg saa hans øines glans
under korsets tornekrans,
da min sjæl jeg bandt til hans.

Selv han mig min synd tilgav,
tvættet med sit blod den av,
blev mig selv livskilden sand
hvor min tørst jeg slukke kan,
lærte mig at Gud er aand
og i sandhets ledebaand
fører mig en faderhaand.

Verdens frelser, Herre stor,
sign din menighet i nord!
Som en mor den fostre frem
barn paa vei til faderhjem!
Men for al ting hjælp enhver
dig i aand at komme nær.
selv at kjende hvem du er!

Men det er sandt: bakom menigheten og menigheterne lyste kirkeidealet for ham, nærmest den evangeliske kirke, og videre den hellige almindelige kirke. Derfor, om det end i første række er *menighetstanken* han har løftet høit for nutid og eftertid: *levende og arbeidende menigheter,* saa har han dog derefter tillike baaret frem *kirketanken* for de unges sind, for presternes tjeneste, for det norske kristenfolks øie paa en maate og i en grad som neppe nogen i samtiden. Her især kommer jo hans Grundtvig'ske arv tilsyne. Allikevel blev det som sagt i *praksis* mere menighetsidealerne end kirke-idealer som optok ham. Hans indsats viser i dette stykke *utover* sig selv — til fremtidens kommende opgaver, som sikkerligen mere vil staa i *kirke-idealets* tegn, saaledes som de kirkelige enhetsbestræbelser rundt om i verden tydelig vidner om. Men Gustav Jensen har gjennem sine menighetsidealer *pekt fremover* mot de kommende kirke-idealer.

Dermed kommer vi over til det vi vil betegne som hans *teologisk-kristelige indsatser* av blivende værd, medens de tre foregaaende momenter var av praktisk kirkelig art.

4. Paa det teologiske omraade er at nævne den litterære produktion inden *praktisk teologi* som vi ovenfor har karakteriseret, hans „Indledning“, hans „Afhandlinger om Gudstjeneste osv.“, suppleret med de i tidsskrifter spredte artikler av lign. karakter. Disse ting vil altid beholde sin værdi og leve efter ham, hvor beklagelig det end er at vi her ikke har et *samlet* verk.

5. Og saa det sidste som vi i *visse* henseender tør betegne som hans eiendommeligste, personligste og aandeligste indsats, det er de spor og glimt av et egenartet teologisk-kristelig *livssyn* som kommer frem mere eller mindre i *alle* hans skrifter, i form som i indhold, men særlig i endel karakteristiske avhandlinger foruten i mange enkelte prædikener (særlig 1ste samling). For at si kort hvad vi mener, kan vi bedst kalde det for *det johanneiske* drag der gaar gjennem saameget av hvad han har skrevet, og som personlig og intimt gav sig bedst tilkjende i hans allersidste, tunge og vanskelige aar. Jeg har hat anledning til andensteds (i mine skrifter) at paapeke dette nærmere. Og jeg skal derfor her — for at belyse saken — kun henvise til hans merkelige avhandling (atter med en beskeden og litetsigende titel som han saa ofte forsynte sine opsatser med!), nemlig: „Nogle bemerkninger i anledning av J. H. H. Brochmanns bog“ i Luth. Kirketidende 1896. II. Titlen skal i sandhet ikke lokke noget menneske til at se paa denne avhandling som i virkeligheten er noget av det merkeligste Gustav Jensen overhodet har skrevet; den gir nemlig en aandfuld utsigt over kristendomskikkelsens utvikling inden kirken i lys av kirkens enhet. Derfor har jeg anvendt den og bygget paa den i min bok om „Kirkens enhet“, hvor jeg nærmere har redegjort for saken, og hvortil jeg derfor maa henvise. Gustav Jensen peker her profetisk

hen paa *den kommende Johannes-kirke* som den hvori kirkens enhet engang ideelt og reelt vil fuldbyrde sig.

Og det vil vi lægge til som vort sidste ord i denne skildring av Gustav Jensen at har nogen iblandt os i sin person, i sin prædiken og i sit praktiske virke forbilledlig pekt hen paa den johanneiske apostelskikkelse i dens egenart, saa har *han* gjort det. Og det hvad enten vi tænker paa Johannes som kjærlighetens apostel eller vi tænker paa hans intuitive og kontemplative aand, der altid søker hen til de dype grunde og alle tings enhet i Gud, mystikeren og empirikeren i én person, han for hvem autoritet og frihet gik sammen til ett, for hvem det at kjende og det at elske var ett og det samme — og som derfor bedre end nogensomhelst personlighet ellers kunde fremstille det profetiske forbud paa kirkens kommende enhet.

STIFTSPROVST EINAR SKAVLAN. 1845-1923.

AV

EINAR DIESEN.

Skavlan var født den 29. august 1845 paa Herøy prestegaard paa Sunnmøre, hvor hans far Aage Schavland dengang var sogneprest. Familienavnet stammer fra gaarden Skavlan i Snaasen. Derfor bestemte Herøy-prestens barn sig til at forandre skrivemaaten i slegtsnavnet fra Schavland til Skavlan.

I 1861 blev faren forflyttet fra Herøy til det residerende kapellani ved Domkirken i Trondhjem. Familien var stor, 7 sønner og 5 døtre, og Einar var den femte i rækken av barnene. Han kom ind paa Realskolen, men det saa ikke ut, som om han vilde gaa den studerende vei. Straks efter konfirmationen gik han tilsjøs, og tanken var nok at bli sjøofficer. Imidlertid forandret han snart beslutning. Han kom hjem og begyndte at læse til artium. Han blev privat dimitteret og tok sin eksamen i 1865, og efter andeneksamen begyndte han paa teologien.

Skavlan var en frisk og freidig natur, temmelig frisindet i sine anskuelser og blev et interesseret medlem av Studentersamfundet, en tid endog medlem av dets styre under Bjørnstjerne Bjørnson som formand. I det skandinaviske studentermøte i Kristiania 1869 var han en virksom og begeistret deltager. En av hans ungdomsvenner skriver om ham: Han var i bedste forstand en „glad“ student med et folkeligt livssyn og en eiendommelig ungdomsfriskhet som virket meget sympatisk paa likestemte personligheter.

Til møtets utflugt til Ringerike skrev Skavlan en meget fornøielig „Spisevise“, hvor det bl. a. heter:

Hvor næsset breder sin grønne slette
paa tyrkisk vis vi tilbords os sætte.
Der vælder frem av naturens skjød
sex tusind duftende smørrebrød.
— — — — — — —

Av fugl og fisk findes exemplarer.
Dog — fuglen over vort hode farer,
og fisken smutter i fjordens tang,
den bad sig undskyldt for denne gang.

Skavlan kom i denne tid ogsaa i nær forbindelse med Christopher Bruun og folkehøiskolens mænd hos os, og det var vel grunden til, at han efter at ha tat teologisk embedseksamen i 1870 ikke straks gik ind i prestelig virksomhet, men oprettet selv en folkehøiskole i Skodje paa Sunnmøre, hvor han virket et par aar. I 1875 blev han utnævnt til sin fars personelkapellan ved Domkirken i Trondhjem, og var efter farens død i 1876 i nogen aar konstitueret i hans embede, indtil han i 1879 blev utnævnt til sogneprest i Beitstaden i Nordre Indherreds provsti i Trøndelagen.

Det var i de politisk sterkt bevægede tider i 80-aarene han begyndte sin prestegjerning her i denne i politisk henseende sterkt radikale menighet. Og skjønt han selv var meget frisindet i anskuelser, saaledes en ivrig tilhænger av „det rene flag“, fik han ofte et tungt og besværligt arbeide som prest og sjælesørger, særlig paa grund av den religiøse indifferentisme, som dengang var saa utbredt her i denne hans menighet. Men modig og ufortrøden som han var som sjælesørger, klar og varm i sin forkyndelse av det centrale i kristendommen, vandt han efterhaanden ikke bare menighetens respekt og høiagtelse, men ogsaa dens kjærlighet og tillid. Det er saaledes betegnende, at da han engang i sine sidste leveaar blev spurgt, hvor han hadde trivedes bedst som prest, svarte han: Min lykkeligste tid tilbragte jeg i Beitstaden. — Til stor støtte for ham under arbeidet her i Trøndelagen var den presteforening, som 7-8 unge prester i samme provsti hadde dannet. Den blev av skoledirektør Bonnevie kaldt „Ynglingeforeningen i Nordre Indherred“. Dens medlemmer var: Sven Gottfried Bøckman, sogneprest i Stod, senere residerende kapellan i Bragernes; Jens Grimelund, residerende kapellan paa Inderøy, senere sogneprest i Støren; Mathias Hermanrud, personel kapellan paa Inderøy, senere residerende kapellan i Eidsvoll; Olaf O. Lassen, sogneprest paa Ytterøy; Johan Carl Frost, sogneprest i Stenkjær, senere sogneprest i Vaale i Jarlsberg; Lars R. Hirsch, Bøckmans eftermand i Stod, senere sogneprest i Kragerø; og Einar Skavlan. Disse møttes jevnlig og var hverandre indbyrdes til megen hjælp og opmuntring og retledning under arbeidet i disse vanskelige og politisk saa oprevne tider.

I 1887 blev han utnævnt til sogneprest i Aarstad ved Bergen. Han var den første sogneprest her, idet Aarstad sogn tidligere hadde hørt under St. Jørgens hospitalsprestembede i Bergen. Det følgende aar blev han provst i Midthordland.

Det var helt andre religiøse og kirkelige forhold han nu kom op i, men han forstod ogsaa her ved sit likefremme og hjertevarme væsen, sin enkle og indtrængende forkyndelse og sin utrættelige arbeidsomhet at vinde menighetens kjærlighet og tillid. Hans udprægede kirkelige syn bragte ham dog ikke i noget motsætningsforhold til indremissionen. Betegnende er, hvad en gammel troende kone i Aarstad, en som hadde staat presten nær i menighetsarbeidet i mange aar, sa paa sin eiendommelige maate om Skavlan: *Der* var det smør helt tilbunds.

Han tok virksom del baade i arbeidet for hedningemissionen og sjømandsmissionen og var ogsaa en tid medlem av hovedstyret for den sidste. I denne egenskap var han med paa en visitasreise rundt til de europæiske sjømandsmissionsstationer i London, Shields, Leith, Rotterdam, Antwerpen og Havre.

I 1900 blev han prest ved Bodsfængslet i Kristiania, en stilling han kun indehadde et par aar, og hvori han vistnok ikke følte sig synderligt hjemme, og hvor hans virksomhet heller ikke satte nogen større spor.

I 1902 kom han saa tilbake til Trondhjem som stiftsprovst og sogneprest ved Domkirken, hvor han hadde begyndt sin geistlige løpebane. Her virket han til han i 1917 tok sin avsked og flyttet til Kristiania, hvor han siden bodde som pensionist. I Trondhjem var han saa uheldig ved et fald paa en issvull at brække laarhalsen, saa han blev halt paa det ene ben for resten av sin levetid. Han var desuten hjemsøkt av megen sygdom, saaledes led han i mange aar av sukkersyke, og da han flyttet til Kristiania var den ellers saa sterke og kraftige skikkelse en legemlig brutt mand. Han døde 6. februar 1923 efter en tids sygdom og en smertefuld operation.

Skavlan blev i 1877 gift med Johanne Louise Brun Bomhoff, datter av kjøbmand Constants Bomhoff i Larvik og hustru Jørgine f. Gether. Hun døde i Kristiania 1919 og aaret før døde deres eneste datter

Aagot. Disse tunge sorger tok sterkt paa den allerede forut saa prøvede mand og gjorde ham saa ensom i hans siste leveaar. Han holdt sig dog oppe længe ved arbeide. Hans besøk hos syke og gamle var altid saa kjærkomne. Prøvet som han var hadde han altid et godt trøstens ord til andre lidende, og der var oprigtig sorg i Fagerborg menighet, hvor han bodde de sidste aar, ved budskapet om hans siste lidelsesfulde sygdom og død.

Skavlan var av naturen livsfrisk og munter, dog undertiden med et melankolsk drag. Han var i sine tidligere aar meget av et friluftsmenneske, en ivrig fotgjænger og turist. Han var en embedsmand av den gode gamle skole, yderst samvittighetsfuld og nøiagtig i sit arbeide, fordringsfuld og streng overfor sig selv og offervillig ofte langt utover rimelighetens grænser. I sin omgang med folk var han jevn og likefrem, mot de syke og de smaa i samfundet mild og god. Derfor vandt han ogsaa alles hjerter for sig, hvor han var.

Hans litterære virksomhet var vel ikke saa betydelig; men han leverte ofte bidrag til kirkelige blade og dagspressen og var ogsaa en tid medredaktør av Luthersk Kirketidende (1901 II — 1902).

Han blev for sin embedsvirksomhet hædret med Olavsordenens ridderkors. Og en aandens riddersmand var han i al sin færd, ærlig og trofast, modig og uforfærdet i sin herres tjeneste.

STATSRAAD JØRGEN LØVLAND. 1848-1922.

KIRKE- OG SKOLEMANDEN.

AV

S. BRETTEVILLE JENSEN.

Jørgen Gunnarson Løvland, f. 3. februar 1848, bondesøn fra Lauvland i Evje i Setesdalen, uteksamineret fra lærerseminariet i Holt 1865, skolelærer i Kristianssand 1867-78, amtsskolestyrer i Nedenes amt 1878-84, redaktør av „Kristiansands Stiftsavis" 1884-92, stortingsrepræsentant fra Kristianssand 1886-88 og 1892-98, statsraad 1898-1903 (Arbeidsdepartementet 1898-99, 1900-3, i Stockholm 1899-1900), statsminister 1905 (i Stockholm), statsraad 1905-7 og statsminister 1907-8 (Utenriksdepartementet), toldskriver i Kristiania fra 1908, toldkasserer sammesteds fra 1912, stortingsrepræsentant fra Bratsberg amt 1913-15 (stortingspræsident), statsraad 1915-20 (Kirke- og Undervisningsdepartementet), toldkasserer i Kristiania fra 1920, død 21. august 1922.

Det er naturlig at det ogsaa i „Norvegia Sacra" siges noget om statsraad Løvland i hans forhold til *kirke* og *skole*. Gjennem adskillige aar indehadde han jo en meget indflydelsesrik stilling naar det blir spørsmaal om skolens og kirkens kaar i vort land.

Nogen let opgave er det imidlertid ikke at prøve sig med en samlende karakteristik av Løvland som „kirke- og skolemand". Det maa jo nemlig utvilsomt medgis at den tidligere folkeskolelærer og bladmand, stortingsmanden og maalhøvdingen Jørgen Løvland i første række var *politiker* — altid optat og virksom med liv og sjæl i det vi pleier kalde „storpolitiken". En av hans allernærmeste i slegten har vistnok sagt mig at Løvland selv kunde kjende det som en god hvile, med større leilighet til frit studium, naar han til sine tider kom utenfor storting og regjeringslokaler. Men — en faar nu sterk mistanke om at Løvland fremforalt visste noget om hvad det betydde at længte ind mot det igjen — og være midt oppe i det som en av dem der stelte med landets saker, i arbeidsansvar og arbeidsglæde, blandt dem som pleiet raad sammen og bautet sig vei fremover mot det de vilde og med den bør som kunde bli at faa i det politiske farvand.

Læser vi professor Kohts sympatiske og interessante karakteristik av Løvland[1], merker vi hvordan denne trang til politisk liv og virke alt mer blir uttryk for statsraad Løvlands mest centrale livsinteresse, likesom den uten tvil svarte til hans særegne og usedvanlige evneanlæg.

Nu hørte Løvland avgjort til de politikere som paa personlig maate arbeidet med ideer. Det var ham ingenlunde nok at „ha noget mellem hænder". Vi kan bare tænke paa hvad maalsaken betydde for ham rent personlig, i hvor høi grad den netop hadde *hans hjerte.*

Og som det gjælder maalsaken, saa skulde jeg tro man med tanke paa det meste av statsraad Løvlands livsvirke tør bruke de indledningsord hvormed professor Koht karakteriserer ham: *Det var so rikt eit hjartelag i all gjerninga hans.*

Sikkert tør vi, uten at lage legende, gjøre bruk av disse ord hos Koht med særskilt tanke ogsaa paa Løvlands forhold til skole og kirke i Norge.

I.

„Les og veks!" — de ordene, fortæller Torleiv Hannaas[2], skar Jørgen Løvland som tolvaaring ind ved siden av navnet sit i en skogløe paa Lauvlandsheia i Sætesdal.

Naar vi vet hvor meget Løvland med de Vinje-ordene karakteriserer sin egen livsvokster, og naar vi mindes alt han satte ind paa at skaffe sig kundskap og almendannelse, selv om mangt maatte indhentes i aar da folk med lettere livskaaar gjerne var færdige med de saker, saa tør vi nok være sikre paa at *skolen* var noget han omfattet med virkelig *personlig* interesse: Han visste hvad det betydde at faa *den* god, — at den maatte bli meget bedre end den skole han selv hadde faat stifte bekjendtskap med som elev og som lærer.[1] Naar statsraad Løvland var en tilhænger av *„enhetsskolen“*, betydde det ikke at han saa det som et ideal at skaffe *alle* saa meget teoretisk undervisning som mulig —, han kunde ofte la falde kritiske ord om en skolegang som gjorde uskikket til det landsens enkle arbeide, som maatte bli saa manges livskaar i et bondeland som vort. Det var ideen om „en demokratisk folkeskole for barnealderen“, med mest mulig like fremgangskaar for alle, som han vilde med den. For folkeskolen ikke mindst var efter hans syn „det bedste ikke for godt“. Som journalist, tingmand og statsraad var han altid med naar det gjaldt at ta et løft for at faa tingene fremover paa dette omraade. Saa var han ogsaa en tilhænger av *den 4-aarige lærerskole* —, mente blandt andet at ogsaa folkeskolens arbeidere maatte faa leilighet til at lære et fremmed sprog. Som han selv ikke kunde tænke sig at undvære de aapne vinduer ut mot verden, som hans, væsentlig selvtilegnede, sprogkundskaper hadde skaffet ham, saa var det sikkert bare en naturlig sak for ham i saa maate at lette andre veien — og netop for dem som skulde tjene i folkeskolen. Løvland hadde ikke blot syn for den fare vi tænker paa naar vi nævner det til uplikt brukte ord „seminarisme“. Han skjønte hjælpen mot den bedst var at finde i en saavidt mulig grundig lærerutdannelse som gav saa megen indsigt — og utsigt — at det bød vern mot den kortsynte og overfladiske selvgodhet. Derfor kunde han kjende som nødvendig og værdifuld en utdannelse som paa et vis gav meget mer end det likefrem blev bruk for i folkeskolen. Og han — og de som deler hans syn — har nok ret i det. Det var det samme ideelle vidsyn som bestemte Løvland naar det 'for den høiere skole gjaldt spørsmaalet om paa ny at skaffe nogen plads for de gamle *klassiske sprog.* Det tjener Løvland til stor ære at det blev ham, den gamle bondehøvding, som paa trods av regjeringens flertalsindstilling i sin tid drev igjennem sit forslag om øket plads for latinen, og om en valgfri græskundervisning — drev det igjennem endog med enstemmig stortingsbeslutning[1].

---

[1] Syn og Segn XXIX, 1923, s. 1-17. 49-63. — [2] Norsk Aarbok 1922, s. 158.

---

[1] Efter at Løvland hadde forlatt lærergjerningen, vedvarte hans direkte forbindelse med skolen i en lang aarrække,, idet han var medlem av skolestyret i Kristianssand 1885-97 og dets formand 1889-95 og fra 1891 til 1898 var han medlem av eksamenskommissionen for lærerseminarierne

Løvlands arbeide for paa denne maate igjen at faa gjort noget mer ut av de gamle klassiske sprog hadde utvilsomt sammenhæng med hans interesse for de nye *landsgymnasier.* Av flere grunde maatte denne dannelsesvei selvsagt faa en forstaaelsesfuld ven i Løvland, selv om det nok er de som synes han stundom satte noget litet autoritet ind paa dem. For disse gymnasier ikke mindst ønsket han at søke tilbake til *gammel rot og sammenhæng* — ikke bare ind mot folket i vore bygder, men ogsaa tilbake til gammelt kulturelt-pædagogisk fællesliv. Ogsaa latin hadde han forresten i sine senere aar tat fat paa at studere, og han vedkjendte sig blandt sine demokratiske venner sin umoderne interesse for de gamle sprog. Selv sa han leilighetsvis til en av vore universitetslærere: „Eg var òg med og kasta latinen og gresken ut or skulen; men ein kann stundom sjaa at ein hev gjort gale, og taka det i seg att." Kirkens mænd vil i første række vite statsraad Løvland stor tak for hans uavhængige og vidsynte stilling i denne sak. Saa længe det skal bli tale om at drive virkelig teologisk studium, faar det selvsagt meget at sige at skolen i nogen grad kan lette den arbeidsbyrde som det nødvendigste forberedende sprogstudium altid kommer til at bli. Uten Løvlands indsats paa dette punkt vilde teologiens arbeidskaar ha været endda betydelig daarligere end de er den dag idag.

Mindre bestemt traadte Løvlands forhold til *folkehøiskolen* frem i hans offentlige virksomhet. Aabenbart gjennemlever folkehøiskolen for tiden ganske kritiske tider i vort land. Paa flere maater har den hos os hat trange vekstkaar — mistænkt og undervurdert som den fra første stund saa ofte blev baade fra politisk og religiøs-kirkelig konservatisme. Det er imidlertid som bekjendt gaat den langt over motstandernes ønske og forventning. Og det er vel ogsaa blit mer og mer klart at den har hat og har en særskilt vigtig opgave, netop i vort folkeliv, slik som en av høiskolens første mænd, Lars Eskeland, nylig varmt og overbevisende har lagt det frem i sin personlig følte og tændende bok: Folkehøgskulen ein livstenar. Det synes mig ganske klart at det er noget av en folkesak at styrke høiskolens stilling i vort land, øke dens magt til at bli hvad den altid har villet, en virkelig *persondannende* ungdomsskole med ideel lægning, skikket til at tjene livet, med front paa engang mot en materialistisk kulturstrøm og en sneversynt, livsfjern kristendomsform. Men det ser som sagt ut til, at den faar nok at bestille med at verge om sin ret som dannelsesanstalt i høiere linje end den almindelige fagskole. De lærerkræfter den eier, om hvilke det tør brukes saa stort et ord at de ogsaa virkelig i nogen grad betyr *personligheter* — de *maa* ha frihet og albuerum i høiere grad end naar talen blir om andenslags „skoler". Det ligger i sakens natur. En statsunderstøttelse som maatte kjøpes med en kontroll som betydde ufrihet i lærervalg og budgetmæssig tilskaaret timetabel, med kanske optil 20 timers ukentlig „undervisningspligt", vilde bli rent ut skjæbnesvanger for høiskolegjerningen. Sikkert hadde Løvland, om han nu hadde hat med disse ting at gjøre, følt med høiskolefolket i denne sak, saavisst som han ifølge hele sit livssyn al sin tid hadde den forstaaelsesfulde interesse netop for folkehøiskolen. Maatte hans aand faa bli den raadende naar det nu gjælder spørsmaalet om høiskolens fremtidige livskaar i vort folk. Jeg er ikke i tvil om at de da kommer til at bli levelige.

---

[1] De som noget oftere har hørt Løvlands stortingsdebat, undrer sig forøvrig ikke over hvor meget den mangen gang kom til at bety: Jevn som hans tale faldt, uten sterke midler, mer som en samtale i en vennekreds, eiet den ikke litet suggererende magt, — netop fordi den ved selve sin fremstillingsform i høi grad gav den sak han bar frem, præg av det sundt selvforstaaelige. Jeg har under Løvlands debat maattet tænke paa den gamle homiliform —, med den styrke som dens jevne naturlige fremstilling bød, jevnført med den større oratoriske utbygning og gestus.

II.

Paa ett vis høvet det ialfald sers godt at ha en mand som Løvland til chef (1915-1920) for det departement som her hos os har den ikke lette dobbelte opgave, at tilgodese baade *skole og kirke.* For det stemte netop med hele Løvlands livssyn at se de to ting sammen. Som han vilde en folkelig skole i ordets bedste forstand, saa vilde han ikke mindst en *folkelig kirke*, en kirke med vilje og evne til at gi rum for det *hele folk*, med gode kirkelige livs- og arbeidsmuligheter for „læg og lærd", og med prester som var folkelige efter det bedste vi lægger ind i ordet. „Presterne skal være folkelærere, folkeførere i alt godt", kunde han sige. Slik som den kirkelige og teologiske utvikling er blit hos os, har det utvilsomt hat sine store fordeler at kirkestatsraaden som regel ikke har været prest. Enten var han i saa tilfælde gjerne blit en mer utpræget partimand — hvad der ikke vilde være heldig —, eller saa hadde man maattet søke ham blandt dem hvis navn ikke hadde betydd saa meget inden kirken. Hermed skal ikke være uttalt at vi ikke har bruk for, og billig krav paa, større geistlig sakkyndighet i departementet. Heller ikke skal det være sagt noget altfor stort ord om de politikere som fra tid til anden har sittet i kirkedepartementet. Men om statsraad Løvland kan det med fuld ret siges at han paa flere maater gjorde endog meget god fyldest for sig paa denne utsatte plads. Vi var — som bekjendt — ingenlunde altid helt fornøiet med ham. Hverken den ene eller den anden kirkelige retning. Hans styre kjendtes ikke saa sjelden sóm politisk beregnet avbalancering. Men selv om det er rigtig og nødvendig at dette blir sagt, saa er det likesaa sikkert at denne hans kirkepolitik ogsaa hadde sammenhæng med en *personlig grundopfatning*. Og uten at tilhøre nogen kirkelig eller teologisk „retning“ var statsraad Løvland paa engang en betydelig personlighet og en mand med virkelig forstaaelse og interesse for kristendom og kirkeliv i Norge.

Alt fra opvekstaarene i Sætesdal eiet han slik interesse og forstaaelse.

Det var dengang i Evje ikke litet vækkelsesliv med opbyggelige „samlinger“ — Løvland likte godt netop dette ord som navn paa de religiøse lægmandsmøter —, og han satte i sin ungdom pris paa at være med der. Ikke mindst fordi disse samlinger var præget av den ældre haugianske aand, med fordringsfri stedlige kræfter, uten det senere utprægede emissærvæsen. Han mente det var sundt og godt naar de kunde opbygge sig ved de jevne kristne lægmandsvidnesbyrd fra sin egen hjemlige kreds og med den fordringsfri utnyttelse av den ældre sterke, solide opbyggelseslitteratur. For hans syn paa kirken fik det ikke mindst betydning at han i sin barndom og ungdom kom i berøring med prester som han satte meget høit — baade i konfirmationsaaret og ellers. De to Evjeprester *K. O. Knutzen* og *G. F. Dietrichson* (biskopens far) bevaret han hele livet igjennem i kjærlig og ærbødig minde. „Det var prester det“, kunde han sige. Med stor sympati omtalte han ogsaa mænd som sogneprest *Harald Arnesen* som han lærte at kjende under sit ophold ved Holt Seminar, hvor Arnesen var andenlærer, og hvis timer i troslære og kirkehistorie Løvland satte megen pris paa. Det var ikke vanskelig at forstaa — ogsaa fra besøk hos ham i departementet — at Løvland gjerne vilde „stelle godt for presterne“, som han sa. Han hadde ikke smaa tanker om hvad en god prest og en aapen prestegaard kunde bety i vort folk. Han undte os av ganske hjerte hjælp til slikt som vore videnskabelige prestekurser, og det var ham en personlig glæde at faa være med paa at arbeide frem den nye, efter omstændigheterne ganske tilfredsstillende geistlige lønningslov av 1921. Han hadde ogsaa været med i prestelønningskommissionen av 1890 i aarene 1892-95.

Selv skal Løvland, efter ord fra dem som stod ham særskilt nær, i tidligere tid ha kjendt sig tiltalt av den ældre pietisme — han hørte ogsaa i sin tid med forkjærlighet Brødremenighetens prest i Kristiania.

„Senere vokste han jo, av forskjellige grunde, utover pietismen. Paavirket av Grundtvig, Ole Vig, og ikke mindst av Christooper Bruun. Videre frigjordes han ved sin utstrakte læsning bl. a. av kirkehistoriske verker. Ved sine omfattende studier av fædrelandets historie fik han aapent øie for den mægtige indsats Hellig Olavs kirke var i folkets liv gjennem aarhundreder, og for den fornyelse som skedde ved Luther." „Vi talte," siger broren[1], „ofte om Hauges vækkelsesarbeide i landet, og han hadde godhet for dette. Men det var for ham kun en utløsning av det som var fra før i folkets religiøse liv, oparbeidet fra svundne tider i heim, kirke og skole. Han saa paa kirkens liv med historisk syn og oversigt for hvert avsnit, med forstaaelse av opgaverne i hvert av disse. Fædreland, kirke og tungemaal gik for ham sammen. 'Gud signe vaart dyre fedraland' var uttryk for hans inderste kjensle. Det var hans hjerte saart naar nogen haanet disse værdier; det oprørte hans ellers rolige sjæl paa det sterkeste." Utvilsomt er det ogsaa rigtig naar det er blit sagt: „det var ikke litet av barnet igjen inde i Løvland." Likeoverfor det almindelige uhistoriske, rotløst isolerende syn paa Hauge og Hauge-bevægelsen er det velgjørende at møte hos en mand som statsraad Løvland en saadan paa engang forstaaelsesfuld og virkelighetsnær opfatning av tingene.[2] Skal det bli tale om at arbeide frem et anderledes oversigtlig og retfærdig syn paa kirkeliv i Norge, maa det ikke mindst bli spørsmaal om at vække forstaaelse for dette moment i utviklingen.

Som Løvland i sit kirkelige syn søkte langt tilbake og vaaget at tro stort om de værdier som hang sammen med gammel kirkelig sed og skik, saa var han som bekjendt avgjort *bredkirkelig*. Rummelig maatte efter hans syn en folkekirke være —, baade efter sit væsen, om den ellers skulde høve med navnet, og for at tilgodese det forskjelligartede religiøse og kirkelige liv som rørte sig i den, og som hver for sig baade hadde ret til at leve og en indsats at sætte i det samlede kirke og kristenliv.

Det er utvilsomt ganske misvisende at føre denne Løvlands bredkirkelighet tilbake til en opportunistisk verdslighet. Den har først og fremst sammenhæng med et personlig syn for virkelige værdier, og med en maalbevisst tanke for hvad som vilde gagne kirke og kristendom i Norge. Det er fuldt forsvarlig at forutsætte en virkelig *personlig* interesse hos Løvland, naar det spørges om disse ting. Som han selv kunde gi sig ivei paa reise for personlig, ved selvsyn, at undersøke slikt som forholdene ved en ny kirkerestaurering — f. eks. i anledning av Sandsvær kirke i Numedal —, saa arbeidet han ogsaa i „professorstridens" dage gjennem længere tid med interessert sammenhængende læsning av det Nye Testament, for saa vidt mulig at danne sig en personlig mening om spørsmaalene. Han var forøvrig fra ungdommen av ved selvstudium inde i sin Bibel som sikkert ikke mange av vore aktive politikere. „Han var," siger broren, „kjendt i Bibelen fra ende til anden." — Enkelt og gripende gav Løvland engang, ved Bibelselskapets 100-aars-jubilæum, officielt uttryk for sin vurdering av Bibelen. „Det kan føres statistik over dens utbredelse. Men tænker vi paa hvad Bibelen har faat betyde i de tusener av hjem i vort folk, da strækker ingen statistik til." — De kirkelig religiøse ting omfattet han saaledes med stor interesse. Fra barndommen var han gjennem hjem, skole og kirke knyttet til de religiøse ting ved sedvaner, undervisning og hjertelag. Hans barndoms lærer var en from og god mand, og han stod i hele sit liv i stort venskap til ham.

---

[1] Brev fra broren, kirkesanger A. Løvland, til forfatteren.

[2] Det er i nær slegt med den betragtning som ligger til grund for høiskolemanden Nils Sivertsens vurdering i Kirke og Kultur XXX, 1923, s. 418-29: „Kyrkja i Noregs soga".

Som Løvland selv visste at vurdere vor gamle lægmandskristendom, med dens folkelige opbyggelsesliv, saa han ogsaa noget meget betydningsfuldt i det at prest og lægmand kunde gaa godt sammen. For det kirkelige livs egen skyld burde det, mente han, staa respekt av prestestillingen. Han var ikke meget stemt for „*lægmandsprester*", og trodde ikke stort paa at „folket" vilde ha dem. Under ingen omstændigheter vilde han gi lægfolk nogen slags *regulær* adgang til prestestillingen. Jeg husker hvordan han engang under den værste prestenød i sterke ord uttalte at en solid presteutdannelse var dobbelt nødvendig netop i *vor* kulturtid. „Vi faar bie," kunde han sige. „Det kan snart bli bedre igjen med prestetilgangen." Det ser jo ut til at han faar ret i det. Derimot hadde han intet imot at lægfolk, hvor det passet med forholdene, fik ta mere del i det kirkelige gudstjenesteliv. Engang nævnte han for mig en plan han hadde om indførelse av læge „forelæsere" i kirken — med sigte ogsaa paa en rikere indførelse i Bibelen under menighetsgudstjenesten og i tilknytning til gammelkirkelig tradition.

Saa tør man nok ogsaa uten at lage legende tale om en virkelig *personlig* interesse hos Løvland i sammenhæng med den *kirkelige menighetsorganisation* som han satte ut i livet. Han vilde gjerne opdrage menigheterne til større „selvstyre“ ved at gi dem flere arbeidsopgaver, større ansvar i kirkelige saker. „I ottiaarene var han“ — sier broren — „varmt interessert for organisation av kirken, og støttet Jakob Sverdrup i den sak.“

Men han holdt rigtignok avgjort fast paa to ting: Vort lands religiøse og kirkelige forhold i det hele gjorde det uomgjængelig nødvendig at denne kirkeforfatning ogsaa gav rum for en *kirkelig centralmyndighet* i mer end navnet. Og organisationen maatte gjøre helt alvor av at være „*folkekirkelig*“. Det maatte ikke kunne bli tale om nogen „indremissionskirke“, med stemmerets- eller valgbarhetsbegrænsning av nogen eksklusiv art. Den saakaldte „frie folkekirke“ betydde for ham altid et forsøk paa at gjøre den norske kirke om til konventikel. Og var det noget han ikke vilde være med paa, saa var det det. Personlig ønsket Løvland, som bekjendt, at ha faat lovfæstet baade navnet sokneraad og en valgmaate med *fælles* valg-dag og -sted for borgerlige og kirkelige valg. Begge dele kan jo ta sig adskillig profant ut. Men bakom Løvlands syn paa disse ting laa en dyp forstaaelse av den sammenhæng mellem kirke og folk som dels tør forutsættes og som dels netop maa bli at sætte som maal og arbeidsprogram i fremtiden. Hvad vi alt nu har set av den nye valgordning — med den minimale og tilfældige deltagelse i de kirkelige valg —, synes at gi Løvland større ret end de fleste av os dengang tænkte os mulig. Imidlertid har han dog, ogsaa med den nuværende ordning, lagt det i folkets egen haand at sørge for valg som kan gi uttryk for mer end nogen tilfældige partisyn. De „forholdstalsvalg“ som man ogsaa paa dette omraade snarest maa faa lovfæstet, ligger efter mit skjøn netop i linje med hvad statsraad Løvland vilde efter hele sit kirkesyn. Fremtiden faar iøvrig vise hvor stor interesse den hele menighetsorganisation formaar at avvinde vort folk som helhet.

SOGNEPREST SIGVALD BLAKER. 1848-1922.

AV

H. G. HEGGTVEIT OG AUG. B. JAHNSEN.

I.

Sogneprest Sigvald Blaker tilhørte efter traditionen en gammel anset adelig slegt ved navn Munk, der oprindelig skrev sig fra Danmark, men som har været i Norge, ialfald i Lom i Gudbrandsdalen over 400 aar.[1] Efter gamle skindbreve har der paa gaarden Blaker i nys nævnte prestegjeld bodd høiættede folk helt fra 1299; men det er ikke mulig at følge slegtsoverleveringen uavbrutt til vore dage; saa meget fortæller dog de gamle dokumenter nedigjennem tiderne, at det er meget sandsynlig, at Munk-ætten har levet paa Blaker som sit hovedsæte fra før reformationen og til nu. En ved navn Lasse ellers Lars Munk omtales i et oldbrev av 1519. Hans søn Henning bodde ogsaa paa Blaker, og siden skimtes ættens tilværelse og liv dèr i traditioner, dokumenter og bevarte slegtsnavne like ned til nutiden. Henning hadde en bror Olav (Oluf), der eide Helstad. En av disse to brødre har vistnok havt en søn, som hette Rolv og eide fædrenegaarden omkring 1540. Hans søn bar navnet Mikkel og er nævnt i de gamle lensregnskaper for Akershus 1557-58. Han levde i 1612 og eide da baade Blaker og gaarde i Skjaak, Dovre, Romsdalen, Romedal og Øier. Slegtsfølgen kan ikke slaaes fast, men av en sak ved Hamar lagthing i 1611 og 1612 sees det klart, at han var en ætling av Henning Munk. Ældste søn av Mikkel Blaker hette Rolv og fik gaarden efter sin far; Rolv ser ikke ut til at ha opkaldt sin far, for navnet Mikkel faldt bort i ætten med hans far. Av sønnens børn kjendes Sevald og Lars; Sevald fik Blaker, men Lars studerte og blev sogneprest i Aal i Hallingdal. I Loms kirke hænger en tavle med billede av ham og hans nærmeste familie. Den har følgende indskrift: „Denne Tavle haver hæderlig og vellærd Mand Hr. Laurits Rolfsen Sogneprest i Aal Sogn udi Hallingdal og hans kjære Hustru ærlige og dydige Kvinde Maren Jacobsdatter foræret Loms Kirke udi Guldbrandsdalen. Sin kjære salige afdøde Fader i Herren, erlig vis og forstandig Mand Rolv Migelsen Blager, til en sønlig Afmindelse for mange faderlige Velgjerninger. Denne Tavle er fornyet 1799. Rolv Sevaldsen Blager“. Efter denne Rolv Mikkelsen har mandsnavnet paa gaarden været Sevald og Rolv helt til vore dage. Navnet Henning har holdt sig i ætten, bl. a. st. paa Garmo, der Munkætten fremdeles lever. Til den gamle æt hørte sikkert Henning og Anders Munk, der virket som prester paa Vaage, Henning 1681-96 og Anders 1724-36. Ætten er ellers spredt vidt om i prestegjeldene Lom og Skjaak og har sikkert friske skud i flere bygder, bl. a. Faaberg. Munk-slegten var ogsaa indgiftet med nogle av storætterne paa Vaage, saaledes med Eldjarn- og Bratt-ætten paa Valbjørg.

---

[1] Se Ivar Kleiven, Lom og Skjaak, s. 384 f. Sigrid Undset, Kristin Lavransdatter II, s. 58.

Sogneprest Sigvald Blaker er født paa fædrenegaarden, hvorefter han bar sit navn, 15. mai 1848. Han var søn av gaardbruker og brændevinskontrolør Rolf Sevaldsen Blaker, født 26. december 1816, og hustru Rønnaug Sevaldsdatter, født 6. april 1812 paa Kjæstad i Lom. Sin far satte sønnen overmaate høit, og en ganske betydelig og særpræget mand har den gamle Rolv Blaker nok ogsaa været.[1] Deres begavede og aandslivlige søn vokste op, paavirket av de gamle slegtstraditioner og bygdens gamle bondekultur og folkeminder, hvorav der fandtes adskillig bevaret ogsaa paa Blaker. Det betydeligste av disse var vistnok den merkelige og pragtfulde „Blakerstol“, der blev foræret Universitetets Oldsaksamling, og som efter antikvar N. Nicolaysen neppe er yngre end aar 1200. Utskjæringerne er i gammel romansk stil med ornamenter og livfulde optrin av kjæmpelivet i oldtiden. Den har maaske oprindelig været en høvdingstol eller kanske helst en norsk bispestol og vækker endnu enhver betragters opmerksomhet og beundring. — Almueskolevæsenet stod ikke dengang synderlig høit i Lom, men i naboprestegjeldet Vaage, hvor den bekjendte skolemand provst H. P. S. Krag (1794-1855) hadde oprettet en videregaaende fastskole, var det ganske anderledes. Det er sandsynlig, at Sigvald Blaker enten besøkte denne eller fik privat undervisning av en eller anden av lærerne der. Maaske fik han ogsaa litt veiledning av prester i Lom eller deres sønner. Undervisningen synes dog hittil ikke at ha gjort noget synderlig dypt og varigt indtryk. Dette gjorde derimot aabenbart fortællingerne om H. N. Hauges reiser gjennem dalen, hans personlige bekjendtskap med mange av dennes venner i hovedsognet og især i det daværende anneks Skjaak. Dette merkedes direkte og indirekte av talrike samtaler med ham ved fleraarige kortere samvær under sommerophold. Han fortalte mange interessante træk av deres liv, lidelser og uegennyttige og dygtige kristelige og kirkelige virksomhet i bygden og dalen. Især omtalte han med beundring og anerkjendelse gaardbruker Ole Pedersen Aandstad († 1871) m. fl. og dennes mønstergyldige forhold til stedets prest. Da Honoratus Halling (1819-1886) fra begyndelsen av 1864 blev sogneprest i Lom, vakte han ved sit nidkjære kristelige arbeide og elskværdige væsen Sigvald Blakers opmerksomhet og tilskyndet den lærelystne og haabefulde ungdom til at studere. Den følgende sommer, 1865, reiste Sigvald Blaker til Kristiania og gik som saa mange begavede ældre bondegutter, der vilde bli fort færdige for at kunne paabegynde sit yndlingsstudium, ind paa Heltbergs „Studentfabrik“, hvor biskop J. N. Skaar og en lang række av vort lands merkeligste mænd har faat sin grundlæggende dannelse. Blaker arbeidet flittig og blev sommeren 1868 dimittert av Heltberg og fik et fint laud. Saa tok han fat paa andeneksamen efter den gamle ordning og bestod denne i december 1869 med samme karakter. Med solide kundskaper begyndte han straks med liv og lyst paa det teologiske studium. Av hans lærere gjorde især professorerne C. P. Caspari (1814-1892) og Gisle Johnson (1822-1894) et sterkt indtryk paa ham ved sin store lærdom og alvorlige gudsfrygt. Førstnævnte gav ham en livsvarig kjærlighet til det hebraiske sprog og det gammeltestamentlige studium, og den sidste præget hans tros- og livsopfatning. Ikke liten paavirkning fik han ogsaa av professoren i kirkehistorie R. T. Nissen (1822-1882) og sin veileder i det nye Testamente, professor, senere biskop F. W. K. Bugge (1838-1896). Alle de foran nævnte universitetslærere tilhører vor teologis guldalder; de ikke alene evnet at oplære grundige og bekjendelsestro lutheranere, men tillike at utdanne kristelige karakterer, hvorav mange har sat dype merker efter sig i den norske kirkes historie. — Omhyggelig forberedt underkastet Blaker sig teologisk embedseksamen 8. juni 1875 med karakteren laudabilis og tok straks fat paa det praktisk-teologiske studium under den bekjendte prest Peder Blessing (1829-1882) som dengang underviste i homiletik, liturgik og pastoralteologi ved det praktisk-teologiske seminarium. Han underkastet sig den praktiske prøve sommeren 1876 med laud.

---

[1] Se Yngvar Nielsen, Erindringer fra et halvt Aarhundredes Vandreliv, 1909, s. 85-6.

Blaker hadde nu allerede mistet begge sine forældre. Moderen, der længe var sykelig, døde i hjemmet 5. juni 1862. Faderen døde paa Atlungstad i Stange 21. oktober 1875. Søsteren blev gift med bankkasserer Paul Frisvold fra Garmo anneks til Lom. De overtok senere slegtens store og gode eiendom. — Deres søn Rolv eier nu gaarden. — Fra august 1875 til midtsommer 1876 var S. Blaker lærer ved en privatskole paa Grünerløkken i Kristiania og blev 6. september 1876 ansat som bestyrer av amtsskolen i Vestre Slidre i Valdres. Denne post overtok han i oktober samme aar. Her var han meget sammen med den høit begavede kirkesanger og stortingsmand Ole Brandt, der øvet en betydelig indflydelse paa ham baade kirkelig og politisk. Under 13. juli 1877 utnævntes Blaker til kateket, bestyrer og førstelærer ved den kommunale middelskole paa Hammerfest og ordinertes 10. august samme aar i Vor Frelsers kirke i Kristiania av biskop C. P. P. Essendrop, en geistlig som ogsaa øvet stor og avgjørende indflydelse paa ham for hele livet.

Blaker blev 1. september 1877 egteviet i Østre Akers kirke til Petra Martine Algrim, født i Kristiania 7. marts 1848, datter av kjøbmand Lars Thorsteinsen Algrim, en bondesøn fra Ulensaker, og hustru Anna Helene Olsen. Straks efter bryllupet reiste det nygifte par lykkelig og forhaabningsfuldt nordover til Hammerfest. Sit embede overtok Blaker 14. oktober 1877. Det veirhaarde sted og mørketiden her ved Nordishavets kyster tok sterkt paa den unge frues helse og kræfter og nedbrøt dem for hele livet. Forholdet til menigheten var næsten ideelt; især var der nogle haugianere, som støttet og lettet arbeidet for den nidkjære prest alt hvad de kunde, har Blaker selv sagt. Den følgende sommer, 9. juli 1878, fik de en søn, der blev døpt Rolf, efter sin farfar. Han var sine forældres glæde og kom merkelig nok til mange aar senere at virke paa Hammerfest som sogneprest og provst, som sin far agtet og avholdt av alle som kom i berørelse med ham. — Fru Blakers helbred gjorde det om ikke længe nødvendig, at de maatte forlate det barske klima med de hyppige haarde storme og flytte til mildere egne. Den 19. september 1880 utnævntes Blaker fra 1. oktober samme aar til kaldskapellan i Grønlands menighet i Kristiania. Dette embede fik han kgl. tillatelse til at vente med at tiltræde indtil 17. juli 1881 paa grund av vintertidens reisevanskeligheter og fruens skrøpelige helbred. Den 20. december 1890 blev han residerende kapellan ved samme menighet regnet fra 1. januar 1891. Tillike var han fra 1881 til 1903 lærer, væsentlig i religion, ved forskjellige høiere skoler i Kristiania, nemlig Aars & Voss's latin- og realskole, frk. Bauers pikeskole og Otto Anderssens skole, allesteds agtet og anset for sine grundige kundskaper og sit vindende væsen. Desuten var han medlem av Lutherstiftelsen og av hovedbestyrelsen for dens fortsættelse det Norske Lutherske Indremissionsselskap, ialt fra 1890 til 1897. Han repræsenterte den gamle kirkelige opfatning av indremissionen og lægmandsvirksomheten. I flere aar var han medlem av Schreudermissionens hovedstyre. Den 3. decbr. 1906 blev Blaker sogneprest til Sagene menighet i Kristiania. I de nævnte to store hovedstadsmenigheter virket han med utrættelig flid og dygtighet i over 40 aar og vandt som faa sine sognebørns kjærlighet og tillid.

Blaker var lærerik og hyggelig i samtaler. Skjemt og alvor vekslet; han raadet over et betydelig fond av humør og lune.

H. G. Heggtveit.

II.

Sigvald Blaker var i flere henseender en særpræget skikkelse inden den norske prestestand. Han pleiet spøkende at sige om sig selv at i grunden hørte han hjemme i middelalderen. For dens livsidealer hadde han et oplatt øie. Den kirkelige autoritet og den hellige tradition var ham umistelige faktorer ved bedømmelsen av kirkelig liv og livsutvikling. „Bibelen i kirkens haand“ var for ham løsenet for alt egte fremskridt. Han var en belæst mand, men helst søkte han som en svunden tids presteslegt hen til Bibelen i grundsprogene — det Gamle Testamente paa hebraisk med tilhørende kommentarer hadde han gjennemlæst flere gange, ikke at tale om det Nye Testamente — og til den klassiske oldtid. Ogsaa i historie hadde han grundige kundskaper, navnlig ogsaa kjendskap til sagalitteraturen. Hans ypperlige hukommelse fastholdt med vedholdende seighet, hvad der engang hadde passeret dens fangarme; han var ogsaa navnlig sterkt genealogisk interessert og var, som hans venner tidt maatte bemerke, som et levende leksikon paa dette omraade.

Man maatte undre sig over, at en av prestegjerningen saa sterkt optat og saa flittig en mand kunde finde tid og leilighet til at tilegne sig og bevare en saa stor kundskapsfylde, som han sat inde med. Men det var de sildige nattetimer, som han benyttet, sterk av helbred som han var. I de svære arbeidermenigheter, som var ham betrodd, maatte han jo arbeide dagen lang. Og hans menigheter visste at lægge beslag paa den flittige og arbeidsivrige Herrens tjener. I de vidtstrakte arbeiderboliger med de mange opgange og mange trapper gik han dag efter dag trappe op og trappe ned og fandt frem til de mangfoldige og mange slags mennesker, som søkte ham eller som han søkte. Han levde med sin menighet, og de vilde ha ham med ved alle leiligheter, som særlig grep ind i deres liv. Som ved dødsfald: Blaker var ikke bare med paa kirkegaarden eller gravkapellet ved selve begravelsen. Han var ogsaa med, naar kisten blev baaret ut av hjemmet — den opbrudstime syntes ham en særlig god leilighet til at faa bragt frem det bud, en prest er sat til at bringe. Og naar følget samledes til en liten sørgefest ved kaffen i de trange stuer, da var ogsaa Blaker der. Han var i arbeidsmands bryllupper og i konfirmantlagene i de barnerike hjem, hvor han saaledes kunde komme gang paa gang. Han kjendte hjemmene og menneskene, og de kjendte ham. Og de holdt av ham. Det kom saa vakkert frem, da de ikke saa ham mere paa gater og i trappeopgange, da hans arbeidsdag brat blev avbrutt ved det pludselige sygdomsforfald — der var slik ømhet i røsten, naar de spurte efter ham paa sykehuset, hvor han var blit bragt hen.

Var dagens timer fuldt optat i det store menighetsarbeide, saa sat han om natten i stilheten med sine bøker. Og hvad han søkte var sjælens opbyggelse. Mere end en gang har jeg hørt ham sige, at kommentarerne hadde intet værd for ham, dersom de ikke kunde hjælpe ham til levende indtrængen i ordet fra Gud. Vantro hadde han ellers nok av — det var troen han vilde inddrikke. Derfor var det bibelordet, selve bibelordet som ordet fra Gud, han vilde øse av. Det gjorde han i nattens stilhet. Ved sin hustrus sygdom, aarlange sygdom, var han mere og mere blit en ensom mand. Naar han var kommet træt hjem ved kveldstid, ofte sent, saa kunde han glæde sig ved den ensommes forjættelse: *solitudo janua coeli.* —

Blaker var ingen møternes mand. Neppe nogensinde har han tat del i noget større kirkelig møte saaledes at han øvet eller prøvde at øve nogen bestemmende indflydelse over de saker, som var oppe. Var han der, saa var han tilhører eller tilskuer. Hans frygt for at træde frem, hans vaakne selvkritik har vel holdt ham tilbake. Men det laa ikke heller for ham at skulle arbeide paa den vis, — det stille prestelige arbeide med Gudsordet i de regulære gudstjenester og i den specielle sjælesorg hadde hans hele interesse. Saaledes har jeg hørt ham tale om, at sognebudene med nadverdforvaltningen i sykekamrene var hans bedste stunder.

Man kan undre sig over, at en mand med saa mange kundskaper og sin glæde i boken aldrig tok sig sammen til skriftlig bearbeidelse av emner, han maatte kunnet mestre. Jeg hørte engang Gustav Jensen spørge ham, om saa megen viden skulde gaa med ham i grav, uten at han hadde sørget for at efterlate noget derav til andre. Og engang har jeg selv paa vegne av Lutherstiftelsens Boghandel villet formaa ham til at delta i utarbeidelsen av dens bibelverk. Men han vilde ikke, trodde sig ikke kompetent dertil. Hvad han har skrevet er kun enkelte spredte taler og prædikener i samlingspostiller og lignende.

Men i hans taler og prædikener merket man snart, at han hadde „myndigheten" til at tale. Den ytre veltalenhet savnet han saagodtsom helt, nogen mængdens prædikant blev han aldrig. Men det skjønsommere øre opfattet straks, at man hadde for sig en skriftlærd, oplært til Himmerikes rike, likesom en husbond der bærer frem av sit forraad nye og gamle ting. En dygtig lærer har han visselig været. Derom kan de bære vidnesbyrd, som har havt ham til lærer ved de høiere skoler, hvor han virket. Og ikke mindre hans konfirmanter. I de store menigheter hadde han gjerne ved hver konfirmation et overvældende antal konfirmanter. Han gik med liv og sjæl op i forberedelsen av denne ungdom til deres bekræftelses dag og agtet høit, hvad vor kirke endnu har tilbake av betroet naade fra Gud i konfirmationsforberedelse og konfirmation, men sørget dypt, naar han merket, at likesom selve trosevnen er skadet i en tid av religiøs dekadence. Han kunde med smerte tale om den merkbare avtagen av selve den religiøse sans i forhold til tidligere dage.

Blaker stod endda midt oppe i sit travle daglige arbeide, da han pludselig syknet ind. Han hadde været ute i menigheten som sedvanlig og kunde kun med møie og ved fremmed hjælp komme op i sin leilighet, hvor han sank sammen. Han blev saa indlagt paa Diakonisseanstaltens sykehus 1. marts 1922. — Siden 1907 hadde han været medlem av Diakonissehusets bestyrelse, efter i aarene forut paa mange maater at ha staat dette hus's liv nær, allerede siden han som kaldskapellan paa Grønland kom sammen med daværende sogneprest til Grønland, senere stiftsprovst Julius Bruun, diakonissegjerningens fader i vort land — en mand han satte overordentlig høit —, og senerehen ved sit inderlige venskap med provst Bomhoff, i mange aar Diakonissehusets prest. Hver sommer hadde han ogsaa havt sin svake hustru paa Diakonissehusets sykehus. Nu kom han selv dit. Han bedredes noget, og det saa ut, som skulde han komme sig. Da han blev saavidt sterk, at han kunde sitte oppe, kunde man til visse tider paa dagen finde ham sittende i en stol ute i korridoren, med en bok i haanden. Det var gjerne et hefte av det Gamle Testamentes tekster i grundsproget, navnlig Salmerne eller profeten Jesaja. Det var hans yndlingslæsning.

Medens han laa der syk, blev ogsaa hans saa længe nedbrutte hustru syk til døden. Hun blev indlagt paa samme anstalt. Og han kom en gang ind til hende, forinden hun gik herfra. Hun blev begravet fra Diakonissehusets kirke, og han var saavidt sterk, at han i kirkens sykesakristi kunde være tilstede og følge handlingen. Han hadde bedt om, at hun maatte faa gaa før ham herfra, og fik sin bøn opfyldt.

Fem maaneder efter, den 21. oktober 1922, døde han selv. Fra 1. juli 1922 hadde han søkt avsked fra sit embede. En kort tid hadde han været hjemme hos sig selv i sin nu end mere ensomme bolig, men længtet ind til Diakonissehuset igjen; „naar jeg kommer der, kommer jeg hjem!“ Han kom da igjen efter faa dages forløp. Under stor deltagelse blev han begravet fra Diakonissehusets kirke. Nedskriveren av disse linjer holdt efter avdødes ønske liktalen og hadde tat til tekst: *„Jeg maa gjøre hans gjerninger, som har sendt mig, saalænge det er dag; natten kommer, da ingen kan arbeide.“* Joh. 9, 4.

Aug. B. Jahnsen.

REKTOR VILHELM SOMMERFELT. 1848-1920.

AV

TH. FREIHOW.

Harald Vilhelm Sommerfelt har gjort saa stor indsats i vor kirke, fremfor alt ved sit kirkehistoriske forfatterskap, at han fortjener en plads i den norske kirkes aarbøker.

Han er født i Holmestrand julekveld 1848. Hans forældre var skibskaptein Harald Sommerfeldt og hustru Maren Dorothea, f. Ihlen.

Der er to grene av slekten: Sommerfeldt og Sommerfelt. Vor ven hørte til den første og skrev sit navn med „d" indtil ut i studenteraarene. Men saa kom hans „Sturm- und Drang"periode, gamle former maatte falde, ogsaa de overflødige „d"er, ja, endog Wilhelm blev til Vilhelm.

I Holmestrand tilbragte han da sine første barneaar og var der elev av den „Tordenskjoldske borgerskole", indtil hans forældre i 1859 eller 60 — formentlig av sjøfartshensyn — flyttet til Sarpsborg[1]. Han kom ind paa Gjertsens skole i Kristiania i 1864, tok artium i 1866 og andeneksamen i 1867, begge med laud. Efter andeneksamen studerte han først 1½ aar klassisk filologi, men gik saa i 1868 over til teologien.

Det var — efter hvad han selv sier i „Studenterne fra 1866" — daværende stipendiat Fr. Petersens forelæsninger som medvirket sterkt til, at han valgte teologien til hovedstudium. Under hele studietiden fortsatte han med sproglige og historiske studier. I december 1871 tok han teologisk embedseksamen og aaret efter practicum, begge eksamener med laud. Til sommeren 1874 fortsatte han studiet av orientalske sprog (især arabisk) og kirkehistorie. Desuten var han lærer ved Nissens latin- og realskole og frk. Falsens pikeskole. Ved siden herav manuducerte han studenter i hebraisk og teologiske discipliner. Han blev knyttet til universitetet som notarius ved det teologiske fakultet med tanke paa videnskabelig utdannelse i kirkehistorie. For at fortsætte studierne og i rekreationsøiemed opholdt han sig i 1874-75 i utlandet (Leipzig, Rom, Genf og Paris). I Rom var han hele vinteren sammen med Bjørnstjerne Bjørnson og blev hans ven for livet. Efter hjemkomsten fra utlandet sommeren 1875 blev han bestyrer av pikeskolen i

---

[1] S. fortalte mig engang om en liten oplevelse fra denne by, som hadde gjort et vist indtryk paa ham. I byen var en dansk bokhandler, som han ofte var inde hos som gut. En dag han kom ind i bokladen, mottar bokhandleren ham med de ord: „Har du hørt det? Digteren Ingemann er død".

REKTOR VILHELM SOMMERFELT
1848–1920.

STATSRAAD AASULV BRYGGESAA
1856–1922.

EKSPEDITIONSCHEF
HALFDAN WENNEVOLD
1856–1923.

PROFESSOR EDVARD SVERDRUP
1861–1923.

Larvik. I denne by hadde han hele sit livs virke. Da den offentlige middelskole der blev nedlagt i 1894, blev han bestyrer av den kommunale middelskole for gutter og piker. Fra 1903 kom et realgymnasium igang, hvis første rektor han blev. Senere blev ogsaa en sproglig-historisk linje oprettet. Han tok avsked i 1915 og flyttet da til Kristiania, hvor han bodde til sin død (1920).

S. var to gange gift. Første gang med Magnhild Ebbesen, († 1900), datter av verkseier Vald. Ebbesen. Anden gang med Dagny Falch († 1919), datter av grosserer Jac. Wilh. Falch. Hun hadde været hans elev ved Larvik skole. I første ekteskap hadde han 4 sønner og 2 døtre, i andet 1 datter.

Vilhelm Sommerfelt var svakelig fra barnsben. Da han ikke var mer end 12 aar, begyndte de anfald av asthma som fulgte ham gjennem hele livet og plaget ham meget haardt. Asthmaen blev da ogsaa tilslut hans bane. Men saa var han til gjengjæld aandelig meget vel utrustet. Kanske ikke netop saa dyp; han var mere utadvendt end indadvendt. Hans evner var særlig av receptiv art. Han var i besiddelse av en fantasi som stundom kunde ta vild flukt, en begeistringens glød, en merkelig hukommelse, en fremragende evne til, i vennelag som i foredrag, livfuldt og fængslende at kunne reproducere personer og situationer, ofte outreret, men dog altid paa en saadan maate at det karakteristiske kom klart frem. Denne evne gjorde ham meget interessant og fængslende baade i omgang og som foredragsholder. I sin Larvik-tid tok han sig meget interesseret og ivrig av ungdomssaken og blev en meget skattet foredragsholder baade i og utenfor Larvik. Han sier selv i den før nævnte bok „Studenterne fra 1866“: „I omkring 20 aar var jeg optat med den kristelige ungdomssak og hadde den lykke at delta i flere verdenskongresser (Stockholm 1888, Amsterdam 1891, Basel 1898, Kristiania 1902).“

Allerede tidlig, i hans gutteaar i Holmestrand, fandt hans livlige fantasi eiendommelige baner for kameraternes lek og moro, saa han indenfor en engere kreds blev en forgrundsfigur, en høvding Paafund og ideer hadde han rikelig av. Han var født 4000 aar før verdens skabelse. Derfor fik han da hæderstitlen „Gammeln“. Og i kameraternes kreds fik han beholde det navn som et kjælenavn helt op i de graanende dage.

I Kristiania klumpet „Strandefolkene“ sig sammen som en nation for sig selv. Det var i det hele 11 stykker (Oscar Moe, Børre Bomhoff, Hans Holst o. s. v.). Sommerfelts mor var efter mandens død flyttet til Kristiania.

Efter artium blev den lyriske Sommerfelt med hud og haar slukt av de lyriske bergensere. „Strandsniperne“ var av et altfor nøkternt temperament for hans høie ørneflukt, og de regnet ham til gjengjæld for en frafalden ven, som skjændig hadde sveket sit folk. Men da de i 1868 stiftet sin forening „Spøk og alvor“, hvor de ukentlig kom sammen og diskuterte alt mulig mellem himmel og jord, da syntes det som om Sommerfelt var blit lei av lyriken. Han kom tilbake til sine gamle venner og blev en av foreningens mest aktive og produktive medlemmer. „Spøk og alvor“ holdt trolig sammen i $2^1/_2$ aar. S. var jo da netop i den alder, da karakteren utformes og fæstnes, saa dette vennesamfund har sikkert hat ikke liten betydning for hans livsutvikling. Der var 9 medlemmer av foreningen. Av dem blev 8 teologer. Dette hadde sin forhistorie. Det var en refleksvirkning fra en alvorlig og dyp vækkelsestid i Holmestrand i 1850- og 60-aarene.

Hvad hans ophold ved universitetet angaar, er der ikke meget at si derom. Han kom tidlig ind i en kreds av teologiske studenter som var paavirket av Grundtvig og Kierkegaard. Denne paavirkning satte sit præg paa ham gjennem hele livet. Det var vistnok Grundtvig som kom til at faa den varigste indflydelse paa ham, en indflydelse som blev utdypet ved hans samvær med Bjørnson og de grundtvigske kredse han derved kom i berøring med. Det var vel høiskoletanken og frihetsidealet som drog ham til Grundtvig. De fleste av de teologiske professorer øvet sikkert liten eller ingen indflydelse paa ham. Gisle Johnson var ikke mer hvad han hadde været, da han stod i sin kraft. Casparis lærdom har naturligvis gjort indtryk paa ham. Men forøvrig var det vistnok Fredrik Petersen som gav den evnerike og interesserte teologiske student mest. Efter fuldendt eksamen drog han da ut paa den før omtalte studiereise.

Da Sommerfelt kom hjem fra utenlandsfærden, var hans rygte gaat foran ham. Det var i de dage da politikens bølger gik høit, en betænkelig sak for et skikkelig menneske at bli venstremand. Ogsaa grundtvigianismen var missliebig paa teologisk hold. Og Sommerfelt hadde jo i Rom omgaaets paa det hjerteligste med Bjørnsons. Han var aldeles bedaaret av Bjørnson, og Bjørnson vistnok i like høi grad av ham — eller muligens av hans beundring for ham. „Jæg ælsker dette dæilige mænneske“, var Bjørnsons uttryksmaate til en av Sommerfelts venner. Men her hjemme tok de hans teologiske og politiske syn ikke naadig op. Saa fandt han da atmosfæren ved fakultetet saa sterkt avkjølet, at han, dypt saaret, søkte posten som bestyrer av pikeskolen i Larvik, som han da ogsaa fik. Caspari og Bugge hadde git ham en saa glimrende anbefaling, at provst Angell, som dengang var formand i vedkommende skoles forstanderskap, maatte spørre sine kolleger, hvad det var for et kjøpelyte paa ham, siden fakultetet ikke vilde bevare en saa fremragende ung mand for sig selv. Bedsteborgerne i Larvik kunde længe ikke forsone sig med at han var venstremand, og det som endda værre var, en ven av Bjørnson. Og engang da denne besøkte sin ven i nogen dage, blev der optøier i byen. Dette spontane uttryk for mishag tok Sommerfelt sig saa nær av, at han for alvor tænkte at søke sig bort fra denne smaaskaarenhet. Dette gjorde han dog ikke. Han søkte raad hos nogen av sine gamle venner, som bestemt fraraadet ham et saadant skridt, blandt andet med den begrundelse, at han nu, da nylig Chr. Gløersen av lignende grunde hadde frasagt sig sin skolestilling i en naboby, ikke maatte bidra til at det kunde bli institution i Norges smaabyer, at en dyktig fagmand kunde bortchikaneres ved en pipekoncert. Men Sommerfelt fik den glæde at opleve at stemningen slog om. Mange aar senere blev Bjørnson *indbudt* til Larvik og blev en æret gjest. Gjenskinnet av byens hædersbevisninger mot Bjørnson faldt ogsaa paa Sommerfelt som hans vert og ven.

I 40 aar var han i skolens tjeneste, og det i en og samme by. Han fik dog aldrig den nye skole (med gymnasium) saa kjær som den gamle pikeskole. Pikerne forstod ham meget bedre end gutterne. Hans elever holdt av ham og saa op til ham. Og deres kjærlighet til ham varte ikke bare skoleaarene ut, men ogsaa efterat de hadde stiftet hjem. Ved hans død kom der flere rørende breve til familien fra gamle elever som skrev om, hvad han hadde været for dem som lærer og ven.

Saaledes skriver en av hans mandlige elever efter hans død: „Har vi ikke alle en kostelig arv efter ham? Førte han os ikke ind i de skatkamre som ikke var tilgjængelige gjennem skolens bøker? . . . . . Jeg maa mindes dikterens ord:

> ‚Hans hjerte var værd millioner,
> hans hode en krans av guld.'"

Hans fag var: religion, historie og norsk. Altid holdt han frem for sine elever barnetroen som et kostelig klenodie de maatte ta vare paa og vokte sig vel for at miste. Hans kristendom var lys, hvad der jo hang sammen med hans grundtvigske syn. Hans gjennemgaaelse av salmer og deres forfattere var noget av det som fæstet sig bedst hos elevene. Han fremholdt altid, at salmerne var en stor skat, og at de maatte lære dem utenad, og saa synge dem. Ja, sang var det i hans timer!

I historietimen var det om at gjøre snarest mulig at bli færdig med leksehøringen, og saa til at fortælle. Det er folkehøiskolemanden som stikker frem. Og slik som han fortalte! En av hans elever beretter: „Det var, som vi selv skulde ha oplevd det. Jeg husker, da han fortalte fra den franske revolution, der hvor kong Ludvig XVI flykter for oprørerne og blir stanset paa veien, — det var saa levende skildret, at det aldrig glemmes. Og naar han fortalte i norsktimerne om vore store diktere! Han holdt især av Wergeland og naturligvis B. B., som var hans personlige ven. Naar han læste op Ibsens skuespil, spilte han dem fuldstændig, — han var jo litt av en kunstner. Og han lærte os at elske sangen, i skolen og ute i naturen. De landture, skolen hadde, var altid en fest, naar han i spissen, med sin store hat, gik syngende: 'Jeg kjører frem gjennem straalefryd . . . .' — og hele ungdomsskaren efter."

Som rektor var han meget avholdt av sit lærerpersonale. De dannet likesom én familie. Frikvartererne paa lærerværelset var livlige. Der blev ogsaa diskutert politik og alt mulig andet, og lærerne og lærerinderne kunde da bli saa ivrige, at de ikke hørte det ringe, og da for Sommerfelt op med de ord: „Mine damer og herrer, det er ringt". Saa løp han avsted til sin time.

Skjønt han var meget optat med reiser, foredrag og offentlige hverv, var han dog en *hjemmets mand*. Han læste for sine barn, sang og fortalte. En av dem skriver til mig: „Især til at fortælle var far en mester. Han hadde jo ogsaa reist meget, saa han hadde noget at fortælle. Men naar han fortalte, vilde han aldrig ha avbrytelse. Da kom han ganske ut av stemning og holdt op. Vi syntes ofte, han var for meget av skolemester i hjemmet ogsaa. Han var i sterk grad et stemningsmenneske, heftig og impulsiv, kunde hurtig bli nedstemt, men kom sig like snart op igjen. Hvor han kunde være optat av det han talte om! Sang gjorde han ofte, og „Seipeboka" hadde han med sig bestandig, og naar han om sommeren var paa fjeldet eller ved sjøen, hadde han med sig flere eksemplarer av boken og delte ut til dem som ingen hadde, saa de alle kunde synge med. Han var meget musikalsk, hadde en vakker stemme, men hadde aldrig lært noget. . . . . Da han flyttet ind i den gamle „Herregaard" med den morsomme, gamle have elsket han i sine fristunder at gaa og stelle og pynte den, og naar høstens tid kom, var han levende med i indhøstningen. Herregaarden var han altid stolt av at vise frem for fremmede som kom for at bese den, og naar han kunde faa fortælle om alle greverne, og alt hvad der hadde foregaat inden den gamle bygnings vægge, var han i sit ess. Han fandt ogsaa frem Herregaardens gamle arkiv, som laa nedstøvet i et mørkt kot, og fik det sendt ind til Statsarkivet, hvor det nu er i sikkerhet.

En kirkens mand var han i høi grad. Jeg tror jeg kan tælle de søndage han ikke var tilstede ved gudstjenesten. Det var intet andet end sygdom som hindret ham fra at gaa."

At se ham sitte i kirken og synge salmer, var som en opbyggelse — han sang med av hele sit hjertes lyst.

Sommerfelt var i høi grad en arbeidets mand. Til trods for sin svake helse utrettet han det utroligste. Tidlig var han oppe om morgenen og arbeidet til langt paa nat, uten at det tok paa hans aandskræfter. Hvad sat ikke den mand inde med av læsning og viden! Hans hukommelse var fænomenal, og han var derfor som et levende leksikon. Han hadde studeret 10 sprog, liketil spansk og portugisisk, og kunde tale de fleste av dem.

Som ventelig var — efter hans venskap med Bjørnson — var han politisk interesseret. Fra først av var han venstremand, men blev senere moderat høire. Frihetselskende var han bestandig. Under krigen var han sterkt antitysk.

Han kom ikke paa den plass i livet, hans hu stod til, nemlig til at bli universitetslærer og forelæse kirkehistorie. Dertil hadde han betydelige forutsætninger. Kanske han ikke var i besiddelse av den solide videnskabelighet man fordrer av en professor. Men det som manglet her, hadde han ganske sikkert med sine evner kunnet erhverve sig. Hertil kommer, at han hadde en makeløs evne til at gjøre stoffet interessant. Derfor vilde han vistnok være blit en udmerket forelæser for de unge studenter og gjort faget levende. Men han naadde aldrig dette maal. Ved konkurrancen til et ledig professorat i kirkehistorie (1897), hvortil han hadde meldt sig, trak han sig tilbake, da han — nervøs som han dengang var — gruet for at gi gi sig i kast med de prøveforelæsninger han jo da maatte holde. For ham personlig var dette utfald nok en skuffelse og for de teologiske studerende sikkerlig et tap.

Det er allerede nævnt, at S. var en ypperlig fortæller. Hvor kunde han saaledes gjøre det interessant paa prestemøter, naar han paa den ham egne lune maate fortalte av sit rike forraad! Særlig naar han kom ind paa kapitlet Bjørnson, da var han uuttømmelig. Men det kjender vi jo fra hans bok: „Minder fra Bjørnsontiden“. Mangt og meget hadde han at fortælle om Bjørnson, som ikke staar i den bok. La mig meddele et par ting! En gang fortalte han om, hvordan Bjørnsons bok „Magnhild“ fik det navn. Bjørnson fortalte S. en dag, at han var færdig med sin nye bok, som skulde opkaldes efter hovedpersonen, men han hadde brukt op alle de pene norske kvindenavne. „Ja min forlovede heter Magnhild“, sa Sommerfelt. „Det er rigtig, Sommerfelt“, sa Bjørnson, „Magnhild skal boken hete“. Og det blev saa. — En anden gang fortalte han om en oplevelse fra de grundtvigske vennemøter paa Hamar. Bjørnson var med. Sommerfelt hadde stor lyst til at høre paa, *men* — det var ikke saa greit for en teologisk kandidat i de dage at være med paa slikt. Men han gik da og satte sig paa en plads langt nede for at være mest mulig ubemerket. Ole Arvesen talte. Men hvad sker? Der staar et vindu oppe, og Sommerfelt som var meget var for træk, tar sig med haanden over hodet. Bjørnson ser det fra sin plads og siger saa det høres utover hele forsamlingen: „Aa, hold op litt, Arvesen, det drar paa Sommerfelt!“ Saa blev det da bekjendtgjort for hele forsamlingen, at S. var med.

Sommerfelt hadde en ikke liten poetisk aare. Dette satte ogsaa præg paa hans sprog, men allermest fik det sit uttryk i hans mange udmerkede oversættelser. I „Novalis“ f. eks. og „Vittoria Colonna“ er det en hel del sanger og salmer, oversat fra italiensk, som vidner om, at oversætteren er en mand med poetiske anlæg. Ogsaa i forslagene til ny salmebok for vor kirke findes en salme oversat av Sommerfelt[1]. Det er Tersteegens bekjendte: „Gott ist gegenwärtig“. De to første vers hitsættes som eksempel paa hans fine oversættelseskunst:

Gud er her tilstede.
La os ham tilbede,
ydmygt for hans trone træde!
Gud er midt iblandt os.
Alt i os skal tie,
hjertet sig til ham indvie,
sind og sans
være hans,
sænke sig hvert øie,
og hvert knæ sig bøie!

Gud er her tilstede.
Ham i aand tilbede,
det er ren og salig glæde.
Hellig, hellig, hellig!
synger englekoret.
Evig toner lovsangs-ordet.
Gud, vor trøst,
hør vor røst!
Ogsaa vi, de ringe,
vil dig offer bringe.

Sommerfelt var en meget produktiv forfatter. Han har utgit en række skrifter som behandler emner fra kirke- og literaturhistorien, foruten salmehistoriske essays. Av særlig betydning er hans *kirkehistoriske* forfatterskap. De fleste av hans skrifter omhandler personer og forhold fra Italien. Ikke færre end fire av hans bøker dreier sig derom. Han læste italiensk med stor færdighet. I disse skrifter, om Aonio Paleario, Francesco Spiera, Girolamo Savonarola, Vittoria Colonna, fører forfatteren os ind i tiden før og efter reformationen og orienterer os i tidens aandsliv. Det er særlig saadanne personligheter der har interessert ham, som paa en eller anden maate har været forløpere for den evangeliske reformation.

---

[1] Gustav Jensens utkast nr. 196, Komiteens utkast nr. 206.

I den første bok han utgav: „Aonio Paleario og boken om Kristi velgjerninger“ (1891), gir han nogen prøver paa indholdet av Palearios berømte skrift og viser, hvor det er ekte evangelisk i aand og tanke. Men det som først og fremst ligger forfatteren paa hjerte, er at skildre renæssanceskikkelsen Paleario selv: en italiensk humanist, hos hvem renæssancen forenet sig med den tyske reformations tanker.

En anden renæssanceskikkelse skildrer han i et skrift med titelen: „Francesco Spiera, en ulykkelig“ (1893). Med stor livlighet fortæller han her om den ulykkelige advokat som av frykt for inkvisitionen avsvor sin evangeliske tro og endte sit liv i de forfærdeligste sjælekvaler. I sandhet en bok som maa fylde én med dypt alvor! Selv mente Spiera at han hadde begaat synd mot den Hellige Aand. Bokens tyngdepunkt ligger i skildringen av den ulykkelige mands sjælstilstand. Ogsaa i dette skrift føres vi ind i de sterke aandelige brytninger i reformationstiden.

Hans hovedverk er: „Girolamo Savonarola“ (2 dele, 1893-94). Her er forfatteren ret i sit element. Boken er aabenbart utarbeidet paa grundlag av indgaaende kildestudium. Det er som den vældige bodsprædikant her blir levende for os, en ildprofet midt i en sunken tid. Denne skildring av reformationens seer og forløper er sikkert noget av det interessanteste som den kirkehistoriske litteratur kan opvise i vort land. Den fører os ogsaa ypperlig ind i de sørgelige kirkelige og politiske forhold som raadet i datidens Italien.

Saa følger et nyt livsbillede fra reformationstiden, „Vittoria Colonna“ (1896), en romerinde av høi byrd. Sorgen over mandens tidlige bortgang vækker sangens evne hos hende og skaper de berømte sonnetter, hvori hun ut fra sin rike erfaring taler om kristentroens herlighet. Forfatteren meddeler en række av dem i en ypperlig oversættelse. Sine røtter hadde hun i renæssancen og sværmet for kunst og litteratur, men mer og mer droges hun mot evangeliet og tilegnet sig Paulus's lære om retfærdiggjørelse av tro. I denne bok føres man sammen med mange ædle skikkelser (saaledes ogsaa med Michel Agniolo).

Disse skrifter behandler, som før nævnt, skikkelser fra renæssancetiden — et viktig og interessant avsnit i kirkehistorien. Ved disse levende skildringer faar man et sterkt indtryk av, for bevægede tider dog dette var. Og vi er forfatteren megen tak skyldig, som fører os ind i disse tiders aand og tankegang, — en nødvendig forutsætning for forstaaelse av hvad vi har faat i eie ved reformationen.

For at tjene det samme maal er det han gir os et litet skrift: „Augustins omvendelse" (1902). Han sier selv i sit forord: „Reformationens forløpere søkte sine vaaben i Augustins skrifter, da de reiste sig til kamp mot kirkens verdsliggjørelse, mot kristendommens forvanskning, mot utvortesheten og fornektelsen av sandheten om syndens magt og naadens uundværlighet — en Huss, en Vesel. en Savonarola gaar alle tilbake til Augustins lære om den dype sjæleskade og om Jesus Kristus som den eneste frelser og saliggjører. Og da saa reformationens sol brøt seierrikt gjennem halvkristendommens og vantroens skyer, da var det Augustin som viste veien. Gjennem Augustin naadde Luther frem til Paulus. Netop i overensstemmelse med Augustin følte han sig sikker paa, at han hadde de bedste i den gamle kirke med, naar han hævdet menneskets avmagt, naadens almagt."

Sommerfelt har ogsaa forfattet et par mindre skrifter med emner fra den danske salmediktning, nemlig om Brorson og Grundtvig som salmediktere (1892 og 1899). Det er populære avhandlinger bestemt til at aapne kristnes blik for, hvad de eiet i disse to salmediktere.

I „Novalis" (1895) skildrer han en av den tyske romantiks ædleste skikkelser, Friedrich von Hardenberg („Novalis"), en avgjort religiøs natur, som i sine „Geistliche Lieder" avlægger et herlig vidnesbyrd om, at sjælen ikke stilles tilfreds med nogen filosofi, men alene ved personlig liv med Gud. Vi lærer her at kjende en aand som istemmer de toner nutiden allermest trænger til at høre.

I 1906 utkom „Rousseau". Paa grundlag av de nyeste og bedste kildeskrifter leverer han her en livfuld og interessant skildring av Rousseau's liv og litterære virksomhet og paaviser hans betydning for samtid og eftertid.

Først efterat S. hadde tat avsked og flyttet ind til Kristiania, utgav han sin bok: „Minder fra Bjørnsontiden" 1874-1909. Denne bok vil vel leve længer end noget andet han har skrevet. Den er meget interessant og kaster mangt et streiflys over den store dikter. En av Bjørnsons nærmeste skal ha ytret, at det var de skjønneste, sandeste og mest forstaaelsesfulde mindeord om Bjørnson som vedkommende hadde læst.

Samværet med den store dikter førte ikke Sommerfelt bort fra den kristne tro. Tvertimot, han verget kristentroen mot Bjørnsons angrep.

Ogsaa et posthumt arbeide foreligger fra Sommerfelts haand. Det er „Søren Kierkegaard“ (1922). Denne bok gjør ikke fordring paa at være nogen teologisk-filosofisk avhandling. Den er sikkerlig ikke skrevet for æstetiske feinschmeckere. Men han vil hjælpe de dannede nutidsmennesker til at komme ind i de Kierkegaardske tanker. Forstaar man først, hvilken mission Kierkegaard har ogsaa i nutiden, vil man være Sommerfelt taknemlig for denne bok. Den er utgit av professor Ihlen, som ledsager den med et forord. Der sier han bl. a.:

„Maatte boken ogsaa bli forstaat som en sidste, dypt ment hilsen fra den avdøde forfatter. Den gir almenheten paany og for sidste gang det tiltalende billede av rektor Sommerfelt som den kundskapsrike teolog, den alsidige og fint dannede personlighet, som han var, — hvad man særlig med slutvurderingen av Kierkegaard i dette arbeide for øie faar et sterkt indtryk av — som begeistret kristelig idealist og sterkt grepen personlig kristen. Sommerfelt var i alt en aandsinteressernes ridder. Menneskehetens fagre riker gjennemvandret han i saa maate som faa andre. Al ædel sandhetssøken og personligheter som førte an i aandskampen, har fængslet og interessert ham. Men centralest synes disse to at ha grepet ham: Grundtvig og Kierkegaard.“

Disse ord vil jeg gjerne gjøre til mine.

Sommerfelt var, hvad man gjerne kalder en Johannesskikkelse, ikke blot i utseende, men ogsaa i det indre. Der lyste noget saa varmt og mildt utav ham. „Bare Vilhelm kom“, sa en av dem som stod ham nær, „blev det fred bestandig“. Ja, han var en fredens mand. Og den fredsæle mand fik en fredsæl død. Han døde ved sit arbeidsbord. Jo ældre han blev, og jo sterkere han følte alderdommen nærme sig, des mere forberedte han sig til opbrud. Noget av det sidste han skrev, var: „Det jeg nu forbereder mig paa, er at dø og naa det endelige, store maal“. Men for en skjøn død, for en let overgang! „Han sov hen, som sol i høst gaar ned“. Det var den 18de marts 1920 han døde; han blev begravet paa Vestre gravlund i Kristiania. En av hans venner talte ved baaren i tilknytning til en av den avdødes yndlingssalmer: „Deilig er jorden“.

STATSRAAD AASULV BRYGGESAA. 1856-1922.

AV

K. F. HAGENE.

Eiken, øvste bygdi i Lyngdalen i Vest-Agder, ligg 5 mil upp fraa sjøen. Det er venaste bygdi etter heile dalen. I botnen ligg Lygne, 1 mil langt. Kring øvre enden av dette vatnet ligg paa baae sidor smaae gardar. Ovanfor gjordi kjem so dei lysande bjørkelider og lengst uppe nakne heidi. Dalen er stengd i nord av Hekkfjellet, men opnar seg mot aust og vest. Midt i bygdi paa ein odde som gjeng ut i Lygne, stend Eiken kyrkje, bygt 1817. I rekneskapsboki for Eiken kyrkjekasse „anmerkes at Aaret 1817 var Egens Kirke saa forraadnet at den maatte nedrives, som var bygt 1661, og blev da opbygt Egens Kirke til Korskirke 1817 af Bonden Axel Lone i Fedde Sogn". I Diplomatarium Norvegicum VIII nr. 258 er eit diplom der „Eika sokn" er nemnd. Og etter dette skal det ha vore kyrkje her fyre 1417. Nordanfor kyrkja er eit par gravhaugar. Ein fjerding veg nordvest for kyrkja ligg garden Bryggesaa paa nordsida av Lygneaani. Fleire gamle gravhaugar paa baae sidor av elvi, millom dei den kjempestore „Boninghaugen" paa Bryggesaa, vitnar um at garden og bygdi hev vore folka fraa gamle tider. Bygdi ligg avstengd og hev til idag gøymt paa ein gamal kultur. Paa Bryggesaa stend enno eit eldhus (aarestova) som vert bruka til kjøken, og den gamle Anna Persdotter, som her steller heime og ser røyken fraa aaren fara upp gjenom ljoren i taket, ber til dagleg den gamle bygdebunad.

Paa denne garden vart Aasulv Olson Bryggesaa fødd den 25. april 1856. Foreldri hans var Ole Osufson, f. 1828, d. 1908, og Berthe Tormundsdotter, f. 1834, d. 1914. Ho var komen fraa Tveiten. Dei sat godt i det og hadde ein gild heim. Av 6 born som livde upp, var „Osu" gardguten. Han gjekk og las sumaren 1870 for presten Bergwitz, som um seg sjølv hev skrive i kallsboki: „Peter Martin Bergwitz overtog Helgebostads saa berygtede Sognekalds Bestyrelse den 2den September 1862, arbeidede der i over 10 Aar, ligesom sine Formænd hadet og forfulgt af et i høieste Grad raat, i Vantro og Vankundighed nedsunket og til Drik og Usandhed hengivent Folk. Han forlod Kaldet sidst i April 1873 og bosatte sig i Christiania." Millom dei som gjorde sitt til at Bergwitz „forlod Kaldet", var Ole Osufson og Aanen Olson Hobbesland, som sidan vart verfar til Bryggesaa.

Etter konfirmasjonen var den unge Aasulv „konstitueret som Lærer i Egens og Nøklands Kredse, men blev i 1875 efter 1 Aars Tjeneste optaget som Elev paa Stiftsseminariet“ i Holt. Daa han kom inn, vart han sett nedst, men ved uppflytjingi til 2dre klasse vart han nr. 1 og den plassen hadde han daa han gjekk ut av skulen i 1877. Han vart so tilsett som lærar i dei same krinsarne i heimbygdi der han ialt heldt skule i 6 aar. Vaaren 1878 kjøpte han garden av godfar sin og gifta seg 4. juni same aar med Inger Maria Aanensdotter Hobbesland, f. 27. sept. 1857. I henne fann han ei ven og sers dugande husfrua. Dei fekk baae tvo ein hard arbeidsdag fyrst og fremst med den store garden. Men „lukka lyste mangein dag“ yver denne heimen, endaa motgangen òg melde seg. Dei hadde 7 born, men alle 4 gutarne og 1 gjenta døydde smaae.

Paa garden sin bygde han nye hus, planta frukthage og dreiv paa med nydyrking solenge han sat med honom. Dei grøne furuholti uppetter lidi vitnar um at han òg var ihuga for skogplanting. Bryggesaa vart difor òg under hans hand den venaste og mest velstelte gard etter heile dalen. Eg hev høyrt mykje tale um kjærleik til heimejordi hjaa bonden, men eg hev aldri set den sterkare enn hjaa Bryggesaa. „Naar han rusla ikring i dei store, solljose stovorne paa Bryggesaa eller gjekk ute paa gjordet ein ven sumarsdag, naar aaker og eng stod og bogna i all sin rikdom, daa var han lukkeleg; daa hadde han sine beste stunder,“ segjer O. A. Eftestøl i Norsk Aarbok for 1922.

I ungdomen var han høg og grannvaksen. Han voks til han var 30 aar gamal. Eit godt bilæte av han i 25-aarsalderen gjev eit brevbyte millom soknepresten Svend Svendsen og provst og stiftsdireksjon. Den eine medhjelparen i Eiken, Mads Skjeie, hadde i 1881 bede um aa sleppa fri for dette yrket. Presten fyreslær daa Bryggesaa i hans plass. Men prosti og stiftsdireksjon „finder at Skolelærer Bryggesaa paa Grund af sin Ungdom og Mangel paa Erfaring ikke er vel skikket til at være Prestens Medhjælper“. Paa dette svarar presten m. a. „De Fordringer som jeg stiller til en velskikket Medhjælper er følgende: Han maa være kristelig og kirkelig interesseret, have ført et pletfrit Liv, navnlig holdt sig fri for de i Sognet herskende Synder, være i pecuniær Henseende uafhængig, Familieforsørger, en, som vel forestaar sit eget Hus og sin egen Gaard. Dette finder jeg hos Bryggesaa i høiere Grad end hos nogen anden i Eiken. Hertil kommer at Bryggesaa i Henseende til Judicium og Dannelse maa gives Fortrin.“ Men prosten held paa sitt og „kan ikke anbefale en Mand til Medhjælper, som er kun 25 Aar gammel og ikke engang ser ud til at have denne Alder." Presten laut gjeva seg.

„Aasulv var beste hovudet i bygdi; det var ingen i tvil um." Han synte sidan at han var millom dei beste i landet òg. Statsraad Christopher Knudsen nemnde eingong Løvland, Bryggesaa og Berge som dei beste hovud han hadde kjent. Millom dei yrke Bryggesaa fekk, kann nemnast: Han kom med i heradstyret i 1884, vart ordførar i 1889, skulestyreformann i 1890. Han var aastadsforlikskommissær, formann for direksjonen i Hægebostad sparebank fraa 1882. Valmann fraa 1891 til 1903. Medlem av amtsskattekommissjon, amtsutval og amtsskulestyre. Sat i styret for amtssjukehuset og for landbruksskulen i Vest-Agder, som han var med aa skipa. Medlem i felleskomiteen for Sørlandsbanen. Suppleant av riksskattekommissjonen fraa 1902 til 1908 og medlem i 1912. Medlem av vatsdragskommissjonen 1912 og vatsfallskommissjonen 1913.

Fraa 1895 til 1900 var han stortingssuppleant. Fraa 1900 til 1915 vald som tingmann for vinstre. I tinget sat han i konstitusjonsnemndi, der han fraa 1908 var formann. 1905 var han medlem av specialkomiteen. Han var òg medlem av andre nemnder og kunde vera formann i tvo um gongen. Naar han sumtid maatte driva paa med nemndarbeid millom sessjonarne, vart det tidt „herleg drjugt". Fraa 11. til 21. januar 1913 styrde han som vicepræsident tingarbeidet. Han opna daa det 62de ordentlige Storting i Norig paa norsk maal. Den 30. januar 1913 gjekk han inn som kyrkje- og skuleminister i Gunnar Knudsens 2dre riksstyre. I oktober 1915 maatte han søkja avskil paa grunn av sjukdom. Dei aar han hadde etter aa liva vilde han so nytta i arbeidet for heimbygdi og fylket. Og han fekk meir enn nok aa gjera. Fraa 1917 til 1922 var han som ordførar fraa Eiken oddemann i Vest-Agder fylkesting. Fraa 1918 formann i fylkeskulestyret og i elektricitetsnemndi, som fekk i gong fylkeselektricitetsverket. Han var soleis enno full kar i det kommunale livet, og i ymse skynsnemnder og kommissjonar, t. d. „doms- og skjønsretten vedk. vin- og brennevinsrettigheter m. v." og prestegardskomiteen av 19. mai 1919 der han sat som formann.

Bakum dette skjema er gøymt eit verksamt arbeidsliv. Bryggesaa tala lite um seg sjølv, men han kunde daa naar han vart spurd, opna seg og tala um sine ungdomsdraumar og um dei maal han hadde sett seg. Han hadde uvanleg juridisk gjevnad. Løvland sa eingong at han var „mest vel mykje jurist". Han hadde vilja studera jus; men faren vilde ikkje, og daa han hadde vorte glad i

Maria Hobbesland, sette han seg fyre aa vera heime, driva upp garden og bli føraren i bygdi; for det kjende han paa seg at han høvde betre til enn andre. Um han ikkje hadde drøymt um aa bli stortingsmann? Jau, han hadde nok det. Og heile tidi fyrr han vart tingmann, og serleg etter han vart det, brann han etter aa faa kasta seg yver ei stor vanskeleg sak, der han rett kunde faa røyna seg. Dette ynskje vart uppfyllt daa han fekk med konsessjonsspursmaali aa gjera. I vatskraftsaki førde han fram i komite og ting dei fleste noverande lover. Og dette var det forvitnelegaste arbeidet han hadde havt avdi det var stort og vanskelegt — og avdi motstandarane var so dugande menn. Ja, og so avdi det var ei so stor nasjonal sak.

Einaste utdaning han hadde var dei 2 aar paa Holt. Men han samla seg ei mengd med kunnskapar paa eigi hand. Han hadde eit godt minne. I amtstinget vekte han aatgaum naar han kunde lesa upp lovparagrafar utanboks, naar dei andre vilde til aa leita etter kva som stod i lovi. Eingong han hadde valfyredrag i Sirdalen kom ein mann busande inn paa romet hans og til aa tala alt han vann. Det som laag mannen mest paa hjarta var visstnok sabbatsbodet, kor galt kyrkja vaar hadde skyna det. Daa taleflaumen langt um lenge gav seg, tok Bryggesaa ordet og las upp for mannen 20. kapitlet i 2. Mos. utanboks, greidde ut for honom tolkingi av bodet og synte honom at han kunde noko meir enn sin barnelærdom. Men daa vart mannen heilt forstøkt: „Kva? Hev du greide paa slike ting òg?“ Mannen bad vent um orsaking for si uhøviske framferd og lovde paa at han skulde arbeida alt han kunde for aa faa Bryggesaa paa tinget.

Ei sterk sida ved honom var at han hadde ei urikkande tru paa seg sjølv og sine evnor. Dertil kom hans klokskap som kom sterkt fram naar han vilde fremja ei sak. Han fekk det daa tidast til so, at det var folket sjølv som arbeidde for saki. Han hadde òg uvanleg evne til fort aa setja seg inn i ei sak og skyna um folket stod bak, eller m. a. o. um saki var mogen til løysing. Her kann nemnast 2 slike spursmaal: kvinnestemmeretten, som han var med og arbeidde fram, og kravi fraa lækfolket i kyrkjelege spursmaal. Bryggesaa saag alt i store linor og laga arbeidet sitt og livet sitt etter det. Han kjende seg kalla til storverk og veik aldri undan for aa ta tunge tak for heim og fedraland. Han var heilhuga maalmann og skulemann. Hans framtidsvon for skulen var at det skulde verta like gode høve til den beste upplæring for borni i heile landet, og at staten skulde taka det meste av kostnaden. Som formann i fylkesskulestyret i Vest-Agder sytte han for at mange fleire postar fekk det nye umfram fylkestillegget, so dei ikkje skulde vanta lærarar um dei laag avsides til. Og skulen maatte tuftast paa heimleg grunn. Difor fekk han alt tidleg innført landsmaalet ved skularne i heimbygdi. Han var skulestyreformann daa og heldt krinsmøte til dryfting av spursmaalet. Det vart teke saman med umbyte av lesebok, fraa Jensens til Rolfsens. I 5 krinsar gjekk det tolleg lett aa faa folket med; men i den 6te var dei heilt imot. Daa sa Bryggesaa: „Det var gildt aa høyra at de her i krinsen vil halda paa riksmaalet enno, og eg vil telja dykk til det. Me fær daa nytta alle dei gamle lesebøker fraa dei andre krinsarne i sokni." Men daa fekk bjølla ein annan ljod. Dei ropte einannan ut fraa møtet og sa seg imillom: „No vil han lura innpaa oss alle dei gamle bøkerne." So fekk den krinsen òg nye lesebøker.

Dei kristelege ungdomsskularne var i fyrstningi set paa med noko tvil. Naar det var tale um statsløyving til dei, var det fleire som stakk seg paa namnet „kristeleg". Naar dei idag fraa statens sida er jamstelte t. d. med folkehøgskularne, hev Bryggesaa ikkje minste æra for det. Han tala deira sak so godt at kritiken sidan hev tagna. Han saag at dei hadde livsens rett og kunde hjelpa ungdomen fram i dei vanskelege aar og til vidare utdaning.

Det er og naturlegt at Bryggesaa var ein ihuga maalsmann for dei 4-aarige landsgymnas og tok sine tak naar det galdt aa gjera vegen til statens embete lettare for gaaverik bondeungdom.

Daa Bryggesaa vart kyrkjeminister, synte det seg at han ogso var kyrkjemann. Baade kyrkje og skule var i gode og faste hender. Straks etter utnemningi — det var ved ei større „mottaking" paa austbanestasjonen — vilde ein professor, som bar umsut for vitskap, kultur og kunst, rettleida den nye kyrkjeraaden. Han nemnde daa m. a. ein av dei andre riksraadar som var so høgt dana og skyna seg so godt paa slike høge spursmaal — og som Bryggesaa burde raadføra seg med i slike ting. Men rettleidingi var visst betre meint enn framførd. For Bryggesaa beit so kvasst fraa seg at professoren skyna han hadde gjenge for langt og bad um orsaking.

Som riksraad saag han som si uppgaava aa arbeida for dei reformer i kyrkja som kyrkjekommissjonen av 1908 hadde fyrebutt. Likevel var det ikkje tale um noko raadgjevande kyrkjemøte. I trontaleordskiftet 8. mars 1913 sa han m. a.: „Dei reformkravi som er uppe no, er svært gamle og gjeng ut paa ein organisasjon av kyrkja som paa den eine sida skal gjeva kyrkja større fridom og paa den andre sida gjeva kyrkja reidskap for det indre livet i henne. Jamsides med denne hovudreformi hev det lenge vore kravt at kyrkja skulde faa høve til aa segja si meining um presteval, um løysing av soknetvang, um valkyrkjelydar, um lækmannsforkynning ved gudstenestor, um nattverdrøkting utanum kyrkjehuset o. s. b." — Og prestar og kyrkjelydar kom i arbeid med aa dryfte spursmaal um kyrkjeskipnaden, um gravferd utan prest, og um flytning av bededagen. Ved lov av 25. juli 1913 og resolusjon fraa riksstyret 29. okt. s. a. vart lekmenns forkynning ved gudstenestorne og nattverdrøkting utanum kyrkja ordna. No kunde òg lækmenn utdela nattverden og dei som alt hadde nytta den „frie nattverd" kunde samlast um det heilage maaltid utan aa ha „lovens sverd" hangande yver seg. Med desse brigde vann kyrkjeraaden seg mange varme vener millom kristenfolket. 3. okt. 1914 kom kgl. res. um friare maate for aftangudstenestor og 23. des. s. a. res. um nytt daaps- og nattverdritual og høve til aa bruka einskildkalkar ved nattverdutdelingi. Ny lov um bededag, godkjend ved kgl. res. av 28. mai 1915, trødde i kraft fraa 1. jan. 1916. I samhøve med denne lov vart dagen flytt til fredag fyre Helgamessesundagen.

Ei av dei vandaste saker han hadde med aa gjera var eksamensskipnaden for Menighetsfakultetet. Dette søkte um eksamensrett alt 4. febr. 1910. Universitetsfakultetet raadde fraa so sterkt det kunde, 18. mai same aar. Menighetsfakultetet hadde ikkje synt seg *livedygtig*, det var ikkje *økonomisk* trygda, og det baud framfor alt ikkje *vitskapleg* garanti. „I ingen av disse henseender kan det siges at holde maal." So kom det ved lov av 18. aug. 1911 og kgl. res. av 15. mars 1912 istand ein skipnad med ein sams eksamensdeputasjon. Men det synte seg snart at denne skipnaden ikkje var rette løysingi. Og i skriv av 27. febr. 1913 finn Universitetsfakultetet at det maa tilraada eksamensrett for Menighetsfakultetet. Lov um denne rett kom 16. mai 1913 og reglement fastsett ved kgl. res. av 19. sept. s. a. — Baade i tinget og som statsraad arbeidde Bryggesaa trufast for Menighetsfakultetet.

Han gjorde òg upptaket til dei maalskeid for prestar, som vart haldne ved folkehøgskularne paa Voss 1916, i Kviteseid 1917 og i Ullensvang 1918. Desse var ialt søkt av 62 prestar.

Det hende ofte, fortalde han, at prestarne ved søknad um nye embete kom med slike grunnar at dei laut til ein by for borni skuld, so dei kunde koma i skule. I samhøve med dette sa han eingong til noverande biskop Hognestad: „Ja, prestarne nemner ofte dette, men dei veit ikkje kor saarande det verkar paa meg som høyrer til folkeskulen."

I 17-aars-alderen gjenomgjekk han ei sterk religiøs krisa, og her hev me vel lykelen til hans varme hug for dei kyrkjelege spursmaal og det frireligiøse arbeidet. Reint bokstaveleg var han kyrkjemann. Ved gudstenesta hadde han sin faste plass i deknestolen og kunde stundom taka „tonen" fraa klokkaren. I Eiken kyrkje verna han dei gamle vindaugo (med blyinnfatning) og dei gamle stolar mot øydelegging. Det seinste dyrkingsarbeidet hans paa garden var aa faa vekk nokre grushaugar og lauvtre som skygde for utsynet fraa husi hans til kyrkja. I heimen sin heldt han husandagt til kvar dag. Han kjempa nok med sine tvil, helst um forsoningi; men det klaarna daa tilslutt. I eit brev til verbroren stutt tid fyrr han døydde, skreiv han, at han ikkje hadde lenge att; men naar berre livet var livd rett, var det alltid langt nok. Daa han den 3dje april 1922 somna inn gjekk han til ein endaa venare heim med fred. Etter eige ynskje vart han førd til jordi i heimegjord kista paa arbeidsvogn. Det var onsdag i den stille vika.

Noko som han ikkje rakk aa fullføra, var ei „Skulesoga aat Eiken". Han kom til kring 1830 og vona at andre kann føra arbeidet vidare fram.

Helles er aa nemna at han var fraahaldsmann og medlem av avhaldsgruppa i tinget.

Naar han var heime var det ofte framande paa Bryggesaa. Det var ikkje berre bygdefolk som nytta honom som juridisk konsulent.

I sitt liv var han sparsamleg, leit paa dei jamne innkomor, sjølv um dei ikkje var so store; han hata difor all spekulasjonsaand. Løvland segjer um han i „Nidaros" for 8. april 1922: „I si ytre framferd var Bryggesaa rolig, logn, gløgg og klok. Han var ein god aahøyrar, som gav andre god tid til aa bera fram sine tankar. Men kritisk og skarp kunde han vera i samtale som i debatt. Det var noko sers vyrdeleg yver heile mannen og i ei forhandling i større møte som i tinget kunde den rolege storvaksne karen verka imponerande. Folk laut lya, naar han tok tilords. Men elles var han ein kravlaus, jamn og hyggeleg bondemann, ein av dei fremste millom jamningar, kor du sette han. . . . .
. . . . Han minner um dei fremste menn i bondefylkingi fraa eldre tid: Ueland, Jaabæk, Ole Welde o. fl. Men han høyrde til ei meir framkomi tid, aatte større kunnskap og evna til aa føra sakerne heilt fram. Me kann ikkje kalla han „eit politisk geni", som

Joh. Sverdrup kalla Ueland. Han var ikkje nyskapar, og, liksom Jaabæk, var han ikkje partiførar, men han var eit stort politisk talent med stor vyrdnad og innverknad i stortinget. Han hadde i ættararv bondefolket sin sterke juridiske hug og sans og hadde gjenom røynsla og lesnad og si livsferd dyrka sin bondejus upp til slik kunnskap og tenkjing, at folk sumtid stod klumsa (tekne av undring). Men han kunde, det var sjeldan, vildra seg burt i ein lækmannsformalisme som skygde for hans klaare syn. Talen hans verka meir ved klokskap, klaarleik og rikdom paa grunnar, enn ved eldhug og hugtaking. Men han gav tryggleik og fastleik. Han vil minnast som ein av tingmennerne i fremste lina i dei fyrste 15 aari av det tjugande hundradaaret."

Til ein av skyldfolket sitt sa Bryggesaa eingong dei tala um arbeidet hans: „Du gløymer at eg hev ikkje mest meg sjølv aa takka for det eg hev fenge gjort. Det er henne," og han peika heim der Maria gjekk i hagen og stella. „Henne hev eg mest aa takka for alt eg hev rukke; det er ho som hev vore den leidande meir enn nokon veit."

EKSPEDITIONSCHEF HALFDAN WENNEVOLD. 1856-1923.

AV

TH. FREIHOW.

Halfdan Theodor Wennevold er født i Kristiania 14. september 1856 av forældre overretssakfører Sigvardt Fredrik Wennevold og hustru Laura Antonette Marie f. Østmark. Han gjennemgik Nissens skole fra 1862 til 1873 og dimittertes derfra. Egentlig stod hans hu til at bli ingeniør, og han reiste derfor til Aachen, hvor han opholdt sig vintersemestret 1874-75 for at studere ingeniørfag. Men han maatte opgi dette studium paa grund av sygdom. Han reiste da tilbake til Kristiania, hvor han tok anden eksamen 1875 og kastet sig saa over jussen. Embedseksamen tok han vaaren 1881. Efter eksamen blev han fuldmægtig hos høiesteretsadvokat Ingar Nilsen, hos hvem han var, til han i januar 1883 ansattes i Kirke- og Undervisningsdepartementet, fra 1886 som kopist. I 1893 blev han kgl. fuldmægtig, utnævntes i 1899 til bureauchef i bokholderkontoret for det beneficerte gods og i 1906 til bureauchef i kontoret for geistlighet og kirkevæsen. I 1917 blev han dette kontors ekspeditionschef.

Han var 2 gange gift. I 1882 med Inga Heltberg, datter av skolebestyrer Henrik Anton Schjøtt Heltberg og hustru Marie f. Herre. Hans første hustru, som var søster av hans stedmor, døde i 1896. I dette egteskap var der 5 barn, hvorav 3 døde. I 1899 blev han gift med Sara Margrete Blom, datter av sogneprest J. G. Blom og hustru Wilhelmine f. Heffermehl. I dette egteskap 2 barn.

Hele sit liv tilbragte han i Kristiania, hvor han bodde paa det yndige Valle, en stor bondegaard like ved St. Hanshaugen, med et stort gammeldags hus og en morsom have, særlig bekjendt for en aldeles henrivende lindeallé. Her levde han som barn og som voksen. Dette sted elsket han; at gaa om i den gamle have og stelle var hans høieste lyst.

Han var altid i godt humør. Det satte ogsaa sit præg paa hjemmet. Derfor var det saa velgjørende at komme hjem til ham Man kunde være sikker paa at Wennevold mottok én med sit blideste smil og et hjertelig haandtryk.

Han var utgaat fra et hjem, hvor der hersket gammeldags strenghet og tarvelighet. Der hadde han lært den nøisomhet som alle dage fulgte ham.

Wennevold var utrustet med store evner, og han hadde tillike begavelsens fineste kjendetegn — beskedenhet. Ja, han var — i forhold til sine evner — altfor beskeden. Ogsaa kunstnerisk evne sat han inde med; han spilte nemlig meget vakkert piano. Ingen ringere end Edvard Grieg hadde været hans lærer.

Et utpræget karaktertræk ved ham var hans store samvittighetsfuldhet. Han undte sig selv hverken rist eller ro, aldrig kunde han faa arbeidet nok med en sak.

Han hadde ogsaa den for en departementsmand saa nødvendige egenskap, at han intet røbet av det som skulde være hemmelig. Fra hans kontor sivet intet ut. Men straks f. eks. en embedsutnævnelse var foretat, hændte det jevnlig at han ringte op til vedkommende for at meddele den glædelige efterretning. Saadant viste hans hjertelag.

Ikke mindre saa man av hjertelaget, naar man kom paa hans kontor for at søke raad. Altid var han den velvillige og den meget vidende.

I politisk henseende var han avgjort konservativ, men tok selvsagt som departementsmand ikke del i aktiv politik.

Wennevold var en utpræget kirkens mand, som interesserte sig varmt for menighetens gudstjeneste og alt som ellers angik menigheten. Derfor var han ikke bare en flittig kirkegjænger, men var ogsaa medlem av forskjellige styrer for barnehjem, menighetshus, lønningsfond o. s. v.

Han var ogsaa meget benyttet i offentlige og kommunale gjøremaal. Saaledes var han en tid medlem av ligningskommissionen, og fra 1908 var han beskikket som Kirke- og Undervisningsdepartementets repræsentant i forstanderskapet for Kristiania Katedralskole.

Det som gjør, at han fortjener at bli omtalt i vor kirkes mindebok, er det dygtige arbeide han har nedlagt i den kirkelige administrations tjeneste. Her skal nævnes nogen av de saker, hvortil Wennevolds navn er knyttet. Det gjælder først arbeidet for en forbedret lønning for kirkens prester. Wennevold hadde aapent øie for, hvor uheldig presterne var lønnet, og interesserte sig varmt for en bedring i dette forhold. Det fik han anledning til, da han av departementet blev opnævnt som kommissær for at forhandle med kommunerne om gjennemførelse av den nye lønningslov av 1897 (hans distrikt var Trøndelagen). Han talte ofte om sit arbeide med denne sak, som hadde interessert ham meget.

Dog, loven av 1897 blev snart forældet. Det viste sig, da krigen og dyrtiden kom, at denne lønningslov ikke paa langt nær kunde sikre presternes økonomiske basis. Derfor maatte statsmagterne sørge for en forandring heri — i likhet med hvad de gjorde for sine andre tjenestemænd. Departementet nedsatte da en geistlig lønningskomité i 1919, med Wennevold som formand. Her nedla han et overmaade stort og betydningsfuldt arbeide. Man tør vel si — uten at gaa nogen andens ære for nær — at denne lov for en væsentlig del er hans verk. Dette arbeide betegner sikkert Wennevolds hovedfortjeneste av den norske kirke. Og norske prester skal ikke glemme ham dette.

Lovforslaget, som omtrent uforandret blev vedtat av regjering og storting i 1921 og som danner grundlaget for de nuværende geistlige lønninger, medførte store økonomiske forbedringer for presteskapet.

Det skal tilføies at W. interesserte sig for en yderligere forbedring av lønningsloven.

Wennevold hadde ogsaa med forberedelsen av loven om menighetsraad og menighetsmøter av 1920 at gjøre. Det er bekjendt at han ikke ubetinget var enig i alt i denne lov. Saaledes var han imot menighetsraadenes deltagelse i bispevalg.

Det sier sig selv at naar en mand har været i samme kontor i saa mange aar som han (i kirkeavdelingen like fra 1906), maatte han være hjemme i de saker som vel ingen anden. Intet under, at han fik megen indflydelse, ikke minst ved embedsbesættelser. Men han misbrukte aldrig sin makt, idet han bestandig tok saklige hensyn, og var paa vagt mot ensidigheter fra menighetsraadene.

Ekspeditionschef Wennevolds liv fløt stille og jevnt hen uten større omskiftelser, og til dette harmoniske liv svarte ogsaa hans død. For 10 aar siden blev han angrepet av sterk influensa, som gjorde at hans hjerte blev svakt. 2 gange var han i Nauheim for at søke lægedom, og han blev ogsaa bedre. Men sygdommen overmandet ham dog tilslut. Da han hadde gjort sin kirke den tjeneste som blev hans sidste, paa dens ytterste utpost, hvor han var tilstede som Kirkedepartementets repræsentant ved festgudstjenesten i Oscar II's kapel i Neiden i anledning av 50-aarsdagen for kong Oscar II's besøk der, var ogsaa hans dagsverk endt. Det hadde været for meget for ham, han døde av hjertelammelse. Det var den 6te juli 1923. Langt borte fra sine, og dog omgit av venner, med smil over sit ansigt sov han hen.

Den norske kirke skylder Wennevold stor tak. Han var kirkens tro søn. For den ofret han sin kraft. Og i den høie embedsstilling han indtok, hadde han leilighet til at gjøre vor kirke store tjenester. Og ikke minst har presterne grund til at takke ham for hvad han var for dem i en række av aar.

PROFESSOR EDVARD SVERDRUP. 1861-1923.

AV

OLAF MOE.

Mit første indtryk av Edvard Sverdrup fik jeg, da han — saavidt jeg mindes, i begyndelsen av 1908 — optraadte i Kristiania Presteforening sammen med Peter Hognestad for at tale Menighetsfakultetets sak. Sverdrup var da netop, tillikemed Hognestad og professor Odland, blit kaldet til lærer ved den nyoprettede, men endnu ikke igangsatte teologiske læreanstalt. Og hans indlæg vakte almindelig opmerksomhet, ikke bare fordi man var spændt paa denne „homo novus“ som der blandt hans venner allerede gik et stort ord om, men først og fremst fordi han virkelig retfærdiggjorde dette ord. Hans vegtige argumentation, det klare og pointerte foredrag og den sterke overbevisning som bar det, avtvang respekt hos alle. Jeg husker at et hovedsynspunkt i Sverdrups indlæg var dette, at Menighetsfakultetet skulde bevare, resp. gjenoprette det læge folks, den troende menighets tillid til teologien. Ogsaa mit sidste minde om den bortgangne er knyttet til Menighetsfakultetet; det var den sidste dag han levet da han, netop kommet op fra sykeleiet, deltok med sine kolleger og studenterne i vaarsemestrets aapningsandagt og med en særegen inderlighet talte til os om at „gaa fra lys til lys". Nu er han selv gaat ind til det evige lys, men mange er de som takker ham for det lys han tændte for dem paa veien, og som derfor gjerne dvæler ved hans minde.

Johan Edvard Sverdrup var født paa Balestrands prestegaard 22. juni 1861 som yngste søn av den kjendte Balestrandsprest *Harald Ulrik Sverdrup* (f. 1813, d. 1891), der har indskrevet sit navn uutslettelig i den norske kristendomsundervisnings historie ved sin omarbeidelse av Pontoppidans forklaring, og ogsaa har vundet et navn i den norske politiks historie ved sin fremragende deltagelse i stortingslivet paa sin berømte bror Johan Sverdrups side. Akademiske traditioner hadde Edvard Sverdrup tat i arv fra sin grandonkel, Eidsvoldsmanden professor Georg Sverdrup. Prestehjemmet i Balestrand var et sæte for levende religiøse og aandelige interesser, her var streng luthersk rettroenhet parret med politisk liberalisme — en i de dage noksaa eiendommelig kombination, — og at den kristendom som indprentedes i hjemmet var levende og forplantningsdygtig, derom tør man se et vidnesbyrd i den kristelige aandsretning som alle de otte barn tok i arv. Det er vel næsten enestaaende at alle en prests barn i den grad er gaat i sin fars spor. H. U. Sverdrups fem sønner blev alle teologer og prester, og hans tre døtre prestekoner.

Alle de fem sønner har vundet et godt navn inden vor kirke, og tre av dem har paa særlig fremragende maate gjort sig gjældende som kirkemænd og teologer, samtidig som deres kirkelige og kristelige idealer i paafaldende grad er indbyrdes beslegtet og peker tilbake til traditionen fra hjemmet. *Georg Sverdrup* blev professor i vor amerikanske datterkirke og grundlægger av den Norsk-Lutherske Frikirke derover; hans pædagogiske idealer var paavirket av den grundtvigske folkehøiskoles. Det samme var tilfældet med *Jakob Sverdrup*, som efter at ha studert de danske høiskoler begyndte sin livsgjerning med oprettelsen av en folkehøiskole i Sogndal (1871). Og sammen med cand. theol. *Ole Vollan* (Edvard Sverdrups senere svigerfar) utgav han fra 1877-1881 et eget kirkelig organ „Ny luthersk Kirketidende", som i teologisk henseende stillet sig likesaa avgjort paa den lutherske bekjendelses grund som Lutherstiftelsens gamle „Luthersk Kirketidende" og det høikirkelige „Luthersk Ugeskrift", men i kirkelig henseende stod paa yderste venstre fløi. Og da *J. C. Heuch* i „Luthersk Ugeskrift" 1878 rettet sit bekjendte angrep paa den frie lægmandsforkyndelse, blev Jakob Sverdrup i sin „Ny luthersk Kirketidende" dennes varmeste teologiske forsvarer.[1]

Det samme lavkirkelige syn som udmerket Georg og Jakob Sverdrup, hadde ogsaa den yngste bror *Edvard* tat i arv fra sit hjem. Derfor har han ogsaa viet sit verk „Fra Norges kristenliv", hvori han skildrer indremissionens og den norske lægmandsbevægelses historie i de sidste femti aar, til sin far H. U. Sverdrups minde; i forordet skriver han, at faren „blandt saa meget andet lærte ham at elske aandens liv inden Norges kirke".[2]

Men først og fremst tok Edvard Sverdrup fra hjemmet med sig en dyp kjærlighet til den lutherske kirkes bekjendelse, et fast trosstandpunkt som hans skolegang og studium ikke synes at ha rokket eller i merkbar grad at ha modificert. Edvard Sverdrup blev, efter i 1877-80 at ha gjennemgaat Bergens katedralskole, student i 1880 (med laud. præceteris) og teologisk kandidat i 1885 (laud.). Hans studietid ved universitetet faldt saaledes i de aandelig sterkt bevægede aar, da *Fredrik Petersen* vakte opsigt ved sine nye teologiske synsmaater. Petersen var vistnok mere apologetisk end kritisk interessert, men han krævet en ny orientering av kirken overfor kulturen og bragte iethvert fald en revision av det gamle inspirationsbegrep som vakte megen motsigelse. Flere av de mænd som dengang var Edvard Sverdrups studiekamerater og venner, har jo senere ført de impulser de mottok av Petersen, ut i mere eller mindre liberal-kritisk retning, andre har utviklet sig i konservativ retning. Hvor sterkt Edvard Sverdrup blev paavirket av Fredrik Petersens nye synsmaater, vet jeg ikke. Men traditionen fra hjemmet var i det lange løp sterkest; desuten stod der jo ved professor Petersens side endnu en række mænd som væsentlig repræsenterte den traditionelle retning i teologien. Og forøvrig laa Sverdrups interesse mere paa det kirkehistoriske end paa det dogmatiske omraade, hvor han vistnok i det store og hele blev tro mot hvad han „i ungdommen hadde nemmet". Hans personlige religiøse erfaring hadde ogsaa levende forvisset ham om sandheten av den reformatoriske lære om synd og naade og hvad dermed hænger sammen. Derfor blev ogsaa Luther hans kristelige helt, og reformationshistorien hans kjæreste videnskabelige syssel.

Efterat Edvard Sverdrup hadde tat sin embedseksamen, begyndte han sin livsgjerning som lærer ved den av broren, Jakob Sverdrup, oprettede folkehøiskole i Sogndal og forblev i denne beskedne stilling i ni aar (1885-1894), indtil han i slutten av 1893 blev utnævnt til sogneprest til Sulen i Ytre Sogn, et veirhaardt kald som han beholdt henved fem aar. Herfra blev han i 1898 forflyttet til det mere idylliske Rennesø, hvor hans bror Hersleb Sverdrup var hans formand, og her tilbragte han de følgende ti aar, nidkjært røgtende sin prestegjerning og høiagtet i den mindre kreds som kjendte ham. Men endnu hadde han ikke faat anledning til at utfolde de evner som kirkelig lærer og leder som bodde i ham. Han var allerede en mand paa 46 aar, da han i 1907 mottok det kald som først helt kom til at utløse hans aandelige kræfter: kaldet til lærer ved det Teologiske Menighetsfakultet i Kristiania og de videre kirkelige tillidshverv som blev en følge derav.

---

[1] Sml. Edv. Sverdrup, Fra Norges kristenliv, 1918, s. 356 ff., hvor hovedindholdet av hans artikler gjengives. — [2] „Under paavirkningen fra sit barndomshjem og i nær samfølelse med kristenlivet blandt det troende lægfolk lærte han (Edvard Sverdrup) at elske det levende og virksomme liv inden Norges kirke og dermed tillike arbeidet forsaavel ytre som indre mission" (selvbiografi i a. skr. s. 435).

Det var ikke uten store betænkeligheter Edvard Sverdrup mottok dette kald. Han hadde vel i sin studietid hat lyst til at gaa den videnskabelige vei, men omstændigheterne hadde ført ham ind paa den praktiske, en plagsom hodepine hadde nedsat hans læsekraft, og selv om han nok i sine fritimer gjerne syslet med kirkehistorien, saa hadde han jo hittil ikke faat anledning til at habilitere sig ved nogen kirkehistorisk produktion. Han hadde selv aldrig trængt sig frem, og han svarte da ogsaa først nei; kun efter gjentaget paatryk, særlig fra en mand som professor Odland, vovet han til sidst at ta imot kaldelsen. Efter at ha tat avsked fra sit presteembede foretok han i 1908 en studiereise til Tyskland og tiltraadte saa høsten 1908 sin nye stilling som lærer i kirkehistorie ved Menighetsfakultetet (fra 1918 med titel av professor) og virket som saadan indtil sin død 21. januar 1923.

Det viste sig snart at han her var den rette mand paa den rette plads. Edvard Sverdrup hadde i virkeligheten sjeldne betingelser for en prestelærers kald. Ingen følte vistnok bedre end han selv at han i rent videnskabelig henseende manglet den skolering og træning som bare en videnskabelig løpebane fra ungdommen av kan gi. Hans arbeidskraft var heller ikke saa ubegrænset som han ønsket, han maatte strengt rationere sin arbeidstid. Men han eide en udmerket hukommelse foruten en solid teologisk almendannelse, og med de betydelige formelle evner og det sikre judicium som var Sverdrup'ernes lykkelige fædrenearv, naadde Edvard Sverdrup en dygtighet som teologisk lærer som der stod almindelig respekt av. Han tok sin opgave overmaade samvittighetsfuldt, hans sirlig skrevne forelæsninger hvilte paa et flittig studium av den bedste nyere literatur til emnet og for reformationstidens vedkommende sikkert ogsaa paa kildestudium. Hans fremstilling var klar og pointert, selv om hans stil kanske var noget gammeldags, og hans foredrag baaret av en sterk personlighets indsats. Han blev derfor en meget skattet lærer i kirkehistorie, ja i virkeligheten den mest hørte forelæser i Kristiania i dette fag. I sine sidste aar hadde han den glæde at læse for et overfyldt auditorium. Edvard Sverdrups virkning som kirkehistorisk lærer berodde ikke mindst paa hans fremragende pædagogiske evner; han forstod at tilrettelægge sit stof slik at studenterne virkelig lærte sin kirkehistorie, han var dernæst en fortrinlig eksaminator, og det var vel derfor ikke tilfældig at kirkehistorien var det fag som de teologiske kandidater ved Menighetsfakultetet gjennemgaaende stod sig bedst i til sin embedseksamen. Men endnu vigtigere var det at Sverdrup forstod at interessere sine tilhørere for sit fag og at gjøre kirkens historie levende for dem, saa de lærte at tyde og anvende dens lærdomme paa nutidens kirkeliv; selv har jeg desværre ikke hat anledning til at høre mere end nogen enkelte kirkehistoriske foredrag av ham, men jeg slutter dette baade av hans værdifulde kirkehistoriske skrifter og av hans evne til ogsaa i samtaler at trække paralleler mellem nutid og fortid og at utdrage lærdomme av kirkens historie for vor egen tid. Han glemte aldrig nutiden over fortiden, men saa i fortiden et speil for nutiden.

Hans literære produktion viser ham ogsaa som den praktisk interesserte teolog. Hans prætensioner var ikke strengt videnskabelige; det publikum han henvendte sig til, var en bredere kirkelig almenhet, og hos denne fandt hans skrifter ogsaa megen indgang. Bortset fra hans første teologiske skrift, fire foredrag om „*De sidste ting*“ (1912), og hans lille opbyggelige utlægning av „*Fadervor*“ (1922), dreier hans literære arbeider sig om kirkehistoriske og dermed nær beslegtede emner. Til vort indremissionsselskaps femtiaarsjubilæum 1918 utarbeidet Sverdrup et stort anlagt mindeskrift som gir adskillig mere end selve indremissionens historie i det forløpne tidsrum og derfor med rette bærer titelen „*Fra Norges kristenliv*“. Paa grundlag av et flittig og møisommelig samlerarbeide, med benyttelse av trykte og utrykte kilder, gives her en indgaaende og sympatisk fremstilling først av Lutherstiftelsens og derpaa av det Norske Lutherske Indremissionsselskaps historie fra 1868 til 1918. Det er et arbeide som ikke alene har værdi for alle indremissionens venner, men har og vil komme til at ha betydning som et kildeskrift til et vigtig avsnit av vor nyeste kirkehistorie.[1] Kan man gjøre indvendinger mot dette Sverdrups store verk fra kompositionens synspunkt, saa udmerker hans skrifter om reformationen og Luthers historie sig til gjengjæld ved et vellykket anlæg og en smuk fremstilling. I 1915 utgav han i serien „Tidsspørsmaal kristelig belyst“ en kort fremstilling av *„Den evangelisk lutherske tro*, dens historiske gjennembrud og dens grundsandheter efter den augsburgske bekjendelse“, en populær historisk indledning i den lutherske kirkes bekjendelse og en kort utredning av de reformatoriske principer. Reformationsjubilæet i 1917 fremkaldte to værdifulde skrifter av Sverdrup, en liten piece om *„Luther som bibeloversætter“* og boken *„Hvorledes Luther blev reformator“* — en klar og fængslende fremstilling av reformatorens utvikling fra barneaarene til hans reformatoriske fremtræden i 1517. En fortsættelse av den hermed paabegyndte Luther-biografi bragte Sverdrups sidste verk, det i 1922 utkomne *„Luthers kamp mot Rom“*, hvori han med benyttelse av de nyeste og bedste forarbeider gir en grundig, men populært holdt fremstilling av reformationsverkets utvikling fra 1517 til og med riksdagen i Worms 1521. I litterær henseende har Edvard Sverdrup her naadd høiest, og denne Luther-bok er av en dansk Luther-forsker blit betegnet som det „uten sammenligning bedste av de populære skrifter om Luther fra de senere aar, den rigtige moderne menighetsbok om Luther“. Det er vemodig at Edvard Sverdrup er gaat bort uten at ha faat føre biografien videre.

Den som kjender Sverdrups forfatterskap, vil forstaa at han for sine studenter ikke blot var en udmerket lærer i sit fag, men ogsaa en aandelig veileder. Hans undervisning i kirkehistorie var i bedste forstand opbyggelig, og baade ved større sammenkomster og paa to mands haand forstod han at lægge sandheten ind ikke blot paa deres forstand, men ogsaa paa deres samvittighet. Hvor glad var han i det hele tat ikke i sine studenter, og hvor meget gjorde han ikke for dem ogsaa i økonomisk henseende!

Og som han var en aandelig veileder for studenterne, saa var han for Menighetsfakultetet som helhet en klok og sterk leder. Med nænsom haand styrte han dets skib gjennem mangt et vanskelig farvand. Paa en særlig haard prøve blev Edvard Sverdrups ledelse av fakultetet sat, da professor Odland i 1915 forlot den av ham selv skapte institution, og da en anden kollega, Peter Hognestad, aaret efter blev kaldet til biskop i Bjørgvin. Hadde Sverdrup dengang hat en mindre sikker haand, og hadde hans tillid hos det

Augsburg Seminary
Library

---

[1] En kort oversigt over *„Indremission i Norge“* har Sverdrup git i den av nærværende forfatter utgivne bok „Norges kirke“, 1919, s. 118-143.

norske kristenfolk ikke været saa befæstet, er det ikke godt at vite hvordan det var gaat den endnu unge anstalt. Siden den tid var Edvard Sverdrup den selvskrevne formand i Menighetsfakultetets lærerraad, og vel den enkelte mand som utover landet mere end nogen av sine kolleger stod som Menighetsfakultetets inkarnation.

De lederevner og den administrative begavelse Sverdrup sat inde med, blev der i hans professortid ogsaa ellers lagt rikelig beslag paa. Likesom han efterfulgte professor Odland i stillingen som formand i fakultetets lærerraad, saa hadde han allerede tidligere sukcedert ham i det betydningsfulde tillidshverv som *formand i det Norsk Lutherske Indremissionsselskap* (1911), et tillidshverv han indehadde like til sin død. Vi kommer senere tilbake til hans stilling til indremissionen og dens forhold til kirken. Her skal kun nævnes at han som landsindremissionsselskapets formand la for dagen baade initiativ og forsigtighet. Indremissionsselskapet skjøt i hans formandstid en usedvanlig sterk vekst, og selv om han i væsentlig grad maa dele æren herfor med dets nuværende sekretær, kan der dog ogsaa pekes paa nye tiltak som særlig skyldes Edvard Sverdrup personlig. Specielt maa nævnes det initiativ han tok til reisningen av en norsk kirke paa Svalbard (Spitsbergen) og det energiske arbeide han nedla paa gjennemførelsen av dette tiltak. Sverdrup var ogsaa far til tanken om at samle de inden Norges kirke arbeidende frivillige kristelige organisationer paa en fælles basis (Apostolicum og Luthers lille katekisme) og om fælles opgaver (Kristelig Pressekontor osv.), nemlig *Gjeilo-møterne.* — Fra 1910 til 1919 var Edvard Sverdrup sammen med universitets-professor dr. Chr. Ihlen redaktør av „Luthersk Kirketidende“, og tok som saadan ledende del i det teologisk-kirkelige ordskifte i vort land. Det var ogsaa ham som i 1919 tok initiativet til stiftelsen av „Bekjendelsestro Presters Broderkreds“, hvis første formand han blev. Paa kirkelige møter gjorde Sverdrup sig sterkt gjældende ved sine ofte sententiøst formede indlæg, likesom han ved mange anledninger var den selvskrevne dirigent, vi nævner fremforalt det store landsmøte i Calmeyergatens Missionshus i Kristiania 1920 og det nordiske indremissionsmøte sammesteds i 1922.

Edvard Sverdrups kirkelige idealer var, som allerede ovenfor antydet, fra ungdommen av præget av de lavkirkelige synsmaater som gjorde sig gjældende i hans hjem. Den kirkelige *reformbevægelse*, slik som den i ottiaarene med særlig styrke blev forfegtet paa de bergenske stiftsmøter av mænd som skoledirektør Ole Irgens, cand. theol. Ole Vollan og hans bror Jakob Sverdrup, tændte begeistring hos ham for den norske kirkes frigjørelse. Som bekjendt strandet denne reformbevægelse i 1887 i Stortinget paa de *kirkelige* stemmeretsregler som Johan Sverdrups regjering hadde adoptert i sit menighetsraadsforslag. Da saa reformbevægelsen omtrent tyve aar senere blev ledet ind i nye baner ved professor *Tarangers* løsen: en fri folkekirke, som uavhængig av staten organiserer sig selv, sluttet Edvard Sverdrup sig med stor iver til dette løsen. Men blandt den frie folkekirkes tilhængere var der to fløie, en som la tonen paa folkekirke, en anden som la tonen paa fri, og Sverdrup hørte utvilsomt til de sidste. Hans idealer heldet faktisk til frikirkens. Han var vistnok meget langt fra at mene at indremissionen er den egentlige kirke, men hans kirkelige synsmaater blev utvilsomt efterhvert sterkere præget av hans intime forbindelse med det kristelige lægfolk og med de frivillige kristelige organisationer. Særlig efter at reformbevægelsens endelige resultat kun var blit at vore statsmagter skjænket den norske kirke menighetsraad basert paa rent borgerlige stemmeretsregler, blev Edvard Sverdrup noksaa pessimistisk i sit syn paa den officielle kirke og satte mere og mere sit haab til de frie kristelige organisationer med indremissionen i spissen.

Medvirkende til hans mere pessimistiske syn paa den officielle kirke var ogsaa den liberale teologis fremtrængen, og særlig dette at den positivt rettede del av geistligheten efter hans mening var for rædd for at holde de klare linjer i sit forhold til de liberale teologer. Med klarhet og kraft bekjæmpet han det samspil mellem de to retninger som man fra liberal side forlangte; et slikt samspil var kun mulig paa den samme trosgrund; men da de liberale avslog at bekjende Apostolicum „ord for ord“ (1919), maatte samarbeidet avvises. Sverdrup kunde føre en ganske skarp klinge, men selv hans bitreste motstandere maatte sikkert indrømme at hans kamp altid var saklig og aldrig uridderlig. Det fortjener ogsaa at nævnes at Sverdrup trodde mere paa teologiske end paa kirkepolitiske kampmidler.

Det var naturlig at en mand med Edvard Sverdrups utrustning gjentagende maatte komme i betragtning som bispekandidat. Ved flere anledninger, særlig da Bjørgvins bispestol sidst var ledig, var ogsaa hans navn sterkt i forgrunden. Uten tvil vilde Edvard Sverdrup ha fyldt en biskops stilling med stor hæder og ha hat særegne betingelser for det paa Vestlandet. Men naar alt kommer til alt, var han vel allikevel mere skapt til prestelærer end til biskop. Som geistlig taler hadde han visse vanskeligheter at kjæmpe med i sit organ og i sin sognske uttale. I ethvert fald var det en lykke for

Menighetsfakultetet at det fik beholde ham som professor helt til det sidste.

Ogsaa utenfor Norge tiltrak Edvard Sverdrup sig opmerksomhet. Han knyttet forbindelser med utenlandske teologer, og det skyldes ikke mindst hans initiativ at Menighetsfakultetet saa ofte har kunnet glæde sig ved besøk av tyske og danske teologer, som har holdt foredrag heroppe, og omvendt repræsenterte Sverdrup Menighetsfakultetet ved flere leiligheter utenfor landet, navnlig ved en reise til Amerika i 1910.

Som personlighet kunde Edvard Sverdrup paa utenforstaaende gjøre et strengt og tilknappet indtryk. Men jo nærmere man kom ham personlig, desto mere vandt han. Bak det reserverte ydre banket der et varmt hjerte, og den alvorlige mand viste sig i besiddelse av et velgjørende lune, han var meget glad i at fortælle anekdoter og satte pris paa en god spøk. Men hans skjemt var aldrig saltløs, der var alvor ogsaa i skjemten. Hans væsen var i det hele præget av hvad romerne kaldte „gravitas“, samtidig som han var jevn og beskeden i sin omgang og overmaade grei og behagelig at arbeide sammen med. Med rette har man karakterisert ham med apostelens ord: „krafts og kjærlighets og sindighets aand“; hans kraft var parret med sindighet, fordi den var baaret av inderlig kjærlighet til Guds ord og til Kristi kirke.

Sverdrup var vistnok utpræget lavkirkelig og lægmandsvenlig, men inderst inde var det dog Norges gamle kirke han elsket, og dens prestetjeneste han helst vilde fremme. Og da han derfor skulde lægges i sin kiste, saa blev han efter sit eget uttalte ønske iført sin prestekjole. Som presten og prestelæreren er det han tilsidst har gjort sin største indsats i det norske kirke- og kristenliv.

Literatur: Edvard Sverdrup, Fra Norges kristenliv, s. 356 ff., 434 f. „Studenterne fra 1880“, s. 289 ff. Kirkeleksikon for Norden IV, 10. hefte (artiklerne Georg Sverdrup, H. U. Sverdrup, J. L. Sverdrup, Johan Edvard Sverdrup). Norges Kirke, utgit av Olaf Moe, 1919, (Norsk teologi s. 51 ff., Indremission i Norge, s. 118 ff.). „For Fattig og Rik“, 1923, nr. 6, (den mest indgaaende biografi av S., forf. av Joh. M. Wisløff).

SOGNEPREST OLE THEODOR MOE. 1863-1922.

AV

J. B. GILHUUS.

Ole Theodor Moe var født paa Kirkemo i Aamot den 2. mai 1863 av forældre bakermester Carl Olsen Moe og Berthe Sofie Torkildsdtr. Hønstvedt. Farsslægten skriver sig fra gaarden Flattum paa Modum. Sin første undervisning fik han paa folkeskoler i Eidsvoll, Hølen og Moss. Efter konfirmationen kom han til Kristiania, hvor han var i praktisk virksomhet en 5 aars tid. Men denne virksomhet gav ham ikke nogen sand tilfredshet. Han kjendte sig draget av Gud til at komme i en stilling, hvor han helt kunde ofre sig for Guds rikes sak i verden. Han maatte bli prest. Han gik da ind paa skolen „Hauges Minde" i 1885 og tok som elev av denne skole latinartium 1888. Teologisk embedseksamen tok han 1893 og det følgende aar practicum. I sin studietid bodde han paa Studenterhjemmet, hvis bestyrer pastor Kristian Martin Eckhoff kjærlig tok sig av ham og hjalp ham, som ikke selv hadde midler til at komme sig frem. Eftet at ha tilendebragt sine studier ved universitetet blev Moe ansat som lærer ved Bærums middelskole i Sandviken og var her i to aar. Derefter virket han en tid som emissær for det Norske Diakonhjem. Den 12. april 1897 blev han personel kapellan hos provst L. A. Moe i Aalesund og samtidig ansat som den første lønnede sekretær i Aalesunds ynglingeforening. Efter provstens fraflyttelse fra stedet var Moe konstituert som sogneprest og senere som residerende kapellan og skoleinspektør i Aalesund. 1901 ansattes han som prest i Kristiania havnemission og aaret derefter i Kristiania indremission indtil 1907. Her arbeidet han med utrættelig iver og var i travel virksomhet fra den tidlige morgen til sent paa kvelden. Vinteren 1906-07 var han i Kjøbenhavn for at sætte sig ind i blaakorsvirksomheten dernede. Det resulterte i, at han fik dannet en blaakorsforening i Kristiania, og arbeidet for denne avholdsforening var noget av hans kjæreste. Der sies om ham, at han var „sjælen i det hele, han var som skapt for det arbeide". Selv var han hele sit liv streng avholdsmand uten dog at være medlem av nogen avholdsforening.

En anden sak, som Moe med stor kjærlighet og opofrelse var interesseret i, var søndagsskolesaken. En tid var han formand i Kristiania kreds av Norsk Søndagsskoleforbund, og efterat denne kreds var delt, var han i 12 aar formand i Mellem Borgesyssels kreds og nedla i denne tid et betydningsfuldt arbeide for saken, saa der nu er omkring 150 søndagsskoler i kredsen.

Den 24. mai 1907 utnævntes Moe til sogneprest i Rødenes, og 1915 befordredes han til nabokaldet Aremark. Begge disse kald er av stor utstrækning, hvert av dem har 3 kirker og byder arbeide nok for en samvittighetsfuld og tro prest. Og det var Moe i den grad, at han ikke syntes, han hadde tid til at faa sig en ferie, som han mangen gang saa godt trængte. Kun en gang i denne tid hadde han nogen ukers ferie, da han først paa aaret 1914 var med offentlig stipendium ute paa en reise i Trøndelagen for at gjøre undersøkelser om gamle ukjendte og mindre kjendte salmer og religiøse sange, som maatte findes blandt folk deroppe. Ogsaa en gang senere blev der bevilget ham stipendium i samme øiemed, men da han ikke kunde opdrive nogen vikar, maatte han bli hjemme.

Ved en hjerneblødning Moe fik d. 22. febr. 1921, og som bandt ham til sengen i flere uker, da han svævet mellem liv og død, blev han gjort udygtig til at røkte sit embede. Hans høire side var lammet. Vel kom han sig saavidt, at han i juli samme aar efter lægens raad kunde reise til Kristiania for at indlægges i Diakonissehuset og underkaste sig massagebehandling. Efter nogen ukers ophold her flyttet han med familie ind i en leilighet, som man var heldig nok til at opdrive for ham her i byen. Han kom sig litt efter litt, saa han av og til kunde være ute og spasere og ogsaa besøke sine slegtninger her. Men det forstod han selv og de, som var om ham, at det ikke vilde vare saa længe, før en ny hjerneblødning vilde komme og ende hans dage. Det skede da ogsaa. Den 8. september 1922 sovnet han ind i fred, og 8 dage derefter blev han begravet paa Vor Frelsers gravlund, fulgt til sit siste hvilested av en talrik skare av slegt og venner. Ved begravelsen, der forrettedes av avdødes svigerfar, provst Gilhuus, blev kranse paalagt baaren fra Moes siste menighet og fra skolestyret og lærerne der ved sogneprest Diesen, fra Indremissionen der i skogbygderne ved professor Hallesby, fra Borgesyssel søndagsskolekreds ved pastor I. C. Larsen, fra Kristiania indremission ved sogneprest I. Welle og fra det Blaa Kors's landsstyre samt fra Møllergatens Blaakorsforening ved redaktør Isene. Denne uttalte i sin lille tale bl. a.: „Det Blaa Kors vil nok aldrig glemme stifteren. Hans retlinjede færd, hans elskværdige personlighet og hans selvhengivende arbeide, hans varme hjertelag vil altid staa manende for os. Vi bringer en tak over baaren for den indsats han gjorde for blaakorssaken i Norge. Og en speciel tak fra de mange, som ved ham og den av ham reiste virksomhet er reist op til et nyt og lykkelig liv, en tak fra de mange ulykkelige, for hvem hans hjerte slog saa varmt. Mindet om den stilfarende, fromme Herrens tjener skal altid være signet iblandt os.“ Ved begravelsen blev nogen av avdødes salmer benyttet. To dage senere holdtes der i blaakorssalen en talrikt besøkt mindefest for ham.

Sogneprest O. T. Moe har i aarenes løp skrevet adskillig, mest artikler i kirkelige og politiske blade og originale eller oversatte salmer og religiøse digte samt nogen smaaskrifter. Her følger en fortegnelse over hans forfatterskap[1].

„Sommerbilleder“, to digte i barnebladet „Solskin“, Kristiania 1888. — „Hvad børn ikke bør hede“, S. A. $^{16}/_{7}$ 1891. — „Kristiania: Søndagsgudstjenester midtsommers“, Øbl. $^{31}/_{8}$ 1893. — „Lidt om arbeidet for de unge“, Øbl. $^{2}/_{10}$ 1893. — „Nogle hidtil utrykte bygdesagn“, Fbl. $^{30}/_{4}$ 1894. — „Folketraditioner og bygdedialekter i Smaalenene“, S. A. $^{24}/_{7}$ 1894. — „Fra det gamle Fredrikshald“, to artikler om de gamle inskriptioner paa de hellige kar i Immanuels kirke, S. A. 1895 nr. 94 og 95. — „Om den kristelige studenterbevægelse“, N. F. 1896. — „Tale ved skolernes 17de maitog i Aalesund 1898“, S. F. $^{24}/_{5}$ 1898. — „Tale ved rektor Valentin Voss' baare i Aalesunds kirke den 5. april 1900“, A. H. S. $^{11}/_{4}$ 1900. — En del religiøse digte. Desuten korte biografier av overlærer Wildhagen, Kr.a., sogneprest Grimnæs, Bergen, sogneprest Aagaard, Enebak, sekretær Andr. Lavik, Bergen, Bm. 1903. — „En hjælp i nøden“. Biografi av major. Wilhelm Winsnes, formand i Kr.a indremission. Bm. julenr. 1903. — En del religiøse digte. Desuten redigeret og for den væsentligste del forfattet artiklerne under overskriften: „Fra den norske kirke ved begyndelsen av det 20de aarhundrede“, Bm. 1904. — „Fra folkedybet, indremissionsbilleder fra Kristiania“ I—IX. „En kirkelig vækkelse i Kristiania“. Bm. 1904. „En høstdag“. Bm. julenr. 1904. — En del religiøse digte. Desuten redigeret og i flere tilfælder forfattet artiklerne under overskriften: „Fra den norske kirke o.s.v.“. Under rubrikken „Siden sidst“ 2 artikler: „Den 13de august“ og „Norges dag“ samt „Om kristendom og avholdssag“ og om „Indgangsbønnen ved gudstjenesten“, „Den 12te november“. Bm. 1905. — „Din søn lever“. Joh. 4, 46-53. „Jul“ av R. Saillens, oversat fra tysk. Digt. Bm. julenr. 1905. — „Det norske missionsselskaps udsendinge i Kina“. „Smaakirkesagen i Kristiania“ i tidsskriftet „Kjøbenhavns Kirkesag“ 1906, nr. 3. — „Fra den norske kirke o s.v.“ Bm. 1906. Desuten sammesteds: „Mig blegned alle roser“, en hymnologisk bemerkning; „Fra blaakorsbevægelsen i Danmark“, s. 86; „Herrens dag“, s. 194; „Det blaa kors“, vedrørende dannelsen av den første forening av dette navn, s. 261. — „En gammel gravsten“ ved Gl. Akers kirke. Mbl. $^{30}/_{8}$ 1906. — „Enkrateia“, redningshjem for alkoholister i Kjøbenhavn. Bm. 1906. — Digtet „Saa“. Bm. 1906 nr. 40. — „Nogle bemerkninger imod nadverdforeningerne“. Bm. 1907, nr. 1 og 2. — „Tungetalen. Til hr. professor Lyder Brun!“ Artiklen signeret „Theologer“. Ap. 1907 nr. 47. — „Fra folkedybet“ X—XIII, Bm. 1907 nr. 7 og 9. — Digtet „Getsemane“ Bm. 1907 nr. 12 og Sg. 1907 nr. 13. — „Det blaa kors i Norge“, i det danske tidsskrift „Det blaa kors“ $^{1}/_{4}$ 1907. — „En søndag“. Bm. 1907 nr. 16. — „Hvile paa veien“. Digte utkomne i mai 1907. — „Fra Blaa-kors-arbeidet i Norge“, i det danske tidsskrift $^{1}/_{6}$ 1907. — Oversættelse av salmen: „Ecquis binas“. L. Kt. $^{3}\,_{8}$ 1907. — „Jul“. Bm. julenr. 1907. — En salme ved brudevielse over Ruths bog 1, 16-17. Men.bl. $^{28}/_{8}$ 1908. — „Kvindeforeningssang“. Bm. 1908, nr. 47. — „Morgen“, Bm. $^{23}/_{10}$ 1909. — „Dulcis et pius“. L Kt. $^{15}/_{3}$ 1910. — Esaias 53, 1-7, omsat i 3 vers til melodien: „Vor sjæl er dertil født og baaren“. Bm. $^{25}/_{2}$ 1910 og Kr. U. $^{28}/_{2}$ 1910. — „Pange lingua, gloriosi“. Oversat. L. Kt. $^{5}/_{3}$ 1910. — „When I survey the wondrous cross“ av I. Watts, 1674-1748. Oversat. Z.v. $^{11}/_{10}$ 1910. — Forsøk til en metrisk gjengivelse av en av oderne i „Salomos sange“ med begyndelsen: „Herren jeg ei elske kunde, om han først ei elskte mig“. L. Kt. $^{17}/_{12}$ 1910. — En oversættelse av en av oderne i „Salomos sange“ med begyndelse: „Som solen den gløder, der venter paa dagen“. L. Kt. $^{7}/_{1}$ 1911. — Oversættelse av salmen: „Pone luctum Magdalena“. L. Kt. $^{15}/_{4}$ 1911. — Oversættelse av salmen: „Jesus shall reign where'er the sun“ av I. Watts. Z.v. $^{6}/_{7}$ 1911. — „Aften“. Bm. julenr. 1911. — For „Luthersk Bokmission“ redigeret „Kristelige smaafortællinger“ nr. 1 og „Kristelige sange“ nr. 1, begge i 1912. — En hymnologisk artikel med titel: „I Kor. 13, 1-8a — en hymne fra aposteltiden". L. Kt. $^{27}/_{4}$ 1912 nr. 17. — For „Illustreret norsk konversationsleksikon" en artikel „Salmer", som indeholder en kort oversigt over de vigtigste norske salmedigtere og salmebøker, 1912. — En hymnologisk artikel om salmen: „Paa klaarfjell der kvelver sig borgi so rein". Fra ca. 1700. L. Kt. 1912 nr. 41. — En oversættelse fra tysk og metrisk gjengivelse av 14de ode i „Salomos sange". L. Kt. 1913 nr. 15. — En oversættelse og metrisk gjengivelse av 30te ode i „Salomos sange". Kr. U. 1913 nr. 50. — En hymnologisk artikkel med titel „Salomos 33te ode — en gjenklang av oldkirkelig forkyndelse". L. Kt. 1913 nr. 41. — „Tolv sange, fra kirkens første aarhundrede, et utvalg av „Salomos oder". Oversat og metrisk gjengit av O. T. Moe, sogneprest til Rødenes." Lutherstiftelsens forlag, decbr. 1913. — Oversættelse av: „A Christmas Carol" av George Lillie Craik, 1798-1866. Bm. julenr. 1913. — „En gammel nadverdsalme". Oversættelse og metrisk gjengivelse av: „τοῦ δεῖπνού σου" antagelig fra det 5te aarhundrede. L. Kt 1914 nr. 13. — „Blaaklokkerne", en legende. L. Kt. 1914, nr. 30. — En gjengivelse av Rabindranath Tagores digt: „Barnet". Mbl. 1914 nr. 441. „Et bidrag til forstaaelsen av Salomos 23de ode. L. Kt. 1915 nr. 11 og 12. — „Et gammelt salmevers", vedk. forf. av „Jesu, styr du mine tanker". Mbl. 1915 nr 250. — „Den nye salmebok", vedk. Gustav Jensens salmeboksforslag. Mbl. 1915 nr. 377. — „Gott ist gegenwärtig", en norsk oversættelse fra ca. 1750. L. Kt. 1915 nr. 34. — „Søndag". Kr. U. 1916 nr. 2. — „Matias Orheim — Jørund Telnes". Kr. U. 1916 nr. 25. — „Daabssalme", oversat fra islandsk. Kr. U. 1916 nr. 26. — Digtet „Kongernes konge", metrisk gjengit efter Rabindranath Tagore. L. Kt. 1916 nr. 14. — „Lovsang" oversat fra den islandske salmebok nr. 30. Kr. U. 1916 nr. 34. — „Færøsangen", oversat fra færøisk. Den færøiske landssang. Kr. U. 1916 nr. 54. — Oversat den islandske salme: „þu sendir, drottinn, dögg af hæðum". Kr. U. 1916 nr. 80. — „Salmens plads i kristendomsundervisningen. Kristelig pædagogisk tidsskrift for septbr. 1916. — „Hjembygdens kirke", oversættelse av det amerikanske digt: „The little brown church". Kr. U. 1917 nr. 12. — Digtet: „Naar dagen kommer". Kr. U. 1917 nr. 26. — „Bordvers" — en artikelrække i L. Kt. 1917 nr. 9, 11, 15. — „Aand og kultur". L. Kt. 1917 nr. 32. — To digte: „Sommerkvelds-stemninger". Kr. U. 1918 nr. 85. — Digtet: „Fristelsen". Kr. U. 1918 nr. 7. — „Litt om salmen: Jeg vet mig en søvn i Jesu navn". L. Kt. 1918 nr. 8. — Et foredrag: „Troskap i søndagsskolearbeidet". N. S. 1918 nr. 8. — Et digt: „Nadverd". Kr. U. 1918 nr. 18. — En hymnologisk avhandling: „Morten Resen — en glemt norsk salmedigter". L. Kt. 1918 nr. 29 og 32. — En artikel om salmen: „Hvor salig er den lille flok". L. Kt. 1918 nr. 38. — En artikel: „Forslag til omarbeidelse av M. B. Landstads kirkesalmebok. Ved den til revision av stiftsprovst Gustav Jensens utkast nedsatte komite". L. Kt. 1919 nr. 21. — „Provst M. B. Landstad. Salmedigteren". Utkom 1920, utgit av Luthersk Bokmission. — „Litaniet i metrisk form". 2 artikler i L. Kt. 1920 nr. 35 og 36. — Efter hans død har hans hustru utgit en samling av O. T. Moes bedste poetiske arbeider under titelen: Salmer og sange, Bergen 1924. 61 sider

---

[1] Anm. Forkortelser: S. A. = Smaalenenes Amtstidende. Øbl. = Ørebladet. Fbl. = Folkebladet. S. F. = Søndmøres Folkeblad. N. F. = Norsk Folkekalender. A. H. S. = Aalesunds Handels og Søfartstidende. Bm. = Bymissionæren. Mbl = Morgenbladet. Ap. = Aftenposten. Sg. = Signal. L. Kt. = Luth. Kirketidende, Bb. = Barnebiblioteket. Men.bl. = Menighetsblad for Kristiania. F. f. og r. = For fattig og rik. Kr. U. = Kristelig Ukeblad. Z v. = Zuluvennen. N. S. = Norsk Søndagsskoleblad. L. B. = Luthersk Bokmission.

Foredrag i Stockholm 1904: „Betydningen for den opvoksende slegt av en ret helligholdelse av søndagen". — Foredrag paa Hamar 1905: „Hvorledes skal man vække menighedens ansvar for børnenes kristelige opdragelse". „Sandhedsbudet", Gjøvik, juni 1905.

Det, som har gjort O. T. Moes navn kjendt og kjært utover landet, er hans religiøse digte og salmer. „Han var ikke av de forkyndere, som lægger boken paa hylden. Han studerte ivrig, og i en gren av teologien blev han specialist, kanske den kundskapsrikeste paa dette omraade av alle nulevende nordmænd. — Denne specialitet var salme-studiet. Hans studium var ikke ufrugtbart. Han utbredte kundskap til salmernes og salmedigternes historie baade ved tale og skrift, og rik opbyggelse kunde vindes ved at følge Moe paa denne vei. Han oversatte paa en egen trofast og from maate mange salmer like fra oldkirkens tid og op til vore dage. Og han digtet selv adskillige originale salmer, av hvilke flere har været trykt i Bymissionæren. En av disse er optat i den nye salmebok, og den naar saa høit, at den vistnok vilde levet sit liv paa kristnes læber, selv om den var blit glemt ute av kirkens bok." (Bymissionæren for 30. septbr. 1922). Den salme, som her sigtes til, er vel den, som er mest bekjendt av Moes salmer:

Jesus, — det eneste
helligste, reneste
navn, som av menneskelæber er sagt.
Fylde av herlighed,
fylde av kjærlighed,
fylde av naade og sandhed og magt.

Salmen har 4 vers. Den blev skrevet i 1904 og er optat i „Hvile paa veien", religiøse digte, ialt 14. Dette lille hefte utkom i 1907 og blev utsolgt.

Av Moes efterlatte sange og salmer, omkr. 100, er, som bemerket, en del utkommet i trykken ved hans hustrus foranstaltning. De gir et indtryk av hans digterbegavelse, hans fromme, dypt religiøse sind.

En av disse skal her anføres. Den er digtet over Præd. 11, 16 „Saa din sæd om morgenen."

Aa, saa din sæd ved morgengry,
naar sol gaar op av fjerne øst!
Aa, saa din sæd for vind i ly
og vent en herlig høst!
Strø kornet ut i morgenstund,
i solens glans paa eng og tind!
Aa, pris din Gud med liv og mund
og saa i barnesind!

Det lyser over eng og vang
i morgengryets gyldne tid,
og bækken synger glad sin sang
og fuglen sin i lid.
Og hele himlen er saa blaa,
og luften er saa klar og lind.
Nu er det vaar. Guds saamand, saa
din sæd i barnesind!

Den morgenstund i himmelfred
forfrisker alt med duggens daab, —
en stund saa fyldt av kjærlighed
og livsens tro og haab.
Guds saamand, saa din sæd ved gry,
naar sol gaar op av fjerne øst,
og gi den spæde plante ly
og vent en herlig høst!

Ogsaa i sine siste dage syslet Moe med sit kjære arbeide, selv om han ikke længer kunde føre pennen. En salmehistorie, som han hadde tænkt kunde brukes paa lærerskolen, hadde han begyndt paa, men fik den ikke fuldført. Nogen smaasange skrev hans hustru efter hans diktat. Den siste av dem er vistnok:

Ovnsskjæret.

Kom sæt dig, ven, i ovnens skjær.
Det nu saa langt paa høsten er,
og dagene er korte.
Det er saa stilt i skog, paa vang, —
der høres ingen fuglesang,
og skyerne er sorte.

Den dag saa kort, den nat saa lang
vil paa din færd saa mangen gang
dig mod og kraft betage.
Men under al vor syslen her
en hvilestund i ovnens skjær
vi har i mørke dage.

En hvilestund med ven i nød,
hvor vi to deler livets brød,
er glimt fra lysets lande.
Med korset tungt jeg vandrer her.
Dog gjennem dødens nat det bær
mot morgenrødens strande.

Kom derfor, ven, og sæt dig hid,
jeg har endnu en liten tid
i jordens nød at kjæmpe.
Husk hvert et glimt av Herrens ord
er gave fra Guds rike bord,
der al min sorg kan dæmpe.

PASTOR CARL KONOW. 1863-1923.

AV

KARL MARTHINUSSEN.

Paa grund av de særegne forhold som knytter sig til Carl Konows navn i norsk kirkeliv og teologi, tør der være grund til at gi en noget utførligere livsskildring av ham i vor kirkes aarbok. Vel var der forholdsvis stille om hans navn i de senere aar av hans liv; men siden stridens dager i 1906-07 har han dog altid hat en meget fremskutt stilling i folks bevissthet som en av de mest typiske representanter hos os for det liberale teologiske syn. I denne biografiske skisse skal forsøkes en fremstilling og belysning av hans utvikling og personlighet.

Carl Konow blev født i Bergen 20. august 1863 som søn av konsul og kjøbmand i Bergen Francis Konow og hustru Kathrine Marie, f. Smit. Hans farfar var den i Bergen kjendte kjøbmand, konsul og bankadministrator Carl Konow. Om denne fortæller sogneprest Thrap at han blev vakt til bevisst og alvorlig kristenliv ved presten Lyder Bruns optræden i Bergen 1846, et kristenliv med en tone av ædel pietisme og baaret av en stor og barnlig troens frimodighet, som aandet i Guds virkelighet og nærhet. Efter den sædvanlige skolegang blev Konow student i 1881. Oprindelig bestemt til at gaa handelsveien brøt han imidlertid med den plan, og efter indre dragelse bestemte han sig for det teologiske studium. Det var saaledes et meget bevisst valg som gjorde ham til teolog, et valg begrundet i et dypt religiøst gemyt med gammel, god kristenarv i sig. Han blev saa cand. theol. i 1886 med karakter laudabilis (2,2). Som student og kandidat var han meget konservativ, ortodoks. Ved vort universitets teologiske fakultet trængte netop i disse aar professor Petersens nyorientering igjennem blandt studenterne, men den hadde jo ogsaa konservativt sikte. Denne sin ortodokse lægning fik Konow yderligere styrket ved en studiereise i Tyskland som han foretok som kandidat. Han undgik der at komme i berøring med den nyere retnings mænd, studerte en tid særlig i Leipzig og Erlangen, den konservative, lutherske teologis sterkeste borge. I sin kandidattid var han ogsaa en kortere tur i Italien, og hadde av den rikt utbytte i mere almendannende retning.

I 1888 kom han hjem fra sin utenlandsreise og blev saa i 1889 utnævnt til personelkapellan hos sogneprest Mowinckel til Sandvikens sogn i Bergen. Hans indsættelse foregik ved høimesseguds-tjenesten 12. mai ved stiftsprovst Winsnæs. Konow blev dermed knyttet til den menighet som han siden kom til at betjene i hele sin prestevirksomhet — ialt 34 aar. I 1890 blev han gift med Elisabeth (Lizzie) f. Falsen, f. i Fredriksstad, datter av oberstløitnant Georg Benjamin Falsen, en søn av Eidsvoldsmanden Christian Magnus Falsen.

I sin personelkapellantid utførte Konow det væsentlige av menighetsarbeidet alene, da sognepresten stadig var meget sykelig og derfor lite arbeidsdygtig. Alt i disse første aar la han særlig meget arbeide paa sjælepleien ved sykesengene og omsorgen for de fattige, et træk som præget hele hans prestetjeneste til den allersidste stund. Forholdet mellem menigheten og ham var i denne første tid stort set meget godt, og han hadde tillid ogsaa blandt de derværende indremissionsledere. Det viste sig bl. andet deri, at ogsaa disse ved sogneprest Mowinckels død søkte om at faa beholde Konow i menigheten. Mowinckel døde 4. september 1892 og under ledigheten blev embedet bestyrt av Konow. Der blev saa ved kongelig resolution oprettet et kaldskapellani i Sandviken fra 1. oktober 1893 at regne, og 8. november samme aar blev Konow utnævnt til dette embede og indsattes 26. november av stiftsprovst Winsnæs. Samme aar blev O. K. Grimnes utnævnt til sogneprestembedet.

De to nye prester var hver for sig særprægede mænd av temmelig forskjellig type. Sogneprest Grimnes tilhørte helt ut indremissionen efter naturel og religiøs lægning; pastor Konow stod endnu ganske sympatisk stemt overfor indremissionsarbeidet, men dog noget reservert; og fremfor alt var han i forhold til denne retning en ganske anden grublende og stilfarende natur. Og det varer nu ikke længe før der begynder rivninger mellem Konow og enkelte kredser inden menigheten. Disse skyldtes endnu neppe nogen væsentlig mistro til hans teologiske standpunkt men mere forskjellig religiøs praksis og optræden. Til en begyndelse gjorde det ham hjertelig ondt at han saaledes skulde komme ut av kontakt med disse i flere retninger menighetens alvorligste kristne; men med sin redelighet og utprægede sans for personlig vederheftighet kunde han ikke bøie av. Og han kunde godt merke alt nu at han blev mindre brukt end før ved arrangementer utenfor kirkehuset. Dagsregistret, som er meget diskret ført, vidner dog om en ivrig og travelt optat menighetsarbeider. Han var fattigpleiens formand i mange aar fremover og tok sig varmt av den gjerning; megen vekt la han paa de regelmæssige besøk hos de syke, og hans levende interesse for skolen gjorde ham til stadig gjest baade ved dens arbeids- og festdager. Samtidig arbeidet han med de unge; han hadde regelmæssig hver søndag i vinterhalvaaret møter for unge, hvor han holdt andagter og foredrag baade av religiøst og almendannende indhold og i det hele sørget for at gi god underholdning. De hadde gjennemgaaende god søkning.

Dog gav hans stilling ham i disse aar tid til flittige og fortsatte studier. Og nu søkte han forbindelse med den moderne teologiske og bibelkritiske forskning; et studium som litt efter litt førte ham bort fra den teologiske ortodoksi. Den utvikling tok forholdsvis lang tid; Konow arbeidet nemlig sent, men meget grundig, og hans utprægede sans for intellektuel redelighet gjorde at han tok forholdsvis smaa skridt ad gangen og det ogsaa kun indenfor begrænsede felter. Det var da til en begyndelse væsentlig den gammeltestamentlige kritik han beskjæftiget sig med, særlig gjennem repretanterne Driver og Wellhausen. En væsentlig tilskyndelse til dette studium fik han ved den første almindelige prestekonferens i Kristiania 12.-17. oktober 1894, hvor bl. a. dr. S. Michelet holdt et meget indgaaende og interessant foredrag om den gammeltestamentlige bibelkritik. Der blev i dette git en sterk appel til ikke at gaa utenom de vanskeligheter som den nyere kritik bragte. „Vi maa *vinde tilbake det religiøse indhold*, selv om det tildels skulde bli i andre former. Paa den maate vil selve den kritiske tvil styrke troen. Og uanseet alle teorier vil man kunne med voksende sikkerhet og troesglæde holde fast Luthers trygge ord: ‚Guds ord, det skal de late staa og dertil tak ei have'." Det er utvilsomt at denne parole har staat for Konow under hele hans studium av disse spørsmaal. Han vilde altid tilsidst ind til det religiøse indhold under de skiftende former. I januar 1896 holdt han saa selv et foredrag i Bergens presteforening om den gammeltestamentlige kritik; det var endnu helt igjennem strengt objektivt refererende. Men efterhvert klarnet resultaterne for ham, og i to artikler i „For Kirke og Kultur" for 1900 om den gammeltestamentlige kritiks forhold til den aabenbarede sandhet foreligger de i modnet skikkelse. Denne artikelserie slutter saaledes: „Ved første øiekast er kritikken negativ; men i virkeligheten er den positiv. Dens maal er at hjælpe menigheten med de midler Gud har git den til en bedre erkjendelse av den Guds herlige visdom som har styret alt. Den gammeltestamentlige kritik synes radikal i at rive ned, men følger vi dens arbeide, ser vi tilsidst med undren, hvorledes blot alle de træk der i tidens fylde samlet sig i vor Herre og Frelser, Guds naade og sandhet, hellighet og barmhjertighet, er traadt klarere frem i dagen Kristus er den gammeltestamentlige aabenbaring samlet og avsluttet. I ham er det alt opfyldt og tilstede i sin fuldkommenhet. Studér kritikken, og du vil se: den svækker ikke, men fremhæver dette for dig." Det var redelige og alvorlige studier som bragte ham dit, og man tør mindst av alt beskylde ham for intellektuel overfladiskhet. Nu tok han ogsaa op studiet av den nytestamentlige kritik, og læste Harnack og Ritschl; den sidste satte han meget høit og har levert en biografisk skisse av ham i „For Kirke og Kultur" for 1901. Ikke mindst var det en side ved Ritschls system som tok ham fangen: troskapen i kaldsgjerningen. „Holder vi os til vort kald, holder vi os til den gjerning, Gud selv har rakt os; at være tro i den i tillid til Gud er hovedsagen." Dette moment kommer ogsaa til stadighet igjen i Konows prækener paa alle stadier i hans prestetjeneste; han har i et prækentema formet det slik: „Livets rikdom ligger gjemt i virkeligheten selv." Samme aar (1901) skrev han ogsaa i „Luthersk Kirketidende" en avhandling i anledning av nogen artikler av sogneprest Tandberg. Han kaldte dem: „Litt om Harnacks virkelige standpunkt." I denne hævder han med rik benyttelse av Harnacks egne skrifter, at Harnack og hans retning ikke vil ta Kristus ut av evangeliet, men tvertom gi ham en central stilling som veien til faden. I artikelrækken er der en bemerkning tilsidst som røber det alvor og den grundighet, Konow har lagt i sine studier over disse ting: „En stor del av Harnacks anførsler kan det jo ogsaa kræve aars studier for at danne sig en mening om. — Han tænker i adskillig anderledes end vi er oplært til. Der skal, ialfald for mange av os, en del anstrengelse til for at trænge ind i hans synsmaater.“ Konow har ikke i en rus latt sig rive med av de anskuelser som disse nyere forskere kom med, hvor blendende de end kunde synes. Han har virkelig ofret dem et nøie og prøvende studium. I disse aar grundla han ogsaa det utmerkede kjendskap han hadde til *Luthers reformatoriske skrifter*. Det var spørsmaalet om de nye resultaters forhold til den reformatoriske arv og bekjendelse som det gjaldt at klare. Flere artikler fra 1906 i „Norsk Kirkeblad“ om Luthers forhold til daapen og om luthersk konfessionalisme viser at han har arbeidet grundig med denne side av saken, og at han var kommet til et klart standpunkt for sit vedkommende. „Ved siden av sandheten existerte der absolut intet andet for Luther som han tok hensyn til, ikke kirke og kirkelære, mindst av alt hans eget vé og vel. . . . . Hvilken større synd kan man da gjøre mot ham, end om man inden hans egen kirke opstiller noget konfessionelt luthersk som en hindring for sandheten, for videre fremgang i dens erkjendelse? Det er ikke opretholdelsen av en ‚luthersk‘ kirke, det gjælder, men alene Kristus selv, at han og hans ene, sande kirke kan vinde skikkelse blandt os.“ („Er luthersk konfessionalisme luthersk berettiget?“ Norsk Kirkeblad 1906.)

Gjennem sine studier i disse aar vinder saaledes Konow frem til det teologiske standpunkt som vi lærer at kjende fra „Konowstridens“ dager og som han siden altid beholdt i det principielle. Et ypperlig indblik i den hele utvikling finder vi i hans „Redegjørelse i anledning Klaveness's ord om de liberale teologer“ i „For Kirke og Kultur“ for 1912, hvori han uttaler: „Ialfald de ældre iblandt os har visst alle sluttet sig til den moderne teologi *rent av tvang*. Alle har vi været opdragne i det gamle og fra først av hængt fast ved det gamle. Men vi har ikke kunnet andet end forlate det. Det tror jeg, vi alle tør si: vilkaarlig har vi ikke opgit noget. Vi har kun opgit, hvad vi ikke har kunnet andet end opgi. Rigtignok, hvor meget vi end har forlatt det gamle motstræbende, *kun av tvang*, saa har vi ikke følt os brøstholdne ved det. Det nye vi blev tvunget ind i, har, eftersom alt klarnet for os, føltes i høieste grad baade troesstyrkende og frigjørende. . . . Men fra først av har vi visst alle følt jorden vakle under os, da det gamle styrtet sammen for os.“

Fra 1903 av — ved professor Petersens død — begyndte saa de haarde kirkelige kampe, som siden med kortere pauser har holdt ved. I 1904 fik den nyere retning sit eget kirkelige organ i „Norsk Kirkeblad" hvor Konow blev medarbeider og i aarenes løp leverte mange bidrag. Den bitre strid som tok fat først omkring professor Ordings navn, har vel yderligere bidraget til at klarne og skjærpe de gjennem studierne vundne standpunkter og gi dem et sterkt polemisk tilsnit. Og snart skulde den tid komme, da striden særlig skulde staa om Konow selv. Den ytre foranledning til dette var en række foredrag som endel yngre av Bergens prester holdt i Korskirken høsten 1906. Dette er ofte opfattet derhen, at disse vilde et virkelig fremstøt for liberal teologi. Det beror paa en misforstaaelse; den lille teologklub, hvortil Konow hørte, talte ogsaa temmelig konservative deltagere. Foredragene var resultatet av en drøftelse i denne klub om hvad kirkens tjenere kunde gjøre *for at række de dannede med vidnesbyrdet om Kristus*; det gjaldt, som en av deltagerne uttrykte det: en indremission blandt de dannede; hver av foredragsholderne skulde ut fra sin egenart avlægge sin bekjendelse om troen paa Kristus. Det var saaledes et rent positivt tænkt tiltak, som hadde til hensigt: sjælevinding og opbyggelse. I disse stridens tider skulde dog folk allikevel faa føling av „at de alle var ett" dypest inde. Noget usikker til at begynde med, men siden med fuld sikkerhet, gik Konow med paa dette foretagende, som var begyndt under bøn og for Guds ansigt. De fire foredrag, det gjaldt, vakte alle en viss opsigt, men særlig var det tilfældet med Konows om „Kristus i nutiden", holdt 8. november 1906. Foredraget samlet sig særlig om tre hovedpunkter: Kristendomsforkyndelsen maa moderniseres, de kristnes stilling til kultur og videnskap maa bli mere positiv, og de sociale problemer maa kirken alvorlig søke kontakt med. Dets tyngde laa i paavisningen av at Kristus staar i kulturens midte til enhver tid. Noget særlig aggressivt angrep paa kirkelæren indeholdt foredraget efter de nu tilgjængelige referater ikke (Bergens Tidende $^9/_{11}$ 1906), heller ikke for det første hovedpunkts vedkommende. Men set i forbindelse med visse andre foreteelser i den teologisk-kirkelige verden herhjemme, syntes den mere konservative retning, at hans foredrag var litt av et stormsignal. Denne følelse fik sin utløsning i det motforedrag som biskop Erichsen holdt i Korskirken 7. december, hvor biskopen principielt gik ind paa den moderne teologis stilling til dogmerne i det hele. I mellemtiden mottok pastor Konow en række private anmodninger om at holde flere foredrag av den art som hans første, og baade av den grund og fordi hans redelighetssans tvang ham til det, besluttet han sig til at svare med to motforedrag, som blev holdt i Logens festsal henholdsvis 8. og 15. februar 1907. Det første omhandlet kirkelæren, det andet Jesus, og gik netop løs paa de hovedpunkter, som biskopens foredrag hadde rørt ved. Fællestitlen for foredragene var: *Forskjellen mellem den ældre og nyere kristendomsopfatning.* Foredragene formet sig som et radikalt principielt opgjør med de gamle standpunkter. Indholdet tør nu være vel kjendt, men skal her kort skitseres. De udmerket sig ved en fortrinlig form og fremførelse og la hans standpunkter frem med koncis klarhet. I sit første foredrag om kirkelæren vender han sig mot de tre punkter: syndefaldet, treenighetsdogmet og forsoningsdogmet, og avviste dem alle ut fra den hovedbegrundelse at de ikke findes hos Jesus og derfor ikke stemmer med evangeliet. Han anvendte herunder en ganske radikal literærkritik over de bibelske skrifter og viste i det hele sterk paavirkning fra den religionshistoriske skole. I foredraget om Jesus er det hans interesse at paavise hvad der gjør Jesus til den enestaaende, vor frelser. Jomfrufødslen, præexistensen og den legemlige opstandelse lar han falde. Likefuldt blir Jesu guddom en virkelighet. „Den som lærer Frelseren at kjende, vil sige, han er i alt Guds eget ord til os. Det er hans guddom. Det guddommelige ved Jesus kan ingen ta bort; for han har virkeliggjort det i sine ord, i sit sindelag, i hele sit liv. Det bestaar i hvad Jesus siger i Johannesevangeliet: Faderen er i mig og jeg i Faderen. Er glødende jern ild? Det virker som ild. Paa samme maate er ogsaa Jesu guddom sand, fordi han helt gik op i Gud, saa Gud ogsaa helt kan virke gjennem ham.“ „Enhver som følger Jesus, vil erfare, at gjennem ham naar et mennneske frem til Guds virkelige samfund og ‚Gud er ikke dødes Gud, men levendes‘.“

Der var megen kristelig varme og mange positive byggende momenter; men det er ved læsningen av foredragene vanskelig at komme fra, at det væsentlig er det negative som kommer frem. Han har følt det som sin pligt at si klart fra, hvorledes han stod, og han har gjort det saa skarpt, at det kom til at skygge meget for de fælleskristelige og væsentlige momenter som der trods alt var mellem ham og de gammeltroende. Det forklarer at kampen mot ham maatte bli saa bitter som den blev.

Thi bitter blev den. Her skal ikke refereres i detalj. Men kun nævnes hovedfaserne. Det begyndte med at der fra endel medlemmer i Sandvikens sogn blev indsendt klage til biskopen over Konow. Efterat denne klage hadde været Konow forelagt og av ham var

SOGNEPREST OLE THEODOR MOE
1863—1922.

PASTOR CARL KONOW
1863—1923.

SOGNEPREST ANDREAS AAMOT
1864—1922.

LÆGEMISSIONÆREN
JØRGEN EDVIN NILSSEN
1871—1922.

blit paategnet med en erklæring, blev det hele tillikemed referaterne av de sidste foredrag sendt til Kirkedepartementet. Samtidig holdtes to motforedrag, likeledes i Logen, av sogneprest A. Meyer og resid. kap. J. F. Gjesdahl, henholdsvis over emnerne: „Er kirkens kristendomsopfatning forældet?“ og „Forsoningen“. Av disse to var særlig det første kraftig, polemisk; det andet mere rent teologisk bestemt. 17.-18. april 1907 blev der saa holdt et stiftsprestemøte i Bergen; dette vedtok tilslut en enstemmig henvendelse til pastor Konow om at træde tilbake som prest, efterat to av hans personlige venner hadde uttalt at de ikke ønsket at delta i voteringen. Til departementet indløp nu ogsaa en motforestilling mot arbeidet paa at faa Konow fjernet, undertegnet av omtrent 300 navne. Alle henvendelser om at træde tilbake avviste imidlertid Konow. Hans begrundelse er klart git i den redegjørelse i „Kirke og Kultur“ for 1912 som alt før er nævnt: „Jeg kan kun si det har været *mig* en indre umulighet at trække mig tilbake. For mig har det staaet saa, at trak jeg mig bort, var *det en dom over kirken jeg dermed uttalte*, at inden den var det haabløst at kjæmpe for sandheten. Er jeg viss paa at ha ret, da kan jeg selvfølgelig ikke samtidig føle det, som om det er mig, der ikke har livsret i kirken.“ Ut fra dette syn avviste han ogsaa den private opfordring, som han gjennem professor Michelet fik fra statsminister Michelsen om at la sig overflytte til et fængselsprestembede. Paa et møte i Norske Presters Broderkreds i Kristiania i begyndelsen av juni blev der vedtat en indtrængende opfordring til kirkestyrelsen om at henstille til pastor Konow at træde tilbake fra sit embede; og i slutningen av juni gjorde ogsaa virkelig kirkeministeren, dr. Otto Jensen, denne henvendelse til ham. Men pastor Konow avviste konsekvent. Vanskeligheten som saaledes opstod, søktes da løst ved et kompromis, væsentlig paa initiativ av Bergens biskop. Det gik ut paa at ansætte en stiftskapellan til at arbeide i Sandvikens sogn; menighetens sogneprest kunde da overdrage kirkelige handlinger til denne, saa at alle de i menigheten som ønsket at slippe Konow, kunde faa det. Det gik saaledes ut paa at søke pastor Konows geistlige virksomhet sterkest mulig begrænset. Endel medlemmer i Sandviken indsendte protest ogsaa mot denne ordning og der blev i den kirkelige presse en sterk diskussion om hvorvidt saken burde retslig forfølges. Henimot slutningen av 1907 blev saa nedsat en komite som skulde søke at faa saken retslig avgjort, og som engagerte sig med advokat Heidenreich. Mot denne fremgangsmaate sa Bergens biskop klart ifra, likeledes et møte, som blev holdt i

Domkirkens sakristi av Bergens prester og medhjælpere 31. januar 1908. Komiteen sendte allikevel sin klage. Paa den anden side fik venner av Konow istand en sympatiadresse til ham med en mængde underskrifter; og da hr. sogneprest Grimnes fik et andet kald, blev der fra dette hold sat meget ind paa at faa pastor Konow til sogneprest i Sandviken. Dette gik dog naturligvis ikke igjennem. En tid blev det praktisert at frata ham alle de kirkelige ministerialia; men litt efter litt fæstnet den ordning sig som siden holdt ved til hans død: Konow fik beholde de ham tillagte gudstjenester og med hensyn til geistlige handlinger blev der fuld valgfrihet, idet de medlemmer av menigheten som ønsket Konow, fik ham; saaledes forberedte han og konfirmerte han ogsaa stadig sine egne konfirmantkuld — og litt efter litt samlet han om sig en menighet av mere personlig art. Men alt officielt menighetsarbeide blev lukket for ham, saaledes ogsaa menighetens fattigpleie. Dog drev pastor Konow og frue sin egen fattigpleie og mottok fra mange hold ikke liten hjælp til denne. Efterhvert stilnet da stormen av, og der blev for ham og i Sandvikens menighet i det hele rolige arbeidsforhold.

Den som lærte pastor Konow at kjende og omgikkes ham som kollega, kunde neppe andet end forbauses over, at der i hans sind og i hans omtale av striden og den stilling den medførte for ham, ikke fandtes spor av bitterhet. Bergens presteforening som for en tid var blit splittet paa spørsmaalet om Konows deltagelse, aapnet sig igjen for ham fra 1916 av, og han blev en trofast og værdifuld deltager i dens møter og forhandlinger; men alt hvad han sa, bar præg av forsonet mildhet og et sterkt og lykkelig indre liv med Gud.

En bemerkning jeg hørte av ham i en diskussion i Bergens presteforening om „rite vocatus," rørte kanske noget ved hemmeligheten i dette. Der blev talt og det netop med tanken paa liberale teologer, om det at dele menighetens bekjendelse som et væsentlig moment for den rettelig kaldede prest. Til det svarte Konow: Nei, vi maa gripe *høiere op* end til alle menneskelige bekjendelsesformler, hvor værdifulde de tør være. Vi maa gripe om Gud selv, likesom han har grepet os. Hadde ikke Gud selv uimotstaaelig kaldt os, da hadde dere blæst os bort for længe siden.

Selv om pastor Konow paa grund av avstængningen fra det officielle menighetsarbeide i sit sogn fik god tid, saa var han dog en meget benyttet mand, og hadde hænderne fulde av arbeide. Særlig i de første aar efter striden blev der lagt sterkt beslag paa ham til foredragsvirksomhet. Hans dagsregister, der, som tidligere nævnt, er ført meget diskret, fortæller om foredrag for arbeidere, for folkeskolelærere, for avholdslag og bondeungdomslag. Det var da særlig historiske emner, han behandlet; paa det felt læste han meget og grundig; i de senere aar beskjæftiget han sig ogsaa meget med moderne filosofi, og var her vel inde i alle de nyere retninger. Det er betegnende for hans livlige aand at det sidste foredrag, han holdt i Bergens presteforening, var om Einstein og hans relativitetsteori, et foredrag som røbet indgaaende arbeide med selve problemet og de spørsmaal, som reiste sig ut av det. Han var vel en av de faa prester som uten særlig vanskelighet ogsaa læste fransk, og han hadde mange franske bøker og tidsskrifter. Ogsaa i skjønlitteratur og europæisk politik fulgte han vel med, og var saaledes godt orientert paa en række felter utenfor det specifikt teologiske. Hans foredrag og debatindlæg bar altid bud om megen og veltilegnet viden.

Hans foredragsvirksomhet rak i denne tid ogsaa utover Bergens by. Om de nye teologiske standpunkter holdt han foredrag i en række av vore byer, talte i studentersamfundene i Kristiania og Trondhjem. I de siste aar ophørte den virksomhet.

Men Konow hadde like til det sidste ogsaa meget menighetsarbeide av mere privat natur. De var ikke ganske faa, som søkte ham som personlig sjælesørger, og de kom fra alle lag av samfundet. Han hadde stadig et stort antal av syke som han meget trofast besøkte og hjalp. Det skulde undre mig om der er mange prester i vort land som har rukket at avlægge flere sykebesøk end Konow. Med særlig kjærlighet omfattet han skolearbeidet, sat som medlem av skolestyret like til det sidste aar, delvis baade som formand og viceformand, og besøkte stadig skolen i undervisningstiden.

Konow som prædikant tør i længden kanske ha virket noget monoton; hans organ var jo ikke folkeprædikantens ialfald. Temaerne i dagsregistret vidner om en bestemt fromhets- og tankelinje som den fremherskende. Men hans forkyndelse var grundig gjennemarbeidet og blev git i enkel og ædel form. Et par karakteristiske træk ved forkyndelsens indhold og art skal nævnes: To ord kommer stadig igjen: *troen og livet*, særlig det første møter ustanselig i prækentemaerne; troen som den umiddelbare, enfoldige tillid til at Guds sind er som Jesus har aabenbaret os det og at han handler med os som Jesus handlet. Troen er knyttet til Jesus og aabenbaringen i ham; men det er Jesu indre liv som egentlig er bærer av denne. „Det er det indre, personlige hos ham som den dag idag gjør ham til alle deres frelser, som giver ham magt over sig og som virkelig følger ham. Først i det indvortes personlige hos ham er det vi har ham selv.“ Ved i dette indre personlige liv at aabenbare os Guds levendegjørende krav og drage os til at følge dem, øver Jesus sin midlergjerning mellem Gud og os. „Hvor frelseren gik, der er livets vei for os alle.“ „Paa korset hang Jesus for at drage alle til Gud og for at holde alle fast hos sig; hang der for at gi os taalmodighetens haap, naar vort liv blir tungt; hang der for at gi os sandhetens mod. For at gi os kjærlighetens troskap. Gjennem det alt er det Guds egen kjærlighet, hans tilgivende kjærlighet, som træder nær til os.“ Den usynlige verden er i Kristus og ved troen paa ham blit virkelighet for os.

Men denne tro staar sin prøve i livet, det *empiriske liv* her under jordens kaar, hvori Gud lever og aapenbarer sig. Hans faste tilhørere fortæller at der altid var en egen klang av varme og hellig bæven, naar han talte om livet, dette liv, hvori Gud var, baade i dets haardhet og i dets mildhet. I registeret møter vi temaer som disse: Jesu kors — et billede av livet; livet vidner om vort haap; livets rigdom gjemt i virkeligheten selv. Men dette liv hadde sine mange fristelser og farer; det frister os til det som egentlig er synd: at svigte og motstaa det høiere. Disse farer er dødelig alvorlige, og der dirret ofte i Konows prækener — mest kanske i de senere aar — en tone av angst for sjælens fortapelse, en angst som kunde faa taarerne frem i hans øine. Naar enkelte har ment at Konows præken var „flatt optimistisk“, saa er det absolut feilagtig. Altid mere blev spørsmaalet om sjælens vinding og tap, livets dualisme, centralt og væsentlig i hans forkyndelse. „Fra Jesu kors lyser dette livets virkelige krav os imøte. *Livets og korsets aand hører sammen.* Som det er i kristendommens, saa er det i livets midte, korset har sin plass. Det er livets egen aand som taler til os gjennem det.“

Den opfatning tør ogsaa leve hos mange, at Konows prækener skulde være enten filosoferende eller sterkt utprægede „moralprækener“. Det er ogsaa feilagtig. Konow utelukket med sterk bevissthet filosofi og spekulation fra sine prækener. Han samlet gjerne billeder og træk fra livets daglige virkelighet; søkte at belyse tekstens tanke ut fra oplevelser som alle kunde gripe. Han var i det meste enkel i sin forkyndelse. Det moralske kravet paa tjenende selvhengivelse var altid sterkt i hans taler, men aldrig selvstændig; det hadde altid sit indhold og sin kraft fra frelseren. Men vel hævdet han: „Naar du aapner dig for det gode, kommer du Gud nær. Men er det naar du aapner dig for det gode, du kommer

Gud nær, da er ogsaa den blotte moral, naar den er alvorlig, selv hvor den ikke er forbundet med tro, et virkelig Gudssamfund."

I forbindelse med prækenen kan nævnes, at Konow la megen inderlighet og varme i de „kirkelige forretninger". En av hans menighet, som iøvrig i syn stod ham meget fjernt, sa herom: „Jeg kan ikke erindre at ha set nogen prest utføre barnedaap saa vakkert som Konow."

Nogen ord fra et foredrag, han holdt i 1908 om „den nuværende kirkelige situation", gir os et indblik i hans kirkesyn; et syn, som han i sine grundtræk beholdt til sin død: „For mig staar de organisationsmæssige mangler ved den lutherske kirke som noget av det ideelle ved den. *Kirken er en aandsmagt*, ingen sum av utvortes regler. Jo mindre utvortes regler, des bedre. . . . . Enhver organisation av den blir let en verdsliggjørelse av den. Det er ikke organisation men sandhet og aand det kommer an paa for kirken. La os faa den organisation som trænges, men la os ikke tillægge den nogen dypere betydning." Han saa sympatisk paa statskirken som den naturligste ordning netop ut fra det grundsyn, at kirken ikke er av denne verden. „At staten i alle disse aarhundreder siden reformationen har overtat styret av alt det utvortes i kirken, har kun frigjort kirken selv for den egentlige ideelle opgave. Det har været en tjeneste, staten har vist kirken." Og det var for ham bare det rent konfessionelle ved de hittidige religionsformer, som kunde tale imot denne ordning. Jo mere kristendommen blev sig selv, jo tryggere kunde kirken overlate hele det ytre apparat i statens hænder.

Ogsaa den i den senere tid stadig tiltagende organisering av kirkens velgjørenhetsarbeide bød Konow sterkt imot. Han frygtet at dette arbeide skulde tape sin evangeliske karakter ved den organisation og offentlighet som kom over det. Aarsberetninger og reklame omkring det kirkelige barmhjertighetsarbeide saa han som et frafald fra Kristi aand og vei, som en verdsliggjørelse av den kjærlighet, hvis venstre haand ikke skal vite hvad den høire gjør.

I personlig omgang og i samtaler virket Konow som en dypt from mand. Det gjaldt altid: tro og lydighet likeoverfor Gud. Og han kunde finde gripende, enfoldige uttryk for det. I en teologisk drøftelse av livet efter døden gik stridens bølger ikke saa lite høit blandt prestebrødrene. Saa fik Konow ordet og begyndte ganske stilfærdig og med et rørende alvor i stemmen. „Om livet efter døden vet vi ikke egentlig meget. Jeg faar være taalmodig og vente og se hvad Vor Herre vil gjøre med mig." I de ord har man ikke saa lite av det varme kristenmenneske: Carl Konow. I de senere aar blev dette drag av dyp, rørende fromhet kanske end mer fremtrædende, sier de, som nøiere kjendte ham. Det var det som fik mange til at formode at han var blit mere konservativ, hadde skiftet anskuelser. Det var ikke saa; sit teologiske grundsyn fra stridens aar beholdt han helt tilslut, men eftersom striden stilnet, traadte det negative mere i bakgrunden for det positive ved det nye syn.

Det er et rids av hans utvikling som her er forsøkt. At bedømme den kirkehistoriske betydning av hans optræden, tør endnu være i det tidligste. En ting tør være klar: den fremskyndet krisen mellem nyt og gammelt, og trak med én gang op klarere linjer end før. Og fra hvilken leir man end vil se paa det forhold, det tør dog stort set ha været et gode. Men mere om dette vil fremtiden kunne si os.

SOGNEPREST ANDREAS AAMOT. 1864-1922.

AV

FRED. TYBRING.

Andreas Aamot er født i Kristiania 3. februar 1864 av forældre overretssakfører Hans Nobel Coucheron Aamodt (1835-96) og hustru Jakobine Gerhardine Hansen (1837- —). Faren fik, allerede mens barnene var smaa, hjerneslag og maatte ophøre at arbeide. Helt fra guttens barndom bodde han i Ekersund. Det var 12 søskende, der vokste op i det lille tarvelige hjem der. Hans mor var en viljesterk kvinde, der med utrolig seighet og en aldrig svigtende jernvilje holdt det hele oppe. Allerede tidlig fik Andreas som de andre søskende prøve livets alvor. Vilde de frem, maatte de hjælpe sig selv. Begavet med rike evner som gutten var, fik han arbeide i banken, mens han strævet sig frem til middelskolen som han fik med bedste karakter ikke fuldt 15 aar gammel. Saa maatte han ut. Han blev i denne unge alder lærer paa Hitterøen i 1879. I denne tid besøkte han emissær Rettedal m. fl., gransket i de bøker han fik tak i, og hvad han hørte og læste, efterlot et dypt indtryk. Han drog omkring paa møter og opbyggelser. Der begyndte at dannes et indre aandens liv for ham, han studerte paa egen haand, læste Guds ord, og søkte at kjæmpe sig frem til klarhet, til samfund med Gud, alene — han kunde litet tale med andre om sine sjælstilstande.

Vaaren 1880 blev han kontorist hos forlagsbokhandler W. C. Lønning, Uskedal. Ved Lønnings død 1881 blev forretningen flyttet til Stavanger og Andreas bestyrer. Lysten til at vidne om Gud var vaaknet, trangen til at bli missionær og vinde sjæle for Herren. Allerede i Uskedal holdt han taler paa skolehuset — og i Stavanger, hvor han var formand i Ynglingeforeningen, deltok han i møter, deklamerte, diskuterte. Det siste var hans lyst. Det gjæret i det unge sind, hans tørst efter viden og lys brøt ofte voldsomt frem og bragte ham ofte i opposition til den ham omgivende verden. 1885 blev han student fra Stavanger skole, drog paa egen bekostning en tur til England for at øke sin viden og sine sprogkundskaper. Tok andeneksamen i 1886 og i 1892 teologisk embedseksamen (laud.). I sin studentertid var han et ivrigt medlem av Studentersamfundet og av Theologisk Forening, en tid denne sidstes formand. Han søkte altid at være der, hvor livet pulserte og tidens problemer sattes under debat — — og under alt dette maatte han selv arbeide for livets ophold som korrekturlæser, lærer, oversætter, korrespondent osv. Døgnets timer slog neppe til. Men han vilde frem. Og under dette maatte han endog støtte hjemmet.

Efter embedseksamen var han lærer flere steder utenbys, og ca. 4 aar ved Gjertsens og Ragna Nielsens skoler i Kristiania, ved den siste ogsaa inspektør. Giftet sig i 1895 med Aagot Tønsberg, f. 30. januar 1868 i Kristiania. Den der kjendte ham fra denne tid vet hvor han strævet. Men prest vilde han bli. I 1897 blev han stiftskapellan i Tromsø, efter 2 aars forløp sogneprest i Bjarkøy. Der var smaat stel, liten løn og strengt arbeide. Biskop Wexelsen, der hørte ham tale paa et større ungdomsstevne i Sortland, ytret: „Den mand maa da faa et bedre kald. Han søkte flere embeder, forgjæves. Endelig, da han i sin ansøkning hadde anført: „Jeg har maximums familie, minimums gage“, fik han et „stort“ embede Grong sognekald i 1903. Et prestegjeld saa stort som Smaalenenes amt med 6 kirker og en uskjøttet, besværlig prestegaard. Et slitsomt kald. I 1911 fik han Hammerfest sognekald og flyttet nordover med sine 10 børn. Han blev provst i 1913. Paa grund av at arbeidet der tok formeget paa kræfterne, søkte han og fik Os i Bjørgvin bispedømme 1915. Her som overalt virksom, stiftet ungdomsforening, arbeidet paa middelskolen, med soldaterne. Indtil han bukket under for en ulægelig sygdom under et besøk i Kristiania 18. mai 1922.

Et daadrikt liv var tilende. Hans arbeidskraft var fænomenal. Et let hode og en vidtfavnende aand hadde han og dertil et lyst og ideelt syn paa livet. Der var noget av Wergelands natur over ham. Han var springende kanske i sin tankegang. Men motstand og vanskeligheter syntes kun at avle perler i hans varme hjerte.[1] Han kunde ikke rumme bitterhet overfor nogen. Som frimurer øvet han en mægtig indflydelse i vide kredse som faa. Mange var de, han der fik hjælpe og være til varig velsignelse for — derom er der talrike vidnesbyrd.

En aandens ridder uten frygt og dadel, trofast, barnefrom og god, slik staar Andreas Aamots billede præget i vort minde.

LÆGEMISSIONÆREN JØRGEN EDVIN NILSSEN. 1871-1922.

AV

EINAR AMDAHL.

Da det Norske Missionsselskaps generalsekretær, læge og missionsprest Jørgen Edvin Nilssen avgik ved døden 28. oktober 1922, var et sjeldent rikt og alsidigt menneskeliv avsluttet. Nilssen har baade i den kristelige studenterbevægelse, i det norske missionsarbeide i Hunan i Kina og i selskapets virke herhjemme i de 2½ aar han stod som dets generalsekretær nedlagt et intenst arbeide, der paa mange maater har sat dype merker efter sig.

Først det ydre omrids av hans liv: Han var født paa Storbakken i Sørreisa i Tranøy prestegjeld 7. juni 1871 av forældre lærer og kirkesanger Søren Nilssen (f. paa Aanstad i Ibbestad 1836, d. i Kristiania 1910) og Rebekka Margrete Stabrun Jørgensdatter (f. paa Espejord paa Dyrøy 1831, d. i Kristiania 1889). I 1872 flyttet kirkesanger Nilssen til Meløy paa Helgeland, og her fik da Jørgen Edvin sin første skolegang hos faren. 1882 flyttet faren til Drammen som lærer ved Strømsø folkeskole, og Jørgen Edvin kom da straks ind i anden middelklasse paa Drammens latinskole. 1886 flyttet familien til Kristiania, hvor sønnen kom ind paa Kristiania kathedralskole. Her tok han middelskoleeksamen og i 1890 examen artium. Jørgen Edvin Nilssen tok saa fat paa at læse til andeneksamen og begyndte derefter det medicinske studium. Paa grund av mange forskjellige gjøremaal i studietiden tok han medicinsk embedseksamen først i aar 1900. Efter medicinsk arbeide forskjellige steder her i landet (vikariat paa Tønset, vernepligt i marinens sanitet, kandidattjeneste paa Rikshospitalet, praksis i Kristiania høsten 1901) meldte han sig i december 1901 til det Norske Missionsselskaps tjeneste som læge for dets Kinamission og reiste 1902 til Kina. Han var blandt de første arbeidere selskapet sendte til Kina og var med at vælge arbeidsmark i Hunan. I provinsens hovedstad Changsha begyndte han hospitalsvirksomhet sammen med en kollega, fru Gotteberg. I slutten av 1904 flyttet han til Yiyang og begyndte her i 1905 hospitalsarbeide i en særegen bygning. Her arbeidet han til han januar 1909 fik sin første hjemreise. Under opholdet herhjemme blev han ordinert til missionsprest 18. januar 1911 av Oslo biskop dr. A. Chr. Bang. Fra høsten 1911 til 1912 arbeidet han som læge i Changsha, derefter fra 1912 et aars tid i Yiyang, dels som bestyrer for missionens middelskole, dels som prest for Taohwalun menighet. Han fungerte ogsaa et halvt aars tid som missionsmarkens kasserer. Høsten 1913 satte han igang en skole for blinde. Vaaren 1914 blev han saa valgt som tilsynsmand for det Norske Missionsselskaps arbeidsmark i Hunan for aarene 1914-18, — en stilling som helt la beslag paa hans arbeidskræfter og tid og som han stod i, efter at være blit gjenvalgt for den følgende 5-aarsperiode, indtil han høsten 1918 tiltraadte sin anden hjemreise. Imidlertid skulde han ikke mere komme tilbake til Kina. Ved hans hjemkomst til Norge stod spørsmaalet om at finde generalsekretær Dahles eftermand paa dagsordenen, og Nilssen henledet da i første række opmerksomheten paa sig som en av dem der først og fremst maatte komme i betragtning. Han blev sommeren 1919 ansat som generalsekretær, — en stilling han tiltraadte 1. april 1920. — Væsentlig paa grund av anstrengende arbeide hadde han paadrat sig en indre skade, hvorav han led flere ganger efter sin hjemkomst. 28. oktober 1922 avgik han pludselig ved døden — enten av hjerneslag eller hjerteslag.

---

[1] Professor Anathon Aall sier om ham: „Vi styrket os paa ham, alle hans venner. Det var som det smaalige og leie ikke var til for ham. Og bare slip en tanke ind i samtalen, bare før et menneske imøte med ham, — saa var det som alle egne bekymringer, alt dagligdags var en evighet borte fra ham. Andreas Aamot hadde allerede her en tilværelse lik den vi mennesker kan drømme om i det hinsidige.“

Som tilfældet er med saa mange andre betydelige mænd har paavirkningen i hjemmet i barne- og ungdomsaarene hat stor betydning for Jørgen Edvin Nilssens utvikling og livsarbeide. Han var født og vokset op i et hjem hvor levende kristendom og sterk missionsinteresse fandtes. Hans far, den senere saa landskjendte missionsven og Guds ords forkynder Søren Nilssen, var selv som ung mand, vel 20-aarig elev ved Tromsø lærerskole, kommet ind i sterke aandelige brytninger, der under seminariebestyrer, senere biskop Hvoslefs kyndige veiledning førte til et helt gjennembrud, med troen paa syndernes forladelse for Jesu Kristi skyld og visshet om barnekaar hos Gud. Det var dengang i slutten av 50-aarene og begyndelsen av 60-aarene en aandelig bevæget tid i Nord-Norge, og ikke mindst i Tromsø. Den Lammerske bevægelse hadde netop kulminert og, samtidig med at den begyndte at løpe ut i sandet, tillike bragt uro ind i de forskjellige samfundslag. Frelsesspørsmaalet bragtes ind i hjerterne fra biskopens hjem til den fattigste hytte. Midt i denne bevægelse stod seminariebestyrer Hvoslef, en mand der baade legemlig og aandelig hadde gjennemgaat alvorlige prøvelser. Det var derfor ikke at undres paa at en saa religiøst anlagt personlighet som Søren Nilssen, der tillike hadde den klare tankeutrustning og som allerede ved sin optagelse ved seminariet var i indre aandelig bevægelse, maatte komme til et helt og avgjort standpunkt i kristelig tro. Efter nogen aars virke i Lavangen blev saa Søren Nilssen i 1869 lærer og kirkesanger i Sørreisa og kom her til et centrum for det som da var igjen av den gamle haugianske bevægelse paa disse kanter av landet. Jørgen Edvin Nilssen mottok da tidlig dype og sterke indtryk fra den levende kristendom som raadet baade i hjem og omgivelser forøvrig. Tidlig var han en stille, opvakt gut, med utpræget religiøse anlæg. Det er derfor intet under at den barnetro der tidlig fæstet rot i Jørgen Edvin Nilssens sind, vokste sin sunde, naturlige vekst, og at den i ungdomsaarene efterhvert modnedes og utvikledes til mandens selvstændige, fuldt bevisste tro paa Frelseren og paa Gud.

Allerede i begyndelsen av 1870-aarene var faren Søren Nilssen blit sterkt grepet av missionskjærlighet, og denne kjærlighet forplantet sig ogsaa til sønnen. Jørgen Edvin Nilssen selv har til sit 25-aarige studenterjubilæum 1915 meddelt at han, dengang han tok examen artium, hadde tat sigte paa missionstjenesten. Han tok derfor i sin studietid undervisning i forskjellige praktiske gjøremaal (bokbinderi, skomakerarbeide, snekring og træskjærerarbeide) som han mente han vilde faa særlig anvendelse for i sin missionsvirksomhet. Han kom med i studenternes frivillige missionsbevægelse (A. F. M. F.) og nedla her i studenteraarene utigjennem et dygtig og interesseret arbeide. Specielt skyldes det hans utholdenhet og interesse at første utgave av studentersangboken „Cantica“ kom ut. Med sigte paa missionstjenesten studerte han fra januar til mars 1900 tropesygdomme ved London School of Tropical Medicine.

Spørsmaalet om hvilken missionsmark han skulde gaa til, utgjør et kapitel for sig. Han hadde nok oprindelig tænkt at gaa i N. M. S.s tjeneste som læge paa Madagaskar. Men efter at franskmændene hadde erobret denne ø i 1895 og med kraft tok fat paa kolonisationsarbeidet, var den medicinske missionsvirksomhet i særdeleshet saavelsom missionsarbeidets fremtid i almindelighet adskillig usikker. Paa den ene side maatte man regne med at de franske selv for en stor del efterhvert vilde sørge for utdannelsen av læger for denne nye koloni. Paa den anden side bragte de første aar av den franske kolonisation baade forfølgelser fra Jesuiternes side og uvilje og vanskeligheter fra kolonialmyndigheternes side. Under disse forhold var derfor veien til Madagaskar stængt for Nilssen. — Han henvendte sig saa til Santalmissionen. Men tiden trak ut uten at der blev git noget endelig svar (det indløp nok, men først efter at han hadde truffet anden bestemmelse). Nilssen henvendte sig saa til det Norsk-Lutherske Kinamissionsforbund om antagelse i dette, dengang forholdsvis nye, selskaps tjeneste. Allerede dengang har han dog nok næret endel betænkeligheter, om end av mindre væsentlig art, overfor Kinaforbundet. Naar han allikevel meldte sig i dets tjeneste, turde dette paa den ene side ha sin grund i at de andre to selskaper som der dengang kunde være tale om, ikke syntes at ha bruk for ham, og paa den anden side den sterke interesse for missionsarbeide i Kina som netop i disse aar, omkring bokseroprøret, ogsaa gik gjennem store dele av vort missionsfolk. Bare ordene „Kinas millioner" var dengang som en fanfare for de unge missionsvenner. — De forskjellige forhold som forhandlingerne om ordinationsspørsmaalet førte med sig, gjorde dog Nilssen efterhvert mer og mer betænkelig ved at staa i Kinaforbundets tjeneste, og resultatet blev at han, efter lang og samvittighetsfuld overveielse, midtsommers 1901 meldte sig ut av selskapet. Samme aar besluttet det Norske Missionsselskap at opta missionsvirksomhet i Kina. Og her hadde selskapet bruk for Nilssens medicinske kundskaper og hans betydelige arbeidskraft.

Nilssen var blandt grundlæggerne av N. M. S.s arbeide i Kina og har derute utført et meget betydningsfuldt pionerarbeide. Sammen med missionærerne Arnetvedt, Hertzberg og Gotteberg blev han sendt ut til Kina og tok da del i de undersøkelser som gik forut for valget av arbeidsmark — og videre, da denne var bestemt til provinsen Hunan — (distriktet syd og vest for hovedstaden Changsha), var han ogsaa med i undersøkelsesreiser paa dette felt. I sin virksomhet som missionslæge i Changsha og Yiyang har han været med at bane vei for missionen og rydde væk mange av de fordomme som endnu dengang raadet overfor utlændinger i det kinesiske samfund, og da sterkest i den hittil stængte provins Hunan. Store krav stilledes der til hans arbeidskraft, indsigt og organisationsdygtighet, da han i 1905 begyndte anlægget av hospitalet paa Taohwalun i nærheten av Yiyang. Er det allerede i de civiliserte lande saa, at anlæg av et nyt sykehus stiller store krav til arbeidslederen, saa ganske specielt naar det gjælder at anlægge hospital i et ucivilisert land. Det dreier sig om helt nye foretagender, befolkningen ser med uvilje og mistro paa hvad utlændingerne foretar sig, søker paa mange maater at lægge hindringer iveien og bedra dem. Missionslægen maa derfor passe paa, overalt være paa sin post og aarvaakent følge alt, være bygningens administrator, kasserer, arkitekt og læge i en person og ved siden derav drive evangelist-virksomhet. Alle medicinske rekvisita skal bestilles langt borte og transporteres lang vei. Det var derfor et liksaa vanskelig som vigtig arbeide der hvilte paa Nilssen, da han 1905-06 reiste sit hospital. I 1908 hadde han paa hospitalet i aarets løp ialt 501 patienter. Desuten blev der i poliklinikken behandlet noget over 4000 patienter.

Han hadde gjennem sit virke i Kina i denne periode henledet specielt opmerksomheten paa sig som en ualmindelig dygtig missionsarbeider, kundskapsrik missionær og som en dygtig administrator. Spørsmaalet om hvem der skulde bli den daværende tilsynsmand missionsprest Arnetvedts eftermand, kom ganske snart i forgrunden. Arnetvedt var nemlig allerede dengang en aldrende mand som om ikke altfor lang tid maatte forlate missionsmarken av aldershensyn. Hovedstyrets opmerksomhet henledede da specielt paa Nilssen. Det var derfor med henblik paa fremtiden at selskapets hovedstyre under hans ophold i Norge 1909-11 foranlediget at han blev ordinert til missionsprest. Han blev da ogsaa valgt til Arnetvedts efterfølger 1914 — et vidnesbyrd om at hans kolleger i Kina satte ham høit og forstod hvilke anlæg han hadde for tilsynsmandens vanskelige stilling. De vel 4 aar han arbeidet som tilsynsmand, var i mange henseender ret vanskelige for selskapets arbeide. Fra 1914 var det stadig politisk uro i Kina. Selvom kineserne efterhvert var blit mindre og mindre mistroiske overfor utlændingerne, var det dog ikke til at undgaa, at de litet stabile politiske forhold bragte mange vanskeligheter for missionsarbeidet, og da særlig for tilsynsmanden. En anden vanskelighet kom med verdenskrigen 1914-18. Dermed begyndte for N. M. S., som for næsten alle missionsselskaper, de økonomiske vanskeligheter, hvorav ikke mindst Kinamissionen fik sin del. Der anvendes i Kina sølv-myntfot. Pengeenheten som anvendes er den mexikanske dollar. Paa grund av stadig stigende sølvpriser steg mex. doll. under krigen stadig i kurs. Dette førte med sig at missionsselskapet ikke længer saa sig istand til at bevilge missionsmarken hele det budget man bad om, men kun den del av budgettet som var absolut nødvendig for at holde arbeidet gaaende. Forbindelsen med hjemlandet var ogsaa i denne tid vanskeliggjort og postgangen i det hele tat usikker. Missionærerne var henvist til at styre og lede arbeidet mere selvstændig, uten at staa i stadig rapport med hjemlandet. Det var derfor stadig økende krav baade av ydre og indre karakter som stilledes til tilsynsmanden. Disse krav fyldte Nilssen paa en maate der fortjener al anerkjendelse. Den selvstændighet, ro og fasthet hvormed han stod som missionens leder i disse aar, var eksemplarisk.

N. M. S.s arbeide ligger med sin største tyngde ute paa missionsmarken. Men administrationsordningen lægger ogsaa betydelig arbeide i hovedstyrets hænder og stiller specielt til selskapets sekretær (nu generalsekretær) forholdsvis store krav til administrationsdygtighet, kundskapsrikdom, indsigt i missionsarbeidets gang og kaar paa missionsmarken og evne til rolig og sindig overveielse. Dette fører med sig at selskapets generalsekretær fortrinsvis bør være en mand der kjender missionsarbeidet ved selvsyn. Allerede i 1888 var denne nødvendighet erkjendt av selskapets hovedstyre, idet det dengang kaldte en missionær til at overta stillingen som sekretær. De samme hensyn gjorde det i 1919 i mange maater ønskelig at faa en missionær som Lars Dahles eftermand. Og selskapet fik i Nilssen en mand der sat inde med betydelige betingelser for denne vigtige og ansvarsfulde stilling.

Hans arbeide i stillingen i de 2 aar og 7 mnd. retfærdiggjorde ogsaa de forventninger man stillet til ham. Han besad en utpræget retfærdighetssans, stor kundskapsfylde, stor arbeidskraft og en evne til at trænge ind endog i sakens detaljer og ha oversigt over det hele, som er forholdsvis sjelden.

Det sier sig selv, at et saa vidt alsidig og byrdefuldt arbeide som det ovenfor skitserte peker indover mot en utpræget karakter. Nilssen var da ogsaa i mer end en henseende et særpræget menneske. Hans far har i en kort optegnelse over sønnens tidlige barndom og ungdom git ham vidnesbyrd om at ha været en stille og flittig gut, der likesaa gjerne kunde leke alene og betragte stener, blomster, skjæl etc. Han var i ganske sjelden grad en rolig og stilfarende natur. Betegnende i saa henseende er det træk faren fortæller om ham, at naar han i 11-12 aars alderen gik gjennem gaterne sammen med sine forældre, saa syntes han at disse, som ganske sikkert har været stilfarende mennesker, av og til kunde tale vel høit. Denne stilfarenhet var parret med en sterk indre sammensluttethet, en personlig koncentrerthet, der gav sig utslag paa mange maater. Hans iagttagelsesevne var sjelden skarp. Forfatteren la saaledes under samarbeidet med ham i selskapets sekretariat merke til at han under korrekturlæsning straks la merke til smaa korrekturfeil som undgik selv forholdsvis øvede og ellers dygtige korrekturlæsere. Denne skarpe iagttagelsesevne gjorde sig gjældende paa nærsagt alle omraader av Nilssens arbeide.

Nilssen holdt sig tilbake og traadte ikke frem mer end det var nødvendig. Men *naar* han saa traadte frem, — og det maatte man særlig lægge merke til i komitearbeide eller i debatten paa større møter, saa var det med en sakkundskap og en realisme der virket ganske avgjørende. Man fik indtryk av at Nilssen hadde samlet sammen alle fakta der hørte med til saken, vurdert dem rigtig og helt ut og stillet dem sammen i deres rette forhold, slik at saken derigjennem fik sin rette belysning. Hans utdannelse var av realistisk art, og den passet fortrinlig ind i hans anlæg. Nilssen var ingen enspænder. De mennesker som han visste han kunde stole paa og som utførte et godt arbeide, tok han gjerne paa raad. Den lune, stilfarende mand med det gode ansigt og de baade humør- og alvorsfulde øine indbød til venskap. Man maatte bli glad i ham, og han gav trofast venskap igjen. De saker han arbeidet med og som han selv hadde undergit en alvorlig og grundig overveielse, la han gjerne frem for sine medarbeidere til fælles drøftelse Han hørte paa hvad de andre mente, samtidig som han selv søkte og vandt frem til større klarhet. I disse stunder av fortrolig overveielse fik man en lykkelig følelse av at være noget for Nilssen. Men samtidig fik man selv endda mere av ham, uten at han dog var sig bevisst eller la an paa det. Man maatte uvilkaarlig se op til ham. Hans begavelse og omfattende kundskaper gjorde sit i saa henseende, men endnu mere hans naturlige godhet og rike personlighet. Han hadde omtanke for alt, vilde saa gjerne at alt skulde være godt og at alle skulde ha det vel. Strid og uenighet voldte ham altid smerte. Han gik dog ikke avveien for vanskeligheter. Naar det var paakrævet grep han ind med kraftig haand og gjorde alt paa bedste maate. Men han vilde, saalangt det var mulig og saa vidt det var forenlig med sandheten, altid jevne ut og bringe fred og forlikelse istand naar uoverensstemmelse var indtraadt.

Han besad omfattende kundskaper, ikke mindst paa sit egentlige fagomraade, medicinen, og hans skarpe iagttagelsesevne og sunde og veloverveiede judicium har utvilsomt sat ham istand til at stille rigtige diagnoser. Dette sammen med hans personlig avgjorte kristendom gjorde ham til en missionslæge av Guds naade. I missionshistorien var han meget vel hjemme. Særlig i studieaarene hadde han her samlet sig stor og dyptgaaende kundskap. Det var skade at den store arbeidsbyrde der laa paa ham i de senere aar, hindret ham fra at holde sine kundskaper vedlike. Saa hadde han ogsaa samlet sig betydelige teologiske indsigter gjennem selvstudium. Det viste sig ogsaa at da det i 1910 blev tale om hans ordination til missionsprest, blev det ikke anset for nødvendig for ham specielt at studere teologi. Hans kundskaper var paa dette felt saa tilstrækkelige, at biskop Bang fandt at kunne ordinere ham uten noget særligt fagstudium. Endvidere hadde han god indsigt i regnskapsførsel, forretnings- og pengevæsen.

For litterært arbeide hadde han betingelser der laa over det almindelige. Hvad han selv skrev, var altid klart og let forstaaelig og holdt i et flydende sprog. Samtidig eiet han en ganske god æstetisk smag, der har sat merke paa al den litteratur som han har hat befatning med. N. M. S.s litteraturvirksomhet laa ham da ogsaa særlig paa sinde i den tid han arbeidet som generalsekretær, og med rummeligere tid og flere aars virke fremover vilde han her ha sat dype spor.

Saavel legemlig som aandelig besat han betydelig arbeidskraft og arbeidslyst, men — som det saa ofte gaar, — overanstrengte han sig. Saa sterk som han var, kom dog ikke dette til at gi sig noget øieblikkelig og sterkt utslag. Da det mot slutten av hans studietid blev tale om at faa istand en speciel sangbok for den nordiske studenterbevægelse, la Nilssen sine arbeidskræfter til, og mens han om dagen arbeidet paa Rikshospitalet, brukte han flere nætter i træk tiden til at læse korrektur paa „Cantica“. Og under sit arbeide ute i Kina la han mer end en gang sin arbeidskraft til for at faa utført det som han syntes var nødvendig. Det er da en noksaa sandsynlig formodning at det anstrengende arbeide han utførte helt fra studieaarene av, var den mer direkte aarsak til at han i de sidste aar hadde et for høit blodtryk og at han mot slutten av sit liv led av indre blødninger. Her laa sandsynligvis aarsaken til det slaganfald, som endte hans liv. Han slet sig ut i Kristi tjeneste.

Han la ikke paa nogen maate skjul paa at han var en avgjort kristen, der helt og fuldt stod paa vor lutherske bekjendelses grund. Men kristendommen var for ham hjertets tillid til Gud, naaden i Jesus Kristus, barnets enkle, ubetingede tillid til far. Derfor blev Nilssens virksomhet likesom hans person helt kristelig gjennemaandet og behersket. Hans personlige overbevisning virket ind paa tilhørerne og gjorde et dypt indtryk, — skjønt han ikke egentlig kan sies at ha været taler.

Om sin livsopfatning har Nilssen i den biografi han gav til sit 25 aars jubilæum som student, meddelt følgende: „Tilslut kun dette, der kan tjene som forklaring paa mit valg av livsgjerning: Det gamle ord om at alle folkeslag *av ett blod* bor over hele jorderike, hævder at vi *alle* er brødre. Alle vi som kalder os mennesker, uanset folketype med forskjellig farve, sprog og alle andre eiendommeligheter — *alle er vi brødre.* Men er vi brødre, saa skylder vi ogsaa at dele med hverandre hvad vi har faat av skjønt og godt. Al nød og sorg, al ulykke og smerte, alt ondt maa fjernes — alt brutt heles, alt ufuldkomment rettes paa — og vi maa hjælpe hverandre til den høieste livsform og den største livslykke. Alt tidlig dæmret denne verdensbroderskapets idé for mig. Og da det saa blev min faste overbevisning, at i kristendommen er denne idé virkeliggjort, og at kun kristendommen formaar at skape den høieste livsform og gi den største livslykke for den enkelte, for hjem, for folk og for samfund — om man blot vil la den faa *trænge igjennem i alle* livets forhold —, ja saa laa jo valget av livsvei noksaa nær. Jeg maatte avsted dit hvor forskjellen var størst, og gjøre min indsats i livet der hvor mørket var tættest. Vel vet jeg at der ogsaa hjemme mangler meget paa at verdensbroderskapet er naadd til at være forstaat, endsi virkeliggjort. Men *der* er dog, naar alt overveies vel, forskjellen mindre — og saa er der hjemme saa mange, mange som tar del i arbeidet. Derfor — ut dit hvor nøden er størst — og hvor faa eller ingen hjælper — ut dit hvor der er de dypeste dale at fylde, de største fjelde at sprænge, for at veien kan bli banet — og verdensbroderskapet forstaat og virkeliggjort. Den dag *skal* komme, da det *skal bli virkeliggjort* — og da skal der ogsaa bli *fred paa jord* — evig fred. Og tiltrods for alt hvad der sker, og som vil ta haabet fra os — saa bringer dog hver dag som gaar, os nærmere maalet; og dagen er kanske nærmere end nogen *aner nu.* — Derfor er jeg da lykkelig ved mit valg av livsgjerning og valgte den gjerne paa ny — og herefter som hittil vil jeg vie mit liv til virkeliggjørelsen av verdensbroderskapets idé — saalangt mine evner og kræfter strækker."

Nilssens litterære arbeide er for det meste spredt i forskjellige blade og tidsskrifter, væsentlig da naturligvis i selskapets egne blade, men ogsaa ellers. I sine første studenteraar holdt han et foredrag om „Lægemissionen og dens berettigelse". Dette blev trykt i „Luthersk Kirketidende" og senere utgit (1894). Han var i 1½ aar med i redaktionen av „Excelsior“, organ for Nordens kristelige studenterforbund. Han utgav: „Frivillige studenters missionsforbund i de nordiske lande. Hvad det er og hvad det vil“ (Kr.a 1898), og „Anvisning til daglig bøn for missionen“ (Stvgr. 1911), 2det oplag under titelen „Forbønnens missionstjeneste“ (Stvgr. 1912). Som generalsekretær var han redaktør av „Norsk Missionstidende“ og omkring samme tid redaktør av „Lægemissionæren“. I disse blade har han skrevet forskjellige artikler. — Paa kinesisk har han samlet og utgit et salmehefte, endel salmer der er oversat.

DEN NYE BISKOP I NIDAROS.

ORDINERT 2. SEPTEMBER 1923.

BISKOP DR. THEOL. JENS GLEDITSCH'S VITA.

Jeg er født paa Voss den 6te december 1860 og døpt i Vossevangens kirke. Min mor var Johanne Margrethe f. Gran fra Bergen og min far residerende kapellan til Voss Lars August Gleditsch, senere sogneprest og provst. Med ham flyttet familien, som efterhaanden blev stor, først til Overhalla og siden til Volda, hvis natur og folkeliv sammen med et lykkelig hjem bygget paa bibel og katekismus gav lys over mit barndomliv.

I Volda kom jeg ind i den sterke nationale og religiøse vækkelse, som tok fart paa Sunnmøre i ottiaarene og som gav mig og saamegen anden ungdom ny og videre horisont og nye livsformaal, men mine sidste fire skoleaar blev tilbragte i Bergen. Jeg var heldig nok til under skoleaarene at faa leve i den kjendte pædagog og ivrige kirkereformven Ole Irgens's hus og der stifte bekjendtskap baade med den i syttiaarene optrækkende brytning i livsanskuelsen og med hans kirkepolitiske idealer, uten at jeg dog endnu forstod synderlig av disse sidste. Da jeg blev student i otteogsytti, søkte jeg allerede i andeneksamensaaret at vinde frem til en personlig livsanskuelse under uavhængig læsning i det Nye Testamente og ivrigt studium paa litterært og filosofisk omraade. Tilsidst kom jeg for nogen tid under sterk indflydelse av Søren Kierkegaard og hans norske kritiker Fredrik Petersen; men avgjørende for min kristelige grundstilling blev først mit bekjendtskap med daværende folkehøiskolelærer senere prest Christopher Bruun. Kandidat i 1883 blev jeg fra 1884 lærer ved den Borgerlige Realskole i Trondhjem og levde her som lærer og under deltagelse i det frivillige kristelige arbeide i søndagsskole og Unge mænds kristelige forening til 1887. I denne tid modnedes hos mig min dragelse til at blive prest under samvær med Trondhjems daværende presteskap,

DR. THEOL. JENS GLEDITSCH
Biskop i Nidaros 1923.

blandt hvilke jeg med særlig taknemlighet mindes stiftsprovst Angell, pastor Krogness og min senere svigerfar sogneprest Anton Johnson i Ilen. Jeg blev ordineret av biskop Laache 1887, og efter en avstikker om folkehøiskolen i Gausdal fik jeg mine første presteaar i Lista og Farsund, dengang en sterkt religiøst bevæget menighet. Her stiftedes mit første hjem, idet jeg blev gift med Georga Johnson, datter av sogneprest Johnson, og her fik mit kirkelige syn under de sterke brytninger fast skikkelse, likesom jeg, der allerede tidligere personlig var kommet det moderne alkoholspørsmaal nær, her fik min første føling med dette spørsmaals sociale side. Efter fire aars virke der, kom jeg som sjømandsprest til Antwerpen og tilbragte seks lærerike men anstrengende aar i dette arbeide. Herunder døde min hustru alt i 1893, kun toogtyve aar gammel, idet hun efterlot en etaarig datter, Mimi, der nu er lærerinde ved Kristiania folkeskole.

I 1897 vendte jeg tilbake til hjemlandet og har siden væsentlig været knyttet til Kristiania, stiftet og byen. Tyngden av mit livsvirke er saaledes faldt der, idet jeg med undtagelse av fem aar i Arendal har tilbragt femogtyve av, hvad man kalder sine bedste aar, paa de kanter av landet. En tid var jeg ogsaa knyttet til Universitetet, med hvilket jeg ogsaa siden stadig har staat i forbindelse. I Kristiania fandt jeg ogsaa min anden hustru, idet jeg i 1907 blev gift med fru Marie Wetlesen f. Ihlen. Hun hadde tidligere tre børn som alle følger os hit til Trondhjem. Vi har desuten en datter sammen. Det har faldt i min hustrus lod at opretholde vort hjems harmoni under ofte ret vanskelige ytre forhold, og jeg er hende megen tak skyldig for den maate, hvorpaa hun har løst denne, ikke altid lette opgave. Forøvrigt har jeg stort set saavel i Arendal som i Kristiania havt gode arbeidsvilkaar og havt den glede at se mine kirkelige anskuelser modnes og vinde venner baade blandt prester og hos andre. Jeg har været en særdeles lykkelig mand deri, at jeg har havt mange gode venner blandt betydelige mennesker alt fra studenterdagene av. Jeg nævner nogen av dem, jeg er mest tak skyldig: missionær Johannes Johnson, professor Simon Michelet og biskop Støylen, senerehen sogneprest Grønland, sogneprest Mathias Amlund og pastor Carl Konow. I senere aar har jeg navnlig inden den yngre presteslegt fundet mange venner, likesom det teologiske fakultets professorer og docenter har bragt mig megen aandelig berikelse; blandt dem vil jeg særlig nævne professor Lyder Brun. I den allerseneste tid har jeg meget at takke biskop Tandberg for, baade fordi han vilde bruke min hjelp i sit storsindede forsøk paa at samle vor kirkes spredte flokker til aandelig enhet, og fordi han førte mig ind i det mellemkirkelige og mellemfolkelige fredsarbeide, som har taget vekst i de senere aar,

Hvad jeg saaledes har mottaget av Gud i Kristus og den aandelige berikelse jeg har faat av gode venner, har jeg søkt at utvide og klare gjennem nogen læsning og give skikkelse i skrifter. Hertil er jeg ogsaa blevet hjulpet gjennem et stipendium i 1907 efterat den før omtalte docentvirksomhet var tilendebragt. Reisen gik til England og Tyskland med en avstikker til Rom, og har ikke været uten resultater for mig selv, likesom de sidste aars næsten aarvisse utenlandsreiser har hjulpet mig længer fremover i forstaaelse baade av vort eget og det fremmede.

Med stedse sterkere hjemfølelse klynger jeg mig til vor egen kirke og dens liv, men samtidig er jeg klar over, at likesaavist som vi har vort lille bidrag at give til Guds rikes dagning over jorden, saa er der ogsaa andensteds levende kristendom og sterke byggende kræfter tilstede. Det er ofte gaat saa derute som herhjemme at den ene kristen ikke har kjendt den anden og gaat til krig mot ham, fordi han ikke saa hvem det var. Opgaven maa derfor være at samle til en større og høiere aandelig enhet; kan det ske, da vil kirkerne ganske anderledes end nu magte at bære frem sit budskap. Magter vi det, da vil ogsaa vor kirke ganske anderledes selvforglemmende end nu kunne virke for Guds rike i vort folk.

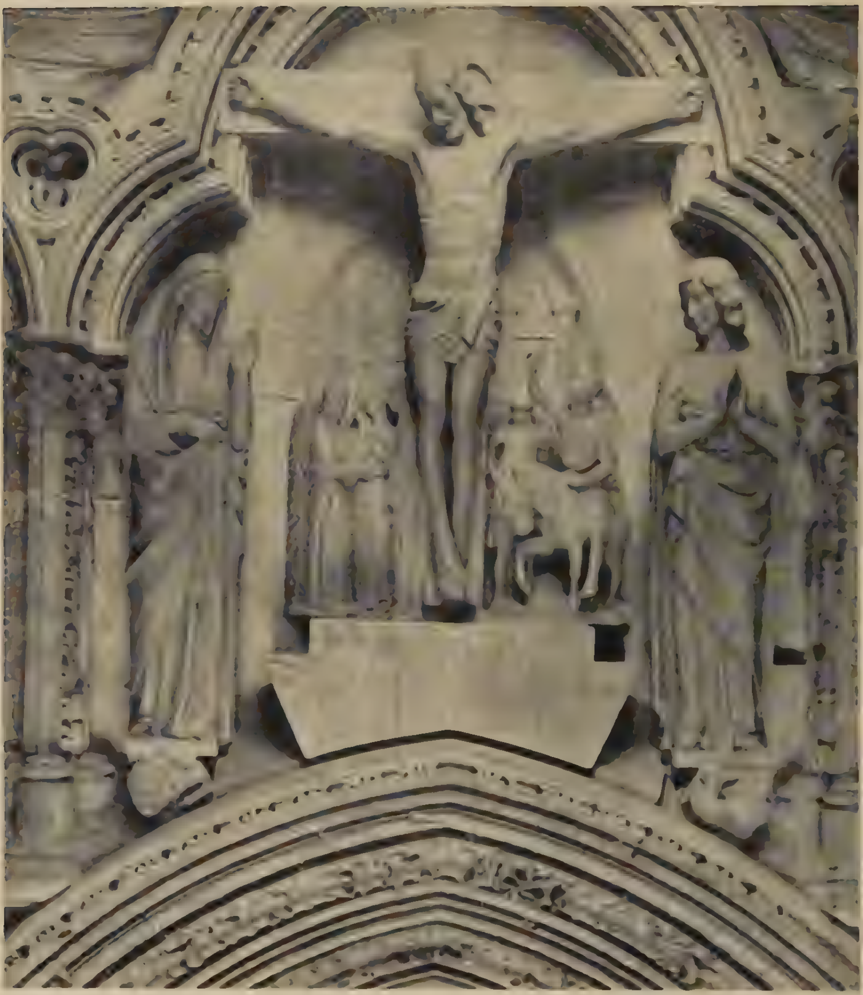

CHRISTI KORSFÆSTELSE.
Stenskulptur av Wilhelm Rasmussen over Trondhjems Domkirkes hovedportal.

GJENREISING OG NYSKAPING I NYERE NORSK KIRKEKUNST.

EN OVERSIGT FOR AARENE 1900-1923.

AV

ANDERS BUGGE.

Siden middelalderen er det neppe noget tidsrum i vor kirkes historie som kan peke paa saa sterk byggevirksomhet som den sidste halvdel av 1800-aarene. Et par tal er tilstrækkelig til at vise dette. Da Lorentz Dietrichson i 1888 utgav sin fortegnelse over Norges kirkebygninger, var ca. 450 av de vel 1000 kirker som dengang fandtes, opført efter 1850. Saa glædelig dette faktum end kan synes at være fra et religiøst synspunkt, bør det ikke glemmes at medaljen har en bakside! Det var en række betydelige mindesmerker over Norges gamle kirkelige kultur som blev erstattet av nye gudshus, gjennemgaaende av meget ringe arkitektonisk værdi.

Desværre var det heller ikke først og fremst nødvendigheten som fremkaldte denne ombytning av gammelt med nyt. Aarsaken maa snarere søkes i en rent epidemisk trang til forandring som fulgte med den moderne kultur da den sammen med jernbanen noksaa uforberedt trængte ind i landet. En viss opløsning av den gamle religiøse samfundsbevissthet har nok ogsaa gjort sit.

Som en naturlig reaktion mot denne utvikling kom endelig omslaget i tiden omkring 1900, da vor byggekunst opdaget at de nationale traditioner ikke var fossile levninger, men brukbare værdier, da vore arkitekter begyndte at føle grund under føtterne, saa de vovet at sætte sig videre, fastere og selvstændigere maal end før, da arkitekt Herman Schirmer øvet sin opdagervirksomhet.

Paa grund av disse forutsætninger kom vor nyere kirkekunst til at faa en dobbelt retning. Paa den ene siden tok den sigte paa bevaring og gjenreising av det gamle, paa den anden side utviklet den et helt moderne nyskapingsarbeide.

Denne dobbelthet kommer ikke mindst frem i den store opgave i vor nyere kirkekunst: gjenreisingen av Trondhjems domkirke. Dette arbeide har nemlig i den senere tid ikke hat karakteren av en utelukkende arkæologisk begrundet stilren rekonstruktion. Arkitekten har krævet — og vil ganske visst faa — en betydelig kunstnerisk frihet, av lignende art som vi møter i kirkens skulptur og glasmalerier, hvor Gustav Vigeland, Wilhelm Rasmussen og Gabriel Kielland har utført flere av sine originaleste verker.

Mens den almene bevissthet ikke har hat øie for synderlig andet end Trondhjems domkirke, er der imidlertid rundt omkring paa andre steder i landet utført en række restaureringsarbeider som kanske vil faa en vel saa stor betydning for vor kirkekunst. Sin tilblivelse og delvis sin fremgang skylder de dog i væsentlig grad loven om kirker og kirkegaarder av 3. aug. 1897. I henhold til bestemmelsen om at kirker ikke maa „nedtages, opføres eller undergives større forandring uten tilladelse av kongen“, blev nemlig efterhaanden alle spørsmaal angaaende gamle kirkebygninger av departementet forelagt Fortidsmindesmerkeforeningens direktion. Til at begynde med var det hovedsagelig kirkerne av middelaldersk oprindelse man hadde opmerksomheten henvendt paa. Der blev paa dette omraade utført en række arbeider bl. a. den store restaurering av Kinns kirke ved arkitekt Carl Berner (1911-12).

Men litt efter litt blev ogsaa de efterreformatoriske kirker gjenstand for interesse og omsorg, ja i saa høi grad at man her kan peke paa en av de allerstørste vindinger for vor kirkekunst i den senere tid. I denne forbindelse er det paa sin plads at nævne den indsats Harry Fett har gjort baade gjennem sin virksomhet som riksantikvar og ved sine bøker og avhandlinger.

Da indredningen — ialfald uten at nødvendiggjøre store ændringer — passer for den nuværende gudstjeneste, kommer de antikvariske arbeider for de efterreformatoriske kirkers vedkommende væsentlig til at bestaa i at gjenindsætte inventar som har været fjernet, og gjenfrembringe farver som har været dækket av senere overmaling. Derigjennem blir restaureringerne som regel virkelige, egte restaureringer, ikke mere eller mindre usikre rekonstruktioner. Og da de paany knytter baandet med traditioner som for en stor del endnu lever i erindringen, gir de kirkehuset et tilskud av kjær hjemlighet. Slagordet er altsaa ikke gjennemførelsen av en eller anden historisk programstil med krav paa enegyldig kirkelighet og skjønhet, men sandfærdig gjenfremstilling av konkrete lokale helligdommer. Derfor faar de gudshus som behandles paa denne maaten, særpræg — personlighet om man vil —, saa de har noget at meddele. Av denne grund er det kanske ikke formeget sagt at restaureringerne av de efterreformatoriske kirkeinteriører har reist paany bevisstheten om det egentlige norske protestantiske gudshus med al sin egenartede og vekslende stemning og skjønhet. Samtidig som det er blit tydelig at kirkerummene hertillands i 2. halvdel av 1800-aarene ikke har git det virkelighetssvarende uttryk for den religiøse følelse som Lutherdommen gjennem snart 400 aar har rotfæstet i folket.

I en række kirker er nu altertavlernes og prækestolenes eketræs-imitation eller hvite lakfarve med guldstas fjernet og den brogede prakt fra gammel tid kaldt tillive igjen. Som regel tilfredsstiller den ogsaa vort øie. Farvekultiveringen i den nyere kunst har nemlig hjulpet os over den forstaaelsesfattige usikkerhet som av svigtende evne foretrak de dæmpede og blandede kolører.

Desuten er der paa vægger og himlinger kommet for dagen flere eiendommelige og betydelige prøver paa ældre norsk dekorationskunst: saaledes det rike rankeverk fra renæssancens tid i Røldal kirke, de kraftige malte draperier rundt væggene i Ringebu kirke og den blaa himmel med drivende skyer og basunblaasende engler i Dybvaag kirkes tak.

Endvidere er efterhaanden et stort antal delvis sterkt ødelagte portrætter og indskriftstavler som var hængt op til gudshusets pryd og avdøde personers minde, restaurert paa sakkyndig vis ved malerikonservator Gerhard Gotaas.

Et av de træk som særpræget vore gamle lutherske kirkeinteriører, var stolestaderne. Med sine jevnhøie bænkevanger og sine dører gav de rummet perspektiv frem mot alteret: i det hele tat en stram holdning som føiet et moment av fasthet ind i farvernes og det dekorative utstyrs stemning. Dette indtryk er imidlertid paa altfor mange steder ødelagt av de urolige rader av (jernbane-)„stationsbænker“ som er sat ind i kirkerne. Derfor har man overalt hvor den gamle bænkeordning staar urørt, beholdt vangerne, men ved en heldning av rygstødet og delvis en paaskjøting av sæterne i bredden gjort stolene bekvemme.

Selvfølgelig har indsættelsen av nye inventarstykker skjæmt ut de gamle kirkerum. Specielt har orglerne gjort stor skade. Derfor har det i den senere tid været en meget vigtig opgave paa den ene side at søke at bevare og restaurere de gamle orgelprospekter som endnu findes. Dette er lykkes bl. a. i Vang kirke paa Hedemarken. I Skjeberg kirke har man endog sat op igjen det gamle som var fjernet. Med den moderne orgelteknik lar jo saadant sig meget let gjennemføre. Paa den anden side har man prøvet paa at skaffe kirkene nye orgelprospekter som stemmer med utstyret forøvrig. Saaledes i Svarstad kirke (efter tegning av arkitekt Øvergaard), i Seljord og Kvelde kirker (efter tegning av arkitekt Hustad), i Eide kirke (efter tegning av arkitekt Wilh. Karlsen), i Tørdal kirke (efter tegning av arkitekt Bjurstedt).

Et meget vanskelig problem som stadig melder sig, er belysningsspørsmaalet. I en mængde kirker har man sat elektriske lamper i de gamle kroner. Men det kolde, stillestaaende, stikkende lys virker ikke heldig. Hvor det er mulig søker man derfor at bibeholde stearinlysene i kronerne ialfald til fest, mens man anbringer det elektriske lys paa anden maate f. eks. i lampetter rundt væggene. Nogen armatur som passer paa samme tid for elektrisk lys og til gamle kirker har man desværre endnu ikke fundet.

Adskillige vanskeligheter byr selvfølgelig ogsaa opvarmningen. Den ideelle løsning synes her at være elektriske ovner, som imidlertid endnu gjennemgaaende falder for kostbare. Centralopvarmning er ogsaa heldig. Begge deler overflødiggjør ialfald de hæslige koks- og vedovner som hittil har dominert i en mængde gamle kirker. Ved de lave bjørneovner som skjules av bænkerækkerne, har man forresten i mange tilfælder undgaat denne ubehagelighet.

I en særstilling staar kirkeklokkerne. Deres kunstneriske utstyr ser man jo som regel ikke. Men det kan være værdifuldt nok fra et æstetisk synspunkt. Derfor har det været med sorg at man har latt den ene sprukne klokke efter den anden gaa i støpeovnen. Nu kan man imidlertid ved elektrisk sveisning reparere dem paa en fuldt ut tilfredsstillende maate. Saaledes er en klokke fra Skjeberg kirke og en fra Spydeberg kirke sveiset i Sverige. Og fornylig har man gjort et vellykket forsøk med en klokke fra Norddal kirke ved vaabenfabrikken paa Kongsberg. Dette er desto mere glædelig naar man tar i betragtning den stemningsværdi som knytter sig til de gamle klokker. Ofte har de like fra middelalderen kaldt menigheten sammen til messe — altid i den samme tone. De lever saa at si igjen som de eneste røster som er bevaret fra sognets gamle fortid. Det er kanske bare de middelalderlige stendøpefonter som kan utløse stemninger av tilsvarende art.

En hovedsakelig del av æren for den store fremgang paa restaureringsarbeidenes omraade tilkommer Domenico Erdmann som i 1912 blev knyttet til Fortidsmindesmerkeforeningens virksomhet og

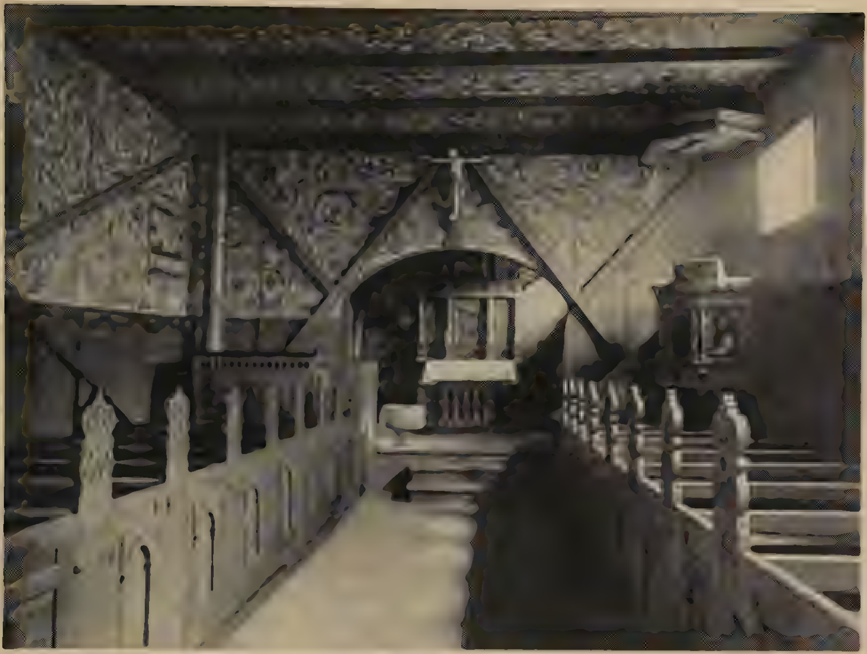

RØLDAL KIRKE.
Interiøret restaurert av Domenico Erdmann 1915—18.

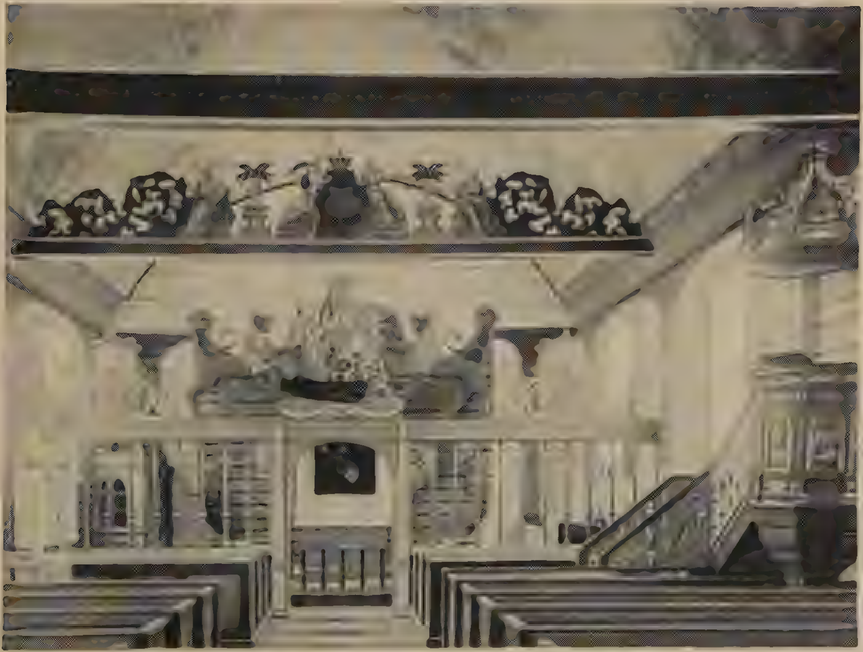

DYVAAG KIRKE.
Interiøret restaurert av Lars Backer og Finn Krafft 192..

VAALERENGENS KIRKE
bygget av H. Sinding-Larsen 1901.

LOVISENBERG KIRKE
bygget av Harald Aars 1912.

PIPERVIKENS SMAAKIRKE
bygget av Harald Aars 1911.

RJUKAN KIRKE
bygget av brødrene Berner 1915.

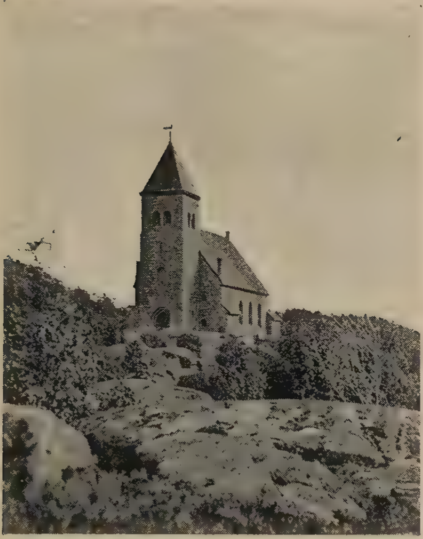

KRAAKERØY KIRKE
bygget av Olaf Nordhagen 1911.

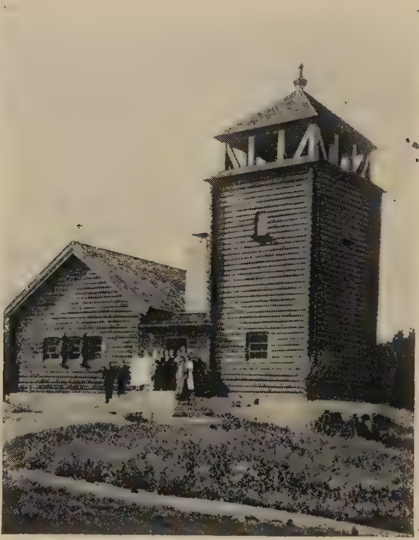

SKRUKKELI KAPEL I HURDALEN
bygget av Henrik Nissen jun. 1923.

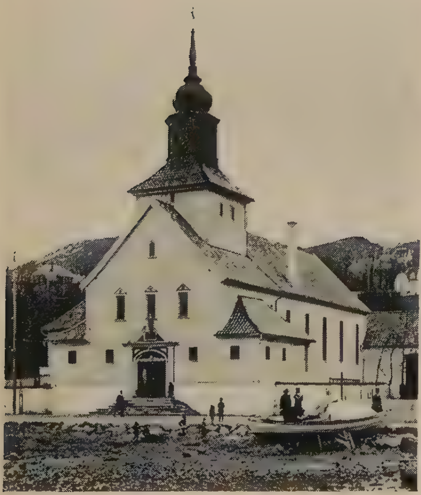

LAKSEVAAG KIRKE
ombygget av Georg Greve 1923.

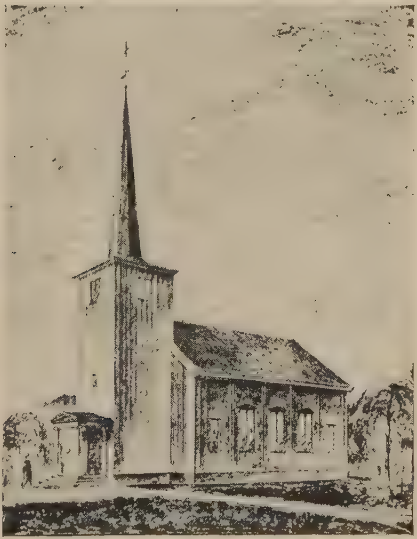

KROER KIRKE I AAS
ombygget av Harald Sund 1923.

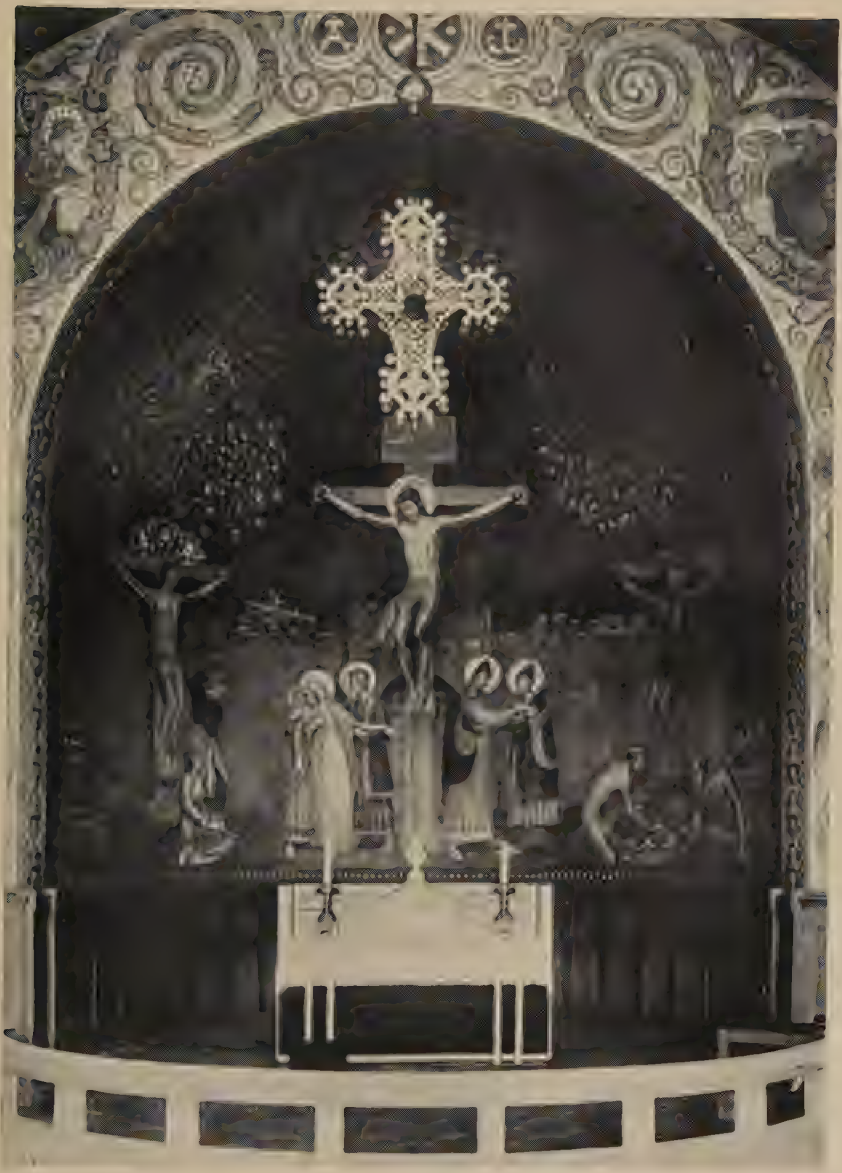

CHRISTI KORSFÆSTELSE.
Freskomaleri av Emanuel Vigeland i Vaalerengens kirke i Kristiania.

siden 1919 er ansat som statens konsulent i opgaver av denne art. Gjennem en lang utdannelse i utlandet hadde han skaffet sig de bedste forutsætninger. Og med sin intense interesse og dygtige kombinationsevne har han ved sine grundige undersøkelser forstaat at lægge til rette de gamle farver og det tidligere utstyr. Derved er der skapt en solid grundvold for restaureringernes gjennemførelse. De vigtigste arbeider han har utført i aarenes løp, er restaureringen av Udnes kirkes altertavle og prækestol (1912), inventaret i Østre Porsgrunds kirke (1913), altertavlen i Botne kirke, inventaret i Furnes kirke, i forbindelse med ommaling av interiøret, og farverne i Fredriksverns kirke (1914), Vaaler kirkes interiør (1916), døpefonten i Søndre Frons kirke og orgelet i Vangs kirke paa Hedemarken (1917), Røldal kirkes inventar og tak- og vægdekorationer (1915-18), interiøret i Skjeberg kirke, altertavle og prækestol i Nesoddens kirke, altertavle og prækestol i Vestre Toten kirke, altertavle, prækestol og døpefont i Hov kirke i Land, og galleri og takmalerier i Eidanger kirke (1920), interiøret i Romnes kirke og delvis exteriøret og vægdekorationerne i Ringebu kirke, den gamle prækestol fra Larviks kirke (paa bedehuset) og altertavlen i Tune kirke (1921), interiørerne i Halsa, Sande og Idd kirker, alterskap, epitafium og korskranke i Norddal kirke, og altertavle, prækestol og døpefont i Hovin kirke paa Romerike (1922), interiørerne i Lunder kirke paa Ringerike og i Fluberg kirke i Land samt kalkmalerierne i Vestre Slidre kirkes kor (1923).

Ved restaureringen av interiøret i Eidanger kirke arbeidet han sammen med arkitekt Backer, i Ringebu med Jürgensen, i Halsa med Ryjord, i Vang med Kløften, i Lunder med Stein, i Hovin med Syvertsen, som hver især har sin væsentlige del i de gode resultater.

Som man vil se, er det i et ganske betydelig antal tilfælder man har hat nytte av hans sakkyndige bistand. Da imidlertid opgavernes mængde i den seneste tid har vist en over forventning stor vekst, er der blit behov for andre kunstnere ved tilsvarende arbeider. Man har derfor søkt maleren Finn Kraffts hjælp ved restaureringen av Dyvaag kirke, som han utførte sammen med arkitekt Backer (1921), og ved restaureringen av Torsnes kirkes altertavle og det gamle inventar fra Hurdals kirke som er sat ind i Skrukkeli kapel. Desuten har maleren Ulrik Hendriksen utarbeidet forslag til restaureringer, men ingen av disse er endnu kommet til utførelse.

Ved enkelte kirker har der kun været behov for arkitektarbeide. Saaledes i Viker kirke i Aadalen (1921) og Skjee kirke i Jarlsberg (1923), hvor det begge steder har været utført av arkitekt Backer.

Paa den anden side har maleren Emanuel Vigeland arbeidet uten arkitektassistanse i Fredrikshalds kirke.

Restaureringsarbeiderne har vakt sansen for traditionen paa et omraade hvor den kanske mere end noget andet sted har magt og opgave. Tanken paa fædrenes Gud og kirkens gamle hus er nemlig nøie forbundet med de grundlæggende egenskaper i den religiøse bevissthet. Traditionen bør derfor være et ledende synspunkt ogsaa for nyskapingsarbeiderne i vor kirkelige kunst. De maa ikke være bestemt av forandringslyst, men maa saavidt mulig bygge organisk videre paa værdier som er prøvet. Ellers vil de ha vanskelig for at løse sin kirkelige opgave.

Disse betragtninger kan det være av betydning at peke paa forut for gjennemgaaelsen og vurderingen av kirkekunsten i Norge i nyere tid.

Stort set møter man siden 1900 ialfald i de vigtigere bygverk en ganske klar og bestemt retning i arkitekturen. For at begynde med det mest elementære kan man merke sig at huggen sten til forskjel fra før spiller en fremtrædende rolle. Og naar tegl og puds er anvendt, er der gjerne lagt særlig vegt paa ærlig og solid behandling.

I opbygningen sporer vi samtidig en avgjort tendens i retning av enkelhet. Man har saaledes søkt at undgaa det spinkle, opstykkede, og istedet prøvet paa at gi bygningsmasserne indtryk av fasthet, tyngde og ro for at opnaa en værdig og alvorlig virkning.

Inspirationen er øiensynlig hentet fra vore middelalderske romanske kirkebygninger. I det hele tat har stemningsindtrykket været et bevisst formaal. En bekræftelse herpaa gir øiensynlig den eiendommelighet som gjenfindes ved de aller fleste nyere stenkirker: taarnets placering paa den ene side av gavlen. Det er ganske sikkert en romantisk trang til at bryte stramheten og understreke det maleriske som ligger til grund for ordningen. Praktiske hensyn kan neppe ha været bestemmende.

Værd at merke er ogsaa den — saavidt vites — eneraadende rolle som langkirken spiller: et forhold som har særlig interesse fordi det viser magten i en fæstnet tradition.

I et protestantisk kirkesamfund skulde gudstjenesten nærmest gjøre centralbygningen til den naturlige artitekturform. Den har derfor ogsaa i ældre tider hat en betydelig utbredelse. Saaledes hos os i slutningen av det 18 aarh. og et langt stykke ind i det 19. I 1820-aarene var saaledes 12 av 35 nybyggede kirker ottekantede. Endnu ved midten av aarhundredet holdt centralkirken sig. Den hadde endog en blomstring i 60-aarene og delvis i 70-aarene, men ophørte derefter saa godt som fuldstændig. Sammenhængen tør være, at tiltrods for den herskende stilling forkyndelsen faktisk indtar i den lutherske kirke, har allikevel altertjenesten beholdt en vigtig og grundlæggende betydning. Bevisstheten kan derfor ikke undvære en akcentuering av det allerhelligste. Og da koret baade bør virke dominerende og fjernt, fremstiller langkirken sig saa at si med perspektivets logik som den normale kirkeform. Av denne grund bør man ved nybygg som regel holde fast ved langkirken, med mindre man skal opføre gudshus i distrikter, hvor centralkirken i ældre tid har faat en saa stor utbredelse at den har vænnet sindet til at knytte denne bygningsform umiddelbart sammen med fornemmelsen av søndagens høitid.

I denne deciderte forkjærlighet for langkirken ligger der selvsagt adskillig ensidighet. Men dette behøver ikke i og for sig at være en mangel. Vi kan ialfald hos os konstatere, at — i forbindelse med paavirkninger utenfra — denne ensidighet med den sunde logik som ligger i dens karakter har ført til konsekvens i rummets utformning og monumentalitet i dets utstyr. Dette viser sig allertydeligst i behandlingen av koret, hvor det mest iøinefaldende træk er den omstændighet at altertavlen forsvinder.

Staffelimaleriet, som efterhaanden var blit den hovedsaglige bestanddel av altertavlen, egnet sig nemlig mindre godt til at danne fonden, da det er av forholdsvis daarlig fjernvirkning. Derfor faldt det naturlig, paa den ene side at gi alterbordet tilbake den frie og dominerende plads det hadde i oldkirken. Paa denne maaten blev det ogsaa i endnu høiere grad det faste øiemerke som baade rumsvirkningen og den gudstjenestlige funktion i en langkirke med følgerigtighet kræver. Paa den anden side var det nærliggende at erstatte altertavlens billeder og ornamentale utstyr med freskodekorationer eller glasmalerier eller endog mosaikkompositioner. Vi har ialfald hos os prøver paa alle disse tre monumentale kunstformer.

Hvor disse kommer til anvendelse blir imidlertid koret i forhold til skibet enten dunklere belyst eller henvist til kunstig belysning. Men derved opstaar en kontrastvirkning som bidrager til yderligere at bevare alterrummets særegne høitidelighet: en motsætning som det kan være vel værd at være opmerksom paa ved fremtidige kirkebygninger.

Herunder burde man forresten ta under overveielse, om ikke korbuen kunde gjøres betydelig mindre end den sedvanligvis er. Som forholdet er nu, kan man i mange tilfælder ikke frigjøre sig for den forestilling at koret har vel stor likhet med en scene. Men det aller-helligste bør ikke ligge for aapent. Det maa gjerne ha karakteren av noget lukket og hemmelighetsfuldt. Derfor stængte man det ikke bare i den katholske men ogsaa i den ældre protestantiske kirke med korskranker, som vi har talrike exempler paa her tillands. Det kunde være værd at tænke paa, om man ialfald ikke burde gjenindføre dem i form av gjennembrutte brystvern for at markere skillet mellem skib og kor. Man vilde herved faa et arkitektonisk led som ved høitider og fester kunde smykkes med draperier og med blomster, som her vilde faa en naturligere plads end paa alteret hvor de ikke hører hjemme.

Mens behandlingen av koret i vore nyere kirker gjennemgaaende synes at være grepet heldig an, maa man for skibets vedkommende nærmest si at det endnu venter paa en tilfredsstillende arkitektonisk løsning. Og den vigtigste grund hertil er sandsynligvis, at man har søkt tilknytning i en fjern tradition, som man til og med har misforstaat. I de aller fleste nyere kirker hos os er der nemlig aapent takrøst med fritliggende beisede spærrer. At det er vore middelalderlige stenkirker som har foresvævet arkitekterne, er vel neppe tvilsomt. Men de har glemt at *der* var vinduerne smaa spalter i muren som slap et sparsomt lys ind i rummet. Derfor virket takkonstruktionen ikke saa tør og brutal som i vore velbelyste kirker. Bjelkerne tapte sig i et gaadefuldt halvmørke. Og naar man la flat himling i de gamle protestantiske kirker var det visst ikke bare for at det skulde bli lunere for dem som sat og hørte paa prestens lange præken, og for at hans stemme ikke skulde bli borte i det store tomme rum oppe under taket, men sagtens ogsaa fordi det virket vakrere og naturligere i et rum som fik meget lys gjennem de store vinduer som var blit nødvendige for menigheten som skulde læse i salmebøkerne. Den trykkende følelse som det flate tak kunde gi dem som sat under det, har man sagtens i enkelte tilfælder — bevisst eller ubevisst — fundet botemidlet mot i dekorationerne med blaa himmel og drivende skyer. Derved fik man — om end paa en anden maate — noget av den uendeligshetstemning som dunkelheten under de aapne spærretak i de gamle kirkerne sikkert har utløst. Vilde det derfor ikke være rimelig at bruke flat himling ogsaa i vore nye kirker? Selv om vinduerne gjøres mindre i disse som regel overbelyste rum, vilde denne løsning eller tøndehvælv være at anbefale.

Betragter man de enkelte monumenter, vil det være rigtig at begynde med Vaalerengens kirke i Kristiania (færdig 1901, arkitekt Sinding-Larsen). Klædt som den er med huggen sten helt til tops blev den en bestemt og virkningsfuld protest mot den saa at si obligatoriske gotiske teglstenskirke. Murenes gneis og detaljernes og spirets klæbersten har en vakker graa farve. Samtidig som massernes rolige gruppering og de enkle, stramme linjer gir bygverket en monumental karakter som styrkes gjennem den dominerende placering i terrænget. Av en ganske anden karakter er Ullern kirke (indviet 1903, arkitekt Bødtker), en teglstens korskirke med centraltaarn. Arkitekturen er tiltalende enkel og de hvitpudsede murer virker heldig mot den dypgrønne aas bakenfor.

I Namsos kirke derimot (færdig 1903, arkitekt Norum) møter vi atter bruddstenen som materiale. Likeledes i Fagerborg kirke i Kristiania (færdig 1904, arkitekt Schytte Berg). Eiendommelig for begge disse bygninger er de store kvaderstensindrammede vinduer.

I en særstilling staar Frogner kirke i Kristiania (indviet 1907, arkitekt Ivar Næss) som er anlagt som indebygget kirke, hvorfor bare gavlfaçaden mot gaten har faat arkitektonisk utstyr. Ogsaa her er det den hugne sten og enkelheten som bestemmer præget. Samtidig opførtes Borgestad kapel ved Porsgrund, som et bygverk med engelsk tilsnit (færdig 1907, arkitekt Henrik Nissen).

Meget virkningsfuldt er Aalesunds kirke (indviet 1909, arkitekt Sverre Knudsen) lagt paa toppen av en fjeldknaus. Den massive bygning virker fast, og det brede taarn med den butte kobberhjelm styrker dette indtryk. Materialet er her flammet marmor-raakop fra Eide paa Nordmøre, men gesimser o. l. er av helt hvit marmor.

Enkel, nobel og kraftig er Kraakerøy kirke (opført 1911, arkitekt Olaf Nordhagen) — som forresten til en avveksling har taarnet midt foran vestgavlen. Dens romanske præg leder uvilkaarlig tanken hen paa de bedste traditioner i østlandets middelalderlige arkitektur: kirkerne paa Gran, i Aker, og paa Ringsaker. Samtidig byggedes en anden Smaalens-kirke av brudsten, Tune kirke (arkitekt Jürgensen), som udmerker sig ved lignende egenskaper. Da Lovisenberg kirke i Kristiania (færdig 1912, arkitekt Harald Aars) blev opført av teglsten, gjorde den næsten indtryk av noget nyt. Ialfald beviste den paany at man i teglsten kan reise kirkebygninger av utpræget monumental holdning. Dette skyldes ikke bare den klare opbygning og de rene linjer, men ogsaa den strenge avholdenhet overfor alle de unødvendige detaljer som ofte gir teglstensbygningerne et urolig og smaapirket utseende. Ved en omhyggelig behandling av materialet har arkitekten undgaat den fare at de store røde flater virker døde. I det hele tat kan man vel si at der her er gjort et vellykket forsøk paa at oversætte en brudstenskirke i tegl. Derfor føier portalens, rosevinduets og gesimsernes granit sig naturlig ind i helheten.

Ved Rjukan kirke (opført 1915 efter tegning av brødrene Berner) møter vi bruddstenen igjen, graasten brutt paa stedet. Men arkitekturen har tydeligvis hentet væsentlige motiver fra Nykirken i Bergen. Man har derfor al grund til at tro at arkitekterne har hat en rigtig forstaaelse av at der i fjeldbyen opunder Gausta kunde trænges en kirke som gjør et likesaa harmonisk og lunt indtryk som den mellem fjeldene ved vaagen i Bergen. Og kanske har de netop gjennem dette vel avbalancerte bygverk fundet den naturlige kontrast til den steile og vilde dal.

Av en noget anden karakter end de andre kirker er Frimenighetens kapel ved Bislet i Kristiania (arkitekterne Aars og Ree), en rød teglstensbygning med maleriske murstensdetaljer og et smekkert spir som balancerer paa toppen av den lave taarnhætte. Den er forsaavidt et typisk utslag av den romantiske retning, selv om den med sin betoning av elegancen virker noget uvant paa det foreliggende omraade. I Bækkelagets kirke (færdig 1923, arkitekt Bødtker) viser den sig imidlertid atter i sin mere hævdvundne form, massiv og middelalderlig.

Foruten disse mere monumentale stenkirker er der ogsaa opført en række trækirker. Av disse kan nævnes Holmenkollen kapel, hvor motiver fra vore gamle stavkirker har faat en heldig anvendelse, og Siggerud kapel (begge to arbeider av arkitekt Sinding-Larsen). Videre den vakre panelklædte tømmerkirke i Vivestad (arkitekterne Berner). Endelig Skrukkeli kapel (indviet 1923, arkitekt Henrik Nissen jun.) med sit støpullignende taarn paa den ene side av bygningen.

Gjennem ombygning er desuten Laksevaag kirke (ved arkitekt Georg Greve) blit gjenstand for en forbausende forvandling til det bedre. Det samme kunde man si om Kroer kirke i Aas efter at den i 1923 hadde faat nyt taarn (tegnet av arkitekt Sund), men desværre brændte kirken ned straks den var færdig.

I en særklasse staar de saakaldte smaakirker, som forener gudshus, menighetslokaler og funktionærboliger under samme tak. Til denne bygningstype hører Vaterlandskirken i Kristiania (arkitekt Jürgensen), Tøienkirken i Kristiania (arkitekt H. Berle), Pipervikskirken i Kristiania (arkitekt Harald Aars) og St. Jakobs kirke i Bergen (arkitekt Muri). Disse kirker er typiske utslag av tidens sociale bevægelse og av moderne økonomi. Derigjennem at de saa at si samler og signer hverdagens gjøremaal, gir de ogsaa et gyldig uttryk for kirkens idé. Dog er det et stort spørsmaal om ikke den isolerede kirkebygning imøtekommer den religiøse bevissthet bedst. Smaakirken gir ikke rigtig tanken paa templet sin suveræne ret. Efter alt at dømme er det den rette vei svenskerne har slaat ind paa ved anlægget av Engelbrektskyrkan i Stockholm, hvor boliger og menighetshus grupperer sig omkring kirken som løfter sit taarn ensom og majestætisk. Denne løsning er tidligere fremholdt som den ideelle bl. a. av arkitekt Aars som har bygget vor kanske mest fuldkomne smaakirke av den anden form (Piperviken).

I den materialistiske tid i 2den halvdel av 19de aarhundrede raadet arkitekterne saa godt som alene over kirkens utstyr — ogsaa det indre. Et oljemaleri i altertavlen var gjerne den beskedne plads som blev kunstneren beskaaren. Dette er blit ganske anderledes nu. I Vaalerengens kirke blev der med hensigt holdt store murflater aapne til utsmykning med freskomalerier. Det samme har været tilfælde med andre nyere kirker. Haand i haand hermed gik indsættelsen av glasmalerier.

For vor kunst er det selvfølgelig av stor betydning — større end den vistnok selv er klar over — at der paa denne maaten er aapnet den adgang til monumental virksomhet, just til denslags arbeider som sætter maal og gir dimension. Og for kirken er det likefrem av vital interesse at interiøret igjen er blit væsentlig. Oprindelig var det jo utgangspunktet og bør vel vedbli at være det; ifølge sin karakter bygger den kristne kirke altid indenfra.

Sammen med utsmykningens fremgang gik en stigende interesse for symboliken — som rimelig kan være. For den religiøse bevissthet er det en grundtanke at søke meningen med tilværelsen. Derfor er det et naturlig krav hos den at en fremstilling skal betyde noget. Dette behov bør imøtekommes, og er blit det i vor kunst. Gjennemgaaende paa en forstaaelsesfuld maate. Faren for overdrivelse ligger jo snublende nær. Man fristes til at kjede symbol til symbol saa der opstaar et indviklet allegorisk system, hvor idéindholdet i den grad tar magten fra det umiddelbart kunstneriske indtryk at man blir nødt til at indrømme at man ikke længere har at gjøre med kunstformer, men med hieroglyfer.

En lignende tilbøielighet for det intellektuelle og læremæssige møter os forresten i anvendelsen av skriftsteder, som truer med at bli en plage. Dengang da reformationen satte den Hellige Skrift i høisætet og da læsekyndigheten var ringe, vakte det umiddelbare indtryk av bokstaverne i altertavlernes og prækestolens indskrifter den religiøse ærbødighet tillive I avisernes og annoncernes tidsalder har inskriptioner let for at virke likefrem vulgært.

Den mand som har brutt banen for vor nyere kirkelige interiørkunst, er Emanuel Vigeland, som slog igjennem med freskomalerierne i Vaalerengens kirke. Han er ogsaa den som har utfoldet den største virksomhet paa omraadet og som har samlet opmerksomheten om sig. Dertil bidrager bl. a. mangesidigheten i hans produktion. Av hans arbeider kan nævnes freskobillederne i krematoriet ved Kristiania, altertavlen og prækestolen i Bryn kirke i Bærum, som viser hans evner som skulptør, og Gjerpen kirkes kor, hvor han har gjort forsøk med mosaikmaleri i en fremstilling av den tapte søns hjemkomst. Dette arbeide hører forresten med til en samlet utsmykning av kirken som i sin helhet er utført av ham. Endvidere har han leveret tegninger til lysekroner i Vaalerengens kirke og Krematoriet i Kristiania, Fredrikshalds kirke og Trefoldighetskirken i Kristiania. Men fremforalt har han arbeidet med glasmalerier. Saaledes har han utført vinduer til koret i Vor Frelsers kirke i Kristiania, til Bryns kirke i Bærum, til Kraakerøy kirke, Borgestad kapel o. a. Ja hans ry er naadd utenfor landets grænser. Saaledes har han utført glasmalerier for Oscarskyrkan i Stockholm.

Et særkjende for hans kunst er den lette stilisering som aldrig fjerner sig langt fra naturforbillederne. Derfor kan ogsaa lægmanden følge ham. Kanske er det ikke mindst av denne grund at han har vundet indgang i vore kirker saa vel for sine som for andre kunstneres dekorative arbeider. Særlig i sine glasmalerier har han desuten forstaat at skjænke farverne en intens lyskraft som gir en varm og effektfuld virkning. Man merker ogsaa at verkerne skyldes en kunstner med et særegent religiøst sindelag. Specielt i menneskefremstillingerne viser det sin egenartede triste følsomhet. Ikke engang i paradiset er mindet om jammerdalen helt visket ut.

Paa et lignende plan som Vigeland arbeider Enevold Thømt. Av hans arbeider kan særlig fremhæves freskodekorationerne over korbuen og i koret i Aalesunds kirke og glasmalerierne i Petrus kirke i Kristiania, hvor planen var at gi en fremstilling av Peters liv i vinduernes billeder. Hans sidste og mest omfattende verk er dog utsmykningen av Bækkelagskirken i Aker, hvor han har git utkastet til det hele utstyr. Gjennem alle hans arbeider merker man fordypelse i opgaven og avgjort interesse for den symbolske betydning og tankemæssige sammenhæng. Ved siden herav møter man harmonisering av følelsesuttrykkene og en omhyggelig kultivering av de dekorative former.

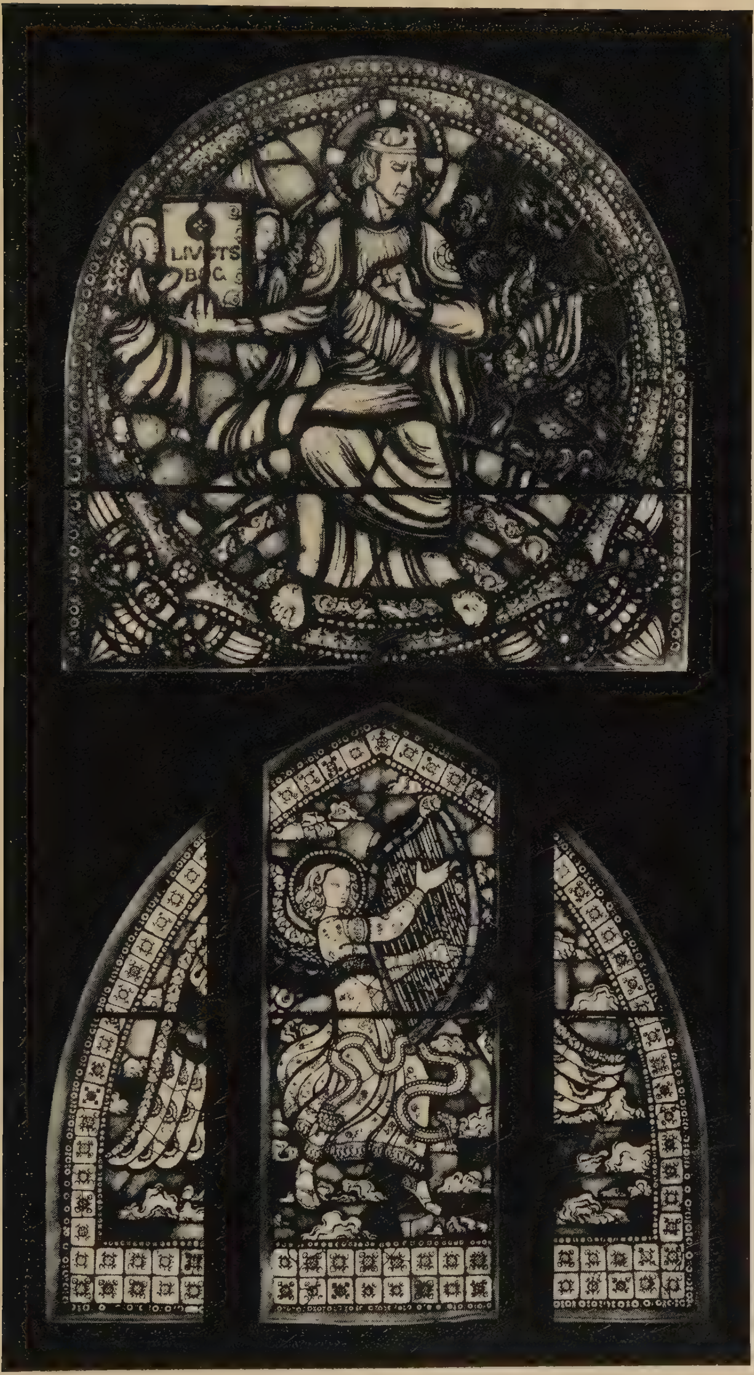

1. CHRISTI GJENKOMST. 2. MUSICERENDE ENGEL.
Glasmalerier av Emanuel Vigeland, 1 i Bryn kirke i Bærum, 2 i Borgestad kapel i Gjerpen.

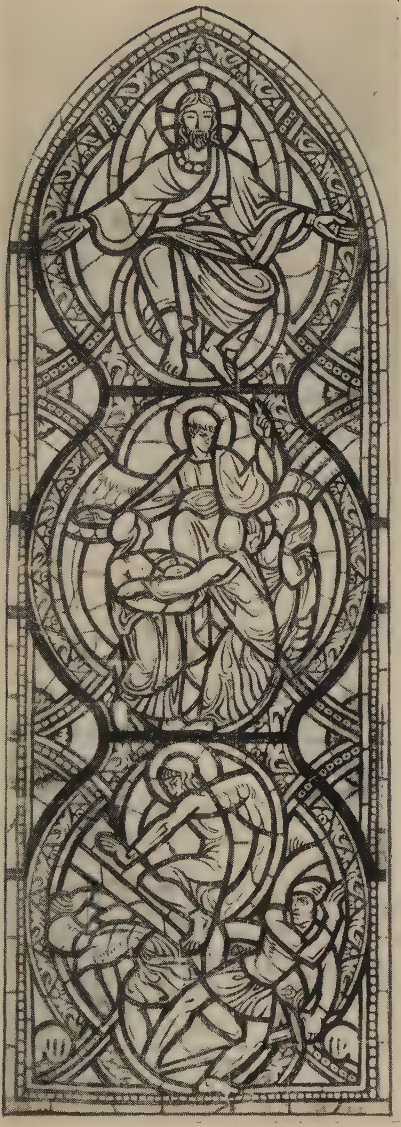

CHRISTI HERLIGGJØRELSE.

Glasmaleri av Frøydis Haavardsholm i Nordstrand kirke.

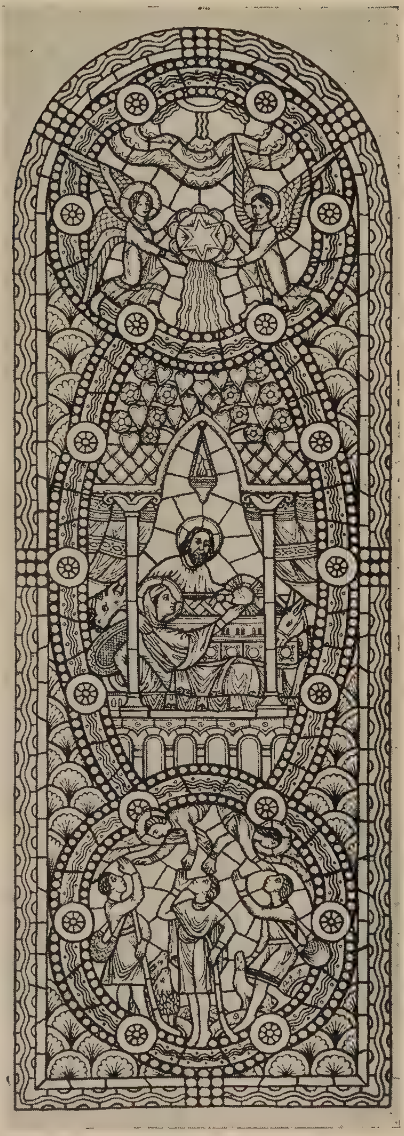

CHRISTI FØDSEL.

Glasmaleri av Enevold Thømt i Petrus kirke i Kristiania.

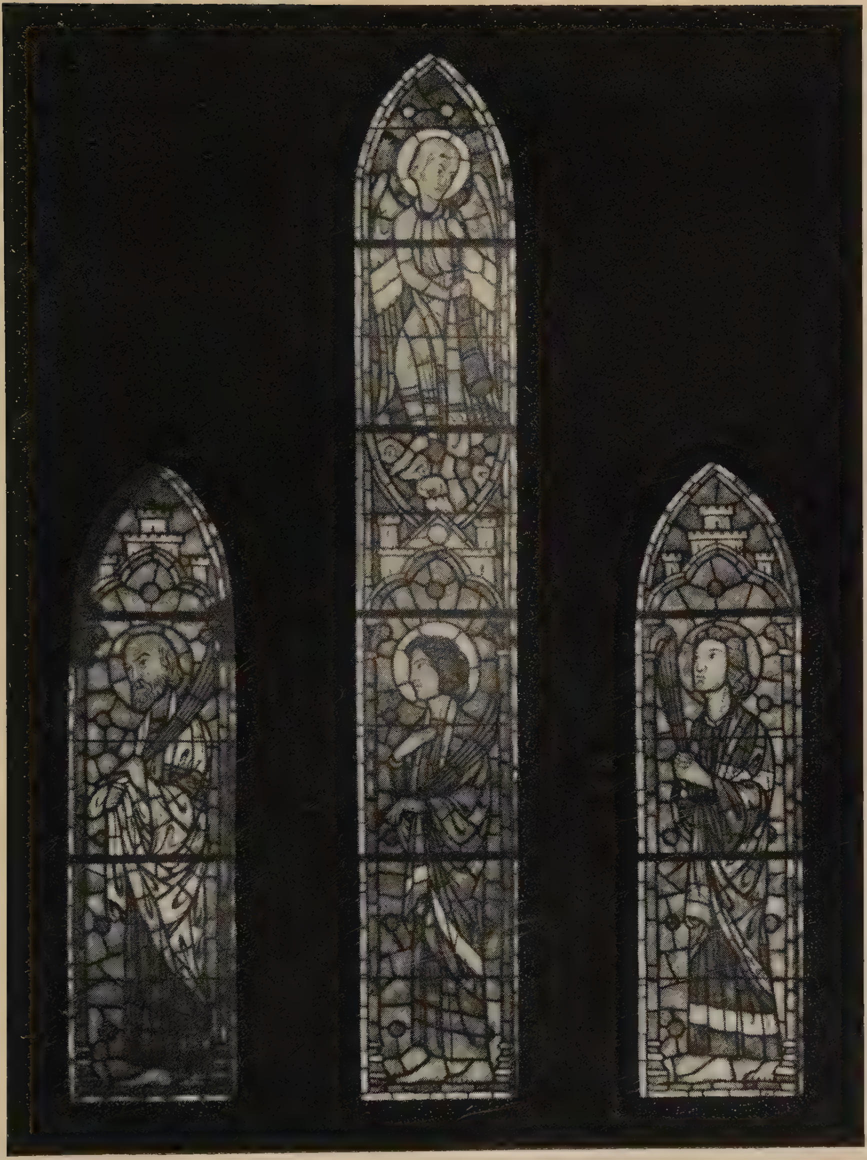

EN GRUPPE AV BILLEDSERIEN „FOR TRONEN“.
Glasmalerier av Gabriel Kielland i kleristoriet i Trondhjems Domkirkes høikor.

DØPEFAT.
Utkast av Herman Munthe-Kaas.
Foreningen „Brukskunst“.

DØPEVAND-KANDE.
Utkast av Herman Munthe Kaas.
Foreningen „Brukskunst“.

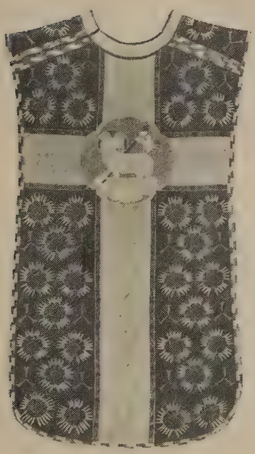

MESSEHAGEL
i Vor Frelsers kirke i Kristiania.
Komponert og utført av Ingeborg Arbo 1913.

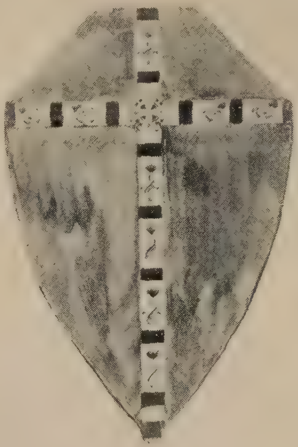

MESSEHAGEL.
Utkast av Aasmund Esval.
Foreningen „Brukskunst“.

I Ullern kirke har Eilif Peterssen i apsis malt en fremstilling av himmelfarten med Kristus i mandorla, en opgave som frembød store perspektiviske vanskeligheter paa grund av de krumme flater.

Et stort tap for vor kirkelige kunst var Oluf Wold-Tornes bortgang. Hans fromme sind gav ham særegne betingelser for at løse kompositioner av religiøst indhold. Han bemerket selv engang, at naar han arbeidet med et motiv, endte han altid paa en eller anden maate i himmelen. Derom vidner en række av hans dekorative arbeider som ikke egentlig var skapt til kirkelig bruk. De eier netop den sunde kristelige aand som finder at selv jorden er Guds præktige verk. En naiv renhet i stemningen præger hans glasmalerier i Moss og Bragernes kirker, delvis utført i samarbeide med Hans Ødegaard.

Under sterkt indtryk av Wold-Tornes kunstneriske opfatning har Frøydis Haavardsholm formet sine kompositioner for glasmalerier. Men her kommer der til et utpræget aktivt element: dramatisk sans i fremstillingen, vilje og energisk bevægelse i opbygning og linje. Dette viser hendes glasmalerier i Nøtterø kirke og Vaale kirke og specielt de i Nordstrands kirke. De samme egenskaper utmerker ogsaa hendes arbeider paa bokkunstens omraade: i Tekstboken og Alterboken. Ogsaa en anden av Wold-Tornes elever har utført et vigtig arbeide i kirkelig kunst: Finn Krafft som har gjort de farvefriske dekorationer i Skrukkeli kapel.

Et betydelig verk er ogsaa maleren Bernhard Greves utstyr i den ombyggede Laksevaag kirke. Likesaa Lars Osas utsmykning i Ulvik kirke.

Paa glasmaleriets omraade kan endvidere nævnes arbeider av Aug. Eiebakke i Frogner kirke i Kristiania, av Carsten Lien for Setskogen kirke, av Sverre Pettersen for Hortens kirke og av Per Vigeland (Emanuel Vigelands søn) for Brunlanes kirke. Fremforalt bør man dog merke sig det største arbeide i norsk glasmaleri: Gabriel Kiellands vinduer til Trondhjems domkirke. At disse er lagt nær op til de gamle gotiske forbilleder i Frankrigs og Englands katedraler, ligger i opgavens natur. Desto glædeligere er den fine stemning og sikre farvesammensætning som gir dem selvstændig værdi.

Av Gustav Vigelands og Wilhelm Rasmussens skulpturarbeider i Trondhjems domkirke fremgaar det kanske endnu tydeligere, at moderne kunstnere kan opta gamle former og fylde dem med egte følelse. Begge to har de nemlig skapt skikkelser præget saavel av evighetens rolige majestæt som av situationens momentane humor.

Skal kirken bli gjennemtrængt av den adel som religionens værdighet kræver og som kunsten kan skjænke, maa haandverket ikke forsømmes. Det mest beskedne stykke inventar og den mindste detalj maa merkes av smag. Det gjælder jo et arbeidsomraade hvor forestillingen om det altseende øie er vaaken — bør ialfald være det.

Lysarmaturen skal selvfølgelig være saa smuk som mulig. Farven paa gulvløperne, stoffet i gardinerne, nummertavlernes utseende o. s. v. maa heller ikke være likegyldig. Og de rituelle kar: døpefat, vandkande, brødæske, vinkande og alterkalk, forlanger allerede i kraft av sit formaal et omhyggelig utført arbeide, nobel form og finhet i utsmykningen. Likesom messehaglerne spiller de en betydningsfuld rolle i de skjønhetsindtryk som er knyttet til de gudstjenestlige handlinger, til kirken i funktion.

Leilighetsvis er der utført meget vakre arbeider paa dette omraade, f. eks. messehagelen i Vor Frelsers kirke i Kristiania, komponert og utført av frk. Ingeborg Arbo. Men gjennemgaaende er standarden lav. Det er derfor med fuld grund foreningen „Brukskunst“ har utstrakt sin virksomhet ogsaa hit, idet den har nedsat et særskilt utvalg for kirkelige opgaver. Som rimelig kan være, befinder arbeidet sig endnu i sin spæde begyndelse. Der er saaledes skaffet tilveie tegninger til forskjellige kirkelige gjenstande, specielt messehagler og alterklæder. Og man har bistaat en to—tre kirker med raad angaaende farveutstyr og inventar. Efterhaanden vil sagtens opgaverne bli baade flere og større. Ialfald er der god grund til at arbeide for at vække kravet til æstetisk kvalitet ogsaa paa dette omraade. Naar alt kommer til alt, griper det nemlig ind paa kanske det intimeste punkt i den kristelige kunst. Kan det derfor lykkes at opnaa noget positivt i denne retning, er det ikke umulig at indsatsen kan faa virkninger som rækker utover det forholdsvis avgrænsede arbeidsfelt.

Det er visselig ikke paa kirkens grund den senere tids arkitektur, billedkunst, dekoration og haandverk har utført sine betydeligste arbeider her hjemme. Og sammenlignet med frembringelserne f. eks. i Sverige staar vi kanske ogsaa relativt set tilbake. Det kan dog neppe negtes at vi baade i gjenreising og nyskaping har levert arbeider som er agtelse værd. Derfor tør det være rigtig at trække dem frem i dagen og peke paa linjerne i virksomheten. Kanske det kan bidrage et litet gran til at gjøre det indlysende at der endnu ligger opgaver og venter i vore kirker, at den fremdeles har bruk for kræfter med kunstnerisk evne.

BERETNINGER OM DEN NORSKE KIRKE I 1922.

AVGIVNE TIL DET KGL. KIRKE- OG UNDERVISNINGSDEPARTEMENT AV DEN NORSKE KIRKES BISKOPER.

I. OSLO BISPEDØMME.

Forholdene har medført, at der i aaret 1922 ingen *visitas* har fundet sted i Oslo bispedømme. Efter en i den senere tid tiltagende svakhetstilstand fik biskop Tandberg to maaneders tjenestefrihet fra 1ste februar. Hans helbred var imidlertid saa knækket, at han allerede den 21de marts avgik ved døden. Under hans sygdom og efter hans død bestyredes bispeembedet av Kristiania domprovst dr. Jens Gleditsch indtil utgangen av september maaned.

Den 14de juli utnævntes sogneprest i Oslo menighet Johan Peter Lunde til biskop i Oslo bispedømme, hvortil han indviedes i Vor Frelsers kirke søndag den 24de september. Den hellige handling utførtes av Agder biskop Bernt Støylen, som samtidig indviet den nye biskop i Hamar Bjønness-Jacobsen.

Jeg overtok bispeembedet fra 1ste oktober.

Saa langt fremskredet som aaret allerede var, fandt jeg det mindre heldig at gaa ivei med visitaser, saa meget mer som jeg trængte tid og kræfter til at sætte mig ind i embedets vidtløftige administration. Dertil kom at jeg som forholdsvis litet kjendt med forholdene i bispedømmet kunde gjøre mig litet haap om noget virkelig utbytte av mulig visitas. For at bøte paa dette sidste foretrak jeg derfor ved *besøk* i forskjellige prestegjeld at søke at vinde et kjendskap som kunde komme mig til nytte ved kommende aars visitaser. Jeg har herunder besøkt følgende menigheter: Nesodden (Oppegaard), Trøgstad, Bragernes i Drammen, Nøtterøy, Sandeherad, Vaale i Jarlsberg, Kongsberg, Sandefjord, Idd.

Ved disse besøk, som i regelen har fundet sted om søndagene, har jeg gjerne om formiddagene forrettet høimessegudstjenesten med intimation av stedets prest og om eftermiddagen hat et menighetsmøte hvor jeg har fremholdt saadanne opgaver som jeg mente vor tid særlig maatte ta sigte paa. Paa flere steder har jeg paa denne maate ogsaa faat anledning til at stifte bekjendtskap med de forskjellige menighetsraads medlemmer. Desuten har jeg et par ganger hat anledning til at overvære menighetsraadsmøter ved disses indstilling til prest i menigheten, hvad jeg tør tro har hat sin betydning.

Ogsaa i Kristiania by har jeg søkt at gjøre mig kjendt ved lignende besøk som i landsmenigheterne. I flere av kirkerne har jeg saaledes forrettet høimessegudstjenesterne med efterfølgende menighetsmøte.

Jeg har hat megen glæde av disse besøk. Overalt har jeg faat indtryk av at man satte pris paa dem, og overalt fandt jeg i de fuldt besatte kirker aapent øre for det ord fra Gud jeg kom med. Det er min agt, saalangt som tid og kræfter tillater, at fortsætte med lignende besøk ogsaa i fremtiden ved siden av de ordinære visitaser, forat om mulig hvert prestegjeld i bispedømmet kan faa besøk av sin biskop en gang imellem de seks-aarlige visitaser, altsaa som en erstatning for de gamle, nu ophævede provstevisitaser.

Ingen *kirkeindvielse* har fundet sted i det forløpne aar.

En omfattende og kostbar *restauration* av Idd gamle ærværdige kirke under ledelse av hr. Domenico Erdmann fuldførtes i slutningen av aaret. Efter indbydelse av stedets sogneprest forrettet jeg den festgudstjeneste hvorved det gamle kirkehus atter tokes i bruk. Det skedde søndag den 17de december under stor tilslutning og uforstilt glæde fra menighetens side.

Presteordination forrettedes av fungerende biskop dr. J. Gleditsch ved aftensangen søndag den 25de juni i Vor Frelsers kirke. Seks kandidater ordinertes, hvorav de tre for Oslo bispedømme, en for Bjørgvin og to for Haalogaland bispedømme.

Ingen *embeder* har i aarets løp staat ubesatte av mangel paa ansøkere. Derimot har en del mindre embeder paa grund av den almindelige prestenød været betjent dels ved naboprester, dels ved ældre pensionerte prester, en nødsordning som kun lar sig forsvare under saa prekære forhold som de nuværende.

Av bispedømmets 4 *stiftskapellaner* har de 3 bestyret ledige embeder eller hjulpet til i sygdomstilfælder. Den fjerde, hr. Jakob Sletten, har som vanlig hat sit arbeide med gudstjenester paa landsmaal i Kristiania: 17 gudstjenester i Slotskapellet, desuten en række gudstjenester i Frogner, Uranienborg, Vaalerengen og Fagerborg kirker. Noget sommerstevne har han i det forløpne aar ikke faat opfordring til at delta i. Hans „Religiøse tonesamling“ er utkommet med første hefte.

Det har som regel ikke voldt synderlig vanskelighet at faa ledige embeder betjent i dette bispedømme, da ved siden av de nævnte stiftskapellaner en flerhet av *pensionerte prester* som er bosat i eller i nærheten av Kristiania, har været villige til at overta kortere eller længere betjeninger. Jeg tillater mig at bevidne disse min tak for de tjenester de saaledes under sit otium har gjort vor kirke.

Av bispedømmets ca. 200 prester i faste stillinger er i aarets løp en *avgaat ved døden*, sogneprest i Ramnes E. Hjelvik.

Forøvrig har der været adskillig sykelighet inden presteskapet, dels av almindelige sygdomsaarsaker, dels paa grund av overarbeide. Der stilles i det hele — særlig da i de større byer — store krav til presternes arbeidsevne.

Av *presternes* aarsmeldinger fremgaar at de trofast har søkt at utføre sit *arbeide*. Der har været kun meget faa messefald i de ca. 270 kirker bispedømmet har til betjening. I en hel del kirker er der desuten av presterne blit holdt gudstjenester og møter utenfor de ordinære gudstjenester, stundom ogsaa ved lægmænd. Presterne har i mange av menigheterne ogsaa holdt opbyggelige møter, dels i bedehus, dels i skolehus eller i private hjem. Dertil har de gjort et stort og godt arbeide ved at støtte de forskjellige frivillige virksomheter ved at delta i kvindeforeninger, fester og lignende. I enkelte menigheter — dog ikke særlig hyppig — har de efter opfordring forrettet nadver utenfor kirkehusene. Hertil kommer da sognebud ofte under temmelig besværlige forhold, de mange sykebesøk, husbesøk osv. I det hele er det mit indtryk at presteskapet stort set samvittighetsfuldt har søkt at røkte sit høie kald at være Herrens tjenere i hans menighet. Det er mig derfor en trang at bringe dem den tak de fortjener, med ønske om Guds velsignelse over dem og deres hjem til fortsat virke i vor kirke.

Kirkesøkningen har været meget forskjellig paa de forskjellige steder, i ikke saa faa menigheter yderst ringe. Ofte vil dette hænge sammen med prestens evne til at forkynde Guds ord, men som regel vil visstnok grunden være at søke i den aandsstrømning som i de senere aartier har gjort sig gjældende inden vort folk. Der er dog tegn som tyder paa at vi staar foran en opgangstid. Fra flere steder forlyder det at man kan spore fremgang saavel i kirkesøkningen som i interesse for kirkelig og kristelig virksomhet i det hele. Maa Gud i sin naade la vort haap om en ny og bedre kirketid ikke bli til skamme! Sker dette, da vil ogsaa trangen til at søke Herrens nadver vokse og de nu ofte saa tyndt besatte nadverbord fyldes av mænd og kvinder som hungrer og tørster efter retfærdighet.

Blixsalmerne eller tekstboken paa *landsmaal* er ikke indført i nogen av bispedømmets menigheter i det forløpne aar.

Som bekjendt traadte *menighetsraadsloven* i kraft fra aarets begyndelse. Ved valgene viste det sig at det kirkelig set var heldig at disse ved tid og sted var skilt fra de almindelige kommunevalg. Deltagelsen var vistnok som regel ikke saa stor som ønskelig kunde været, men saa bestod vælgerne til gjengjæld gjennemgaaende av saadanne om hvem man maatte tro at de var virkelig kirkelig interessert, og utfaldet av valgene blev derfor ogsaa stort set tilfredsstillende. De mange menighetsraad rundt om i sognene bestaar nu som regel av mænd og kvinder hvem Guds rikes fremme i vort folk ligger paa hjerte.

Det forløpne aar — menighetsraadenes første virkeaar — har allerede vist at disse har avhjulpet et savn. De kirkelige spørsmaal er skutt ganske anderledes i forgrunden i den almindelige bevissthet end kanske nogen gang tidligere. Dette tør ha sin grund i at menighetsraadene i to av rikets bispedømmer allerede meget snart fik sig en særlig vigtig sak forelagt, nemlig valg av biskoper i Oslo og Hamar. Paa ganske faa undtagelser nær benyttet menighetsraadene sin indstillingsret, og saken blev rundt omkring omfattet med den allerstørste interesse saavel i pressen som i samtale. Det tjente i høi grad til at styrke menighetsraadenes stilling at kongen i sit raad avgjorde saken i overensstemmelse med menighetsraadenes indstilling.

Sin ret til at uttale sig ved presteansættelser har likeledes menighetsraadene i hvert enkelt tilfælde benyttet sig av. Gjennemgaaende har regjeringen tat hensyn til deres indstillinger. Der spores jo en viss tilbøielighet til at la sig vel meget bestemme av rent personlige hensyn uten tilstrækkelig hensyntagen til den hele kirkes tarv; men stort set har menighetsraadene i dette stykke løst sin opgave tilfredsstillende.

Med hensyn til arbeidet inden menigheten ser det ogsaa ut til at menighetsraadene er gaat til sin opgave med alvor og interesse. Menigheterne har nu som det er blit sagt faat baade mund og haand, og de har ogsaa saa smaat begyndt at bruke begge dele. De baade siger fra og de tar op arbeide.

Nogen gnidning mellem *menighetsraadene og de frivillige virksomheter* har der endnu neppe været. Det hele er saa nyt; man staar nærmest under forventningens tegn. Det kan dog ikke ses bort fra at der let vil kunne opstaa rivninger der kan bli til skade for begge parter. Man kan allerede merke en viss nervøs uro inden de forskjellige leire. Vi vil haape at en saadan ulykke ved Guds naade maa avbøies. Et godt forhold maa kunne skapes om der fra begge sider vil lægges godvilje og forstaaelse til.

Jeg vil tillate mig i denne forbindelse at nævne den fremgangslinje, som efter mit syn, der er grundet paa mange aars erfaring med frivillige menighetsraad, vil føre frem.

De frivillige virksomheter maa beholde sin selvstændighet og sit selvstyre ubeskaaret. Menighetsraadet maa ikke som saadant søke at trænge ind der. Derimot maa menighetsraadet søke at bli det naturlige samlingspunkt for disse forskjellige organisationer indenfor menigheten. Dette vil kunne ske dels ved menighetsfester hvortil alle indbydes, dels og det endda mere ved menighetens aarsmøte. Her fremlægges av hver enkelt organisation inden menigheten beretning om virksomheten i det forløpne aar: menighetsraadet har sit at meddele, indremissionsforeningen sit, hedningemissionen sit osv. Det hele vil da bli som et samstemt kor til Guds ære om hvad han har faat utrettet inden den fælles menighet gjennem de forskjellige, og saa kan de alle samles i fælles tak og bøn: de er alle et i ham som kaldte dem til arbeide i den menighet som han har kjøpt sig med sit blod.

Hvor der blir spørsmaal om at opta nye arbeidsgrene bør menighetsraadet se det som sin opgave ikke selv at styre virksomheten, men starte den, sætte den i gang og la den organisere sig med sit eget styre — enten det nu er søndagsskolearbeide eller menighetspleie eller lignende det gjælder. Kort sagt: menighetsraadets opgave vil maatte bli at starte og samle, ikke selv styre og lede menighetens arbeide.

Den sedelig-religiøse tilstand. De tunge efterdønninger efter verdenskrigen har vedvaret ogsaa i det forløpne aar. Den nedgang hvorunder vort folk økonomisk lider, har ogsaa gjort sig gjældende paa det sedelig-religiøse omraade. „Lovløshetens hemmelighet“ (2. Tim. 2, 7) har været virksom og paa mange maater avsat uhyggelige merker. Folket har mistet sin aandelige balanse, de moralske begreper holder paa at konfunderes, og folket drages til tidens avguder alt eftersom de drages (1. Kor. 12, 2). Raadløst, viljeløst, hjælpeløst. Et av de styggeste utslag av tidens demoralisation er den overhaandtagende spritsmugling og hvad dermed staar i forbindelse, hvad særlig synes at ha florert i dette bispedømme. Færdertrafiken har bragt vanry over vort folk langt utover landets grænser. Og trods de ihærdigste bestræbelser fra myndigheternes side synes man at staa magtesløs overfor utskeielserne.

Haand i haand med den moralske nedgang har gaat en ubændig jagt efter forlystelser. Tidens løsen synes at være blit det gamle fra Rom kjendte „panem et circenses“ d. e. mat og moro. Særlig har dette gjort sig gjældende i de større byer, først og fremst da Kristiania.

I begyndelsen av aaret reiste Kristiania Presteforening en sterk protest mot dette forlystelsesuvæsen. I en række foredrag der holdtes dels i Vor Frelsers kirke, dels i Trefoldighetskirken, kastet de hansken til tidens dansegalskap, kabaretletsindighet, karnevalsuvæsenet, skilsmisseletfærdigheten og andre moralske sygdomsfænomener. Det vakte en storm av motstand i Kristianias dagblade, men fik dog ogsaa kraftig tilslutning. Striden strakte sig utover det hele land, og i flere uker optok disse spørsmaal fremfor noget andet folks interesse og samtale. Hvorvidt dette fik nogen varig betydning, tør jeg dog ikke uttale mig om, men ett er sikkert, det viste sig ialfald at der inden vort folk endda er meget sterke kræfter som holder igjen (2. Tim. 2, 2), Gud ske lov.

Religiøst er tiden bestemt av samme holdningsløshet. Forholdenes ugunst har kaldt de religiøse instinkter frem i dagen, og det er utvilsomt at de religiøse spørsmaal optar sindene i vide kredse indenfor alle samfundslag i langt høiere grad end tidligere. Saasandt et folks literatur er et speilbillede av tidens tanker, stadfæstes min paastand av de senere aars literatur hvor det religiøse er et av de kanske allersterkeste islæt.

Men denne religiøse interesse bærer i utpræget grad præg av famlende raadløshet. Den ytrer sig ofte i bestemt mistillid og derfor ogsaa i direkte angrep paa vor nedarvede kristentro som faar skylden for tidens pinagtigheter, — den har tilstrækkelig vist sin evneløshet til at gi moralsk holdning, paastaaes det. Men forøvrig vet man ikke hvad man skal tro og trøste sig til, og vi oplever det fra tidligere tider i historien velkjendte fænomen at man kaster sig i armene paa al overtroens mysticisme. Den okkulte verden med sin teosofi, antroposofi, spiritisme, aandemanen osv. øver en mægtig indflydelse ikke mindst inden de høiere klasser. Religiøst er der gjæring og bevægelse, og i disse rørte vande fiskes med alslags redskap. Og fangst faar de alle. Et i sandhet broget billede.

Men denne tidens religiøse vakthet med al dens holdningsløshet og uro danner dog et av tidens lyspunkter. Det tidligere saa utbredte materialistiske livssyn er brutt, en nyorientering forestaar. Dette betyr rike arbeidsmuligheter for kirken som vet sig i besiddelse av de livskræfter som alene formaar at frelse en synkende verden.

Maatte kirken bli sig sit ansvar i denne kritiske tid fuldt bevisst og i tro og haap med hellig alvor gaa til løsningen av sin opgave. Maatte den nedbede sig den visdom og kraft der skal til for paa ret maate at formidle Guds frelse til vort folk i Kristus Jesus vor Herre.

De frivillige organisationers virksomhet. Det vilde gi et fortegnet billede av situationen inden bispedømmet om ikke de frivillige virksomheter fik sin plads i aarsberetningen. Ved imøtekommenhet fra de forskjellige styrer kan jeg her gi en kort oversigt over de vigtigste grener av dette arbeide.

Jeg begynder da med den virksomhet, der danner som et mellemled mellem officiel og frivillig virksomhet, *smaakirkesaken.* Kristiania Smaakirkeforening har 3 kirker med hver sin prest; Vaterlandskirken, Pipervikskirken, Tøienkirken. En fjerde, Majorstuens kirke, er under arbeide. Om virksomheten heter det i aarsberetningen: Arbeidet i smaakirkerne gaar stadig og jevnt fremad. Vore smaakirkeprester har utført et meget dygtig og trofast arbeide. De tilsluttede menighetskredser har vokset og viser samme sterke samhold som før, og deres offervillighet til at bære kirkernes driftsutgifter og fremme alt menighetsarbeide er beundringsværdig. Guds velsignelse har synlig hvilt derover. — Foreningens regnskap for sidste aar viser at smaakirkesaken har trofaste venner. Indtægten var ca. 100 000 kr. Kapitalkontoen (smaakirkerne og alle foreningens nuværende eiendomme) utgjør kr. 1 150 000.

Norsk søndagsskoleforbunds virksomhet inden Oslo bispedømme omfatter følgende 4 kredser: Kristiania-Akershus kreds, Borgesyssel kreds, Vestfold kreds og Buskerud kreds.

Kristiania-Akershus	kreds	har	90	søndagsskoler,	ca.	12000	barn,	507	lærere
Borgesyssel	„	„	158	„	„	8150	„	400	„
Vestfold	„	„	50	„	„	4000	„	150	„
Buskerud	„	„	20	„	„	2200	„	85	„
		Tilsammen	318	„	„	26350	„	1142	„

Aaret 1922 betegner en ganske betydelig fremgang for søndagsskolearbeidet i bispedømmet, som ogsaa i vort land forøvrig. Saaledes har Borgesyssel kreds faat 25 nye søndagsskoler igang, Vestfold kreds og Kristiania-Akershus ogsaa en del, mens Buskerud kreds vel nærmest maa sies at holde stillingen som før. Borgesyssel og Vestfold kredser arbeiger ubetinget bedst, hvilket ogsaa det økede antal søndagsskoler viser. Men det kan glædeligvis sies, at interessen for søndagsskolens gjerning er i stadig stigen overalt i bispedømmet. — Alle 4 kredser har hat emissærvirksomhet i det forløpne aar, Buskerud dog mindst. Denne kreds vil dog i indeværende aar søkes oparbeidet fra Forbundets side. Noget er allerede gjort, idet 4 nye søndagsskoler ved landssekretærens virksomhet er oprettet inden en enkelt menighet i Hallingdal. — Der er imidlertid alle tegn til at søndagsskolens gjerning vil gaa frem i betragtelig grad inden bispedømmet i dette aar. Herren vor Gud vil la det lykkes til gavn for vor kirkes barn og dermed for vort norske folk og til hans navns forherligelse.

Det Norske Lutherske *Indremissionsselskap* har følgende kredser i Oslo bispedømme: Vestfold, Drammen, Romerike, Vestre Borgesyssel og Østre Østfold med fast ansatte lønnede sekretærer i alle kredser. Forøvrig drives arbeidet dels ved lønnede kredsemissærer, dels ved utsendinger fra selskapet og ikke mindst ved stedlige kræfter, gaardbrukere, haandverkere, lærere osv. Der findes en eller flere foreninger i de fleste av bispedømmets prestegjeld, bedehus i mange av dem, Foreningernes antal er ca. 200 med et aarsbudget paa 70 à 80 000 kr. Arbeidet er i jevn vekst; fra enkelte steder meldes om vækkelser. Adskillig vanskelighet forvoldes ved virksomhet fra dissenternes side. Hvor presten ikke stiller sig velvillig overfor indremissionsarbeidet — hvad stundom hænder — synes særlig dissenterne at faa indgang. — Indremissionsselskapet har sit hovedsæte i Kristiania, med forlag, bladekspedition osv. Dets store tidsmæssige bibelskolebygning indviedes i det forløpne aar.

Det *kristelige ungdomsarbeide* inden bispedømmet blev optat for vel 50 aar siden, idet den første forening, Kristiania K. F. U. M. (Ynglingeforeningen), blev stiftet 1869. Senere har foreningernes antal stadig øket, saa der nu er faa prestegjeld hvor der ikke findes en kristelig ungdomsforening tilknyttet Norges kr. ungdomsforbund. — Inden bispedømmet er følgende 5 kredser: Kristiania og Akershus kreds med 58 foreninger, Buskeruds med 33, Vestfold med 38, Østre Borgesyssel med 22, Vestre Borgesyssel med 11, tilsammen 162 foreninger. — Foreningernes formaal er at fremme personlig kristendom og derigjennem et frigjort kristenliv. De byr paa hyggelige foreningslokaler, læseværelser, bibliotheker, foredrag og samtaler om tidens spørsmaal, religiøse, sociale og almennyttige. Bibeltimer og missionsstudium. „Tusenfryd“ og søndagsskolearbeide. Avholdslag, sang- og musikforeninger, idrætslag og speidertropper. 56 foreninger eier eget lokale. — Soldatarbeidet har de senere aar hat stor interesse inden foreningene. Der er 5 soldathjem inden bispedømmet, nemlig 1 paa Helgelandsmoen, 2 paa Heistadmoen, 1 paa Aur, 1 paa Trandum og 1 paa Haaøen. Hjemmene er omfattet med stor interesse av soldaterne, og de har vist sig paa mange maater at virke til velsignelse. — En virksomhet blandt anlægsarbeiderne er optat av ungdomsforbundet ved Noreanlæggene i Numedal, som er meget paaagtet. — Sportsungdommen har foreningerne ogsaa søkt at holde forbindelse med. Paa flere steder søker foreningerne at avholde sportsstevner i forbindelse med et godt ungdomsmøte med kristelig program. Paa Kristiania-foreningernes utfartssted Rønningen holdes hver søndag kl. 12 andagt, og tilslutningen er som regel meget god. — Det sidste aar har foreningerne her ogsaa sat igang en husholdningsskole med 4-maanedlige kurser og kristelig husorden. 20 unge kvinder optas ved hvert kuld. Der meldte sig til første kursus det tredobbelte antal. — Ungdomsarbeidet viser sig i det hele at være i fremgang. Interessen er god, og der spores mange steder hos ungdommen en sterk understrøm av dragelse til Guds rike. Man har grund til at tro at det nu er en gunstig arbeidstid.

Det *Blaa Kors*, der er et kristelig avholdsarbeide, tæller inden Oslo bispedømme tilsammen 45 foreninger med 3099 medlemmer. Hertil kommer 17 barneforeninger med 1210 medlemmer. Ialt 4309 blaakorsfolk inden bispedømmet. — Inden de enkelte foreninger virker som regel en eller flere kvindeforeninger eller hjælpeforeninger. I sommertiden er holdt friluftsmøter paa torver og andre aapne pladser samt i gaardsrum. Herved har man naadd en hel mængde mennesker som man ellers ikke faar i tale. — Haand i haand med forkyndervirksomheten gaar det mere sociale arbeide. I flere av byerne er blaakorsstuer, der dels holdes aapne alle dage, dels enkelte dage i uken, for hjemløse og arbeidsløse. Ved brændselsforretning, avfaldsforretning, reparation av brukte saker, snerydning, havearbeide, teppebanking osv. søkes der at skaffe flest mulig arbeidsløse nogen beskjæftigelse. Den ledende grundtanke i det sociale arbeide er at kunne skaffe hus og arbeide. — Foreningerne i de forannævnte kredser har i 1922 hat et samlet utgiftsbudget paa kr. 64 116.44.

Diakonissehuset, Lovisenberg. Søstrenes antal iberegnet elever og prøvesøstre er ca. 530. Av disse er 43 søstre beskjæftiget ved moderhjemmet. Av de øvrige har 187 sit arbeide i Oslo bispedømme (derav i Kristiania 128): i sykepleie 105, i menighetspleie 43, i barnekrybber, asyler o. l. 8, paa gamlehjem 26, blandt forfaldne og forkomne kvinder 3, i privatpleie 3. — Budgettet var i 1922 vel kr. 900 000.

Det Norske *Diakonhjem*, Vinderen pr. Kristiania. I 1922 blev optat 9 nye elever, saa elevernes antal ved aarets utgang utgjorde 37. 5 elever avsluttet sin utdannelse. Antallet av utdannede diakoner utgjør for tiden 118, hvorav 45 er i tjeneste i Oslo bispedømme. Den største procent diakoner er for tiden klokkere i kirkens tjeneste. Der er nu 33 diakon-klokkere, derav i Oslo bispedømme 13. — Aarsbudget ca. kr. 328 800.

Menighetssøsterhjemmet, Rosenborggaten 8, Kristiania. I 1922 har hjemmet utdannet og indviet til menighetsarbeide 26 søstre som er spredt utover det hele land. — Aarsbudget ca. kr. 121 570.

Den Norske *Sjømandsmission* har inden Oslo bispedømme 3 kredse: Kristiania kreds, med 100 underavdelinger og ca. 300 kvindeforeninger, Drammens kreds med 25 underavdelinger og 85 kvindeforeninger, Tønsberg kreds med 27 underavdelinger og 100 kvindeforeninger. Den samlede aarsindtægt er ca. kr. 130 000. — Interessen er størst i kyststrøket, dog er der en stigende interesse ogsaa i det indre Smaalenene og i Romerikes menigheter. Hertil har vel bidraget, at alle i krigsaarene har forstaat, hvad vi skylder vor sjømandsstand.

Det *Norske Missionsselskap* har her i bispedømmet 3 kredser: Kristiania kreds, Drammen kreds og Østfold kreds. I hver av kredsene er ansat fast lønnet sekretær. Ved siden av disse har virket 13 mandlige og 3 kvindelige emissærer. I hver menighet en eller flere missionsforeninger, dels for voksne, dels for barn. Den samlede indtægt har været ca. kr. 480 000. Arbeidet er i god fremgang, ikke mindst i Kristiania by.

Det Norske Lutherske *Kinamissionsforbund* har likeledes 3 kredser: Kristiania kreds, Drammen kreds og en del foreninger tilhørende Skiens kreds. Kredsene har ca. 20 emissærer i sin tjeneste. En flerhet av kvindeforeninger rundt om i bispedømmet. Den samlede aarsindtægt ca. kr. 200 000. Arbeidet er i fremgang.

Schreudermissionen har 4 kredser: Kristiania og omegn, Østfold, Vestfold og Buskerud. Den samlede indtægt kr. 42 000.

Santalmissionen har 350 kvinde- og barneforeninger i bispedømmet. Aarsindtægten kr. 90 800.

Ved siden av de her nævnte organisationer findes der ogsaa adskillig *anden* kristelig virksomhet, jeg nævner kristelige foreninger for unge kvinder, C.-E. foreninger, foreninger der arbeider for Menighetsfakultetet o. fl.

Som det av det foregaaende fremgaar, utfoldes der en rik frivillig kristelig virksomhet i bispedømmet, som regel støttet av dets presteskap, og naar dette sees i sammenhæng med kirkens officielle virksomhet, faar man et levende indtryk av at Guds ord bor rikelig iblandt os og paa mange maater og inden vide kredser av folket øver sin store indflydelse. Særlig glædelig er det at denne indflydelse synes at være stigende.

Bispedømmet tæller ogsaa ikke saa ganske faa *dissentersamfund*, der hver paa sin vis søker at arbeide for Guds rikes fremme inden vort samfund. De lægger ofte for dagen stor nidkjærhet, specielt har de aapent syn for barnearbeidets betydning. For tiden synes dog dissenterne liten eller ingen fremgang at ha utover sine smaa kredser. De saakaldte pinsevenner med sin tungetale synes heller ikke længer at øve den indflydelse som i den første tid de fremtraadte da bevægelsen bares av det fremmedartede og sensationelle.

3. mai 1923. *Johan Lunde.*

II. HAMAR BISPEDØMME.

Der er ikke holdt nogen *visitas* i Hamar bispedømme i 1922. Allerede 3. januar reiste biskop Dietrichson til Kristiania for at underkaste sig behandling paa Lovisenberg sykehus, hvor han avgik ved døden 19. marts efter et haardt, men seierrikt sykeleie.

I de følgende maaneder var man inden bispedømmet sterkt optat av bispevalget, som fanget folkets interesse i særegen grad, navnlig fordi det var første gang menighetsraadene deltok i avstemningen. Det kunde ligge nær at meddele noget fra denne „valgkamp“. Men det falder sig ikke for den nuværende indehaver av bispeembedet.

Efter at være utnævnt 14. juli og sammen med den nye biskop i Oslo Johan Lunde ordinert 24. september av biskop Støylen, overtok jeg bispeembedet den første oktober.

Da biskop Dietrichson i sin bispetid hadde holdt saa mange visitaser at det kun var nogen faa prestegjæld som stod for tur til visitas i 1922, og det av forskjellige grunde faldt mindre beleilig for mig at begynde visitasreiser i høstmaanederne, blev disse utsat til 1923. Jeg foretok da kun nogen *reiser* ut i bispedømmet, dels for at præke og tale ved menighetsfester, som var arrangert av menighetsraadene, og dels for at holde foredrag om kristendomsundervisningen i skolen under særlig hensyn til den nye normalplan for landsfolkeskolen, mest i kombinert skolestyre- og lærermøte. Jeg indviet ogsaa et menighetshus i Vang, Hedmark, og besøkte Gausdal for at inspicere Christopher Bruuns stiftelse for norske teologer, samt Sør-Aurdal for at delta i møte i menighetsraadene i anledning av uttalelse om ansættelse av ny prest i menigheten. Foruten de foran nævnte steder besøkte jeg i høstens løp Lillehammer, Nes, Løten, Søndre Land, Furnes og Ringsaker, og prækte desuten to gange til høimesse og talte nogen gange ved andre anledninger i Hamar.

I aarets løp blev der avholdt valg paa *menighetsraad* rundt omkring i bispedømmet. I forhold til antallet av menighetslemmer var deltagelsen ved valgene selvsagt liten, men i forhold til det sedvanlige kirkebesøk og den interesse for kirkens saker som ellers paa forskjellig maate lægges for dagen, maa deltagelsen sies at ha været ganske bra. Saavidt vites har valgene ikke nogetsteds voldt vanskeligheter eller nævneværdige rivninger. De er foregaat paa en smuk og værdig maate. Og saa langt som jeg kjender personer og forholde, har jeg det indtryk at der gjennemgaaende er vist sund skjønsomhet ved valgene. Raadene repræsenterer ganske godt den folkekirkelige menighet paa ethvert sted.

Saavidt vites er det kun de færreste menighetsraad som i aarets løp har utfoldet nogen større virksomhet. De fleste har vistnok indskrænket sig til at utføre det arbeide som tidligere paahvilte kirketilsynet og menighetsutvalget for lønningsfondene. Næsten alle uttalte sig dog ved bispevalget. Kun nogen faa har begyndt at røre paa sig for at støtte eller sætte igang virksomhet for Guds rikes sak i menigheten, f. eks. ved utgivelse av menighetsblad. Nogen vanskelighet i forholdet mellem *menighetsraadene og de frivillige kristelige virksomheter* er ikke bemerket. Jeg har anset det formaalstjenlig leilighetsvis at fremhæve med styrke, at de frivillige virksomheter har baade ret og kald til at fortsætte sin gjerning i fuld selvstændighet, og at advare menighetsraadene mot at gripe ind i deres arbeide, idet jeg er viss paa at et godt forhold og gavnlig samarbeide mellem raadene og de frivillige virksomheter kun ad denne vei kan fremmes. Som uttryk for og til styrkelse av bevisstheten om deres menighetsmæssige samhørighet har jeg anbefalt, at menighetsraadene søker at samle de arbeidende kræfter i de frivillige virksomheter én gang aarlig ved en menighetsfest som til etslags mønstring av „den arbeidende menighet“. — Navnlig i én menighet har jeg med glæde bemerket et udmerket, fruktbart samarbeide mellem indremission og menighetsraad, formidlet ved prestens praktiske grep.

Forholdet mellem *prest og menighetsraad* er visstnok gjennemgaaende godt. Og det er at haabe at raadene vil bli til støtte for presterne og et værdifuldt bindeled mellem prest og menighet. Hvorvidt menighetsraadene noget sted vil magte paa tilfredstillende maate at utfylde hvad der i en eller anden henseende maatte fattes i prestens tjeneste i menigheten, tør jeg ikke uttale mig om.

Angaaende *forholdene forøvrig* i bispedømmet skal jeg kun gjøre følgende bemerkninger: Folket i Hamar bispedømme har ganske vist ikke liten sans for kirken, ja, maa vel sies i det hele tat at være noksaa kirkelig. Men ikke desto mindre er kirkebesøket i mange menigheter noksaa litet i forhold til menighetens folketal, ja, enkelte steder kan der paa almindelige søndage være kun nogen faa mennesker tilstede ved gudstjenesten, selvom presten er en dyktig mand, som paa andre steder har hat store forsamlinger under sin prækestol. Dette kan virke meget trykkende paa mangen bra prest, saa hans frimodighet lider derved. De vanskelige økonomiske forholde, som et meget stort antal prester har maattet leve under, og som har virket særlig trykkende, naar de, som ofte tilfældet i dette bispedømme, har havt sin gjerning i velstandsbygder med store forholde, har ogsaa været en tung byrde for mangen prest. Men en stor tilfredsstillelse for presterne her er det, at de gjennemgaaende ikke i nogen større utstrækning er sat utenfor arbeidet for Guds rike i menigheterne. De naar ved de kirkelige forretninger, konfirmantforberedelsen, sykebesøkene og gjennem sin deltagelse i de frivillige virksomheter oftest meget langt, som regel vel meget længere end nogen anden, og har mer end nok at gjøre. Og kirkebesøket synes flere steder at være i tiltagende, likesom sansen for kirken og dens tjeneste i det hele tat, som ogsaa nævnt i aarsberetningen for 1920, synes at være stigende. Forhaabentlig vil menighetsraadsloven ogsaa bidra til at øke interessen for kirken. Og ved loven av 25 febr. 1921 om forandring i den geistlige lønningslov er presternes økonomiske kaar betydelig bedret. Og der blev ved myndigheternes behandling av denne sak lagt saa stor velvilje for dagen overfor presterne at ogsaa dette virket som en stor opmuntring for dem. Forhaabentlig vil den nu forestaaende behandling av prestegaardsloven ikke bringe følbar indskrænkning i presternes indtækter. Alt i alt synes der da at være ganske godt haab om end lysere arbeidskaar for presterne ogsaa i dette bispedømme.

Et forhold som paa mange steder i høi grad hemmer kirkesøkningen, især om vinteren, som jo oftest er meget streng over Oplandene, er de *kolde kirker.* Navnlig er de gamle stenkirker med de metertykke murer meget vanskelige at opvarme, saa de blir lune og hyggelige opholdssteder for menighetens lemmer. Ja, med almindelige ovner lar det sig overhovedet ikke gjøre. Fra visitaserne i 1921 foreligger der en karakteristisk erklæring i den retning vedrørende Ringsaker gamle hovedkirke. Der sies herom: „Dens to store ovner virker ikke efter hensikten, de gjør det for hedt i deres nærhet, og opvarmer forøvrig hovedsakelig hvælvet, medens der ellers inde i kirken hersker avskrækkende kulde om vinteren.“ Og der kunde gjerne været tilføiet, at prest og menighet er utsat for ubehagelig og sundhetsfarlig træk ved den sterke luftveksel i kirkerummet paa grund av den forskjellige temperatur i de forskjellige dele av dette.

Ogsaa om sommeren kan de gamle stenkirker være farlige for helbreden paa grund av den sterke kjølighet, som slaar en imøte indenfor de tykke mure, naar kirkefolket kommer ind fra sol og varme utenfor. Der er eksempler paa at kirkebesøkende har paadrat sig alvorlig sygdom ved den avkjøling som de saaledes er blit utsat for.

Men ogsaa mange av trækirkerne lar sig vanskelig opvarme, dels fordi deres vægge, gulv og tak av forskjellige grunde er altfor „gode varmeledere“, og dels fordi der ikke er anledning til at anbringe et tilstrækkelig antal ovner i dem uten i altfor høi grad at skjæmme kirkens interiør, og tildels ogsaa dens ydre ved de høie piper, som taarnet og den oftest høie takryg nødvendiggjør, — vanskeligheter som selvfølgelig ogsaa gjør sig gjældende for stenkirkernes vedkommende.

For etpar menneskealdre siden samlet menigheterne sig uten at klage i de kolde uopvarmede kirker. Det skulde saa være. Men i de sidste decennier er kravet til komfort steget sterkt, og ikke mindst vil man nu ha lune, varme boliger. Og efterat der er reist utover bygderne et stort antal forsamlingshuser for forskjellige virksomheter, hvor man kan ha det lunt og godt inden døre, selv om klimaet utenfor er aldrig saa barskt, er de kolde kirker kommet i miskredit, og danner en meget stor hindring for kirkebesøket. Og trods al interesse ellers for kirkerne er det her omhandlede forhold neppe blit viet fornøden opmerksomhet hverken fra menigheternes, myndigheternes eller arkitekternes side. Ja, endog udmerkede arkitekter har kunnet forsynde sig grovelig paa dette omraade. Ved restaurationen av en gammel stenkirke heroppe for en del aar tilbake lot saaledes den landskjendte arkitekt som ledet restaurationsarbeidet, kirkens trægulv med kjelder under erstatte av massiv betonstøpning, som ogsaa om sommeren virker ubehagelig kjølig, men i den kolde vintertid næsten som en ismasse.

Man sætter nu inden menigheterne sit haab til elektrisk opvarmning av kirkerne, og er det at haabe at den her omhandlede slemme hindring for kirkebesøket, især deleshet i denne del av landet, ved hjælp av elektriciteten eller paa anden maate efterhaanden maa bli overvundet, naar menighetsraadene og de høiere kirkelige myndigher vier saken fornøden opmerksomhet.

Kirkelig statistik for aaret 1922 for Hamar bispedømme.

Distrikter	Døpte	Født utenfor ekteskap	%	Konfirmerte	Ekteskaps-stiftelser	Nadverdgjester	% av folkemængden	Jordfæstede	Indmeldt i Statskirken	Utmeldte
Hedmarken	1504	147	9,7	1158	392	3194	5,6	641	9	16
Solør – Odal	1469	103	7	1092	327	2735	6,9	567	1	39
Østerdalen.	1324	110	8,3	1115	265	3192	7,3	541	4	20
Gudbrandsdalen . . .	988	86	8,7	744	189	2811	7,4	460	2	10
Hadeland, Land, Toten	1988	93	4,6	1578	514	5345	7	838	4	26
Valdres.	404	25	6,1	345	88	1884	10,9	220	0	0
Bispedømmet. . . .	7677	564	7,3	6032	1775	18161	6,4	3267	20	111
% av folkemængden .	2,78	0,204		2,184	0,642	6,577		1,83	0,007	0,04

8. april 1923. *M. Bjønness-Jacobsen.*

III. AGDER BISPEDØME.

1. *Presteskifte*: I aaret 1922 hev det vore desse presteskifte i Agder bispedøme: 1 sokneprest, Herberg i Øvrebø, døydde i sitt embette. 4 prestar hev fenge avskil, prost Arctander i Mandal, sokneprest Hegge i Vikedal, sokneprest Eggen paa Rennesøy og kallskapellan Ekeland paa Lye. 1 sokneprest hev flutt fraa bispedømet. 3 prestar hev flutt innan bispedømet. 8 prestar hev flutt til bispedømet.

Ved nyaar stod 25 prestekall utan fast prest: Langesund soknekall, Solum hjelpepreststilling, Kviteseid kallskapellani, His soknekall, Herefoss soknekall, Froland soknekall, Bø soknekall, Søndeled soknekall, Vestre Moland soknekall, Aaseral soknekall, Mandals kallskapellani, Vanse kallskapellani, Farsunds kateketembette, Bakke soknekall, Lyngdal kallskapellani, Fjotland soknekall, Lye kallskapellani, Hetland tredjeprestembette, Rennesøy soknekall, Skutenes soknekall, Suldal soknekall, Vikedal soknekall, og 3 stiftskapellani.

4 kall hev vore styrt av prestar som hev teke avskil, i 2 kall hev

missionsprestar utført prestetenesta, og i 2 norsk-amerikanske prestar. Dei andre ledige kall hev grannerestar maatt styrt.

Prestemangelen gjer det meir og meir vandsamt mange stader. Folket saknar fast prest, og kyrkja tek skade av det. Likesæla legg seg yver sume, og sektrørslor fangar andre. Kor glad og takksam ein maa vera baade for all kristeleg verksemd og hjelp, og for det gode lækmannsarbeidet i bygdene, so syner det seg likevel snart, at det trengst eit stendigt og fast arbeid i folkelivet til aa leggja grunnlaget for kristeleg sed og tenkjemaate og til aa byggja upp kristent samfundsliv. Baade kristenlivet og folkedaningi vil lida eit stort tap, naar det ikkje lenger er fast prestetenesta i ei bygd.

2. *Prestevigslor og kyrkjevigslor*: Her var vigde 3 nye prestar, 2 ved ei prestevigsla i Kristianssand og 1 ved ei prestevigsla i Koparvik.

Dessutan vigde Agder biskop dei 2 nye biskopar, Johan Lunde til biskop i Oslo og Bjønness-Jacobsen til biskop i Hamar, i Vor Frelsers kirke i Kristiania den 24. september.

Her var ingi kyrkjevigsla, men eit gravkapel paa Gimsøy ved Skien vart vigt til kyrkjebruk, so dei millombils kann halda gudstenestor der, til dei fær kyrkja. Det er bygt i vakker kyrkjestil og fint innreidt.

I 2 prestekall vart der halde *minnegudstenestor* for kyrkjevigsla, i Lunde i Telemark og i Sannidal. I Dyvaag vart der i samanheng med visitasen halde ei festgudstenesta daa dei tok kyrkja i bruk etter den sers vakre restaurering. Slike minnegudstenestor er ei heil høgtid for folket, og dei er av stort verd til aa styrkja kyrkjeleg sans og kristeleg samfundssyn. Ein ser no kor stort eit tap det var, at dei gamle „kjørmesser“ til minne um kyrkjevigsla vart avskaffa etter reformationen, fordi det hadde knytt seg so mange misbruk til dei, istadenfor aa faa dei reinsa og uppattnya i evangelisk aand.

3. *Bispevisitasar*: I 1922 var det halde 17 bispevisitasar: I Domkirkens menighet, Kristianssand. I Bamle prosti: Langesund og Kragerø. I Skien prosti: Eidanger prestegjeld, Brevik og Porsgrund. I Nedre Telemarks prosti: Lunde prestegjeld, Bø prestegjeld. I Aust Nedenes prosti: Dyvaag. I Arendals prosti: Froland, Herefoss. I Torridals prosti: Oddernes. I Flekkefjords prosti: Kvinesdal. I Dalene prosti: Sokndal, Helleland. I Karmsund prosti: Koparvik. I Ryfylke prosti: Suldal.

Ved visitasane var det gudstenestor i alle kyrkjor og møte i nokre bedehus. Gamleheimar, sjukehus og barneheimar vart det set til. Nokre *skular* vart vitja av bispen og prosten. Mange stader er det ingen skule paa den tid det er visitas, men endaa um det er skuletid, so kann ikkje bispen naa til meir enn nokre faae her og der, dersom ikkje visitastidi, som elles er meir enn lang nokk her i bispedømet, skal tøygjast endaa lenger ut. Difor hev bispen sendt prostane i fleire prostedøme i aar som fyrr til aa sjaa til nokre skular. Baade lærarar og folk hev fleire stader bede um det.

Elles hev bispen vore til fleire prestegjeld der det ikkje var visitas og halde *gudsteneste eller møte* avdi han fann det tenleg for kyrkjearbeidet: Sannidal, Porsgrund, Gjerpen, Skien, Gransherad, Tinn, Vinje, Mo, Arendal, Tveit, Birkenes, Vennesla, Ekersund, Sandnes, Stavanger, Rennesøy

Um det kristelege arbeid og um sedskapen og edruskapen i dei prestegjeld som er visitera vart det ved visitasen uttala fylgjande:

I *Kristianssand* er kyrkjesøkningi i det heile god. Nattverdgangen er veksande. Arbeidet for dei kristelege verksemder er stor og hev heller vakse i dei siste aar. Det vert gjort mykje til aa hjelpa dei sjuke og fatige. Her liksom i flest alle byar hev den store husnaud skapt mange vanskar baade socialt og moralskt. Edruskapen og sedugskapen maa i det heile segjast aa vera god.

Kragerø: Edruskapen er i det heile jamt god og det sedelege tilstandet likeeins. Familieliv og heimar er rett gode. Dei ymse kristelege verksemder held fram som fyrr. Den striden som for ei tid sidan kom upp, hev ikkje, sovidt ein kann sjaa, gjort nokon stogg korkje i arbeidet for indre eller ytre missjon. Det kristelege ungdomsarbeidet hev kløyvt seg, men det er ikkje nokon strid millom dei, snarare utfyller dei kvarandre.

Langesund: Kyrkjesøkningi er sers god. Dei kristelege verksemder i meinigheiti hev gjenge godt fram i dei seinare aar og der er eit godt samarbeid millom prest og kyrkjelyd, endaa sekteriske rettningar hev søkt aa trengja seg inn. Edruskap og sedugskap er i det heile mykje god.

Brevik: Familielivet er i det heile og store godt. Sedugskapen er som fyrr, edruskapen heller i nedgang i den siste tid. Dei ymse verksemder held fram som fyrr med sitt arbeide. For dei sjuke og fatige vert det syrgt godt.

Porsgrund: Familielivet er i det store og heile godt, men i den seinare tid er her „mange uansvarlige ekteskaper“. Edruskapen er ikkje god. Her er mange kyrkjelege verksemder og dei arbeider godt saman. For dei sjuke og fatige vert det gjort mykje. Kyrkjesøkningi er heller noko større enn fyrr.

Eidanger: Sedugskap og edruskap er som fyrr og i det heile god. Det kristelege arbeid i prestegjeldet er som det hev vore. Kyrkjesøkningi er heller veksande. Det er set vel etter dei sjuke og fatige.

Lunde: Edruskapen hev gjenge godt fram naar ein ser yver ei lenger tid, men i dei siste aari er det ikkje lite drikking millom ein deil av dei unge. Sedskapen er i det heile god. Kyrkjesøkningi er i framgong og i det heile god.

Bø: Kyrkjesøkningi er no som fyrr liti, men paa møte elles i bygdi der presten er med, samlar det seg ofte mykje folk. Heimelivet er godt. Edruskap og sedugskap er no som fyrr. Dei kyrkjelege verksemder held fram med det same som dei hev gjort. For gamle og sjuke vert det syrgt godt.

Dyvaag: Sedugskapen og edruskapen er i det heile rett god. Familielivet og heimelivet sers godt. Arbeid for ungdomen og for indre og ytre mission er stort. For dei sjuke og fatige er her gjort mykje. Her er god søknad baade til kyrkjorne og til møti elles, og tilstandet i prestegjeldet er i det heile sers godt.

Herefoss: Edruskap og sedugskap er rett god. Dei kyrkjelege verksemder er heller i framgang, endaa det var vondt ei tid med di her ikkje var fast prest. Kyrkjesøkningi og samlingi um Guds ord er god, serleg i Mykland og Vegusdal.

Froland: Det kyrkjelege liv og arbeid er i jamn framgang med aukande nattverdgang; for dei gamle og fatige og sjuke er her syrgt godt. Sedugskapen er rett god og edruskapen heller i framgang.

I *Oddernes* er det sers god søkning baade til kyrkja og til kristelege møte elles. I alle grender er eit stort arbeid baade for indre og ytre mission. Livet i heimane er godt, og sedugskapen er rett god. Edruskapen er ogso god millom dei som er fastbuande i prestegjeldet.

Kvinesdal: Sedugskap og edruskap er god. Kyrkjesøkningi er veksande. Arbeidet for indre og ytre mission hev vore noko sundkløyvt og spreidt, men det ser no ut til aa jamna seg og veksa sterkare.

I *Sokndal* er edruskapen og sedugskapen som det hev vore. Kyrkjesøkningi er rett god. Her er mykje arbeid for indre og ytre mission, men fleire vil gaa sine eigne vegar. For dei sjuke og fatige er her syrgt vel.

I *Helleland* er edruskapen og sedugskapen rett god og livet i heimane godt. Det kristelege arbeid er i framgang. Dei vanskar som kom av at mange sterk-truande gjekk ut or kyrkja, ser no ut til aa ha lagt seg; dei arbeider i fred kvar for seg.

I *Koparvik* er edruskapen i det heile god, sedugskapen likeeins. Arbeidet for ytre og indre mission gjeng godt i alle grender. Dei siste vekkjingar hev auka baade arbeidet og den kristelege sans, endaa her er nokre som arbeidar sterkt i sekterisk rettning. Kyrkjesøkningi er sers god.

I *Suldal* er edruskap og sedugskap rett god. Livet i heimane sers godt. For dei sjuke og fatige er det syrgt vel. Kyrkjesøkningi er som fyrr, likeeins samlingi paa uppbyggjingsmøte.

Paa visitasane kom det heller ikkje i aar *klaga paa* nokon *prest eller lærar* i kristendomskunnskap. Dei vanskar som viser seg her og der, vil dei helst ha avgjort seg imillom, og viser motsetnaden seg for stor, dreg dei seg heller attende, og held fram med arbeidet so godt dei kann paa eigi hand.

Kyrkjelegt arbeid og liv held fram paa same maate som fyrr. Søknaden til kyrkja er god og mange stadar i framgang. Folk ser meir og meir klaart kor naudsynleg det er aa halda uppe det kyrkjelege arbeidet baade ved gudstenesta og dei kyrkjelege handlingar og elles ute millom folket, dersom ikkje grunnlaget for kristenlivet i landet skal løysast upp, og berre smaaflokkar her og der halda fram det kristelege arbeidet i landet vaart.

Folkelivet i heimane og paa gardane held seg enno i det heile godt, endaa um gamle folkesynder gong paa gong bryt seg fram og herjar mang ein heim. Heimehugnad paa kristeleg grunn trongst aa veksa seg sterkare, so ikkje alle slag møte, endaa um dei i seg sjølve er gode, skulde draga for mykje burt fraa heimane og familielivet.

Den gamle *strid* millom ymse grender og grannar synest aa ha minka, men striden millom dei ymse klassor, serleg i industristròk, hev vakse seg stor, mest i bladi, so det er ein stor faare for folkekarakteren vaar, um ikkje dette beiske hatet kann lindrast. Som vel er møter ein det sjeldan slik ute i det daglege liv. Men dersom ikkje urettferd, havesykja og lovløysa, som gror godt baade høgt og laagt i desse tider, kann yvervinnast, so ser det faarleg ut for heile folket.

KYRKJELEG STATISTIKK FOR

	Fastsette gudstenestor	Messefall	Serlege gudstenestor	Religiøse og kyrkjelege møte	Set til sjuke	Set til skular	Set til gamleheimar, sjukehus, fengsel o. l.	Preika i kyrkja ved lækmenner	Døypte	Tal og % av fødde utanfor ekteskap
Domkirken	138	4	6	194	320	2	139	4	393	14-3,6 %
Drangedal	48	12	6	53	144	1	5	10	135	5-3,7 „
Sannidal	44	2	2	70	134	13	12	1	65	1-1,75 „
Skaatøy	54	7	2	9	76	2	14		64	
Kragerø	50	5	18	21	404		28	1	94	4-$4^1/_4$ „
Bamble	56	5	2	35	41	1	8	5	113	4-$3^1/_2$ „
Langesund	54	8	14	59	139		4		57	
Brevik	61	4	8	38	403	9	34	2	58	1-1,72 „
Porsgrund	112		23	291	1006	8	98		182	16-8 „
Eidanger	54	6	3	20	15	3	5	1	75	4-5,33 „
Siljan	57	4	3	78	19	7			40	
Gjerpen	99	1	6	205	211	20	11	1	205	8-3,6 „
Skien	123	11	17	336	1118	11	23	1	315	9-2,616
Solum	97	1	21	84	92	3	54		138	8-4 „
Holla	60	1	13	79	88	8	6	5	86	1-1,083
Lunde	58	3	4	74	37	3		4	72	3-3,61 „
Bø	49	2	3	35	58		6	1	73	2-1,05 „
Sauherad	59	3	4	70	169	12			90	5-4,76 „
Heddal	60	3	2	105	128	11	19	1	93	8-7,4 „
Notodden	60	2	9	43	81	4	43	3	164	11-6,1 „
Tinn	114	3	10	285	125	11	76	10	238	5-4 „
Gransherad	58	4	6	25	19	13			36	2-5 „
Hjartdal	63	1	5	99	52	10		3	44	6-11,11
Seljord	60	2	2	10	47	3	12		79	3-3,8 „
Kviteseid	67		10	66	55	13	20	3	79	4-5,5 „
Nissedal	60		1	80	88	20			37	
Fyresdal	53	8	2	46	120	9	10	5	39	4-10 „
Mo	53	6	3	46	45	29	3		33	2-5 „
Laardal	60	1	6	60	89	10	15	1	28	4-3,2 „
Vinje	60	10	7	20	15	5		1	31	2-6,4 „
Rauland	50	8	2	23	39	6			25	
Gjerstad	56	6	1	21	23	7	3		41	1-2 „
Søndeled	57	3	1	39	150	16	5		72	2-3,4 „
Risør	53	8	3	76	110		53	12	48	3-6 „
Dyvaag	63	4	3	42	48	10	4		85	2-2,3 „
Tvedestrand	60	1	1	45	124	15	114	8	41	3-7,31 „
Holt	64	2	1	26	85	5	10	5	51	1-0,5 „
Aamli	57	4	1	46	13	1	69	9	48	3-6,25 „
Herefoss	56	6		16	10	4			40	
Froland	46	21		76	32		2	3	48	2-4 „
Østre Moland	42	19	1	18	20			7	49	2-2 „
Tromøy	60	3	1	103	119	7	6	3	53	
Trefoldighet, Arendal . . .	59		26	74	471		97		112	4-3,6 „
Barbu	62		7	96	202		16	3	75	3-4 „
His	43	18	3	100	55	2	2	4	46	1-2 „
Øyestad	60	4	9	76	106		12	1	86	2-2,34 „
Fjære	63	7	5	85	201	10	24	9	84	2-2,3 „
Grimstad	68	7	9	44	165	4	21	14	47	1-2,1 „
Hommedal	50	11		17	36	2	3	7	63	1-1,6 „
Vestre Moland	58	1	3	11	40	10		4	76	
Høyvaag	50	11		21	8			2	31	
Birkenes	46	2	2	135	42	2	10	1	35	
Evje	62	2	2	57	52	3	2	19	78	2-2,5 „

AGDER BISPEDØME FOR 1922.

Konfirmerte	Konfirmantupplærte som ikkje vart konfirmert	Ekteskap ved kyrkjeleg vigsla	Ekteskap ved borgarleg stifting	Nattverdgjester i kyrkja	Andre stader ved presten	Ved godkjende lækmenner	Ialt	Innmelde i kyrkja	Utmelde or kyrkja	Jordfesting
283	2	139		2744	176		2920	4	12	234
68		41		265	148		413	3		50
56		11	1	59	51		110		3	42
76		15		71	44		115		1	34
90		24	2	250	47		297	1	12	54
86	2	37		168	153	109	430	1	2	73
49		15		569	9		578		7	29
50		16		126	17		143		5	38
172		60	4	1018	102		1120	3	6	109
53		24		207	40		247	4	2	48
29		7	2	47	1		48		3	8
128	15	62	2	560	43		603	10	6	69
334	2	105	11	816	76		892	4	29	180
90		50	3	73	49		122	4	5	75
86		21	1	259	15		274	1	2	50
50		10		267	13		280			40
55	5	14		123	15		138			28
67		11	1	483	46		529		3	31
52		20	1	348	37		385	1	4	49
122		28	2	211	9		220		4	40
207		60	7	201	35	1	237	2	35	97
38	1	7		60	2		62			28
50		19		131	18		149		2	30
49		10		272	75		347		10	35
66		11	1	216	47		263		28	46
30		5		115	7		122			28
29		3		141	22		163			23
18	7	6		37	11		48		2	12
22		8	3	41	13		54	2		17
31		10		102	8		110		4	18
30		4		46	9		55		1	13
55		17		106	7		113	1		47
51		18		171	104		275	2	1	43
63		8	1	244	11		255		5	29
81	3	26	2	197	84		281		5	53
48		3		219	8		227	1	7	20
28		24		90	24		114	1	2	53
56	1	11		209	9		218	1	3	29
41	1	5		177	44		221		4	18
51		6		547	117		664			15
55		9	1	144	7		151			25
56	2	8	1	361	72		433	1	10	31
121	1	27	3	660	26		686	11	19	89
23		27		248	15		263	3	15	52
47	1	14	1	180	45		225	1	3	40
98		27		516	124		640	1	8	53
96		17		411	67		478	1	7	82
58		16	1	687	53		740		2	38
50		15		357	46		403		2	43
61		21	1	454	32		486	1	11	42
31		6		70	18		88		4	27
46		10	1	229	62		291			22
74		10		374	43		417		2	44

	Fastsette gudstenestor	Messefall	Serlege gudstenestor	Religiøse og kyrkjelege møte	Set til sjuke	Set til skular	Set til gamleheimar, sjukehus, fengsel o. l.	Preika i kyrkja ved lækmenner	Døypte	Tal og % av fødde utanfor ekteskap
Bygland	57	5	13	108	217	40	50	9	53	
Valle	58	5	2	21	32	2			57	
Tveit	46	13		59	60	3		4	38	3-8 %
Oddernes	58	5	3	45	18	2	1	2	73	1-1,3 „
Øvrebø	49	12		4	13		1	3	121	5-3,6 „
Søgne	62		3	74	44	20	3	4	67	1-1,2 „
Mandal	82		16	64	45		36	20	151	10-6,6 „
Holum	55	4	6	20	31	4			58	2-4 „
Bjelland	60	1		39	15	6		2	41	
Aaseral	49	7	1	32	24	7			24	1-4 „
Sør-Audnedal	60	1	5	40	31	8	8	5	77	3-3,23 „
Nord-Audnedal	58	5	2	61	427	1		2	35	1-3 „
Lista	70	3	38	81	83	4	16	41	125	1-1,3 „
Herad	46	3	9	26	17	1		1	33	1-3 „
Lyngdal	67		8	55	22	9	5	5	90	4-4,4 „
Hægebostad	56	5	3	30	23	10		2	56	3-5,36 „
Fjotland	56	6	1	24	22	10		3	28	
Kvinesdal	56	6	4	83	57	13	28	5	95	
Flekkefjord	81	4	12	179	191	11	117	6	122	2-1,6 „
Bakke	61		4	87	168	5		4	40	1-2,5 „
Sirdalen	53	5	1	77	33	5		8	32	1-3,1 „
Sokndal	61	1	3	90	136	14	46	2	65	2-3,9 „
Lund	57	4	5	74	54	6			56	
Helleland	57	4	4	68	56	4		8	72	1-1,7 „
Eigersund	90	2	19	122	297	20	47	2	185	3-1,67 „
Haa	59		1	13	68	13		4	112	1-2 „
Klepp	59	2	4	55	45	7	7	3	108	1-0,68 „
Lye	86	1	8	115	125	5	17		166	2-1,2 „
Høiland	61	1	1	61	197	29	28		155	3-1,04 „
Sandnes	55	6	26	77	282	1	44	3	87	3-3 „
Haaland	63		4	56	43	8	1		121	5-3,62 „
Domkirken, Stavanger	101		73	108	511		112	3	380	30-8,57 „
St. Petri	104	7	37	411	475	3	130		304	11-3,6 „
St. Johannes	70		2	180	549	13	32	2	180	6-3,97 „
Hetland	150		3	73	85	11	38		296	19-6,4 „
Høgsfjord	60	3	4	57	21	4		2	62	
Strand	40	3	5	74	46	3	7		87	3-2,5 „
Finnøy	60	3	4	28	59	8			39	2-4,87 „
Rennesøy	61		4	59	32	15		2	79	1-1,28 „
Skudenes	57	4	6	65	86	8	10	6	110	3-2,7 „
Kopervik	59	3	9	53	22	1	1	15	211	6-2,8 „
Avaldsnes	64	3	4	118	70	7	19	9	80	1-1,04 „
Torvastad	55	4	8	60	274	11	12	5	73	1-1,05 „
Haugesund	109	3	22	53	208		62	4	535	11-2 „
Tysvær	59	3	4	86	17	5		13	64	2-4 „
Skjold	53	6	1	71	92	3		1	77	3-3,8 „
Vikedal	49	13	1		30				46	1-2,2 „
Nedstrand	59	2		37	76	16	12	5	37	3-8 „
Hjelmeland	60	1	2	34	89	11			83	
Jelsa	61	1		46	197	12	5	1	57	1-2 „
Sand	58	3	11	28	26	4		7	69	
Suldal	60	3	3	6	58	2		2	35	1-2,5 „
	6663	443	708	7480	13388	750	1993	399	9937	337-3,45 „

Konfirmerte	Konfirmantupplærte som ikkje vart konfirmert	Ekteskap ved kyrkjeleg vigsla	Ekteskap ved borgarleg stifting	Nattverdgjester i kyrkja	Andre stader ved presten	Ved godkjende lækmenner	Ialt	Innmelde i kyrkja	Utmelde or kyrkja	Jordfesting
52		9		240	95		335			27
49		16		944	45		989			30
34		12		114	13		127			24
107	1	47		266	522		788		1	57
101		20	1	12	4		16	1	9	52
69		10		360	81		441		2	48
115		32	1	866	53		919	3	4	96
53		16	1	512	9		521			36
50	3	13		327	96		423			31
19		4		52	1		53			17
106	6	24	1	380	39		419		15	57
41		9		107	17		124			26
169	1	31	1	782	187		969	2	1	105
35		4		345	17		362	1		27
81	5	19	2	456	41		497	1	1	59
45		11		202	28		230			28
29		4		66	5		71			7
72	1	22		269	31		300		1	51
133		35	3	420	51		471	2	8	80
53		10	1	243	39		282		3	34
40		5		136	9		145			11
72		16		351	103		454		2	39
50	2	12		363	30		393		15	34
57		9	1	333	44		377	1		23
157	15	24		668	67		735	4	10	91
115	7	30	1	788	27		815			57
49	14	22	2	107	30		137	1		28
96	19	34	2	1008	126		1134		3	64
137		50	1	293	76		369	1	2	67
61		10	2	409	8		417		2	33
80	1	20	2	342	22		364		2	59
304		116	8	2406	141		2547	2	22	162
233		79	8	2676	91		2767	1	23	163
311		99	8	1120	66		1186	2	42	180
185	2	57	3	647	44		691		4	91
84		6		299	8		307			30
59	7	15		115	35		150	1	2	30
31	2	14		139	4		143			20
39	7	7		348	35		383			36
99		20	2	669	109		778	1		71
149	1	24		585	248	6	839		1	84
66	1	24		442	50		492			45
46	1	11		502	49		551			26
367		123	7	1568	150		1718	1	18	184
49		9		340	16		356			30
64		10		582	54		636		1	33
42		8	1	265	14		279			46
43		6		124	55		179			25
85	3	16	2	307	20		327			46
40		5		324	52		376			23
61		14		219	22		241		2	52
37		11		137	15		152			20
8577	142	2432	114	42252	5550	116	47918 umlag 11 %	90	521	5318

Det hev aldri vore meir turvande enn no at Kristi kyrkja i læra og liv forkynner han som kom med fred til den fredlause verd og med bodskapen um frelsa og kjærleik og brorskap til alle folk.

4. *Kyrkjone*: Etter sakkunnig melding paa visitasane trong desse kyrkjor vøling: Kragerø, Langesund, Eidanger, Langgangen, Brevik, Porsgrund, Lunde, Flaabygd, Bø, Herefoss, Mykland, Feda, Sokndal, Aaensire, Helleland. Um dette er det send melding til stiftsdireksjonen.

Kyrkjegardane trong vøling eller regulering i fylgjande sokner: Eidanger, Landsmarken, Bø, Herefoss, Oddernes, Liknes, Suldal. Um dette er det sendt utskrift til stiftsdireksjonen.

Ardeidet for aa *setja kyrkjone i god stand og pryda* deim hev dei teke upp fleire stader. I Kristianssand hev dei samla inn midlar og sett ned ei nemnd til aa faa igang arbeidet med aa pryda kyrkja. — I Langesund bør kyrkja, som hev noko att av det gamle vakre innventar, setjast i stand. — I Eidanger vedtok dei samrøystes paa meinigheitsmøte at dei ikkje vilde det skulde gjerast meir med den gamle kyrkja fyrr det var fastsett ved offentleg konkurranse korleis det skulde gjerast. — I Eidsborg i Telemarki hev soknefolket fleire gonger bede um at den gamle stavkyrkja skulde vølast som det er sømeleg for so sjeldsynt ei kyrkja. — I Dyvaag er kyrkja og kyrkjeinventaret sett so fint og vakkert i stand, at det no er ei av de vakraste kyrkjor paa Sørlandet. — I Risør og Indre Søndeled vil dei og gjerne faa uppnya dei gamle vakre kyrkjor; likeeins i Austre Moland og Fjære. — I Oddernes hev det vore framme paa baae siste visitasane at dei burde faa vaska av den maalingi som er klint utanpaa dei gamle bilæte, og prydd uppatt den gamle kyrkja, som er fraa den eldste kristentid i landet. Dei hev no faatt fram eit av dei gamle bilete, og det viser seg at det er kalkmaalingar paa veggene, under den nyare kalking. — I Stavanger domkyrkja hev dei fenge eit verdfullt klokkespel, som kling fagert og høgtidsamt fraa den gamle kyrkja. Naar det vert reist taarn med høveleg rom til so stort eit klokkespel, vil det klinga endaa klaarare ut yver heile byen. — Paa Avaldsnes er dei no i full gang med aa setja istand Haakon Haakonssons store og fagre St. Olavs kyrkja. — Fleire andre stadar ogso arbeider dei for aa faa stella vakkert til kyrkjone sine.

For *kyrkjearbeidet* i heile bispedømet viser eg til vedlagte *statistikk* for 1922. — Til denne set eg fylgjande merknader:

Messefall er færre iaar enn ifjor fordi nokre prestar hev teke 2 gudstenestor paa same sundag naar dei skulde halda messor utanfor prestegjeldet. — Av religiøse og kyrkjelege møte er det 400 fleire i aar enn ifjor. — Av sjukevitjing er det 300 mindre, det heng saman med at det ikkje er fast prest i mange prestegjeld. — Vitjing i gamleheimar hev teke til med 700. — 924 færre born er døypte iaar enn i fjor. — Procenten av fødde utanfor ekteskap er 3½; det er ½ procent mindre enn i fjor. — Av konfirmantar er det 900 færre. — Av brudevigslor er 200 færre. — Nattverdsgangen er og noko mindre enn i fjor, i alt kring 11 procent av heile folketalet. — Utmelding er 114 fleire enn i fjor, ialt 521. Flest alle utmeldingar er til baptistiske samfund, nokre til metodistane og til inkje samfund.

Dei kristelege rørslor og *vekkjingar* i dei siste aar gjeng for det meste stilt og greidt, dei legg stor vigt paa Guds ord, kallar nye krefter fram til arbeid, og gjer sitt til at fleire unge søkjer til skular der dei kann faa meir kristeleg kunnskap eller driv dei paa andre maatar til aa søkja den aandelege næring som kann styrkja og mogna deira kristenliv, so dei kann fylla sitt rom i det samfund Gud hev sett deim.

26. februar 1923. *Bernt Støylen.*

IV. BJØRGVIN BISPEDØME.

Kyrkjevigsla. Det hev ikkje vore vigt nokor ny kyrkja i det framfarne aaret. Men i Fjell, som hev berre ei kyrkja, hev bedehuset paa Landro vorte teke i bruk til gudstenesta.

Prestevigsla. I aaret 1922 hev eg vigd 5 prestar: Ole Andreas Hernes, sokneprest i Sulen; Thor Andreas Aaberg, sokneprest i Hyllestad; Arnoldus Johan Løvold, res. kap. i Førde; Bjørn Godø Zachariassen, sokneprest i Herdla; Johan Adolf Irgens, forstandar ved Bergens Diakonissehjem.

Presteskifte. Sokneprest Aamot i Os døydde 18. mai. 5 prestar er i aaret utnemnde til andre kall: Provst Barman i Borgund 24. marts til sokneprest i Nedre Eiker, sokneprest Haaland i Fjelberg 21. april til sokneprest i Kvernes, sokneprest Fleischer i Stord 28. april til sokneprest i i Brunlanes, hjelpeprest i domkyrkja i Bergen Frøyland 14. juli til sokneprest i Aalesund, sokneprest Laading i Ørsta 4. december til sjømannsprest i Rotterdam.

Avskil i naade paa grunn av aldersgrensa fekk: sokneprest Johannes Brochmann i Sogndal 8. december, sokneprest Ramstad i Fjell 8. december, sokneprest Bull-Hansen i Leikanger 22. december.

Til sokneprest i Hyllestad vart cand. theol. Aaberg utnemnd 4. januar, til sokneprest i Sulen cand. theol. Hernes 4. januar, til sokneprest i Herdla cand. theol. Zachariassen 14. juli, til sokneprest i Stord lektor Kordt Olsen 25. august, til sokneprest i Fjelberg ordinera prest Thrap 29. september, til sokneprest i Os vart sokneprest i Skudenes, Saure, utnemnd 10. oktober, til hjelpeprest i Domkyrkja i Bergen vart ordinera prest Kvistad tilsett 29. september.

Det vert ialt fraagang av 9 prestar og tilgang av 7.

Ved aarsskiftet millom 1922 og 1923 stod desse 7 kall ledige: Johannes hjelpeprestembete i Bergen, Evanger, Jostedal, Gaular, Sande, Borgund, Haram. I Evanger og Gaular gjorde norsk-amerikanske prestar tenesta.

Blixsalmarne er i aaret innførde i Bø i Manger prestegjeld og i Austrheim i Lindaas prestegjeld.

Nynorsk liturgi er innførd i Mo (Hosanger), Underdal (Aurland), Aalhus og Helgheim (Jølster), Naustdal (Førde) og Eikefjord (Kinn), ialt 6 sokner, som kjem til dei 57 som var upprekna i 1921.

Kyrkjeleg statistikk for bispedømet. Talet paa kyrkjelemer i bispedømet etter folketeljingi i 1920 er i ialt 404 659.

Døypte i 1922		9 189
Konfirmera		8 124
Lesarborn som ikkje let seg konfirmera		71
Kyrkjeleg vigde ektepar	2 477	gifte i alt 2 591
Borgarleg gifte	14	
Nattverdsgjester		67 990
Jordfeste		4 896
Innmelde i kyrkja		67
Utmelde or kyrkja		301

Millom dei innmelde bør nemnast 39 i Austevoll som melde seg inn att or „den evangelisk lutherske frimenighet i Jarlsberg“, og millom dei utmelde 98 fraa Gursken sokn i Sande, som melde seg ut paa grunn av misnøgje med soknedeiling. — Naar ein berre tek dei vanlege utmeldingar, vert det mykje færre enn aaret fyrr, 203 mot 637. Det er serleg „pinsevenene“ som ikkje lenger fangar som fyrr, i Bergen gjekk det berre 12 yver til deim.

I det heile finst det faae dissentarar etter maaten i Bjørgvin bispedøme. Medan heile riket hev 2,7 pct. av folketalet, hev Bjørgvin bispedøme berre 1,36 pct. I Hordaland fylke er det 0,8 pct., og i Sogn og Fjordane fylke berre 0,3 pct., mindre enn noko anna fylke i landet.

Medeltalet paa altarsgjester, eller rettare altarsgangar i bispedømet er 16,8 pct. av heile det kyrkjelege folketalet mot 17,11 pct. i 1921. For dei einskilde prestegjeld kann det svinga millom 50 pct. og 7 pct., millom 20 og 30 pct. er ikkje uvanleg. For Hardanger og Voss provstedøme er medeltalet utrekna til 14,2 pct., og for Søre Sunnmøre til 20,16 pct.

Bispevisitas hev eg halde i desse 15 prestegjeld: Sveio, Kvinnherad, Fjell, Askøy, Hosanger, Manger, Ulvik, Voss, Leikanger, Balestrand, Fjaler, Gaular, Eid, Herøy, Sunnylven. Dessutan hev eg paa annan maate vitja Os, Alværsund, Askvoll, Bremanger. — Med umsyn til skipnaden med visitasane hev eg teke det paa same vis som eg nemnde ifjor.

I dei 15 prestegjeld var det 44 kyrkjor som vart vitja. Dei hev ialt 16 820 sitjeplassar. Daa kyrkjone jamt var fullsette i visitasane, og meir enn det, kann ein trygt rekna at visitasane naadde i 17-18 tusund av dei 60 000 som høyrer til dei nemnde prestegjeld. Millom deim kann ein rekna 1 125 ungdomar som møtte fram til samtale, og attpaa deim 3 109 born som møtte til barnegudstjenesta. Alt i alt vert det daa kring 20 000 eller $^{1}|_{3}$ av folket som møtte til visitas.

Av det som kom fram paa visitasane skal eg nemna:

A. *Altarbok og gudstenesta.* Det synte seg at dei fleste kyrkjelydane heldt fast paa klokkarbønene. I Voss og 3 av dei 6 kyrkjone i Kvinnherad var det still bøn. Den nye konfirmationsskipnad var berre innførd nokre faa stader, elles hadde dei den gamle. Privat nattverd viste seg aa vera meir eller mindre kjend i Kvinnherad, Voss, Leikanger, Fjaler, Gaular, Herøy, Sunnylven. Paa dei fleste av desse stader var han brukt berre av og til og helst etter upptak av tilreisande. I Ek-

singedalen var ein lækmann sett til nattverdutdeilar, og i Herøy var det 5 slike.

B. *Kyrkjor og kyrkjegardar.* Kyrkjone var for det meste godt istand. Her og der trongst det vøling, mest paa kyrkjone i Manger, og kyrkja i Bygstad var so skrøpeleg at dei arbeider for aa byggja ny kyrkja paa ein annan stad. I Fjell er bedehuset paa Landro vigt til aa halda gudstenesta i 8 gonger um aaret. Ikkje so faae kyrkjor var utan orga, men dei fleste stader arbeider dei for aa faa.

C. *Kristeleg og sedeleg liv.* Liksom fyrr gjev eg yversyn yver kyrkjesøkning etter dei skynsuppgaavor eg hev fenge.

Prestegjeld	Kyrkjor	Folketal 1920	Kyrkjerom	Kyrkjesøkning
1. Sveio	3	4161	1430	700
2. Kvinnherad	6	5196	2250	1550
3. Fjell	1	4895	700	50
4. Askøy	2	4816	1000	700
5. Hosanger	4	3379	1120	405
6. Manger	3	4439	1600	1150
7. Ulvik	3	3826	1150	650
8. Voss	2	8257	1020	720
9. Leikanger	3	2470	1150	700
10. Balestrand	3	2140	820	480
11. Fjaler	3	3704	1250	850
12. Gaular	4	3253	990	990
13. Eid	2	3173	1250	600
14. Herøy	3	4343	1390	1250
15. Sunnylven	2	1549	700	200
alt	44	59801	16820	11995

Minst søkning var det i Fjell, mest i Herøy og Kvinnherad. Jamt yver var kyrkjesøkningi 20 pct. av folketalet. Ein stad der det hadde minka med kyrkjesøkning, vart det sagt at indremissionsfolket held seg burte fraa kyrkja, endaa dei ingen ting kann hava aa segja paa prestens forkynning.

Altarsgangen hadde, som ein ser av den kyrkjelege statistikk, minka med 1 pct. mot aaret fyrr. Han hadde auka m. a. i Vangsnes i Balestrand, og der var det frukt av ei vekkjing som gjekk yver bygdi.

Heime- og utemissionen hadde havt gode innkomor. Serleg kann nemnast Askøy med sine 4816 kyrkjelemer. Der var det innkome etter siste aarsrekneskap: til det norske missionsselskap: kr. 16328,21, til kinaforbundet kr. 7300,00, til sjømannsmissionen kr. 7918,11; det vert ialt til desse missionar kr. 31546,32. Tek ein med det som kom til andre missionar og til indremissionen, vart summen etter skyn sett til 33000,00 for eit aar. Til samanlikning kann nemnast at heile kyrkjebudgettet for Askøy, med presteløn og alt anna, er 13000,00 for aaret. I Fjell der kyrkjesøkningi var so liti, var gaavone til missionen store likevel. Til dei tri store selskap som fyrr er nemnde, kom det i Fjell inn kr. 14320,43 ialt. I Manger til dei same selskap kr. 9824,87. I Sveio til det norske missionsselskap kr. 9918,39 og i Hosanger kr. 5497,39.

Um det moralske liv er det i det heile ikkje godt aa faa paalitande upplysningar i eit stort aalmannamøte. Eit inntrykk kann ein daa faa likevel. Ved desse visitasar kom det ikkje fram noko sers klagemaal i spursmaalet um edruskap og sedugskap.

21. juli 1923. *Peter Hognestad.*

V. NIDAROS BISPEDØMME.

Det er ikke meget jeg har at indberette fra det sidst forløpne aar, da jeg siden midten av mai md. paa grund av sygdom først i mer end 3 md. var helt udygtig til arbeide og siden var hindret i at foreta reiser i bispedømmet.

Heller ikke i sidst forløpne aar har der været opført nogen kirke. Byggepriserne er endnu unormalt høie og menigheternes økonomiske evne minimal; begge dele har hindret al tanke paa nybygning, naar det paa nogen maate har kunnet undgaaes. Jeg har saaledes ingen kirkeindvielse hat.

Derimot holdt jeg 12. februar, søndag septuagesima, *prestevielse* for kandidat Knut Reidar Kjelland, der ved kgl. res. var tillatt ordineret for at arbeide i Israelsmissionens tjeneste i Budapest. Paa grund av forskjellige omstændigheter blev dette kun av kort varighet, hvorfor han allerede ihøst efter løfte meldte sig til tjeneste som bestyrer av ledige embeder i bispedømmet og har betjent Surnadal sognekald, hvad der var meget kjærkommet Sammen med ham blev ogsaa stiftskapellan i Hamar bispedømme Sigurd Fjær indviet, da biskopen i Hamar paa den tid laa syk.

I slutningen av februar md. begyndte jeg paa mine *visitaser*, idet jeg først 4 søndage i træk besøkte kirker i Strinda prestegjeld og holdt en barnegudstjeneste i hovedkirken en lørdag med efterfølgende lærermøte. Den paafølgende søndag, da jeg hadde gudstjeneste i hovedkirken, blev det en slik forrykende snestorm, at der var vanskelig fremkommeligt, saa der var yderst faa folk og næsten ingen ungdom, hvorfor der kun blev holdt en ganske kort gudstjeneste, og intet menighetsmøte kunde holdes bak efter. — Omkring 1. april holdt jeg saa visitas i Røros, besøkte Brekken kapel og skolerne i Røros by og sluttet med gudstjeneste og menighetsmøte i Røros kirke. — Derefter reiste jeg i første halvdel av mai til Bjugn prestegjeld, hvor jeg besøkte alle 3 sognekirker. — Derefter blev saa mine visitaser avbrutt ved min sygdom. — Der var imidlertid nogen saadanne berammet, hvorfor jeg anmodet provsten i Indre Romsdal at holde den i mit sted i Nesset prestegjeld, og provsten i Ytre Namdal i Nærøy prestegjeld. Dermed blev ogsaa aarets visitaser avsluttet, kun var der enkelte provster som senere besøgte steder i sit provsti.

Det er derfor kun litet jeg har at meddele av *erfaringer* fra visitaserne. De faa steder jeg besøgte var der i det hele godt fremmøte til gudstjenesterne, baade av barn og ungdom og ældre folk, og jeg fik et godt indtryk av børnenes oplærelse i kristendomskundskap, hvad ogsaa provsterne har meddelt, at de har faat ved sine visitaser og skolebesøk. Efter den lille erfaring jeg har kunnet faa fra de faa besøk ute i menigheterne, om kirkeliv og menighetsforholde omkring i bispedømmet, er derom intet større nyt at berette, hvorfor jeg i det store og hele kan henvise til den noksaa indgaaende beretning jeg gav derom forrige aar. De trange og vanskelige tider, vi har gjennemgaat i sidste aar, synes ikke at ha avsat nogen større frugt for kristenlivet. Ialfald har der ikke været hørt om større aandelige bevægelser, som har været merkbare i det ydre; men det kan allikevel være at haape, at det i det skjulte kan ha øvet sin virkning til at bringe større alvor ind i hjerterne og motarbeide den letsindighet og løssluppenhet, som paa saa mange maater ledsaget de foregaaende florissante tider, saa at trængslerne i det lange løp kan ha virket til at danne en bedre jordbund for Guds aands arbeide, saa frugten kan komme i sin tid, kanske naar vi mindst venter det. Det give Gud.

Nadverdgjesternes tal har i sidste aar atter øket litt efter de meddelte opgaver, men, som jeg bemerket forrige gang, er disse ikke helt at stole paa, da det blir mer og mer almindeligt at gaa til alters uten indtegning, likesom ogsaa uten forutgaaende skriftemaal, særlig ved enkelte leiligheter under større stevner. Det procentvise tal av disse er steget litt, men det er at merke, at stigningen særlig er i landsmenigheterne, medens det i byerne og særlig i stiftsstadens menigheter er sunket.

Av *uttrædelser* har det i sidste aar været omtrent det samme antal som i det foregaaende. Det er fremdeles de sværmerske retninger og daapsdissenterne som vinder de fleste tilhængere, men det er at merke, at i selve Trondhjem, hvor der i foregaaende aar var de fleste uttrædelser, er bevægelsen stilnet av og uttrædelserne faa, medens bevægelsen har spredt sig utover landsmenigheterne, hvor uttrædelserne er øket. Det viser sig derfor, som vanlig er med usunde og sværmerske bevægelser, at de taaler ikke at bli gamle paa stedet, men taper sin magt over sindene, naar nyhetens interesse er forbi og folk mere nøkternt lærer at forstaa, hvad de bærer i sit skjød. Ved siden derav er ogsaa indtrædelsernes tal øket, ogsaa særlig der, hvor uttrædelserne er avtat, hvad der peker i samme retning.

Om *det sedelige liv* i menigheterne har jeg intet andet at bemerke til forskjel fra min forrige indberetning, end at fødslerne utenfor egteskap i forløpne aar er sunket igjen efter den store stigning i det foregaaende aar, hvad der jo er glædelig, om jeg end derfor ikke tør bygge nogen sikker formodning om, at sedelighetstilstanden er forbedret. Dette er kun en enkelt side av dette spørsmaal, som har mange andre sider, som det er vanskeligere at efterspore og ikke lar sig statistisk utregne eller paavise.

Det kirkelige arbeide blandt fiskerne i *fiskeværene* har været utført paa samme maate og i samme utstrækning som i forrige aar og i bedste forstaaelse med det private arbeide som av foreningen for den indre sjømandsmission har været øvet baade i de faste fiskerhjem og ved Bethelskibet. Det mottas med taknemmelighet og glæde av fiskerne, ikke mindst i det for dem saa tunge og vanskelige aar, vi senest har gjennemlevet. Ikke mindst i fiskerdistrikterne har bekymringerne for det daglige brød været mange og tunge.

Det kirkelige arbeide blandt tropperne paa de *militære øvelsespladse* har ogsaa været øvet som i de tidligere aar. Soldathjemmene har virket som tidligere, de benyttes flittig av tropperne og skattes høit av disse. Det bebudede soldathjem paa Rindenleret, som de „frilynde ungdomslag“ har arbeidet for, er der endnu ikke blit noget av, og i de vanskelige pengetider, vi nu har, blir det vel heller ikke med det første, hvad jeg meget maa beklage. Betjeningen utføres fremdeles av Levanger sogneprest, men den blir høist utilstrækkelig, og et soldathjem der paa pladsen savnes meget.

Arbeidet ved *Raumabanens* anlæg har været fortsat i forløpne aar, og provst Hatlemark i Grytten har virket blandt arbeiderne ved siden av sine mange andre gjøremaal og synes at være meget skikket for denne virksomhet, da han forstaar godt at omgaaes arbeiderne. Efter flere forgjæves forsøk paa at faa ansat en skikket mand til at virke blandt arbeiderne ved *Sunnan-Grong*-baneanlægget lykkedes det mig endelig at faa ansat en diakon, som jeg haaber vil vise sig skikket for arbeidet. Men da han først begyndte dette i slutningen av november md., har jeg endnu ingen erfaring derom og ingen indberetning endnu kunnet avkræve ham.

Av bispedømmets *prester* er en død, sogneprest Frøystad i Aure, en stille og beskeden Herrens tjener, som gjorde sin gjerning trofast og godt paa den plads han var sat. To gamle prester har tat avsked, sogneprest Bøysen i Opdal efter henved 50 aars tjeneste i kirken, og res. kap. Gotaas i Støren, desuten en yngre, sogneprest Nigar i Aukra, for at gaa over i anden stilling. Forøvrig har der ikke været stor vekslen blandt presteskapet. Kun 3 prester er fraflyttet bispedømmet, medens 4 er tilflyttet. Prestemangelen er derfor omtrent uforandret og gjør sig sterkt merkbar. Ved aarsskiftet stod 23 prestembeder ledige, hvorav mange sognekald, tildels store og folkerike som Frøya, Hitra og Bjugn, som har været kundgjort uten at ha faat ansøkere, medens nogen av de mindre og en del kapellanier ikke har været forsøkt kundgjort. Til deres betjening har der foruten de 3 stiftskapellaner været anvendt nogen ordinerte prester, som ikke har havt fast embede, og en del avskedigede prester, som velvillig har overtat en kortere eller længere tids betjening. Forøvrigt har nabopresterne maattet fordele betjeningen mellem sig, tildels med bistand av forhenværende missionsprester eller norsk-amerikanske prester. Men alt dette blir jo kun nødhjælp. Hvor godt og trofast end alle disse har kunnet arbeide, saa blir det dog ikke for menigheterne som at ha sin egen faste prest, der har det fulde ansvar for menigheten. Det gjælder derfor fremdeles, at høsten er stor, men arbeiderne er faa, saa vi maa bede høstens Herre sende arbeidere i sin høst, og vi maa være Herrens medarbeidere til at faa det gjort. Stiftskapellanarbeidet, som særlig sigter paa virksomhet blandt landsungdommen, har heller ikke i det forløpne aar faat nogen ansøker, saa denne virksomhet foreløbig har maattet hvile. Derimot har ungdomspresten for den studerende ungdom ved de høiere læreanstalter i Trondhjem fortsat sin virksomhet og synes at gjøre et godt arbeide.

Mere har jeg ikke at berette. Jeg vedlægger utskrift av visitasprokollerne for de 3 visitaser jeg har holdt, og de 2, som er holdt av provsterne, samt de indkomne beretninger om betjeningen i fiskevær og paa de militære øvelsespladse samt fra jernbanepresten.

14. februar 1923. *P. W. K. Bøckman.*

VI. HAALOGALAND BISPEDØMME.

Bispedømmets geistlighet. Der var i aaret *ingen dødsfald* blandt presterne. *Avsked* gaa grund av sygdom blev tilstaat sogneprest S. B. Holan i Steigen (f. 1881, utn. 1916), der dog forhaabentlig om nogen tid atter vil kunne gaa ind i prestetjeneste paa et sted hvor forholdene i klimatisk henseende passer ham bedre. 2 prester, provst A. Larsen i Lenvik og provst G. L. Kullerud i Hemnes, som i aaret fyldte henholdsvis 71 og 70 aar, blev efter biskopens forslag av departementet opfordret til at bli staaende yderligere et aar i sine embeder, og indvilget heri. Kun 4 prester blev *befordret til nye embeder utenfor bispedømmet.* To prester blev *befordret indenfor bispedømmet.* 5 blev *utnævnt til* embeder i dette uten før at ha indehat saadant, 1 dog først fra $^1/_8$ 1923 at regne. 2 teologiske kandidater erholdt tilladelse til at bli ordinert for at bestyre ledige embeder i bispedømmet.

Slutresultatet er derfor at antallet av fast ansatte prester i bispedømmet er uforandret. *Antallet av ledige embeder* var derfor $^{31}/_{12}$ 1922 fremdeles 28 av ialt 87. Disse er: Rødøy sognekald (fra 1921), Meløy (1922), Beiarn (1920), Fauske kaldskapellani (1921), Bodin res. kapellani (1918), Kjerringøy sognekald (1921), Steigen (1922), Gimsøy (1916), Borge (1919), Flakstad (1921), Værøy (1922), Hadsel pers. kapellani (1921), Bø sognekald (1920), Trondenes hjælpeprestembede (1917), Tranøy hjælpeprestembede (1910), Berg sognekald (1919), Talvik (1919), Kautokeino (1921), Karasjok (1921), Hammerfest sogneprestembede (1922), Hammerfest kateketembede (1918), Maasøy sognekald (1916), Kjelvik (1918), Kistrand (1920), Vardø (1920), Vadsø kateketembede (1917), samt 2 stiftskapellanier. Av disse 28 embeder maa de aller fleste regnes som ledige paa grund av at der ikke hadde meldt sig ansøkere; et par av disse er senere besat, desværre dog ikke av dem som mest trængte prest. Da sogneprest Tønder i Salangen er gjenvalgt som stortingsmand, trænger ogsaa hans embede den meste tid av aaret ekstraordinær bestyrelse.

2 av embederne, Maasøy og Kjelvik sognekald, har ogsaa dette aar været bestyrt under ett, av kst. sogneprest Bolstad, likesom fhv. sogneprest Hjelm det hele aar har fortsat som konstituert stiftskapellan. Forøvrig har jeg foruten stiftskapellanerne hat til hjælp til bestyrelse av ledige embeder fhv. stfitskapellan L. R. Landmark, de ordinerte prester Synnes og Storaas og fhv. missionsprest Bang, den sidste det hele aar, de 3 andre en kortere eller længere tid av dette. De aller fleste embeder maatte imidlertid bestyres av prester som paa forhaand hadde sit eget embede at vareta. I 6 tilfælde maatte sognepresten være eneprest fordi andenpresten manglet, og jeg undres paa om man sydpaa rigtig har forstaaelse av hvad det vil si at være eneprest i folkerike og vidstrakte kald som Fauske, Bodin, Hadsel, Trondenes, Tranøy og Hammerfest, med folketal paa optil over 13 000 (Trondenes) og flateindhold optil mere end Vestfold fylke (Hammerfest). Læg saa hertil at alle disse sogneprester paa én nær er provster. Forøvrig har i aarets løp 14 sogneprester enten det hele aar eller i længere tid bestyrt et nabokald. Hvad «nabokald» heroppe betyr, vil kanske forstaaes bedre naar man hører at det har tat optil 10-11 dage for en prest at gjøre en reise til avholdelse av en guds-

tjeneste i nabokaldet. Man kan herav skjønne hvorledes prestemangelen heroppe *sliter* paa de prester vi har.

En god hjælp har det været at 2 Drammens-prester i 2 maaneder ifjor sommer betjente ledige embeder heroppe, og at sogneprest le Maire i Hole, som tidligere i 20 aar har været prest i Finnmark, har faat 5 maaneders permission fra sit embede for i vinteren 1922-23 at betjene de to fjeldkald Kautokeino og Karasjok, hvor vinteren just er prestens travleste arbeidstid med konfirmationsskoler og utførelse av de kirkelige handlinger.

Men alt dette betegner jo kun en *nødhjælp*. Det er ikke godt at beregne hvad der kristelig og kirkelig set tapes ved at menigheter ikke bare et enkelt aar, men aar efter aar ikke har fast prest. Og det er dobbelt saart at tænke paa i disse tider da der synes at aapne sig nye muligheter netop for *kirken* som en Herrens tjenerinde i vort folk. Særlig er jeg bange for at Finnmark skal bli noget av «en tapt provins» for vor kirke, hvis nu ikke snart unge teologer vil følge «de ledige kalds kald» og melde sig til embederne deroppe. Ialt staar nu foruten kateketstillingerne 7 av de 15 sogneprestembeder i Finnmark uten egen prest (Kjelvik da ikke medregnet).

Nogen *ny prestestilling* har ikke kunnet oprettes i 1922, idet prestenøden har gjort at de meget fornødne delinger av enkelte altfor store prestegjeld foreløbig maa utstaa. Av *presteordinationer* har kun 1 fundet sted, idet cand. theol. M. P. M. Synnes, der ved kgl. res. av 4. januar var tillatt ordinert for at bestyre ledige embeder i Haalogaland bispedømme, 1. februar blev indviet i Stamnes kirke.

Geistlighetens arbeide. Biskopen: Jeg har i 1922 holdt visitaser i følgende 16 prestegjæld: Velfjord, Vega, Tjøtta, Alstahaug, Herøy, Lurøy, Gildeskaal, Bodø, Hamarøy, Ofoten (Evenes sogn gjenstaar), Øksnes, Salangen, Maalselv, Balsfjord, Lyngen, Loppa. Av bispedømmets samtlige 71 prestegjæld er det nu kun Karlsøy og Skjervøy som ikke har hat visitas siden jeg overtok bispeembedet; men begge steder har jeg besøkt i anledning av prestemøter og derunder prækt i begge hovedkirker. Der er under visitaserne som vanlig holdt *gudstjenester* i samtlige kirker og kapeller, tildels ogsaa i andre forsamlingslokaler. I alt blev holdt 59 gudstjenester og 9 møter med foredrag; ved 27 møter med gudstjenester prækte biskopen personlig. Der blev holdt 20 *menighetsmøter*, idet jeg i 4 tilfælder har imøtekommet anmodningen om særskilt menighetsmøte for et annekssogn. Gudstjenesterne har i regelen været holdt for fulde kirker, og i regelen har saa at si hele menigheten ogsaa overværet menighetsmøtet, som uten undtagelse har været holdt i forbindelse med en gudstjeneste, og fulgt med med den største interesse.

Ved 50 av gudstjenesterne *samtaltes med konfirmanter eller skolebarn*, eller underett med konfirmerte og ukonfirmerte. Efter optællingerne møtte tilsammen over 3 500, derav vel 400 konfirmanter og vel 3 100 skolebarn. Om disse samtaler henvises til det i foregaaende aarsberetning uttalte. Jeg vil nødig gi avkald paa denne samtale med barnene og de unge, og selvom den begyndes av provst eller sogneprest, pleier jeg derfor at fortsælte og avslutte den. Ogsaa disse samtaler følges av menigheten med stor interesse, og mange uttaler sin glæde over dem og et ønske om at faa lignende samtaler med barnene ogsaa utenfor visitaserne. Jeg opmuntrer ogsaa presterne dertil, særlig til at samle konfirmanterne til samtale paa kirkegulvet paa de prækensøndage som falder under konfirmationsforberedelsen.

I samtlige prestegjæld, med undtagelse av Loppa hvor der ikke var anledning dertil, blev der holdt særskilte *lærermøter*, 15 i alt. I disse deltok i regelen samtlige lærere og lærerinder som ikke hadde særlig forfald, ialt 171. En lærer holder et indledende foredrag over et emne vedrørende kristendomsundervisningen, og derpaa følger en i regelen meget interessert samtale; det har ofte vakt livlig beklagelse naar møtet av hensyn til tiden har maattet avbrytes, og forhandlingerne har altid været præget av følelsen av at skolens og kirkens folk her maa staa sammen og arbeide sammen. Det tidligere motsætningsforhold merkes ikke mere.

Biskopen har som vanlig ved aarets begyndelse deltat med præken og foredrag i en missionsuke i Bodø; i tilslutning dertil holdtes den forannævnte ordination i Sandnessjøen; i marts prækte jeg ved provstiprestmøte i Nordre Salten i Lødingen, holdt foredrag i derværende ungdomslag og paa hjemtur et par foredrag og opbyggelse paa Heimly kristelige ungdomsskole paa Finsnes. I juli maaned prækte jeg og holdt foredrag i Hadsel ved kredsmøte for Sjømandsmissionen. I september maaned deltok jeg i Sjømandsmissionens generalforsamling paa Hamar med præken og foredrag og fik i forbindelse hermed overvære de to nye biskopers ordination i Kristiania. Ialt var jeg i aarets løp paa reise i ca. 175 dage. Under mit ophold hjemme i Tromsø har jeg, foruten at jeg av og til præker i kirken, i temmelig stor utstrækning deltat i det frivillige kristelige foreningsarbeide.

Kontorarbeidet tiltar fremdeles i omfang; særlig har organisationen av menighetsraadene øket korrespondansen. De indgaaende ekspeditioners antal var derfor betydelig større end nogensinde før, tiltrods for endel indførte forenklinger. Biskopens kontorarbeide, naar han er hjemme, kan derfor sjelden sluttes før kl. 11 aften. Jeg tror at man, naar dette sammenholdes med reisedagenes antal, vil indrømme at en deling av dette bispedømme er paakrævet.

Presterne: Angaaende presternes arbeide i sin almindelighet henvises til det i forrige aarsberetning uttalte. Omstaaende skematiske opgave vil gi et indtryk av det arbeide som er utført i de forskjellige *prestegjeld* i det forløpne aar, forsaavidt det kan uttrykkes i tal. Den viser derimot ikke altid hvad der er utført av den enkelte *prest*, da der i enkelte prestegjeld er to prester, mens i mange tilfælde én prests arbeide er fordelt paa to prestegjeld. Det vil dog fremgaa at der er stor forskjel i arbeidsydelsen, efter evner og anledning og — maa man vel lægge til — efter styrken av den nidkjærhet som fylder de forskjellige prester. Noget sikkert grundlag for bedømmelsen gir den heller ikke, av *den* aarsak at enkelte prester utfylder sit dagsregister temmelig ufuldstændig, saa det blir vanskelig at faa opgaver over andre møter end gudstjenesterne og sykebesøk utenom sognebudene. Dette har jeg paatalt ved visitaserne.

I almindelighet maa det visselig sies at presterne arbeider dygtig og samvittighetsfuldt. Men mange har ogsaa, særlig de prester som maa

Oversigt over presternes arbeide i de forskjellige prestegjeld i 1922.

Prestegjeld	Gudstjenester. Ordinære & ekstra-ordinære.	Messefald	Religiøse og kirkelige møter	Almindelige sykebesøk	Besøk i sykehus, gamlehjem o. l.	Skolebesøk
1. Bindal	58	3	17	24		7
2. Vik	61	2	39	66		18
3. Brønnøy	58		35	74		11
4. Velfjord	58	8	22	30		6
5. Vega	59	6	36	17		
6. Tjøtta	53	8	2	1		
7. Vefsn	72	4	59	40	25	1
8. Hatfjelldal	52	7	14	2		1
9. Hemnes	64	2	65	111		19
10. Mo	64		35	14	8	3
11. Alstahaug	63	12	66	28	12	
12. Herøy	46	12	20	4	6	
13. Nesna	64	1	21	22		2
14. Lurøy	52	11	81	51		6
15. Rødøy	30	31		8		
16. Meløy	53	7	77	6	10	12
17. Gildeskaal	53	13	32	23		
18. Beiarn	19	41	5	4		
19. Saltdal	50	11	72	50	20	5
20. Fauske	86	36	75	58	25	2
21. Skjerstad	49	11	45	7		3
22. Bodø	68	4	94	150	38	2
23. Bodin	82	6	36	8	10	
24. Kjerringøy	23	37	5	2		
25. Folda	65	2	11	21		5
26. Steigen	71	20	12	6		1
27. Hamarøy	60	7	79	33		3
28. Tysfjord	61	2		12		
29. Ofoten	103	24	67	50	29	
30. Lødingen	58	3	15	?	2	
31. Vaagan	59	11	37	39	45	
32. Gimsøy	16	44	1	17		
33. Borge	55	4	28	24		
34. Buksnes	57	7	2	6	7	10
35. Flakstad	55	5	24	2		3
36. Værøy	57	9	20	24	4	4
37. Hadsel	68	2	60	37	14	
38. Bø	61	6	40	6		2
39. Øksnes	48	12	11	18		
40. Sortland	46	15	26	14	14	3
41. Dverberg	78	5	49	54		2
42. Kvæfjord	61	5	29	48		1
43. Trondenes	64			50	15	5
44. Bjarkøy	45	14	48	40		2
45. Ibestad	49	11	21	4	4	
46. Salangen	60	6	2			
47. Tranøy	55	6	22	36		
48. Berg	23	39	32	14		2
49. Lenvik	55	7	12	12		5
50. Maalselv	55	5	66	65	5	

Oversigt over presternes arbeide i de forskjellige prestegjeld i 1922.

	Prestegjeld	Gudstjenester. Ordinære & ekstraordinære.	Messefald	Religiøse og kirkelige møter	Almindelige sykebesøk	Besøk i sykehus, gamlehjem o. l.	Skolebesøk
51.	Balsfjord	57	6	52	45		7
52.	Tromsøysund	49	12	9	?	6	4
53.	Tromsø	97		120	314	85	
54.	Lyngen	52	1	5		10	
55.	Karlsøy	50	7	20	19	5	11
56.	Skjervøy	68	14	70	13	33	2
57.	Loppa	57	8	42	44		9
58.	Talvik	35	34	27	10		4
59.	Alta	45	26	44	39	6	10
60.	Kautokeino	26	34	25	2		
61.	Karasjok	21	39	9	1		
62.	Hammerfest	50	14	30	?	?	14
63.	Maasøy & Kjelvik	53	71	53	12	29	2
64.	Kistrand	26	40				
65.	Lebesby	35	27				
66.	Tana	58	4		9	11	2
67.	Nesseby	52	12	9	35	7	8
68.	Vadsø	67	3	43	56	47	18
69.	Vardø	64	4	13	3	7	2
70.	Sør-Varanger	62	3	3	8	1	6

delta i bestyrelsen av ledige embeder, saa meget at staa i, at det tar alt for sterkt baade paa kræfterne og modet. De tildels haarde naturforhold, mørketidens slappende indflydelse, de ofte isolerte bosteder, alt maa øve sin indvirkning. Hertil kommer det økonomiske tryk som vil lægge sig over mange av presterne efterat dyrtidstillægget er faldt bort, mens dyrtiden holder sig og kommunernes vanskelige finansielle stilling gjør at adskillige prester ikke faar sin løn som de skulde. Ti det maa ikke glemmes at de nye lønningssatser for en række yngre prester her oppe ikke har ydet den hjælp som man skulde tro. Det skal dog med taknemmelighet anerkjendes at det har været en stor forbedring at minimumslønnen for Finnmarkskaldene (og Værøy) er hævet til kr. 6000, og at der er bevilget de fornødne midler til at erstatte den nedgang i indtægt som en nedsættelse av lønsbidraget efter lønningslovens § 23 ellers vilde bevirke. Men endnu staar tilbake at forbedre lønnen i endel av de haardeste og vanskeligste kald i Troms og Nordlands fylker. Én ting har dog vakt megen misstemning blandt prester i dette bispedømme, nemlig at det ser ut til at det skal bli vanskeligere end før særlig for de noget ældre prester at opnaa befordring sydover fordi de er ukjendte for menighetsraadene. Hvis ikke vort øverste kirkestyre her griper regulerende ind, vil det ganske sikkert snart merkes at det blir endnu vanskeligere end før at faa prester til at søke sig til Haalogaland bispedømme, særlig til at slaa sig til ro her for noget længere tid. Det maa være indlysende at det ikke vil være til gavn for vor kirke heroppe om et længere arbeide her skal komme til at diskvalificere prester for befordring sydover. — Det maa ikke glemmes at presternes ydre kaar ikke mindst heroppe har meget at si, fordi deres isolerte stilling ikke gir dem den anledning til at komme sammen til aandelig opkvikkelse og berikelse som de andetsteds har. De store avstande og de ufuldkomne kommunikationer gjør det vanskelig og kostbart at samles. Det var saaledes ifjor kun to av provstierne, Troms og Nordre Salten, som kunde holde provstimøter, henholdsvis i Tromsø og Lødingen. — Paa den anden side er der i dette bispedømme i mange maater *gode arbeidsvilkaar.* Presterne har selv i det forløpne aar git uttryk herfor i en offentlig uttalelse. Jeg sigter hermed til det av 23 prester heroppe i aarets begyndelse utsendte oprop til unge prester hvori de uttaler: „Vi tør trygt si at vi ikke angrer paa at vi fik vort arbeide her nord hvor arbeidet trænges bedre end i nogen anden del av vort land, hvor presternes arbeide blir mere værdsat og vilkaarene for en personlig præget virksomhet er lettere og friere end sydpaa. Prestetjenesten her nordpaa har derfor sin særegne charme paa samme vis som naturforholdene, hvis tyngsel og skyggesider man snart blir fortrolig med“. (Luth. Kirketid. nr. 4 og Norsk Kirkeblad nr. 6, 1922).

Menighetsraad og menighetsforhold. I løpet av 1922 er menighetsraadene organisert og kommet i virksomhet over hele bispedømmet. Det tok temmelig lang tid at faa det hele i orden, idet det mange steds viste sig umulig at faa foretat valg før folk var kommet tilbake fra Lofot- og Finnmarksfisket. Gjennemgaaende maa det visselig her som forøvrig sies at valget har faat et godt utfald, idet de bedste og mest skikkede mænd og kvinder er valgt ind i raadene. Men spørsmaalet er nu om man kan faa gjort dem til *arbeidende* menighetsraad. Jeg har ved visitaserne lagt raadenes medlemmer deres opgave og deres ansvar paa hjerte, samtidig som jeg indtrængende har opfordret menigheterne at støtte dem. Noget vil bero paa *presterne,* om de har vilje og evne til at bruke menighetsraadene og saaledes nytte den tid med rike muligheter som vi sikkert nu maa sies at ha i den norske kirke. Presterne er i almindelighet valgt til formænd i raadene; i de mange presteløse menigheter har man dog maattet vælge andre, og det er tildels ogsaa gjort andetsteds.

Angaaende *menighetsforholdene* henviser jeg til de medfølgende visitasberetninger, der ikke blot hver for sig gir et indtryk av vedkommende menighets tilstand, men tilsammen tegner et helhetsbillede av forholdene i bispedømmet, forsaavidt som det lar sig gjøre, saa forskjellige som disse er paa den lange strækning fra Bindalen til Grænse-Jakobselv. I sin almindelighet maa det sies at her er en ikke litet religiøst interessert og ganske sterkt kirkelig præget befolkning. Det klart bevisste, avgjorte kristenliv er der desværre mindre av. Ved aarets visitaser blev i omtrent halvparten av prestegjeldene *kirkesøkningen* betegnet som „meget god“, dog med adskillig forskjel efter aarstiderne, forøvrig i almindelighet som „god“, kun i ganske enkelte tilfælde som „mindre god“. Ved 10 menighetsmøter blev den betegnet som værende — mere eller mindre sterkt — i fremgang, i 2 tilfælde i tilbakegang; det var i saa maate ikke vanskelig at forstaa grunden. I samtlige prestegjeld er der frivillig kristelig foreningsvirksomhet, men av meget forskjellig omfang; somme steds er den rik, andre steder temmelig fattig. Gjennemgaaende arbeides i den bedste forstaaelse med presten, selv om enkelte steder prestens teologiske standpunkt er til hinder for samarbeide. Imidlertid har jeg indtryk av at særlig de prester som er kommet hitop i de *allersidste* aar, har følt mindre til et saadant motsætningsforhold. Grunden hertil ligger vel dels i at der igjen synes at foregaa en kursændring i teologien, dels i at der er en fremvekst i værdsættelsen av kirkens betydning og presternes arbeide, saaledes at stemningen overfor presten i det hele er velvilligere. Man længes derfor ogsaa efter at det skal bli slut med prestenøden, saa alle menigheter igjen kan faa sin *egen* prest, som kan gi hele sit arbeide til sin egen menighet, og saa den ovenfor nævnte, høist paakrævede deling av enkelte embeder kan finde sted. Men desuten gaar der gjennem menigheterne en længsel efter et Aandens veir som kan vække av halvhet og slaphet i kristenliv og av den aandelige død. Ti det er kun altfor aabenbart at der er meget av dette heroppe. Men vi ønsker og ber tillike at det maa komme paa en *slik* maate, at Guds folk ikke splittes, at *skillet* maa bli ikke mellem „kirkefolk" og „foreningsfolk" og dissenterende kristne, men at det derimot maa vise sig klart at det store skille gaar mellem dem som lever *med* Gud og den som lever *uten* Gud.

Presternes reiser i menigheterne. Her tør man nok si at der er indtraadt en bedring. Dels er det blit noget, somme steds meget billigere at reise; dette gjælder særlig de sydligere dele av bispedømmet, mindst vistnok Finnmark. Dels har lønningslovens nye regler om reisegodtgjørelse begyndt at virke. Dog har disse bestemmelser ogsaa somme steds foraarsaket ubehageligheter, idet der er de herredsstyrer som viser liten forstaaelse og synes at mene at presten gjerne selv kan bære endel av utgifterne. Men paa den anden side skal det sies til de kommunale myndigheters ros, at *mange herredsstyrer* selv i disse trange tider har bevilget ikke bare det fornødne til de faste reiser til gudstjenester og konfirmationsforberedelse, men ogsaa reisebidrag til presterne efter lovens § 30, sidste ledd (mot 60 % refusion av Oplysningsvæsenets Fond). Ialt er saadan bevilgning nu git og godkjendt av Kirkedepartementet i 44 kommuner, med et samlet aarlig beløp paa kr. 16 275,00. Dog er det vel tvilsomt om alle kommuner greier det ogsaa iaar.

De offentlige reisebidrag av Oplysningsvæsenet Fond var i budgetaaret 1921-22 for bispedømmet bevilget med kr. 13 000,00, der blev fordelt mellem 53 sogneprester. I 9 tilfælde blev de ikke benyttet, derav i 5 paa grund av ledighet, ellers av andre grunde, som f. eks. at presten bestyrte et nabokald og derfor ikke overkom at reise yderligere. Av andre blev bidraget ikke *helt* opreist, mens enkelte reiste mere, saa de selv tildels maatte bære utgifterne. Ialt utbetaltes kr. 9 597,69. Bevilgningen er for indeværende budgetaar i betragtning av de kommunale bidrag nedsat til kr. 10 000,00. Regnskap er indsendt 19. december 1922.

Fiskeværbetjening: Til betjening med Guds ord i fiskevær var for det forløpne aar stillet til disposition ialt kr. 12 000,00. Herav blev til raadighet for 25 sogneprester stillet kr. 5 300,00. Væsentlig av samme grunde som nævnt under reisebidraget blev beløpet i 5 tilfælde ikke benyttet. Ialt utbetaltes til presterne kr. 3 865,92. Til særlig anordnet betjening kunde heller ikke i aaret som gik, stiftskapellaner anvendes, undtagen i et enkelt tilfælde for ganske kort tid; forøvrig utførtes saadan betjening av 9 emissærer, som ialt fik utbetalt kr. 5 502,76. Ialt anvendtes kr. 10 067,30. Emissærerne og deres virkepladser var: Ingebrigt Olsen i Skibotsvær, Strand i Selvær og Valvær, Haugland paa Røstlandet, Aas i Sørvaagen, Karl Olsen i Nufsfjord, Sennesvik i Ure og Steine, Ingebrigtsen i Kabelvaag, Jakobsen i Ytre Senjas vær, Larsen i Finkongkjeilen og Mehavn. Regnskap er indsendt 24. oktober 1922.

Geistlig betjening av militære øvelsespladser. Denne utførtes paa Altagaard og Nyborgmoen som vanlig av vedkommende sogneprester, likesom sognepresten i Vefsn holdt nogen møter paa Drevjenmoen. Paa Elvegaardsmoen og Sætermoen utførtes feltpresttjenesten av soldathjembestyreren, henholdsvis sekretær Høiaas og stud. theol. Mehus. Av de bevilgede kr. 2 000,00 medgik kr. 1 536,69. Regnskap er indsendt 16. december 1922.

Stiftskapellanerne: Ved aarets begyndelse var der 4 utnævnte og 1 konstituert stiftskapellan. I aarets løp utnævntes 2 nye og 1 konstitueres, mens 1 av de tidligere utnævnte gik over i sogneprestembede. Der var saaledes ved aarsskiftet 5 utnævnte og 2 konstituerte; en av dem er dog endnu ikke tiltraadt, og en anden — ungdomspresten Berg-Rolness — har siden slutningen av september med 6 maaneders tjenestefrihet opholdt sig i utlandet i studieøiemed, likesom han ogsaa ellers kun i meget liten utstrækning har kunnet benyttes til betjening av ledige embeder, hvortil de øvrige har været anvendt.

Spitsbergen. Øgruppens henlæggelse under norsk styre er fremdeles ikke avgjort. Det Norske Lutherske Indremissionsselskaps utsending pastor Østenstad avsluttet i mai sit andet virkeaar deroppe. Da kirkesøkningen fremdeles var liten søndag formiddag, blev gudstjenesten senere henlagt til kl. 5 eftermiddag. Søkningen steg da ganske betragtelig. Ellers oplyser han intet om virksomheten i sin indberetning til biskopen, under hvis tilsyn han er stillet. Der blev i virkeaaret mai 1921 til mai 1922 indregistrert 5 barnefødsler (2 av barnene var endnu ved indberetningens avgivelse udøpte), 2 egtevielser. Der var 9 nadverdgjester.

Kirkerne: Antallet av kirker, kapeller og til gudstjenstlig bruk indviede lokaler var ved forrige aarsskifte 167, og nogen ny kirke blev i aarets løp ikke indviet i bispedømmet. De vanskelige økonomiske forhold har hittil hindret opførelsen av den besluttede kirke i Rotsund i Skjervøy, og likeledes sinket opførelsen av de mange planlagte smaakirker. Idet dette skrives, er der dog allerede git tilladelse til indvielse av 2 saadanne, og en tredje kommer forhaabentlig snart efter. Der arbeides fremdeles ivrig og interessert med smaakirkesaken. Det er dog at frygte for at det vil virke som et tilbakeslag at bevilgningen til støtte for smaakirkebygning, som i dette bispedømme er ganske anderledes paakrævet end i de sydligere, er blit strøket paa det nu fremlagte budgetforslag for Oplysningsvæsenets Fond. Jeg ber indtrængende om at det snarest mulig atter maa bli opført; selv om bidraget i hvert enkelt tilfælde ikke blir saa stort, virker det overordentlig stimulerende paa dem der arbeider med denne sak.

Kirkernes vedlikehold. Ogsaa i det sidste aar er adskillig gjort fra kommunernes side for at sætte kirkerne i sømmelig stand; det er saa meget mere rosværdig som tiderne er trykkende og meget var forsømt i krigsaarene med de høie arbeidspriser. Menigheternes overtagelse av de kirker som tilhører det Nordlandske Kirke- og Skolefond, synes desværre ikke at være kommet længere i løpet av det sidste aar.

Kirkernes bruk. Av presternes gjennem provstierne mottatte indberetninger[1] fremgaar at kirkerne i det forløpne aar utenom de ganger menigheternes egne prester har brukt dem, kun har været benyttet 242 ganger, temmelig nøiagtig samme antal som i det foregaaende aar (239). Naar man tar i betragtning at der i det forløpne aar væsentlig paa grund av prestemangelen var 903 messefald i bispedømmets kirker, er det saa meget sørgeligere at det førstnævnte tal ikke er større. Det viser sig altsaa at fremdeles staar hver søndag henved to trediedeler av kirkerne ubrukte. Jeg har ved visitaserne indtrængende henstillet til menighetsraadene at virke for en rikere forkyndelse av Guds ord i kirkerne de søndage menigheternes prester ikke benytter dem.

Kun 17 ganger i det hele er det indberettet at en prest har latt en *lægmand utføre prækenen for sig* ved en ordinær gudstjeneste; i regelen søker jo presterne at gi en anden kirke en ekstra gudstjeneste naar en tilreisende lægmand taler i den kirke hvor de ellers skulde holdt gudstjeneste. Benyttelsen av *fri tekst ved ordinær gudstjeneste* har kun forekommet rent undtagelsesvis, og som regel har det været de yngste prester som har benyttet denne adgang. Nogen større trang dertil synes det altsaa ikke at være.

Offentlig nadverdforvaltning utenfor kirkehuset ved menighetens prest har ialt fundet sted 73 ganger; det betegner en svak stigning fra det foregaaende aar (69 g.).

Der er i det sidste aar ikke beskikket nogen *lægmand som nadverdforvalter.* Hittil er i bispedømmet i det hele beskikket 10 saadanne; av disse er de 4 utenfor funktion, da de er fraflyttet vedkommende distrikt. Andragender om beskikkelse av nogen ny er ikke fremkommet i de sidste par aar. De læge nadverdforvaltere har i aarets løp utdelt nadverden til 29 personer, udelukkende ved sognebud. Av de 29 har de 27 mottat nadverden ved den læge nadverdforvalter i Malnes sogn i Bø prestegjeld.

Kirkelig statistik for bispedømmet. Idet jeg henviser til omstaaende statistiske oversigt, skal jeg bemerke:

Antallet av *døpte* er igjen steget meget betydelig; desværre er ogsaa tallet paa barn fødte utenfor egteskap steget; særlig i Helgeland og Lofoten og Vesteraalen, mens derimot dette tal for Troms fylke er gaat ned tiltrods for at det samlede antal fødsler er gaat betydelig op. Antallet av *egteviede* par er gaat litt op, men er endnu temmelig lavt, vel en følge av at tiderne er trange saa det ikke er greit for unge folk at sætte hus.

Antallet av *jordfæstede* var ogsaa dette aar meget lavt, dog litt høiere end aaret forut.

Konfirmanternes antal er steget sterkt og har neppe nogensinde været saa høit; det er derfor langt fra at konfirmationen har mistet sin betydning i menighetens øine. I forberedelsen til konfirmationen deltok 6322; praktisk talt avla derfor ogsaa alle konfirmationsbekjendelsen. 107

---

[1] Opgave mangler for 4. kvartal fra Hammerfest prosti.

Kirkelig statistik for bispedømmet.
1922 sammenlignet med de 4 foregaaende aar:

Aar	1922	1921	1920	1919	1918
Døpte	8210	7505	8389	7044	7730
Derav u. f. egteskap . .	766	696	664	499	577
Konfirmerte	6322	6017[1]	6156	5805	6308
Egteviede	1699	1658	1828	1352	2279
Nadverdgjester	26320	26199	27129	26621	23745
Jordfæstede	3644	3567	4083	4747	4812
Indmeldte i statskirken .	43	41	34	33	53
Utmeldte av statskirken .	180	188	134	75	141

[1] I tabellen — ikke i teksten — stod i forr. aarsberetning 6170.

Sammenligning mellem bispedømmets forskjellige hoveddele 1922.

	Hjemmeh. befolkn. 1/12 1920 tilh. stk.	Døpte	Derav u. f. e.	%	Konfirmerte	Egteviede	Nadverdgjester	% av bef.	Jordfæstede	Indm. i statsk.	Utm. av statsk.
Helgeland	58019	1453	162	11,1	1256	281	4965	8,5	657	5	57
Salten . .	63334	1642	158	9,7	1427	377	6694	10,6	751	11	26
Lofoten og Vesteraalen	48313	1355	140	10,3	1028	282	3102	6,4	551	15	39
Troms fylke	88524	2388	172	7,2	1716	535	7407	8,4	1041	7	43
Finmark f.	43712	1372	134	9,8	886	224	4152	9,1	644	5	15
Hele bisped.	301902	8210	766	9,3	6313	1699	26320	8,7	3644	43	180
% av folketallet		2,7	—	—	2,1	0,56	8,7	—	1,2	—	—

Anm. Efterat statistiken herfor foreligger, er her regnet med den *statskirken* tilhørende hjemmehørende folkemængde.

av de nykonfirmerte hadde endnu ikke ved aarets utgang deltat i nadverden; næsten halvparten av disse falder paa Sortlands prestegjeld, hvor der, uten at jeg kan gi nogen forklaring, har utviklet sig den praksis at en stor del av konfirmanterne, undertiden den største del, ikke kommer til Herrens bord. Konfirmationen foregaar der efter den nyere ordning.

Nadverdgjesternes antal er glædeligvis atter i stigende, dog er stigningen ikke saa stor at den opveier det foregaaende aars nedgang. Procentantallet av nadverdgjester, beregnet i forholdet til det samlede antal av statskirkemedlemmer, var 9,3. Med det store antal av messefald som prestemangelen forvolder, er det ikke saa underlig om altersøkningen blir mindre end den ellers vilde være.

I aarets løp blev 43 *indmeldt i statskirken.* Av disse hadde 24 tidligere ikke tilhørt noget bestemt religiøst samfuud. 7 kom fra frimenigheter; de øvrige fordeler sig paa en række andre samfund. *Utmeldt av* *statskirken* blev 180 — litt færre end aaret før. Av disse gik 35 ut uten at slutte sig til noget bestemt kristelig samfund; 37 blev baptister, 26 metodister, 20 gik til den lutherske frikirke eller frimenigheter, 12 gik over til adventisterne, 4 til den katolske kirke, mens de øvrige 46 fordeler sig paa en række dissentersamfund. De fleste uttrædelser fandt sted i Hemnes med 18 uttraadte („pinsebevægelsen"), i Narvik med 15 (de fleste til metodisterne), i Kvæfjord likesaa med 15 (væsentlig metodister og baptister), i Meløy med 14 (frimenighet), i Nesna med 11 (væsentlig adventister), i Bø med 10 (baptister). Uttrædelserne i Hammerfest synes omtrent at være ophørt.

Jeg slutter min aarsberetning med det ønske: Maatte Herren i det aar som kommer ved sin aand drive arbeidere ut til sin høst her i Nord-Norge, saa de sovende kan vækkes og de levende kristne samles, og Guds rike komme til os med kraft!

28. februar 1923. *J. Støren.*

KIRKELIG STATISTIK.

VED

D. HVOSLEF.

Rikets kirker og menigheter 1922.

Bispedømme.	Hoved-kirker.	Anneks-kirker.	Kapeller.	Samlet antal kirker.	Menigheter.
Oslo	118	83	69	270	209
Hamar	59	55	39	153	114
Agder	105	92	32	229	198
Bjørgvin	85	110	35	230	198
Nidaros	73	92	36	201	167
Haalogaland	71	45	36	152	116
	511	477	247	1235	1002

Teologiske kandidater 1815-1922.

Aar	Antal	Aar	Antal	Aar	Antal	Aar	Antal	Aar	Antal	Aar	Antal	Aar	Antal	
1815	3	1831	23	1847	11	1863	19	1879	35	1895	23	1911	29	
1816	2	1832	36	1848	20	1864	14	1880	21	1896	12	1912	12	
1817	1	1833	39	1849	25	1865	32	1881	25	1897	18	1913	15	(13+2)
1818	13	1834	25	1850	9	1866	25	1882	18	1898	12	1914	26	(20+6)
1819	12	1835	39	1851	8	1867	28	1883	28	1899	12	1915	18	(17+1)
1820	5	1836	41	1852	21	1868	32	1884	18	1900	14	1916	23	(14+9)
1821	3	1837	48	1853	27	1869	22	1885	21	1901	15	1917	31	(25+6)
1822	7	1838	44	1854	19	1870	23	1886	18	1902	19	1918	23	(16+7)
1823	16	1839	25	1855	23	1871	42	1887	21	1903	17	1919	24	(17+7)
1824	20	1840	37	1856	16	1872	50	1888	36	1904	19	1920	19	(12+7)
1825	19	1841	22	1857	16	1873	54	1889	41	1905	16	1921	18	(10+8)
1826	26	1842	13	1858	17	1874	36	1890	41	1906	13	1922	14	(7+7)
1827	38	1843	27	1859	2	1875	41	1891	30	1907	6			
1828	30	1844	20	1860	21	1876	45	1892	50	1908	22			
1829	30	1845	19	1861	31	1877	37	1893	36	1909	14			
1830	37	1846	15	1862	23	1878	38	1894	41	1910	33			

Anmerkning: Tallene i parentes viser forholdet mellem antallet av kandidater uteksaminert ved Universitetet og Menighetsfakultetet.

Kirkelige embeder og stillinger 31. december 1922.

Bispedømme.	Biskoper.	Sogneprester.	Residerende kapellaner.	Kaldskapellaner og tredjeprester.	Andre prester.	Stiftskapellaner.	Samlet antal.	Av sogneprester er provster.
Oslo	1	121	41	18	20	4	205	15
Hamar	1	59	8	2	2	3	75	12
Agder	1	105	9	9	6	4	133	18
Bjørgvin	1	85	15	2	7	4	115	15
Nidaros	1	73	16	1	5	4	100	15
Haalogaland	1	76	3	1	5	7	88	15
	6	514	92	33	45	26	716	90

Anmerkning: Under „andre prester“ er indbefattet hjelpeprester, personelkapellaner, kateketer, prester for døve, fængselsprester, sykehusprester, diakonisseanstaltens samt Kristiania og Bergens smaakirkeforeningers prester.

Ledige kirkelige embeder og stillinger.

Ved utgangen av:	Bispedømmer.						Samlet antal.
	Oslo.	Hamar.	Agder.	Bjørgvin.	Nidaros.	Haalogaland	
1899	16	1	6	8	4	6	41
1904	16	1	10	6	7	10	51
1909	7	2	6	6	2	11	34
1914	8	4	11	5	2	15	45
1919	16	6	20	15	15	18	90
1922	26	4	26	11	21	26	114

Avgang av kirkelige embedsmænd i 1922.

Bispedømme.	Biskoper.	Derav:			Sogneprester.	Derav:			Residerende kapellaner.	Derav:			Andre prester.	Derav:			Samlet antal.
		Døde.	Avg. p. g. a. aldersgrænse eller sygdom.	Overgaat til anden stilling.		Døde.	Avg. p. g. a. aldersgrænse eller sygdom.	Overgaat til anden stilling.		Døde.	Avg. p. g. a. aldersgrænse eller sygdom.	Overgaat til anden stilling.		Døde.	Avg. p. g. a. aldersgrænse eller sygdom.	Overgaat til anden stilling.	
Oslo	1	1			9	2	7		1			1	1		1		12
Hamar	1	1			1		1										2
Agder					3		2	1									3
Bjørgvin					1	1											1
Nidaros					3	1	2										3
Haalogaland . .					1		1										1
	2	2			18	4	13	1	1			1	1		1		22

Utnævnte kirkelige embedsmænd i 1922.

Bispedømme.	Biskoper.	Derav forflyttet.	Derav nye.	Sogneprester.	Derav forflyttet.	Derav nye.	Residerende kapellaner.	Derav forflyttet.	Derav nye.	Andre prester.	Derav forflyttet.	Derav nye.	Samlet antal.
Til Oslo . . .	1		1	11	10	1	2	1	1	1		1	15
„ Hamar . .	1		1	3	3								4
„ Agder . . .				4	2	2				2	1	1	6
„ Bjørgvin . .				7	2	5	1		1	1		1	9
„ Nidaros . .				9	6	3							9
„ Haalogaland				5	3	2				2		2	7
	2		2	39	26	13	3	1	2	6	1	5	50

BISPEVALG 1922-23.

Oslo 1922.

Geistligheten:
262 stemmeberettigede, 177 geistlige i Oslo, 74 provster i de øvrige og 11 professorer.

	Opført av følgende antal stemmeberettigede:												
	Som nr. 1				Som nr. 2				Som nr. 3				
	Av geistligheten i Oslo bispedømme	Av provsterne i de øvr. bispedømmer.	Av de teologiske professorer	Sum	Av geistligheten i Oslo bispedømme	Av provsterne i de øvr. bispedømmer	Av de teologiske professorer	Sum	Av geistligheten i Oslo bispedømme	Av provsterne i de øvr. bispedømmer.	Av de teologiske professorer	Sum	Samlet antal stemmer
J. P. Lunde . .	74	31	6	111	19	4		23	8	4		12	146
E. Grønland . .	42	13		55	36	14		50	20	14	4	38	143
Th. Freihow . .	4	3	1	8	29	15	5	49	22	10		32	89
J. Gleditsch . .	40	18	4	62	13	3		16	4	1		5	83
Lyder Brun . . .	3	4		7	15	8	3	26	11	4		15	48
J. F. Gjesdahl .	9	2		11	15	6		21	12	2		14	46
J. Maroni . . .	1		1	2	14	7		21	13	5	2	20	43
G. Skagestad . .					3	4		7	20	11	1	32	39
Ole Iversen . . .	1			1	10			10	15	5	1	21	32
S. Normann . .	1			1	4	1		5	9	3	1	13	19
O. Moe		1		1	4	2		6	7	1		8	15
J. C. Petersen . .						2		2	4	2		6	8
Kjeld Stub . . .					2	1	1	4	1	3		4	8
Bretteville Jensen					2		1	3	5			5	8
Karl Vold . . .					1	1		2	3	1		4	6
Chr. Ihlen . . .	1	1		2	1			1	1			1	4
Bjønness-Jacobsen						2		2	1	1		2	4
H. Stabell . . .					2			2	2			2	4
M. Hertzberg . .					1			1	1	1		2	3
Sven Svensen . .					1			1		2		2	3
H. S. Møller . .					1			1		1	1	2	3
	176	73	12	261	173	70	10	253	159	71	10	240	754

Overføres

Oslo 1922.
Geistligheten
(fortsat):

	Opført av følgende antal stemmeberettigede:												
	Som nr. 1				Som nr. 2				Som nr. 3				
	Av geistligheten i Oslo bispedømme	Av provsterne i de øvr. bispedømmer	Av de teologiske professorer	Sum	Av geistligheten i Oslo bispedømme	Av provsterne i de øvr. bispedømmer	Av de teologiske professorer	Sum	Av geistligheten i Oslo bispedømme	Av provsterne i de øvr. bispedømmer	Av de teologiske professorer	Sum	Samlet antal stemmer
Overført	176	73	12	261	173	70	10	253	159	71	10	240	754
Edv. Sverdrup . .	1	1		2						1		1	3
G. Wulfsberg . .									2			2	2
H. Hille . . .									2			2	2
P. V. Gjesdahl .		1		1									1
N. Ursin . . .					1			1					1
Søren Dahl . .									1			1	1
A. Hovden . .									1			1	1
Fr. Stabell . .									1			1	1
S. V. Odland . .						1		1					1
H. Riddervold . .									1			1	1
R. Gjerløw . . .						1		1					1
J. Wisløff . . .									1			1	1
S. B. Refsum . .	1			1									1
E. Grimm . . .					1			1					1
R. Kobro . . .									1			1	1
H. N. Hauge . .									1			1	1
A. Fleischer . .									1			1	1
R. Haugsøen . .						1		1					1
H. Wergeland . .										1		1	1
O. Hallesby . .						1		1					1
Kr. Skjeseth . .									1			1	1
Th. Fretheim . .									1			1	1
O. Kolsrud . . .					1			1					1
N. C. Christie .										1		1	1
J. Ottesen . . .									1			1	1
E. Berggrav . .									1			1	1
Aug. B. Jahnsen .							1	1					1
	178	75	12	265	176	74	11	261	175	74	10	259	785

Oslo 1922.
Menighetsraadene:

	Nr. 1	Nr. 2	Nr. 3	Sum
Johan Lunde	174	9	4	187
Th. Freihow	1	84	57	142
J. Maroni	1	44	70	115
Erling Grønland	11	18	10	39
G. Skagestad	1	10	22	33
Ole Iversen	1	10	6	17
Jens Gleditsch	5	4	3	12
	194	179	172	545

Overføres

Oslo 1922.
Menighetsraadene
(fortsat):

	Nr. 1	Nr. 2	Nr. 3	Sum
Overført	194	179	172	545
S. Normann		2	7	9
J. F. Gjesdahl	1	3	2	6
Lyder Brun		1	4	5
S. Svensen			4	4
Kjeld Stub		3	1	4
Bjønness-Jacobsen		2		2
Olaf Moe		1	1	2
G. W. Wulfsberg		1	1	2
H. Vadstrand			1	1
Edv. Sverdrup		1		1
H. Hille			1	1
Th. Fretheim		1		1
Biskop Støylen	1			1
	196	194	194	584

Hamar 1922.

Geistligheten:
154 stemmeberettigede, 66 geistlige i Hamar, 77 provster i de øvrige og 11 teologiske professorer.

	Opført av følgende antal stemmeberettigede:												Samlet antal stemmer
	Som nr. 1				Som nr. 2				Som nr. 3				
	Av geistligheten i Hamar bispedømme	Av provsterne i de øvr. bispedømmer	Av de teologiske professorer	Sum	Av geistligheten i Hamar bispedømme	Av provsterne i de øvr. bispedømmer	Av de teologiske professorer	Sum	Av geistligheten i Hamar bispedømme	Av provsterne i de øvr. bispedømmer	Av de teologiske professorer	Sum	
Bjønness-Jacobsen	33	58	7	98	6	3		9	3	3		6	113
H. Stabell	1			1	15	24	6	45	16	17		33	79
E. Grønland	28	15	4	47	9	13		22	3	2		5	74
G. Skagestad	1			1	4	8		12	6	11	6	23	36
J. C. Petersen					2	5		7	7	6		13	20
J. G. Gleditsch	1			1	5	6	1	12	4		1	5	18
Lyder Brun	2			2	3	1	1	5	4	6	1	11	18
J. P. Lunde	1	2		3	7	4		11	1	3		4	18
J. F. Gjesdahl		1		1	5	2		7	4	2		6	14
Th. Freihow					1	4		5	3	2		5	10
Riddervold-Olsen					1			1	3	5		8	9
J. Maroni						1		1	2	3	1	6	7
A. Hovden		1		1	3			3	1			1	5
S. Normann									2	3		5	5
Bretteville Jensen						1	2	3	1			1	4
Ole Iversen									1	3		4	4
H. Hille										2	1	3	3
	67	77	11	155	61	72	10	143	61	68	10	139	437

Overføres

Hamar 1922. *Geistligheten* (fortsat):	Opført av følgende antal stemmeberettigede:												Samlet antal stemmer
	Som nr. 1				Som nr. 2				Som nr. 3				
	Av geistligheten i Hamar bispedømme	Av provsterne i de øvr. bispedømmer	Av de teologiske professorer	Sum	Av geistligheten i Hamar bispedømme	Av provsterne i de øvr. bispedømmer	Av de teologiske professorer	Sum	Av geistligheten i Hamar bispedømme	Av provsterne i de øvr. bispedømmer	Av de teologiske professorer	Sum	
Overført	67	77	11	155	61	72	10	143	61	68	10	139	437
Karl Vold . . .					1	2		3					3
Olaf Moe . . .					1			1		1		1	2
R. Haugsøen . .					1			1		1		1	2
Kjeld Stub . . .					1			1		1		1	2
H. Seip											1	1	1
Sven Svensen . .										1		1	1
Jonas Myhre . .										1		1	1
D. Skagen . . .										1		1	1
E. Meling . . .								1					1
S. J. A. Nielsen .					1			1					1
M. Svanholm . .										1		1	1
E. Berggrav . .					1			1					1
S. V. Odland . .							1	1					1
G. O. Kløvstad .										1		1	1
Aug. B. Jahnsen .									1			1	1
J. Barstad . . .									1			1	1
F. Thomassen . .									1			1	1
G. Kielland . .									1			1	1
I. Holsvik . . .									1			1	1
P. B. Paulsen . .									1			1	1
M. Hertzberg . .						1		1					1
	67	77	11	155	67	75	11	154	67	76	11	154	463

Hamar 1922. *Menighetsraadene:*	Nr. 1	Nr. 2	Nr. 3	Sum
Bjønness-Jacobsen	88	10		98
H. Stabell		31	38	69
Erling Grønland	23	20	6	49
G. Skagestad		15	15	30
Johan Lunde		15	6	21
H. Kvarving			7	7
Anders Hovden		2	4	6
S. Normann			5	5
O. Riddervold-Olsen		1	4	5
Jens Gleditsch		1	4	5
J. C. Petersen		3	2	5
Olaf Moe		3		3
	111	101	91	303

Overføres

Hamar 1922. *Menighetsraadene* (fortsat):	Nr. 1	Nr. 2	Nr. 3	Sum
Overført	111	101	91	303
Chr. Erichsen			3	3
J. F. Gjesdahl		1	2	3
J. Maroni			2	2
Th. Freihow			1	1
Ole Iversen			1	1
Bjarne Knudsen			1	1
Nils Ursin			1	1
Lyder Brun			1	1
Kjeld Stub		1		1
F. O. Thomassen			1	1
C. J. Ecktell		1		1
Bretteville Jensen			1	1
	111	104	105	320

Nidaros 1923.

Geistligheten: 166 stemmeberettigede, 80 geistlige i Nidaros, 75 provster i de øvrige og 11 teologiske professorer.	Opført av følgende antal stemmeberettigede:												Samlet antal stemmer
	Som nr. 1				Som nr. 2				Som nr. 3				
	Av geistligheten i Nidaros bispedømme	Av provsterne i de øvr. bispedømmer	Av de teologiske professorer	Sum	Av geistligheten i Nidaros bispedømme	Av provsterne i de øvr. bispedømmer	Av de teologiske professorer	Sum	Av geistligheten i Nidaros bispedømme	Av provsterne i de øvr. bispedømmer	Av de teologiske professorer	Sum	
Th. Freihow . .	34	34	6	74	4	3		7	4	2		6	87
J. C. Petersen .	8	9		17	25	10	1	36	13	19	2	34	87
J. Maroni . . .		1		1	17	22	3	42	5	8	1	14	57
J. G. Gleditsch .	26	18	5	49	1			1	2	1		3	53
G. Skagestad . .	2	1		3	1	8	1	10	17	14	1	32	45
E. J. Nilssen . .	9	2		11	14	5		19	10	4		14	44
H. A. Seip . .					5	2	2	9	4	3	2	9	18
J. A. Ottesen . .					4	2	1	7	7	1	2	10	17
E. Grønland . .		4		4		5		5	1	3		4	13
Lyder Brun . .	1	1		2	2	5	1	8		1		1	11
A. Hovden . . .		1		1	2	2		4	4			4	9
S. J. Normann .						1		1		4	1	5	6
Kjeld Stub . . .									2	1	1	4	4
O. C. Iversen . .					1	2		3		1		1	4
K. L. Vold . . .		1		1		1		1	2			2	4
H. Stabell . . .		1		1			1	1	1			1	3
M. Svanholm . .		1		1	1			1					2
S. J. A. Nielsen .									1		1	2	2
T. Castberg . .					1			1	1			1	2
N. C. Christie .										2		2	2
M. S. Hertzberg .						1		1	1			1	2
	80	74	11	165	78	69	10	157	75	64	11	150	472

Overføres

Nidaros 1923. *Geistligheten* (fortsat):	Opført av følgende antal stemmeberettigede:												Samlet antal stemmer
	Som nr. 1				Som nr. 2				Som nr. 3				
	Av geistligheten i Nidaros bispedømme	Av provsterne i de øvr. bispedømmer	Av de teologiske professorer	Sum	Av geistligheten i Nidaros bispedømme	Av provsterne i de øvr. bispedømmer	Av de teologiske professorer	Sum	Av geistligheten i Nidaros bispedømme	Av provsterne i de øvr. bispedømmer	Av de teologiske professorer	Sum	
Overført	80	74	11	165	78	69	10	157	75	64	11	150	472
G. Dietrichson .						1		1		1		1	2
J. F. Gjesdahl .						1		1					1
R. Haugsøen . .						1		1					1
H. Wergeland . .										1		1	1
O. Hallesby . .										1		1	1
Bretteville Jensen							1	1					1
J. L. Andersen .										1		1	1
W. C. Magelssen .									1			1	1
E. Berggrav . .										1		1	1
E. Diesen . . .					1			1					1
E. Erlandsen . .						1		1					1
Kr. Skjeseth . .										1		1	1
Sv. Jervell . . .						1		1					1
E. Brekke . . .										1		1	1
C. V. Krohn . .					1			1					1
O. Moe									1			1	1
A. Fleischer . .						1		1					1
S. Michelet . .										1		1	1
H. Hille . . .									1			1	1
Sv. Svensen . .						1		1					1
A. Wiborg . . .										1		1	1
E. Veel									1			1	1
N. Trædal . . .										1		1	1
E. Meling . . .										1		1	1
	80	74	11	165	80	76	11	167	79	75	11	165	497

Nidaros 1923. *Menighetsraadene:*	Nr. 1	Nr. 2	Nr. 3	Sum
Th. Freihow	125	5	1	131
J. Maroni		87	16	103
J. C. Petersen	2	30	45	77
G. Skagestad		6	66	72
E. J. Nilssen	9	16	14	39
J. G. Gleditsch	18	1	5	24
A. Hovden	2	8	6	16
T. Castberg		1	2	3
J. Barstad	1	1		2
H. Stabell	1			1
O. C. Iversen		1		1
Kjeld Stub			1	1
J. A. Ottesen			1	1
E. Brekke		1		1
	158	157	157	472

KIRKELIGE EMBEDSMÆND.

1. juli 1921—31. december 1922.

Fortegnelsen begynder den dag utgivelsen av Departements-Tidende ophørte.

BISKOPER.

Dødsfald. 1922. 19. marts. Bp. i Hamar bd. G. J. Dietrichson. — 21. marts. Bp. i Oslo bd. J. F. Tandberg.

Utnævnelser. 1922. 14. juli. Oslo bispestol sp. i Oslo mgh. i Kristiania J. P. Lunde, Hamar bispestol stiftsprovst og sp. i Hamar M. Bjønness-Jacobsen.

PROVSTER.

1. *Avsked.*

1921. 30. august. Provst i Søndre Gudbrandsdal pr. i Hamar bd. og sp. i Østre Gausdal I. Hesselberg fra 1. oktober 21. — 26. oktober. Provst i Øvre Romerike pr. i Oslo bd. og sp. i Eidsvoll W. A. W. Harboe fra 1. december 21.

2. *Bestallinger.*

1921. 2. juli. Sp. i Inderøy pg. i Nidaros bd. E. J. Nilssen i Nord-Innherad pr. — 30. august. Sp. i Kraakerøy pg. i Oslo bd. J. J. L. Schiørn i Nedre Borgesyssel pr. — 16. september. Sp. i Mo pg. i Agder bd. P. P. Skaara i Øvre Telemark vestfjellske (nu Vest-Telemark) pr. Sp. i Støren pg. i Nidaros bd. K. A. Bull-Hanssen i Guldalen (nu Gauldal) pr. — 2. december. Sp. i Ullensaker pg. i Oslo bd. H. E. H. Vadstrand i Øvre Romerike pr. Sp. i Grue pg. i Hamar bd. K. I. N. Pharo i Solør pr. Sp. i Elverum pg. i Hamar bd. N. C. Erichsen i Søndre Østerdal pr. Sp. i Tynset pg. i Hamar bd. G. W. Kielland i Nordre Østerdal pr. — 2. december. Sp. i Ringebu pg. i Hamar bd. F. E. Schreiner i Midtre Gudbrandsdal pr. Sp. i Øyer pg. i Hamar bd. C. L. Opdahl i Søndre Gudbrandsdal pr. — 9. december. Sp. i Skogn pg. i Nidaros bd. G. T. Frette i Sør-Innherad pr. — 15. december. Sp. i Balestrand pg. i Bjørgvin bd. N. Wiig i Ytre Sogn pr. Sp. i Stranda pg. i Bjørgvin bd. F. Grønningsæter i Østre Søndmør pr.

1922. 5. mai. Sp. i Kongsberg pg. i Oslo bd. T. Bugge i Kongsberg pr. — 19. mai. Sp. i Tveit pg. i Agder bd. A. Riis i Torridal pr. — 14. juli. Sp. i Vardal pg. i Hamar bd. H. D. Kvarving i Toten pr. — 15. september. Sp. i Nordstrand pg. i Oslo bd. S. Dahl i Asker pr. — 10. november. Sp. i Holum pg. i Agder bd. H. Ullerud i Mandal pr. Sp. i Lødingen pg. i Haalogaland bd. L. K. B. Holmboe i Nordre Salten pr. — 15. december. Sp. i Sveio pg. i Bjørgvin bd. T. Gunnarson i Søre Sunnhordland pr.

3. *Omregulering.*

Omregulering av en del provstier i Hamar bispedømme fra 1. januar 1922 ved kgl. resolution av 30. september 1921: I. Vinger og Odal pr.: Eidskog, Vinger, Sør-Odal og Nord-Odal pg. II. Solør pr.: Brandval, Grue, Hof, Aasnes og Vaaler pg. III. Søndre Østerdal pr.: Elverum, Trysil, Engerdal, Aamot og Stor-Elvdal pg. IV. Nord-Østerdal pr.: Solli, Rendal, Alvdal og Tynset, Tolga og Kvikne pg. V. Nordre Gudbrandsdal pr.: Dovre, Lesja, Skjaak, Lom og Vaagaa pg. VI. Midtre Gudbrandsdal pr.: Sell, Nordre Fron, Søndre Fron og Ringebu pg. VII. Søndre Gudbrandsdal pr.: Øyer, Faaberg, Lillehammer, Østre Gausdal og Vestre Gausdal pg. VIII. Toten pr.: Biri, Vardal, Østre Toten, Vestre Toten og Kolbu pg.

PRESTER.

1. *Dødsfald.*

a) Pensionerte prester.

1921. 15. september. A. J. K. Rasmussen, fhv. sp. i Østre Toten pg. i Hamar bd., avsked 21. marts 19. — 14. november. H. C. Larsen, fhv. sp. i Østre Moland pg. i Agder bd., avsked 30. august 21. — 25. november. J. A. Faye, fhv. sp. i Eiker pg. i Oslo bd., avsked 8. juli 21.

1922. 19. januar. Chr. A. Christophersen, fhv. sp. i Sande pg. i Oslo bd., avsked 3. april 08. — 2. marts. T. F. Hysing, fhv. sp. i Siljan pg. i Agder bd., avsk. 29. mai 08. — 8. marts. C. R. Bøckman, fhv. sp. i Hole pg. i Oslo bd., avsk. 5. december 17. — 12. marts. B. W. Krogh, fhv. sp. i Porsgrund i Agder bd., avsk. 12. juli 10. — 12. juni. B. S. G. Bomhoff, fhv. sp. i Sandeherad pg. i Oslo bd., avsk. 12. mai 16. — 5. juli. K. Chr. Knudsen, fhv. res. kap. i Rakkestad pg. i Oslo bd., avsk. 2. november 16. — 2. november. G. M. Jensen, fhv. stiftspr. og sp. til Vor Frelsers mgh. i Kristiania, avsk. 28. april 11. — 21. oktober. S. Blaker, fhv. sp. i Sagenes mgh. i Kristiania, avsk. 12. mai 22. — 15. november. W. C. Magelssen, fhv. sp. i Søndre Land pg. i Hamar bd., avsk. 30. september 11.

b) Prester i embede.

1921. 20. august. Sp. i Sandeherad pg. i Oslo bd. L. P. Gill. — 10. september. Sp. i Nedre Eiker pg. i Oslo bd. provst K. O. A. Sønderaall. — 28. september. Kaldskap. i Ullern pg. i Oslo bd. H. C. Halvorsen. — 19. oktober. Sp. i Ofoten pg. i Haalogalands bd. provst J. J. Anderssen. — 15. november. Sp. i Gaular pg. i Bjørgvin bd. G. A. Gloppestad. — 2. december. Sp. i Fiskum pg. i Oslo bd. K. C. J. Møller.

1922. 10. marts. Sp. i Aure pg. i Nidaros bd. R. A. Frøystad. — 28. april. Sp. i Ramnes pg. i Oslo bd. E. Hjelvik. — 18. mai. Sp. i Os pg. i Bjørgvin bd. A. Aamot.

2. *Avsked.*

a) Efter aldersgrænseloven.

1921. 8. juli. Sp. i Eiker pg. i Oslo bd. J. A. Faye fra 20. juli 21. — 30. august. Sp. i Østre Moland pg. i Agder bd. H. C. Larsen fra 1. oktober 21. — 14. oktober. Sp. i Østre Gausdal pg. i Hamar bd. I. Hesselberg fra 31. december 21. — 5. november. Sp. i Østre Aker pg. i Oslo bd. og provst i Asker pr. A. C. Sveaass fra 31. december 21. Sp. i Mandal pg. i Agder bd. og provst i Mandal pr. O. G. Arctander fra 31. december 21. — 2. december. Sp. i Spydeberg pg. i Oslo bd. H. B. Moses fra 1. mai 22 (død 18. januar 22). Sp. i Eidsvoll pg. i Oslo bd. W. A. W. Harboe fra 1. mai 22. Sp. i Flesberg pg. i Oslo bd. og provst i Kongsberg pr. F. W. Hansen fra 1. mai 22. — 9. december. Sp. i Gjerdrum pg. i Oslo bd. A. Grøndahl fra 1. mai 22.

1922. 3. februar. Sp. i Opdal pg. i Nidaros bd. A. Bøysen fra 1. juli 22. — 24. februar. Sp. i Øvrebø pg. i Agder bd. M. O. Herberg fra 1. september 22. — 12. mai. Sp. i Aas pg. i Oslo bd. H. J. Haagensen fra 1. oktober 22. Sp. i Trøgstad pg. i Oslo bd. H. M. Møller fra 1. juli 22. Sp. i Sagene mgh. i Kristiania S. Blaker fra 1. juli 22. — 16. juni. Sp. i Sør-Aurdal pg. og provst i Valdres pr. i Hamar bd. T. F. Barth fra 1. juli 22. — 14. juli. Sp. i Vestre Bærum pg. i Oslo bd. J. F. Lund fra 1. januar 23. Sp. i Berg pg. i Oslo bd. O. Berg fra 1. november 22. — 11. august. Sp. i Aadal pg. i Oslo bd. T. K. Staksnes fra 1. november 22. — 25. august. Garnisonsprest og sp. i Horten pg. i Oslo bd. O. T. D. Bugge fra 31. december 22. — 17. november. Res. kap. i Støren pg. i Nidaros bd. P. Gotaas fra 1. mai 23. — 8. december. Sp. i Sogndal pg. i Bjørgvin bd. B. F. J. Brochmann fra 1. mai 23. Sp. i Fjell pg. i Bjørgvin bd. M. O. Ramstad fra 1. mai 23. — 22. december. Sp. i Leikanger pg. i Bjørgvin bd. F. W. Bull-Hansen fra 30. april 23.

b) Paa grund av sygdom:

1921. 16. september. Sp. i Øvre Stjørdal pg. i Nidaros bd. J. U. Wolff fra 1. oktober 21. — 14. oktober. Sp. i Aremark pg. i Oslo bd. O. T. Moe fra 22. november 21.

1922. 20. oktober. Sp. i Vikedal pg. i Agder bd. T. Hegge fra 31. december 22. Sp. i Aukra pg. i Nidaros bd. S. J. Nigar fra 1. december 22. —

27. oktober. Sp. i Steigen pg. i Haalogaland bd. S. B. Holan fra 1. november 22. — 10 november. Kaldskap. i Østre Aker pg. i Oslo bd. J. Blaauw fra 31. december 22.

c) For at gaa over til en anden stilling.

1921. 8. juli. Stiftskap. i Haalogalands bd. J. C. D. Christiansen for at bli sjømandsprest i New-York. — 23. september. Sp. i Frøya pg. i Nidaros bd. M. Angvik for at bli lektor ved Kristianssunds skole. — 14. oktober. Kaldskap. i Lye pg. i Agder bd. T. B. Ekeland for at overgaa i Det Norske Missionsselskaps tjeneste. — 5. november. Sp. i Rødøy pg. i Haalogalands bd. T. Brekke for at bli overlærer ved Levanger offentlige lærerskole.

1922. 7. juli. Res. kap. i Norderhov pg. i Oslo bd. O. Aanensen fra 1. oktober 22 for at bli prest i Pipervikens smaakirke i Kristiania. — 14. juli. Sp. i Rennesøy pg. i Agder bd. L. A. Eggen fra 1. oktober 22 for at bli lektor ved Stavanger skole.

3. *Utnævnelser.*

1921. 2. juli. Nordre Land sk. i Hamar bd. sp. i Stod pg. i Nidaros bd. E. Lien. Hjørundfjord sk. i Bjørgvin bd. c. th. N. Ofstad. — 8. juli. Et stiftskap. i Haalogaland bd. c. th. L. A. Strømme. — 16. juli. Kvikne sk. i Hamar bd. pers. kap. i Hadsel pg. i Haalogaland bd. E. A. B. Hansen. Evje sk. i Agder bd. sp. i Eid pg. i Nidaros bd. H. Kvamsdal. — 30. august. Mo sk. i Haalogaland bd. sp. i Flakstad pg. i s. bd. S. Widsteen. Et stiftskap. i Oslo bd. fhv. sp. J. H. Sletten. Jølster sk. i Bjørgvin bd. ord. p. R. A. Indrebø. — 23. september. Tysvær sk. i Agder bd. stiftskap. i s. bd. H. A. Mørstad. — 7. oktober. Biri sk. i Hamar bd. sp. i Haram pg. i Bjørgvin bd. E. O. Arstein. — 11. november. Det res. kap. i Elverum pg. i Hamar bd. fhv. stiftskap. A. B. Anderssen. Eidanger sk. i Agder bd. sp. i Kvernes pg. i Nidaros bd. E. J. B. Amlie. Et stiftskap. i Agder bd. ord. p. H. Kaldor. Finnaas sk. i Bjørgvin bd. sp. i Ibestad pg. i Haalogaland bd. J. W. H. Landmark. — 2. december. Lier sk. i Oslo bd. sp. i Orkdal pg. i Nidaros bd. V. J. Koren. Sandeherad sk. i Oslo bd. sp. i Aalesund pg. i Bjørgvin bd. A. N. Bonde. Et stiftskap. i Hamar bd. ord. p. S. Fjær. Skjerstad sk. i Haalogaland bd. ord. p. B. L. D. Brekke. — 15. december. Kaldskap. i Domkirkens mgh. i Kristianssand kaldskap. i Tinn pg. i Agder bd. O. S. M. Halvorsen. Oddernes sk. i Agder bd. ord. p. skoleinspektør i Stavanger A. Larsen. — 21. december. Pers. kap. hos sp. i Domkirkens mgh. i Stavanger provst R. Gjerløw c. th. J. C. Gjesdahl.

1922. 4. januar. Østre Gausdal sk. i Hamar bd. sp. i Alstahaug pg. i Haalogaland bd. provst J. Thronsen. Haaland sk. i Agder bd. c. th. H. K. Ljostveit. Sulen sk. i Bjørgvin bd. c. th. O. A. Hernes. Hyllestad sk. i Bjørgvin bd. c. th. A. Aaberg. — 10. januar. Østre Aker sk. i Oslo bd. sp. i Brunlanes pg. i s. bd. F. O. Thomassen. Stod sk. i Nidaros bd. ord. p. I. Børseth. — 24. februar. Det res. kap. i Førde pg. i Bjørgvin bd. c. th. A. J. Løvold. — 24. marts. Aremark sk. i Oslo bd. sjømandsp., fhv. sp. I. T. Aarseth. Det res. kap. i Berg pg. i Oslo bd. fhv. kateket H. N. H. Ording. Nedre Eiker sk. i Oslo bd. sp. i Borgund pg. i Bjørgvin bd. provst G. E. Barman. Øvre Stjørdal sk. i Nidaros bd. sp. i Herøy pg. i Haalogaland bd. J. Ø. Dietrichson. — 21. april. Østre Moland sk. i Agder bd. sp. i Øre pg. i Nidaros bd. O. Syse. Mandal sk. i Agder bd. fhv. tredjep., p. ved Pipervikens smaakirke i Kristiania G. Skagestad. Sp.emb. i Vor Frue kirkes mgh. i Trondhjem res. kap. i s. mgh. G. Jenssen. Kvernes sk. i Nidaros bd. sp. i Fjelberg pg. i Bjørgvin bd. E. Haaland. Orkedal sk. i Nidaros bd. sp. i Tingvoll pg. i s. bd. B. Høvem. Ofoten sk. i Haalogaland bd. sp. i Værøy pg. i s. bd. W. Krohn-Hansen. — 28. april. Et stiftskap. i Agder bd. c. th. J. F. Hovda. Brunlanes sk. i Oslo bd. sp. i Stord pg. i Bjørgvin bd. A. Fleischer. — 12. mai. Ibestad sk. i Haalogaland bd. ord. p. C. A. Borgersen. — 9. juni. Flesberg sk. i Oslo bd. sp. i Hitra pg. i Nidaros bd. A. T. T. Basberg. — 14. juli. Aalesund sk. i Bjørgvin bd. hjelpep. i Domkirkens mgh. i Bergen L. A. Frøyland. Kaldskap.

i Tinn pg. i Agder bd. stiftskap. i s. bd. H. Kaldor. Herdla sk. i Bjørgvin bd. c. th. B. G. Zachariassen. — 27. juli. Spydeberg sk. i Oslo bd. sp. i His pg. i Agder bd. C. H. Møller-Nielsen. Alstahaug sk. i Haalogaland bd. sp. i Froland pg. i Agder bd. K. Løken. — 4. august. Eidsvoll sk. i Oslo bd. sp. i Gol pg. i s. bd. provst G. K. Høyer. — 25. august. Stord sk. i Bjørgvin bd. ord. p. lektor A. Kordt-Olsen. Opdal sk. i Nidaros bd. sp. i Hammerfest pg. i Haalogaland bd. provst R. Blaker. — 15. september. Sp.emb. i Sagene mgh. i Kristiania res. kap. i s. mgh. J. H. Aarestrup. Skaatøy sk. i Agder bd. sp. i Aaseral pg. i s. bd. L. D. Zwilgmeyer. Aure sk. i Nidaros bd. sp. i Meløy pg. i Haalogaland bd. O. E. Flovik. — 29. september. Fjelberg sk. i Bjørgvin bd. ord. p. N. A. Thrap. Tingvoll sk. i Nidaros bd. fhv. sp. B. Janke. Herøy sk. i Haalogaland bd. ord. p. S. Skaarberg. Kaldskap. i Ullern pg. i Oslo bd. fhv. pers. kap., fhv. p. i Tøien smaakirke i Kristiania M. S. Hertzberg. — 20. oktober. Øvrebø sk. i Agder bd. res. kap. i Øvre Stjørdal pg. i Nidaros bd. E. Edwin. — 27. oktober. Hamar sp.- og domprovst-emb. sp. i Furnes pg. i Hamar bd. O. Riddervold-Olsen. — 10. november. Sp.emb. i Oslo mgh. i Kristiania res. kap. i Petrus mgh. sst. O. Hvalbye. Trøgstad sk. i Oslo bd. sp. i Sigdal pg. i s. bd. J. P. Kjølstad. Os sk. i Bjørgvin bd. sp. i Skudesnes pg. i Agder bd. K. B. Saure. — 25. november. Det res. kap. i Norderhov pg. i Oslo bd. sp. i Finnøy pg. i Agder bd. A. Haugerud. Sør-Aurdal sk. i Hamar bd. sp. i Sunndal pg. i Nidaros bd. J. Hveem. Øre sk. i Nidaros bd. ord. p. J. S. Wangberg. — 15. december. Øksnes sk. i Haalogaland bd. stiftskap. i s. bd. E. Lothe. — 22. december. Ramnes sk. i Oslo bd. sp. i Lunner pg. i Hamar bd. P. A. H. Stabell. Et stiftskap. i Bjørgvin bd. c. th. A. Lunde. Et stiftskap. i Haalogaland bd. c. th. N. Taraldset.

4. *Ordinationstillatelser.*

1921. 2. juli. C. th. N. A. Thrap for at bestyre ledige embeder i Oslo bd. C. th. S. Fjær for at virke som prest blandt landsungdommen, særlig i Kristiania. C. th. I. Børseth for at bestyre ledige embeder i Nidaros bd. C. th. J. S. Wangberg for at virke i Menighetsfakultetets tjeneste og derefter overgaa i geistlig virksomhet.

1922. 4. januar. C. th. P. M. Synnes for at bestyre ledige emb. i Haalogaland bd. — 3. februar. C. th. K. R. Kjelland for at virke i den Norske Israelsmissions tjeneste. — 16. juni. C. th. T. Lavik for at virke som hjelpeprest i Sem pg. i Oslo bd. C. th. R. J. Kvistad for at bestyre led. emb. i Bjørgvin bd. C. th. A. Storaas for at bestyre led. emb. i Haalogaland bd. — 22. juni. C. th. E. Laland for at bestyre led. emb. i Haalogaland bd. (samtidig utnævnt til stiftskap. i s. bd. fra 1. marts 23). Lektor P. Danielsen for at bestyre led. emb. C. th. E. A. Tobiassen for at bestyre led. emb. i Oslo bd. — 27. juli. C. th. J. A. Irgens til forstander for Bergens diakonissehjem.

5. *Nedlagt embede.*

1921. 26. oktober. Oddernes kaldskap. i Agder bd. nedlagt fra 31. december 1921.

Dissentere efter folketællingen 1920.

Landsdeler.	Romersk katolske.	Græsk katolske.	Utenl. evang. samf., reformerte m. fl.	Metodister.	Baptister.	Adventister.	Kvækere.	Lutherske frimenigheter.	Forskjellige frimissioner.	Forskjellige gjendøpersamfund.	Forskj. mindre dissentersamf. og dissentere uten nærmere angiv.	Uttraadt av statsk. uten nærmere oplysn.	Intet trossamfund.	Mormoner.	Mosaiske trossamfund.	Andre ikke kristne samfund.	Samlet antal dissentere.	Hjemmehørende folkemængde.
I. Riket	2612	372	567	11455	7214	1928	73	18204	2488	2031	4413	780	16999	464	1457	5	71062	2 649 775
II. Rikets bygder . .	680	205	341	3446	4869	926	40	12020	1049	973	1839	508	10374	142	188	4	37604	1 864 371
III. Rikets byer . . .	1932	167	226	8009	2345	1002	33	6184	1439	1058	2574	272	6625	322	1269	1	33458	785 404
IV. Bispedømmerne:																		
Oslo	1520	243	232	5940	2811	729	1	7156	693	1353	2402	464	8008	310	1032	3	32897	859 882
Hamar	73	31	35	232	457	107	0	544	39	82	102	39	881	12	26	1	2661	278 768
Agder	415	12	104	3200	1335	521	64	6908	1283	348	1208	143	3968	51	42	0	19602	449 175
Bjørgvin	331	8	99	1234	362	218	7	1021	167	128	214	85	1640	59	36	0	5609	410 268
Nidaros	136	20	42	475	810	147	1	315	152	113	106	15	770	27	300	0	3429	342 916
Haalogaland	137	58	55	374	1439	206	0	2260	154	7	381	34	1732	5	21	1	6864	308 766
	2612	372	567	11455	7214	1928	73	18204	2488	2031	4413	780	16999	464	1457	5	71062	2 649 775

DE NORSKE MISSIONER I 1922.

VED

A. OLSEN.

I. DET NORSKE MISSIONSSELSKAP.

a) *Hjemlandet.* Selskapet kunde i 1922 se tilbake paa en 80 aarig virksomhet. Hovedstyret sendte i den anledning ut et større 16 sidigt hefte, rikt illustrert. Det gir et kort, men klart overblik over selskapets arbeide gjennem de mange aar, og man faar et levende indtryk av, hvorledes det er vokset, og hvorledes Guds naade og velsignelse har fulgt det. —

Arbeidet har gaat sin jevne gang, og missionsvennerne har arbeidet trofast. Og naar man husker de daarlige økonomiske tider, aaret bar præg av, maa man si, det var mer end man kunde vente, naar aarets samlede indtægt utgjorde kr. 2 221 502.39. Utgifterne var kr. 2 242 863.96 Underbalancen blev saaledes kr. 21 361.57.

Foruten de ca. 1100 missionsforeninger, der er tilknyttet selskapet, arbeider der ca. 4000 kvindeforeninger, 130 ungdomsforeninger og ca. 800 barneforeninger. Der er i aarets løp avholdt en mængde missionsuker, stevner og fællesmøter m. m. Fire sommerskoler for Bibel- og missionsstudium blev holdt paa Voss, Rauma, Fredly og Danvik ungdomsskoler og samlet mange deltagere. I flere kredser er der avholdt emissær- og lederkurser. Kredsforsamlingerne holdtes under stor tilslutning i juni og juli. De emner, som behandledes var: 1) «Kredsmøter i generalforsamlingsaaret», 2) «Det lokale arbeide for vor mission inden de forskjellige foreninger og inden menigheten», 3) «Nutidsmissionens krav og dens gaver til menigheterne» og 4) som opbyggeligt emne: «Nødvendigheten av Guds aands kraft i vort missionsarbeide» (Sak. 4, 6). Missionscentraler er i aarets løp oprettet i Hamar, Kristiania og Trondhjem. Til disse er knyttet bokhandel, og til den i Hamar ogsaa en hyggelig, liten kafé. I Kristianssand er indkjøpt et hus til central.

Missionsskolen i Stavanger har været drevet med 2 avdelinger. Nederste avdeling har fulgt de offentlige gymnasiers program for græsklinjen (1. og 2. gymnasieklasse). Der var i disse 2 avdelinger 25 elever. Forstander var pastor H. Smith og medlærere presterne E. Amdahl, A. Jakobsen og missionsprest E. Birkeli. Desuten har en del lektorer ved byens offentlige høiere skoler været timelærere.

Missionsskolen for kvinder i Kristiania avsluttet sit første 2-aarige kursus med eksamen i juni, og 17. septbr. blev de 6 elever indviet til missionstjenesten i Gamle Akers kirke av biskop Lunde. Efter sommerferien begyndte nyt kursus med 14 elever. Foruten forstanderinden, frk. Elvine Olsen, har presterne Freihow og Schreiner m. fl. været lærere.

Bibelskolen i Trondhjem avholdt sit 4. kursus i januar—april og var søkt av 29 elever. Høstkurset maatte indstilles, da der meldte sig saa faa. Foruten bestyreren pastor Stene var missionsprest Osvik fast lærer. Desuten hadde man en del timelærere. Sørlandets bibelskole i Kristianssand begyndte sit 2. kursus 18. januar med missionsprest H. K. Leisegang som bestyrer og missionsprest Mørland som medlærer. Der var kun 16 elever. Skolens averterte høstkursus maatte indstilles grundet liten tilslutning.

Den 30. april blev et mindesmerke avsløret paa tilsynsmand doktor Chr. Borchgrevinks grav paa Vestre Gravlund, hvor sogneprest A. Gundersen holdt mindetalen. Ved Parisermissionsselskapets 100 aars jubilæum (4. novbr.) lot selskapet sig representere ved missionsprest Mørland. I oktober ansattes missionsprest A. Olsen som selskapets hjemmesekretær.

Inden missionspersonalet herhjemme er de ældre missionsprester J. Smith, B. Svendsen og S. Wetterstad avgaat ved døden — og under ophold i Frankrige med Madagaskar som maal — den unge missionsprest O. Thorbjørnsen. Og 28. oktober led selskapet det smertelige tap at miste sin generalsekretær dr. Jørg. E. Nilssen. Samme dag blev den assisterende sekretær, pastor Einar Amdahl konstituert i hans stilling.

Av mere kjendte missionsvenner er følgende gaat bort: Ole Bjerga i Skudesneshavn (varm arbeider og et «levende missionsleksikon»), kjøbmand Ludvig Holm i Arendal (bestyrelsesmedlem i 30 aar), proprietær P. von Møller i Gøteborg (gav 1885 kr. 200 000 til pensionsfond for missionærer), vaisenhusbestyrer G. Baardsen i Stavanger (medlem av kredsstyre og hovedstyre), sogneprest E. Hjelvik i Ramnes (1892-94 bestyrer av hjemmet for missionærers barn og lærer ved Missionsskolen), pastor H. O. Helmers (kredssekretær i Drammen 1912-22) og kammerherre Wedel-Jarlsberg paa Sem (han og frue stillet gaarden Berg til raadighet til sommerbolig for missionærene).

b) *Natal og Zululand.* Aaret 1922 nævnes som et «middelsaar». Der blev ialt døpt 736, noget mindre end foregaaende aar. Indtægterne inden menigheterne var ogsaa litt mindre. Derimot har skolearbeidet staat sig bedre, og ved aarets utgang var der 400 flere elever. Og der synes være tegn paa fremgang og indre vekst i menigheterne deri, at der har været mere søkning til kirkerne og nadverbordet. Fra enkelte stationer som Umbonambi karakteriseres aaret som et «kronaar», hvad døpte, konfirmerte og indtægter m. m. angaar — ja der har «ikke været et slikt aar, siden missionens begyndelse.» Ogsaa fra Ekombe lyder god melding. Men saa er der andre stationer, der melder om, at «folket er trægt», og at der er liten fremgang. Menighetslemmernes antal i hele missionen var 9556. Der er 10 indfødte prester, 131 andre arbeidere, 117 skoler med 2522 elever. Siden missionens begyndelse er døpt 15 459.

Hjem fra denne missionsmark reiste missionspresterne G. Bovim, P. B. Dahle og L. Aadnesgaard med familier. Ut reiste missionspresterne O. Aadnesgaard og J. Kjelvei med familier efter en hviletid, og som nye arbeidere missionsprest Follesø og frk.ne Eriksen og Moe.

Baade preste-, evangelist- og lærerskolen har været igang. De drives som bekjendt sammen med Svenska Kyrkans Mission og Berlinermissionen. Paa barnehjemmet for missionærernes barn i Durban har der været optil 16 barn. Der er oprettet en ny liten industriskole paa Eshowe med 7 piker under frk. Kyviks ledelse. Paa samme sted er ogsaa et pikehjem med ca. 20 piker, der ledes av frk. Knudsen, og et guttehjem. I Eshowe distrikt blev bygget 2 nye forsamlingshuser.

I flere stationsdistrikter som Empangeni, Eotimati og Ungoye synes sekter at gripe adskillig forstyrrende ind i arbeidet. Der nævnes «Syvende dags hellige», «Israeliterne», «Nazaræerne» og «Guds hellige fra Korinth». Enkelte betegner daaben som «dyrets merke», andre har som særmerke gjendaab, antieuropæisme og en bokstavelig overholdelse av jødiske skikker.

Missionsprest Eriksen har, foruten at styre arbeidet i Durban, arbeidet i fængslet, blandt de norske i Marburg og indierne i Seaview. Den norske menighet i Durban — tidligere betjent av en av missionærerne — har nu faat sin egen prest (Ravn) og har overtat missionens prestegaard. Enkefru missionsprest Gundersen er død. Missionsmarkens tilsynsmand er missionsprest M. Titlestad.

c) *Vest-Madagaskar.* Fra de fleste steder av denne mark meldes om gode arbeidsmuligheter. Dog har de «daarlige tider» lagt adskillige hindringer i veien for deltagelse i møterne og ydelse til menighetsarbeidet. Og da der har været mangel paa missionærer, indfødte prester og evangelister, har «mulighetene» ikke blit utnyttet, som de burde. Statistikken viser dog fremgang, hvad døpte, konfirmerte og nadverdgjester angaar. Menigheterne og søndagsskolernes tal er ogsaa vokset. Derimot har der været litt nedgang i det samlede selvhjælpsbidrag. I aarets løp døptes 479 (360 i 1921). Der er 7 hovedstationer med 93 menigheter og 4828 menighetslemmer, 13 indfødte prester og 115 arbeidere, 89 søndagsskoler med 2125 elever. Paa det lille spedalskehjem ved Morondava har der været 19 syke. To evangelistkurser har været igang, et i Morondava for de nordlige stationer og et i Tulear for de sydlige. Der blev bygget nyt stationshus i Manja. Byen Ambohibè, hvor der var station, blev flyttet til et sted ca. 1½ dagsreise længer syd, Morombe, hvor havneforholdene er bedre. Missionsprest Haaland maatte begynde flytningen av missionens huse samt bygge hus for den kommende kvindelige missionær. Stationen heter nu Morombe.

Hjem fra denne mark reiste missionspresterne A. Østbye og O. Kopreitan med fruer. Ut reiste de ældre arbeidere, fru Fagereng og missionsprest T. Nome, og som ny missionsprest E. Fagereng. Desuten blev frk. S. Nilsen flyttet ned fra Indlandet grundet arbeidermangelen.

d) *Madagaskars indland, Bara og Østkysten.* Paa denne vor største mark har der været en del vanskeligheter baade indad og utad, men aaret kan i det hele sies at ha været et godt arbeidsaar. Baade det franske centralstyre og de lokale administratører har vist velvilje mot missionen paa enkelte undtagelser nær. Saaledes synes chefen for undervisningsdepartementet (Renel) nærmest at være en fiende av mission og kristendom, og det kan visselig tilskrives ham, at det fremdeles er forbudt at undervise i læsning i søndagsskolerne, der holdes i kirkerne. Dette vil man forstaa er en stor hindring for arbeidet, men de forskjellige protestantiske selskaper arbeider kraftig for at faa en forandring heri. Med den dygtige og virksomme prest, Rajaona paa Antsirabe, har der været vanskeligheter, idet han ikke har villet indordne sig og sit arbeide under vor gassiske kirkes organisation. Og han har vist sig som en selvraadig og vanskelig mand og faat prestegjeldskomiteen med paa at gjøre obstruktion. Han blev suspendert, men bad om naade, fik fortsætte, men resultatet blev det samme.

De paa øen virkende 7 protestantiske missionsselskapers fælleskomite har hat møte hver sidste fredag i maaneden, foruten en del ekstraordinære møter, naar forholdene krævet det. Denne komite har stor betydning, idet man kan optræ fælles i saker likeoverfor styrelsen. I slutningen av aaret var en «fælles-luthersk specialkomite» samlet i Tananarive til gjennemgaaelse av forslag til nyt kirkeritual. Og der opnaaddes fuld enighet om spørsmaalet, efter litt firing fra alle kanter.

Dyrtiden derute har igrunden forværret sig, og franc'en har jo hat ringe værd. Fra katolikernes side har der paa flere steder, t. eks. Antanifotsy og Fandriana, været ikke liten propaganda. De tilbyr vore kristne og menighetsarbeidere saa og saa mange penger, bare de vil skifte tro. En menighetsforstander blev saaledes budt ca. 100 kr. og nye klær fra top til taa, men han bet ikke paa den krok.

Hjem fra denne missionsmark reiste missionspresterne Hodnefjeld og Nikolaisen med familier, fru Ragnh. Andreassen, frøknerne Blom, Njerve og Stafseth. Ut er reist den ældre arbeider missionsprest Robertstad og frue, og av nye: missionspresterne Endresen, Fykse, Danielsen, Knutsen-Øi, Hegdal og Lister samt frk. Tjomsland. Dette hjalp en del paa de senere aars skrikende missionærnød, især fik alle gamle stationer paa Østkysten hver sin missionær. Men fremdeles er der adskillig mangel i Indlandet. Selvhjælpsarbeidet er omtr. som i 1921. Der er indsamlet litt over 150 000 frcs. i menigheterne.

Trykkeriet i Tananarive har beskjeftiget 15-25 mand. Det ledes med stor dygtighet av Ths. Jørgensen. En hel del bøker er trykt, og menighetsbladet «Mpamangy» (besøkeren) utgaar i 2250 ekspl. Presteskolen paa Ivory er delt i 3 fortløpende klasser med 30, 18 og 21 studerende. Bestyrer er missionsprest Horne. Desuten er der 3 indfødte prester som lærere. Katekistskolen paa Masinandraina har hat 34 elever. Normalskolen, Antsirabe, var delt i 4 klasser med tilsamen 111 elever. 11 kandidater stod til sidste statseksamens 1. avdeling (den teoret. del), og til 2. avdeling (den praktiske) stod 13 til eksamen. Bestyrer var pastor Büchsenschütz. Skolen for voksne piker paa Ivoryatsimo hadde optil 34 elever. Bestyrerinde frk. Madsen.

Paa hospitalet, Antsirabe, var ansat 1 indfødt læge, 2 norske og 6 indfødte sykepleiersker. Der har været 10 829 konsultationer og 596 indlagte patienter. Paa spedalskehjemmet, Mangarano, er 3 norske diakonisser og 786 spedalske. Av disse er 575 kristne. 48 er døpt i aarets løp og 14 konfirmerte. Paa barnehjemmet for de spedalskes friske barn var 54.

I aarets løp er paa hele missionsmarken døpt 5550. Der er 25 hovedstationer med 896 menigheter og 81 186 menighetslemmer, 106 indfødte prester og 950 arbeidere, 875 søndagsskoler med 25 868 elever. Siden missionens begyndelse er døpt 184 339. Tilsynsmand er missionsprest Bjertnæs.

e) *Hunan* i Kina. Tilsynsmand Gotteberg sier, at «aaret 1922 har været et mer end almindelig stridt arbeidsaar. Missionærerne har stadig hat en følelse av, at der blev arbeidet over evne, og de var derfor taknemmelige over, at de kom vel igjennem». I politisk henseende har der været uro i Kina. Provinsen Hunan, hvor selskapet driver mission, synes være den eneste provins, der har gjort noget fremskridt, hvad provinsstyre angaar. Der er for første gang i Kinas historie en civilguvernør valgt av folket. Det er general Chao Heng-ti, og det nye provinsstyre blev helt etablert. Hunan stod helt uavhængig av centralregjeringen i Peking og styres efter egne love. Naar det saa engang blir ro og orden, er det meningen, at Hunan skal slutte sig til centralregjeringen. Ellers har det været en tung og trist tid i provinsen, idet hungersnød har hjemsøkt den, og en mængde mennesker døde dag efter dag av sult. Og de økonomiske forhold var slette, og priserne steg paa alt. Valutaen hadde bedret sig en del.

Verdens kristelige studenterbevægelse holdt, som det vil erindres, sin konferance i Peking, hvor der møtte representanter for 30—40 lande. Denne vakte de radikale, ikke kristne studenter til aktion. Som protest mot den kristne studenterkongres, blev der dannet et forbund «det ukristelige studenterforbund». Det utgav sit eget organ med den engelske undertitel «The pioneer», som spredtes til alle høiere skoler. Der holdtes møter og processioner i gaterne, og der spredtes ophidsende literatur. Bevægelsen er altsaa en anti-kristelig propaganda og synes at staa i forbindelse med ungsocialisme og bolsjevisme. Den syntes dog ved aarets slutning at være paa retur, og mange kinesere forstaar, at kristendommen kan ikke undværes.

Arbeidet har ellers gaat godt, og «der er betydelig varme og gudhengivenhet blandt kristenflokken». Kirken i Changsha er nu alt forliten. Der maa bygges snarest. Tomt blev allerede kjøpt 1918. Under høstmøtet i Tafuping blev den nybyggede kirke der indviet. 2 indfødte blev sidste aar ordinert til prester. Der er i aarets løp døpt 980, og antallet av menighetslemmer var 6936 i 73 menigheter. Der er 7 indfødte ordinerte prester og 117 andre arbeidere. Ialt er døpt 9167 siden missionens begyndelse. I skolearbeidet maatte der gjøres en del indskrænkninger grundet økonomiske vanskeligheter. Trods dette var der flere elever end tidligere, nemlig 3242. Paa flere steder har man forsøkt at naa den studerende ungdom paa statsskolerne, og det har lykkes at samle mange til bibelklasser, især i Changsha. Læger og sykepleiersker har hat et travelt aar paa hospitalerne, grundet sykdom og dyrtid samt mangel paa tilstrækkelig kinesisk hjælp. Yiyang hospital har faat en hjælpelæge, dr. Hsieh. Han har gjennemgaat missionens middelskole og har studert medicin ved Siang-Ya Medical College i Changsha. Ved hospitalerne i Changsha og Taohwalun har der været indlagt 1268 patienter i 19 859 liggedage, og ved poliklinikerne i forbindelse med hospitalerne behandledes 7120 nye og 8406 gamle patienter. Samlet antal enkeltpersoner behandlet utenfor hospitalerne 16 110. Og ved poliklinikerne i Ningsiang og Sinhwa var der behandlet 3714 nye og 6809 gamle patienter. Der er utdelt til hungerslidende gjennem vor mission (fra Amerika, Norge og Kina) over 105 000 dollars.

I anledning den tidligere tilsynsmand doktor Nilssens bortgang blev mindegudstjenester holdt paa hovedstationerne. Søndag 17. septbr. blev grundstenen for det fælles Lutherske College i Central-Kina nedlagt paa Taohwalun. Dette vil sikkerlig, naar det kommer igang, binde de lutherske missioner mere sammen og bli til stor velsignelse for den kinesisk-lutherske kirke.

Hjem fra missionsmarken kom missionspresterne Nøkling, Meyer og Smebye med familier samt frk. Kvam. Ut reiste de tidligere arbeidere: Diakon Havstad med familie, frøknerne Dalland, Flatla, Indrebø og Asheim og som ny frk. Eggen (Gjønnes's forlovede).

Reichelts buddhistmission. Denne er en selvstændig missionsvirksomhet, der ikke hører under Det Norske Missionsselskap. Selskapet danner dog som en slags komite for den og mottar og forsender de indkomne gaver. Fra Sverige og Danmark har man lovet at støtte den. Reichelt reiste hjemme i Norge og talte den vordende missions sak og samlet midler. I 1922 indkom kr. 13 567,77. Paa enkelte steder er der dannet foreninger.

Om dens virksomhet i Kina er der naturligvis endda ikke noget synderligt at si, da Reichelt, ledsaget av sin nye unge hjælper Notto Telle, først mot slutten av aaret naadde Kina. Kun kan nævnes, at han har begyndt arbeide i Nanking, hvor han har leiet et lokale. Der satte han «korsmerket over lotusblomsten og vilde paa den maate betegne, at det bedste i buddhismen skal møtes med evangeliet og belyses av korset og Lammet». Ved julefesten hadde han den glæde at ha alle nulevende medlemmer av det stiftede broderskap tilstede og en ny. I lokalet fins læseværelse, mottagelsesrum og en liten helligdom.

Sudanmissionen. Denne mission blev under det Norske Missionsselskaps generalforsamling 1921 i Fredriksstad tilsluttet selskapet under dets administration. Den tidligere komite for Sudanmissionen er pengeindsamlingskomite. Formand er sogneprest Wisløff og sekretær E. Imset. Nogen endelig avgjørelse om arbeidsmark fandt ikke sted i 1922, men der førtes adskillig korrespondance om det. Herhjemme har missionær K. Flatland virket for missionen, og 3-4 unge utdannes med Sudan for øie. Der var ca. 45 foreninger, der arbeidet for missionen, og indtægten var kr. 38 879,35.

Det Norske Missionsselskaps aarsberetning for 1922. «Norsk Missionstidende» (kr. 3,00 pr. aar). «Kamp og Seir» (kr. 6,00 pr. aar).

II. DET NORSK LUTHERSKE KINAMISSIONSFORBUND.

a) *Hjemlandet.* Arbeidet herhjemme har gaat godt i det forløpne aar. En hel del bibelkurser og stevner har været avholdt paa forskjellige kanter av landet under stor tilslutning. Likeledes har der paa enkelte steder (t. eks. Aalesund) været holdt kurser for foreningsledere og arbeidere samt en hel del offeruker. Av missionssommerkurser hadde man 6, og 6 skoler har været i virksomhet, nemlig: Missions-, bibel- og ungdomsskolerne paa Fjeldhaug, ungdomsskolerne paa Rødde, Nærbø og Kvaas med tilsammen 3-400 elever. Flere av disse sluttet sine kurser i april og optok nye elever i septbr.—oktbr. Stavanger kredsstyre oprettet i november en bokhandel i Stavanger. Fra de forskjellige kredser i landet lyder efterretningerne gjennemgaaende glædelig. Fra flere lyder det, at «foreningsantallet er øket», «interessen er tiltat», «at missionen er i glædelig vekst» o. s. v. Fra et par kredser nævnes, at der har været «litt stigning» i indtægterne, men de fleste melder: «Indtægterne gaat litt ned.» Og det er jo noget omtrent alle selskaper maa erfare i disse økonomisk vanskelige tider.

Fra januar 1922 utkom «Kineseren», selskapets organ, i stort 6 spaltet format, og tingernes tal øket. Foreningernes antal, der er tilknyttet Kinamissionsforbundet, kan anslaaes til ca. 2650. Fællesstyret hadde 21 arbeidere i virksomhet. 12 av disse reiste over 6 mdr. om aaret, resten mindre. Der var ca. 160 kredsemissærer, der dog ikke hadde mer end 6-7 mdr.s aarlig virksomhet, flere ned til et par mdr. Blandt denne missions mere kjendte venner, der er vandret bort, kan nævnes H. Holme, Holmedal.

Indtægterne var i 1922 kr. 1 055 000,00 eller 27 000,00 mindre end i 1921. Utgifterne kr. 1 040 000,00; ca. kr. 113 000,00 mindre end foregaaende aar.

b) *Honan og Hupeh* i Kina. Fra de forskjellige stationers beretninger «gaar en forhaabningsfuld tone», trods de mange hindringer for arbeidet: Lovløshet, røvervæsen, pengemangel — og likegyldighet hos mængden av folket. Og menigheterne vokser og modnes, selv om ikke tallet økes saa meget. Ydeevnen er i jevn opgang, idet der er en stigning paa 10 %. Desuten har enkelte kristenflokker bygd skole- eller forsamlingshus selv.

Aaret har dog været tungt og prøvsomt for flere stationer paa denne mark. Paa enkelte steder har arbeidet været omtrent umuliggjort, grundet røvernes herjinger. Man vil erindre, at røverne i juni tok Lushan, hvor Forbundet har station, efter at byen hadde været indesluttet over 1 maaned. Stationen blev delvis ødelagt. Pikeskolen, gutteskolen og huset, der benyttes til kirke, staar, men er mer eller mindre beskadiget. Missionærerne Fredriksen, Karstad og frk. Staurseth mistet alle sine eiendele. (Karstads var paa den tid borte fra stationen). Fredriksens — og især frk. Staurseth, der i flere dage maatte følge røverne, før hun blev fri — led meget ondt. Paa stationen Fanghsien blev der røvet noget fra missionær Nordhaug, men stationen var uskadt. Nanyang, hvor Mjelde og frue samt Ørstavik var, blev tat av røverne 23. novbr., men saavidt vites led ikke stationen eller missionærerne noget. Ellers har omtrent hvert stationsdistrikt været hjemsøkt av røverplagen. Dog, trods alt dette har arbeidet gaat bra frem.

Fra bibelskolen for mænd uteksaminertes 14 elever, der sattes i arbeide under ældre evangelister, fordelt i 3 partier. Skolen ledes av missionær Fleisje. Nye elever er igjen optat, og det later til, at de arbeider energisk, idet bestyreren har været nødt til at formane dem til at «økonomisere med sine kræfter for ikke at ta skade av overarbeide». Hvad ellers skolearbeidet angaar, saa er der en del fremgang, men flere stationer mangler høiere skoler. Lærerindeskolen, der er et nyt tiltak, ledes av frk. Hovden. Bibel- og ungdomsskolen for kvinder, der styres av frk. Ohrset, synes at gaa godt. Arbeidsskolen har faat egne lokaler, og blindeskolen er i god gjænge. Evangelistkursus er i virksomhet paa Si-kwan, i nærheten av Laohokow, overtat av C. I. M. Der har været 30-40 elever med missionærerne Karstad og Tveit som lærere. De fleste blev sat i arbeide i mai-juni.

Den i Forbundet saa almindelige «teltmission» blev hemmet endel ved røvernes herjinger. Man fik 2 nye telter og har bestilt 2 til. Missionærerne Lie og Straume har kjøpt en baat og indredet den til evangelistgjerning langs Hanfloden og dens bifloder, da den er farbar 50 norske mil. Siden doktor Frøyland blev dræpt 1914, har missionen ingen læge hat. —

Hjem fra missionsmarken reiste missionærerne Tiltnes og Tveit med fruer, Andestad og frøknerne Monsen, Solem, Solemdal og Villanger. Ut er reist den ældre arbeider missionær Samset med familie, diakon Bjørn Gard, hans forlovede frk. Sigrid Ur, frk. Kile (Straumes forlovede) og frk. Nes.

Paa Forbundets mark er 12 hovedstationer og 53 utstationer med 2144 kristne og 1511 katekumener. Der er døpt 256 i aarets løp. De indfødte arbeideres tal er 203. I skolerne er 1589 elever. Tilsynsmand er missionær Mjelde.

Organ: «Kineseren» (kr. 5,00 pr. aar).

III. SANTALMISSIONEN.

a) *Hjemlandet.* Denne mission understøttes, som bekjendt, baade med arbeidere og midler fra Norge, Danmark og Amerika. Der er i 1922 utført et energisk og kraftigt arbeide for missionen i vort land, og flere og flere venner vindes for den. En hel del stevner, offeruker og kredsmøter har under god tilslutning været avholdt rundt omkring i vort land. I Bodø hadde Santalmissionen sammen med Kinamissionsforbundet en bibel- og missionsuke, og i Trondhjem holdtes i begyndelsen av aaret et missionskursus. 2 av kredsene har faat nye kredssekretærer, nemlig Bergens kreds, hvor Halvor Hodne er ansat, og Østfold kreds, hvor Johan Helgesen er ansat. Paa enkelte steder er man begyndt at samle bidrag til mindesten paa Skrefsruds grav.

Santalmissionen aapnet 1. mai en bok- og papirhandel i «Santalgaarden», Holbergs plads 7, Kristiania. Pastor Barratts villa «Utsigten» paa Nordstrand blev indkjøpt til hvilehjem for missionærer. Det er en stor 3-etages bygning, og prisen var kr. 80 000. Der findes vel omkring et par tusen foreninger i vort land, og av barneforeninger er der godt og vel 500. Man har utgit en god, praktisk haandbok, «Barnearbeidet i missionen», ved Anna Jensen og Sigrid Løken.

Av mere kjendte venner av denne mission, der er vandret bort, kan nævnes: bygmester B. N. Kjæverud paa Hamar (foreningens formand der fra stiftelsen 1890 til sin død), slagter Johs. Elvsveen paa Hamar (kasserer nogen aar i foreningen), Annfinn Fosse i Sogn (medlem og kasserer av fællesforeningens styre), postmester H. Hansen (Santalmissionens første kasserer 1876-1912), klokker Ingebrigt Qvam i Trondhjem (mangeaarig interessert arbeider) og stiftsprost Gustav Jensen (medlem av centralkomiteen i 24 aar).

Paa Det Norske Missionsselskaps skole i Stavanger utdannes 2 elever, Gimnes og Hallen, for Santalmissionens regning. Indtægten i Norge var kr. 440 274,04.

b) *Santalistan med Assam.* Av begivenheter kan nævnes, at missionsmarken for første gang i missionens historie blev inspicert av landsstyrets formand, overlærer Høeg. Og de kristne og missionærerne satte naturligvis stor pris paa dette besøk, der strakte sig ind i det nye aar (1923).

En anden vigtig begivenhet var det arbeide, der blev begyndt blandt de spedalske, og hvortil den danske ingeniør Eli Bøgh følte Guds sterke og ufraviselige kald. Han fandt et udmerket sted, Saloha, der i alle retninger egnet sig ypperlig til anlæg av en spedalskby. Og han maalte op og laget tegninger og ordnet med styrelsen angaaende anlægget, og regjeringen stillet landomraadet til disposition. Dets endelige godkjendelse kom mot aarets slutning, og den formelle landoverdragelse blev da avsluttet. Bøgh tok fat i mars, men det meste av aaret gik med til forberedelser. Det lykkedes ham dog ved aarets slutning at faa 2 huser færdigbygget, og 32 spedalske var allerede mottat. Flere av dem maa bo i løvhytter til en begyndelse. 6 blev døpt i aaret. Mange spedalske maa endnu avvises. Inden det omraade, hvor missionen arbeider, sies at være 15 500 spedalske. Regjeringen har lovet at støtte dette arbeide med 10 a 20 000 rupees.

En ny kirke, der rummer ca. 700, blev indviet i slutningen av aaret i Rantzaupur. Man har faat oprettet et barnehjem i Koroya med 22 forældreløse barn i skolealderen og moderløse spædbarn. Der opføres en ny bygning for de sidste. Hjemmet bestyrtes av fru Nielsen og frk. Diesen. Pikeskolen i Maharo har hat 220 elever og gutteskolen i Kaerabani over 200. Industriskole og bibelskole har ogsaa været i virksomhet.

Missionsarbeidet rundt omkring paa de forskjellige stationer synes at ha gaat sin jevne gang, og flere er her og der indlemmet i menigheten. Paa Kaerabani trænges en ny kirke, da den nuværende er altfor liten. En større konfirmation fandt sted der 26. mars, da 32 gutter blev konfirmert. Pastor Kampp har, efter de erfaringer, han har gjort paa Tilibani, arbeidet meget med tanken om at faa missionsarbeide igang blandt bengalerne. Og aarets konferens bestemte, at han skal bruke halvdelen av sin tid og sine kræfter blandt disse. Der bor nemlig inden missionens omraade et stort antal mennesker av andre racer end santalerne, især bengaler. Han kommer hjem (1923) for at fremlægge sine planer om dette arbeide.

Hospitals- og lægearbeidet har været igang i Dumka og Benagaria under doktor Bøgh og doktor Christine Larsen. Paa det sidste sted har man nu faat store prægtige og lyse arbeidsrum og det nødvendige inventar. Doktor Christine Larsen indgik i slutningen av aaret egteskap med missionsprest Bodding. Tehaven i Assam er overtat av Oluf Eie som bestyrer.

Der var 28 europæiske arbeidere — foruten deres hustruer, 3 læger, 9 indfødte prester, 87 lærere og 250 andre arbeidere. De kristnes tal var ca. 22,000.

Hjem fra missionsmarken er reist missionsprest Johs. Gausdal og frue og tilbake er vendt missionsprest J. Ofstad og frue. Desuten er utreist en ny arbeider, frk Asta Opsahl.

Organ «Santalen» (kr. 3,00 pr. aar).

IV. SCHREUDERMISSIONEN.

a) Hjemlandet. Denne missionsgren støttes ogsaa fra Amerika. Efter missionspresterne Johs. Astrups og O. Norgaards virksomhet herhjemme kan det visst sies, at interessen for denne mission er øket, og indtægterne er steget en del. Indtægten i Norge utgjorde kr. 64,015,80 — det høieste beløp, man nogensinde har naadd. Det har dog ikke været tilstrækkelig, idet utsendelse av missionærer og administrationen herhjemme har faldt adskillig kostbar. I landet er 9 fast organiserte kredser.

Kristiania og omegns kreds arrangerte et vellykket missionsstevne i Asker 25. juni. Aarets største begivenhet herhjemme var landsmøtet i Kristiania 6.—8. okt. Tilslutningen var god. En hel række foreninger hadde sendt deputerte, og flere prester møtte. Man behandlet forslag til nye statuter for Schreudermissionen. Disse danner paa en maate slutstenen paa det organisationsarbeide, som i de sidste aar har været drevet for missionen. Og de trækker op linjerne for kredsernes organisation og arbeider, men kun de store linjer. Assessor Næss holdt foredrag om «Optagelse av forhandling med det Norske Missionsselskap om en sammenslutning av Schreudermissionen med dette.» Taleren var stemt for det og mente, at enten kunde Schreudermissionen gaa helt ind i selskapets Zulumission, eller den kunde tilknyttes det i likhet med Sudanmissionen. Der var gode og saklige indlæg baade for og imot. Man kom dog til det resultat, at det bedre vilde fremme missionens sak, om Schreudermissionen fortsatte som egen mission, og fattet følgende resolution: «Landsmøtet finder ikke nu tiden inde til at opta forhandling om en sammenslutning mellem Schreudermissionen og det Norske Missionsselskaps Zulumission.» Hovedstyret ønsket i den forbindelse at uttale, at Schreudermissionen arbeider i den bedste forstaaelse og i det mest broderlige og venskapelige forhold til det Norske Missionsselskap. Paa landsmøtet holdt desuten pastor G. Dietrichson foredrag om: «Hvorledes kan vi bedst fremme Schreudermissionen.» Sekretær Chr. Dons blev git titelen «generalsekretær». Formand er sogneprest E. Diesen.

De 2 avdøde biskoper J. Tandberg og G. Dietrichson var knyttet til denne mission. Tandberg var fra 1905 medlem av hovedkomiteen og fra 1913-21 dens formand. Dietrichson var formand i underkomiteen paa Hamar.

b) Zululand. Arbeidet gik bra paa de 4 hovedstationer, og ikke saa smaa flokker blev ved daapen optat i menigheterne. Saaledes blev der $^{25}/_{6}$ døpt 25 paa Biyela. Den største menighet er paa Untunjambili, hvor der nu er ca. 2500 kristne. I hele missionen kan nu menighetslemmernes tal sættes til ca. 6200. Pastor H. Astrup, der var missionens egentlige leder, har drevet preste- og evangelistskole. Der er 5 pike- og 5 guttehjem. Pastor K. Norgaard flyttet til bistationen Halambu, og med den, kan det sies, at en 5. hovedstation er aapnet.

Arbeidet har dog været hindret av mangel paa midler. Der er trang til utvidelse og bedre organisation. Flere stationer kunde trænge at bebygges bedre eller bli reparert. Paa Biyela trænges saart et stationshus. Missionærerne har heller ikke faat sin fulde løn. Og det missionshospital, som pastor Johs. Astrup sendte et varmt oprop ut om at maatte faa, og hvortil en del midler begyndte at komme ind, lar vente paa sig. Den utkomne søster Aasne Kvaale har dog allerede gjort et godt arbeide blandt syke og forkomne. Menigheten paa Untunjambili besluttet mot slutten av aaret av egen drift, at hver kristen mand skal betale et fast aarlig beløp av 10 sh. i menighetspenger. Til det økonomiske tryk kom tørke og uaar.

Pastor Faye fratraadte som arbeider efter eget ønske 1. juli. En indfødt (Abiathar Zulu) blev 12. febr. paa Entumeni ordinert til prest. Ut til missionsmarken reiste de ældre arbeidere O. S. Norgaard og frue samt en ny arbeider, søster Aasne Kvaale.

Organ «Zuluvennen» (kr. 2,00 pr. aar).

V. DEN NORSKE ISRAELSMISSION.

a) Hjemlandet. Om Israelsmissionens arbeide her hjemme er ikke meget at si. Den arbeider trofast og jevnt uten større foranstaltninger og har ikke faa venner. Men arbeidet blandt Israel burde vinde større tilslutning. Pastor Hexeberg har, naar tiden har tillatt det, reist adskillig og talt missionens sak. Søster Sofie Bjørvik har arbeidet blandt jøderne i Kristiania og avlagt mange besøk i deres hjem. Ogsaa for Israelsmissionen var stiftsprost Gustav Jensens bortgang et tap. Han var efter professor Casparis død i en lang aarrække centralkomiteens formand og senere æresmedlem i landsstyret. Saavidt sees var indtægterne i 1922 kr. 75 400,55. Desuten en del til hjemmearbeidet i Kristiania.

b) *Galatz og Budapest.* Det forløpne aar har staat under nydannelsernes og arbeidsutvidelsernes tegn. I Galatz har frk. Anniksdal og søster Olga Olausen arbeidet, efter at pastor Gisle Johnson flyttet til Budapest for at begynde virksomhet der. En gruppe jøder samles jevnlig om aftenen til bibellæsning og samtaler, og nogen kommer hver aften. Og elles har der været mange jøder paa besøk. Søster Margit (kom hjem 1922) og senere søster Olga har tat sig meget av syke og fattige. Sekretæren pastor Hexeberg var i Galatz i paasken. Han, damerne, barneskolens direktrice, frk. Olimpiade, og regnelærer Paulescu blev enige om at omlægge skolen til en handelsskole fra høsten. I august begyndte man indskrivningen av elever. Tilstrømningen av barn var stor. Der kom saa mange indmeldelser, at man maatte gaa igang med en parallelklasse. Der blev 4 klasser med tilsammen 164 elever. Hver klasse har 3 t. religion pr. uke, mere tillater ikke ministeriet. Man har rumænske lærerkræfter undtagen i tysk, hvortil man har en østerriksk lærerinde. Hexeberg traf i Galatz sammen med jøden Michael Glückmann, der sommeren efter blev færdig med sin utdannelse paa Robert College i Konstantinopel. Han skal faa en del yderligere utdannelse for saa at begynde som jødemissionær.

Til *Budapest,* hvor den norske Israelsmission for mange aar siden hadde virksomhet, blev pastor Gisle Johnson overflyttet. Der bor ca. 250 000 jøder. Johnson med sin lange og rike 20-aarige erfaring som jødemissionær kom snart ind i arbeidet og vandt venner baade blandt ungarer og jøder. Allerede ved midten av februar lykkedes det ham at faa samlet en mindre kreds av jøder og jødekristne til regelmæssige møter i metodisternes saakaldte «lille sal». Der møtte 15-30 fra forskjellige kredser. Ved siden herav har han hat private bibeltimer og samtaler omtrent hver dag samt andre møter for jøder av de høiere klasser i den lutherske skoles festsal. Johnson har ogsaa foretat hyppige foredragsreiser og besøk til andre steder i Ungarn. Der blev av ham døpt 4 jøder. 26. april stiftet han en liten jødekristelig forening paa 5 modne, prøvede mænd. Pastor Hexeberg var der 2 ganger i aarets løp. Sidste gang fik han og Johnson kjøpt en eiendom (Gyramat-utca 14), 15 min. fra centrum, paa 3 etager med store, rummelige værelser, plads til missionæren og familie, en assistent og sykepleierske. Der er en sidebygning, der let lar sig indrede som forsamlingssal. Nævnes kan det tilsidst, at pastor Gisle Johnson 28. novbr. indgik egteskap med frk. Martha Janko, Budapest, datter av en ungarsk luthersk prest.

Organ: «Missionsblad for Israel» (kr. 4,00 pr. aar).

VI. LÆRERINDENES MISSIONSFORBUND.

Dette kunde i 1922 feire sin 20-aarige bestaaen, idet det begyndte 1902. Det blev erindret 8.-11. juli, da Forbundet hadde sit 5. landsmøte og 20-aarsfest paa Solborg ungdomsskole ved Stavanger. Antallet av medlemmer var 1436, hvorav 70 er æresmedlemmer paa de forskjellige missionsmarker. Lærerindenes Missionsforbund underholder 3 lærerinder i Kina, 2 paa det Norske Missionsselskaps mark (frk.nerne Vinsnes og Stabel) og 1 paa Kinamissionsforbundets (frk. Friestad). Paa Madagaskar underholdes frk. Lavik og 2 gassiske lærerinder og i Santalistan frk. Opsahl. Paa landsmøtet blev man enig om at underholde frk. E. Larsen, der skal til Zululand.

Der blev holdt møter med foredrag ved flere av lærerskolerne, og bladet «Missionshilsen» blev sendt gratis til eleverne i 3. kl. og til studenterklassen ved alle landets lærerskoler. L. M. F.'s bønnedag er sidste lørdag i hver maaned i de nordiske lande og ute paa missionsmarkerne til bøn for arbeiderne. Der er nu 35 grupper i vort land, foruten de mange spredte medlemmer. Saadanne findes ogsaa i Kina, Indien og paa Madagaskar. Tilsluttet er 103 solstraaleforeninger (barn). L. M. F. har et hjælpefond, der er naadd kr. 10 000. Det skal hjælpe medlemmer som er missionærer, med hjælp til utdannelse, utstyr, hvile og rekreation. Det er tilknyttet «Norske Kvinders Nationalraad».

Indtægten var kr. 44 660,68. (Saavidt sees gaar regnskapet fra juli 1921-juli 1922). Formand er frk. Henny Dons.

Organ: «Missionshilsen» (kr. 4,00 pr. aar).

VII. FRELSESARMEENS MISSION.

Dens arbeidsforhold paa missionsmarkene er litt anderledes end de øvrige norske missionsselskapers, idet nemlig alt Frelsesarmeens arbeide er internationalt. Derfor regnes heller ikke det arbeide, som utføres av norske officerer, for norsk mission.

Frelsesarmeen hadde 1922 60 norske officerer som missionærer fordelt paa Indien, Kina, Java, Sumatra, Celebes, Central-Afrika, Argentina og Bolivia. Officererne staar under den territoriale ledelse i de lande, hvor de arbeider. Derfor kan ikke missionsstationer eller antal kristne opgis. Fra alle de forannævnte missionsfelter har man mottat glædelige beretninger om, hvorledes evangeliets lys og magt fordriver mørket og opreiser mænd og kvinder i hedningeverdenen til tjeneste for Gud.

Alle Frelsesarmeens korps i Norge, 123 ialt, støtter missionen. Som gave til missionen gik av aarets indsamling til «selvfornegtelsesuken» kr. 111 829,76. Desuten blev der i aarets løp git som gave ca. kr. 22 000 til arbeidet blandt forkomne barn i Indien. Leder for hedningemissionen er oberst Møklebust.

Organ ogsaa for missionen er «Krigsraabet» (kr. 8,00 pr. aar).

VIII. MISSIONSALLIANCEN.

(Utvidelse av Tsjilimissionen).

Missionsalliancen har en del foreninger, men støttes væsentlig enkeltvis av interesserte venner. Her i Norge har den et pressebureau og et traktatdepot. Traktater er hittil utgit paa 13 sprog. Man har 3 missionskandidater under utdannelse. Doktor Hannestad og frue har reist adskillig herhjemme og talt missionens sak. Indtægten i 1922 var kr. 83 842,02. Hovedkvarteret herhjemme er Missionshjemmet paa Stabekk, og alliancens generalsekretær doktor Ludvig Eriksen.

Missionsalliancen driver missionen i Kina, Mongoliet og Palæstina. I Kina har man 4 stationer med 3 missionærer, 1 læge og 1 diakon. Man har et hospital «Gerrards Minde» litt vest for Kalgan, hvor doktor Hannestad igjen overtok ledelsen ved slutningen av aaret, efter at være vendt tilbake fra Norge. En diakon (Alfsen) ankom ogsaa til hjælp. Og sykesalen blev straks fuld av syke. Der er ogsaa poliklinik.

I Mongoliet har Alliancen en station og i Palæstina likeledes en, hvor der ogsaa er trykkeri. I sidstnævnte land har man 2 missionærer. Der er ogsaa sendt partiel hjælp til andre, der arbeider i Argentina, Brazilien og Syd-Frankrike. Det meddeles, at «antal kristne vites ikke nøiagtig».

Organ: «Missionsvennen» (kr. 2,00 pr. aar).

IX. DET NORSKE MISSIONSFORBUND.

a) *Hjemlandet.* I selskapets aarsberetning sies det, at «1922 har været et godt og velsignet virkeaar». Missionsforbundet tar sigte paa virksomhet saavel hjemme som ute i hedningeverdenen. Her skal vi kun omtale, hvad der vedrører dets hedningemission. Det har sin missionsskole paa Marstranderaasen ved Lysaker. Den hadde dog sidste aar kun et 2 maaneders evangelist- og bibelkursus. Eleverne var nærmest saadanne, der tænkte at komme ind paa skolen senere. Ellers har skolen været bolig for hjemmeværende missionærer. En speciel arbeider til at tale hedningemissionens sak har man hele aaret hat i Joh. N. Glad. Desuten har formanden Aug. Abell og sekretæren Odolf Larsen virket adskillig. De 45 menigheter og foreninger og 32 ungdomsforeninger, der er tilknyttet «Missionsforbundet», støtter hedningemissionen. Indtægten i 1922 var kr. 83 930,31, ca. 13 462 kr. mindre end foregaaende aar.

Missionsforbundet har Afrika- og Kinamission.

b) *Afrikamissionen.* Denne drives i Natal og for en del i Zululand. Der var 4 hovedstationer med 8 missionærer (iberegnet hustruerne). Saavidt jeg kan finde ut, var der 272 kristne. Man har tildels manglet midler, og fra en av stationerne (Ekutandaneni) lyder det: «Menighetstallet viser ogsaa dette aar tilbakegang». I «prøveklassen» er der dog betydelig stigning. Ellers sies det, at aaret har været «et godt aar». Der blev holdt et maaneds kursus for evangelister og andre. — Virksomheten i Zululand viste stilstand. De indfødte troende forsøkte at holde arbeidet vedlike. Missionær Engholm reiste tilbake til missionsmarken, og missionær Feyling og frue drog hjem.

c) *Yunnan og Shensi. Kina.* I Yunnan-fu har den bekjendte missionær Edw. Amundsen og frue virket. Han forlot det Britiske Bibelselskap, hvis superintendent han var i Syd-Kina, for et par aar siden og sluttet sig til det Norske Missionsforbund. Grundet avviklingen blev aaret et forhandlingenes. Amundsen hadde 2 evangelister og 2 andre hjælpere i arbeidet. En skole blev drevet av hans frue. Der blev døpt flere, men nøiagtig opgave mangler. Der er et felt nordenfor Yunnan-fu, hvor der er 70 større og mindre byer, der har bedt om at arbeide maatte bli sat igang. A. og hans hjælpere arbeider meget med utdeling av hellige skrifter og forkyndelse av ordet blandt urstammefolket, og «de røde vilde i fjeldene». Hjemmefra blev sendt kr. 5000, hvilket var i høi grad utilstrækkelig, og man kan ikke fra hjemmet gi haab om at kunne iverksætte utviklingsmulighetene i nær fremtid. Danmarks Frimissions ungdomsforening har støttet en del. Missionsforbundet vil kun støtte Amundsens og tænker ikke paa nyutsendelser der av missionærer. Der klages over uroligheter og røverbander, desuten tiltar opiumsdyrkning og -røkning voldsomt.

I Shensi provins er hovedtyngden av Missionsforbundets arbeide, hvor det har 15 missionærer. Missionærerne vilde ha kunnet arbeide med større resultat, om de fik mere indfødt hjælp og flere bygninger. Men paa grund av de daarlige tider har ikke styret kunnet imøtekomme de krav, der er kommet fra missionsmarken. Midt i aaret maatte saaledes næsten alle evangelister i Lungechuchai distrikt opsies for pengemangel skyld, saa flere utstationer ikke fik regelmæssig tilsyn og hjælp. Dog synes de økonomiske vanskeligheter at ha bibragt de kristne mere forstaaelse av selvhjælpens nødvendighet. Fra Lonan station meldes, at arbeidet har gaat sin jevne gang, menigheten er blit mere fast organisert med indsættelse av ældste og diakoner. Flere utstationer er aapnet i de forskjellige distrikter, nogen av kineserne selv. Teltvirksomheten har været til stor hjælp paa steder, hvor man mangler station og lokale. Et evangelistkursus er avholdt i Lungechuchai, og i Shangehow er holdt 4 religionskurser — 3 for kvinder og 1 for mænd. Missionærerne og de kristne i provinsen Shensi har hat temmelig sterk føling med røverbander og al den uro, krigstilstanden har ført med sig. Og paa enkelte steder (Shangehow) har der været haard motstand fra hedninger og katolikker. Missionær Lilleli er død sidste aar, og missionær Vatsaas sa op sin tjeneste og sluttet 31. august.

Det Norske Missionsforbund hadde 4 stationer og 24 utstationer i Shensi med 25 indfødte arbeidere og ca. 500 menighetslemmer. 5 poliklinikker var i virksomhet, der var besøkt av 3487 patienter. En ny station, Shangnon, blev aapnet sidst paa aaret. Den kan dog først tas med som hovedstation, naar det formelle med eiendommen er i orden.

Organ: «Missionsforbundets Talsmand» (fra nytaar 1924 heter det Missionsbladet») (kr. 5,00 pr. aar). Se aarsberetningen i nr. 20—21 1923.

X. DEN NORSKE KINAMISSION.
(Ass. C. I. M.).

a) *Hjemlandet.* Missionen er «evangelisk» og omfatter alle anerkjendte kristne samfund. Den ledes av en komite paa mindst 5, og midlerne, der samles til missionen, er helt frivillige gaver. Formand er Albert Lunde, sekretær Johs. Gulbrandsen. Missionen har set sin opgave i at arbeide i Shansi (Kina) og der utbrede Guds rike ved forkyndelsen av Jesu Kristi evangelium, skolearbeide, spredning av skrifter og bibeldele samt dannelse av menigheter. Den har et missionshjem «Shansi» i nærheten av Roa station, der bestyres av fru L. Støp. Det er hvilehjem for missionærer, men det mottar ogsaa missionsvenner i pension for kortere og længere tid. Missionsforeninger og vennegrupper paa de forskjellige steder i landet har arbeidet trofast og med kjærlighet. Der blev holdt 5 større missionsstevner, der samlet meget folk. 5 missionsarbeidere var hjemme fra Kina. Hjemmeværende missionær, S. Bjertnæs og frue, er traatt ut paa grund av fruens sygdom. Blandt missionens venner, der er gaat bort, kan nævnes bestyrer H. Mørk (12 aar medlem av komiteen). Indtægterne i 1922 var kr. 74 441,95, ca. 9000 kr. mindre end det tidligere aar. Utgifterne var kr. 82 639,85.

b) *Provinsen Shansi* (Kina). Missionens arbeidsfelt strækker sig over et areal av ca. 200 norske kvadratmil i provinsen Shansi og er befolket av henimot en million mennesker, mest i smaa og trange kaar. I alle distriktets større byer er der nu aapnet missionsarbeide, likeledes i flere landsbyer. Der har været en venlig stemning for kristendommen, og paa flere nye steder begyndtes sidste aar arbeide. Der var 17 missionærer, og de hadde god hjælp i ca. 40 indfødte medarbeidere. En hindring har man hat i arbeidet i den intense buddhistiske propaganda, der søker at forene alle i Kina bestaaende religioner og især har fremgang blandt de høiere klasser. Likeledes nævnes «den rationalistiske aand, der han trængt sig ind blandt flere av de store missionsselskaper».

Der blev døpt 76 i 1922. Antallet av kristne var 370, og der var en del «interesserte» under kristendomsundervisning. Flere bibelklasser, for mænd og kvinder, blev avholdt paa alle stationer. Der arbeides med selvunderhold som maal, og der er ydet en del av de kristne. Der var 4 gutteskoler og 1 pikeskole igang med tilsammen 100 elever, dels dags-, dels kostskoler. Megen kolportage er drevet med traktater, bibler og bibeldeler. Tilbake til missionsmarken vendte frk. Fredriksen, og en ny, frk. Kvarme, utsendtes. En ny hovedstation, Kolan, blev aapnet, saa der nu er 7 hoved- og 10 utstationer. Under missionærernes konference i Lanhsien i august blev der nedsat et raad paa 3 mand, som skal fungere som centralraad, og som alle vigtige saker maa forelægges for.

Organ: «Kinamissionæren» (kr. 2,00 pr. aar).

XI. DEN NORSKE EVANG. LUTH. FRIKIRKES KINAMISSION.

Aarsindtægten var ca. kr. 40 000. Missionens sekretær er forstander H. Røisland, Sarpsborg. Frikirken har sin mission i provinsen Shensi, Kina. Man har 3 mandlige og 6 kvindelige missionærer, iberegnet hustruerne.

Organ for Frikirken og dens mission er «Budbæreren» (kr. 6,00 pr. aar).

XII. FORENINGEN «KVINDELIGE MISSIONSARBEIDERE» I NORGE.

Denne forenings formaal er Guds rikes utbredelse hjemme og ute. Det søkes naadd ved: 1) Sammenslutning av kvinder til forbøn gjennem en bønnekjæde. 2) Utgivelse og spredning av smaaskrifter. 3) Virksomhet for ytre og indre mission. (Vi behandler dog her kun ytremissionen). Foreningen ledes av et styre paa 7 medlemmer boende i eller i nærheten av Kristiania. Formand er frk. Marie Anker. I 1922 feiret foreningen sin 20-aarige bestaaen. Fælles bønnedag er 1. søndag i advent. Der arbeides for Santalmissionen og søster Bodil Biørns virksomhet i Armenien. Virksomheten for Santalmissionen er nøie knyttet til dens centralkomite. Der underholdes 2 bibelkvinder i Santalistan, og der samles til et fond for at faa egen missionær. Til dens Santalmission, iberegnet en kassebeholdning av kr. 5638,61 fra 1921, indkom kr. 8169,19.

Søster Bodil Biørn hadde i sit barnehjem i Alexandropel (Armenien) 25 barn. Hun leier hus til dette av regjeringen for 900 kr. aarlig. Barnehjemmet har 10 værelser og 2 kjøkken og bærer navnet «Luisaghpiur» (lyskilde). Søster Bodil Biørns arbeide staar i forbindelse med «American Board». Indtægten til Armeniermissionen var 1922, iberegnet en kassebeholdning av kr. 44 800,25, kr. 66 716,41.

Foreningens organ er «K. M. A. Kvartalshilsen» (kr. 1,50 pr. aar).

XIII. DEN FRIE VESTLANDSKE KINAMISSION.

er landets mindste missionsselskap med sæte i Stavanger. Det driver sin virksomhet i byen Ping-ting-hsien i provinsen Shansi, Nordkina. Det har en missionær, frk. Elen Søyland, og 7 indfødte i sin tjeneste. Foruten hovedstation har den 3 bistationer, 2 pikeskoler og 2 gutteskoler. De kristnes antal var ca. 200. Aarsindtægten ved frivillige bidrag og et par kvindeforeningers arbeide var kr. 3300. Frk. Søyland sender sine beretninger til frie organer som «Korsets seir» og «Det gode budskap».

XIV. NORGES KRISTELIGE UNGDOMSFORBUNDS SEKRETÆRMISSION.

Norges kristelige ungdomsforbund vedtok 1908 at delta i missionsarbeide i Kina sammen med andre norske missioner. Komiteen bestaar av generalsekretær Piene, pastor Kobro, landssekretær frk. Parm og fru Dagny Johnson. Arbeidet er tilknyttet det Norske Missionsselskap, ellers er det internationalt. Man hadde 2 arbeidere, Steen Bugge og N. Kiær. Desuten utsendtes frk. Ester Horjen, der skal opta arbeide inden K. F. U. K. Foreløbig er hun paa sprogskolen i Nanking. Indtægten i 1922 var kr. 20 181,28, ca. 10 000 kr. mindre end foregaaende aar.

Kiær var i hovedstaden Changsha i Hunan. Stationen, han var paa, bestaar av et helt kompleks av bygninger, som bl. a. indeholder mottagelseshal, læseværelse, kafé, hospits, værelser for yngres avdeling, gymnastiksal, badeanstalt, klasseværelse og en forsamlingssal. Der skal nu reises en ny bygning, hvortil amerikanerne har ydet ca. 700 000 kr. og man haaber ogsaa hjælp fra Norge. Arbeidet ledes av kineserne selv; de bærer ogsaa alle utgifter undtagen sekretærhjælpen. Der er 4 utenlandske og 14 indfødte sekretærer.

Steen Bugge er paa middelskolen i Taohwalun. Han sier, «at der er stor villighet til at høre Guds ord og de kristne skoler kan glæde sig ved stor søkning». Paa skolen var der 107 elever. Den kristelige forening har været til stor hjælp i arbeidet, og alle skolens elever, baade kristne og ikke kristne, er medlemmer. Blandt de sidste er 15 katekumener. De 2 kinesiske læger leder hver sin bibelkreds. Der er aapnet 2 skoler for fattige barn og ungdom med ca. 80 elever. Foreningen har drevet virksomhet i Tsan-gia-ping, en prækeplads ute paa landet.

XV. NORGES FRIE EVANGELISKE HEDNINGEMISSION.

Regnskapsaaret gaar fra juli 1922 til juni 1923. «Trods de daarlige tider,» sier aarsberetningen, «kom der ind det, der behøvtes, for at holde arbeidet gaaende». Man har 10 missionskandidater, som er antat og utdannes for missionen. Regnskapsaarets indtægt var kr. 69 318,58. Formand T. B. Barratt, sekretær Ivar M. Witzøe.

Missionen driver virksomhet i Indien, Kina, Swaziland og Kongo. Ialt 18 missionærer, hvorav 3 var hjemme for at hvile.

Indien. Om arbeidet der er ikke meget at si. Der er 2 stationer i Nord-Indien: Nanpara og Chopda-Khandesh. Paa den første virker 2 kvinder, der fremdeles holder paa med sproget, paa den anden er missionæren (Trældal) hjemme for at hvile, og stationen tilsees av en indfødt. Missionen underholder 10 barn i andres skoler.

Kina. Denne mark er missionens ældste, idet man har hat virksomhet der i 7 aar. Der er 2 hovedstationer — Sin-Pao-An og Ychow — med nogle utstationer. Paa den førstnævnte er der en liten dagsskole med 12 elever, en søndagsskole med 100, og der samles midler til et barnehjem. Der er 10 indfødte arbeidere og et par kolportører paa de 2 stationer, og menighetslemmernes antal er 130.

Swaziland. Kun 5 kvindelige missionærer paa de 3 hovedstationer Ebenezer, New Haven og Betani. Ialt 260 døpte og 7 indfødte evangelister. I skolerne var der ca. 220 barn.

Kongo. Missionens nyeste felt er Kongo, hvor man har stationen Nia Kaziba (begyndte 4. august 1922) — og arbeidsfeltet strækker sig fra nordenden av Tanganyikasjøen til Kivusjøen og vestover. Der er en talrik befolkning. En del græshytter og provisoriske huser er opført, og 24. septbr. 1922 indviedes et kapel — visselig elendig — hvor 6-700 mennesker var tilstede. Missionær Tollefsen med hustru og en kvindelig missionær arbeider der og har et par kristne som hjælpere. 1 barnehjem er oprettet.

XVI. MISSIONSBESTYRELSEN FOR YTRE MISSION INDEN DEN BISKOPELIGE METODISTKIRKES AARSKONFERENS I NORGE.

Da metodistkirken i alle land arbeider samlet, kan der ikke gis særskilte tal for Norges virksomhet paa missionsmarkerne. Man støtter arbeidet paa metodisternes marker i Indien, Rhodesia (1907) og Kina (1919) og har ca. 20 medarbeidere derute. Indtægten i Norge 1922 var kr. 23 476, hvorav omtrent halvdelen gik til Rhodesiamissionen. Missionens sæte er Kristiania, hvor pastor Johs. P. Lie er formand og pastor Einar Karlsen sekretær og kasserer.

NECROLOGIUM.

Missionsprest *Bernt Paul Johannes Svendsen* var født 21. februar 1851 i Borgund prestegjeld. Han gik først en tid paa lærerskolen i Volda og kom saa ind paa Tromsø seminar, hvor han 1870 tok lærereksamen. Mens han gik paa seminariet var han en tid privatlærer. 1870-74 var han lærer i Nesna, Kragerø og Kristiania. Han kom 1874 ind paa Missionsskolen i Stavanger, hvorfra han uteksaminertes 1879. Efter at være ordinert av biskop Jørgen Moe 17. mars 1880, reiste han s. aar ut til Madagaskar, hvor han først studerte sproget paa Betàfo station.

I 1881 kom han til Fianarantsòa station og her faldt hele hans fremtidige virke, mens han var paa missionsmarken. Først var han Valens hjælper, overtok en del av undervisningen paa den derværende lærerskole og bygget samtidig et stort, vakkert stationshus med bolig for begge missionærfamilier. I 1883 deltes distriktet i to, og Svendsen overtok ledelsen av det nordre distrikt, og da Valen reiste hjem 1885, blev han bestyrer av begge distrikter. Han var hjemme i Norge 1893-97. Ved tilbakekomsten bestyrte han igjen Fianarantsòa station 1897-1904. I denne tid hadde han dels det ene distrikt, dels begge under sit overopsyn. Naar det sidste var tilfældet, var det et anstrengende og opslitende arbeide, idet der en tid var 115 kirker og skoler i begge distrikter. Da han overtok arbeidet 1885, var der ca. 600 kristne, og ved hans sidste hjemreise 1904 var tallet steget til 3514.

Efter at Svendsen var kommet hjem for godt 1904, virket han en tid som emissær. 1906-12 var han bestyrer av «Solbakken», hjemmet for missionærernes barn, i Stavanger. De senere aar (1912-22) virket han som selskapets emissær, den sidste tid nærmest under Kristiania kreds. Han døde i Kristiania 24. april 1922. Især paa landsbygden var man glad i den venlige og liketille mand, og han hadde vundet sig en stor venneskare.

Missionsprest *Sigwart Lauritz Wetterstad* var født i Kristiania 1. november 1855. I sin ungdom arbeidet han som gjørtler og var medlem av Kristiania Ynglingeforening, hvor han fik sit missionskald. Han var, saa vidt vites, den første fra den forening, der blev missionær. Senere er flere av dens medlemmer gaat den vei. I 1880 kom han ind paa Missionsskolen i Stavanger, hvorfra han uteksaminertes høsten 1886.

Efter at være ordinert i Stavanger 4. mai 1887 av biskop Smitt, reiste han s. a. ut til Madagaskar, hvor han en tid først studerte sproget. 1888-98 bestyrte han Soavina station. Dens distrikt grænser til Sakalavaland, og de vilde sakalaver gjorde stadig indfald i byerne, brændte disse og røvet mennesker og kvæg. Mange mennesker blev ogsaa dræpt eller saaret. Wetterstad tilbragte undertiden hele dagen i en by optat med at skjære ut kuler eller lægge plastre paa saar. Han var hjemme i Norge 1898-1900 og var ogsaa en tid i Glay i Frankrike, hvor han studerte fransk.

Ved tilbakekomsten var han et knapt aar (1900-01) i Fianarantsòa, bestyrte derpaa Betàfo og Soàvina stationer 1901-08. Saa var han igjen en tur i Norge 1908-11. Sidste periode derute var han 1911-14 Ambohimàsina og Soàvinas bestyrer, vikarierende tilsynsmand under Bjertnæs's hjemreise 1914-17 og endelig bestyrer av Antsirabè station 1918-19. Han kom hjem for godt 1920, reiste adskillig og talte missionens sak og døde saa pludselig i sit hjem i Ullevaal haveby 10. september 1922.

Wetterstad var en overmaate elskværdig og retlinjet mand, avholdt og elsket av de indfødte og medarbeidere. Og han var en flink sprogmand.

Missionsprest *Johan Jørgen Broch Smith* var født i Arendal 26. februar 1860. Efter at han hadde tat middelskoleeksamen, gjennemgik han Trondhjems tekniske læreanstalt. Færdig derfra reiste han 1881 ut til Zululand, hvor han 1881-84 virket som assistent i den Norske Kirkes Mission ved Schreuder. Som saadan ydet han missionen god hjælp i praktiske gjøremaal. I 1884 kom han hjem til Norge, hvor han s. a. fik lov til at komme ind paa Missionsskolen i Stavanger, trods kurset var begyndt godt og vel 3 aar tidligere. Dog Smith hadde gode forkundskaper og hadde jo forstaaelse av mangt og meget paa missionsmarken.

I 1886 blev han uteksaminert fra Missionsskolen, ordinertes 4. mai 1887 i Stavanger av biskop Smitt og reiste straks efter ut til Madagaskar. I de par første aar (1887-89) hadde han — ved siden av sprogstudiet — adskillige gjøremaal i Tananarive. Han var bestyrer av missionens trykkeri og et gutteasyl og en tid missionsmarkens kasserer. 1889-91 bestyrte han Fianarantsòa søndre stationsdistrikt, og 1891-96 hadde han sin virksomhet i det varme og usunde Ihosy i Baraland. Der opførte han stationshus m. m., men maatte lægge sin hustru og barn i graven. Efter at ha hat en hviletid i Norge 1896-98, bestyrte han 1898-1907 Ambohimàsina station og ved siden 1900-04 Andranovèlona arbeidsskole. Hjemme i Norge 1907-09. Saa bestyrte han 1909-19 Antanifòtsy station og en tid (1910-12) tillike Loharàno station.

Da han kom hjem sidste gang, var han noksaa træt og slitt. Det var dog hans haab, at han skulde bli saa pas kjæk, at han endda kunde ta en tørn paa Madagaskar. Men saa fik han kræft og døde 3. marts 1922 i sit hjem i Ullevaal haveby.

Smith var en elskværdig og vindende person. Han var ikke netop taler, men en overmaate praktisk og dygtig missionær. Og han tok sig meget av de syke, da han hadde adskillige medicinske kundskaper. Han har skaffet os — ikke længe før sin død — gode og oversigtige missionskarter. Flere madagassiske salmer har han oversat meget godt til norsk.

Missionsprest *Olaf Thorbjørnsen* var født paa Madagaskar 7. marts 1893. Han gik paa skole herhjemme, først i Bergen, saa i Stavanger, hvor han tok artium 1911. Efter at være immatrikulert ved Universitetet, kastet han sig et par aar over kemien og drev det meget vidt. Men i 1913 gik han over til det teologiske studium. Hans professor sa med taarer i øinene, da han sluttet med kemien: «Der gik han, jeg hadde sat mit haab til.» Han var ogsaa overmaate musikalsk, og der er ikke tvil om, at ogsaa i den retning vilde han ha kunnet gaa en straalende fremtid imøte. En av vore fremste pianister tilbød ham gratis undervisning. Da han begyndte paa teologien, vaaknet ogsaa missionskaldet, og det blev hans længsel at komme ut til Madagaskar, hvor han var født, og hvor hans forældre hadde nedlagt et mangeaarigt godt og trofast arbeide.

Det tok dog adskillig tid, før han blev færdig med sit teologiske studium. Grunden var vel den, at han tok en del bierhverv og desuten optok musikken en del av hans tid. Han drev ogsaa insektstudier — en vakker samling sommerfugler forærte han til Volda seminar. I december 1920 tok han teologisk embedseksamen ved Menighetsfakultetet og sommeren 1921 practicum. 26. juni s. a. blev han i Fredriksstad ordinert av biskop Støylen ved det Norske Missionsselskaps generalforsamling og reiste 23. september til Glay i Frankrike for at læse fransk. Det var saa tanken vaaren efter at fortsætte til Madagaskar. Men ind under jul blev han syk og maatte lægges ind paa hospitalet i Belfort. Der døde han 11. februar 1922. En haabefuld mand gik med ham i graven. Med sit vindende væsen syntes han ha betingelser for at bli en god «menneskefisker».

EGTESKAP OG SKILSMISSE.

KIRKELIGE FORSLAG OG UTTALELSER 1921-23.

1. *De frivillige kirkelige stiftsmøter og landsmøtet.*

Stiftsmøtet i *Oslo* bd. 7.-9. juni 1921: a. Det henstilles til statsmyndigheterne at ændre vor nugjældende egteskapsret efter loven av 31. mai 1918 om egteskaps indgaaen og opløsning saaledes: 1. at efter skilsmissedom, grundet paa utroskap, den deri skyldigfundne part ikke faar adgang til at indgaa nyt egteskap uten efter bevilling, git av kongen, og 2. at efter skilsmisse ved bevilling ingen av parterne faar saadan adgang uten efter en derpaa rettet særlig bevilling, git av kongen. (Enstemmig vedtat.) — b. Stiftsmøtet foreslaar for det kommende landsmøte og for den norske presteforenings generalforsamling, at de indgaar til statsmagterne med et motivert andragende om at statskirkens medlemmer maa ledsage sine ansøkninger om separation eller skilsmisse med attest fra sin sogneprest eller en anden i menigheten fast ansat prest om, at denne har forsøkt at mægle mellem egtefællerne. Til saadan mægling skal presten kunne anvende en rimelig tid. Samme ret faar ogsaa de andre anerkjendte kirkesamfunds prester overfor sine menighetslemmer. (Vedtat med ca. 600 mot 1 st.)

Indledningsforedraget ved dette stiftsmøte er særskilt utgit: Hvorledes skal kirken stille sig til vor moderne skilsmisseret? Foredrag paa Stiftsmøtet for Oslo bispedømme 7.-9. juni 1921 av Dr. jur. Absalon Taranger, formand i det kirkelige landsutvalg. Utgit av Stiftsutvalget for Oslo bispedømme. Kra. 1921. 31 sider, kr. 1.00.

Stiftsmøtet i *Hamar* bd. 6.-9. september 1923: Stiftsmøtet uttaler i det væsentlige sin tilslutning til den av professor Taranger til Landsutvalget avgivne fremstilling angaaende reformer i skilsmisseretten, dog med den tilføielse med hensyn til tvungen geistlig mægling, at man anser det paakrævet, at der sikres presten en passende frist til at foreta denne.

Stiftsmøtet i *Agder* bd. 16.-19. september 1921: Stiftsmøtet uttaler: a. Til vern om egteskap og familieliv maa kirken helt og uavkortet, men uten at svække sin indflydelse ved overdrivelse, hævde Jesu syn paa egteskap og skilsmisse: 1. at egteskap er livsvarig, 2. at det er troskapen som gjør det egteskapelige samliv godt og sedelig, 3. at egteskap kan brytes og senere opløses, men kun ved utroskapssynd fra den ene egtefelles side. — b. Kirkens tjenere bør ha ret og pligt til under mægling at foreholde den som søker skilsmisse, disse sandheter, før skilsmissen kan legaliseres. — (Res. foreslaat av provst H. N. Hauge; vedtat i sin helhet mot 1 st., passus 1-2 enstemmig, passus 3 mot 10 st.)

Stiftsmøtet i *Agder* bd. 6.-9. september 1923: 1. Egteskap er efter Guds ord ment at skulle vare livet ut. 2. Før ansøkning om egteskapsophævelser indleveres, skal der foreligge attest for at begge parter har fremmøtt til mægling hos vedkommende prest eller provst. Til denne mægling skal presten kunne forbeholde sig en rimelig tid. Egtefolk som tilhører et ordnet dissentersamfund, skal ha en lignende attest fra forstander eller prest inden samfundet. Egtefolk som ikke tilhører noget ordnet dissentersamfund, likesaa fra forlikskommissionen paa deres hjemsted. 3. Ingen prest skal kunne tvinges til at vie fraskilte, naar han føler sig bundet av sin samvittighet til at negte det. 4. I alle tilfælde hvor det ikke gjælder den uskyldige part, naar der foreligger skilsmissedom, grundet paa utroskap, bør adgang til at gifte sig paany gjøres avhængig av kongelig bevilling. — (Res. foreslaat av sogneprest Grimm.)

Stiftsmøtet i *Bjørgvin* bd. 12.-14. april 1921: 1. Kirken maa se paa egteskapet med Jesu øine og hævde hans syn. 2. Kirken maa reise protest mot de vidtgaaende lover om skilsmisse. 3. Kirken maa kræve at presten ved lov faar igjen sin mæglingsret og -pligt i skilsmissesaker. 4. I alle tilfælde bør kirkens tjenere gjøre hvad de kan for at hindre skilsmisse. — (Res. foreslaat av sogneprest Barstad; enstemmig vedtat.)

Stiftsmøtet i *Nidaros* bd. 23.-26. april 1921: Stiftsmøtet uttaler at de hittil gjældende bestemmelser om mægling i skilsmissesaker i lov av 31. mai 1918 § 14 bør ophæves, og at der om mægling bør bestemmes: Før bevilling (til separation) gis, skal mægling forsøkes, 1. for statskirkens medlemmer ved vedkommende menighets prest eller — hvor der er flere prester i en menighet — ved en av dem efter egtefællernes valg, 2. for dissentere, som tilhører ordnet samfund, ved menighetens forstander eller prest, 3. for dissentere, som ikke tilhører ordnet samfund, ved en av fylkesmanden for hvert sogn opnævnt mæglingsmand. — (Res. foreslaat av stiftsprovst Svanholm; stemmetal ikke opgit.)

Stiftsmøtet i *Haalogaland* bd. 13.-16. april 1923: 1. Stiftsmøtet uttaler sin tilslutning til Norges Kirkelige Landslags lovforslag [se nedenfor] om, at den geistlige mægling gjenindføres for medlemmer av statskirken eller ordnet dissentersamfund forut for bevilling til separation eller egteskapsskilsmisse. 2. Videre uttaler stiftsmøtet a. principielt, at fraskilte ikke bør faa kirkelig vielse, b. subsidiært, sin tilslutning til lovforslag om at en prest altid kan negte at vie en fraskilt. 3. Den nuværende lette adgang til skilsmisse er meget betænkelig og bør indskrænkes. — (Punkterne 1, 2 b og 3 foreslaat av sorenskriver Vogt og enstemmig vedtat, punkt 2 a foreslaat av sogneprest von Krogh og vedtat med 98 mot 66 st.)

Det 10de frivillige kirkelige *landsmøte*, 27. oktober 1923: Det 10de kirkelige landsmøte indgaar til statsmakterne med andragende om at det lovforslag som er fremsat av Norges Kirkelige Landslag, nu snarest maa optas til behandling av statsmakterne.

2. *Norges Kirkelige Landslag.*

Lovforslag av 15. marts 1922, særskilt trykt: Egteskap og skilsmisse. Forslag til lov om forandring i lov av 31te mai 1918 (nr. 2) av „Norges Kirkelige Landslag". [Undertegnet av formanden i lagets landsnævnd, Karl Vold.]. (Kra. 1922.) 16 sider, kr. 0.50.

3. *Den Norske Kirkes Presteforening.*

Skrivelse til det kgl. Kirkedepartement 5. december 1921, undertegnet av foreningens formand P. W. K. Bøckman, motiveringen utformet av næstformanden M. L. Svanholm.

Under den Norske Kirkes Presteforenings niende generalforsamling paa Hamar 14.-19. oktober d. a. [1921] blev følgende resolution enstemmig vedtat:

„Efter forslag fra stiftsmøtet i Oslo bispedømme indgaar Presteforeningens generalforsamling med et motiveret andragende til statsmagterne „om, at statskirkens medlemmer maa ledsage sine ansøkninger om *separation og skilsmisse* med attest fra sin sogneprest eller en anden i menigheten fast ansat prest om, at denne har forsøkt at mægle mellem „egtefællerne. Til saadan mægling skal presten kunne anvende en rimelig tid. Samme ret faar ogs a de andre anerkjendte kirkesamfunds prester overfor sine menighetslemmer.

„Der henstilles til statsmyndigheterne at ændre vor nugjældende egteskapsret efter loven av 31. mai 1918 om egteskaps indgaaelse og opløsning saaledes: 1. at efter skilsmissedom grundet paa utroskap den „deri skyldigfundne part ikke faar adgang til at indgaa nyt egteskap uten „efter bevilling git av kongen, og 2. at efter skilsmisse ved bevilling „ingen av parterne faar saadan adgang uten efter en derpaa rettet særlig „bevilling git av kongen."

Idet dette herved meddeles skal man som motiver for andragendet tillate sig at anføre: At der under de nuværende forhold er alvorlig grund til saavidt mulig at søke det økende antal av separationer og skilsmisser mindsket, tør vel alle være enige om. Eller bedre sagt: der maa være alvorlig grund til at søke ind til ondets rot, tidens slappe ansvarsfølelse overfor hjem og samfund, og søke at skape i menneskenes sind en skjærpet bevissthet om egteskapets hellige forpligtelse.

Vor egteskapslovs bestemmelser om skilsmisse har visselig den bedste hensigt, den nemlig at hjælpe mennesker, for hvem det av forskjellige grunde er blit uutholdelig at leve sammen som egtefolk, til den lettest mulige adgang til at faa løst et forhold, som forbitrer deres liv og fordærver deres karakter. Men likesom loven utvilsomt her ensidig har betonet opløsningens nødvendighet og mindre merket sig egteskapets væsentlige uopløselighet, saa har den likesaa sikkert været med til at skape en alt sterkere opinion om egteskapet som et forhold stiftet paa aaremaal, hvis utstrækning helt og udelt beror paa mit behag og min vilje. Det vilde neppe for nogen aa aartier siden været tænkelig f. eks. at en mand vilde forlangt skilsmisse av den grund at hans hustru var blit noget sykelig og nervøs av sig, medens derimot hans 18-aarige kontordame var et indtagende væsen, som han nu agtet at gifte sig med. At loven for en væsentlig del er skyld i den letsindige tankegang og den svækkede ansvarsfølelse, anser vi hævet over al tvil. Det er derfor av allerstørste betydning, at der ved opstaaet uenighet mellem egtefæller søkes gjort, hvad gjøres kan, først og fremst for at faa uenigheten fjernet og et helt og virkelig godt forhold gjenoprettet. Det vil ikke altid la sig gjøre; men det vil ved en hensynsfuld, taktfuld og kjærlig mægling oftere kunne ske. Men da maa fremfor alt den opfatning utryddes, som under den nye lov har sat sig mere og mere fast, at mæglingen er en formsak, fordi skilsmissen er et fait accompli — en paa forhaand avgjort sak, som mæglingen kun har at konstatere. Naar loven paa dette punkt som det primære og egentlige forum for mægling indsætter forlikskommissionen, da er vel derom nok at sige, at erfaringen hittil mer end tilstrækkelig har godtgjort, hvilket misgrep det har været at trække disse forhold fra først av og med én gang ind paa det retslige omraade. Thi som et saadant vil en forlikskommission naturlig og nødvendig bli staaende i den almindelige bevissthet. Som bekjendt er der da ogsaa fra mest kompetent hold fældt en knusende dom over den formelle og nytteløse behandling, disse i sjælelivet dypt gripende saker der har faaet.

En ganske anden karakter vil den hele mægling faa, naar presten i enrum forhandler med egtefolkene. Det vil ikke falde ham vanskelig — just i kraft av sin stilling som sjælesørger — frit og uhindret her at kunne røre ved de ømmeste punkter, skyldspørsmaal, ansvar, forpligtelse overfor hverandre, overfor barn og samfund, og der vil være en selvsagt og av parterne stiltiende godkjendt adgang for ham til at hævde kristelige principper og med dem gaa ind i samvittigheterne paa en maate, som vanskelig vil være helt virkningsløs. Ved taktfuld og forstandig behandling av saken vil det heller ikke være vanskelig for ham at opnaa utsættelse med avgjørelsen, nye overveielser og nye mæglingsforsøk.

Av disse grunde maa man paa det sterkeste anbefale forslaget om mægling ved menighetens prest.

Hvad dernæst spørsmaalet om adgang til at indgaa nyt egteskap efter skilsmisse angaar, tør man vel anta, at de nuværende mislige forhold, hvorunder hjem opløses og nye hjem stiftes paa den mest uhindrede maate, tilstrækkelig maa ha lagt for dagen, at en forandring er nødvendig. I et kristent samfund bør det være godkjendt, at en utro egtefælle har forspildt sin ret til at stifte nyt egteskap, og i hvert fald burde det vel være godkjendt av alle, paa hvilket grundlag man end bygger sin moral, at ikke egteskapsbrudd skal være — saaledes som nu — en aapen dør til nye forbindelser. Vil samfundet paa den maate aapne dørene, saa aapner det for en omsiggripende kræftsykdom, som erfaring noksom viser. Den stængsel, som forslaget nævner, at nyt egteskap i saadanne tilfælde kun tilstedes ved bevilling git av kongen, synes at være det mindste som her kan forlanges. Og lignende hensyn gjør sig gjældende, hvor der er spørsmaal om skilsmisse ved bevilling. Det bør ved lovens klare ord slaaes fast, at en ved bevilling given skilsmisse ingenlunde er det samme som fuld og fri adgang til at indgaa nyt egteskap. Bestemmelser av denne art vil selvsagt være likesaa skikket til at vække egtefællernes ansvarsfølelse og hindre en letsindig opløsning — maaske fremkaldt ved utsigten til andre forbindelser — som den nu gjældende lovs bestemmelser paa enhver maate letter opløsningen og derved skaper en opinion, som lidt efter lidt undergraver bevisstheten om egteskapets hellighet og ukrænkelighet — og derved rokker ved grundvolden for hjem og samfund.

Ved skrivelse av 23. juni 1922 bad Kirkedepartementet om biskopernes og de teologiske fakulteters erklæringer om Presteforeningens forslag.

4. Biskoperne.

Biskopen i *Oslo*, Johan Lunde, 9. oktober 1922: Jeg giver den nævnte resolution min fulde tilslutning og vil i det væsentlige ogsaa kunne slutte mig til den av foreningens styre formulerede motivering. — Den vei statsmagterne har slaat ind paa, nemlig at gjøre adgangen til skilsmisse altid lettere og lettere, har erfaringsmæssig vist sig ikke at føre til et tilfredsstillende resultat. Antallet av ulykkelige egteskaper har ikke avtat, og hvad værre er, den almindelige opfatning av selve egteskapets idé har herunder mere og mere undergaat en for vort samfund skjæbnesvanger forandring, saaledes som i Presteforeningens skrivelse nærmere paapekt. Særlig vil jeg understreke hvad der er nævnt angaaende formen for mægling. Det maa ansees som en bydende nødvendighet, at der her sker en forandring, saaledes at mæglingen atter som tidligere foregaar ved menighetens prest. — Ogsaa den lette adgang for fraskilte til gjengifte er en av de faktorer som bidrar til at undergrave agtelsen for egteskapets hellighet. Sker der ikke ogsaa her en forandring, tør den kristelige opfatning av egteskapet snart være en saga blot.

Biskopen i *Hamar* (M. Bjønness-Jacobsen, forrettende), 11. juli 1922: Der er neppe meget delte meninger om at store aandelige og samfundsmæssige værdier og megen menneskelykke gaar tilspilde for vort folk ved de mange egteskapsskilsmisser, som fra aar til aar i stigende antal finder sted. Der turde ogsaa være enighet om, at den lette adgang til skilsmisse og nyt egteskap, som er git ved lov av 31. mai 1918, bærer en ikke ringe del av skylden for de løse forholde paa dette omraade. — Om de trygge hjems betydning for menneskelykke og samfund er det overflødig at tale. Og i hvor høi grad end egteskapet efter sin idé er en fri personlig forbindelse, saa maa man dog regne med det faktiske forhold, at et meget stort antal mennesker trænger støtte av lov og opinion for at magte opretholdelse av livsvarig monogam forbindelse. — Og da lovgivningen, ikke mindst i et saa lovlydig folk som det norske, tillike øver stor indflydelse paa opinionen, maa aarsaken til et sterkt stigende antal skilsmisser efter vedtagelsen av nye herhenhørende lovbestemmelser for en stor del søkes i disse, og der er da grund til at ta under overveielse om de ikke bør ændres. Og det forekommer mig, at de av den Norske Kirkes Presteforening foreslaaede ændringer maa ansees hensigtsmæssige, og samtidig saa lempelige, at de uten risiko for uheldige følger kan gjennemføres. — Kirke og prest indtar nemlig en saadan plads i bevisstheten hos den store flerhet av vort folk, at man maa regne med det som det normale, at mægling ved presten har meget større chance for at lykkes, end om egtefællerne møter for forlikskommissionen. De allerfleste egtepar har jo ogsaa stiftet sit egteskap ved kirkelig vigsel. Og nødvendigheten i visse tilfælder av særlig bevilling for at fraskilt person skal kunne indgaa nyt egteskap, vil formentlig baade ved indflydelse paa opinionen og direkte virke til at holde adskillige tilbake fra at foreta skridt som fører til skilsmisse. — Samtidig kan det neppe være et for strengt krav at personer som tilhører et kirkesamfund, maa taale mægling av deres prest, før de opløser sit egteskap. Og nødvendigheten av bevilling for indgaaelse av nyt egteskap behøver ikke at lægge utilbørlige hindringer iveien for et saadant. Det tør under hensyn til tidsforholdene ligge nærmere at befrygte at bevillingspraksisen heller kunde bli for slap. — Under hensyn til det her anførte og forøvrig i tilslutning til hvad styret for den Norske Kirkes Presteforening har fremført i sin skrivelse til departementet av 5. december 1921, tillater jeg mig at anbefale, at det omhandlede forslag søkes ophøiet til lov.

Biskopen i *Agder* har ikke uttalt sig.

Biskopen i *Bjørgvin*, Peter Hognestad, 4. juli 1922: Eg skal faa lov aa upplysa at eg var med daa den nemnde resolution vart vedteken, og lyt framleides segja meg samd med innhaldet. Like eins vil eg visa til den motivering som styret for Presteforeningi hev gjeve, og som eg i det store og heile er samd i. Det er for det fyrste sers vigtigt at meklingi millom usamde egtefolk atter vert lagd til prestane. Det hev faktisk synt seg mange gonger at denne mekling hev hindra skilsmaal, so at ektefolk som i eit braasinne vilde skiljast, siden hev kome til aa leva fredeleg saman. For det andre er eg ogso med paa framlegget um aa gjera det vanskelegare for fraaskilde egtefolk aa gifta seg, enn lovi no gjer. Samfundet bør gjera sitt til aa halda uppe aalvoret og andsvaret ved ekteskapet. Kor langt ein skal gaa i atterhald, kann det vel vera ymse meiningar um, men fleire og fleire samlar seg um den meining at lovi her hev gjort det for lett.

Biskopen i *Nidaros* (M. L. Svanholm, forrettende), 27. juni 1922: Jeg skal tillate mig at meddele, at jeg som Presteforeningens daværende næstformand fik det hverv at formulere den motivering, hvormed den paa generalforsamlingen fattede resolution er ledsaget. Jeg finder i denne motivering uttalt hvad jeg fremdeles mener om denne sak, skal kun faa lov til sterkt at betone nødvendigheten av denne lovændring, som forhaapentlig vil bidrage til at læge et ondt saar i vort folkeliv.

Biskopen i *Haalogaland*, J. Støren, 18. september 1922: Jeg er i tvil om hvorvidt ikke den omhandlede lov er gaat for langt i retning av at lette adgangen til separation og skilsmisse; men jeg er *ikke* i tvil om at den er gaat altfor langt i retning av at gi aapen adgang til efterfølgende nyt ekteskap. Jeg mener at disse to ting bør holdes helt ut ifra hverandre, og jeg maa derfor, idet jeg i det væsentlige slutter mig til den av Presteforeningens formand, biskop Bøckman, givne motivering, paa det varmeste anbefale at der snarest mulig tas skridt til at faa loven av 31. mai 1918 om indgaaelse og opløsning av egteskap ændret paa den anførte maate.

5. *De teologiske fakulteter.*

Det Teologiske Menighetsfakultets Lærerraad, 28. september 1922: (Professorerne Edv. Sverdrup, formand, O. Hallesby, Olaf Moe, Karl Vold, D. A. Frøvig.)

Lærerraadet uttaler enstemmig, at det gir det av den Norske Kirkes

Presteforening fremsatte forslag sin tilslutning. Og da det tillike i alt væsentlig slutter sig til den fra Presteforeningens formand i skrivelse til kirkedepartementet av 5. december s. a. fremsatte motivering, finder det det overflødig at avgi nogen egen begrundelse.

Universitetets Teologiske Fakultet, 24. mai 1923:

(Professorerne S. Michelet, decanus, L. Brun, J. Ording, Oluf Kolsrud, S. Movinckel. Fraværende: A. Brandrud og Chr. Ihlen.)

Idet fakultetet henviser til hvad det ved en tidligere leilighed har uttalt, skal det først fremhæve at egteskapet etisk og kristelig set skal være uttryk for en livsvarig forbindelse mellem mand og kvinde. Dette følger av den art og det formaal som det personlige forhold har, som kommer til uttryk i egteskapet. Og de vanskeligheter som samlivet fører med sig, skal tilskynde til selvtugt og taalmodighet og berettiger ikke til skilsmisse. At klare og fæste denne opfatning av egteskapet og overhodet forstaaelsen av dets værd for den enkelte og samfundet er en vigtig opgave for folkets lærere og prester. — At egteskapet er livsvarig, er en vigtig grundsætning ogsaa for vor egteskapslovgivning, idet den ikke tilsteder egteskap paa aaremaal. Og i formen baade for den kirkelige og den borgerlige egteskapsstiftelse kommer det klart frem og lægges parterne med meget eftertryk paa sinde, at egteskapet er livsvarig og fører sterke forpligtelser med sig.

Imidlertid forekommer det at egtefeller gjør den erfaring at de naturgivne og moralske forutsætninger, hvorpaa deres egteskap maa hvile, brister, uten at de længer ser nogen mulighet for atter at bringe dem tilveie. Og likesaa hænder det at de i forbindelse dermed kan finde at de har vundet de tilsvarende forutsætninger for et nytt og bedre egteskap. Det er oplevelser som kan rumme nogen av livets bitreste smerter og konflikter. Disse mennesker er med sit egteskap kommet i strid med det som er egteskapets kristelige og etiske mening. Men forøvrig maa den moralske dom om deres mistak og synd bli forskjellig i de forskjellige tilfælde. Det samme gjælder den moralske bedømmelse av en eventuel retslig opløsning av deres egteskap og indgaaelse av et nyt. Men ogsaa ut fra et kristelig-moralsk livssyn *kan* et slikt skridt bli berettiget, nemlig naar det — alt tat i betragtning — fremstiller sig som det eneste middel til at undgaa et større onde og som den relativt beste hjælp paa veien mot livets høieste maal. Hverken kirke eller lovgivning har kristelig eller moralsk ret til at lukke øinene for den kjendsgjerning, at slik som virkeligheten nu engang er (sml. uttrykket „for de haarde hjerters skyld“), saa kan man ved undtagelsesløst at ville gjennemføre egteskapets uopløselighet i praksis komme til at gjøre sig medskyldig i endda værre synd og brudd paa det kristelige ideal. Naar et egteskap er gaat uhjælpelig i stykker og blir til lidelse og til fristelse til mange slags synd for begge parter, saa maa ogsaa kirken anse det for rigtig og nødvendig at lovgivningen skaffer adgang til — som en undtagelse fra regelen — baade at faa opløst et slikt egteskap og til at skaffe parterne den mulighet for moralsk gjenreisning og virkeliggjørelse av de høieste livsmaal, som et nyt egteskap uimotsigelig *kan* gi.

Men sterke moralske motgrunde vil altid gjøre sig gjældende. Har egtefællerne barn, maa saaledes hensynet til dem i særlig grad gjøre det til et spørsmaal, om det er moralsk forsvarlig at opløse egteskapet og indgaa et nyt.

Fordi det som nævnt kan gaa ganske galt med egteskapet, er det nødvendig at lovgivningen aapner adgang til skilsmisse og nyt egteskap. Men den grundlæggende betydning som et ret egteskap har for samfundet, og de vitale samfundsinteresser som — særlig av hensyn til barnene — staar paa spil ved at en saadan adgang gives, tilsier at ogsaa lovgivningen gjør sit til at opretholde bevisstheten om egteskapets forpligtelse og til at hindre overilede og unødige skilsmisser og paafølgende nye egteskaper. Det er ganske visst særlig vanskelig at gripe ind med lovregler i de personlige, intime og ømtaalige forhold — det her gjælder om. Man kan derved komme til at gjøre mere skade end gagn. Men visse retarderende momenter maa dog være tilstede i lovgivningen paa dette punkt; og i saa henseende skal man peke paa følgende.

Et moment som holder igjen, har man i den forordnede mægling som skal gaa forut for separation og skilsmisse. Der bør sørges for at denne mægling blir mere end en formalitet. Og der trænges en tilstrækkelig tid for at den skal kunne faa sin tilsigtede virkning. Paasees bør det ogsaa, at lovens bestemmelse (§ 41) om at begge parter skal møte personlig for mæglingsmanden, blir overholdt, idet en slap praksis her (cfr. lovens uttryk „saavidt mulig") let fører til at mæglingen ikke blir effektiv. Der bør som nu være adgang til at vælge mellem en borgerlig og en kirkelig mægling; det er bl. a. en følge av den adgang som er indført til at vælge mellem en borgerlig og en kirkelig form for egteskapsstiftelse. Det naturlige synes da at være at presten er den selvsagte mæglingsmand i de tilfælde hvor egteskapet er stiftet i den kirkelige form. Det tør imidlertid være at forlikskommissionen ikke er den heldigste borgerlige mæglingsinstans. Ved at mæglingen er knyttet til den, kan den særegne sak det her gjælder om, let uten videre bli sidestillet med de retstvister forlikskommissionen ellers har at gjøre med. Det kan derfor bli et spørsmaal om der ikke bør oprettes en særlig borgerlig instans for mægling i egteskapssaker; man kunde f. eks. tænke paa den fungerende borgerlige egteskapsstifter eller paa en skikket advokat (overrettssakfører), hvor en saadan findes.

Hvad mæglingen angaar, kan Fakultetet saaledes ikke tiltræde Presteforeningens forslag om et den *obligatorisk* skal foretas av presten. Men i de tilfælde da egtefolkene, enten de nu har stiftet sit egteskap borgerlig eller kirkelig, vælger at gaa til ham som sin mæglingsmand, har han den sjælesørgeriske opgave som Presteforeningen med rette peker paa.

Men dernæst er Fakultetet overhodet av den opfatning, at den adgang til opnaaelse av skilsmisse og nyt egteskap, som den nuværende lov gir, er for let. Man tænker da særlig paa den lette adgang til skilsmisse ved bevilling, som egteskapslovens § 41, første passus, 43 og 44 aapner adgang til. — Det turde overhodet være et spørsmaal, om ikke opløsning av egteskap altid burde ske ved dom, og om ikke bevillingen burde begrænses til en foreløbig separation, som i og for sig intet foregrep med hensyn til en senere doms utfald. I saa tilfælde burde det alvorlig overveies, om ikke alle egteskapssaker burde føres for lukkede døre.

Der kunde ogsaa bli spørsmaal om oprettelse av en særegen egteskapsdomstol. — Men i hvert fald finder Fakultetet den nuværende ordning, hvorved et egteskap kan opløses og dermed ret til indgaaelse av et nyt uten videre erhverves ved bevilling bare efter simpel overenskomst av begge parter (cfr. de nævnte §§), baade kristelig og samfundsmæssig meget betænkelig. Egteskapet er ingen privatkontrakt, samfundet kan ikke rolig se paa at parterne ved en enkel overenskomst opløser det og derved frir sig for de moralske og samfundsmæssige pligter det indebærer; bevillingen er her ikke andet end en formalitet, og enten der gaar en noget kortere eller en noget længere separationstid forut for den, er i denne sammenhæng temmelig uvæsentlig. Der bør her ske en forandring i den gjældende lov, uten at Fakultetet anser det for liggende indenfor sin opgave her at gi forslag til specielle juridiske bestemmelser.

Hvad angaar Presteforeningens forslag til forandring av de lovbestemmelser som gjælder adgang til nyt egteskap efter skilsmisse, maa Fakultetet fraraade at det tas til følge. Til begrundelse herfor skal man anføre følgende.

Forslaget lider for det første av en indre motsigelse. Det fremgaar klart av motiverne, at meningen med punkt 1 er at sætte den som er skyldig i utroskap i en særstilling ved at gjøre vedkommendes indtræden i nyt egteskap avhængig av særskilt bevilling; men samtidig sidestilles en saadan med alle dem hvis egteskap er opløst ved bevilling (punkt 2), uanset hvilke grunde der her foreligger for opløsningen. Derved mister forslagets punkt 1 sin egentlige hensigt. — I det hele maa man uttale at forslagene staar i et underlig misforhold til præmisserne, hvis uttalelser synes at maatte konkludere med ganske anderledes skarpe forslag end de fremsatte to.

For det andet finder man at forslagene neppe er skikket til at hitføre nogen bedring i den praksis og de opfatninger av egteskapet, som Presteforeningen har til hensigt at ramme. Det er at forutse at noget virkelig hemningsmoment vil avhængigheten av kongelig bevilling neppe bli. Den vil enten bli en formalitet eller i beste fald føre til en ujevn praksis, som ikke er av det gode.

Men for det tredje maa Fakultetet fremholde, at den bedømmelse av utroskapen som indeholdes i forslagets 1ste punkt, hvorved denne synd sættes i en særstilling for sig, i virkeligheten er for utvortes og overfladisk, baade i moralsk og i kristelig henseende.

Den fæster sig alene ved utroskapen som en utvortes gjerning og lar den alene være avgjørende ved skyldspørsmaalet. Den moralske og kristelige bedømmelse av utroskapen og hvem der er den skyldige, naar et egteskap gaar i stykker, gaar langt dypere ned. Man kan her f. eks. tænke paa Jesu ord Matth. 5, 28, og paa fortællingen om kvinden som var grepet i egteskapsbrudd, Joh. 8, 1 flg. Og hvad Jesu ord Matth. 5, 32 angaar, maa de under ingen omstændighet anvendes som en juridisk lov. Det blir ogsaa klart naar man sammenligner stedet med Mark. 10, 11-12 og Luk. 16, 18, hvor ordene „uten for hors skyld“ ikke findes. Hvis man forøvrig skal nævne en bestemt uttalelse, saa fremgaar Jesu principielle syn paa egteskap og skilsmisse klart av Mark. 10, 1-9. Den nævnte, i sandhet etiske bedømmelse av utroskap og skyld, som ser paa spørsmaalet indenifra, svarer til at den etiske og kristelige vurdering av egteskapet lægger vegten paa det personlige forhold mellem egtefællerne, som har sin rot i den naturbestemte gjensidige kjærlighet. — Av det som her er sagt, følger, at den lovgivning om skilsmisse og adgang til nyt egteskap, som — saavidt det er mulig — vil staa i sammenhæng med det moralske og kristelige syn paa disse ting, ikke bør sætte den part, som ved skilsmissedom er kjendt skyldig i utroskap, i en særstilling, naar det gjælder ret til nyt egteskap, slik som Presteforeningen foreslaar. At den derved tilsigtede virkning, som forslagets motivering gir oplysning om, vilde bli illusorisk ogsaa retslig set ved forslagets andet punkt, har man ovenfor pekt paa.

Professor *Michelet*, som forøvrig kan tiltræde Fakultetets flertals uttalelse, er dog enig med professor Kolsrud (se nedenfor dennes særvotum) i at foreslaa, at der optas i vor egteskapslov den bestemmelse som findes i den danske egteskapslov av 30. juni 1922 § 30: „Presten kan dog altid negte at vie en fraskilt. Mener han iøvrigt af religiøse Grunde ikke at kunne eller burde foreta en Vielse, skal han forelægge Biskopen Sagen til Afgjørelse.“ Til nærmere utredning av sit standpunkt henviser han til vedlagte tidligere trykte artikler („Kirke og Kultur“ 1921 s. 217 ff.; „Norsk Kirkeblad“ 1922 s. 292 ff. og 391 ff.).

I anledning av det forslag som prof. Kolsrud, med tilslutning av prof. Michelet, fremsætter om tilføielse til egteskapsloven i overensstemmelse med den danske egteskapslovs § 30 („presten kan dog altid negte at vie fraskilte“ o. s. v.) skal professorerne *Brun* og *Mowinckel* bemerke: Vi er enige i at der ikke maa øves samvittighetstvang overfor prester som av religiøse grunde finder ikke at kunne utføre en vielse; men vi mener at der ikke bør være tale om her særskilt at fremhæve spørsmaalet om fraskiltes vielse; skal der i loven optas en bestemmelse om dette forhold, maa den ha en mere almindelig form og gaa ut paa, at om presten av religiøse grunde finder at kunne og burde negte at foreta en vielse, skal saken forelægges biskopen til avgjørelse og ordning. Forøvrig finder vi ikke grund til her nærmere at gaa ind paa dette spørsmaal som ikke er forelagt til erklæring.

Professor *Ording* tillater sig for sit vedkommende at bemerke følgende.

Jeg kan ikke slutte mig til den kritik Fakultetet gir av den nuværende lov om egteskaps opløsning og de vink det gir om forandring i den.

Jeg er visstnok enig i at den adgang som loven gir til skilsmisse, og dermed ogsaa til nyt egteskap, er for let, særlig hvor der er barn i egteskapet. Saaledes burde efter min mening separationstiden være noget længere, og skilsmisse ikke uten videre gi ret til nyt egteskap. Men jeg er opmerksom paa den betryggelse som ligger i forutsætningen i § 41 om at begge parter er enige, dernæst til den forutgaaende mægling og separation, samt i lovens bestemmelse om forsørgelsesplikt hvor der er barn. Heller ikke kan jeg opfatte bevillingen blot og bart som en formalitet; den undersøkelse av saken og dens dokumenter som maa forutsættes at gaa forut, kan faa praktisk betydning, hvad man, saavidt jeg vet, ikke er ubekjendt med i praksis. Dertil kommer, at den hele vei gjennem myndigheterne, ikke mindst mæglingen, i forbindelse med det ord der lyder ved enhver av formerne for egteskapsstiftelse, kan siges at gjøre det tydelig nok, at man i den her omhandlede sak ikke har at gjøre med opløsningen av en kontrakt der kun er av privat art eller indgaaes paa aaremaal. Og jeg finder at loven ikke har virket tilstrækkelig længe til at man allerede nu bør forandre den. Forholdsvis hyppige skilsmisser i en viss periode kan som bekjendt skyldes mange aarsaker som ikke har noget med loven at gjøre.

At avskaffe bevillingsveien og la enhver opløsning av egteskap foregaa ved dom, vilde efter min mening være utilraadelig. De saker det her gjælder om, kan være av en saa personlig og intim art at de ikke egner sig til behandling for en domstol. Og om man vilde „lukke dørene“, maatte man vel likefuldt kundgjøre saken og dens behandling; skandalen og sensationen vilde være der. Da jeg ikke er jurist kan jeg ikke klart se de konsekvenser for disse sakers behandling som en overføring til domstolen vilde ha; men disse konsekvenser taler antagelig mot denne ordning.

Der maatte vel f. eks. ialfald være adgang til appel? Dertil kommer, at der vilde foreligge tilfælde som ikke synes at kunne forbindes med begrepet om en domstol. Er saaledes begge parter enige om at begjære skilsmisse, foreligger der ingen tvist. Og hvad skal en dommer til hvor der ingen tvist er? En ordning som den at enhver skilsmissesak skal for domstolen, synes mig derimot egnet til at fremkalde retstvister hvor der ingen er.

Overhodet kan jeg ikke indse, at en saadan ordning vilde være mere betryggende end den vi nu har. Jeg kan saaledes heller ikke gi tanken om en særegen egteskaps-domstol min tilslutning.

Forøvrig er jeg enig i Fakultetets uttalelse om den sak som er forelagt det til erklæring.

Hvad angaar det av professorerne Kolsrud og Michelet fremsatte forslag og den dertil knyttede uttalelse av professorerne Brun og Mowinckel, skal jeg bemerke følgende.

Da fraskilte har samme lovlige krav paa at vies i kirken som andre, bør loven ikke indeholde nogen bestemmelse om at en prest kan negte at vie dem, likesaa lidt som den kan gi en borgerlig vigselmand ret til at negte dem borgerlig egteskapsstiftelse. Loven bør overhodet ikke frita nogen for hans embedsmæssige pligt. Realt set vilde en lovbestemmelse som den nævnte tjene til at bestyrke den urigtige opfatning, at skilsmisse og gjengifte i alle tilfælde er imot den kristelige moral, likesom den med god grund kunde opfattes som en chikane. Heller ikke bør nogen lov gi biskopen ret til at frita en prest for at utføre en embedshandling, hvad enten det nu gjælder vielse eller en anden kirkelig handling. Der kan ganske visst opstaa vanskeligheter for en prest, ut fra samvittigheten eller ut fra religiøse grunde; men vanskeligheter av den art kan ogsaa andre embedsmænd, f. eks. en dommer, føle paa sit omraade. Og her kan ikke loven hjælpe.

Hvad det tilfælde angaar, at en prest av samvittighetsgrunde ikke ser sig istand til at vie fraskilte som begjærer det, vil den derved opstaatte vanskelighet sikkert kunne løses i praksis ad privat vei. Men jeg finder ingen grund til her at gaa nærmere ind paa den sak.

Professor *Oluf Kolsrud* uttalar ($^{17}/_1$ 1923), at i spursmaal um egteskap og skilsmaal lyt ein halda klaart fyre seg, at der i Noreg no er lovfest tvo maatar for egteskapsstifting, med ulike fyresetnader og ulike vilkaar, men at der er lovfest berre ein maate for egteskaps-uppløysing, med same fyresetnader og same vilkaar for baae slag egteskap.

Den kyrkjelege egteskapsstifting, som er ordna ved Altarbok for den norske kyrkja av 8. oktober 1920, andre bolken, kap. H og I, er bygt paa personleg offentleg lovnad um livsvarug truskap. Det er ikkje tilfellet med den verdslege egteskapsstifting, som er ordna ved kgl. resolution av 10. oktober 1863 „om Ægteskabs Stiftelse mellem Ikke-Christne eller mellem Personer, af hvilke den ene ikke er Christen.“ Ved kyrkjeleg brudevigsla gjer presten brudefolki tvo spursmaal, eit um samtykke og eit um livsvarug truskap. Ved borgarleg egteskapsstifting gjer notarius publicus brudefolki uppmerksame paa, at egteskapslovnaden bør gjelda for heile livet, men han gjer deim berre eit spursmaal, det same som det fyrste av dei tvo spursmaali i det kyrkjelege brudevigsleritualet, nemlig um samtykke, og der fylgjer ikkje noko spursmaal eller nokon lovnad um livsvarug truskap.

Kyrkjekommissionen av 1908 fyreslo i si „Indstilling III til lov om egteskapets stiftelse og kirkelige velsignelse“ tvungi borgarleg egteskapsstifting med lovnad um livsvarug truskap fyre notarius publicus; men dette lovframlegg gjekk ikkje igjenom. Naar derimot borgarlegt egteskap vert velsigna i kyrkja (Altarboki II, kap. I), tek presten av dei borgarleg gifte egtefolki lovnad um livsvarug truskap, og supplerar dermed den borgarlege egteskapsstifting med det religiøse moment.

Kyrkja ser i egteskapet ein guddomleg skipnad, eit heilagt band som menneskja ikkje kann løysa upp, avdi den allmegtuge Gud har bunde det. Staten held egteskapet for ei samfundssak, ei personleg kontrakt, som menneskja kann binda og menneskja kann løysa. Visstnok manar det borgarlege egteskapsritual til samhald millom egtefolki, for samfundet og familia og deira eigi skuld, men lov um egteskap av 31. mai 1918 nr. 2 fyreskriv i § 41, at naar egtefolki er samde um aa skiljast, kann dei so gjera, og skilsmaalet skal daa fullbyrdast av øvrigheiti. Der er ikkje lovlegt høve til aa gifta seg paa aaremaal, men dei gifte kann gjera skilsmaal naarsomhelst, so snart dei finn at det er paa tide.

Dei no gjeldande fyresegner um skilsmaal i den nemnde lov er forma berre etter den verdslege syn paa egteskapet som ei kontrakt, og desse lovfyresegnerne gjeld undantakslaust likesovel det kyrkjelege som det borgarlege egteskap.

Det borgarlege egteskapsritual nøgjer seg med aa halda idealet fram for brudefolki, utan aa taka nokon lovnad av deim. Men ved kyrkjeleg vigsla gjer brudefolki ein truskapslovnad for livet „for Gud og menneskje“, og kyrkja stadfester lovnaden i Guds namn under formaning, velsigning og forbøn.

Den borgarlege egteskapsstifting er uttrykkeleg skipa for „Ikke-Christne“. Men egteskapslovi av 1918 gjev medlemerne av statskyrkja, som præsumptivt maa haldast for kristne, fritt val millom kyrkjeleg og borgarleg egteskapsstifting, steller baae egteskapsformer paa same fot under ei og same skilsmaalslov, og gjev ikkje kyrkja rett til aa nekta fraaskilde kyrkjeleg vigsla av gjengifte.

Staten, som etter grunnlovi § 2 skulde vera ein kristen stat, har dermed gjenomført ei heilt verdsleg syn paa det kyrkjelege egteskap, utan aa agta paa, at dette syn avgjort skiljer seg fraa og strider mot statsreligionen.

Det er kyrkja som lider ved denne motsetnad. Med ei slik lovgjeving er det umogelegt for kyrkja som berar av „Statens offentlige Religion“ aa hevda det religiøse syn paa egteskapet som brudevigsleritualet i Altarboki uttrykker. Motsetnaden har framkallt samvitsvanskar for prestarne og har ført til inkonsekvente kompromisstandpunkter. Sume meiner aa løysa vansken ved aa skilja millom ideal og røyndom, millom teori og praksis, millom Jesu tid og vaar, sume ved aa raada til aa leggja visse hindringar i vegen for skilsmaal og gjengifte, sume ved aa hevda det kyrkjelege standpunkt i princip, men gaa med paa det uppnaaelege og det u-undgaaelege.

Det fyrste og andre standpunkt finn ein i det Teologiske Fakultets fleirtalsvotum, det andre og tredje i framlegget fraa Presteforeningen.

Etter samvitsfull prøving av ymse løysingar maa eg segja, at alle millomstandpunkter i denne sak er utilfredsstellande. Kyrkja kann ikkje slaa seg til ro med „baade-og“, her gjeld „anten-eller“.

Eit „baade-og“ fører til idelege teoretiske og praktiske konflikter, og til uavvendelege pliktkollisionar, visseleg ikkje for alle medlemer av kyrkja, men for mange. Eit „baade-og“ magtstel den kristne kyrkja, som skal forkynna og realisera det religiøse livsideal. Eit „baade-og“ gjer den heilage lovnaden og Jesu ord i brudevigsleritualet til form utan innhald.

Mange meiner, at ritualet berre er ceremoni, fest, velsigning. Andre held „ordet“ for noko utvertes utan indre verdi. Men kyrkja kann ikkje vera med paa aa avkrefta det rituelle ordet paa denne vis; for det ord som blir talt for Guds aasyn og i Guds namn, det helgar og er i seg sjølv heilagt. Den heilage egteskapslovnaden kann like so lite som daapspakti og konfirmationslovnaden brytast utan aa falla ut av samfundet med Gud.

Egteskapsbrotet er synd mot det største bod i kristendomen, kjærleiken. So lenge kjærleiken ikkje vender tilbake mot den egtefelle som lovnaden var gjeven til, vedvarer denne synd. Difor kann ikkje slik synd løynast med kjærleik til ein annan.

Skilsmaalssynd kann ikkje vera utilgjeveleg synd for Gud. Det er sant som det er sagt, at det er tilgjeving ogso for denne synd. Men ingen maa trøysta seg og andre med slik tale, utan aa leggja til: paa det vilkaar, at det syndige tilhøve sluttar. Held det ved, daa blir syndsforlatingi ein moralsk sanktion paa egteskapsbrotet og ein fridom til aa synda vidare paa naaden.

Egteskapet staar ved lag, um kjærleiksbandet er slitna; for egteskapet har sin grunn i det etiske kravet, ikkje i kjensla, som er ei frukt av kravet, og dette kravet fell ikkje burt, um frukti saknast, eller um ein gjer seg fri fraa kravet. Slaar ein av her for dei harde hjarto skuld, daa vender ein tilbake fraa Evangeliet til Moselovi, fordi kristendomen er over evne. Men Jesus segjer: Eit nytt bod gjev eg Dykk, at de skal elska kvarandre.

Vaar tids menneskje inngaar ofte egteskap i tillit til kjærleiken som naturmagt. Naar so lidenskapen dovnar eller skifter, reknar mange det for „umoralsk“ aa halda uppe eit egteskap som denne slags kjærleik har vike ifraa. Verkeleg „moralsk“ skal det daa vera aa gjera seg fri fraa eit sokallt „usannt“ samliv og fylgja si traa, — ikkje aa tala um dei som berre læt seg driva av si lyst utan ettertanke.

I motsetnad hertil byggjer det kristelege egteskap ikkje fyrst og fremst paa elskhugen, men paa den gode viljen, som einast er i stand til aa tilføra den naturgjevne kjensla varugt liv og verdfullt innhald. Ikkje den ubundne naturdrift, kor stor og megtug den kann vera, men den gode vilje, som er ei frukt av Guds naades verknad, held kjærleiken frisk og truskapen sterk eit heilt liv til endes.

Ein moderne dansk kristeleg tenkjar uttrykker liknande tankar i desse ord (F. C. Krarup, Livsførelse, Kbh. 1918, s. 196-7): „At Kristendommen har faaet Øje for den indre, uendelige Rigdom i Kjærlighedsfølelsen, og at den saa har adlet denne Følelse ved at gøre den til Bærer for den alvorligste Pagt, for det mest bindende Løfte, det er en af dens største Bedrifter indenfor Moralens Omraade. Den højeste Forpligtelse gennem den højeste Værdi: det er den Livsvisdom, som herigennem er udtalt.

Det er den, der ligger til Grund for Ægteskabet, som vi kender det. Og det er den Betragtning, som angribes, naar det monogamiske Ægteskab saa ofte i vor Tid er Genstand for Kritik. Den retter sig mod det bestemte Punkt, at man i Kraft af sin Følelse binder sig ved en Viljebestemmelse. Hvor kan man være sikker paa, at Følelsen bliver ved, at man altsaa kan holde sit Løfte? Hvem kan svare for, at den ikke en Dag befindes at være borte og er afløst af en ny Lidenskab, der da maa kræve sin Ret? Hvor overbevisende dette kan tage sig ud, saa er det dog klart, at hele denne Betragtning har til sin Forudsætning en Indifferens mellem Følelse og Vilje, der betyder, at Følelsen, som altsaa ikke paa nogen Maade kan bestemmes ved en etisk Vilje, bliver betragtet som en ubunden Naturdrift, en Lidenskab, der, uberegnelig i sig selv, gør den, der bliver dens Bytte, til et blot Redskab for sig. Men det betyder afgjort en dyb Nedsættelse af Følelsen og dermed en Forringelse af Moralen, der i Stedet for at mættes og bæres af den dybe Følelse bliver reduceret til at være en kedelig, pedantisk Skolemester. Mod en saadan Bedømmelse av vort Væsen maa vi imidlertid nedlægge en bestemt Protest; vi vil gøre gjældende, at hvad der engang har grebet os helt og fuldt, det vil ikke kunne tabe sin Magt over os, hvis vi ikke selv forskylder det ved Letsindighed og Uagtsomhed.“

Baade etter si guddomlege og si menneskelege sida er egteskapet soleis u-uppløyselegt, livsvarugt og monogamisk, og vi maa forkasta som stridande mot Guds vilje og som uetisk den lov som gjev egtefolk høve til aa skiljast etter overeinskomst og deretter inngaa nytt egteskap.

For kyrkjelegt egteskap maa den kristne stats lovgjeving byggja paa kristelege grunnsetningar ikkje berre for egteskapsstiftingi, men ogso i spursmaal um skilsmaal og gjengifte. Det vil samstundes vera uppgaava for den kristne stat aa lyfta den sedelege norm for det borgarlege egteskap upp imot jamhøgd med det kyrkjelege.

Men med den gjeldande lovfaste skilnad paa kyrkjeleg og borgarleg egteskapsstifting er det nyttelaust aa freista aa gjenomføra ei principiel einskapssyn paa baae egteskapsformer, og for kyrkja er dette utilraadelegt sosant det skal skje ved aa slaa av paa det religiøse livsideal.

Ei slik kyrkjeleg einskapssyn kann ikkje faa anna enn teoretisk karakter. Dei tider er no uatterkalleleg forbi, daa samfundet var grunnlagt paa religiøs einskap, og lovgjevingi realiserte denne einskapen. Derimot kann og bør lovgjevingi uttrykke *moralsk* einskap, og i ein kristeleg stat er det naturlegt, at det religiøse livsideal, slik som vi kjenner det gjenom den guddomlege openberring, set sitt stempel paa all lovgjeving, og klaarast finn uttrykk i den kyrkjelege.

Retten, baae den borgarlege lov og kyrkjeretten, byggjer paa etiske grunnlover, som skal finna sitt uttrykk i dei praktiske lovfyresegnerne. Derved blir retten vern for moralen. Historia viser, at sosnart rettsmoralen søkk, daa søkk ogso folkemoralen; naar rettsmoralen lyftest, daa lyftest ogso folkemoralen. Men lovgjevingi bør ikkje vera slik, at der uppstaar kontrovers millom den juridiske og moralske dom i saker av etisk natur, og det vil difor alltid vera utolelegt for det kristelege samvit, naar egteskapslovgjevingi i ein kristen stat staar i strid med Jesu læra. For kyrkja staar det klaart, at egteskapslovi av 1918 legaliserar skilsmaalssyndi og dermed gjev moralsk godkjenning til det som kyrkja maa fordøma.

Visseleg skal det Nye Testamente ikkje gjelda som moralcodex eller som lovbok. Guds lov er ikkje juridisk lov, men naturlov; difor hemner det seg sjølv aa overtreda den. Og den nye pakts livslov har etter sitt upphav absolut karakter, og maa ved sin heilagleik gjera kvar ein som har gjeve den si tilslutning, bunden i samvitet. Ein slik indre absolut etisk norm er nettupp skikka til aa realiserast i lovgjeving for samfundslivet, fordi det høyrer til lovs art aa løysa spursmaal um ytre livsordningar paa kategorisk maate.

Ei relativ og individuel moralsk vurdering av dei indre personlege tilhøve læt seg derimot ikkje tillempa i praktisk samfundsskipnad i lovs og retts form, og kann ikkje forsvarast, med mindre ein gjer fullstendigt skil millom rett og moral, og læt retten og moralen raada kvar paa sitt umraade utan innbyrdes samanheng. Der vilde i so fall ikkje vera bruk for lovgjeving um egteskapet likesolite som um venskap og kameratskap, og egteskapet kunde reknast for privatsak.

Men solenge egteskapet baade i staten og kyrkja vert rekna for ein offentleg institution, er det i denne forstand underlagt loverne for det offentlege samfundsliv. Det er her aa merka, at lovgjevingi normerar og dømer berre den ytre og openberre aatferd, ikkje det indre sjælsliv og dei løynde tankar og ord og gjerningar. Her gjeld Augustins ord: „De occultis non judicat ecclesia“. Til hugen og hjarta naar ikkje lov og dom, korkje i stat eller kyrkja; dèr er det, sjælesorgi har si arbeidsmark, og dèr er det, samvitet segjer sine domar.

Difor kann ikkje egteskapslovgjevingi innrettast paa det moralske skyn over den personlege livsførsla eller realisationen av egteskapsideen, allra minst naar denne vurdering er principielt relativ. Ei egteskapslovgjeving, som er bygd paa Guds vilje, inneheld ikkje nokon menneskeleg moralsk dom over dei ymse arter av egteskap. Kvar svarar for sin herre, ogso lovgjevaren.

Ein verkeleg tilfredsstellande kyrkjeleg reform i vaar egteskapslovgjeving og skilsmaalspraksis kann vanskeleg bli gjenomført ved stykkevise umbøter snart hist, snart her, under hovudsakleg umsyn til den borgarlege ordning og med smaa koncessionar til kyrkja. Ein kann berre naa fram ved aa uppgjeva samanblandingi av borgarleg og kyrkjeleg skilsmaalsrett og gjeva det kristelege livsideal sitt fulle raaderom i samfundslivet ved ei reint kyrkjeleg egteskapslov. For kyrkja var det tilrekklegt, naar denne lovreform vart retta paa fyresegnerne um skilsmaal (eller betre: egteskaps-avbrot) og gjengifte for medlemer av statskyrkja. Den borgarlege egteskapslov maatte innehalda dei tilsvarande fyresegnerne um borgarlegt egteskap, og her vil daa syna seg, kva magt kristendomen kunde øva paa samfundsmeiningi. Dei neutrale fyresegner um alle andre rettslege tilhøve ved baae arter av egteskap maatte faa rom i ei serleg sams borgarleg lov.

Til aa faa istand ei kyrkjeleg egteskapslov vil det vera naudsynlegt:

1) aa revidera og reducera dei no gjeldande grunnar for egteskapsavbrot,

2) aa skilja greidt millom dei tre maatar for egteskapsavbrot og dei tilhøyrande grunnar, nemleg:

a) umstøyting av ugildt egteskap („annullation“),
b) uppløysing av egteskapsbandet i fullgildt egteskap („skilsmisse“),
c) aatskiljing av egteskapssamlivet i fullgildt egteskap („separation“),

3) aa fyreskriva kyrkjeleg mekling i kyrkjelege egteskapssaker,

4) aa skipa kyrkjelege domstolar i kyrkjelege egteskapssaker,

5) aa avskaffe „bevilling“ i alle saker um egteskaps-avbrot og fyreskriva avgjersla ved dom,

6) aa gjeva kyrkja fridom til aa nekta fraaskilde kyrkjeleg vigsla.

Um desse punkter er serleg aa segja:

1) Skilsmaal etter overeinskomst er openbert stridande mot den kristelege etik.

2) Kyrkja kann ikkje hindra ulukka i egteskapssamlivet og vil ingen tvinga. Den normale form for egteskapsavbrot i kyrkjelegt egteskap vil vera aatskiljing av samlivet eller, som det kallast, aatskiljing fraa bord og seng, men utan uppløysing av egteskapsbandet og utan høve til skilsmaal og gjengifte.

3)-4) Med den noverande konfessionsfridom for borgarar i staten vil personer som ikkje høyrer kyrkja til, faa plass i forliksraad og domstolar, ja det er vitterlegt, at der sit openberre fiender av kristendom og kyrkja. At slike skal mekla og døma i aandelege saker, er urettferdugt og kann ikkje nemnast mildare enn som brot mot aandsfridomen.

5) Den kongelege „bevillings“retten er fordelt paa so mange hender, at utøvingi av denne retten maa bli ujamn og vilkaarleg, og sakerne kann ikkje daa bli so vel granska som ved rettegang.

6) Um kongen i medfør av grl. § 16 gjev prestarne instruks um ikkje aa vigja fraaskilde, vil dette vera i strid med egteskapslovi av 1918, § 22, 2dre led, som fyreskriv, i kva for tilfelle ein prest kann negta vigsla, men herunder ikkje nemner fraaskilde. Her er den danske egteskapslov av 30. juni 1922 § 30 heilt klaar: „Presten kan dog altid negte at vie en fraskilt. Mener han iøvrigt af religiøse Grunde ikke at kunne eller

burde foretage en Vielse, skal han forelægge Biskopen Sagen til Afgjørelse."

Etter det som her er halde fram, er fylgjande aa segja, naar det gjeld dei brigde i lovi av 31. mai 1918 nr. 2, som vert fyreslegne av den Norske Kirkes Presteforening:

1. Framlegget um aa fyreskriva presteleg mekling i skilsmaalssaker for medlemer av statskyrkja gjev det kyrkjelege krav sin fulle rett og bør difor vedtakast i lovi.

2. Dei tvo framleggi um kongeleg „bevilling" for gjengifte etter skilsmaal gjenomfører berre halvveges det kyrkjelege princip at egteskapet er u-uppløyselegt, og kann difor ikkje reknast for tilfredsstellande, um det òg er eit steg burt ifraa den nogjeldande frie skilsmaalslovgjeving og soleis i og for seg maa haldast for ei vinning.

3. I staden for dei fyreslegne reformer i bevillingspraksis bør difor heller den nyst citerte § 30 i den danske egteskapslov av 30. juni 1922 verta uppteken i vaar egteskapslov. Derved vil kyrkja faa lovlegt tilføre til aa nekta aa vigja fraaskilde og til aa nekta sin medverknad ved andre openbert ukristelege egteskapssamband.

Um kyrkja daa etter mogen ettertanke uppsteller faste reglar for medverknaden aat prestarne ved egteskapsstiftingi, vil ho kunna vinna atter sin gamle innverknad paa egteskapsmoralen, og det kristelege egteskapsdeal faar koma uhindra til sin rett i vaart samfundsliv.

KIRKELIG BIBLIOGRAFI 1922

VED

OLUF KOLSRUD OG W. P. SOMMERFELDT.

I denne bibliografi optas bare særskilt trykte skrifter. Avhandlinger og artikler i tidsskrifter og blade er registrert i: Norsk Tidsskriftindex 1922. Systematisk fortegnelse over indholdet av 220 norske periodiske skrifter. Utarbeidet av *W. P. Sommerfeldt.* Aarg. 5. Kr.a 1923. Steenske Forlag. S. 5—12.

TEOLOGISKE SKRIFTER.

Samleverker.

Norsk teologisk tidsskrift. 3. række, bd. 3. (23. aarg.) 1922. Utg.: Lyder Brun, Oluf Kolsrud, S. Michelet. For praktisk teologi: S. Bretteville Jensen. Kr.a. Grøndahl & Søn. 4 nr., 2 bl., 260 s.

Gamle spor og nye veier. Tydninger og tegninger. En hilsen til professor dr. Lyder Brun ved hans 25-aars professorjubilæum fra elever og venner. Kr.a 1922. Grøndahl & Søn. 223 s.

Tidsspørsmaal, kristelig belyst. [En række skrifter, utg. av] Lutherstiftelsens Forlag. Kr.a. 13. serie, nr. 1/4. Edv. Sverdrup. Luthers kamp med Rom efter dens historiske forløp til og med riksdagen i Worms. 1922. 314 s. 14. serie, nr. 1 og 2. Sigurd Odland. Den nytestamentlige kanon. 1922. 100 s.

Til kristelig oplysning. [En skriftserie redigeret av J. Gleditsch og S. Bretteville Jensen]. Kr.a. Olaf Norli. [1.] Sigmund Mowinckel. Hvad har vi som kristne i det Gamle Testament. 1922. 96 s. [2.] Lyder Brun. Det nye testamente i lys av historisk forskning. 1922. 115 s. [3.] Ernst von Dobschütz. Kristustro og kristenliv. Oversat av Anton Fridrichsen. 1922. 75 s.

Det Gamle Testamente.

Mowinckel, Sigmund. Hvad har vi som kristne i det gamle testament? Kr.a 1922. Olaf Norli. 96 s. (I serien: Til kristelig oplysning.)

Egnund, Ivar Mortensson. Nyklar. I. [Moses. Salomos høgsong.] Kr.a 1922. Olaf Norli. 158 s.

Mowinckel, Sigmund. Psalmenstudien. II. Das Thronbesteigungsfest Jahwäs und der Ursprung der Eschatologie. Videnskapsselskapets Skrifter. II. Hist.-filos. klasse 1921, nr. 6. Kr.a 1922. Jacob Dybwad. XVI, 347 s.

Vold, Karl. Det gamle testamentes profeter. II. Samuel, Elia. S. 67—119. Kr.a 1922. III. Amos. Hosea. S. 119—162. Kr.a 1922. IV. Jesaia, Mika. S. 163—193. Kr.a 1922. V. Indtil fangenskapet. S. 195—270. Kr.a 1922. Lutherstiftelsen.

Det Nye Testamente.

Brun, Lyder. Det nye testamente i lys av historisk forskning. Kr.a 1922. Olaf Norli. 115 s. (I serien: Til kristelig oplysning.)

Odland, Sigurd. Den nytestamentlige kanon. Tidsspørsmaal, kristelig belyst. 14. serie, nr. 1 og 2. Kr.a 1922. Lutherstiftelsen. 100 s.

Schjøtt, P. O. Første Korintherbrev. Videnskapsselskapets Skrifter. II.

Hist.-filos. klasse 1922, nr. 7. Kr.a 1922. 24 s.

Dobschütz, Ernst von. Kristustro og kristenliv. Oversat efter forfatterens manuskript av Anton Fridrichsen. Kr.a 1922. Olaf Norli. 75 s. (I serien: Til kristelig oplysning.)

Kirkehistorie.

Eitrem, S. und A. Fridrichsen. Ein christliches Amulett auf Papyrus. Mit 2 Tafeln. Vid.selsk. forhandlinger 1921 nr. 1. Kr.a 1922. 30 s.

Hall, Birger. Den evige stad. En tur til Rom — med utflugt til Pompei. En folkebok. Med illustr. Kr.a 1922. Johannes Bjørnstad. 136 s.

Sverdrup, Edv. Luthers kamp med Rom efter dens historiske forløp til og med riksdagen i Worms. Tidsspørsmaal, kristelig belyst. 13. serie, nr. 1/4. Kr.a 1922. Lutherstiftelsen. 314 s.

Sommerfelt, Vilhelm. Søren Kierkegaard. Utgit efter forfatterens død av nogle venner. Med forord av Chr. Ihlen. Kr.a 1922. Cammermeyers boghandel. 211 s.

OPBYGGELSESSKRIFTER.

Prækener og andagtsbøker.

Arndt, Johan. Postille, eller aandrige Forklaringer over de aarlige Søn- og Helligdages evangeliske Texter. Samt et Anhang av syv og tyve Passions-Prædikener. Porsgrund 1922. Brødr. Dyring. Portr., XII s., bl., 769 s., 182 s.

Brandtzæg, Johannes. Det er fuldbragt. Prækener til hver søndag og helligdag. Bergen 1921. Lunde & Co. 250 s.

Gleditsch, J. og S. Bretteville Jensen. Opbyggelsesbok. Andagter for hver dag i aaret. Kr.a 1922. Olaf Norli. 4 bl., 405 s.

Grønland, Erling. Gudstjenesten i Herrens hus. (Aftensangspræken i Trefoldighetskirken.) Kr.a 1922. 8 s.

Hallesby, O. For Herrens ansigt. Korte prækener. 3. oplag. Kr.a 1922. Lutherstiftelsen. 40 s.

Høyer, Einar. Andagtsbok. Kr.a 1922. Utgit av Luthersk Bokmission. 32 s.

Laache, N. J. Husandagts-Bog. Bibelstykker med Betragtninger til hver Dag ordnede efter Kirkeaaret. 8de Oplag. Kr.a 1922. Lutherstiftelsen. IX, 566 s.

Lunde, Johan. Kristus vor frimodighet. Taler. Kr.a 1922. Indremissionsselskapet. 62 s.

Dreyer, Peder. Forkynd Kristus! Bibelske raad til prædikanter. Bergen 1922. Lunde & Co. 292 s.

Bønnen.

Dahle, L. Bøn og bønhørelse. Bergen 1922. Lunde & Co. 56 s.

Dreyer, Peder. Tanker om bønnen. Bergen 1922. Lunde & Co. Portr., 84 s.

Gordon, S. D. Stilfærdige Taler om Bønnen. Oversat med Forfatterens Autorisation. Kr.a & Bergen 1922. Hans Martinussens Forl. 220 s., 1 bl.

Sverdrup, Edv. Fader vor. Tanker ved Herrens bøn. Kr.a 1922. Indremissionsselskapet. 78 s.

ANDRE KRISTELIGE SKRIFTER.

Andersen, H. L. St. Judas alm. Brev. Fortolket. Utg. specielt med Henblik paa det troende Lægfolk. Kr.a 1922. Utgiverens forl. 78 s.

Bagge, P. I. Hvor er Nikodemus? Smaastykker for personlig kristenliv. Kr.sund N. [1922.] 8 s.

Bjerkreim, A. Lys over dunkle spørsmaal. Bergen 1922. Lunde & Co. 141 s.

Clausen, E. Det ædle oljested. Bergen 1922. Lunde & Co. 20 s.

Daasvand, Johannes og Gustav Nielssen. Frigjørelse! Fornyelse! Forløsning! Stavanger [1922.] 48 s.

Dahl, Emma. De sisste ting. Bergen 1922. Lunde & Co. 62 s.

Dæglum, H. Kirsten. Tilegnet ungdommen. Kr.a 1922. 148 s.

Egenæs, Josef. Til de sovende kristne. Egersund 1922. 8 s.

Forfang, A. De hellige engler. T.-hjem. 1922. 64 s.

Gil, Anders. Naar livet veks. Forteljing. Bjørgvin 1922. Lunde & Co. 272 s.

Gray, A. Herbert. Det kristne vaagestykke. (Oversat fra engelsk av Birgit Grøndahl Bekker.) Kr.a 1921. Norges Kristelige Studenterbevægelse. 112 s.

Hallesby, O. En aandsfyldt kristen. 3. opl. Kr.a 1922. Lutherstiftelsen. 16 s.

— I korsets lys. Kr.a 1922. Lutherstiftelsen. 186 s.

— Synden i kristelig lys. 2. oplag. Kr.a 1922. Lutherstiftelsen. 67 s.

— Din største fare. Johs. 12, 34—42. Utgit av Det Norske Lutherske Indremissionsselskap. Gode ord nr. 33. I hovedkomm.: Lutherstiftelsen. 1 bl.

Holme, Edin. Sonofret. Kr.a 1922. 154 s.

Iversen, Ole C. En frimodig Kristen. Bergen 1922. Lunde & Co. 63 s.

Jacobsen, P. En liden julesang. Porsgrund 1922. 2 bl.

Miller, I. R. I Faderens haand. Oversat av L. Koren. Kr.a 1922. Johannes Bjørnstad. 192 s.

Møller, August. Jesus Kristus kalder menneskefiskere. Jesus helbreder. Rimdigt. [U. st. o. a.] 2 bl.

Nielssen, Gustav. Kristus i Filippenserbrevet. Bergen 1922. Lunde & Co. 104 s.

Nielssen, Gustav, A. Bjerkreim og A. Thompson. Nærværende naade og fremtidig herlighet. Stavanger [1922]. 93 s.

Nordbø, K. H. Glimt fra menneskelivet. Fortællinger og skitser. T.-hjem 1922. 236 s.

Rinman, Joh. Tabt og gjenvunden Herlighet. Fra svensk ved N. Nilsen. Bergen 1922. Lunde & Co. 24 s.

Salvesen, Louise. Tanker og stemninger. Et ord til de længtende. Kr.a 1922. Eget forlag. 62 s.

Singh, Sadhu Sundar. Ved Mesterens føtter. Et møte mellem Mesteren og hans discipel. Oversat fra engelsk ved Clara Thue Ebbell. (Det Norske Missionsselskap, Christianiacentralen.) 80 s.

Skullerud, Olai. Livssamfundet med Herren. Udvalgte Betragtninger og Sange. Kr.a. Utgiverens Forlag. 76 s.

Steinberger, H. Veien i lammets spor. Joh.s aabenbaring 14, 4. Oversat efter originalens 10. oplag. Forord av O. Hallesby. 4. oplag. Kr.a 1922. Lutherstiftelsen. 64 s.

Thilo, Inga. Saa ta da mine hænder. [Digte.] Bergen 1922. Lunde & Co. 69 s.

Til kristne i alle samfund! Oprop til bøn om vækkelse. [Undertegnet: Y. ø.] 4. Pat.

Trøstens ord til bedrøvede hjerter. Kr.a [1922]. L. M. Berntzen. 16 bl.

Wergeland, Håkon. Or bannet! Dikt. Kr.a 1922. 96 s.

Skrifter av og om dissentere: Se de enkelte samfund.

TIDSSPØRSMAAL.

Hertzberg, Mikael. Kirkens enhet. Til orientering i kristenhetens største spørsmaal. Kr.a 1922. H. Aschehoug & Co. 136 s.

Platou, J. M. Tidens tanker. Kr.a 1922. Steenske forl. 112 s.

Puntervold, Ole, sogneprest. Bibelens vei til social retfærdighet. Det 9de bud efter dets oprindelige mening. Kr.a 1922. Forf. 43 s.

Gerhard, Paul. Tanker om Guds styrelse i verdenskrisen. (Was hat Gott vor?) Aut. oversættelse ved Agnes Hoff Næss. Kr.a 1922. Cammermeyers boghandel. 83 s.

Hvem skal vi lyde? Kr.a [1922]. 2 bl.

NORGES KIRKEHISTORIE.

Norvegia Sacra. Aarbok til kunnskap om den norske kirke i fortid og samtid. Utgit efter tiltak av den norske kirkes biskoper. Redigert av Oluf Kolsrud. Første aargang. 1921. Kr.a [1921]. Steenske forl. 4 bl., 237 s.

— Andre aargang. 1922. Kr.a. [1923]. Steenske forl. 4 bl., 357 s., ill. pl. I—XIV.

Bibliotheca Norvegiæ Sacræ. Skrifter til kunnskap om den norske kirke i fortid og samtid. I. Hansteen, Carsten. Av det norske kristenlivs psykologi. Bergen 1922. Lunde & Co. 8 bl., 226 s. (Norvegia Sacra 1922 B.)

Olafs saga hins helga. Efter pergamenthaandskrift i Uppsala universitetsbibliotek. Delagardiske samling nr. 8 II. Utgit av Den norske historiske kildeskriftkommission ved Oscar Albert Johnsen. Kr.a 1922. LXVIII + 115 s.

Engelstad, Bjarne. Norge og Olav den Hellige. 1. opl. Kr.a 1922. With & Co. 63 s.

Hübert, Margit. Nogen undersøkelser om de norske domkapitler væsentlig indtil 1450. (Avhandlinger fra universitetets historiske seminar. B. 6. H. 1.) Kr.a 1922. 106 s.

Moe, Wladimir. Gamle norske kirker. Kr.a 1922. Jacob Dybwad. 178 s.

Se forøvrigt: W. P. Sommerfeldt. Bibliografi [for norsk arkæologi, kulturhistorie, kunsthistorie og fortidsminnevern] 1922. Aarsberetning for Foreningen til Norske Fortidsmindesmærkers Bevaring. Aarg. 78 1922 S. 289—303. Kr.a 1923. Grøndahl & Søn.

Norges civile, geistlige, rettslige og militære inndeling. 1. juli 1922. Utgit av Det Statistiske Centralbyrå. (Statistikk, Norges offisielle. 55.) 107 s.

Kirkelig og kristelig virksomhet i nyere tid: Se de enkelte organisationers oversigts-beretninger.

NORSK KIRKELIG BIOGRAFI.

Ostermann, Hother. Den norske grønlandsprest provst Jørgen Sverdrup [1732—1810]. Et arktisk livs- og tidsbillede fra det 18de aarhundrede. Kr.a 1922. Alb. Cammermeyers Forlag. 227 s.

En gammel Prests efterladte Papirer. Breve fra og til Gabriel Kirsebom Kielland [1796—1854], Sogneprest til Lyngdal. Utgivet for Familien af hans Søn Hjalmar Chr. Kielland. Kr.a 1922. H. Aschehoug & Co. 171 s.

Gjerløw, Laura. Henriette Gislesen [1809—59]. Stavanger 1922. 8 s.

Hall, Birger. Lars Skrefsrud [1840—1910]. En folkebok. Med illustr. Kr.a 1922. Johannes Bjørnstad. 112 s.

Killingstad, A. Lars Skrefsrud [1840—1910]. (Fagbiblioteket «Fri lesning».) Kr.a 1922. J. W. Cappelen. 16 s.

Dahle, L. [1843—]. Tilbakeblik paa mit liv og særlig paa mit missionsliv. Første del. Indtil ankomsten til Madagaskar 1870. Stavanger 1922. Det norske Missionsselskap. 267 s.

Handeland, Oscar. Vaarløysing. Thormod Rettedal [1849—1909] og samtidi hans. Bergen 1922. Lunde & Co. Portr., 4 s., 440 s., ill.

Berge, Rikard. Simon Olaus Wolff [1796—1859]. (Norske folkeminnesamlarar. II. 4.) Skien 1922. Erik Gunleikson, Risør. LXXIV + 37 s.

TIDSSKRIFTER OG BLADE.

Kirke og kultur. Aarg. 29. 1922. Utg.: Eivind Berggrav, fra nr. 7 J. Gleditsch. Kr.a. 616 s. 10 nr.

Luthersk kirketidende. Et ukeblad til menighetens oplysning og opbyggelse. 9. række, aarg. 59. 1922. Red.: D. A. Frøvig, Mikael Hertzberg og G. Skagestad. Kr.a. VIII s. 600 s., 28 nr.

Norsk kirkeblad. Aarg. 19. 1922. Red.: S. Bretteville Jensen og (nr. 1—13) Ivar Holsvik med bistand av H. Seip og K. Skjeseth. Kr.a. 622 s. 26 nr.

Dagen. Kristelig dagblad. Aarg. 4. 1922. Red.: Johannes Lavik. Bergen. Fol. 6 nr. ukentlig.

Kristelig ukeblad. Organ for norske kirkevenner (fra nr. 1 1922: Organ for Norges kirkelige Landslag.) Aarg. 29. 1922. Red.: Th. Freihow, Karl Vold. Kr.a. Fol. 14-dagl. à 2 bl.

For hjem og samfund. Tidsskrift for kristelige og sociale spørsmaal. Aarg. 9. 1922. Red.: Petra Fleischer. I redaktionen: Marie Michelet, Dagny Johnson, Wilhelmine Wergeland. For sociale spørsmaal: O. F. Olden. 2 bl., 309 s., 10 nr.

Verden venter. Organ for fred og samfundsrettferdighet. Årg. 1. 1922. Redaktører: O. F. Olden, M. Mauritzen, G. Natvig Pedersen, Oscar Pedersen. Stavanger. 4. 10 nr. 84 s.

Broderaanden. Aarg. 1. 1922. Red.: Helga Bekker. Bergen. Prøvenr. I—IV. og nr. 1—3 maskinskrevet, nr. 4—12 trykt. Mndl. à 2—4 bl.

Kristelig pædagogisk tidsskrift. Aarg. 13. 1922. Utg.: Norges kristelige lærerforbund. Red. R. J. Ringdal og Jul. Anderssen. Kr.a. 159 s. 10 nr.

Lyngblomster. 19. samling. Utgitt av Lærernes vennekreds i Kristiania. Kr.a 1922. 93 s.

Illustreret familieblad. Aarg. 36. 1922. Utgit av C. Andersen A/S. Horten. Fol. 52 nr. à 24 s.

Bibel-Budet. Aarg. 50. 1922. Utg.: Bethaniastiftelserne. Red.: Gabriel Baardsen, O. T. Bjotveit. Stvgr. Fol. 14-dagl. à 2 bl.

Stille stunder. Eit norskt blad for tru og gudlegdom. Aarg. 34. 1922. Bladstyre: Johannes A. Barstad, Peter Hognestad, Henr. Kaarstad, Bernt Støylen. Bergen. Gula Tidend prenteverk. 4. Ukentl. à 2 bl.

Det lille trøsteblad. Aarg. 24. 1922. Utg.: D. Lervaags enke, Kumle, Søndfjord. E. Natviks boktrykkeri, Florø. 384 s., 24 nr.

Hjemlandsposten. Aarg. 23. 1922. Red.: K. Fjære. Horten. Fol. Ukentl. à 2 bl.

Evangelisten. Et upartisk, evangelisk blad. [Utg.: Albert G. Lunde, Didrik Andersen, C. T. Dyrness, A. Bjerkreim, A. Thompson, Chr. Brøvig.] Aarg. 12. 1922. Red.: Chr. Brøvig. Kr.sand. Fol. 2 nr. mndl. à 2 bl.

Menighetsblade: Se avd. Menighetsblade og -beretninger.

Kristelige virksomheters blade: Se de enkelte virksomheter.

Dissenteres og frireligiøse samfunds blade: Se de enkelte samfund.

Videnskabelige publikationer: Se Teologiske skrifter og Norges kirkehistorie.

GUDSTJENESTE.

Alterbok for den norske kirke. 2. opl. Kr.a 1922. Forlagt av Selskapet til Kristelige Andagtsbøkers Utgivelse. 4 bl., 215 s.

Vespergudstjenester for kirkeaarets forskjellige tider og anledninger, fuldstændig liturgisk og musikalsk utarbeidet av Pastor A. Fasmer Dahl med bistand av Organist Lars Søraas. Hefte VI. Pinse. Bergen 1922. Lunde & Co. 29 s.

Vespergudstjeneste i Fagerborg kirke. [Kr.a]. Palmesøndag 9de april 1922. [Program.] Kr.a. 2 bl.

Ritual for barnegudstjeneste. Kr.a. [1922.] 8 s.

Gamle Akers kirke. [Kr.a]. Liturgi ved barnegudstjenesten. 1 bl.

[Liturgi for] barne-gudstjeneste. Egersund 1922. 2 bl.

Søraas, Lars. Ny liturgisk musik. Liturgi og kirkesang. Orientering og veiledning. Kr.a 1922. Forl. av Selskapet til kristelige Andagtsbøkers Utgivelse. 22 s.

Lindeman, Ludv. M. Koralbog indeholdende de i Landstads Salmebog forekommende Melodier, ordnede og harmoniserede. 10. opl. Kr.a 1922. J. W. Cappelen. 116 + 36 s. i tverfolio.

Lindeman, Peter. Den norske organist. Til bruk ved den offentlige gudstjeneste. 5. hefte. Kr.a 1922. H. Aschehoug & Co. 30 s.

Forfang, A. Vor søndag. 3. opl. T.-hjem 1922. 32 s.

Daasvand, Johannes. Daapen fri. Bergen 1922. Lunde & Co. 35 s.

PRESTER.

Fra den Norske Kirkes Presteforenings 9. generalforsamling 14.—19. oktober 1921. Kr.a 1922. Portr. 156 s.

Prestemøte for Bjørgvin Bispedømme. [Program]. (Bergen 1922). Pat.

Norske Presters Fredsforening. 1. medlemmer, indmeldt indtil september 1915. 2. enige i brochuren «De kristnes standpunkt til krigen.» 3. medlemmer, som samtidig har erklæret sig enige deri. [Bergen.] Fol. 1 bl.

Norske Presters Fredsforening. Kirkelig Verdensforbund til Fremme av Mellemfolkelig Forstaaelse. Norsk avdeling. Forslag til grundregler. [U. st. o. a.] 1 bl.

Kirkelig Verdensforbund til Fremme av Mellemfolkelig Forstaaelse. (Stiftet 1. aug. 1914.) Indbydelse til medlemskap. [1922.] 1 bl.

«Fred paa jorden». Organ for Norske Presters Fredsforening. (N. P. F. F.) Nr. 1—2 for aaret 1922. (Fredssaken XII.) Bergen. 32 s.

Begravelsesforeningen for den Norske Kirkes Prester. 24de aarsberetning 1921, avgit av forretningsføreren, hospitalsprest Magelssen. T.-hjem 1922. 19 s.

Det Kongelige Fredriks Universitets årsberetning for beretningsåret 1919—1920 samt Universitetets matrikul for 1920. Utgitt ved Universitetets sekretær. Kr.a 1922. 160 + 192 s.

Menighetsfakultetet. Aarsberetning. 1921. Avgit av styret. Kr.a 1922. 22 s.

DIAKONI.

Det Norske Diakonhjem. 32. aarsberetning. 1921. Kr.a. 19 s.

Hilsen fra Diakonhjemmet. Aarg. 14. 1922. Red.: Diakonhjemmets forstander, pastor Reidar Kobro. Kr.a. 10 nr.

Fra Diakonissehuset. Et maanedsskrift for den kvindelige diakoni. Aarg. 39. 1922. Utg. av Diakonisseanstalten ved forstanderen. Kr.a. 12 nr.

Menighetssøsterhjemmet. 6. aarsberetning 1921. Ved styrets formand, sogneprest Joh. M. Wisløff. 5-aarsberetning for Menighetssøstrenes Klinik. Ved dr. med. Nils B. Koppang. Kr.a 1922. 32 s.

Menighetssøstrenes blad. Organ for

Lutherske Menighetssøstres Forening. 1922. Red.: pastor Fr. Stabell. Kr.a. 10 nr., 118 s.

MENIGHETSBLADE OG -BERETNINGER.

Oslo bispedømme.

Kristiania Menighetspleiers Fællesutvalg. Aarsberetning for 1921—22. Ved sekretæren. Kr.a 1922. 40 s.

Menighetsblad for Kristiania. Aarg. 20. 1922. Red.: Stiftsprovst Gustav Jensen (til nr. 18), sogneprest Erling Grønland og pastor Maroni. Kr.a. 4. 14-dagl. à 4 bl.

Uranienborg menighetsblad. [Kr.a.] Aarg. 11. 1922. Red.: Gude Due. Kr.a. 20 nr. à 3 bl.

Diesen, E. Fagerborg menighet [Kr.a] gjennem 25 aar. Kr.a 1922. 15 s.

Fagerborg menighetsblad. [Kr.a.] Aarg. 13. 1921/22. Kr.a. 172 s., 42 nr.

Markus menighet. [Kr.a]. Oversigt over menighetsarbeidet 1917—1921 og aarsberetning for 1921. Kr.a. [1922.] 31 s.

Gamle Akers menighetsblad. [Kr.a.] Aarg. 11. 1922. Ansv. redaktører: Menighetens prester. Kr.a. 4. 23 nr.

Søndagshilsen fra Petrus kirke. [Kr.a.] Aarg. 18. 1922. Kr.a. 44 nr. à 2—4 bl.

Hauge menighetsblad. [Kr.a.] Aarg. 3 1922. Red.: sogneprest Selmer, fra nr. 15 klokker Tjomsland. [Kr.a.] 17 nr. à 2 bl.

Jakob menighet. [Kr.a.] Beretning for 1921 ved Jakob frivillige menighetsraad. Kr.a 1922. 6 bl.

Wexels' menighetsblad. [Kr.a.] Aarg. 6 1922. Kr.a. Forlagstr. Nr. 7—12 à 2 bl.

Oslo menighetsblad. [Kr.a.] Aarg. 2. 1922. Red.: Sogneprest Johan Lunde, klokker Jul. A. Anderssen. Kr.a. 4. 22 nr. à 2 bl.

Søndagshilsen til Tøien menighet. [Kr.a.] Aarg. 13. 1922. Kr.a. 20 nr. à 2 bl.

Vaterlandskirken. [Kr.a.] Beretning 1920—1921. Kr.a. [1922]. 20 s.

Vaterlandskirkens søndagshilsen [Kr. a.] Aarg. 20. 1922. Red.: pastor K. O. Kornelius. Kr.a. 21 nr. à 2 bl.

Fredriksstad og omegns menighetsblad. Aarg. 2. 1922. Red.: R. Forbech. Fr.stad. 25 nr. à 2 bl.

Menighetsblad for Asak. Aarg. 1. 1922. Kr.a. 2 nr. (10/12 og 24/12) à 2 bl.

Tune menighetsblad. Aarg. 7. 1922. Red. av kapellanen. 4. 11 nr. à 2—4 bl.

Rolvsøy menighetsblad. Aarg. 19. 1922. 13 nr. (8/1—25/6) à 2 bl.

Menighetsblad for Nordstrand. Aarg. 4. 1922. Kr.a. Forlagstr. 22 nr. à 2 bl.

Menighetsblad for Vestre Aker. Aarg. 5. 1922. 22 nr. à 2 bl.

Ullern Menighets Barnekrybbe. Aarsberetning 1921, 8de Driftsaar. Kr.a 1922. 4 bl.

Menighetsblad for Horten. Aarg. 1. 1922. 2 bl., Nr. 9.

Smidt, Johannes. Vor arv. En Vestfoldmenighets historie. Utgit til Sandefjords kirkes 50 aarsfest 10. decbr. 1922. Sandefjord. 98 s., 1 bl. (Lutherstiftelsen.)

Hamar bispedømme.

Menighetsblad for Nord-Odal. Aarg. 1. 1922. With & co. boktr., Kr.a 1922, 9 nr. (3/9—24/12) à 2 bl.

Menighetsbudet. (Menighetsblad for Biri og Snertingdal). Aarg. 5. 1922. Utg.: res. kap. P. Bjerkeseth, Snertingdal. Mndl. à 2 bl.

Agder bispedømme.

Gjerpens menighetsblad. Aarg. 3. 1922. Skien. 4. 26 nr. à 2 bl.

Skiens menighetsblad. Aarg. 3. 1922. Red.: Menighetens prester. 4. Ukentl. à 2 bl.

Fra Søndeled menighetsraad. Forlovelse og ægteskab. Risør 1922. 7 s.

Menighetsblad for Sandnes. Aarg. 3. 1922. Red.: Sogneprest E. Hove. 20 nr. à 2 bl.

Menighetsblad for Egersund. Aarg. 4. 1922. Egersund. 4. 84 s., 8 s., 21 nr. og julenr.

Menighetsblad for Stavanger. Aarg. 16. 1922. Red.: Presterne Gjerløw, Petersen og Sondresen. 4. 44 nr. à 2 bl.

Bjørgvin bispedømme.

Menighetsblad for Domkirken [i Bergen]. Godt budskap. Aarg. 13. 1922. Bergen. 44 nr. à 2 bl.

Mariakirkens menighetsblad. [Bergen.] Aarg. 11. 1922. Bergen. 39 nr. à 4 til 16 s.

Nykirkens menighetsblad. [Bergen.]

Aarg. 11. 1922. Bergen. 39 nr. à 2 bl.

Johannes menighetsblad. [Bergen.] Aarg. 11. 1922. Utg.: Johannes menighetsraad. Red.: Sogneprest Mohr og lærer Sørfonden (fra nr. 3, med bistand av res. kap. C. Dahl). Bergen. 41 nr. à 2 bl.

Sandvikens kirkelige menighets- og fattigpleies 13. aar. Beretning 1. juli 1921 til 30. juni 1922. Bergen. 16 s.

Aarstad menighedsblad. Aarg. 11. 1922. [Bergen]. 39 nr. à 2 bl.

Bergens Smaakirkeforening. Aarsberetning 1921. Meddelelser fra Bergens Smaakirkeforening nr. 1 og 2 1922. Utgit av styret. Bergen. 43 s.

St. Jakobs Smaakirkemenighet. [Bergen.] Beretning 1921. (4. arbeidsaar). Utgit av menighetsraadet ved presten. 20 s.

Menighetsblad for Fusa. Aarg. 1. 1922. [Bergen.] 4. 4 nr. (9/9—23/12).

Fana menighetsblad. Aarg. 11. 1922. Bergen. 2 nr. à 2 bl.

Austrheim og Fedje menighetsblad. Aarg. 1. 1922. Utg. og red.: Res. kap. Nils Røed, Aaraas i Nordhordland. 4. 3 nr. à 2 bl. [Ophørt. Erstattet av Lindaas menighetsblad].

Lindaas menighetsblad. Aarg. 1. 1922. Utg. og red.: Res. kap. Nils Røed. Aaraas i Nordhordland. 4. 5 nr. (juli—decbr.) à 2 bl.

Masfjord menighetsblad. Aarg. 2. 1922. Red.: Sogneprest Sigurd Berg. Bergen. 4. Mndl. à 2 bl.

Menighetsblad for Bremanger. Aarg. 3. 1922. Red. og utg.: Sogneprest Slaattelid, Kalvåg. 4. S. 73—120, nr. 19—30.

Nidaros bispedømme.

Baklandets menighedsblad. [Trondhjem]. Årg. 1. 1922. Utg.: Baklandets menighetsråd. T.hjem. 4. 11 nr. à 2 bl.

Menighetsblad for Lademoen. [Trondhjem]. Aarg. 5. 1922. Red.: Menighetens prester. T.hjem. 4. 20 nr. à 2 bl.

Menighetsblad for «Trondhjem døvemenighet». Aarg. 22. 1922. 7 nr. à 1—2 bl.

Hålogaland bispedømme.

Menighetsblad for Lurøy og Træna. Aarg. 1. 1922. Red.: Th. Norseth. Mosjøen. 4. 6 nr. (1/10—1/12) à 2 bl.

Duen. Menighetsblad for Tranøy prestegjeld. Aarg. 4. [Tranøybotn]. 1922. Red.: sogneprest Sivertsen. Nr. 1—2 à 2 bl.

KRISTENDOMSUNDERVISNING.

Meddelelser om Norges skolevesen 1921. Utgitt av Kirke- og undervisningsdepartementets skolekyndige konsulent. Kr.a 1922. 213 tosp. s.

11. nordiske skolemøte i Kristiania 5.—8. august 1920. Efter opdrag utgitt av en redaktionskomite. Kr.a 1922. XIII + 741 s.

Normalplan for landsfolkeskolen utarbeidet av skoledirektørerne og representanter for lærerstanden. Utgit av Kirke- og undervisningsdepartementet. Kr.a 1922. 116 s.

Normalplan for landsfolkeskulen utarbeidd av skuledirektørane og målsmenn for lærarstandet. Utgjeven av Kyrkje- og skuledepartementet. Kr.a 1922. 116 s.

Skolerådskomiteens utkast til plan for kristendomsundervisningen for Bergens folkeskole. Mars 1921. Bergen. 26 s.

Skolerådskomiteens endrede utkast til plan for kristendomsundervisningen for Bergens folkeskole. Oktober 1922. Bergen. 34 s.

Dr. Martin Luthers Litle katekisme. Ved dr. E. Blix. 10. utg. ved biskop Peter Hognestad. Oslo 1922. Det Norske Samlaget. 16mo. 40 s.

Dr. Martin Luthers Litle katekisma. Ved Dr. A. Chr. Bang. Umsett til landsmål av L. Kirkhusmo. Utgave nr. 4. Kr.a 1922. Alb. Cammermeyer. 58 s.

Dr. M. Luthers litle katekisme med barnelærdomsvisitas og kristelege spursmål og svar for dei som gjeng til Herrens bord og sentensar av Guds ord. Aut. utgåve ved H. U. Sverdrup. Umsett til landsmål av Per Riste. Kr.a 1922. Jacob Dybwad. 64 s.

Brochmann, J.-H. H. Anden part av katekismen. 61 s. Hamar 1922. Samuelsens Bokhandel.

Svensen, Sven. Katekisme-undervisning. Drammen 1922. 155 s.

Svensen, Sven. Vår kristentro. Fremstillet for barn efter Luthers lille katekisme. Med tekster, bibelord, henvisninger og vers. Utgitt av

Drammens skolestyre. 2. utg. (6.—15. tusen). Drammen 1922. Harald Lyche & Co. A/S forl. & trykkeri. 47 s.

Roland, Emma og Polly Steen. En samling fortellinger over vers til bruk ved kristendomsundervisningen på skolens første trin. Efter Drammens undervisningsplan. Drammen 1922. Harald Lyche & Co. A/S forl. og boktr. 87 s.

Sverdrup, J. R. Forklaring over Luthers lille katekisme. (Sogneprest H. U. Sverdrups katekismeforklaring omarbeidet og forkortet). Med biskop dr. Bangs oversettelse av katekismen. 147—152. tusen. Kr.a 1922. Jacob Dybwad. 72 s.

Sverdrup, J. R. Forklaring over Luthers lille katekisme. (Sogneprest H. U. Sverdrups katekismeforklaring omarbeidet og forkortet). 208.—216. tusen. Kr.a 1922. Jacob Dybwad. 72 s.

Brun, Nils R. Kristendomslære. En lærebok for skolen. Kr.a 1922. Olaf Norli. 87 s.

Klaveness, Fr. Oversikt over kristenlæren på dåbspaktens grunn — troen, lydigheten, bønnen og nadverden, for skole, konfirmasjon og livet. Bergen 1922. Lunde & Co. 68 s.

Fjørtoft, I. A. Bibelsoga for folkeskulen, paa nynorsk ved Lars Eskeland. 5. upplag. Bergen 1922. A/S F. Beyer. 128 s. med kart.

Poulsen, Vilh. Bibelhistorie for folkeskolen. Sjette utg. omarb. av Sven Svensen. 126 s. Kr.a 1922. H. Aschehoug & Co.

Coucheron, O. Romerbrevets 8 første kapitler. Kort forklaring for lærerskoler. 4. utg. Kr.a 1922. Aschehoug & Co. 2 bl., 68 s.

Andersen-Høntorp, Kr. Kirkehistorie med illustrasjoner. [Gjennemset av Oluf Kolsrud]. Kr.a 1922. J. W. Cappelen. 72 s.

Bang, A. Chr. Kirkehistorie for folkeskolen. 165.—169. tusen. Kr.a 1922. Jacob Dybwad. 64 s.

Diesen, Einar. Kirkehistorie for middelskolen. 2. utgave. Kr.a 1921. Fabritius & Sønner A/S. 56 s.

Jensen, O. En liten kirkehistorie i fortellinger for skolen og hjemmet. 6. opl. Kr.a 1922. Cappelen. 56 s.

Otterbech, Jens. Gudsrikets historie. Utsyn over Israels og den kristne kirkes historie og de fremmede religioner. Samlet ved —. Kr.a 1922. H. Aschehoug & Co. 206 s.

Poulsen, Vilh. Kirkehistorie. 10. aut. utg. gjennemsett av professor, dr. Olaf Moe. Kr.a 1922. H. Aschehoug & Co. 55 s.

Tollefsen, A. Lærebok i kirkehistorie til skolebruk. Godkjent av kirke- og undervisningsdepartementet til bruk i folkeskolen. 10. oplag. Kr.a 1922. H. Aschehoug & Co. 48 s.

Dahl, O. Chr. Kirkeåret og gudstjenesten. En kort veiledning ved undervisningen i middelskolens avgangsklasse. 18.—20. tusen. Kr.a 1922. Jacob Dybwad. 8 s.

Svensen, Sven. Kirkeåret og gudstjenesten. 3. utg. (5.—9. tusen). Godkjent til skolebruk. Kr.a 1922. Olaf Norli. 16 s.

SØNDAGSSKOLER OG BARNEARBEIDE.

Norsk søndagsskoleblad. Aarg. 22. 1922. Utgitt av Norsk Søndagsskoleforbund. Red.: pastor I. C. Larsen. Kr.a. 2 bl., 332 s., 24 nr.

Barnebiblioteket. Utg.: Norsk Søndagsskoleforbund. Aarg. 68. 1922. Red.: Petrea Hvoslef. Kr.a. 2 bl., 196 s., 12 nr.

Norsk Søndagsskoleforbund. Stavanger kreds. Aarsberetning 1921/22. [Stvgr. 1922]. 7 s.

Bergens søndagsskolekreds. 21de aarsberetning avgivet av bestyrelsen mai 1922. Bergen [1922]. 36 s.

Hansteen, Carsten. Søndagsskolen. Haandbok for lærere ved søndagsskolen. I. 203 s. Bergen 1922. Lunde & Co.

Søndagsskolesangbok til bruk ved barnegudstjenesten og i hjemmet. Utgit av Norsk Søndagsskoleforbund. 21. opl. Kr.a 1922. L. M. Berntzens forl. 16mo. 4 bl., 128 s.

Norsk Sundagsskuleforbund, Tekster av Guds ord for 1922—1923. Samanarbeidd av kyrkjetekstene og den 4-aarige tekstrekkja. Kr.a 1922. Norsk Sundagsskuleforbunds forl. 64 s.

Tekster og emner til hver dag i aaret for søndagsskolen og Christian Endeavor ved presterne Klæboe og Hvalbye. Kr.a 1922. 27 s.

Barnets herold. [Udg.: Norsk Bladmission]. Aarg. 18. 1922. Red.: Fredrik Jansen. Kr.a. 4. Mndl. à 6 bl.

Den Evangeliske Forening [i Kristiania]. (1910). Bestemmelser for søndagsskolen. Kr.a 1922. 7 s., 1 upag. s.

Dissenternes søndagsskoler: Se de enkelte samfund.

Guttehjemmet «Fredheim», Nordsundet ved Lillebergen. 18. Aarsberetning for 1921. Bergen 1922. 26 s.

De lidendes ven. Sogns barnehjems blad. Aarg. 31. 1922. Ansvarlig L. M. Husebø og E. Mundal. Leikanger. 12 nr. à 2 bl.

Fra Indherreds barnehjem. Aarg. 22. 1922. Utgit av Indherreds barnehjem ved S. Henning. Levanger. 12 nr. à 2 bl.

Børnetidende. Aarg. 38. 1922. Utgitt av C. Andersen A/S. Horten. 52 nr. à 8 s.

Speideren. Organ for Norsk speidergutforbund. Aarg. 12. 1922. Redaktør Sverre Halbo. Kr.a. 4. 10 nr. + julenr. 164 + 28 s.

Fra dyrenes verden. Utgit av «Barneforeningen til dyrenes beskyttelse». Kr.a. 4 nr. à 4 bl.

Drummond, Henry. Først! En tale til gutter. 2. oplag. 23 s. Kr.a. 1922. Steenske Forlag. 0.50.

Michelet, Marie. Smaa fortællinger for barn. II. Utgit av Luthersk Bokmission. (Norges Kr. Studenterbevægelse). Kr.a 1922. 30 s.

KRISTELIG UNGDOMSARBEIDE. K. F. U. M. og K. F. U. K.

Norges Kristelige Ungdomsforbund. Beretning fra årene 1919—1922 utarbeidet til landsmøtet i Trondhjem 6.—9. juli 1922. Kr.a 1922. 79 s.

Norges Kristelige Ungdomsforbund. Forelegg ved landsmøtet i Trondhjem 6.—9. juli 1922. 4. 1 bl.

Norges Kristelige Ungdomsforbund. Forslag til revisjon av grunnregler. Bilag I. [1922]. 8 s.

Norges Kristelige Ungdomsforbund. [Forslag og uttalelser angående fremsatte forslag til forandringer i grunnreglene]. [Kr.a 1922]. 4. 1 bl.

Norges Kristelige Ungdomsforbund. Grunnregler. (Vedtat på landsmøtet i Trondhjem 1922). [Kr.a 1922]. 8 s.

Norges Kristelige Ungdomsforbund. Forslag til vedtekter for pensjonskassen. Bilag II. [Kr.a] 1922. 4. 2 bl.

Norges Kristelige Ungdomsforbund. Vedtekter for pensjonskassen. Kr.a [1922]. 4. 2 bl.

K. F. U. K. Utdrag av regnskap 1921. [1922]. 4. 1 bl.

Den unges ven. Organ for og utgit av Norges Kristelige Ungdomsforbund. Aarg. 43. 1922. Red.: landssekretærerne Margrethe Parm og Hans Sande. Kr.a. 4. 1922. 2 bl., 363 s., 21 nr. og julenr.

Temabok for 1923. For daglig bibellæsning og ukentlige bibeltimer. Utarbeidet av Ole C. Iversen. Kr.a 1922. Utgit av Norges Kristl. Ungdomsforbund. 90 s., 2 bl.

25 aars beretning for Kristiania og Akershus kreds av Norges Kristelige Ungdomsforbund. Stiftet 1896. Kr.a [1922]. 32 s., 7 upag. s.

Maanedsblad for Kristiania K. F. U. M. Kristelig Forening av Unge Mænd. Ynglingeforeningen. Aarg. 32. 1922. Red.: pastor G. B. Scheie. Kr.a. 4. 10 nr. à 4 bl.

Kristiania K. F. U. K. Aarsberetning. 1921. Kr.a. 11 s., 7 upag. s.

Kr.a K. F. U. K.s maanedsblad. Aarg. 10. 1922. 10 nr. à 2 bl.

Frogner Kristelige Ungdomsforenings månedsblad. Årg. 12. 1922. Red.: Pastor Johs. Hygen. Kr.a. 10 nr. à 2 bl.

Vaalerengens K. F. U. M. Maanedsblad. Aarg. 15. 1922. Kr.a. 10 nr. à 2 bl.

Østre Borgesyssels kreds av Kristelige Foreninger for Unge. Aarsberetning 1921—1922. Avgit ved Kredsstevnet paa Fagerheim i Nordre Borge 18. og 19. juni 1922 med program for stevnet. Sarpsborg [1922]. 20 s.

Sarpsborg Kristelige Ungdomsforenings maanedsblad. Aarg. 9. 1922. 6 nr. à 2 bl.

Moss Kristelige Ungdomsforenings maanedsblad. Kredsorgan for Borgesyssels vestre kreds av Kristelige Foreninger for Unge. Aarg. 27. 1922. Utg.: Moss Kr. Ungdomsforening ved kjøbmand A. Nilsen. Moss. 56 s., 8 nr.

Østre Akers Ungdomsforenings maanedsblad. 1922. Kr.a. 4. 5 nr. à 2 bl.

Våronn. (Blad for Buskeruds krets av Norges Kristelige Ungdomsforbund). Årg. 13. Red.: lærer Alf Røgeberg, fra nr. 2 1922: Michael B. Olsen.

Drammen. 4. 171 s., 24 s., 11 nr. og julenr.

Norges Kristelige Ungdomsforbund. Buskerud kreds. Aarsberetning 1921/22. Drammen 1922. 12 s.

Vi unge. Organ for Vestfold kreds av Norges Kristelige Ungdomsforbund. Aarg. 7. 1922. Red.: Kristoffer Grytnes. Kaldnes pr. Tønsberg. 4. 89 s., 9 nr. og julenr.

Søgne Kristelige Forening for Unge. (K. F. F. U.) Lover. Kr.sand. [1922]. 2 bl.

Gry. Flekkefjords Kristelige Ungdomsforenings julenummer. Aarg. 3. 1922. Flekkefjord 1922. 4. 24 s.

Stavanger Kristelige Ungdomsforenings maanedsblad. Aarg. 24. 1922. Red.: R. Haaland. Stvgr. 81 s., 9 nr.

Maanedsblad for Bergens Ynglingeforening. Aarg. 27. 1922. Bergen. 4. 10 nr. à 4 bl.

Johannes Ungdomsforening. [Bergen]. Program høsten 1922. 4. 1 bl.

Upp og fram. Blad for Sunnmøre krins av Kristelege Foreiningar for Unge. Aarg. 20. 1922. Bladstyrar: S. Hop. Ulsteinvik. 2 nr. mndl. à 4 bl.

Høiere op. Organ for Romsdals kreds av Kristelige Foreninger for Unge. Aarg. 11. 1922. Red.: kredssekretær Johan B. Johnsen, fra nr. 6 fru Johanne Kringstad. Molde. 4. 2 nr. mdl. à 2 bl.

Trønder-ungdommen. Organ for det kristelige ungdomsarbeide i Trøndelagen. Årg. 10. 1922. Nidarvold pr. T.hjem. 4. Mndl. 72 s.

Maanedsblad for Trondhjems K. F. U. K. Aarg. 9. 1922. Utg.: Trondhjems K. F. U. K. Red.: frk. R. Grevskott. T.hjem. 4. 10 nr. à 2 bl., julenr. (m.t.: Juleglede).

Vaarbud. Maanedsblad for (og utgit av) Namdalens kreds av Kristelige Ungdomsforeninger. Aarg. 11. 1922. Red.: sekretær Alfred Thorsen, sogneprest Krogh. [Bangsund], Fol. 10 nr. à 2 bl.

Norges Kristelige Ungdomsforbund's arbeid i Finnmark. [1922]. 8 s.

C. E.

Under kirkehvælv. «Den unge arbeider». Organ for «Den Norske Kirkes Christian Endeavor-foreninger». (Ungdomsforeninger for personlig kristendom og menighetsarbeide). Aarg. 15. 1922. Utg. av hovedstyret ved en redaktionskomite. Kr.a. 4. 80 s., 24 s.

«Under Kirkehvælv». Jul 1922. 24 s. fol. med illustr. Kr.a 1922.

Christian Endeavor. Love for landsforbundet i Norge, som de er fastsat ved generalforsamlingen 30/8 1920. [Kr.a 1922]. 8. 2 bl.

N. K. S.

Studenterblad. Aarg. 12/13. 1921/22. Utg.: Norges Kristelige Studenterbevægelse. Red.: cand. theol. Erling Tobiassen, sekretær Finn Ellingsen. Kr.a. 6 nr. à 4 bl.

Gymnasiastbladet. Aarg. 4. Utgit av Norges Kristelige Studenterbevægelse. Kr.a 1922. 251 s., 17 nr.

Luthersk Bokmission. Kristiania. [Styret valgt av Norges Kristelige Studenterbevægelse]. Aarsberetning 1921. Kr.a [1922]. 2 bl.

Forskjelligt.

Norsk ungdomsblad. For fædreland og hjem. («Ungdomstidende»). Aarg. 21. 1922. Ansv. redaktør: A. M. Hanche. Kr.a. 4. 46 nr. 416 s.

Solsprett. Blad for ungdomen. Aarg. 12. 1922. Red. av Hans H. Vangsnes. Vangsnes i Sogn. 4. 13 nr. a 2 bl.

Von. Ungdomsblad. Aarg. 2. 1921—1922. Bladstyrar: Fylkesskulelærar Tore Steinsvoll. Vestnes. 4. 24 nr. a 2 bl.

Ungdomslaget «Tungalda». Love. Stokmarknes [1922]. 2 bl.

Andersen, Kristen. Hvad unge mænd bør vite. Kr.a 1922. Luthersk Bokmission. 23 s.

Dissenternes ungdomsarbeide: Se de enkelte samfund.

Kristelige ungdomsskoler.

Fra Haugetun. Organ for Borgesyssels Kr. Ungdomsskole. Aarg. 7. 1922. Red.: skolens lærere. Haugetun, Lisleby st. 4. 10 nr.

Danvik Kr. Ungdomsskole. Aarsberetning 1921/22. Drammen [1922]. 15 s.

Lerka. Hilsen fra Danvik. Årg. 2. 1922. Red. av lærerpersonalet ved Danvik Kr. Ungdomsskole. Drammen. 4. 9 nr. a 2 bl., 8 bl. julenr.

Bjerkely Kr. Ungdomsskole, Arneberg st., Solør. Årsmelding. 4. skoleår 1921—1922. Flisa. 8 s.

— Skoleplan. Elverum 1922. 8 s.

Bjerkely. Jul 1922. Utgitt av elevlaget. Styrt av lærerne på Bjerkely Kr. Ungdomsskole, Arneberg, Solør. 4. 24 s.

Fra Viken. Aarg. 15. 1922. Utgis av lærerne ved Opland Kr. Ungdomsskole paa Viken. 4. 9 nr. à 2 bl., 8 bl. julenr.

Sørlandsungdomen. Festskrift åt Sørlandets Kristelige Ungdomsskule. 1917—1922. Utgjeve av elevlaget åt Ungdomsskulen, Birkeland. Kr.sand [1922]. 99 s., 2 billeder.

Sørlands-Ungdomen. Aarg. 3. 1922. Utg. Sørlandets Kr. Ungdomsskole, Birkeland. Red.: And. Kvellestad. 4. 9 nr. à 4 bl., 16 bl. nr. 10.

Sørlandets Bibelskole. Oprettet av det Norske Missionsselskap. Plan. Stvgr. [1922]. 4 s., 1 bl.

Indremisjonens Ungdomsskule på Jæren. Årsmelding 1920/21, utdrag av reknskapet 1921/22. [Stord 1922]. 2 bl.

— [Plan]. [U. st. o. a.] 2 bl.

Bibelkursets sangbok. Stavanger [1922]. 118 s., VI s.

Framnes ungdomsskule. 25-aar skrift. Utg. av skuleraadet ved P. S. Eikrem. Bergen 1922. Lunde & Co. 52 s.

Ferdatalaren. Aarg. 4. 1922. Utg.: Bibelskolens Elevlag. Red.: Asbj. Hadland. Bergen. 8 nr. à 4 bl.

Syskinringen. Nordhordlands ungdomsskule. Årg. 1. 1922. Bladstyrar Olav Vikøren. 4. 7 nr. 44 s.

Ungdomsvenen. Aarg. 26. 1922. Bladstyre: B. Kaale, O. Huseklepp, K. Ulltang. Førde. 26 nr. à 4 bl.

Voldingen. Volda lærarskule. Årg. 3. 1922. Utgjeve og styrt av R. Øvrelid. 10 nr. 80 s.

Høgtun-ungdomen. Aarg. 3. 1922. Utgjeve av Nordmør Ungdomsskule, Torvikbukt. Bladstyre: lærarane ved skulen. Molde. 4. Mndl. à 2—4 bl.

Rødde Ungdomsskole. (Kinamisjonens ungdomsskole i Trøndelag). Plan. T.hjem. [1922.] 2 bl.

Vårsol. I. Påske 1922. Utgjevar: Elevlaget ved Opdal Private Ungdomsskule. Redaktør: N. Magerøy. T.hjem. 1922. 22 s.

Nordlands ungdom. Organ for det kr. ungdomsskolearbeid i Nordland. Aarg. 2. 1922. Utg.: Fridheim Ungdomsskoles Elevlag. Red. av lærerne ved skolen. Berg i Helgeland. 4. Mndl. à 2—4 bl.

Fra Øytun. Aarg. 3. 1922. Redigeres av bestyreren ved Øytun ungdomsskole, Havøysund. 4. 10 nr. à 8 s.

BIBELUTBREDELSE.

Det Norske Bibelselskap. 106. aarsberetning. Utgit av selskapets centralkomite. Kr.a 1922. 95 s.

INDREMISSION.

Det Norske Lutherske Indremissionsselskap.

For fattig og rik. Organ for det Norske Lutherske Indremissionsselskap. Aarg. 74. 1922. Red.: Joh. M. Wisløff. Kr.a. Fol. Ukentl. à 2 bl. [Jfr. Den lille hjælper.]

Den lille hjælper. Tillægsblad til For fattig og rik. Aarg. 1. 1922. Red.: Joh. M. Wisløff. Kr.a. Fol. 18 nr. à 2 bl.

Kristiania Indremission (stiftet 1855). Beretning om dens virksomhet 1921. Ved sekretæren. Kr.a 1922. 50 s.

Bymissionæren. Ukentl. organ for Kristiania Indremission. Aarg. 36. 1922. Red.: Pastor Ivar Welle. Kr.a. Fol. 50 nr. à 2 bl., julenr. 8 bl.

Kristiania Indremissions Ungdomsforenings maanedsblad. Aarg. 21. 1922. Kr.a. 10 nr. à 2 bl.

Fredrikshalds Indremission gjennem 50 aar 1871—1921. Fr.hald. 1922. 23 s.

Vestre Akers Indremissionsforening. Aarsberetning 1921. [U. st. o. a.] 7 s.

Samhold. Organ for (og utgit av) Drammens krets av Indremisjonen. Årg. 1. 1922. Bladkomite: Pastor Nordtømme, Boktrykker B. T. Warhuus. Red.: Sekretær Johs. B. Pape. Drammen. Fol. Prøvenr. 28. juni. 6 nr. à 2 bl.

Bragernes Indremissionsforening. Aarsberetning 1921/22. Drammen [1922]. 13 s.

Det Norske Lutherske Indremissionsselskap. Kristiansands kreds. Grundregler. [1922]. 4. 1 bl.

Det Norske Lutherske Indremissionsselskap. Ryfylke og Jæderens kreds. 46de aarsberetning. Stvgr. 1922. 53 s.

Indremissionsblad for Nordmør. Aarg. 10. 1922. Utg.: Nordmør Fællesforening for Indremission (fra nr. 2 Nordmør Indremissionskreds) og Den Lutherske Indremission, Kr. sund N. 4. Mndl. à 4 bl.

Trondhjems Indremissionskreds. Aarsberetning 1921/22. T.hjem 1922. 45 s., 1 upag. s.

Hyrden. Organ for Trondhjems Indremissionskreds. Aarg. 31. 1922. Red.: kredsens sekr. A. Forfang. T.hjem. Fol. Ukentl. à 2 bl.

Trondhjems Indremissionsforening (stiftet 1865). Beretning 1921. Ved sekretæren. T.hjem 1922. 12 s.

Indremissionsbladet. Organ for Nordlands Indremissionskreds. Aarg. 17. 1922. «Nyt og gammelt». Aarg. 42. Utg.: bestyrelsen for Nordlands Indremissionskreds. Red.: Fredrik Nystad, fra nr. 11 H. Martinussen. Bodø. Fol. 2 nr. mndl. à 2 bl.

Bed og arbeid. Organ for kristelig virksomhed i Nord-Norge. Aarg. 8. 1922. Utg.: Tromsø Amtsindremission (fra nr. 19: Troms Indremissionskrets). Red.: sekretær M. Risvold med bistand av flere. Fol. 27 nr. à 2 bl.

Det Norske Lutherske Indremissionsselskab. Vest-Finmarks kreds. Aarsberetning og korte betraktninger for aaret 1921/22. Tromsø 1922. 13 s.

Det Vestlandske Indremissionsforbund.

Det Vestlandske Indremissionsforbund. 24de aarsmelding 1921/22. Bergen 1922. 16 s.

Sambaandet. Organ for det Vestlandske Indremissionsforbund. Aarg. 24. 1922. Red. G. Refstie, B. A. Lindeland. Red.sekr.: K. Hogstad. Bergen. Fol. Ukentl. à 2 bl.

Rauma indremisjonsblad. Utg.: Romsdals Fellesforening for Indremisjonen. Aarg. 5. 1922. Styrt av lærarane ved Ungdomsskulen, Molde. 4. Mndl. 44 s.

Heimemisjon. Organ for Indremisjonsfolket paa Søndmør. Aarg. 9. 1922. Red.: Alfred Hansen og sekretær Lars Lid, fra nr. 4 av Lars Lid. Aalesund. 4. Mndl. à 2 bl.

Indremissionens Redningsarbeide og Redningshjem, Bergen. 17. aarsberetning. Avgivet ved komiteen jan. 1922. Bergen. 12 s.

Redningsarbeidet. Organ for Bergens Indremissions Redningsarbeide. Aarg. 10. 1922. Bergen. 4. Mndl. à 2 bl.

Nordhordlands Fællesforening for Indremissionen. 42. aarsberetning 1921/22. Bergen [1922]. 22 s.

Vennehilsen. Nordhordlands Indremissions Fællesforenings blad. Aarg. 18. 1922. Red.: M. A. Hauge. Medarbeider: Knut Hesjedal. Valestrandsfossen. 4. 22 nr. à 2 bl., 8 bl. julenr.

Kleppe Ungdomsforening (stiftet 7. juli 1912). Beretning 1912 — 7. juli — 1922. Bergen 1922. 8 s.

Andre indremissionsselskaper.

Indremissionstidende. Organ for Langesundsfjordens Indremissionsselskab. Aarg. 23. 1922. Red.: Halvor Bjørnsen. Skien. 25 nr.

Samleren. Aarg. 38. 1922. Red.: N. N. Duefjeld, Mandal. Fra nr. 50: Red. N. Holbek. Indehaver: Mandal og Omegns Fællesforening for Indremissionen. Fol. 99 nr. à 2 bl.

Evangeliets kraft. Aarg. 6. 1922. Utg.: «Fællesmissionen». Red.: M. J. Dahl. Græsvik. Fol. 2 nr. mndl. à 2 bl.

Se ogsaa: Det Norske Lutherske Kinamissionsforbund.

OMSTREIFERMISSION.

Foreningen til Motarbeidelse av Omstreifervæsenet («Omstreifermissionen») 1918—1921. VIII. Treaarsberetning ved Ingvald B. Carlsen. Kr.a 1922. 48 s.

Paa hjemveien. Maanedsblad for Omstreifermissionen. Aarg. 24. 1922. Utg.: Foreningen til Motarbeidelse av Omstreifervæsenet ved pastor Ingv. B. Carlsen. Kr.a. 110 s., 30 s.

Maaltrosten. Omstreifermissionens barneblad. Aarg. 20. 1922. Red.: Pastor Carlsen. Kr.a. Mndl. à 4 bl.

Carlsen, Ingvald B. Et hjemløst folk. Kort oversigt over arbeidet for omstreiferne i Norge. Kr.a 1922. Utgit av Luthersk Bokmission. (Norges Kr. Studenterbevægelse). 32 s.

Carlsen, Ingvald B. Treklangen i menneskelivet. Utgit av Omstreifermissionen. Kr.a 1922. 20 s.

DET BLAA KORS.

Det Blaa Kors i Norge. Landsmøtet 1922. Program, beretning for 1921—1922, sange. Utgit av forretningsutvalget. Kr.a. 48 s.

Det Blaa Kors. Kristiania kreds.

Aarsberetning for 1921. Kr.a 1922. 24 s., 3 bl.

Det Blaa Kors. Bergens kreds. 11te aarsberetning for 1921. [Skrevet av kredssekretær, lærer O. Sætre]. Bergen 1922. 20 s.

Domkirkens Blaakorsforening. [Bergen.] 14. aarsberetning for 1921. [Skrevet av cand. mag. W. Meyer.] Bergen [1922]. 4 s.

«Vennelaget»s Natmission. Aarg. 1. 1921/22. Red.: P. Svalland, Reinhardt Olsen. Bergen. 4. 11 nr. à 2 bl.

— Love, dat. 1. april 1922. Bergen [1922]. 2 bl.

BLINDE OG DØVE.

Norsk tidsskrift for blinde. Aarg. 29. 1922. Utg. Blindemissionen Il. Kr.a. 6 nr.

De døves vel. Aarg. 2. 1922. Utgis av døves venner ved Petra Heiberg. Hamar. 12 nr. à 8 s.

Tegn og tale. (Organ for norske døves lannsforbund.) Årg. 3. 1922. Redaktør: Døvelærer Johs. Berge. T.hjem. Fol. 12 nr. à 2 bl.

Tidsskrift for tunghørte. Aarg. 5. 1922. Redaktør Frk. Henrikke Krag. Kr.a. 4. 4 nr. 32 s.

FINNEMISSION.

Norsk finnemission 1921. 34. aarsberetning. Meddelt av styret. T.hjem. 1922. 72 s.

Norsk Finnemissions blad. Aarg. 7. 1922. Red.: A. Forfang. T.hjem. 4. 208 s., 22 nr.

Norsk Finnemisjon. Vedtekter for pensjonskassen. T.hjem. [1922.] 2 bl.

Lappernes ven. Organ for D. N. L. Finnemissionsforbund. Aarg. 13. 1922. Red.: lærer Johs. Hidle, lærer Gustav Nielssen. Stvgr. 23 nr. à 2 bl.

D. N. L. Finnemissions Forbund. Trøndelagens kreds. Aarsberetning 1921/22. Stenkjær 1922. 22 s.

D. N. L. Finnemissionsforbund. Traktat nr. [1, 2,] 3—18. (Stavanger 1922). 8. min. pat. (Nr. 3—5 i 8vo; nr. 3 undertegnet: Fr. Müller.)

Se ogsaa: Den Evangelisk-Lutherske Frikirke.

SJØMANDSMISSION.

Foreningen til Evangeliets Forkyndelse for Skandinaviske Sjømænd i Fremmede Havner. Regnskap for 1921—22. Bergen 1922. 160 s.

Den Norske Sjømandsmission. Foreningen til Evangeliets Forkyndelse for Skandinaviske Sjømænd i Fremmede Havner. Fra Hovedstyret [til 20. generalforsamling]. Bergen [1922]. 7 s.

Bud og hilsen. Tidende utgit av «Foreningen til Evangeliets Forkyndelse for Skandinaviske Sjømænd i Fremmede Havner» ved foreningens generalsekretær pastor Sv. Schartum. Aarg. 57. 1922. Bergen. 384 s., 47 s., 1 upag. s., 24 nr. og (julenr.). [Julenumrene betegnes paa omslaget som «Sjømandsmissionens julehefte».]

Brevduen. Organ for foreningen «Broderkredsen paa Havet». Aarg. 35. 1922. Utg. for B. K's regning av dennes sekretær provst Lützow-Holm (Kr.a) og missionær Vilh. Rasch (Svendborg). Lillesand. 168 s., 12 nr.

Bud fra havet. Fællesorgan for U. S. K. F. (Unge Sjømænds Kristelige Forbund). Aarg. 19. 1922. Red.: H. Horneman. Bergen. 4. Mndl. à 6 bl.

Foreningen for de Skandinaviske Sjømandshjem i Fremmede Havne. Aarsberetning 1921. Utgit av hovedstyret i april 1922. Kr.a 1922. 40 s., 1 bl.

Land og folk. Utgit til støtte for arbeidet blandt vore sjøfolk. 1922. Redaktør: Aug. Maurice Augustson. Kr.a. 4. 12 nr. à 8 til 10 s.

Augustson, Aug. Maurice. Det farende folk. Utgit av Foreningen for de Skandinaviske Sjømandshjem i Fremmede Havne. 192 s. med illustr. Kr.a 1922. (Cammermeyers boghandel.)

Signal. Illustrert ukeblad for sjø og land. Aarg. 24. 1922. Ansvarlig for redaktionen: J. Hodne. 4. 52 nr. 788 s., 16 bl.

Den Indre Sjømandsmission. Aarsberetning for 20. virkeaar. Bergen [1922]. 7 s.

Tidende for den Indre Sjømandsmission. Aarg. 36. 1922. Red.: formanden i hovedstyret. Bergen. Fol. 28 nr. à 2 bl.

Bergens Havnemission. 32. aarsberetning 1921. Bergen 1922. 10 s.

Havnen. Organ for Stavanger Havnemission. 1922. Utg.: Sjømænds

Kristelige Forening. Red.: klokker T. Eggen. Stvgr. 10 nr. à 2—4 bl.

UTLANDETS KIRKER.

Hjælp til nødlidende evangeliske menigheter. Kr.a 1922. 12 s.

Forbundet for Evangeliets Forkyndelse i Rusland. ⌉Ruslandmissionen. Kr.a. [1922.] 2 bl.

HEDNINGEMISSION.

Missionsskrifter.

Dreyer, Peder. Hvorfor er jeg en missionsven? 3. opl. 11.—20. tusen. Stavanger 1922. 8 s.

Beckmann. Den troende kvindes indsats i missionsarbeidet. Missionsforedrag. Oversat av Th. Tybring-Gjedde. Kr.a 1922. Eksprestr., Møllergt. 43. 18 s.

Jensen, Anna og Sigrid Løken. Barnearbeidet i misjonen. Praktisk håndbok. Utgitt ved den Nordiske Santalmisjon. Kr.a 1922. 159 s. 1 upag. s.

[Gjør, Bolette f. Nissen.] Missionsbarnet. Av Margrethe. Stavanger 1922. 100 s.

Einrem, J. Brorhjælp — selvhjælp. Bergen 1922. 24 s.

— Mot solrenning. Bergen 1922. Lunde & Co. 192 s.

Horne, M. J. Nat og dæmring. Madagaskars østkystfolk og missionen. Stavanger 1922. Det Norske Missionsselskaps forl. 2 bl., 140 s., 8 billeder, kart.

Dons, Henny. Madagaskar venter. Barnebok om missionen. 2. opl. Stavanger 1922. 4. 35 s., 1 upag. s., kart.

Flatland, Karl. Fra Sudan. Kr.a 1922. Indremissionsselskapet. 193 s.

Gausdal, Johs. Fraa det religiøse India. Bjørgvin 1922. Lunde & Co. 52 s.

Reichelt, Karl Ludvig. Kinas religioner. Haandbok i den kinesiske religionshistorie. 2. opl. Stavanger 1922. Det Norske Missionsselskap. 229 s., 1 bl.

Hertzberg, A. Kinesergutten og korset. Stavanger 1922. 7 s.

Lie, Olaf Hildolf. Guld og slagg. Virkelighetsbilleder fra missionsarbeidet i Kina. Bergen 1922. Lunde & Co. 146 s., bl.

Det Norske Missionsselskap.

Det Norske Missionsselskap. Stavanger. 80. aarsberetning for 1921. 109 + (5) s.

Det Norske Missionsselskap. Rundskrivelse med hovedstyrets forelæg til kredsforsamlingene i 1922. Stvgr. 1922. 30 s.

Norsk Missionstidende. Aarg. 77. 1922. Utgit av det Norske Missionsselskap. Red. av Missionsselskapets fungerende generalsekretær pastor Amdahl. Stavanger. 24 nr. 384 s. + aarsberetning og gavefortegnelse. [Som følgeblad: Missionslæsning for kv.-foreninger.]

Missionslæsning for kvindeforeninger. Følgeblad til «Norsk Missionstidende». Aarg. 39. 1922. Red. av Laura Gjerløw. Stavanger. 12 nr. 2 bl., 96 s.

Kamp og seier paa missionsmarken. Utg.: Det Norske Missionsselskap. Aarg. 23. 1922. Red.: Ivar Aasen. Medredaktører: Einar Amdahl, Andreas Jakobsen. Stvgr. 4. 48 nr. à 4 bl.

Det Norske Missionsselskaps barneblad. Aarg. 27. 1922. Red.: Henny Dons, barneforeningens sekr. Stvgr. 4. 2 nr. mndl. à 2—4 bl.

Hellige Jul. 1922. Stavanger 1922. Det Norske Missionsselskaps forl. Fol. 17 bl., 6 kunstbilag.

Glade jul. Aarg. 26. 1922. Stavanger. Missionsselskapet. 4. 16 s.

Gud vil det! Missionskalender for 1922. Aarg. 6. Red. av missionsprest A. Olsen med bidrag av flere forfattere. Stavanger 1921. 87 s.

— Missionskalender for 1923. Aarg. 7. Red. av A. Olsen med bidrag av flere forfattere. Stavanger [1922]. 82 s.

Det Norske Missionsselskap. Kalender 1922. 7. aarg. 4.

Det Norske Missionsselskap. Kristiania kreds. Aarsberetning 1921. Kr.a. 23 s.

— Bergens kreds. Aarsberetning 1921. Bergen [1922]. 19 s.

[—] Trondhjems Misjonskrets. Beretning 1921. T.hjem [1922]. 30 s.

— Bodø kreds. Aarsberetning 1921. Bodø [1922]. 14 s.

Arendals Missionsforening. Bibel- og missionsuke 1ste til 6te september 1922 ved 80-aarsjubilæet. [Program.] (Stvgr.) 1922. 8 bl.

Lunds missionsforening. Love. Revidert 12. decbr. 1920 og 4. decbr. 1922. Kr.sand. [1922.] 2 bl.

De Unges Missionsforening. Prolog og sange ved 20-aarsfesten i Stavanger, søndag 28. mai 1922. [Stvgr.] 1922. 4 obl., 2 bl.

Barnesange utgitt av Stavanger Fellesforening for Kinamissjonen. Stavanger [1922]. 31 s.

Bergens Missionsforening. Aarsberetning 1921. Avgit ved sekretæren, [Peder Dreyer]. Bergen (1922). 29 s.

Kristiansunds Misjonsforening. Statutter. Vedtat i ekstraordinær generalforsamling 20de november 1921. Kr.sund N. 1922. 2 bl.

Det Norske Missionsselskap. Missionsskole for kvinder. Grundregler og læseplan. [Stvgr.] 1922. 12 s.

Den Norske Kirkes Mission ved Schreuder.

Zuluvennen. Missionsblad utgit av Komiteen for den Norske Kirkes Mission ved Schreuder. Aarg. 46. 1922. Red.: Sven Svensen, Chr. Dons. Kr.a. Mndl. 2 bl., 180 s.

Santalmissionen.

Santalen. Aarg. 40. 1922. Utg. av landsstyret for Santalmissionen i Norge ved pastor M. A. Waaler. Kr.a. 2 nr. mndl., 2 bl., 380 s.

Santalmissionens barneblad. Aarg. 8. 1922. Utg. av Santalmissionens landsstyre ved frkn. P. Essendrop og S. Løken. Kr.a. 176 s., 22 nr.

Santalmissionen. Stavanger kreds. Aarsberetning 1921. Flekkefjord [1922]. 2 bl.

Santalmisjonen. Trondhjems krets. Årsberetning 1921. T.hjem. 1922. 14 s.

Nordlands kreds av Santalmisjonen. Aarsberetning for 1921. Mosjøen. 1922. 20 s.

Det Norsk Lutherske Kinamissionsforbund.

Kineseren. Organ for det Norsk Lutherske Kinamissionsforbund. Aarg. 32. 1922. Red.: Johannes Brandtzæg. Red.sekr. Oscar Handeland. Kr.a. Fol. Ukentl. à 2 bl.

Blaaveisen. Barneblad. Utg. av det Norsk Lutherske Kinamissionsforbund. Aarg. 40. 1922. Kr.a. 168 s., 8 bl., 42 nr. og julenr.

Kristelig folkeblad. Aarg. 12. 1922. Red.: Oscar Handeland, Johannes Daasvand, Olav Risan (ansvarlig). T.hjem. Fol. 14-dagl. à 2 bl.

Norsk Lutherske Kinamissjonsforbund. Forslag til statuter for foreninger som slutter sig til forbundet. Egersund [1922]. 2 bl.

Kristiania kreds for Kinaforbundet. Aarsberetning. 20. virkeaar 1921. 40 s.

Det Norsk Lutherske Kinamissionsforbund. Drammens kreds. Aarsberetning 1921. Drammen 1922. 11 s.

— Bergens kreds. 20de aarsberetning. 1921. Bergen [1922]. 24 s.

Den unge kineser. Aarg. 2. 1922. Utg.: Solheimsvikens Kinamissionsforening. Red.: Emil Odland og Magnus Larssen. Fra nr. 2: Red. av en komitè. Ansvarlig Jens Djupvik. 12 nr. à 2—3 bl.

Det Norsk Lutherske Kinamissionsforbund. Nordmøre kreds. Aarsberetning 1921. 24de virkeaar. Kr.-sund. [1922.] 15 s.

Andre missioner.

Lægemissionæren. Organ for Komiteen for den Norske Lægemission og Norske Lægers Kristelige Forbund. Aarg. 23. 1922. Utg.: Komiteen for den Norske Lægemission. Red.: Dr. J. E. Nilsen, Missionsselskapet, Stvgr. Kr.a. 92 s., 12 nr.

20-aarsberetning for K. M. A. (Kvindelige Missions Arbeidere) i Norge. 1902—1922. Kr.a 1922. 29 s.

K. M. A. (Kvindelige Missions Arbeidere). Kvartalshilsen. Aarg. 15. 1922. Utg.: Kvindelige Missions Arbeidere. (K. M. A.) Kr.a. 4 nr.

Kvindelige Missions Arbeidere, K.M. A. i Norge. Bønnekjeden 1922. 8 bl.

Missionshilsen. Organ for (og utgit av) Lærerindernes Missionsforbund. Aarg. 17. 1922. Red.: Frk. J. Winsnes. Kr.a. 10 nr. 108 s.

Solstraalenes blad. Aarg. 7. 1922. Utgit av Lærerindernes Missionsforbund. Redaktør: Frk. Henny Dons. Kr.a. 10 nr. 40 s. [Tillæg til «Missionshilsen».]

Missionsvennen. Illustreret tidsskrift for Missionsalliancen. Aarg. 19. 1922. Red.: dr. Ludvig Eriksen. Kr.a. 4. 78 s., 4 nr.

Saakorn. Aarg. 16. 1922. Red.: cand. phil. Ludvig Eriksen. Stabæk. 4 nr. à 1 bl.

Kongens sendebud. Velsignelsen ved at give. Herren belønner. Stabæk [1922]. Missionsalliancen. 16mo. 15 s.

Kinamissionæren. Organ for den Norske Kinamission. (Associeret Kina Indland Mission). Aarg. 9. 1922. Kr.a. 4. 12 nr. 96 s.

Den norske Kinamission (Ass. C. I. M.) Aarsrapport for 1921. (Bilag til Kinamissionæren nr. 5. 1922). Larvik. [For komiteen: Albert G. Lunde]. 7 s., 1 upag. s., 1 tabel.

Dissenternes hedningemissioner: Se de enkelte samfund.

SÆRLIGE TROS-SAMFUND I NORGE.

Folketellingen i Norge 1 desember 1920. H. 2. Trossamfund (Hjemmehørende folkemengde). Utgitt av Det Statistiske Centralbyrå. Kr.a 1922. (Norges offisielle statistikk. VII. 40). 52 s.

Den romersk-katolske kirke.

St. Olav. Katolsk tidende. Aarg. 34. 1922. Red.: pastor K. Kjelstrup. Kr.a. 4. Ukentl. à 4 bl.

Korrespondenten. Tidskrift for ungdommen. Aarg. 7. 1922. Utg.: Kr.a Katolske Ynglingeforening. Kr.a. Mndl. à 4 bl. [Utk. tidligere m.t.: Korrespondent. De katolske ynglingeforeningers medlemsblad].

Engelsk, svensk og tysk kirke.

St. Edmund's Church. Christiania. 41. Report of the Committee for the Management of the Secular Affairs 1921. Chr.a 1922. 15 s.

Svenska Kyrkoföreningen i Kristiania. Vår svenska kyrka. En hälsning från pingsten 1922. Kr.a [1922]. 8 s.

Vår svenska kyrka. En hälsning från svenska kyrkoföreningen julen 1922. Kr.a. 16 s.

Svenska understödskommitténs i Kristiania årsberättelse för 1921. Kr.a. 2 bl.

Gemeindebote aus Kristiania. Jahrg. 8. 1922. Herausgegeben für die Deutschen in Norwegen von Pfarrer Dr. V. H. Günther. Kr.a. 4. Aarlig 10 nr. à 1—5 bl.

Den Evangelisk-Lutherske Frikirke.

Budbæreren. Organ for den Evangelisk-Lutherske Frikirke. Aarg. 40. 1922. Red.: Andr. H. Holm. Moss. Fol. Ukentl. à 4 bl.

Solstraalen. Frikirkens barneblad. Aarg. 7. 1922. Utg.: Den Ev.-Luth. Frikirke. Red.: Andr. H. Holm. Moss. 184 s., 45 nr. [Julenr. m.t.: «Kornbaandet» utgjør nr. 43—45].

Menighetsblad for den Evang.-Luth. Frikirke. Vestre Menighet [i Kristiania]. Aarg. 1. 1921—22. Kr.a. 9 nr. à 2 bl. [Beg. 24/12 1921].

Holm, Andr. H. Tilbakeblik og fremsyn. Frikirkens Finmarksmissjon i 30 aar 1892—1922. Et festskrift utgit av Frikirkens Finmarksmissjon. Moss 1922. 79 s., kart.

Nuortta-Naste. Aarg. 24. 1922. Redaktøra: H. O. Heika. Korsfjordast. 4. 24 nr. 88 s.

Holm, Andr. H. Et trekløver. [C. O. Rosenius, Lina Sandell, Oskar Ahnfelt]. Livsskildringer fra de aandelige brytningers tid i siste halvdel av forrige aarhundrede. Moss 1922. Forfatterens forl. 48 s.

Det Norske Missionsforbund.

Missionsforbundets talsmand. Det Norske Missionsforbunds organ. Frit evangelisk missionsblad. Aarg. 19. 1922. Red.: Aug. Abell. Red.-sekr. (fra nr. 26): Odolf Larsen. Kr.a. 4. 380 s., 24 s., 48 nr. og julenr. (m.t.: Julefaklen).

Sneklokken. Ukeblad for søndagsskolen og hjemmet. Aarg. 20. 1922. Red.: Aug. Abell. Red.sekr.: Odolf Larsen. Kr.a. 4. 180 s., 44 nr.

Ungdomsfaklen. Organ for Norges Frimissions Ungdomsforbund. Aarg. 3. 1922. Red.: Daniel Olsen. Kr.a. 200 s., 12 nr.

Missionsbladet. Aarg. 3. 1922. Utg.: Trondhjems Frimissions menighet. Red.: Ola Tandvik. T.hjem. 4. Mndl. à 2—4 bl. [Undertitel: Blad for Det Norske Missionsforbunds virksomhet i Trondhjem og Trøndelag. — Ophørt (se nr. 12 1922)].

Baptister.

De norske baptisters 36. konferanse i Trondhjem 22.—26. juni 1922. Kr.a. 74 s.

Banneret. (Organ for baptistmenighetene i Norge). Aarg. 43. 1922. Red. av litteraturkomiteen; fra nr. 21 1922: Red. av E. H. Wang. Kr.a. 384 s., 48 nr.

Søndagsskolelæreren. [Utg.: Norsk Søndagsskole-Union (av dissentere).] Aarg. 27. 1922. Red.: G. Nesse [baptist]. Kr.a. 176 s. 12 nr.

Vaarblomsten. Aarg. 33. 1922. Utgit

av Norsk litteraturselskap. Red. av Arnold T. Øhrn. Kr.a. 44 + julenr. 192 s.

Norske Baptisters Ungdomsforbund. Forslag til love. [U. st. o. a.] 1 bl.

Tabernaklets menighetsblad. Kristiania 1. Baptistmenighet. 1922. 7 nr. à 2 bl.

Evangelisten. Salmer og sange til tjeneste for Guds menigheder. 7. opl. 40. tusen. Kr.a 1922. Udg. og forlagt av Norsk Literaturselskab. 428 s., 10 bl., 61 s., 3 upag. s. De 61 s. har særskit titelblad: Seierstoner. Se flg.

Seierstoner. Tillæg til Evangelisten. Sange til brug ved ungdoms- og vækkelsesmøder. Kr.a 1922. Norsk Literaturselskab. 61 s., 3 upag. s.

Engvik, S. Seirende liv. Stavanger 1922. Forfatterens forl. 56 s.

Stiansen, P. Kommende tider. Tromsø 1922. I hovedkomm. hos Aktiebokhandelen. 61 s.

Den Biskopelige Metodistkirke.

Kristelig tidende. Organ for den Biskopelige Metodistkirke i Norge. Aarg. 51. 1922. Red.: Julius Holstad, fra nr. 27 1922: pastor Edv. Sandberg. Kr.a. Fol. Ukentl. à 4 bl.

Ungbirken. Metodistkirkens ungdomsorgan. Aarg. 17. 1922. Red.: Pastor J. Gideon, fra nr. 8 pastor Abr. Anderssen, fra nr. 9 pastor Edv. Sandberg. Kr.a. 4. Mndl., 104 s.

Søndagsskolebladet. Organ for søndagsskoleraadene [for Metodistkirken] i Norge og Danmark og redigeres av disses sekretærer, pastor O[ttar] Hofstad (adr. Alstadhaug) og pastor L. C. Larsen (Aarhus). Kr.a, Norsk Forlagsselskab. Mndl. 176 s.

Børnevennen. Illustreret ugeblad. Aarg. 52. 1922. 53 nr. 400 s.

Den Biskopelige Metodistkirke. Medlemsskap. [Kr.a 1922]. 8 s.

Den Biskopelige Metodistkirke. Forslag til konstitution for den teologiske skole. 4. 1 bl.

Sanghefte for fellesmøterne i Bergen. Bergen 1922. 36 s. [Paa omslaget: Vort sanghefte. Central Biskopelige Metodistkirke, Bergen].

Epworth-Ligaens maanedsblad. Aarg. 1. 1922. Egersund. Utg.: Epw.-Ligaens literaturkomite. Red.: pastor O. Randsborg (nr. 1—4). Mndl. à 1—2 bl.

Evangeliske sange. Utg. av Epworth-Ligaen til bruk ved ungdomsmøter. Stavanger [1922]. 8 bl.

Første Metodistkirkes Søndagsskole [i Kristiania] (startet 1857). Præmie-fest og Konfirmant-fest — 65-aarsfest 21. mai 1922. [Sange]. [Kr.a 1922]. 2 bl.

1ste Methodistmenighets Søndagsskole [i Kristiania]. Hilsen ved indvielsen av barnehjemmet «Kirkehøi», 5. juni 1922. 2 bl.

Første Kirkes Epworth-Liga, Kristiania. [Optagelsesritual]. [Kr.a 1922]. 2 bl.

Love for Epworth-Ligaens syke- og hjælpevirksomhet i Første Kirke, Kristiania. 1 bl.

Tempelklokken. [Hortens Biskopelige Metodistmenighet]. Aarg. 1. 1922. Horten. 4. 1922. Høstnr. [okt.], ungdomsnr. (nov.), julenr. (dec.) à 2 bl.

Sangbok for Stavanger Metodistkirkes Søndagsskole. Stavanger [1922]. 62 s.

Metodistkirken i Sandnes. Velkommen til møterne. Nr. 1. Sandnes [1922]. 2 bl.

Central Biskopelige Metodistkirke. Orgelindvielse 9/3 1922. [Program]. Bergen. 2 bl.

Centralkirkens høstoffer 5/11 1922. Bergen 1922. 2 bl.

Syvende Dags Adventister.

S[yvende] D[ags] A[dventister]. Konferensforhandlinger. Rapport over danske Konferenses 41de Aarsmøde, afholdt i Kjøbenhavn fra 27de Juni til 2den Juli 1922. Kr.a [1922]. 4. 14 s., 1 bl.

Evangeliets sendebud. Religiøst tidsskrift for hjemmet tilegnet sand gudsfrygt, profetiernes opfyldelse, lykke og velvære i hjemmet. Aarg. 22. 1922. Red.: C. A. Thorp. Kr.a. 2 bl., 416 s., 26 nr. [Betegnes fra nr. 1 1921 som S. D. A.'s organ for Norge; vinternr. 1921: S. D. A.'s organ for Norge og Danmark; fra nr. 1 1922: S. D. A.'s organ for Danmark og Norge. — Nr. 20—21 1922 betegnes som høstindsamlingsnr. Nr. 20—21 1922 av det svenske tidsskrift «Missionären» med samme omslag og indhold blev trykt i Kr.a].

Missionsefterretninger. 1922. Udgives

maanedlig af den danske og norske konferens. Kr.a. 128 s.

Kolportørevangelisten. Undervisning for kolportører. Uddrag af Ellen G. White. Kr.a. 1922. Skandinavisk bogforl. 121 s.

Ungdommens bibelkursus. Udarbejdet af den skandinaviske ungdomsafdeling. Kr.a 1922. Skandinavisk bogforl. 16 s.

Ungdomssaken. Læsninger for sabbaten den 26. august 1922. Kr.a. 13 s., 3 upag. s.

Bibellektier for sabbatsskolen. 1922. Kr.a. 4 nr. à 62—72 s.

White, E. G. Vejen til Kristus. 96. tusinde. Kr.a 1922. Skandinavisk bogforl. 128 s.

White, Ellen G. Adventistsamfundet är icke Babylon. Sth. 1922. Skandinaviska förlagsexpeditionen. Kr.a. 30 s.

Frelsesarmeen.

Frelsesarmeen. Vort korstog. En kortfattet oversigt over arbeide i aaret 1920 med statistik og regnskaper. Kr.a. 56 s.

Krigsraabet. Officielt organ for Frelsesarmeen i Norge. Aarg. 35. 1922. Utg.: Frelsesarmeens Eiendomsaktiebolag. Ansvarshavende: Kommandør Lucy Booth-Hellberg. Kr.a. Fol. Ukentl. à 4 bl.

Den unge soldat. Officielt organ for Frelsesarmeens arbeide blandt barn og ungdom. Aarg. 28. 1922. Kr.a. 4. Ukentl. à 4 bl.

Faklen. Organ for Frelsesarmeens slum- og redningsvirksomhed. Aarg. 19. 1922. Kr.a. 4. 4 nr. à 8 bl.

Plymouth-brødrene.

Evangelie budskap. Evangelisk tidsskrift. Utg.: Otto Andersen. Red.: W. Lumb. Larvik. 6 nr. à 4 bl.

Kjærlige ord til de unge. Aarg. 25. 1921—22. Utg.: Otto Andersen, Larvik. Red.: W. Lumb. Larvik. Mndl. à 2 bl.

Emissæren. 1921—22. Larvik 1923. 176 s. [Bladet er startet 1920. Red.: Geo. Johnsen. Fra 1923 med titel: Naaden og Sandheten].

Kristi menigheter.

De gamle stier. Organ for Kristi Menigheter til Utbredelse av Oprindelig Kristendom. Aarg. 2. 1922. Utg.: Kristi Menighet, Kr.a. Red.: G. W. Andersen, fra nr. 3 red. av en komite. 4. 12 nr., 52 s.

Pinsebevægelser.

Missionæren. Frit evangelisk blad. Aarg. 34. 1922. Red.: C. M. Seehuus. Skien. Utgit av et aktieselskap. Fol. 36 nr. à 4 bl.

Tusenfryd. Evangelisk barneblad. Aarg. 7. 1922. Red.: C. M. og Rein Seehuus, fra nr. 15: S. M. Seehuus. Skien. 4. 172 s., 43 nr.

Korsets seier. Aarg. 19. 1922. Red.: T. B. Barratt. Red.sekr.: Laura Barratt. Kr.a. Fol. 36 nr. à 2—4 bl.

Det gode budskab. Aarg. 18. 1922. [Red.: E. A. Nordquelle.] Kr.a. Fol. 2 nr. mndl. à 2 bl.

Missions-Breve. Aarg. 1. 1922. Utg.: Dagmar Engstrøm. Kr.a. 4. Mndl. à 4 bl.

Skjulte skatte. Aarg. 11. 1922. Utg.: Johan O. Smith. Horten. 80 s., 12 nr.

Korsets budskab. Aarg. 4. 1922. Kr.a. 22 nr. à 8 s.

Apostlernes lære. Aarg. 2. 1922. Tønsberg. 4. Nr. 2—4 à 2 bl. [Utkommer fra 1923 i Kr.a og har fra 1924 titelen: Kristi lære].

Tungetalebevægelsen. Oversættelse fra «Our Hope» ved H[arald] P[edersen]. 14 s. Moss 1922. (Sæbbøs bogh.).

Dixon, A. C. Talen med tunger. Klare vink fra Guds ord mot nogle moderne opfatninger om denne ting. (Fra engelsk ved C. T. D.) Bergen [1922]. Sambaandets forl. 23 s.

Ymse religiøse virksomheter.

Sandhedsvidnet. Det norske folks kristelige maanedsblad. Aarg. 25. 1922. Red. og utg.: Syver Østgaard. Mjøndalen. Fol. 11 nr. à 2 bl.

Herold. Aarg. 22. [1922]. Red.: H. M. Lund. Kr.a. Nr 195, 196, 200, à 2 bl.

Natmissionæren. Aarg. 13. 1922. Red.: H. Storm—L. Monsen. Stvgr. 4. 2 nr. mndl. à 2 bl.

Den frie evangeliske alliancen. Aarg. 6. 1922. Red. og utg.: H. Storm—L. Monsen. Stvgr. Fol. Mndl. à 2 bl.

Sandhed og Frihed. 1922. Styrt og utgit av S. V. Ulness. [Kr.a]. 2 nr. mndl. à 2 bl.

Det frie ord. «Guds ord er ikke bundet». Aarg. 6. 1922. Redaktør og utgiver: Knut Røhr-Staff. Kr.a. Fol. 12 nr. à 2 bl.

Evangelie-Røsten. Julenummer. Julehefte 1922. Redigert av Paul Holth. Bryn. Evangelie-Røstens Forlag, Johan Græsvik, Storgt. 12, Kr.a. 4. 24 s.

Lee, C[harles]. Verdensreligionen eller broen over oceanet. 3. opl. Kr.a 1922. [Manasse Budbærere]. 20 s.

Den Internationale Bibelstudieforening. Kr.a. Proklamation. [Ogsaa som bilag til Lofotposten 30/8 1923]. Fol. 1 bl.

Zions Herold. Lægmændenes Hjemmemissions sangbok. 1. opl. Drammen 1922. Eget forl. 23 s., 1 bl.

Baxter, M. Firti kommende Undere. Overs. fra Engelsk af D. E. Hansen, efter 5te forøkede Udgave (40de Tusinde). Med henved 50 Illustr. LX s. I—XLIII billeder og 488 s. Bergen 1922. A/S Casual.

Baxter, M. 40 kommende undere, forudsagt i Daniel og Aabenbaringen. 2. norske udg. oversat og betydelig forkortet ved H. S. Weedon. Kr.a 1922. [Forl. av Albert Hiorth, Asker]. 158 s.

Collett, Sidney. Sandhets bok. Autor. oversæt. ved W. H. & S. H. Weedon. Utgit ved Albert Hiorth. 2. opl. Kr.a 1922. Eget forl. 318 s., 1 upag. s.

Mormoner.

Morgenstjernen. Organ for Jesu Kristi Kirke av Sidste Dages Hellige. Aarg. 1. 1922. Utg. og forl.: Aug. S. Schow. Kr.a. (Osterhausgt. 27). 2 nr. mndl., 380 s.

JØDER.

Koritzinsky, Harry M. H., sekretær i det mosaiske trossamfund i Kristiania. Jødernes historie i Norge. Henrik Wergelands kamp for jødesaken. 79 s. med illustr. Kr.a 1922. (Cammermeyers Boghandel).

Saxlund, E. Jøder og Gojim. 3. opl. Kr.a. 1922. 222 s.

Nationalt tidsskrift. Sandheten. Aarg. 7. 1922. Red. av M. Sylten. Kr.a. 12 nr. 2 bl., 144 s.

Missionsbladet for Israel. Aarg. 96. 1922. Utg. av landsstyret for Israelsmissionen ved prof. dr. Chr. Ihlen. Kr.a. 284 s.

Bergens kreds av den norske Israelsmission. Aarsberetning for 1921. Bergen. 26 s.

Palæstina-foreningens blad. Aarg. 6. 1922. Utgis av Palæstinaforeningen ved Arne Jonsen. Kr.a. 4 nr. 16 s.

RELIGIONS-ERSTATNINGER.

Morgendæmringen. Tidsskrift for spiritistiske studier. Aarg. 34. 1922. Ansvarshavende redaktør B. Torstenson. Porsgrund. 12 nr. à 8 s.

Norsk Teosofisk Samfund. I. Det Internationale Teosofiske Samfunds stiftelses kundgjørelse samt lover. II. Konstitution og lover for det Europæiske Forbund av det Teosofiske Samfund. III. Lover for Norsk Teosofisk Samfund. Kr.a [1922]. 31 s.

Norsk teosofisk tidsskrift. Aarg. 3. 1922. Red. av en komite med generalsekretæren som ansvarlig redaktør. Kr.a. 6 nr. 384 s.

Vidar. Tidsskrift for aandelig og social nyorientering. Aarg. 7. 1922. Kr.a. 4 nr. 157 s.

Stjernen. Nordisk organ for ordenen stjernen i øst. (Hvori er optat Stjernebladet). Årg. 1. 1922. Stjernebladets 10. årg. Red. dr. fil. Lilly Heber. Nr. 1—2. 21 s.

Tidsskrift for psykisk forskning. Aarg. 1. 1922. Red. av cand. mag. H. Wiers-Jenssen. Kr.a. 4 nr. 2 bl., 188 s.

Wiers-Jenssen, H. De store medier. Kr.a 1922. 214 s.

Mediet Ejner Nielsen. Kontrolundersøkelser av universitetskomiteen i Kristiania. Kr.a 1922. 71 s.

Angell-Olsen, L. Videnskapen, Mystiken og Loven om Gud. Kr.a 1922. Damm & Søn. 31 s.

RETTELSER

Norvegia Sacra 1921.

Pag. V l. 25: videnskap, læs videnskaps. — Pag. VII l. 10: gudstjenester, læs gudstjenesten. — S. 17 l. 21: læs fælleseuropæiske. — S. 122 l. 7: læs senhjertede. — S. 216-219: Nogen feil i tabellerne er rettet i Norvegia Sacra 1922, s. 332-335.

Norvegia Sacra 1922.

S. 99 l. 2: Christiania biskop, læs Christianssands biskop Hans Munch. — S. 165 anm. 2: var vistnok oprettet i 1837, læs: blev oprettet i 1825. Skrivelse fra biskop Neumann til Bergens stifts prester $^{23}/_{2}$ 1826, meddelt efter Sund sogneprestembedes kopibok av H. Leganger. Se ogsaa A. Seierstad, Kyrkjelegt reformarbeid i Noreg I, s. 107. — Pl. VI øverst: 200, læs 208.